63565

T.C.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hazırlayan
Özlem NEMUTLU

Danışman
Yard. Doç. Dr. Hüseyin TUNCER

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İZMİR 1997

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 12/05/1997 tarih ve 9 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 9 maddesine göre **Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı** yüksek lisans öğrencisi Özlem NEMUTLU'nun **CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME** konulu tezi incelenmiş ve aday 13/06/1997 tarihinde, saat 15.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anasanat dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin Başarılı olduğuna oy birliği ile karar verildi.

BAŞKAN
Doç. Dr. Kemal Yüce

ÜYE
Y. Doç. Dr. Salahattin Çağın

ÜYE
Y. Doç. Dr. Hüseyin Tunçer

~~Yüksek~~ lisans tezi olarak sunduğum "Cengiz Aytmatov'un Eserleri Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını, ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
29.4.97.
Özlem NEMUTLU

ÖZET

Cengiz Aytmatov, genellikle hikâye, povest ve roman türlerinde eserler kaleme almış halen yazmaya devam eden, yaşayan Türk yazarlarından birisidir. Kırgız köylüsünün hayat mücadeleleri, II. Dünya Savaşı'nın cephe gerisinde yarattığı hazin tablolar, aşk, rejimin yanlış uygulamaları, iyilik ve kötülük arasındaki çatışma, çevrenin tahribatı, Sovyet yönetiminin baskı politikası, onun eserlerinin temel mevzularını teşkil ederler.

Yazarın sanatçılığının en bariz vasfı, eserlerinde efsane, halk hikâyeleri gibi folklorik malzemelerden faydalanmasıdır. Roman ve hikâyelerindeki olayların tümü, açık mekânlarda cereyan eder. Dağlar, göller, ırmaklar, bozkırlar, tren istasyonları, eserlerdeki vak'alara mekân vazifesi görür. Mekân unsuru ile birlikte şahıs kadrosunun zenginliği de dikkate değer bir diğer hususdur.

Onun eserlerinde geçmiş, hâlihazır hattâ kimi zaman da gelecek iç içe işlenir. Sağlam bir kurgu ve vak'a çeşitliliği, romanlarının temel vasıflarındandır. Louis ARAGON'un dünyanın en güzel aşk hikâyesi diye nitelendirdiği "Cemile", yazarı, Avrupa'da şöhrete kavuşturan ilk povestidir. Aytmatov'un diğer eserleri de dünyanın birçok diline tercüme edilmiştir. O, millî ve mahallî konulardan yola çıkarak evrensel mesajlar vermeyi kendine gaye edinmiş, dünyanın en çok okunan yazarlarından birisidir.

SUMMARY

Cengiz Aytmatov, who still continues to write, is one of the Turkish novelists who has written books such as stories, povests and novels. In his books, he sometimes tells the struggle for existence of Kirghiz peasants and miserable scenes behind the lines during the Second World War. His subjects are sometimes the conflict between good and evil, the destruction of enviroment or wrong application of the rules by the regime, or pressure policy of Soviet Goverment.

Using folktales is his main charecteristic way of writing. All the events in his books occur in the open-air places such as mountains, lakes, rivers, train stations and steppes. Also a lof of different charecters can be seen in his books. That is one of the most important side of his books.

The past, the present and even the future are the ones opening into another. Variety of events, setting up and fiction are another special feature of his books.

"CEMİLE" which is thought by Louis ARAGON as the best love story of the world is his first povest which made him famous in Europea. Not only "CEMİLE" but also his other books have been translated into several languages. He has tried to give international messages setting out from national and local matters. He is the one of the authors whose books are read most all over the world.

ÖNSÖZ

Cengiz Aytmatov, genellikle hikâye, povest ve roman türlerinde eserler kaleme almış, yaşayan Türk yazarlarından biridir.

Çalışmamızda, onun Türkiye Türkçesi'ne aktarılan ve çevrilen on dokuz eserini temel aldık. Bu eserler şunlardır: Beyaz Yağmur, Yüz Yüze, Cemile, Selvi Boylum Al Yazmalım, İlk Öğretmenim, Deve Gözü, Toprak Ana, Elveda Gülsarı, Kızıl Elma, Oğulla Görüşme, Beyaz Gemi, Babadan Kalan Yadigâr, Erken Gelen Turnalar, Yıldırım Sesli Manasçı, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, Gün Uzar Yüzyıl Olur, Cengiz Han'a Küsen Bulut, Kader Ağı (Kıyamat) ve Fuji-Yama. Fuji-Yama, onun Kaltay Muhammedcanov'la birlikte yazdığı tiyatro eserinin ismidir.

Eserleri şekil ve muhteva bütünlüğü içinde incelemek, temel gayemizi teşkil etti. Bu yüzden, ilk bölümde, hocamız Yrd. Doç. Dr. Hüseyin TUNCER'in derslerinde takip ettiği ve yaygın bir metot olan "Tahkiyeli Bir Eseri İnceleme Plânı"nı izleyerek eserlerin tahlillerini yapmaya çalıştık. Öncelikle eserlerin künyesini verdik. Bu kısımda eserlerin ilk yazıldığı yıl, basıldığı dergi, varsa aldığı ödüller, beyaz perdeye aktarılıp aktarılmadığı, sahnelenip sahnelenmediği, yurt dışında hangi isimlerle bilindiği ve nihayet ülkemizdeki baskıları hakkında bilgi verdik. Türkiye baskılarını belirtirken, yayınevi ve çevirmenlerin farklılığını esas aldık.

Yazarın eserleri, kronolojik sıraya göre incelemeye tabi tutulmuştur. "Eserin Künyesi" başlığından sonra "Ana Çizgileriyle Vak'a", "Bakış Açısı", "Şahıslar", Zaman" ve "Mekân" genel ifadelerini kullandık. "Ana Çizgileriyle Vak'a" tâbirinin altında eserin konusu, bölümleri, vak'anın takdimi ve tertibi, olay örgüsünün düzenlenişi hakkında bilgi vermeye çalıştık ve bu saydığımız alt başlıkların hepsini, "Ana Çizgileriyle Vak'a" ifadesine bağladık.

"Bakış Açısı" bölümünde vak'aların kimin tarafından dikkate sunulduğunu, bunun, eserin fiktif yapısındaki rolünü tespit etmeye çalıştık. "Şahıslar" kısmında, vak'anın takdiminde rol alan kişileri fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik bakımlardan tanıtmayı esas aldık. Onların tanıtımında faydalanılan usûllere de değindik.

"Mekân" ve "Zaman" başlıkları altında da eserlerdeki hadiselerin cereyan ettikleri yerleri ve zamanı, bunların ana fikirle ve yazarın iletmek istediği mesajla bağlantılarını ortaya koymayı arzuladık.

Tercüme veya aktarma eserler üzerinde çalışmamız dolayısıyla "Üs-

lûp" bahsine değinmedik. Eserle ilgili değerlendirme mahiyetindeki gayretlerimizi, çoğu zaman çalışmamızın geneline yaydığımız ve kısmen de sonda yer verdiğimiz için ayrı bir "değerlendirme" başlığı açmadık.

II. bölümde ise, eserleri, müşterek muhteva hususiyetleri bakımından ele aldık ve yazarın sanatının karakteristik vasıflarını ortaya koymaya çalıştık. Bu itibarla, "Efsaneler, Halk Hikâyeleri ve Türküler, Masallar", "Gelenekler", "Çevre Meselesi", "Mekân", "Savaş", "Kadınlar" ve "Çocuklar ve Delikanlılar", "Hayvanlar" başlıklarını açtık. Aytmatov'un eserlerinde geniş bir yer tutan "Tabiat" unsuruna "mekân" başlığı altında yer vermeye çalıştık.

III. bölüm, sonuç ve değerlendirmeye tahsis edilmiştir.

IV, bölüm olan bibliyografya kısmında ise "Ana Kaynaklar (Eserler" ve "Yararlanılan Kaynaklar" gösterilmiştir.

Cengiz Aytmatov'un eserlerini, hem Kırgız, hem de Rus dilinde kaleme almasını göz önünde bulundurarak, çalışmamız esnasında, doğrudan doğruya Kırgızca'dan aktarılmış ve Rusça'dan tercüme edilmiş metinleri esas aldık. İki hususiyetin dışında kalan eserlerin tahlilinde ise "Ötüken" yayınevince yapılan tercümeleri izledik.

Yazar ve eserleri hakkında yapılan değerlendirmelerin çoğunun dilimize tercüme edilmemiş olması, bizim çalışmamız sırasında karşılaştığımız en büyük problemi teşkil etti. Onlara ulaşmanın ve içeriklerindeki bilgileri kullanmanın, yazara ve eserlere daha farklı bakış açıları kazandıracağı düşüncesindeyiz.

Tezimizin hazırlanması esnasında çalışmalarımızı yakından takip eden ve bizi lisans döneminden beri akademik hayata özendiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Hüseyin TUNCER'e ve kıymetli fikirlerinden yararlandığım Yrd. Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN Bey'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İNGİLİZCE - TÜRKÇE ÖZET I
ÖNSÖZ III
İÇİNDEKİLER V
GİRİŞ XI

I. BÖLÜM: ESERLERİN TAHLİLİ

A. BEYAZ YAĞMUR

1. Eserin Künyesi 1
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 1
3. Bakış Acısı 4
4. Şahıslar 4
5. Zaman ve Mekân 7

B. YÜZ YÜZE

1. Eserin Künyesi 10
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 10
3. Bakış Acısı 13
4. Şahıslar 14
5. Zaman 18
6. Mekân 18

C. CEMİLE

1. Eserin Künyesi 20
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 20
3. Bakış Acısı 23
4. Şahıslar 24
5. Zaman 27
6. Mekân 27

D. SELVİ BOYLUM AL YAZMALIM

1. Eserin Künyesi 30
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 30
3. Bakış Acısı 38
4. Şahıslar 38
5. Zaman 42
6. Mekân 43

E. İLK ÖĞRETMENİM

1. Eserin Künyesi 46

2. Ana Çizgileriyle Vak'a 46
3. Bakış Acısı 49
4. Şahıslar 50
5. Zaman 52
6. Mekân 52

F. DEVE GÖZÜ

1. Eserin Künyesi 56
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 56
3. Bakış Acısı 60
4. Şahıslar 60
5. Zaman 64
6. Mekân 65

G. TOPRAK ANA

1. Eserin Künyesi 69
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 69
3. Bakış Acısı 76
4. Şahıslar 77
5. Zaman 87
6. Mekân 88

H. ELVEDA GÜLSARI

1. Eserin Künyesi 94
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 94
3. Bakış Acısı 105
4. Şahıslar 106
5. Zaman 119
6. Mekân 121

I. KIZIL ELMA

1. Eserin Künyesi 128
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 128
3. Bakış Acısı 133
4. Şahıslar 133
5. Zaman 136
6. Mekân 136

İ. OĞULLA GÖRÜŞME

1. Eserin Künyesi 138

2. Ana Çizgileriyle Vak'a 138
3. Bakış Acısı 143
4. Şahıslar 144
5. Zaman 146
6. Mekân 147

J. BEYAZ GEMİ

1. Eserin Künyesi 149
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 149
3. Bakış Acısı 162
4. Şahıslar 164
5. Zaman 172
6. Mekân 174

K . BABADAN KALAN YADİGÂR

1. Eserin Künyesi 179
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 179
3. Bakış Acısı 182
4. Şahıslar 183
5. Zaman ve Mekân 185

L. ERKEN GELEN TURNALAR

1. Eserin Künyesi 187
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 187
3. Bakış Acısı 195
4. Şahıslar 195
5. Zaman 202
6. Mekân 202

M. YILDIRIM SESLİ MANASÇI

1. Eserin Künyesi 206
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 206
3. Bakış Acısı 210
4. Şahıslar 211
5. Zaman ve Mekân 212

N. DENİZ KIYISINDA KOŞAN ALA KÖPEK

1. Eserin Künyesi 216
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 216
3. Bakış Acısı 225

4. Şahıslar 226
5. Zaman 232
6. Mekân 234
R. GÜN UZAR YÜZYIL OLUR
1. Eserin Künyesi 240
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 240
3. Bakış Acısı 257
4. Şahıslar 258
5. Zaman 272
6. Mekân 275
P. CENGİZ HAN'A KÜSEN BULUT
1. Ana Çizgileriyle Vak'a 283
2. Bakış Acısı 291
3. Şahıslar 292
4. Zaman 298
5. Mekân 299
S. KADER AĞI (KIYAMAT)
1. Eserin Künyesi 300
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 300
3. Bakış Acısı 319
4. Şahıslar 321
5. Zaman 340
6. Mekân 345
Ş. FUJİ-YAMA
1. Eserin Künyesi 353
2. Ana Çizgileriyle Vak'a 353
3. Şahıslar 359
4. Zaman 364
5. Mekân 364
II. BÖLÜM MUHTEVA İNCELEMESİ
A- EFSANELER, HALK HİKÂYELERİ ve TÜRKÜLER, MASAL . 366
1. EFSANELER 369
a- Boynuzlu Geyik Ana Efsanesi 370
b- San-Taş Rüzgârı'nın Efsanesi 373
c- Nayman Ana Efsanesi 373

d- Sarı-Özek Kurbanları Efsanesi 373
e- Deniz Kızı Efsanesi 374
f- Denizlerden Karaların Yaratılmasına Dair Efsane 375
2. HALK HİKÂYELERİ ve TÜRKÜLER 375
3. MASAL 383
B. GELENEKLER 384
1. Evlenme 384
2. Geleneksel Türk Aile Yapısına Bağlılık ve Yaşılara Saygı . 387
3. Atalara ve Maziye Saygı 388
4. Beşiklere Çıngırak Takma - Ayak Bağı Kesme 392
5. Misafirperverlik 392
6. Ölüm Haberinin Verilmesi, Ağıt Yakma ve Anma Yemeği .. 393
C. ÇEVRE MESELESİ 398
D. MEKÂN 402
1. Vak'ası Köyde Geçen Eserler 403
2. Vak'ası Çalışma Merkezlerinde Geçen Eserler 404
3. Vak'ası Isık-Göl Kıyılarında Geçen Eserler 405
4. Vak'ası Bozkırda Geçen Eserler 406
5. Vak'ası Şehirde Geçen Eserler 407
6. Vak'ası Kısmen Şehirde Geçen Eserler 407
7. Vak'aya Yön Veren Geçit İsimleri 408
8. Vak'ası Deniz Kenarında ve Denizde geçen Eserler 408
9. Vak'ası Muhayyel Bir Mekânda Cereyan Eden Eser 408
E. SAVAŞ 409
1. Vak'ası Savaşa Dayanan, Savaşın
Temel Mevzu Olduğu Eserler 409
2. Savaşın Arka Fonda Kaldığı Eserler 412
F. KADINLAR 414
1. Genç Kızlar 414
2. Genç Kadınlar 414
a. Okumuş Öğreni Görmüş Kadınlar 415
b. Dul Kadınlar 415
c. Anne Olanlar 415
d. Gelinler 416

3. Orta Yaştaki Kadınlar 417
4. Nineler 417
G. ÇOCUKLAR VE DELİKANLILAR 419
1. Beş Yaşına Kadar Olan Çocuklar 420
2. Yedi Yaşından On Yaşına Kadar Olan Çocuklar 421
3. On Yaşından On Üç Yaşına Kadar Olan Çocuklar 421
a. Kız Çocuklar 421
b. Erkek Çocuklar 421
4. Delikanlılar 421
a. Öğrenim Durumlarından Hiç Bahsedilmeyenler 422
b. İlköğrenimlerine Köylerindeki Okullarda Başlayanlar 422
c. Öğrenimlerini Şehirde Tamamlayanlar 422
d. Savaşa Katılanlar 422
e. Cephe Gerisinde Kalanlar 423
H. HAYVANLAR 424
1. Atlar 425
2. Kurtlar 428
3. Köpekler 428
4. Tilki 428
5. Deve 429
6. Geyik 430
7. Kuşlar 430
8. Balık 434

III. BÖLÜM

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME 435

IV. BÖLÜM

BİBLİYOGRAFYA 440
A. ANA KAYNAKLAR (Eserleri) 440
B. YARARLANILAN KAYNAKLAR 441

GİRİŞ

Kırgız edebiyatı (*) XX. yüzyıla kadar şifahî karakterlidir. Bekbekey, Saksakey ve Şırıldan adlarıyla anılan çoban türküleri, koşok(ağıtlar)lar, aşk türküleri (ırlar), kondoo (hicviye)lar, maktoo (medhiye)lar, aytış (deyişmeler)lar, kahramanlık destanları ve hikâyeleri, şifahî Kırgız edebiyatının belli başlı mahsûllerini teşkil ederler. Körmen Yek, Ertabıldı, Ertöştük, Canil Mirza ve Manas belli başlı kahramanlık hikâye ve destanlarından sayılırlar. İçlerinde en meşhuru, Kırgızların Çinlilerle ve Uygurlarla mücadeleleri esnasında teşekkül etmeye başlamış, sonkaki asırlarda Müslüman Orta Asya kavimleriyle Budist Kalmuk ve Çinliler arasındaki savaşlar sırasında zenginleşmiş ve teşekkülüne günümüze de de devam eden Manas Detanı'dır. Kırgız edebiyatı, atasözleri, masallar vb. gibi türler bakımından da zengindir.

Ekim İhtilâli'ni bir zafer olarak ele alan ve Lenin'i yücelten şiirler yazan Toktogul Satılganov ile Togolok Moldo, Sovyet Kırgız edebiyatının ilk şairlerindendir. İlk dönemin şairleri arasında K. Bayalinov, A. Tokombayev, M. Elebayev, M. Tokobayev, C. Bökenbayev, K. Malikov'un isimleri sayılabilir.

Kırgız nesri, Kasımalı Bayalinov'un **Acar** (1927) isimli uzun hikâyesi ile başlar. Onu, K. Tınıstanov'un "Köl Ceeginde Mariyam Menen" ve Sıdık Karaçev'in "Erksiz Kündördö" ve "Erkin Tanı" başlıklı uzun hikâyeleri izler. **Tınıstanov** ve **Sıdık Karaçev**, Kırgız edebiyatının asıl öncülerinden olmalarına rağmen, milliyetçi ve anti-sosyalist yaklaşımlarından dolayı, kısacası "alaş ordoçular"a sempatileri yüzünden Sovyet düşmanı ilân edilmişler, hapse atılmışlardır.

Çarlığın yıkılmasından komünist rejimin kurulmasına kadar geçen sürede, "Zelzele" müellifi Molla Kılıç Mamirganoğlu'nun, Esengeli Arabayev'in ve Osmanali Sıdıkoğlu'nun isimlerini saymamız mümkündür.

Sovyet rejiminin benimsetilmesi, Komünist Parti'nin üyelerini arttırması, emekçi kahramanların yüceltilmesi, Ekim Devrimi'nden önceki zamanların, feodal zihniyetin temsilcisi olarak kabul edilmesi ve devrimden sonraki devirlerin

---

(*) Kırgız edebiyatını değerlendirirken, Doç. Dr. Yavuz AKPINAR'ın Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (C: 5, İst., 1982, s. 311-316)ndeki "Kırgız Edebiyatı" maddesinden ve Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ'nin Türk Dili (S: 505, S: 506. Ocak, Şubat 1994, s. 25 - 36, s. 125 - 136) dergisindeki, Kırgız Sovettik Sotsialisttik Respublikası, Entsiklopediya (Frunze 1983) dan tercüme edilmiş "XX. Yüzyıl Sovyet Kırgız Edebiyatı" makalesinden istifade ettik.

parlak sözlerle övülmesi, bütün sanat alanlarında etkisini gösterir. Tiyatrolarda da rejime bağlı eski devri karalayan kahramanların hayat hikâyesi konu edilir.

1926'da devlet neşriyâtının vücûda gelmesi, Kızıl Kırgızıstan ile Erkin-Too'nun yayına başlaması, edebî faaliyetlere yeni bir yön verir. Rusya Komünist Partisi Bolşevik Merkez Komitesi, partinin edebiyat siyasetini belirler, yazarların ve şairlerin eserlerinde hangi konuları işleyeceklerini tayin eder. Bu tür faaliyetlerini yürütmek ve takip etmek üzere "Kızıl Uçkun" edebî derneğini kurar.

Erkin-Too'da ilk şiiri neşreden Tokombayev, C. Bökenbayev, K. Malikov, C. Turusbekov, Temirkul Ümötaliyev, A. Osmonov devrin önde gelen şairleridir. Şiirlerin genelinde Lenin ve Komünist Parti övülür. İdeolojik karakterli eserler, sanat değerinden de yoksundurlar.

1930'lu yıllarda M. Abduyakayimov, K. Cantöşev, T. Sıdıkbakov ve S. Sasıkbayev, fıkra ve kısa hikâye türünde eserler kaleme alırlar. M. Elebayev, 1936'da yayımlanan Uzak Col isimli otobiyografik tarzdaki eseriyle ilk realist romanı yazar. Buna rağmen, eserler, mükemmel kompozisyondan vak'alardaki şahısları, psikolojik derinlikten uzak, ısmarlama hüviyetini haizdirler. "Kollektifleştirme", "sınıf düşmanlarına karşı mücadele", C. Turusbekov gibi tiyatro yazarların eserlerinin temel konusunu oluşturur. Kırgız tarihini işleyen K. Tınıstanov'un Akademiya Keceleri, ideolojik yönden zararlı bulunur, parti tarafından yasaklanır.

1924 yıllarında Alaş-Ordacı milliyetçi münevverlerle komünistler arasında başlayan mücadele, 1926 yılında iyice sertleşir, 1937 yılında Stalin'in tasfiye politikası sırasında, milliyetçi aydınlar, cezalandırılır, Sibiryaya sürülür.

II. Dünya Savaşı yıllarında, yazarlar ve şairler, "Ata Meken"i, anavatanı savunmaya çağrılır, gençler cephelerde savaşmaya özendirilir. C. Turusbekov, M. Elebayev gibi yazarlar cephelerde hayatlarını yitirirler, şair C. Bökönbayev, Sovyet Ordusuna gönüllü olarak katılır. Savaşın cephe gerisinde bıraktığı gözü yaşlı insanlar, eserlerin yeni kahramanları olurlar. Savaş teması, savaştan sonraki yıllarda da işlenmeye devam eder.

Kırgız edebiyatında savaşı konu eden roman ve hikâye, savaş sonrası gelişir. K. Bayalinov, "Bakıt" (1947)ta kolhozda çalışmayı yüceltir. T. Sıdıkbekov'un 1949 yılında SSCB Stalin Devlet Ödülü'ne lâyık görülen "Bizdin Zamandın Kişileri" (1948)nde komünist insan tipini yüceltir. Kasımalı Contaşev,

"Kahrolsun Baylar" piyesinde sınıf kavgasını işler. "**Kambek**" isimli dört ciltlik romanında, Kırgızların komünist ihtilâlinden önceki ve sonraki hayatlarını anlatır. Comerd Bokanbayev, ilk işçi ve komünist tiplerini canlandırır. Melikof, Manas Destanı'nın yeni varyantının tertibinde rol oynar. Yazar ve şair **Nasirdin Baytemirof**, "**Saltanat**" isimli romanında konsomolların savaş yıllarındaki hayatlarını, "**Yaş Evlat**"ta sanatkârların hayatını, "**Ahırki Ok**"ta da sosyalizmin Kırgız kışlaklarında yerleşmesini işler.

Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin 1955 yılındaki üçüncü kongresine katılan Muhtar Ayezov, Cengiz Aytmatov'(*)dan övgüyle bahseder. 1960'lı yıllarda Kırgız nesrinde, A. Saspayev, A. Stamov, K. Akmatov, M. Gaparov, S. Çetimi-

---

(*) Cengiz AYTMATOV: Edebî hayata, 1952 yılında yazdığı "**Gazeteci Dzüyo**" ile atılan Cengiz Aytmatov, 12 Aralık 1928'de, Talas vadisinde Şeker köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Törekul Aytmatov, Stalin dönemindeki terör kurbanlarından biridir. Onun kayıplara karışmasının ardından aile, köye taşınmıştır. Yazarı ve üç kardeşini, okuma yazma bilen, modern bir kadın olan Nagima Hamzayevna Aytmatov büyütmüştür.

Birçok halk hikâyesi, türküler, eski şarkılar bilen büyükanne ve hala Karagız-apa, küçük Aytmatov'a, ileride yazar olunca eserlerinde kullanacağı bir çok malzemenin kaynaklığını yaparlar.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bütün hayatı altüst eder. Aytmatov, 1942'de öğrenimini yarıda bırakmak sorunda kalır. Gençler arasında en bilgili olduğu için köy Sovyet sekreterliğine tayin edilir. Daha sonra, vergi memuru olarak halktan vergi toplar. İşi izinsiz yarıda bırakarak, hububat hasatı traktör ekibinde muhasebe memuru olarak çalışmaya başlar.

1946 yılında, Kazakistan'ın Cambul şehrindeki veterinerlik okuluna girer. Kendi sahasındaki tatbikat çalışmaları için, 1947 ve 1948 yıllarını kendi köyünde geçirir. Mükemmel notlarla bitirdiği veterinerlik okulundan sonra Kırgız Ziraat Enstitüsüne kaydolur. 1952 yılında, ilk hikâyesi "Gazeteci Dzüyo" neşredilir. Onu "Aşım" ve "Daha da İlerliyoruz" izler. Aynı yıl Yazarlar Birliği'nin üyesi olur.

1956 yılında, edebiyat konusundaki bilgilerini derinleştirmek üzere Moskova'ya gider. Orada Yüksek Edebiyat Kursları'nı takip eder. 1958 yılında "Novy Mir"de "Cemile" neşredilir. Ardından "Yüz Yüze", "İlk Öğretmenim" ve "Deve Gözü" yayımlanır.

Moskova Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne devam ettiği yıllarda, Kruşçev'in anti-Stalinist kampanyası sırasında Komünist Parti'nin üyeliğine kabul edilir. Fakültedeki derslerinin akabinde Kırgızistan Edebiyatı dergisinin editörlüğünü üstlenir. Beş yıl, "Pravda"nın Kırgızistan muhabiri olarak çalışır.

1962'de Kırgısiztan Sinemacılar Birliği'nin başkanlığına seçilir. 21 Nisan 1963'te "Steplerden ve Dağlardan Hikâyeler" isimli eseri ile Lenin Ödülü'nü kazanır. Eser, "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Cemile", "Deve Gözü", "İlk Öğretmenim"i ihtiva eder. Aynı yıllarda "Toprak Ana" hem Rusça, hem de Kırgızca olarak yayımlanır. Yazar, 1968 yılında, "Elveda Gülsarı" ile S.S.C.B.'nin Devlet Ödülü'nü alır, Kırgızistan'ın millî yazarı seçilir.

1969 yılında Taşkent'te toplanan 4. Asya-Afrika Yazarlar Birliği toplantısında, Lotus Edebiyat Ödülü'nün seçici kuruluna girer. 1974 yılında Kırgızistan İlimler Akademisi'nin üyesi olar. "Erken Gelen Turnalar" ile 1976'da Toktogul Ödülü'nü alır. 1978'de Sosyalist İşçi Kahramanı sıfatına lâyık görülür. 1977'de, Beyaz Gemi filminin senaryosuyla, S.S.C.B.'nin Devlet Ödülünü ikinci kez kazanır. "Deniz Kenarında Koşan Ala Köpek" ve "Erken Gelen Turnalar", 1980 yılında, yazara İtalyan "Erturiya" ödülünü kazandırırlar. Aytmatov bu yıllarda "Novy Mir"in yazı kurulunda, İngilizce olarak yayımlanan Soviet Literature dergisinin de yönetici kadrosunda yer almıştır.

Eserleriyle Glastnost ve Perestroyka dönemlerini hazırlayan Aytmatov, Gorbaçov'un danış-

şev, M. Murataliyev gibi genç isimler duyulmaya başlar. **Tölögön Kasımbekov**, Toktogul Ödülü'nü alan "**Sıngan Kılıç**"ında Kırgızların Hokand Hanlığı dönemindeki hayatını anlatır.

Aytmatov da diğer Kırgız yazarlar gibi, ilk eserlerinde Sovyet yönetimini ve Lenin'i över. Ancak bu tavrı en belirgin olarak sadece "Yüz Yüze", "İlk Öğretmenim" ve "Toprak Ana"da temayüz eder. Bu eserlerin haricindekilerde partinin yanlışları, rejimin sert uygulamalarını eleştirir. Yazar, bunu gerçekleştirirken, sembolizmden ve folklorik malzemelerden faydalanır. "Cemile" ile Nobel Ödüllü Aragon'un dikkatini çekmesi, onu kısa sürede şöhrete kavuşturur. Eserlerinde, millî konulardan yola çıkarak evrensel temaları işlemesi, bütün dikkatleri Aytmatov'un üzerine çeker. O, bir anlamda aşılamaz olanı geçer, Sovyet realizmine ters düşmekten çekinmez.

"C. Aytmatov'un büyük hizmetlerinden biri de eserleri ile "Sınırsız Realizm" anlayışının ortaya çıkmasına neden olması idi. Ve bununla da o, yirmili yıllardan başlayan ve edebiyatta artık kendine yer edinen Sosyalizm kuruculuğu konusunu, Sovyet vatandaşı konusunu, yeni millî konu ile değiştirdi.

Bu, eski Sovyetler Birliği edebiyatında gerçek bir yenilikti ve bu yeniliğin temelini atan bir yazar olarak C. Aytmatov, altmış yetmişli yıllar arasında dünya edebiyatı çevresinde tanınmaya başladı."(**)

---

manlığına kadar yükselir. SSCB'nin dağılmasından sonra da Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Lüxemburg Büyükelçiliğine atanır. Halen bu görevini yürütmeye devam etmektedir.

Yazar SSCB'nin Devlet Ödülü ve İtalya'nın Erturiya Ödülün'den başka, çeşitli akademik kuruluşların, kulüplerin üyeliğini ve ödüllerini kazanır. Bunlar, Javaharlala Neru (Hindistan) Ödülü, Dünya Bilim ve Sanat Akademisi'nin akademisyenliği, Avrupa Bilim ve Sanat Akademisi'nin üyeliği, Doğu Almanya Sanat Akademisi'nin saygın muhabir üyeliği, Issık-Köl Forumu'nun başkanlığı ve Roma Klubünün üyeliğidir.

1975'teki ilk ziyaretinden sonra 1992 yılında ikinci kez ülkemize gelen yazar, İLESAM'ca takdir olunan "Türk Dünyası Edebiyatına Hizmet Ödülü"nü alır.

(**) Samir KAZİMOĞLU, "Cengiz Aytmatov ve Dünya Edebiyatı", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Littera, C: 5, 1994, s. 29.

A. BEYAZ YAĞMUR

1. ESERİN KÜNYESİ

"Beyaz Yağmur", Cengiz Aytmatov'un ilk hikâyelerindendir. Yazar edebî hayatına, "Beyaz Yağmur"dan önce yazdığı "**Gazeteci Dzüyo**" ve "**Aşım**" hikâyeleriyle başlar. Rus dilinde kaleme aldığı her iki hikâye, "Kırgızstan" almanakında yayımlanır.(*)

"Beyaz Yağmur", önce "Sovyettik Kırgızstan" dergisinin (şimdiki Ala-Too dergisi) 1954 yılındaki 8. sayısında yayımlanır. Bundan beş yıl sonra da Aytmatov'un ilk Kırgızca kitabı "Obon" a (Frunze, Kırgızmambas, 1959), ardından "Samançı Colu" kitabına (Frunze, 1963) girer."(1)

Türkiye Türkçesinde "Beyaz Yağmur"un müstakil baskısı yoktur. Çalışmamızda Ötüken yayınevi'nce 1992 yılında yapılan baskıyı kullandık.(**) Eser, "Kardaş Edebiyatlar"(***) ve "Türk Dili(****) dergilerinde de yayımlanmıştır.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Hikâye, "Zeynep-Apa'nın hayatta tek yakını, biricik, sevgili kızı Saadet'in, bir zamanlar zenginler haricinde kimsenin el sürmeye cesaret edemediği "Eski-oba" nın bakir topraklarını işlemek için gelen komsomol ekibinde pullukçu olarak çalışmaya başlaması ve orada tanıştığı Kasımcan'la gizlice, hayatını birleştirivermesi konusu temel alınarak kurgulanmıştır.

"Beyaz Yağmur" da Aytmatov, "çalışma" ve "emek" kavramlarını yüceltmek için çırpınan bir yazar konumundadır. "Hayatta en büyük mutluluk, halkın refahı için çalışmak ve emek sarfetmektir" ilkesi, hareket noktasını teşkil eder. Bu yüzdendir ki, Kasımcan'la Saadet'in kimseye haber vermeden yaptıkları evliliğin geleneklere aykırılığı bile göz ardı edilir.

Cengiz Aytmatov, Sovyet Komünist Partisi'ne ve Sovyet Yazarlar Birli-

---

(*) "Aşım" ve "Gazeteci Dzüyo, Türkiye Türkçesinde yayımlanmamıştır.

(1) Osmon İBRAİMOV, "Ak Caan, Eskertüvler cana kommentariyler, Çıngız AYTMATOV, 3 tomdon turgan çigarmalar, üçüncü tom, Frunze Kırgızstan 1983, s. 424.
Doç Dr. Yavuz AKPINAR'ın Kardaş Edebiyatlar'da yazarın Kırgızca külliyatını tanıtan bir çalışması yayımlanmıştır. "Cengiz Aytmotav'un Kırgızca Külliyatı, Kardaş Edebiyatlar, s: 11, Temmuz Ağustos, Eylül 1985, s. 21-22.

(**) Cengiz AYTMATOV, "Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü", Çev.: Refik Özdek, İst., 1992, s. 51-66.

(***) Cengiz AYTMATOV, "Beyaz Yağmur", İngilizceden çeviren: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 24, s. 27-45

(****) Cengiz AYTMATOV, "Beyaz Yağmur" (hikâye, terc.: Orhan Söylemez), Türk Dili, nr. 500, Ağustos 1993, s. 276-286.

ği'ne, Kruşçev'in anti-Stalinist kampanyasını yürüttüğü sırada, 1959 yılında kabul edilmiştir.(2) "Beyaz Yağmur" da, bu tarihten önce, 1954 yılında yayımlanmıştır.

Kızının kimseye haber vermeden Kasımcan'la evlenmesine ve kendisini yapayalnız bırakıvermesine çok içerleyen Zeynep-Apa, kayını Tokay-ake'nin telkinleriyle genç çiftleri suçlu olarak görmekten vazgeçer. Kızına ve damadına hazırladığı hediyeleri yanına alarak, bereket getiren "beyaz yağmur"un altında ıslana ıslana "Eski-oba" topraklarına doğru yol alır.

Tarlalara bereket getiren "beyaz yağmur", gelecekte mutluluk ve refah içinde geçirilecek yılların müjdecisidir.

"-Bak, her yeri nasıl kapladı, dedi Tokay. Beyaz yağmur bu! İki üç günden beri hiç dinmeden yağıyor...

- Beyaz yağmur ha? diye söylendi Zeynep-apa duyulur duyulmaz bir sesle. Beyaz yağmur bereket yağmuruydu." (s. 64)

Saadet'in komsomol ekibinde pullukçu olarak çalışmaya başlaması, hikâyenin vak'asında da bir başlangıç ifade eder. Kasımcan'la evliliği, temel vak'ayı geliştiren vak'a parçası konumundadır. Kızının evliliğini ilk önce onaylamayan Zeynep-Apa'nın sonradan yumuşaması ve razı olduğunu göstermek için ekim alanına doğru yola çıkması, vak'a zincirinin son halkasını teşkil eder.

"Vak'adaki olay örgüsünü ve şahıs, mekân ve zaman unsurlarını giriş, gelişme, son zincirleri içinde, genellikle kronolojik bir tarzda tertip eden ve tahkiyelendiren hikâyelere, "klâsik vak'a hikâyesi" veya "Maupassant tarzı hikâye" denilir.(3) Bu itibarla, "Beyaz Yağmur" da bir klâsik vak'a hikâyesidir. Vak'anın takdiminde şahıs ve mekân unsurlarından faydalanılmıştır.

"Öykü, olayların zaman sırasına göre düzenlenerek; olay örgüsü ise neden-sonuç ilişkisi göz önünde tutularak anlatılmasıdır."(4)

Kasımcan ile Saadet'in evlilikle noktalanacak tanışmalarına, "Eski-oba"nın bakir topraklarını işlemek için gelen komsomol ekibi vesile olur.

Hikâyede, Saadet'in pullukçu olarak çalışmaya ne zaman başladığı, çalışmadan önceki durumu geriye dönüşlerle verilmiştir.

"İlkbaharın ilk günleriydi, karlar henüz erimişti. İşte o günlerden birinde Saadet, nefes nefese koşarak eve gelmişti:

---

(2) Türkiye Gazetesi, Cengiz Törekuloviç AYTMATOV, 12 Mayıs 1992
(3) Yeni Türk Ansiklopedisi, "Hikâye", C: 4, İst., 1985, s. 1289.
(4) E.M. FORSTER, "Olay Örgüsü", Roman Sanatı, İst., 1985, s. 128.

-Apa! Apa! Komsomollar ekibi geldi! diye heyecanla bağırmıştı eşikten.

- Hangi ekip? Ne ekibi?

- Aa, bilmiyorsun demek? TABOM komsomollarının ekibi. Yeni açılan tarlalarda çalışacaklar. Değirmenin yanından arabalarla, traktörlerle geçerken gördüm onları.

Zeynep-Apa anlamıyordu: "Gelirlerse gelsinler, bunda telâşlanacak, heyecanlanacak ne var? diyordu kendi kendine.

Ama kızı çoşmuştu ve anlatmaya devam ediyordu:

- Hangi araziyi ekilişe açacaklarını biliyorum.Bize pek uzak değil. Tokay-ake onların bu yıl "Eski oba" topraklarını tamamen sürüp işleyeceklerini söylüyor.

Bundan birkaç gün sonra, Saadet, annesinden o ekibe pullukçu olarak katılmak için izin istedi. Zeynep-apa izin vermek istemedi ama Saadet direndi. Gitmeye kararlıydı. Bunu anlayan annesi istemeye istemeye razı oldu." (s. 54-55)

Hâlihâzır içinde yapılan geriye dönüşler, hikâyede **ilmikli çizgi biçimindeki olay örgüsü**nün esas alındığını gösterir.

Saadet, "Eski-oba" topraklarını sürüp işlemek için gelen TABOM (Tarım Aletleri Bakım-Onarım Merkezi) komsomollarının ekibinde pullukçu olarak çalışmaktadır. Köyün kolhozunda çalışan annesi Zeynep-Apa, pulluk arkasında koşmanın bir kız işi olmadığı düşüncesiyle önce kızının çalışmasına karşı çıkmış, sonradan kocasının kardeşi Tokay-ake' (Tokay aga)nin araya girmesiyle razı olmuştur. Onun karşı çıkmasında, Saadet gidince, evde yalnız kalmaktan sıkılmasının da etkisi vardır.

Yalnızlıktan iyice bunaldığı gecelerden birinde kızını eve çağırır. Saadet'i köyün ilk evlerine kadar Kasımcan getirir. Kasımcan'la Saadet, aynı ekipte çalışmakta ve birbirlerinden hoşlanmaktadırlar. "Eski-oba"nın bakir topraklarını işlemekten ikisi de çok memnundur.

Zeynep-Apa, bir gün eve su getirmek için dereye gittiğinde, Saadet'in evlendiğini duyar. Öfkesini, Saadet'in pullukçu olarak çalışmasına izin veren Tokay-ake'nin yeğeni Ceydegül'den çıkarır.

Tokay-ake, bir zamanlar, bayların (zenginlerin) haricinde kimsenin el süremediği "Eski-Oba" topraklarını işleyen Saadet ve arkadaşlarının suçlu olmadığı düşüncesindedir. Bu yüzden Zeynep-apa'dan da ona kızmamasını ister.

İyi bir aile çocuğu olan damatları Kasımcan'la Saadet'in yakında, pazar günü kendilerini görmeye geleceklerini, ürün alındığı zaman da toy-düğün yapılacağını söyler.

Zeynep-apa, eve gidince, sandıktan beyaz bir kumaş çıkarır, ondan bir erkek gömleği diker. Göz alıcı renklerle süslü bir şalla Saadet'in çeyiz bohçasını sarar. Heybesinin bir gözüne bohçayla gömleği; diğer gözüne de et ve boorsak (börek)ları koyarak "Eski-oba" topraklarının yolunu tutar. Kızıyla damadının kendisini ziyaret etmesine daha dört gün vardır. Geleneklere umursamadan, bereket getiren beyaz yağmurun altında ıslana ıslana, özlemi içini kavuran kızına doğru yol alır.

Eski oba'nın tanınmayacak derecede değişmesi karşısında çok şaşırır, gözünden sevinç ve gurur yaşları dökülür.

3. BAKIŞ AÇISI

"Beyaz Yağmur" da, anlatıcı nötr bir tavır sergiler, hadiseler ve hadiselerin icracısı şahıslar hakkında hiç bir fikir beyân etmez, kahramanlarının davranışlarının arkasında yatan sebepleri bilir. Onların his ve hayâl dünyalarına hakim bir mevki'dedir:

"Annesi rahatlatmıştı. Artık yatabilir, uyuyabilirdi. Tam gözlerini yummuştu ki hafif bir ses duydu. Gözlerini açınca Saadet'in usulca kalktığını ve pencereye doğru gittiğini gördü. Ayın mavimsi ışığı kızın başına ve omuzlarına vuruyordu. Saadet biraz rahatsız olarak dönüp annesine baktı, sonra hiç ses çıkarmadan pencere çıkıntısının üzerine, kollarıyla dizlerini kucaklayarak kımıldamadan oturdu. Besbelli bir şey, önemli bir şey düşünüyordu. Elleriyle, göğsüne inen saç örgülerini sihirli sinirli sıkıyor ya da karıştırıyordu.

"Niçin yatıp uyumuyor bu kız?" diye düşünen Zeynep-apa'nın yüreği sızladı." (s. 57-58)

4. ŞAHISLAR

ZEYNEP-APA: Anlatım formunun III. teklik şahıs ağzından düzenlendiği hikâyede adından en çok söz edilen, üzerinde durulan Zeynep-apa'dır Hayatta tek varlığı kızı Saadet'tir. Bu yüzden onu gözünün önünden hiç ayırmak istemez. Kızının çalışma kampından döndüğü günler, evde bayram çoşkusu içinde yaşanır.

Zeynep-apa'nın en büyük derdi yalnızlık ve kızının, kampta ağır bir işte çalışmasıdır:

"-Bak Saadet, sen benim biricik evlâdımsın. Hem kızım, hem oğlum-

sun. Senden başka hiç kimsem yok benim. Evde yapayalnız kalmak kolay mı sanıyorsun? (Böyle derken gözlerinden yaşlar boşanmaya başladı.) Çalışırken yalnızlığımı unutuyorum, kalbim sıkışıyor... Nerelerdesin? İyi misin, kötü müsün? Hep bunları düşünüyorum. Saadet, kızım yaptığı iş kadına göre bir değil. Bir genç kızın işi pulluğun gerisinde gitmek midir? Bırak o işi, eve dön... Çalışmak istiyorsan kolhozda iş çok..." (s. 57)

Her ana gibi kızının mürüvvetini göreceği günü o da özlemle bekler. Bununla birlikte onun yanından ayrılmasını da istememekte, kendi şartlarına uygun bir erkekle evlenmesini daha çok arzulamaktadır:

"Zeynep-apa'nın düşündüğü şuydu: Artık kızı yetişkin bir genç kız idi ve onun geleceğini düşünme zamanı da gelmişti. Kendi köylerinde saygıdeğer bir yiğitle evlense ne iyi olurdu! O zaman hep yanında kalırdı Saadet. Müstakbel damadın ailesi yoksa daha da iyi olurdu: Yeni evliler bu evde her zaman birlikte yaşarlardı. Kızı, çeyizinin hemen hemen hazır olduğundan habersizdi. Sadece ipek yatak örtüleri eksikti..." (s. 59)

Her zaman sakin, sabırlı ve güçlü görünen Zeynep-apa, kızının kimseye haber vermeden evlenmesinden sonra mahvolmuş, bütün ümitlerini kaybetmiştir.

Saadet'in evlendiğini duyduğunda ilk aklına gelen iyice yalnız kaldığıdır:

"En korktuğu şey başına gelmişti işte! Şimdi bu evde yapayalnızdı. Gerçi her şey vardı, bir eksiği yoktu. Ama kızının gidişiyle var olan her şey birden anlamını yitirmiş bulunuyordu." (s.61)

Yitip gidenler arasında ailenin şerefi ve namusu da vardır:

"-Saadet benim şerefimi beş paralık etti! Bir hırsız gibi şerefsizce ve kimseye haber vermeden, kimseyi yanına almadan, bir serseriyle kaçıp gitti evden... O serseri onu alıp gidecek ve ben de bir daha göremeyeceğim kızımın yüzünü...(s-61)

Zeynep-apa'nın yeni evlilere kırgınlığı fazla sürmez. Tokay-ake, onu gizlice yapılan evliliğin güzelliğine inandırır. Eski-Oba'nın yeni hali karşısında Zeynep-apa'nın gözleri yaşarır:

"Zeynep-apa atından indi, bir taşın üzerine oturdu ve ağladı, ağladı... Ama bu defa sevinç ve gurur yaşları dökülüyordu. Çocuklarının başarısıyla övünen bir ananın sevinç ve gurur yaşları...(s. 66)

SAADET: Saadet'in günden güne büyüyüp serpilmesi, çocukluktan çıkıp genç kızlığa adım atması, Zeynep-apa'yı gururlandırır:

"Yavrusunun büyüdüğüne, kocaman bir kız olduğuna inanmak istemezdi bir türlü. Onun dik ve yumuşak omuzlarını, şefkâtle, gururla seyrederdi. Ucunda kovalar bulunan omuz sırığını, bileğinde gümüş bilezikler bulunan güneşten yanmış güçlü kollarıyla tutar, hafif ve çevik adımlarla yürürdü. Hem de ne güzel yürürdü! Nefes alışları da çok düzenliydi. Her nefes alışta entarisinin uçları hafifçe yukarı kalkardı.

-Ah güzel kızım, gözümün nuru, Allah seni nazardan korusun, sana gelecek belâlar bana gelsin! derdi" (s. 53-54)

Onun kendisinden daha atak, daha akıllı olmasını zaman zaman kıskandığı anlar bile olmuştur.

Saadet, idealize edilmiş bir kahramandır. Annesinin karşı çıkmasına ve evin bir kızı olmasına rağmen, komsomollar toplantısında verdiği sözü tutarak pullukçu olarak çalışmaya başlamıştır. Kararlıdır, doğruluğuna inandığı davranışları uygulamaktan çekinmez. Özgüven sahibidir. Bu yönüyle, herkesi karşısına alarak "Cemile" romanındaki Danyar'la kaçan Cemile'yi andırır. Aniden ciddîleşip, aniden neşelenmesi, çok hüzünlü olduğu bir anda birden neşeyle sıçrayıp şarkılar söylemesi, gülmesi, sonra öksüz bir deve gibi mahzunlaşması, sessizleşmesiyle bile Cemile'den izler taşır. "Saadet", bir bakıma "Cemile'nin ilk örneğidir.

O, kendini çalışmaya adamış "emekçi bir kahraman"dır. Eski-oba'nın bakir topraklarının işlenmesinde canla başla çalışır. Oranın gelecekteki halini düşünmekten büyük zevk alır:

"Böyle düşünürken bir sevinç dalgası kaplıyordu vücudunu. Gerçek mutluluk bu değil miydi? İnsanın bu işe kendini adamasına değmez miydi?

Şimdi o, güneş ışınlarının, çırpınan kara dalgalar gibi duman duman tüten topraklara vurduğunu da görüyordu hayalinde. Yeni sürülmüş topraklardan nemli bir koku yayılıyorduu. Güzel bir koku...

İşledikleri o parselde, Saadet birden sabanın lövyelerini kaldırıyor ve ayna gibi parlayan saban demirleri de kalkıyordu aynı anda sabanın her demirinde birer küçük güneş ışıldıyordu" (s. 58-59)

Evde kaldığı geceler dağların yumuşak eğimli yamaçlarını süren traktörlerin sesini sarhoş gibi dinler·

"Garplının makinaya bakış tarzı, şarklınınkinden çok farklıdır. Garplı makinayı, araştırıcı zekâsıyla, âdeta oynar gibi keşfetmiş, bundan dolayı da onu hiç bir zaman kendisinden üstün görmemiştir. Avrupa medeniyetinin kudret ve

ihtişamı karşısında şarklı-bu kelime ile Rusya'yı da kastediyoruz makinayı hissî bir zaviyeden ele almış, âdeta onu tanrılaştırmıştır. Batıda felsefî ve içtimaî bir görüş olan materyalizm ve sosyalizmin doğuda bir din haline gelmesinin sebebi de budur."(5)

KASIMCAN: Saadet, traktör sürücüsü Kasımcan'ı Eski-oba topraklarını işlerken tanımıştır. Zeynep-apa'ya göre Kasımcan, bir serseridir. Onunla ilgili gerçeği kayını Tokay-Ake'den öğrenir:

"-Damadın Kasımcan da ailesi olmayan bir serseri değil. Tam bir yiğit o. Ekibin en iyi traktör sürücüsü. Ailesi şehirde oturuyor, iyi ve saygı değer insanlar olduklarını söylüyorlar..." (s. 63)

Saadet'i Kasımcan'a bağlayan, onun da kendisi gibi durmadan, dinlenmeden çalışmaktan zevk almasıdır.

TOKAY-AKE: Saadet, Kasımcan'la tanışmasını, komsomolda çalışmasına izin veren ve annesini ikna etmeyi başaran amcası Tokay-ake'ye borçludur.

Tokay-ake, gençlere güvenir. Onların ne yapacaklarına kendilerinin karar vermelerinden yanadır "Eski-oba" topraklarının sürülmesi, en az, Saadet kadar onu da mutlu eder. Bu yüzden Kasımcan'la kaçan Saadet'i dövmeye gönlü razı olmaz. Zeynep-apa'nın kızının ardından dövünmesinden utanır. Çünkü kızı utanılacak hiç bir şey yapmamıştır:

"...Onu dövmektense ellerim kırılsın daha iyi. "Eski oba" toprakları uzun yıllardan beri senin kızın gibi insanları bekliyordu. Seni teselli etmeye ya da razı etmeye çalışacak değilim, Zeynep-apa..." (s.62)

Tokay-ake, emekçiye saygı duyan bir kahraman olarak çizilmiştir. Onun Saadet'in Kasımcan'la kaçmasından gurur duymasını, idealize edilmiş olmasına bağlayabiliriz. Geleneklere sıkı sıkıya bağlı Kırgız toplumunda görmeye alışık olmadığımız bir "amca" tipidir.

5. ZAMAN ve MEKÂN

TABOM komsomollarının ekibi, köye, ilkbaharın ilk günlerinde, karların henüz erimeye başladığı zamanlarda gelmiştir. Ekibe pullukçu olarak katılan Saadet'in bütün yazı kampta geçirmesi, annesini, kızını bu işe gönderdiğine pişman eder. İşte o yüzden, tomurcukların bahar çiyleriyle kaplandığı gecelerden

---

(5) Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, "Makinalaşmak", Cumhuriyet Devri Türk Şiiri, İst., 1974, s. 389.

birinde Saadet'i eve çağırır. Saadet eve geldiğinde bütün köy uykuya varmak üzeredir. Genç kız, gece uyumak yerine, Eski-oba'nın topraklarını harıl harıl işleyen traktörlerin sesini dinlemeyi tercih eder.

Annesine, ekipte çalışan ve çoğu uzaktan gelen arkadaşlarını anlatırken gözleri pırıl pırıldır. Herkes, devrimin ilk yıllarının coşkusunu yaşamaktadır. Her yerde hızla kolhozlar açılmakta, bu kolhozlarda insanlar, geceli gündüzlü çalışmaktadırlar. "Kollektifleştirme", baylara (zenginlere) hakettikleri cezayı vermiştir.

Bir zamanlar Tokay-ake'ler de Eski-oba topraklarını sürmek istemişler, ancak baylar onlara, engel olmuştur. İzin verseler bile toprağı kazmak ve sulamak, o kadar kolay değildir. Kardeşiyle birlikte açlıktan ölmemek için bir karış toprağı sürüp ekmek için günlerce elleriyle taş taşımışlar, dağın yamacına güçlüklerle bir ark açmışlar, buna rağmen Yılan Tepesi'ne suyu çıkaramamışlardır. Çıplak elle kayayı delmeye kalkışmışlar, başaramayınca bütün emekleri göz göre göre mahvolmuştur. O günlerde erkekler bile göz yaşlarına engel olamamışlardır. Oysa şimdiki gençler bilgilidir, ellerinde aletleri, araçları vardır.

Saadet, damı sazla kaplı evlerinin penceresinden göz kırpmadan dağların yumuşak eğimli yamaçlarını süren traktörlerin ışıldayan farlarına bakarken Eski-oba'nın geleceğini hayâl eder:

"Yakında orada buğday yetişecek, bu bölgeden de yollar geçecek, "Eski-oba" vadisinde evler yapılacak, köyler kurulacaktı. Ve buranın yerlileri yeni gelenlere, bu toprakların sahibi olduklarını belli eden bir ses tonuyla: "Şu toprakları geçince büyük ahır, biraz ilerisinde de yollar göreceksiniz. Bizim kolhoz işte orasıdır." diyeceklerdir" (s. 58)

Nitekim, ilk başta pullukçu olmasına karşı çıkan annesi bile, sonradan çalışmalarından gurur duyar hale gelmiştir.

"Denizler kadar büyük bir arazi açılmış, ekilmiş, büyük su arkları kazılmış, ilkbaharın ilk günlerinde ekilen buğdaylar, yemyeşil ve ıslak başlarıyla toprağı sessizce delerek kabartmışlardı. "Eski oba"yı tanıyamazdınız artık. Ürün vermeyen o bir avuç toprak parçası nerde kalmıştı? Neredeydi yukarıya su çıkarmayan o küçük ark?..." (s. 66)

"Beyaz Yağmur", komünizmin ilkelerinden biri olan kollektifleştirmenin coşkuyla anlatıldığı bir eserdir. Her yerde kolhozların kurulması, bakir toprakların ekime hazırlanması, makinaların tarlaları işlemesi, Aytmatov'a da ilham kaynağı olmuştur.

Hizmet ettikleri ideoloji için, yıllar sonra "totaliter", "baskı devri", "sözde reform hareketleri" gibi ifadeler kullanacaktır.

İlesam (Türkiye ilim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği)ca Türk Dünyası Edebiyat Ödülüyle onurlandırılan C. Aytmatov, birliğin Kültür Evi'nde yaptığı konuşmada, uzun süre egemenliği altında yaşadıkları Sovyet devri için şunları söyler:

"Sayın dinleyiciler, ben bu konu üzerinde biraz durmak istiyorum. Sovyet devri denilen ve bir çok halkı baskı altına alan devirden edinilen tecrübeye değineceğim. Tecrübe dediğimiz-mihnet hazinesi, mihnet ağırlığı-tecrübe ağırlığı. Şahit olduğumuz Sovyet devri ömrünü tamamlamış olsa da, uzun zamandan beri alnımıza yazıla gelen kaygı ve keder kolaylıkla silinmiyor. Doğdum-öldüm denilenin ortasında yaşayan insan için "Ebedî ışık" ne mânâ ifade ediyor? gibi sorular her zaman olagelmiş ve bundan sonra da her zaman olacaktır."(6)

(6) Cengiz Törekuloviç AYMATOV, "Turan Ülkesinin Rönesansı Tomurcuk Açıyor", İlesam Haber Bülteni, Kurultay Özel Sayısı, 2 Mayıs 1992, s.6.
(Aynı konuşma metni Kanat Dergisi'nin Mayıs 1992 tarihli 2. sayısının 30 ve 31. sayfalarında da yayımlanmıştır.)

B. YÜZ YÜZE

1. ESERİN KÜNYESİ:

"Eser, 1957 yılında "Lıcom k Lıcu", "Litsom k Litsu" isimleriyle "Oktyabr" dergisinde yayımlanır. Aynı yıl Kırgızca olarak "Ala-Too" (N.6) da neşredilir. Kırgızistan'da ve diğer bazı Sovyet cumhuriyetlerinde tiyatrolarda oynanır."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu başlıklarda yayınlanır:

"Face to Face - (İng.), Twarza w Twarz - (Leh.), Ocı vu Oc - (Mak.)"(2)

Türkiye baskıları şunlardır:

- Yüz Yüze (Beyaz Gemi, Deve Gözü ile birlikte), Çev.: İrina - Altan Alganer, Ekim yay., İst., 1970. - Yüz Yüze (Kitapta ilk Öğretmenim, Cemile, Selvi Boylum Al Yazmalım, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu da yer almıştır.) Çev.: M. Ethem Gözlü, İst., 1974(*) - Yüz Yüze (Toprak Ana, İlk Öğretmen, Deve Gözü, Beyaz Gemi ile birlikte), Çev.: İrina - Altan Alganar, Hür yay., İst., 1974. - Yüz Yüze, (Gülsarı ile birlikte), Çev.: İrine-Altan Alganer, Yeni Dünya yay., İst., 1980. - Yüz Yüze, (Yıldırım Sesli Manasçı, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek ile birlikte), Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1990. - Yüz Yüze (Elveda Gülsarı, Cemile, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1993.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Rus Edebiyatı'nda "**povest**" adıyla anılan Türkçede tam karşılığı olmayan bir edebî tür mevcuttur. A. Mümtaz İDİL, bu türü, "roman ile öykü arasındaki uzun öykü"(3) olarak tanımlanmaktadır. "Edebiyata ellili yıllarda küçük hikâyelerle gelen C. Aytmatov, kısa bir zamanda hikâyecilikten uzaklaşıp o devirde Sovyetler Birliği'nde en çok okunan, meşhur olan ve herkesin sevdiği nesir türü sayılan "**povest**"e geçti. Povest türü, Aytmatov'un ruhuna çok yakın olan bir edebî türdü ve daha sonraları kendisinin de yazdığı gibi bu türde o, yüreğinden geçen en yüce, kutsal ve nazik duygular, kolaylıkla okuyucusuna ulaştırabilmiştir. Povest, hakikaten Aytmatov'un fikir dünyasını, millî duygularını çeşitleri ile

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Betme-Bet" Eskertüvler cana kommentariyler, Çıngız Aytmatov, 3- tomdon turgan çıgarmalar, birinci tom, Frunze, Kırgızstan, 1982, s. 444-445.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Nilüfer, Yıl: 1, S:3, Ekim 1985, s. 55.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

(3) Müntaz İDİL, "Önsöz", Sovyet Roman, Ank., 1983, s. 5.

anlatan bir yazı türüdür.(4)

Romandan kısa: hikâyeden uzun olması itibariyle "Yüz Yüze" de, bu türün özelliklerini taşır.

Eserin adıyla muhtevası arasında yakın bir ilgi söz konusudur. Her türlü zorluğa, sıkıntıya katlanan Seyde, İsmail'in yetimlerin malına göz koyacak kadar ruhsuzlaşmasına dayanamaz ve onun sığındığı mağaraya doğru korkusuzca gider: "Aralarındaki boşluk gittikçe kapanıyordu. İşte birbirlerine iyice yaklaştılar, **yüz yüze** geldiler. adam ilk anda tanıyamadı karısını. Karşısında yabancı, tanıyamadığı bir kadın vardı. Başı açık, saçları ak, oğlunu sımsıkı göğsüne bastırmış, korkusuzca duran bir kadın!... O zaman İsmail, onun üzüntüsünün büyüklüğüyle çok çok yükseklere, erişilmezliğe çıkmış olduğunu anladı. Onun karşısında kendisi güçsüz, zavallı varlıktan başka bir şey değildi" (s. 116)

Hikâye, ~~savaşa asker~~ taşıyan trenden, Kara-Dağ Boğazı'nda asker kaputlu birinin inmesiyle başlar. Eserin bundan sonraki kısımları, Seyde'nin eşi için katlandığı fedekârlıkların ve İsmail'de görülen değişikliklerin anlatımına ayrılmıştır. Kocası savaşta ölen Totoy'un ineğinin İsmail tarafından çalınması, zaten birtakım çelişkiler yaşayan Seyde'yi iyice hırpalar. Hikâye, Seyde'nin İsmail'in yerini askerlere göstermesiyle son bulur. Bu itibarla "Yüz Yüze" klâsik vak'a hikâyesi türündedir.

"Yüz Yüze"de, bir asker kaçağı olarak köyüne dönen İsmail'in zamanla insanî değerlerini yitirmesi ve karısı Seyde'nin fedakârlıkları, eşine olan bağlılığı işlenmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında, **yazar**, çocuk denecek yaştadır ve diğer arkadaşlarıyla birlikte köyde kalmıştır. Bu yüzden diğer bazı eserlerinde de göreceğimiz gibi "cephe gerisindeki hayat", hikâyelerinde işlenen ana konulardan biri olarak karşımıza çıkar.

İnsan toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Onun mutluluğunda, kişisel hayatının yanısıra, toplum içindeki yeri ve toplumla olan ilişkileri de önemlidir. Seyde'nin mutluluğu için, biricik oğullarının doğduğunu bile göremeden savaşa alınan İsmail'in kaçak olarak dönmesi yetmemiştir. İsmail, başlangıçta sadece karısı için kaçmıştır, ama zamanla vicdansız, ruhsuz, kendisinden başka kimseyi düşünmeyen, toplumun cezalandırmak istediğ bir kişi haline gelmiştir. "Hikâye, toplumsal değerlerin fertler için ne kadar önemli olduğunu göstermesi ve bu değerleri kaybeden bir ferdin ne hale düşeceğini göstermesi bakımından ayrıca

---

(4) Samir KAZİMOĞLU, "Cengiz Aytmatov ve Dünya Edebiyatı" Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Littera; C: 5, 1994, s. 29-30.

dikkat çekicidir."(5)

"Yüzyüze" de temel kahramanlar, Seyde ve İsmail'dir. Ancak bu iki kahramanın yanısıra hikâyenin zengin bir şahıs kadrosu vardır. Vak'anın takdiminde şahısların karşılıklı konuşmalarından bolca faydalanılmıştır:

"Seyde ürpertiyle omuzlarını silkti, saç örgülerindeki tokaları, belli belirsiz tıngırdadı.

"Kim o? diye sordu kuşkuyla.

Kısık bir ses usul usul, fakat sabırsızca karşılık verdi:

- Benim, Seyde... Aç kapıyı!

.....

Seyde pencereye eğildi, hafif bir çığlık attıktan sonra başını iki elinin arasına aldı, kapıyı açmaya koştu.

Titreyen elleriyle karanlıkta yoklaya yoklaya mandalı buldu, kapıyı bir çekişte açarak eşikte dikilen adamın göğsüne kapandı.

Önce alıştığı sözlerle:

- Oh, kaynanamın oğlu! kaynanamın oğlu! diye fısıldarken sonra da yanamadı:

- İsmail! İsmail'im! diye boşaldı." (s.71-72)

Eserdeki olayların giriş-gelişme-sonuç plânına bağlı olarak cereyan ettiğini daha önce de belirtmiştik. Seyde ile İsmail'in mutlu günleri, savaşın patlak vermesiyle İsmail'in köyün diğer gençleriyle birlikte savaşa alınması, geriye dönüşlerle verilir:

"Bir çobanın kızı olan Seyde geçen yıl gelin geldiğinde kocası evini bitirmemişti daha. Duvarları balçıkla sıvanmadan, badanası yapılmadan, damına kil atılmadan duruyordu. Ah, o günler bir daha geriye gelecek miydi? Evlerini yavaş yavaş tamamlar, belki de Seyde ufacık mutluluğunun sıcağıyla yavaş yavaş ısınırdı. Hatırına geldikçe içi burkuluyordu....." (s. 69)

Zamanda yapılan bu geriye dönüşler, eserin **ilmikli olay örgüsüyle** yazıldığını gösterir.

II. Dünya Savaşı yıllarıdır. Yeni evli Seyde ile İsmail'in mutluluğunu

---

(5) Murat KOÇ, "Cengiz Aytmatov'un "Yüzyüze" adlı hikâyesi", Türk Edebiyatı, S: 234, Nisan 1993, s.51.

da bu savaş bozar: İsmail savaşa katılır. Ancak, o, cepheye giden trenden Kara-Dağ Boğazı'nda iner ve evine döner. Bu durum, Seyde'yi bir yönden sevindirir, bir yönden de tedirgin eder. O, kocasıyla birlikte olmaktan mutludur, ancak onun bir savaş kaçağı olarak dönmesinden rahatsız olur. Buna rağmen her şeye, her zorluğa, İsmail'i için katlanır, onu ele vermez. Bir taraftan evdeki yaşlı kaynanasına ve emzikteki çocuğuna bakmakta, diğer yandan İsmail'ine yemek, yiyecek götürmek için geçen yılki harman yerlerinden bile buğday toplamaktadır.

Savaş ve kışın zor şartlarıyla birlikte, köydeki sefalet iyice artmıştır. Halk iyice fakirleşmiştir. Bu arada komşusu Totoy'un kocası Baydalı'nın Stalingrad Savaşı'nda öldüğü haberi gelir. Köydekiler Totoy'a acı haberi sonbaharda duyurmaya karar verirler. Seyde, İsmail'e Baydalı'nın şehit düştüğünü söyler, ancak İsmail olaya ilgisiz kalır. Omzunu silkmekten başka bir şey yapmaz.

Bir gün köyün postacısı Kurman, Seyde'ye, ilçe merkezinden bir müfettişin geldiğini ve kendisini istediğini söyler. K.G.B. temsilcisi müfettiş, İsmail'in orduya ait bir miktar mermi ve tüfekle kaçtığını bildirir ve Seyde'ye onun nerede olduğunu sorar. Seyde kararlıdır, İsmail'ini ele vermeyecektir. Ancak savaştan bir kolu kopmuş olarak dönen köy başkanı Mırzakul, Seyde'yi feci şekilde kamçıyla döver.

Bir sabah, Totoy'ların evinden bağrışlar yükselir. Çünkü kendilerini hatta, Seyde'nin oğlunu doyuracak tek inekleri çalınmıştır. Mırzakul ve diğer köylülerin hırsızı aramaya başlamaları, Seyde'yi telâşlandırır: İsmail'in bulunmasından korkmaktadır. Gece yarısı İsmail, elinde bir parça etle eve gelir. Seyde âdeta şok olur. İsmail'in yaptığı tek şey, kendisini haklı göstermeye çalışmaktır.

Ertesi gün Seyde, çocuğunu alarak evden ayrılır. Bu arada kayınvalidesi de Seyde'nin gittiği yönün aksi tarafa, amaçsızca ilerler. Seyde, Mırzakul ve yanındaki iki askere İsmail'in kaldığı yeri gösterir. Seyde, askerlerin uyarılarını dikkate almadan, korkusuzca İsmail'e doğru ilerler. İsmail, bitkin, yılmış, perişan Seyde'nin kararlı adımları karşısında teslim olmak zorunda kalır.

3. BAKIŞ AÇISI:

"Yüz Yüze", **hâkim bakış açısıyla** yazılmıştır. Bu bakış açısıyla yazılmış eserlerde anlatıcı, "vak'a ve şahıs kadrosu ile ilgili geçmişe ve geleceğe ait her şeyi en ince teferruatına kadar bilmekte, onlar arasında yaptığı bir seçimi dikkatlere sunmaktadır. Bu durumda o, itibarî âlemin hâkim mevkiindedir."(6)

---

(6) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ; "Hâkim Bakış Açısı ve Anlatıcı, Bakış Açısı ve Anlatıcı", Roman Sanatı ve Roman İncelemesinde Giriş, Ank., 1984, s. 83.

Anlatıcı, Seyde'nin İsmail'in gelişiyle ilgili neler düşündüğünü, neler hissettiğini bilmekte ve bu bilgisini okuyucuyla da paylaşmaktadır:

"Ne yapalım, varsın asker kaçağı olsun" diye avutuyordu kendini hamur açarken. "Erkektir, yapılacak şeyi benden daha iyi bilir." "Herkes kendi kaderini kendisi çizer. Bu savaşta kellesini düşünen sağ kalır" demez miydi? Ona ben akıl öğretecek değilim ya! Üstelik onu yanımdan ayırmayı da hiç istemem..."(s. 75)

Hikâyenin bir bölümünde anlatıcı, "yukarda da gördüğümüz gibi" şeklinde bir ifâde kullanır. Bu tavır, anlatıcının kendi varlığını, okuyucuya hissettirmesi demektir. Çalışmalarımızda, eserlerin asıllarından değil de, tercümelerinden yararlandığımızdan, bu konuda kesin bir yargıda bulunmaktan kaçınıyoruz.

4. ŞAHISLAR

SEYDE: Seyde bir çoban kızıdır ve İsmail'lerin ailesine gelin gelmiştir.

Geleneklerine, törelerine saygılıdır. Dünyada en çok sevdiği İsmail'ini savaşa uğurlarken, duygularını belli edemeyecek kadar utangaçtır. İsmail'i tekrar karşısında gördüğünde, adını söylemek yerine, "kaynanamın oğlu", "kaynanamın oğlu" diye hitap etmeyi tercih eder.

Kocasına bağlıdır, onu içten sever. İsmail'in cepheden kaçtığını kimselere söylemez. "Erkektir, yapılacak şeyi benden daha iyi bilir" sözleri, kendi kendine; teselli etmekten başka bir şey değildir. Aslında İsmail'in durumu, onu rahatsız etmektedir. Kayını Cumabay'ı askere uğurlarken, başı daima öne eğik vaziyettedir.

Fedakârdır, sözüne sadıktır, güvenilir bir insandır. Mırzakul tarafından kamçılanmasına rağmen, kocasını ele vermez. Ancak, İsmail'in Totoy'ların ineğini kesip etini eve getirecek ve kendini haklı gösterecek kadar vahşileşmesi, onu çileden çıkarır. Vicdanı onu bırakmaz, İsmail'in saklandığı yeri gösterir.

Seyde'yi trajik bir karakter haline getiren, yaşadığı çatışmadır. O, çocuğunun babası kocasıyla toplumun değer yargıları arasında kalmıştır. Sonunda "doğru" olanı seçer.

Seyde fedekâr bir anne, sadık bir eş; aynı zamanda vicdan sahibi, doğruyu yanlıştan ayırdedebilen bir insandır.

İSMAİL: İsmail de, aslında karısı Seyde'yi çok seven iyi bir eştir. Ancak vatan haini olarak kaçtıktan sonra mağarada yaşamayı başlaması, onu çok

değiştirmiş, kendinden ve midesinden başka bir şey düşünmeyen, topluma aykırı biri hâline getirmiştir:

"Mağarada güneş yüzü görmeyeli, temiz hava almayalı beti benzi solmuş, bakımsızlıktan avurtları çökmüş, saçı sakalına karışmıştı. Bazen onun kovulmuş köpek çaresizliğiyle süklüm püklüm oturduğunu görünce yüreği parçalanırdı Seyde'nin. Ama İsmail'in bakışları bazen birdenbire sertleşiyor; gözleri öfkeden ateş saçarken ısırdığı dudaklarının rengi kaçıyordu. Onu bu halde görünce Seyde'nin ödü patlıyordu, çünkü bu sırada kollarında tuttuğu oğlundan bile haberi olmuyordu İsmail'in.

Oysa geçen yaz öyle miydi ya? O, güneş yanığı, aslan gibi delikanlı yorulmak nedir bilmez; durup dinlenmeden çalışırdı." (s. 74)

İsmail, eve geldiğinde, konuşmalarında hep yiyecekten bahseder, özellikle etten söz edildiği zaman ağzı sulanır. Totoy'ların ineğini çalmasını Seyde'ye şöyle açıklar:

"- Sersem! Bir de kalkmış bana akıl öğretiyorsun! Bu kurt yaşantısı içinde elbet ben de bir kurt olacağım. Herkes kendi başının çaresine bakıyor. Ben karnımı doyurayım da, ondan ötesi vız gelir bana! Şurada açlıktan geberecek olsan, kimse getirip ağzına bir lokma yiyecek verir mi? Bu devirde herkes kendi derdinin çaresine düşmüş. Kapanın elinde kalıyor.

.....

.....Bütün kış soğuktan buz kestim, yetişir artık! Hırsızlık da yapacağım, ev de soyacağım! Burada köpek gibi gebermek için kaçıp gelmedim ordudan! Pisi pisine ölecek kadar aptal değilim!" (s. 112)

Bunda, yaşadığı mağara ortamının etkisi büyüktür. Bu egoist tutum, topluma aykırılık, İsmail'de zamanla oluşmuştur. Böylelikle İsmail, eserin olay örgüsünde "çok yönlü karakter" olarak görev alır.

Hikâyenin diğer şahısları: Totoy, Mırzakul, Kurman, Asantay, Seyde'nin kayınvalidesi, çocuğu Amantur, Baydalı, K.G.B. müfettişleri ve köylülerdir.

TOTAY: Totoy, Baydalı'nın karısıdır. Uzun kirpikli, sert bakışlı, gençliğinde güzel olmasına rağmen, sonradan çökmüş bir kadındır. Savaşın çıkmasıyla Baydalı da cepheye gitmiş üç çocuğuyla geride yapayalnız kalmıştır. O da Seyde gibi fedakâr bir anne, ideal bir eştir.

MIRZAKUL: Cumabay'ın ağabeyi Mırzakul, cepheden bir kolunu kaybetmiş olarak döndükten sonra köy meclisi başkanı olmuştur. O, köyün en iyi yırcısıdır. Şiirlerini kendi yazar, kendi besteler. Askere gitmeden önce, alının-

ca çalımlı bir şekilde indirdiği kuzu derisinden takkesiyle çok yakışıklıdır. Fakat savaştan çolak olarak dönmesi, onu da çok değiştirmiştir:

"...Mırzakul eski Mırzakul değildi artık. Huyu suyu bile değişmiş; sinirli, aksi bir adam olmuştu. Aşağıya sarkmış bir omuzu, yara izleriyle dolu uzun boynu, derin kırışıkların kapladığı yüzü, asık, dik bakışlarıyla tıpkı fırtınaların çarptığı bir ağaca benziyordu. Daha çok savaşı anlatıyordu şimdi türkülerinde. Savaş türkülerini söylerken sesi bazen boğuk boğuk çıkıyor, bazen de öfkeyle çınlıyordu. İyice daldığında gözleri parlamaya başlıyor, sanki kopuzun mızrabını vuruyormuş gibi sağlam kolu inip inip kalkıyordu. Ama artık kopuz çalamazdı Mırzakul..." (s. 87)(**)

Kurman köyün postacısı, **Baydalı** ise Totoy'un kocasıdır. Baydalı masal kahramanları gibi iri yarı, geniş omuzlu, çevresindekilerle şakalaşmaktan hoşlanan birisidir. Köyde sulama işçisi olarak çalışır. İsmail'in zıddına hiç kimsenin girmeye cesaret edemediği mayın tarlasına girer, şehit olur, böylece açılan gedikten düşman püskürtülür. O, İsmail gibi bir vatan haini değil, kutsal değerler uğruna canını vermeyi göze alan ideal bir tiptir.

ASANTAY: Totoy'un yedi-sekiz yaşlarındaki küçük oğlu Asantay, inatçı, afacan ağabeyinin tersine masum, dalgın bakışlı, hep gülümseyen, gülümserken kusurlu dişleri görünen, kadınların sevgisini kazanmış sevimli bir çocuktur. Sonradan İsmail'in kesip yiyeceği ineğin ilk sütünden yapılarak ekşimiği Amantur'la paylaşacak kadar yardımseverdir.

CUMABAY: Mırzakul'un kardeşi Cumabay, yeni serpilmiş, gencecik bir oğlandır. Ağabeyi gibi türkü söylemekten hoşlanır. Vatanını savunmak için cepheye çağrılmaktan memnundur.

Eserde, Baydalı ve Cumabay, İsmail'e zıt karakterde yer alan şahıslardır.

SEYDE'NİN KAYINVALİDESİ: Seyde'nin kayınvalidesi, her yönüyle tipik bir Türk anası, kadınıdır. Asker kaçağı oğlu, ona göre acınacak bir insandır. İsmail'in geceleri gizli gizli eve gelişine bir türlü alışamaz, tedirgindir. Yaşlı ve çok zayıftır. Hastadır, bitkindir, kalan bütün gücünü namaz kılıp dua okumaya ayırmıştır. Biricik gelininin ilk çocuğuna bakmaktan büyük zevk alır.

Şahısların tanıtımında açıklama, gösterme ve iç konuşma olmak üzere üç yöntemden de yararlanılmıştır:

(**) Savaştan bir kolunu kaybetmiş olarak dönen Mırzakul, asabî hareketleriyle bize Küçük Ağa'nın Çolak Salih'ini, "Yaban"daki Ahmet Celâl'i hatırlattı.

Biz, İsmail'i hem anlatıcı aracılığıyla tanıyoruz, hem de kendi sözleri ve davranışlarıyla:

"Bu arada İsmail iyice yabanlaşmış, sanki dünyasına küsmüş gibi, asık suratlı, suskun bir adam olmuştu. Aklında ne vardı bu adamın, böyle derin derin ne düşünürdü? Ağzını açtığında da tek konuştuğu şey geçidin ne zaman açılacağı, hangi yolun en tehlikesiz olduğuydu. Bir de yiyeceklerden söz etmeyi seviyordu. Herhalde aklındaki fikrindeki hep buydu. Etten söz açılınca ağzı sulanıyordu İsmail'in. Ağzından biriken salyayı öfkeyle yere tükürüyordu..." (s. 103 Anlatma)

İsmail, ineği çalıp kesmesini Seyde'ye şu sözlerle haklı göstermeye çalışır:

"Niçin susuyorsun? Sana soruyorum, cevap versene!... Kendi danamıza kıysam çocuğa sütü nereden bulacaktın? Yoksa başkasının çocuğu kendininkinden daha mı değerli? Onu satmadan Çatkal'a nasıl gidecektik? Bunu düşündün mü hiç? Söyle, düşündün mü? Önümüzdeki günler sayılı, mağarada açlıktan gebermemi mi istiyordun? (S. 112- Gösterme)

"... İnsan, özelliği gereği her zaman sesli konuşmayan, bazı meseleleri iç dünyasında, yine bu iç dünyanın mantığı ve kendine has konuşma haliyle çözmeye çalışan bir varlıktır. İşte romancılar, insanın bu yönünü de dikkate almışlar, insanı iç dünyasıyla da yansıtmak için iç mondog tekniğini bulmuş uygulamışlardır.

İç monolog (İnterior monologue), okuyucuyu kahramanının iç dünyasıyla karşı karşıya getirme anlamına gelmektedir. Bu getirmede yazar, birtakım yorum ve müdahalelerle araya girmez, aksine okuyucuyla roman kahramanını başbaşa bırakır."(7)

Köye gelen müfettişlerin ardından Seyde'yi Mırzakul da sorguya çeker. Seyde kararlıdır, söylemeyecektir. Mırzakul'un baskısı had safhaya ulaşınca, onun gururunu kıracak sözler sarfeder. Bu, Mırzakul'u çok sinirlendirir, öfkesini Seyde'yi dövmekle çıkarır. Seyde, Mırzakul'un kendisini dövdüğünü İsmail'e söyleyip söylememe konusunda kararsızdır:

"...Yok söylemiyeyim daha iyi. İsmail bakarsın köye inmeye kalkar, yakayı ele verir. Susup içime atmaktan başka çare yok. Ama onun yanına koy-

---

(7) Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKİN, "İç Monolog", Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Konya, 1989, s. 101.

mam ben, ölünceye dek bırakmam. Durup dururken "kardeş kardeşin düşmanıdır" dememişler ya. Sapasağlam döndü diye İsmail'e diş biliyor... Hele şu kışı geçirelim, geçiti aşıp Çatkal'a çıkarız. Kimseden saklanmaya gerek kalmaz orada, bizim de herkes gibi bir yaşantımız olur. Boyun devrilsin emi Mırzakul! Gör, yüzüne bir daha bakacak mıyım senin?..." (s. 101)

5. ZAMAN

İsmail, kavakların yapraklarını dökmeye başladığı bir gecede, Karadağ Boğazı mevkiinde trenden atlar. Kışı ve takip eden baharın ilk günlerini mağarada geçirir. Hikâyede olaylar, sonbaharda başlar, baharın ilk günlerinde sona erer. Zaman zaman Seyde'nin ve İsmail'in evliliklerinin ilk anları, geriye dönüşlerle verilir.

Savaş, kıtlık, açlık ve yokluk demektir. Sayılan tüm bu olumsuzluklar, kışın da etkisiyle kendini iyice hissettirir.

"Karakış bütün fırtınalarıyla, kuru ayazlarıyla gelip çatmıştı. Bir ara bir hafta süreyle esen rüzgâr, karları üst üste yığarak her yeri kalın, sert bir kar tabakasıyla örttü. İnsanların gelip geçtiği yollar buz tuttuğundan ayaklar altında takır takır ediyordu.

Herkes bacalarından duman tüten evlerine çekildiği için köy ıssızlaşmıştı. Durdukları yerde kaskatı kesilen dağlar bütün heybetiyle yükseliyordu.

Yaşam her gün biraz daha zorlaşıyordu.

Tavuklar dıştaki odada üşüdükleri için boyunlarını içeri çekip bir köşeye kümelenmişlerdi. Zavallıcıklar avluya çıkmak istemiyorlar, gözbebeklerinin üstüne inen beyaz bir perde altında insana üzgün üzgün bakıyorlardı. Yem olsa da verselerdi hayvanlara. Sobanın arkasında duran ev dokuması koca mısır çuvalı günden güne azalıyordu. Sanki baktıkça eksiliyordu içindeki mısır. Seyde güzden beri değirmenden ayağını kesmişti. Değirmende öğütme karşılığı mısır alırlardı, onun için el değirmeninde mısırı kendisinin öğütmesi en iyisiydi..."(s. 91)

Böyle bir anda bahar bile insanlara umut dağıtmaz, coşku getirmez.

6. MEKÂN

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi, yazar savaşa katılmadığından, eserlerinde, cephe gerisindeki hayatı gözler önüne serer. "Yüz Yüze"de Karadağ Boğazı'ndaki bir köy, mekân olarak karşımıza çıkar. Bu köy, deresiyle, kayısı ağaçlarıyla, yonca tarlaları, bıldırcın kuşlarıyla tipik bir Anadolu köyünü andırır. Ancak burada kış ve savaş, yaşanan mutlu hayatı sona erdiren iki olumsuz faktördür. Ahmet Haşim'in "O Belde"sine karşılık Seyde'nin düşlerini ise

Çatkal süslemektedir:

"Çatkal bir masal ülkesi olmuştu Seyde'nin düşüncelerinde. Çayırların bütün yıl yeşil kaldığı, koyunların sığırların otladığı bir yerdi burası. Irmağın iki yakasında, kayın ağaçları arasına kar gibi beyaz çadırlar kurulurdu. Çadırların yanında et dolu kazanlar kaynar, herkes birbirine konuk giderdi. Geçit açılınca İsmail'le birlikte bu güzel yerlere gideceklerdi. İsmail bir zamanlar gitmiş, akrabalarının yanında kalmıştı. Orada kimse onun askerden kaçtığını bilmeyecek, peşine kimse adam salmayacaktı. Hem orada Mırzakul gibi kinci, kötü insanlar da yoktu. Geçimlerini çalışarak kazanacaklar; İsmail çobanlık yapacak, kendisi de onun yamağı olacaktı."(s. 104)

"Yüz Yüze", yazarın eserlerinin genelinde görebileceğimiz bir sadeliğe sahiptir. Olaylar girift değildir. Olay örgüsündeki gerilim, Totoy'ların ineğini çalanın İsmail olduğunun anlaşılmasıyla yükselir. Çünkü köydeki tüm ailelerin ümidi bahar ve baharla birlikte süt vermeye başlayacak olan ineklerdir. Baydalı'nın oğlu, Seyde'nin verdiği talkımın borcunu, inekleri buzağılayınca yapılacak olan ekşimikten Amantur'a getirerek ödeyecektir. Böylesine ümitlerin bağlandığı anda İsmail'in sırf kendisini düşünerek ineği kesmesi, Seyde'ye, onunla birlikte okuyucuyu da çılgına döndürür. Aslında okuyucu, dedelerinin bile görmediği topraklar için savaşmaya gitmek istemeyen İsmail'i affetmeye hazır gibidir. Çünkü Almanlarla savaşılan cepheler, yaşanılan yerden çok uzaklardadır. Fakat bir taraftan şu soru da akla geliyor: Acaba İsmail, Kırgızların istiklâl ve istikbali için yapılacak bir savaştan da kaçacak mıdır? İşte bu yüzden fedakâr karısı Seyde'yi ve kocasını savaşta kaybetmiş dul Totoy'u ve çocuklarını daha fazla üzmesine kimse göz yummak istemez ve onu affedilmez, bir suçlu ilân eder.

C. CEMİLE

1. ESERİN KÜNYESİ:

"Eser, ilk defa Rusça olarak 1958 yılında "Novy Mir" dergisinde (N.8) neşredilir. Kırgızca "Ala-Too" dergisinin 1958 yılı 10. sayısında "Obon" adıyla basılır. 1961 yılında M. Rauchverger tarafından opera tarzında yorumlanır. Kazak besteci İ. Cakonov, "Daniyar'ın Şarkısı", "Camıla'nın Şarkısı" bestelerini yapar. İ. Poplavskoya beyaz perdeye aktarır. 1963 yılında Lenin ödülünü kazanır."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu başlıklarla yayımlanır:

"D jamilia - (Fr.), Moja Prva' la'ska - (Çek.), Dzsamila Szerelma - (Mac.), Dzhamılia - (Tacik.)"(2)

Türkiye baskıları şunlardır:

Cemile (Selvi Boylum ile birlikte), Çev.: Şerif Hulûsi, Hür Yay., İst., 1973.; Bir Yaz Türküsü, Çev.: Ülkü Tamer, Varlık yay., İst., 1975.; Cemile, (İlk öğretmenim, Yüz Yüze, Selvi Boylum Al Yazmalım, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Cengiz Aytmatov Bütün Eserleri: 2, Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974(*); Cemile, (Deve Gözü, Selvi Boylum ile birlikte), Çev.: Şerif Hulûsi, Yeni Dünya yay., İst., 1982.; Cemile, (Sultanmurat ile birlikte), Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1990.; Cemile, (Elveda Gülsarı, Yüz Yüze, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1993.;

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

"Cemile" tıpkı "Yüz Yüze" gibi uzun hikâye, yani "**povest**" türündedir. II. Dünya Savaşı sırasında kocası askere alınan Cemile, Danyar'la, bir yaz mevsiminde yasak bir aşk yaşar ve onunla kaçar. Eserin temel kahramanı Cemile'dir ve eserde onun başından geçen bir hadise anlatılır. Bu yüzden eserin adı ile muhtevası arasında yakın bir bağıntı vardır.

"Cemile", Cengiz Aytmatov'un hayli ses getiren eserlerinden biri. Bir çok dile çevrilmiş, hakkında çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Eseri Fransız-

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Camiyla" Eskertüvler cana kommentariyler, Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çigarmalar birinci tom, Frunze, Kırgızstan, 1982, s.445-446.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Nilüfer, Yıl:1, S: 3, Ekim 1985, S.55.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

ca'ya çeviren Louis AROGON, "...bu hikâye, bence dünyanın en güzel aşk hikâyesidir.

... Her şeyi görmüş, geçirmiş, okumuş şu Paris'te Werther, Bérénice, Antoine ve Kleopatra, Manon Lescaut, Education Sentimentale, Dominigue, hepsi birdenbire gözümden düşüverdi. Çünkü, ben Cemile'yi okudum. Rome'o Juliette, Paolo ve Francesca, Hernani ve Dona Sol, artık bunların hiçbiri gözümde değil, çünkü ben İkinci Cihan Savaşı'nın üçüncü yılı yazında, 1943 yılının o Ağustos gecesinde Kurkurev vadisinde bir yerde zahire arabalarıyla giden Danyar ile Cemile'ye, bunların hikâyesini anlatan çocuk Seyit'e rastladım."(3) der. Aragon'un bu sözleri, Aytmatov'un Avrupa'da tanınmasında önemli rol oynamıştır.

K. Zelinski, Cengiz Aytmatov'un hikâyelerini, tarihsel bakımdan geri kalmış halkların düzyazı türündeki hızlı ve tam gelişmelerinin en iyi örnekleri olarak görür. Ona göre en çağdaş edebiyat yöntemlerinin kullanıldığı ince bir psikolojiye bürünmüş bir aşk hikâyesi olan Cemile, bu hikâyelerin en önde gelenidir.(4)

Hikâyede, Kurkurev Vadisi'ndeki bir köyde kocası savaşa katılan ve kayınvalidesiyle birlikte oturan Cemile'nin bir ayağı sakat Danyar'la yaşadıkları aşk ve birlikte kaçışları anlatılır. "Yüz Yüze" de olduğu gibi bu eserde de anlatılan cephe gerisindeki hayattır. Ancak burada savaşın sefaletini "Yüz Yüze"deki kadar hissetmeyiz. Çünkü, "Cemile" bir aşk hikâyesidir. Aksine savaş, Cemile'yle Danyar'ın sevgilerine, aşklarına zemin hazırlayan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Eserin vermek istediği ana fikir, "Gerçek sevgiye dayanmayan evliliklerin eninde sonunda yıkılmaya mahkûm olduğu"dur. Yazar böylelikle evrensel bir yaraya da parmak basmış olur.(**)

Hikâyede ön planda olan şahıslar Cemile, Danyar ve Seyit'tir. Ancak bununla birlikte Orazmat'tan Büyük Hanım'a, babadan Sadık'a ve köylülere kadar eserin zengin bir şahıs kadrosu vardır. Olayların anlatımında diyaloglardan da yararlanılmıştır:

"... Cemile çok türkü bilirdi. Bunları öyle yalın, öyle duygulu bir okuyuşu vardır ki, bıkmadan dinlerdi insan. Fakat birden türküyü bırakarak:

- Hey, Danyar, bize bir türkü söylesene! Sen ne biçim gençsin! diye bağırdı.

---

(3) Louis ARAGON, "Dünyanın En Güzel Aşk Hikâyesi", Cengiz Aytmatov, Bütün Eserleri-1, Cemile / Selvi Boylum/ Gülsarı, Hür Yayınevi, İst., 1974, s. 7-8.

(4) K. ZELİNSKİ, Sovyet Edebiyatı, Çev: Funda Savaş, İst., 1978, s. 15

(**) Aynı gerçek Flaubert'in Madam Bovary'sinde, Tolstoy'un Anne Karanina'sında da dile getirilir. Cemile, Madam Bovary'den, Anne Karenina'dan farklı olarak gerçek aşkı Danyar'da bulmuştur ve sevgisi uğruna kaçmayı da göze alır. Madam Bovary'de cinsellik ön plânda iken Cemile'yle Danyar'ı bir araya getiren, aşkları gibi masum bir türkü olur.

Danyar ne diyeceğini şaşırdı, arabasını durdurdu.

- Sen söyle Cemile! Kulağım sende, seni dinliyorum.

Cemile:

- Bizim kulaklarımız yok mu? Demek söylemek istemiyorsun? Peki, söylemezsen söyleme! diyerek kendisi başka bir türkü tutturdu."(s. 149)

Eser, Seyit'in ufak, çerçevesi gösterişsiz tablosunun karşısına geçmesi ve çizdiği resmi anlatmasıyla başlar. Bu vesileyle geçmişe dönülür. Seyit, Cemile'yle Danyar'ın aşklarının nasıl başladığını, ne şekilde sonuçlandığını bu geriye dönüşlerle verir. Hikâyenin sonunda tekrar hâlihâzıra dönülür. Böylelikle "eser **çember şeklindeki olay örgüsüyle** yazılmıştır." hükmüne varmak mümkündür.

Olay örgüsünün düzenlenmesinde yazarın bazı eserlerinde de gördüğümüz bir özellik söz konusudur. Hikâyenin anlatıcısı Seyit, "Güz iyice yaklaşmıştı, artık yağmurların ardı arkası kesilmezdi. Nemlenmiş pelin ve ıslak saman kokusu doldurmuştu havayı. Sonbaharda bizi ne gibi olaylar bekliyordu? İşte bunu hiç düşündüğüm yoktu." (s.169) ve "Bu işin sonunun neye varacağını o zaman ne annem bilebilirdi, ne de ben..." (s.124) derken, okuyucuyu bazı gelişmelere hazırlamaktadır. Bir yandan da gelecekte olacakları fısıldadığı için gizemi de ortadan kaldırmaktadır. FORSTER'ın da belirttiği gibi "gizem, olay örgüsünün temel taşıdır ve zekâ olmadan tadına varılamaz."(5)

Savaş yıllarında köyün erkekleri savaşa gittiğinden çocuk denecek yaşta gençler en ağır işlerde çalışmaktadırlar. Seyit, köyün kıyısındaki yüksekçe yerde yan yana duran iki evden büyük olanındandır. Baba dülgerdir, ağabeyleri askerdedir, annesi evde küçük kardeşiyle birliktedir.

Küçük evde yakın akrabaları oturmaktadır. Evin erkeği ölünce, dul kadın gelenekler gereği Seyit'in babasıyla evlenmiştir. Küçük evden de iki oğlan-bunlardan biri Sadık'tır ve yeni evlidir - askere alınmıştır. Sadık'ın karısı Cemile, kayınvalidesiyle kalmaktadır. Cemile'yle Seyit çok iyi anlaşırlar. Her iki evin düzeninin sağlanmasından Büyük Hanım sorumludur.

Bir gün işçi kolbaşısı Orozmat eve gelir, Cemile'nin de arabalara çuval yükleme ve istasyona taşıma işinde çalışmasını ister. Büyükanne, ilk başta karşı çıkarsa da yanında Seyit'in olması şartıyla kabul eder.

Seyit, atlarını salmak için yoncalığa geldiğinde, ertesi gün istasyona

---

(5) E. M. FORSTER, "Olay Örgüsü", Roman Sanatı, İst., 1985, s. 130.

birlikte buğday taşıyacakları Danyar'la karşılaşır.

Çuvalları arabaya yüklerken, Cemile'nin rahat tavırları, Danyar'ın dikkatini çeker. Cemile, onunla ya alay eder ya da onu görmezlikten gelir. Danyar onun için bir yabanidir sadece. Seyit, yengesini bu tavırlarından dolayı eleştirse de zamanla alaylara o da katılır. Ancak Danyar'ın Cemile'ye bakmasına dayanamaz.

Seyit ile Cemile, Danyar'la alayı, ona en ağır buğday çuvalını taşıttırmaya kadar vardırırlar. Lâkin, bu olaya ikisi de pişman olur. Cemile, Danyar'ın gönlünü almak istemekte, onu konuşturmaya çalıştırmaktadır. Danyar bir gün, kâh Kırgız dağları gibi yükselen, kâh Kazak ovaları gibi enginleşen bir dağ ve ova türküsüyle, hem Cemile'yi, hem Seyit'i şaşırtır. Bu olaydan sonra, akşamları istasyondan dönmek, Danyar'ın türküleri sayesinde hepsi için vazgeçilmez bir zevk hâline gelir.

Danyar'ın türküleri, Seyit'teki sanatçı duyarlılığını ortay çıkaran bir faktör olur. Sen, kahkahası bol Cemile, durgunlaşmış, sürekli bir şeyler düşünür hâle gelmiştir.

Bir gün yine Danyar'ın söylediği içli, özlem dolu bir türkü, Cemile'yi Danyar'ın kucağına itiverir. Artık ikisi de birbirlerini sevdiklerini anlamışlardır. Arada Cemile'lerin köyünden zayıf yüzlü, yaralı Kerim, cepheden, Sadık'ın mektup getirse de aşklarına bir gölge düşmez. Cemile kararlıdır, Sadık'tan gecikmiş sevgisine karşılık veremeyecek kadar Danyar'a tutkundur. Sonunda bir gün kaçarlar. Bu olay, askerden dönen Sadık'ı, Büyük Hanım'ı, en çok da Seyit'i üzer. Seyit, Cemile'yi sevdiğini o zaman anlar. Hatta Seyit'in ilk yaptığı resimde Danyar ile Cemile'yi yanyana gören Sadık, onu hain ilan eder.

Seyit, okuyup ressam olmak ister. Resim Okulu'nu ve Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirir. Tezi de Danyar'la Cemile'nin kaçışlarını çizdiği o muhteşem tablodur.

3. BAKIŞ AÇISI

Cemile ile Danyar'ın saf, masum aşklarını bize kiçine-bala Seyit anlatır. Olaylar onun aracılığıyla bize ulaşır. Bu yüzden hikâyede **kahraman anlatıcının** bakış açısı söz konusudur. Bu tür bakış açısıyla yazılmış metinlerin "yapısı ve üslûbu üzerinde kahraman-anlatıcının kültür seviyesi, mizacı, dikkati ve içinde bulunduğu sosyolojik ve psikolojik şartlar etkili olur.(6) Sanatkâr ruhlu Se-

(6) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Kahraman Anlatıcının Bakış Açısı, Bakış Açısı ve Anlatıcı", Roman Sanatı ve Roman incelemesine Giriş, Ank., 1984, s. 87.

yit, o güzel aşkı bir ressam duyarlılığıyla dile getirir. Cemile ile Danyar'ın aşkları Seyit'in şahitliğinde başlar ve gelişir. Hatta onları en son gören de odur. Ancak gerçek aşka inandığı için, her şeye göz yumar. Seyit, sanatçılarda görebileceğimiz bir özellik olan insan ruhunu, insanı iyi tanıma hassasiyetine mâlik olduğu için, Cemile'yi, Danyar'ı annesini bize çok iyi tanıtır:

"Ya Cemile'deki değişikliğe ne demeli? O lafını esirgemeyen, kahkahası bol, şen kadına ne olmuştu? Pırıltısı sönen gözlerine duru bir bahar hüznü gelip yerleşmişti. Yol boyunca artık konuşmuyor, kara kara düşünüyordu. Dudaklarında belli belirsiz, hülyalı bir gülümseme belirir, yalnız kendinin bildiği mutlu bir olaya sevindiğini anlardım o gülümserken. Bazen de sırtında çuvalla duruverirdi; önündeki coşkun bir dereyi geçmekten korkuyormuş gibi şaşkın şaşkın beklerdi. Danyar'la karşılaşmamaya çalışıyor, bakışlarını ondan kaçırıyordu..." (s. 155)

4. ŞAHISLAR

"Cemile karakterinde büyük annemin gençliğini yeniden canlandırdım. Onun da aynı benim kahramanım gibi davranacağını biliyorum"(7) diyen Cengiz AYTMATOV'un yazar olmasında, onun sanata, edebiyata ilgi duymasında büyük annesinin rolü büyüktür. O, bunu şöyle dile getirir:

"Diğer taraftan büyükannem, sürekli olarak beni dağlardaki yaylalara götürdü. İstisnaî bir şekilde çekici ve akıllı bir kadındı. Köydeki herkesten saygı görürdü. Benim içinse o, gerçek halk hikâyeleri, eski şarkılar ve her türlü yaşanmış ve hayâl edilmiş hikâyeler hazinesi idi."(8)

CEMİLE: Cemile uzun saçlı, ince, uzun boylu, düzgün, esmer yüzlü, koyu lacivert badem gözlü bir kadındır. Babası bir dağ köyü olan Bakair'de yılkıcıdır. Babasının bu yönünün Cemile'yi nasıl etkilediğini Seyit şu cümlelerle anlatır:

"Hem kız hem de oğlan yerine babasıyla birlikte at gütmeye giden Cemile erkeklere yaraşan bir karakter özelliği kazanmıştır. Erkeksi tavarlarındaki sertlik bazen kabalık derecesine varırdı. Bir erkek gibi de kara kucak sırılırdı işe. Komşu kadınlarla iyi geçinirdi; ama hiç yoktan damarına basacak olurlarsa küfürle hepsini alteder, daha da yetmezse saçından tuttuğu gibi yere çalardı." (s. 125)

---

(7) Vladimir KORKİN, "Tercih: Robot veya insan Olmak", Çev: Orhan Söylemez, Türk Dili, S: 495, Mart 1993, s. 199.

(8) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımda Notlar, (Otobiyografi)", Çev: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz, Ağustos, Eylül, 1994, s. 43.

Cemile cesaretlidir, açık sözlüdür, herşeyi insanların yüzüne dobra dobra söylemekten çekinmez. Büyük Hanım, Cemile'nin mertliğinde, dürüstlüğünde kendi gençliğini bulur, bu yüzden kendisinden sonra aile ocağının yönetimini Cemile'ye bırakmayı düşünmektedir.

Cemile, küçük bir çocuk gibi şendir, neşelidir. Durup dururken kahkaha atmaya, yürümek yerine koşmaya, türkü söylemeye bayılır. Güzelliğiyle, tavırlarının, hareketlerin serbestliğiyle bütün gençlerin, köy delikanlılarının dikkatini çeker. O, her yönüyle farklı bir kadındır. Hem çevresindekilere saygılı, hem de doğayla iç içe yaşamasından dolayı olabildiğince özgür ve samimidir. Bununla birlikte gerçek aşkı bilen, sevgiye inanan, ince ruhlu, duyarlı bir karakterdir. Cemile aynı zamanda bir aşk hikâyesinin kadın kahramanı olduğu için "âşık tipi" özelliklerini de haizdir.

DANYAR: Danyar, uzun boylu, kamburumsu, köşelerinde derin kırışıklıklar bulunan ince dudaklı, yirmi yaşlarında, savaştan dolayı sol bacağı üzerine biraz aksayan bir delikanlıdır. O da doğma büyüme Kurkurev köyündendir. Ancak küçük yaşta yetim ve öksüz kalmış, bir kaç yıl birilerinin yanına sığındıktan sonra, ana tarafından akrabalarının bulunduğu Çakmak ovasındaki bir kazak köyüne gitmiştir. Çorak ovalarda koyun kuzu gütmüş, Taşkent yakınlarındaki Angren maden ocaklarında işçilik yapmış, buradan da askere alınmıştır.

Danyar içine kapanıktır. Çevresindekilere az konuşur. Kimseye ne yararı, ne zararı dokunan zavallının biridir. Gözlerinde değişmeyen bir durgunluk ve hüzün vardır. Sessizliğinin, sakinliğinin zıddına eli çabuktur, dikkatli ve titiz çalışır. Çevreyi ve doğayı izlemekten hoşlanır. Danyar da Cemile gibi hassas, ince ruhlu, gerçek sevgiye, aşka inanmış, güzelliklere vurgun birisidir. Bir aşk hikâyesi olan "Cemile"nin erker kahramanıdır.

SEYİT: Eserin temel kahramanları Cemile ile Danyar'dır. Ancak,hikâyede onlar kadar ön plânda olan, onları bize hem çocuk, hem de sanatçı hassasiyetiyle tanıtan Seyit'tir. Eserde anlatıcı rolünü de üstlenen Seyit, hem vak'a, hem de anlatma zamanına hâkimdir. Vak'anın yaşandığı sırada on beş yaşlarında genç bir delikanlıdır. İki ağabeyi savaşa katıldığı için, iki evin yiğidi, koruyucusu, ekmek kazancısıdır. Öğrenmeye meraklıdır. Çok sevdiği Cemile'yi kayınbiraderi olarak koruma görevi de ona verilmiştir. Ancak o, Cemile ve Danyar'ı, yasak , fakat gerçek aşklarından dolayı ele vermez, bu yüzden "hain" damgasına da razı olur. Çünkü o, sanatçıdır, insan ruhuna, insan tabiatına içten inanmış birisidir. Danyar'ın türkülerindeki coşkunluğu, samimiyeti o, fırçasıyla, renkleriyle anlatmayı tercih eder. Bunda onun da Cemile'yi sevmesinin, ilk aşkı-

nı onda tatmasının rolü büyüktür. Seyit, eserin başından sonuna aynı özellikleri sergilemesi bakımından tek yönlü karakterdir.

BÜYÜK HANIM: Hikâyede Cemile'den sonra adından en çok söz ettiren kadın kahraman, her iki ailenin dirliğini, düzenini sağlayan Büyük Hanım'dır. Çok küçük yaşta gelin olmuş, ancak büyüklerine saygıda hiç kusur etmemiştir. Köyde herkes onu sayıp sever, köyün en vicdanlı, en bilgili, en saygıdeğer kadını olarak kabul ederler. O, bu yönleriyle yazarın büyükannesini hatırlatmaktadır. Evin, ailenin reisi, yaşlı, dülgerlik yapan, şafakla kalkıp namazını kıldıktan sonra hemen işine giden baba değil, büyük hanımdır. Ustanın elindeki keserden başkasına sözü geçmez.

Büyük Hanım, çevresine hep hükmetmek isteyen sert yaratılışlı birisidir. İnsanları kolay kolay sever birisi olmadığı halde, Cemile'ye serbest tavırlarından dolayı kızmaz. Anaerkil aile düzeninin tipik temsilcisi olduğu için kendisinden sonra evin yönetimini Cemile'ye bırakmayı düşünmektedir.

Küçük evin hanımı kimseyi kırmayı sevmeyen, yumuşak başlı, iyi yürekli bir kadındır. O da gelini gibi hamarat ve çalışkandır.

Orazmat, **Osman**, **küçük kız**, **Kerim** hikâyede adı geçen diğer şahıslardandır.

Şahısları tanıtmada hem anlatma, hem de gösterme metotlarından yararlanmıştır. Bizler Cemile'yi hem Seyit'in anlattıklarından, hem de konuşma ve davranışlarından tanıyoruz:

"Köy delikanlılarının özellikle cepheden dönen askerlerin Cemile'yi süzdüklerini çok görmüşümdür. Zaten yengem kendisi yarenliği sever, yalnız fazla ileri gidenlere haddini bildirirdi... (s. 127-Anlatma)

...

"Tarlada ekin biçtiğimiz bir sırada uzak akrabalarımızdan Osman adında bir delikanlı Cemile'ye askıntı olmaya başlamıştı. Kadınların, kendilerine karşı koyamayacaklarına inananlardan biriydi o da.

Bir gün tınazın gölgesinde dinleniyorduk ki, Cemile Osman'ın elini sertçe itti.

- Rahat bırak beni! dedi yüzünü ondan çevirerek. Sizin gibi yılkı aygırlarından başka ne beklenir ki! (s. 128-Gösterme)

.....

"Osman tınazın gölgesine rahatça yayıldı, ıslak dudaklarında küçümseyen bir anlatımla:

- Kedi ulaşamadığı ete murdar dermiş, dedi. Fazla nazlanma, haydi senin de için gidiyor ama burun kıvırıyorsun işte...

O zaman Cemile, Osman'a dönüp dik dik baktı.

- Öyle, içim gidiyor olabilir. Ne çare, şansımız böyleymiş; senin gibilerin oyuncağı olduk. Ama kırk yıl kocam askerde kalsa gene dönüp senin gibi iğrenç bir herifin suratına bakmam..." (s. 128-Gösterme)

5. ZAMAN

Olay örgüsündeki dairesellik, eserin zamanına da yansımış. Zamanda hâlihâzırdan geçmişe dönüş, geçmişi yaşatma ve tekrar yaşanılan ana dönme sözkonusudur. Cemile'yle Danyar aşklarını, savaşın üçüncü yılında bir yaz mevsiminde yaşarlar. "Yüz Yüze" de mevsim kıştı. Kışın soğuğu, karın her yeri kaplaması, açlığı, savaşın sefaletini iyice hissettiriyordu. Oysa "Cemile"de, savaş hâlâ devam etmesine rağmen, iki aşığın birbirlerini tanıma ve sık sık birlikte olmalarına imkân tanıyacak hasat mevsimi, yaz seçilmiştir. Ağustos gecelerinin yıldızlı gökyüzü, onların aşklarına tanıklık eder, iki aşığa türkü dolu, sevgi dolu anlar yaşatır.

6. MEKÂN

Hikâyede olaylar hep açık mekânda geçmektedir. Kurkurev vadisi, köy, ırmak kenarı, tarlaları, dağlar, tepeler, istasyon, eserde adları geçen mekânlardır.

Köy, adını Kurkurev ırmağından almıştır. Ulu dağların eteğinde, koyu ağaç kümelerinin arasında hiç gözden kaybolmayan bir yerdir.

"Cemile" de iki aşığın temiz, gerçek sevgilerine paralel, tabiat da çok güzeldir. Talas, çiçek bahçesi gibi yeşil ve gül kokuludur. Ağustos geceleri, yıldızların altında uyumak, insana muhteşem duygular tattırır.

Tabiat tasvirlerinde Seyit'in ressamlığı kendisini iyice belli eder. Çünkü doğadaki renkler, anlatıcımızın da dikkatini çok çeker:

"...Hasat mevsiminin yakıcı güneşi bütün hızını yitirmiş; ırmağın ta ötesinde, Kazak ovasının bitiminde bir **tandır ağzı gibi** yalazlanıyordu. **Kırmızı** yuvarlak, ufka gittikçe yaklaşmaktaydı. Seyrek bulutlar gökte **kızarık kızarık** dururken, alçak yerleri alaca karanlığın **mavimsi** tülüne bürünen **mor ova** da son ışıklarla aydınlanıyordu. Sanki bir masal görüntüsü karşısındaymış gibi, batan güneşi çoşarak seyrediyordu Cemile." (s. 129-130)

Yukarıdaki satırlar, âdeta, "akşam şairi" Ahmet Hâşim'in şiirlerini ha-

tırlatmaktadır. Köyün sonbahardaki hâli, tablolara aktarılabilecek şekilde tasvir edilmiştir:

"Kurkurev'un buz gibi soğuk suları iyice çekilmiş, açıkta kalan kayalar baştan başa **koyu yeşil, turuncu** yosunlarla kaplanmıştı. Narin söğütler erken düşen soğuklardan dolayı çıplanıverdikleri halde kavaklar etli, **sarı** yapraklarını hâlâ koruyorlardı.

Geçen yazın **yanık rengi**, kuru otlarıyla kaplı yaylaklarında kurulu çoban çadırları yağmurlardan, isten **kararmıştı**. Soba deliklerinden tezek kokulu boz dumanlar kıvrılıyordu, şimdi...

.....

Sonbahar rengine bürünen eski ekin tarlaları hayvan izlerinden yol yol açılmıştı." (s. 170)

Necati GÜNGÖR, Cengiz Aytmatov'un ençok sevilen eserlerinden biri olan "Cemile"deki büyüyü şöyle açıklar:

"Roman başkişisi Cemile, Nazilere karşı savaşırken bacağından yaralanan ve topallığıyla alay edilen Danyar'ı seçer. O güne kadarki aşk öykülerinde güzel kadınlar, en yakışıklı, en sağlıklı erkeği seçmektedirler oysa... Cemile'de değişen bir değer var; sevginin artık dış görünüşe göre içerik kazanmaması"(9)

Geleneklerine, değer yargılarına çok bağlı bir toplumda Cemile'nin Danyar'la kaçması, affedilir bir davranış değildir. Çünkü Türk geleneklerine göre, her ne olursa olsun, kurulan aile düzeninin devam ettirilmesi esastır. Cemile, bu kurala aykırı hareket etmesine rağmen, okuyucuların gönlünde taht kurmuş bir hikâye kahramanıdır. Çünkü o, gerçek sevgiye inanan ve onu bulduğunda da her türlü tehlikeyi göze alan birisidir. Danyar, Sadık'tan farklı olarak Cemile'deki hassasiyeti, inceliği keşfetmiş, ona lâyık olduğu gerçek değeri vermiştir. Cemile, savaş sırasında eşinin cephede olmasını fırsat bilip, birtakım rezillikler yaşayan bir kadın değildir. O, anlaşılamamaktan, gerçek aşkı bulamamaktan şikâyetçidir. Nitekim, kendisini rahatsız eden Osman için;

"Osman gibiler insanın içinden geçenleri ne bilsin? İnsanı anlamak kolay değil. Belki de böyle bir erkek yoktur yeryüzünde..." (s. 130) der.

Aslında Cemile ile Sadık'ın nasıl evledikleri de tam olarak bilinmiyor.

---

(9) Necati GÜNGÖR, "Aytmatov'un Arayışı", S: 9, Gösteri 1981, s. 138.

Kimilerine göre sevişerek evlenmişler, kimilerine göre de, Sadık, bir bahar günü düzenlenen at yarışlarında Cemile'ye yetişememiş, buna çok üzülmüş. O yüzden Cemile'yi kaçırmış Ancak Cemile'nin Sadık'ta aradığını bulamadığı açık. Bu yüzden Danyar'ı seçer.

D. SELVİ BOYLUM AL YAZMALIM

1. ESERİN KÜNYESİ

"1959 yılında, "Dolonun Kan Yolunda" başlığıyla Sovyet Kırgızstan gazetesinde eserden bir pasaj yayımlanır. 1963 yılında da Rusça olarak neşredilir. 1981 yılında, eserin tamamı, "Delbirim" ismiyle Kırgız Türkçesinde yayımlanır. 1972'de I. Poplovskaya tarafından iki bölümlük film haline getirilir. Eser Türkiye'de de rejisör Atıf Yılmaz tarafından beyaz perdeye aktarılır.

1970, 1971, 1975 yıllarında Polonya'da, Bulgaristan'da GDR (DDR)de, tiyatro eseri olarak sahnelerde sergilenir. Vlasov eseri, 1967'de opera tarzında yorumlar."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu başlıklarla yayımlanır: Manan Herle Tutarla Topolem- (Çuvaş.); Sarv Oomat dılbarım - (Özbek); Kırmızı Yaylıglı Govağım menim - (Türkmen); My Poplar m a Red Kerchief, To Have ant to Loose - (İng.); Topolem Moj v Krasnoj Kosynke - (Rus.); Moja Dziewczynd - (Leh.)(2)

Eserin Türkiye baskıları şunlardır:

Kazanmak ve Kaybetmek, Çev: Zeyyat Özalpaslan, Günce yay., 1973.

Selvi Boylum Al Yazmalım (İlk öğretmenim, Yüz Yüze, Cemile, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974.(*); Selvi Boylum, (Cemile ve Gülsarı ile birlikte), Çev.: Halit Osmanoğlu, Hür yay., İst; 1974.; Yol Arkadaşı, Çev.: Zeyyat Özalpaslan, Ararat yay., İst., 1976.; Selvi Boylum, (Deve Gözü, Cemile ile birlikte) Çev.: Halit Aliosmanoğlu, Yeni Dünya yay., İst; 1982.; Selvi Boylum (İlk Öğretmenim, Yüz Yüze. Cemile. Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., ist., 1982.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Cengiz Aytmatov'un eserleri, Türkçede kimi zaman "roman", kimi zaman da "hikâye" adı altında basılmışlardır. Sözgelimi çalışmamızın konusu olan "Selvi Boylum Al Yazmalım" Hür yayınevince, "Cemile", ve "Gülsarı" ile birlikte roman adı altında basılmışlardır.(3)

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Delbirim", Eskertüvler cana kommantariyler, Çıngız Aytmatov, 3. tomdon turgan çıgarmalar, Ekinci Tom, Frunze, Kırgızstan, 1982, 506-507.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Nilüfer, Yıl:1, S:3, Ekim 1985, s. 56.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

(3) "Cengiz AYTMATOV, Bütün Eserleri, "Cemile Selvi Boylum / Gülsarı, C:1, Hür yay., İst., 1974.

Sanıyoruz ki, bu karmaşa, Rus edebiyatında "hikâye ile roman arasında bir tür" olan "povest"in Türk edebiyatında olmayışındandır. Biri şoförün, diğeri de yol bakım ustasının olmak üzere iki hikâyeyi ihtiva eden eser 111 sayfadır.

"Selvi Boylum Al Yazmalım", İlyas'ın bir gün yol kenarında rastladığı başında al bir örtü olan selvi gibi uzun boylu sevgilisine verdiği isimdir.

Bizler, "Selvi Boylum Al Yazmalım"daki İlyas'ın öyküsünü, görevi dolayısıyla sık sık Tiyen - Şan dağlarına giden bir gazeteciden öğreniyoruz. Aynı gazeteci, mesleğinin bahşettiği bir imkân dolayısıyla İlyas'ın hikâyesinin kahramanlarından Baştermir'le de taşınır, o da anlatır hikâyesini. Böylelikle tesadüfler zinciri, karşımıza "Selvi Boylum Al Yazmalım" gibi bir aşk hikâyesi çıkarır.

İlyas'ın askerden dönmesi, Ribaçye Ulaştırma Merkezi'nde çalışmaya başlaması ve Asel'le tanışması giriş; Asel'le evlenmeleri, çocuklarının olması, iş yerinde çıkan bir problemden dolayı Asel'i terkederek Kadiça ile birlikte yaşamaya başlaması, sonra ayrılmaları, Asel'in Baytemir'le evlenmesi gelişme; İlyas'ın Asel'i bir daha elde edemeyeceğini düşünerek yeni bir hayat kurmak için Pamirler'e doğru yol alması, sonuç bölümlerini teşkil eder.

Bu arada eserde Baytemir'in de hikâyesi anlatılmaktadır. Ancak gazeteci, Baytemir'in hikâyesine, İlyas'ın hikâyesini tamamladığı için yer verir.

"Selvi Boylum Al Yazmalım"ı, filme alan yönetmen Atıf Yılmaz'ın eserle ilgili düşünceleri bizce ana fikri de en iyi şekilde bildiren cümleler: "Sevgi emektir, emekle elde edilir."

Burada, İlyas'la Baytemir arasındaki davranış farkı belirginleşir. İlyas, pek zorluk çekmeden elde ettiği mutluluğu sürdürmeyi başaramamış, daha ilk engele takılıp kalmıştır. Baytemir Usta ise, korkunç biçimde yıkılan dünyasını yeniden kurabilme gücünü göstermiştir. Bu uzun ve çileli savaşımın sonucunda hayat onu ödüllendirecektir.(4)

Cengiz Aytmatov, belirttiğimiz ana fikri okuyucuya ulaştırırken, onların konuşmalarından, değişik mekânlarda devam eden hayatlarından faydalanır. Biz, gazeteci ile İlyas'ın Pamirler'e gittiklerini karşılıklı konuşmalarından öğreniriz:

"...Yüzünde suçlu bir gülümsemeyle;

- Merhaba, ağabey! dedi.

---

(4) Ahmet ÇAKIR, "Cengiz Aytmatov ve Selvi Boylum Üzerine", Varlık, S: 904, Ocak 1983, s. 34.

Şoförün elini sıktım.

- Uzağa mı yolculuk? diye sordum.

Ciğerlerine doldurduğu dumanı usul usul dışarı çıkardı, bir süre bekledikten sonra:

- Evet, uzağa... Pamirler'e, dedi.

- Pamirler'e mi? Demek aynı yöne gidiyoruz. Benim yolculuk Oş'a. İzne mi, yoksa yeni bir iş durumu mu var?

- Onun gibi bir şey... Sigara?

..... " (s. 183)

"Selvi Boylum Al Yazmalım" olay ağırlıklı bir eserdir. Olaylar kronolojik bir sıra takip eder. İlyas'ın ve Baytemir'in hikâyeleri serim, düğüm ve çözüm plânına uygun cereyan eder. "Vak'anın tertibi bakımından klâsik vak'a hikâyesi" özelliği taşıyan eserde en çok merak edilen husus,İlyas'la Asel'in bir daha karşılaşıp karşılaşmayacaklarıdır. Bu ana düğümün yanısıra okuyucunun heyacanını yükselten, merak duygusunu kamçılayan yardımcı düğümler de vardır: İlyas ile Asel evlenirler. Samet'in doğumu, bu mutluluğu perçinler Ancak gün gelir, bu saadetlerine bir gölge düşer. İlyas, felâket haberini gazeteciye şöyle verir:

"Mutluyduk, Asel'e birbirimizi seviyorduk. Sonra beklenmedik bir belâyla karşılaştım..." (s.211)

Okuyucu, bu beklenmedik belânın ne olduğunu sonraki sayfalarda öğrenir.

E. M FORSTER'a göre "Biçim, romanın estetîk yönüdür; gerçi romandaki kişiler, sahneler, sözcükler, kısaca her şey, biçimin oluşmasına katkıda bulunabilir, ama onu asıl yaratıp besleyen olay örgüsüdür."(5)

"Selvi Boylum Al Yazmalım"ı okumak için eline alan bir kişi, ilk başta hikâyenin kahramanları ilyas ve Asel'le değil, bir gazeteciyle karşılaşır. Gazetecilik, her an değişik mekânlarda değişik insanlar tanımak ve bir o kadar da değişik hayat hikâyeleri öğrenmek demektir.

Gazeteci, kendisini kamyonuna almayan İlyas'la bir süre sonra yine karşılaşır, aynı trende yolculuk ederler. Gazeteci, esere konu olan aşk hikâyesini trende öğrenir. Böylelikle "Selvi Boylum Al Yazmalım" da da tıpkı "Cemile" de

---

(5) E.M. FORSTER, "Biçim ve Ritim", Roman Sanatı, İst., 1985, s. 199.

olduğu gibi şimdiki zamandan mâziye dönüş, geçmişi yaşatış ve tekrar yaşanılan ana dönüş gözlenir. Bu özellikler, "**çember şeklindeki olay örgüsü**"nün varlığına işarettir.

Bizler, Baytemir'in hikâyesini de böyle geriye dönüşlerle öğreniriz.

Yazarın, olay örgüsünü bu tarzda düzenlemesinde eseri, giriş-gelişme-sonuç plânını izlemenin getirdiği monotonluktan kurtarma endişesi düşünülebilir.

Ahmet ÇAKIR'a göre "Cengiz Aytmatov, yaşamın içinden aldığı basit bir olaydan, unutulmaz güzellikte bir aşk öyküsü yaratmayı başarmıştır. Öykünün gelişimi son kerte doğaldır. Kişiler, başarıyla çizilmiştir. Dramatik gerilim yaratmak için kötülük, ihanet, beklenmedik felâket ya da inanılmayacak rastlantılar gibi hiç bir zorlayıcı öğeye yer verilmemiştir."(6)

Ancak, bize göre, gazetecinin, her ne kadar mesleği gereği de olsa, İlyas'tan önce Baytemir'le de karşılaşması, Dolon geçidinde kaza yapan İlyas'ı Baytemir'in kurtarması sunî tesadüflerdir.

Ayrıca, "O adamla yolda karşılaştıktan sonra ilerde bir daha karşılaşacağımızı aklımızın köşesinden geçirmeden ayrıldık birbirimizden" cümlesi, Baytemir'le tekrar karşılaşılacağını sezdirmektedir. Bu, daha önce de belirttiğimiz gibi "gizem"i öldüren bir kusurdur.

Acele Frunze'ye gitmek zorunda olan bir gazeteci, otobüsü kaçırınca, benzin istasyonunda rastladığı bir kamyon şoföründen, kendisini götürmesini rica eder. Şoför onu yanına almak istemez. Gazeteci, daha sonra aynı yöne giden bir "pobeda"ya biner.

Gazeteci, Narın'dan döndükten bir süre sonra Kırgızistan'ın güneyindeki Oş'a gönderilir. Trende kendisini kamyonuna almayan şoförle aynı kompartmandadırlar. Şoför, onu tanıyınca utanır, sıkılır. Arabasına almadığından dolayı gazeteciden özür diler, niçin almadığını da anlatmaya başlar.

İlyas, askerden döndükten sonra, kendisinden bir yıl önce terhis olan ve Ribaçye Ulaştırma Merkezi'nde çalışan yakın arkadaşı Alibek'in yanına gider. İkisinin de gayesi Tiyen-Şanlar'da ya da Pamirler'de çalışmaktır. İlyas'a "Zil" marka, az kullanmış bir kamyon verirler.

Baharda, işlerin en kızıştığı mevsimde, parti kurultayının aldığı karar-

---

(6) Ahmet ÇAKIR, a. g. y., s. 34.

la kooperatif çiftliklerinde çalışmak üzere yeni şoförler görevlendirilir. Bunlardan biri de İlyas'tır. İlyas, köy yollarında çalışmayı sevmemesine rağmen, görevi kabul etmek zorunda kalır.

Bir keresinde çiftlikte kurulacak bir mandıra için taş taşırken, kamyon bir batağa saplanır. Kamyonu çukurdan kurtarmakla meşgul olduğu sırada, sonradan adının Asel olduğunu öğrendiği genç bir köylü kızıyla tanışır. Onu ısrarla arabasına bindirir. Asel köye yaklaşınca inmek ister. İlyas onu evlerinin önüne kadar götürür. O sırada kapıda görünen yaşlı annesi, Asel'e dünürcülerin geldiğini söyler.

İlyas, Asel'i bir türlü unutamaz. Daha sonraki günlerde, sözde "tesadüfen" yolda hep karşılaşırlar. Asel, yol kenarında yürür, İlyas kapısı açık, ona kamyonuyla eşlik eder.

Aslında Asel, gelenekler gereği, dağların arkasındaki bir orman köyünden fazla tanımadığı bir delikanlıyla nişanlıdır. Yakında da evlenecektir.

Asel, ailesini, nişanlısını, töreleri karşısına alarak İlyas'la kaçar. İkisi de çok mutludur. İlyas, kamyonu Isık-Göl'e doğru sürer. Gölde görenlere mutluluk getiren beyaz kuğu sürüsüyle karşılaşırlar. Dışarıda şiddetli bir yağmur başlar. Aşklarına, radyodan dinledikleri Çolpan balesinin müzikleri eşlik eder.

Alibek, ikmal merkezinde oturdukları eve onların yerleşebileceğini söyler. Bu haber, onları daha da mutlu eder.

İkmal merkezindeki küçük eve yerleşirler. İlyas, her gün Asel'ini görmektedir. Asel'in hamileliği, ardından küçük Samet'in doğumu, sevinçlerine sevinç katar. Beklenmedik bir belâ, mutluluklarına gölge düşürür.

Güzün sonlarında, havaların iyice bozduğu bir anda, İlyas, yolun en tehlikeli, en çetin yeri olan Dolon'u geçerken 951 model "Gaz" marka bir arabanın bozulduğunu görür. Şoförü, İlyas'tan Dolon yol bakım istasyonuna götürmesini rica eder. İlyas, arabayı kamyonuyla çekmeyi teklif eder. Şoför, böyle tehlikeli bir yerde bunun imkânsız olduğunu söyler. Yanındaki yol bakım ustası Baytemir, İlyas'ın fikrine katılır. Dik inişler ve yokuşlara rağmen kamyonu bakım istasyonuna getirmeyi başarırlar.

İlyas, eve döndüğünde Asel'i daha fazla üzmemek için olanları inceden inceye anlatmaz. Ancak dağ başında üşütmesi, onu yataklara düşürür. İyileşmesi, Asel'i çok sevindirir. Yeni yeni emeklemeye başlayan Samet'leriyle Asel'in annesinin babasının elini öpmeye gitmeye karar verirler.

Atbaşı Hidroelektrik Santralı, telgraf çekerek, santral malzemesinin bir an önce taşınmasını ister. Alibek ve diğer bütün arkadaşlarını düşündüren de yüklerin nasıl çekileceğidir. İlyas, kamyonların arkasına römork bağlamayı teklif eder. Bu fikri, çevresindekilerce büyük tepkiyle karşılanır. İlyas, yüklü bir kamyonu geçitten yedeğinde götürdüğünü anlatır. Bunun üzerine İlyas'ın tarafına geçenler olur.

İlyas kendisini ispatlama kaygısına düşer. Bu düşüncelerle hareket memuru Kadiça'dan kendisine yardımcı olmasını ister. Onun hazırladığı yol belgesiyle çıkış iznini alır, karanlıkta yola çıkar. Dolon geçidine yaklaştığı sırada kar yağmaya başlar. Dik yokuşların inişlerinde römorklar sağa sola savrulur. Sonunda korktuğu şey başına gelir, römork şarampole yuvarlanır. Römorku orada bırakarak şafak sökerken ikmal merkezine gelir. Eve geldiğinde de Asel'i üzer, öfkesini ondan çıkarır.

Ulaştırma merkezine gittiğinde Kadiça, İlyas'a onu seferden aldıklarını, şimdilik yakın yerlerde çalıştıracaklarını söyler. İlyas'ı, en yakın arkadaşı Alibek de teskin edemez. İlyas, meyhaneye gider, kendisini içkiye verir, orada Kadiça'yla karşılaşır, geceyi onunla geçirir. Sabahleyin kalktığında bahçe kapısının önünde, her zaman kendisine diş bileyen Cantayla burun buruna gelir. Ulaştırma merkezine gittiğinde başmühendisin odasında kendisinden öfkeyle sözedildiğini duyar. Bütün sinirleri alt üst olur. Alibek'in römorklara fren takma önerisine de aldırmaz. Alibek, Asel'in gelen geçenden kendisini sorduğunu söyler. Bu haber, İlyas'ı daha da hırpalar. İçkili bir şekilde yola çıkar, kamyonunu çılgınca dağdan dağa sürer. Eve ancak akşamleyin varır. Kendisine yardım etmek isteyen Asel'den, utancını kabalıkla gizlemeye çalışır. Ona işlediği suçu itiraf edemez.

Sonraki günlerde römorkla taşıma işi daha sistemli bir şekilde yapılır. Elektrik santralinin işlerinin aksatılmasına izin verilmez.

İlyas, Asel'ine dönme yerine, içkili bir halde Kadiça'nın Beregovaya Sokağı'ndaki evine gitmeyi tercih eder. Bu,böyle sürüp gider. Aslında bir gece Kadiça'ya gidip her şeyi unutmasını söylemeye karar verir. Ancak Asel'in evden ayrılması her şeyi alt üst eder. Köye gidebileceğini düşünür. Bu yüzden yol belgesini almak için ulaştırma merkezine gider. Orada Asel'in Kadiça'dan herşeyi öğrendiğini duyar. Arabasını karla örtülü bozkırdan uçarcasına sürer, akşam sularında köye varır. Ancak Asel'in annesi, köylüler, çocuklar, sopalarla, taşlarla onu köyden kovalar.

İlyas, Kadiça'yla birlikte üç küsur yıl, Anarhaly otlaklarını tarıma elverişli hale getirmek için denemeye çıkan bir grupta çalışır. Fakat hiç bir şey İlyas'ı

mutlu etmez. O, büyük bir vicdan azâbıyla Asel'ini, körpe bebek kokulu oğlu Samet'ini unutamamıştır. Kadiça da durumun farkındadır, ayrılmaya karar verirler. Kadiça, Kuzey Kazakistan'ın ham topraklarına giderken, İlyas, Tiyen-Şanlar'a doğru yol alır,

Köye gittiğinde büyük değişiklerin olduğunu görür. Bir zamanlar kendisine dil çıkaran kızdan Asel'in evlendiğini öğrenir. Bu, İlyas için şok edici bir haberdir. Ulaştırma merkezine gider, orada çalışmaya başlar.

Çok içkili olduğu bir gün Dolon geçidinde kaza geçirir. Onu, bir tarihte bozulan arabasını yedeğe alıp geçitten götürdüğü yol ustası Baytemir kurtarır. Baytemir, onu evine götürür. Ancak orada karşılaşmayı hiç ummadığı birini görür. Biricik sevgilisi Asel, artık Baytemir'le evlidir. Oğlu Samet büyümüş, beş yaşına gelmiştir. Kendi oğluna "oğlum" diyememek, Asel'i başka birisiyle görmek, İlyas'ın yüreğini sızlatır.

Zamanla, kamyonla geliş-gidişlerinde İlyas'la oğlu Samet ve arkadaşları arasında bir dostluk kurulur. Çocuklar, İlyas'ı ve kamyonu yollarda merakla beklerler. İlyas, oğluna 1 Mayıs bayramında bir kamyon hediye alır, fakat onu veremez. Asel, Samet'i, hasta olduğunu söyleyerek sokağa salmamıştır. Bu, İlyas'ı düşündürür. Yolda giderken oğlunun gerçekten hasta olduğunu düşünerek geri döner. Ancak bu sırada benzini biter. İkmal merkezine uğrar, gazeteciyle orada karşılaşır.

Geri döndüğünde oğlu Samet yol kenarında beklemektedir. Onu arabasına alır. Yolda Baytemir'le karşılaşırlar, ancak o, onları farketmez. Samet, Baytemir'i tanır, İlyas'tan kamyonu durdurmasını ister. Kendisine alınan kamyonu da bırakarak ağlaya ağlaya Baytemir'in yanına gider.

İlyas, gazeteciye başından geçenleri anlatırken sabahın olduğunun farkında bile değildir. Biraz temiz hava almak için kompartmandan çıkar. Aslında gazeteci de, İlyas'ın, karısıyla oğlunu dağ geçidinde kaldıklarını öğrendiği zamanlarda Baytemir'le tanışmıştır. Fakat o, bunu İlyas'a anlatmaz, bildiklerini okuyucuyla paylaşır.

Tacikistan'ın merkez gazetesi, Kırgız yol işçilerinden bir grubun Pamirler'e gideceği haberi üzerine, gazeteciden yol işçileriyle röportaj yapmasını ister. Gazeteci, Baytemir'le Dolon geçidinde tanışır. Baytemir, Tacikistan'a gitmeyecektir, buna rağmen gazeteciye evinde kalması için ısrar eder. Yolda giderken bütün hayatını baştan sona anlatır.

Baytemir, doğma büyüme Pamirli bir Kırgızdır. Parti gençlik kolunun

bir çağrısı üzerine ufacık bir çocukken Pamir kara yolunun yapımında çalışır. Bu sırada hem güzel hem de akıllı bir kız olan ve köyden çalışmaya gelen Gülbara ile tanışır ve evlenir. İki kızları olur. Derken savaş patlak verir. Baytemir, hayatının baharında iken, karısını ve iki çocuğunu geride bırakarak savaşa katılır, istihkâm taburunda görev alır. Gülbara tüm ısrarlarına rağmen, akrabalarının yanını gitmez, yollara bakacak birinin gerektiğini düşünür.

Cephede her türlü fedakârlığı göze alır Baytemir. Kahramanca savaşır. Alay komutanı, Baytemir'i başarılarını simgeleyen madalyalarıyla evine gönderir. Baytemir çok sevinçlidir. Ancak bu sevinci kursağında kalır. Çünkü onu, Pamirler'e döndüğünde evi, karısı ve çocukları yerine dik yamaçtan aşağı yuvarlanan bir çığın açtığı koca bir yar bekler. Yakın arkadaşı Hüseyinov ile Tiyen-Şanlar'a yol yapımına giderler. Orada bakım istasyonunda çalışmaya başlar.

Bir gün komşusunun annesi rahatsızlanır. İşleri çok olunca, onu, doktora Baytemir götürür. Dönüşte yolda kucağında on aylık kadar bir çocuk, elinde bir bohça olan bir kadınla karşılaşırlar. Onu arabaya alırlar Bu kadın ve çocuk, Asel'den ve Samet'ten başkası değildir. Baytemir, başının dertte olduğunu anlar ve kadını kendi evine yerleştirir. Asel'i, kucağında bebeğiyle göndermeye gönlü razı olmaz. Aynı zamanda kendisinin de yalnız kalacağından korkmaktadır.

Asel ve Samet, kısa sürede çevresindekilerin sevgisini kazanırlar. Asel, Baytemir'in kalbinde Gülbara'nın boşalttığı yeri doldurur. Ancak Baytemir, sevgisini bir türlü Asel'e açıklayamamaktadır. Çünkü onun hâlâ kocasını beklediğinin farkındadır.

Asel, bir gün yolda gördüğü Cantay'dan İlyas'la ilgili acı gerçekleri öğrenir. Artık yapacak hiç bir şey kalmamıştır. Gitmeye karar verir. Baytemir, kalması için yine ısrar eder. Samet, yürümeye başladığından, Baytemir, komşuları çağırarak "ayak bağı kesme eğlencesi" tertipler. Bu eğlence, onun Asel'le evliliğine de vesile olur.

Asel, Baytemir'le annesinin babasının yanına gider, onlardan özür diler.

Baytemir, gazeteciye İlyas'la tekrar nasıl karşılaştıklarını da anlatır. Asel'i kararında da serbest bıraktığını ilâve eder.

Gazeteci, İlyas'a Baytemir'le karşılaştıklarını söyleyemez. Onunla Oş'ta ayrılırlar. İlyas, yeni bir iş, yeni bir hayat kurma umutlarıyla Pamirler'e doğru yol alır. Ancak, ebediyyen yitirdiği aşkını bir daha bulamayacağına emindir.

Selvi boylu, al yazmalısı, mavi dalgaları ve sarı kumlarıyla Isık - Göl, artık çok çok gerilerde kalmıştır.

3. BAKIŞ AÇISI:

Eserde İlyas, Baytemir ve gazeteci olmak üzere üç anlatıcı vardır. Gazeteci, duyduklarını anlatmak yerine, hikâyeyi kahramanlarının ağzından dinletmeyi tercih eder. **Kahraman anlatıcının bakış açısıyla** kaleme alınan eserde, anlatım formunu I. teklik şahıs tayin eder.

İlyas, "Birdenbire başladı her şey. O sırada askerden yeni dönmüştüm" cümleleriyle başlar hikâyesini anlatmaya.

Olayların, hem İlyas'ın hem de Baytemir'in ağzından verilmesi, mesajın okuyucuya ulaşmasında daha da etkili olur. Bizler, ilk olarak İlyas'ı dinliyor ve ona, Asel'i terkettiği için kızıyoruz. Fakat bir yandan da "keşke Asel, hemen evden ayrılmasaydı, İlyas ona tekrar dönmüştü" diyoruz. Bunun yanısıra Asel'in Baytemir'le, karşılaşır karşılaşmaz hemen evlenmediğini, uzun bir süre İlyas'ı beklediğini de yol bakım ustası Baytemir'den öğreniyoruz. Baytemir'in yaşadığı acı tecrübeler neticesinde Asel'in değerini bilmesi, onu gerçekten sevmesi, sonunda birlikte yaşamaya başlamaları, yine Baytemir'in gazeteciye anlattığı hikâye aracılığıyla bize ulaşıyor. Bizler, bu sefer Asel'e kızmıyor, ona nefrette bakmıyor, Baytemir'i fırsatçı olarak görmüyor, onların bu mutlu sonu hak ettiklerine inanıyoruz.

4. ŞAHİSLAR

ASEL: Selvi boyu, al yazmasıyla esere de adını verdiren **Asel**, kıvrım kıvrım incecik saçlı, tatlı yüzlü, cana yakın, açık yürekli birisidir. İlyas'ı, geleneklere karşı çıkacak, annesini-babasını terkedecek kadar çok sevmiştir. Evlendiklerinde de kocasına sadık bir eş; Samet'lerine de bir gerçek annelik yapmıştır. Ancak İlyas'ın, sorunları, kendisiyle paylaşmak yerine Kadiça'nın yanına gitmesi, kesin olarak dönmeyeceğini anlaması üzerine Baytemir'le evlenmiştir.

Asel, bir "eş", bir "anne" olmasıyla **tip**, aynı zamanda kendine özgü nitelikleri olduğu için (sözgelimi İlyas'la tekrar karşılaştıklarında, zor günlerinde elinden tutan, kendisini gerçekten seven ve değerini bilen Baytemir'i terketmez.) "tek yönlü karakter" özelliği taşır.

İLYAS: İlyas, genç sayılabilecek bir yaşta, uzun boylu, kamburca bir adamdır. Kalın, uzun parmakları, iri, esmer elleri, bitişik gür kaşları vardır. Yaşadıkları yüzünü zayıflatıp çökertmiş, alnında derin kırışıklıklar oluşturmuştur.

İlyas, yetimler yurdunda yetişmiş bir çocuktur. Askere, liseyi bitirmiş, şoförlük yapmış bir er olarak gitmiş, görevini motorlu birliklerde tamamlamıştır. Askerliğini bitirir bitirmez, kendisinden bir yıl önce terhis olan ve Ribaçye Ulaştırma Merkezi'nde çalışan Alibek'in yanına gitmiştir. Tiyen-Şanlar'da ya da Pamirler'de çalışmak, ikisinin de temel gayesidir.

İlyas, yolda gördüğü fidan boyuyla ince bozkır kavağını andıran al yazmalı Asel'i gerçekten sevmiştir. Onu, ilk gördüğünde ayağında lâstik çizmeler, sırtında babasının ceketi olmasına aldırmaz. Ona, bunların içindekini görmüş olması yeter. Nitekim Asel'le evlendiklerinde çok mutludur.

İş yerinde yaşadığı bir sorunu gözünde büyütmüş, evde derdini eşiyle paylaşarak onu üzmekten kaçınmış, kendisini hiç istemediği tavırlar içersinde bulmuştur:

"Bu gibi durumlarda başkaları ne yapar bilmem ama ben yalnızlık ararım. Üzüntümü kimseye belli etmem. Herkesin derdi kendine yeter... Dişimi sıkar, üzüntümün geçmesini beklerim." (s.231) sözleri, onun problemli anlarında Asel'den uzak kalmasında kötü bir niyet taşımadığını gösterir. Kadiça'ya birlikte olduğu anlarda da mutlu değildir, tedirgindir. Nitekim, onunla da yolları ayrılır.

İlyas, Baytemir'den farklı olarak tecrübesiz bir insandır. Aileyle birlikte olmanın, sorunları aile içinde çözmenin, paylaşmanın önemini kavrayamadığından Asel'ini kaybetmiştir. Ancak yaşadıkları, sonunda onu da değiştirmiştir. O bu değişikliği, gazeteciye şu cümlelerle anlatır:

"Siz benim böyle sakin sakin anlattığıma bakmayın; aradan yıllar geçti, olaylar unutuldu. Oysa ben o zamanlar kabıma sığmayan bir adamdım. Sonra feleğin sillesini yedik, o başka..." (s.242)

İlyas, bu yönüyle "yuvarlak bir karakter"dir.

İlyas, bütün bunlara rağmen, umutlarını yitirmiş değildir. Asel'in tekrar kendisine dönmeyeceğini anlasa bile o, yeni bir hayat kurmak, yeniden evlenmek, ev-bark, çoluk çocuk sahibi olmak, yeni dostlar, yeni arkadaşlar edinmek üzere yola çıkar. Fakat gençlik heyecanıyla ebediyyen yitirdiği aşkı Asel'le geçirdiği mutlu günler, mazisinde buruk birer anı olarak kalacaktır.

BAYTEMİR KULOV : Baytemir Kulov, kahverengi, sert bıyıklı, bir yol bakım ustasıdır. Doğma büyüme Pamirli bir Kırgızdır. Parti gençlik kolunun bir çağrısı üzerine ufacık bir çocukken Pamir kara yolunun yapımında çalışmıştır. Baytemir, yol işçileri arasında beğenilen, sık sık ödül alan bir emek kahramanıdır. O, "işinin ustası"dır.

Sevdiği insanın ve çocuklarının çığ tarafından elinden alınması, onu derinden etkilemiştir. Fakat o, belki bir gün gene mutlu olma ümitleriyle yaşama dört elle sarılmıştır. İlyas'tan farklı olarak yaşadığı tecrübeler, onu olgunlaştırmış, sonuçta Asel'e ve Samet'e sahip çıkmıştır.

Baytemir, saydığımız bu nitelikleriyle eserin şahıs kadrosunda "flat, tek yönlü karakter" olarak yer almaktadır.

KADİÇA: Asel'in İlyas'ı terketmesinin sebebi olan **Kadiça**, Ribaçye'de hareket görevlisidir. Birinci kocasıyla mutsuz bir evliliği olmuştur. Gerçek aşkı, sevgiyi Asel'de tadan İlyas da ona aradığını verememiştir.

Kadiça'ya göre insan kendisini fazla zorlamamalıdır. Yaşamdan alabildiği kadarına razı olmalı, kaderiyle fazla oynamamalıdır. Aslında Kadiça "öyle her gürültüye pabuç bırakacak kadınlardan değildir", Erkekler kolay kolay sokulamaz yanına." (s.191) Onun için, İlyas Ulaştırma Merkezi'ndeki tüm erkeklerden farklıdır. Aslında İlyas'ı sevmiştir, ama onun Asel'e tutkunluğu geçmeyince Kuzey Kazakistan'ın ham topraklarına doğru yol almıştır.

CANTAY: Ulaştırma merkezinin şoförlerinden biri olan Cantay, her zaman için İlyas'a kötü anların, olumsuzlukların habercisi olmuştur. Cantay cimridir, geceyi herkes gibi yatı yerinde geçirmez, evleneceğini söylediği bir kadının yanına gider, İlyas'ı çekemez, ona düşmandır. İlyas'ın Asel'le karşılaşmasına vesile olan çiftliğe Cantay görevlendirilmiştir. Dolon hattına çalışmaya gitmeden önce Asel'ini görmek isteyen İlyas'a yol vermez. Asel'le İlyas'ın evliliklerini, yüzünde sinsi bir gülümseme ile tebrik eder. Asel, İlyas'ın Kadiça'yla Anarhay otlaklarına çalışmaya gidişini de yine Cantay'dan öğrenmiştir.

Cantay, eserde cimri, kötü huylu, "olumsuz bir tip" olarak çizilmiştir.

ALİBEK: İlyas'ın en yakın arkadaşı, dostu olan Alibek de Cantay'ın karşısında yer alarak "iyi insan",ı temsil eder. İlyas'tan iki yaş büyük, tıknaz, iri kafalı, aklı başında, ağır bir insandır. Askerliğini yaptığı sırada dışardan sanat okulunu bitirmiş, teknik okulu da bitirmeyi aklından çıkarmamıştır. Azmi sayesinde Pamir'deki ulaştırma merkezlerinden birinde ustabaşılığa kadar yükselmiştir.

O, Dolon geçidini İlyas gibi "kelle koltukta tek başına değil", yanına bir yardımcı alarak, arabayı nöbetleşe kullanarak geçmiştir. Aklı başında, ciddî bir adamdır. Heyecanlarıyla değil, aklıyla, düşünceleriyle hareket eder, temkinlidir. Bu yönleriyle merkezde herkesin sayıp sevdiği bir insandır. Şoförler derneğine üye seçilmesi de bunu ispatlar. İlyas'a her an yardım elini uzatır. Ancak İlyas, fevrî davranışları yüzünden Alibek'i bile görmez.

Merkezin yaşlı sürücülerinden **Urmat Ağa Asel'in annesi, dünürleri**, geleneksel anlayışı temsil eden tiplerdir. Urmat Ağa, yeni gelin Asel'i, yüzünü örttüğü için çok beğenir. Asel'in annesi; kızını geleneklere göre evlendirmek ister. Kendilerini ziyarete gelen dünürlerini saygıyla uğurlar. İlyas'la kaçan Asel'i de yıllar sonra affederler.

Biz sevginin emek olduğunu, mücadele gerektirdiğini bir gazetecinin anlattığı bir aşk hikâyesiyle öğreniyoruz. Eserde gazetecinin fiziksel özelliklerinden bahsedilmez. Kendisini kamyonuna almayan kederli İlyas'a kızmaz. Hatta trende karşılaştıkları zaman da olayı hatırlamıyormuş gibi davranır.

Gazeteci müziğe, özellikle kopuzla çalınan türkülere, tabiat güzelliklerine, güneşin batışına, bu sırada bozkırın görünüşüne, güneşin son ışıklarını emen karın pembeliğine vurgundur.

Tanıttığımız şahıslar haricinde, Ribaçye Ulaştırma Merkezi'nde çalışanlar, yollarda karşılaşılan şoförler, Asel'in köyündeki çocuklar, eserin zengin bir şahıs kadrosuna sahip olduğunun göstergesidir.

Şahısların tanıtımında açıklama, gösterme ve iç konuşma yöntemlerinden yararlanılmıştır. İlyas'la Baytemir kendilerini doğrudan doğruya tanıtırlar.

Sözgelimi İlyas "Benim huyum böyle işte, aklıma bir şey koyunca iyi mi kötü mü düşünmeden sonuna kadar götürürüm." (s.213) derken, açıklama yönteminden yararlanılmıştır. İlyas, çok tehlikeli olmasına rağmen, Dolon geçidinde motoru çalışmayan bir arabayı kamyonuna bağlayarak çekmekle kafasına koyduğunu yapan bir insan olduğunu göstermiştir. (s.213)

İlyas, bir kez gördüğü, arabasına aldığı Asel'i, nişanlı olduğunu, yakında evleneceğini bildiği halde, bir türlü unutamaz. Bir yandan da onu aklından çıkaramayışının saçma olduğuna inanır:

"O günkü olayın bende neden bu derece büyük bir etki bıraktığına aklım yatmıyordu. Yolda gelirken kendi kendime çıkıştım durdum. "Nedir senin bu salaklığın? Aklını peynir ekmekle mi yedin? O kız, senin nen olur; yavuklun mu, kız kardeşin mi? Hayır, yolda karşılaştığın, arabana alıp köyüne götürdüğün bir kız. Sanki birbirimizi sevdiğinizi söylemiş gibi yanıp tutuşuyorsun. Bakalım o seni zerrece düşünüyor mu? Oho -o-o, vız gelirsin sen ona..." (s.190)

Bu parağrafta da İlyas, "İç konuşma" yönteminden yararlanılarak tanıtılmıştır.

5. ZAMAN

"Çember şeklindeki olay örgüsü"nün varlığına paralel olarak, eserin zamanında da, tıpkı "Cemile" de olduğu gibi, şimdiki zamandan geçmişe dönüş, geçmişteki olayların anlatılarak okuyucuya yaşatılması ve tekrar halihâzıra dönüş söz konusudur. İlyas, gazeteciye hayat hikâyesini tren yolculuğunda anlatır. Trene bindiklerinde güneş, tepelerin ardından kaybolmaya ve yerini morumsu bir serinliğe bırakmak üzeredir. İlyas, hikâyesini anlatmaya başladığında, dışarıda hava kararmaya yüz tutmak üzeredir. Vakit gece yarısını geçtiğinde, trende gazeteciden ve İlyas'tan başka herkes uyumuştur. Söken şafağın ilk aydınlığı, pencerelere vurduğunda, telgraf direkleri artık seçilebilir bir hâle geldiğinde, İlyas, hikâyesini bitirmiştir. Biraz temiz hava almak için dışarıya çıkar.

İlyas, Asel'le tanışmadan önceki hayatını ayrıntıya inmeden anlatır. Asel'le karşılaşmalarını, evliliklerini, Samet'in doğuşunu, kamyonunu Dolon geçidinden geçiremeyişini, bu yüzden Asel'i terkedişini, Kadiça'yla yaşayışını, tekrar Asel'e döndüğünde, onu kaybedişini tüm ayrıntılarıyla anlatır. İlyas, Anarhay bozkırlarından memleketine geri döndüğünde Samet beş yaşına varmıştır. O,oğlunu son gördüğünde, Samet, yeni yeni ayakta durmaya başlamıştır.

Gazeteci, İlyas'ın kompartmana geç dönmesinden dolayı, Baytemir'le karşılaştığını, ondan da hikâyesini öğrendiğini, İlyas'a söyleyemediğini belirtir:

"Ranzada uzanmış yatarken İlyas'a bildiklerimi anlatayım mı, anlatmayayım mı? diye düşündüm durdum. Ama onun dönmesi uzun sürdüğü için bütün bildiklerim bana kaldı." (s. 272)

Halbuki İlyas'la Oş'ta ayrılırlar. Tren, Oş'a iki gün iki gecede varmaktadır. (s.184) İlyas'ın hikâyesini anlatması ise akşam karanlığından şafağın sökmesine kadar sürer. Gazetecinin İlyas'ın geç dönmesini bahane ederek Baytemir'le karşılaştığını anlatmaması bizce bir çelişki olarak görülmektedir. Çünkü Oş'a kadar daha bir buçuk günlük süre vardır.

İlyas, hikâyesini anlatırken, gazeteci olaylarla ilgili açıklamalar yapmayı, boşlukları tamamlamayı, onu dinledikten sonraya bıraktığı halde bundan da vazgeçer:

"Öyle sanıyorum ki iyi etmişim. Öyküyü kahramanlarının ağzından dinleyelim." (s.184) der.

Eserde Baytemir'in hikâyesiyle de geçmişe dönülür. Baytemir, hayatını bir akşam üzeri, hava kararmadan önce, yolların kontrolü sırasında anlatır. (s. 274) Onun hayatında savaşın acı bir yeri vardır: Gerçi karısı Gülbara ile ço-

cuklarını elinden savaş değil, çığ almıştır. Ancak onlardan savaş nedeniyle ayrı kalmıştır.

Bütün bunların yanısıra eserde, "Narın'dan döndükten kısa bir süre sonra", "Bahardı", "ilk baharın en coşkun zamanıydı", "Güzün sonlarıydı, havalar iyice bozmuştu.", "Tam o sırada kış bastırdı.","Avluya ince bir kar yağıyordu.", "Ertesi gün" gibi zaman bildiren kelime grupları ve cümleler kullanılmıştır. Eserde takip edilebilen kronolojik bir zamanın varlığı söz konusudur.

6. MEKÂN

Gazeteci, hikâyenin kahramanlarından İlyas'la görevi dolayısıyla Narın'dan Tiyen-Şan Dağları'na gönderilmesi vesilesiyle tanışır. Ancak asıl hikâyeyi, Narın'dan döndükten kısa bir süre sonra Kırgızistan'ın güneyindeki Oş'a giderken trende öğrenir.

İlyas, Isık Gölü'nün kıyısındaki Ribaçye Ulaştırma Merkezi'nde çalışmaktadır. Asel'le çiftlikte kurulacak bir mandıra için taş taşıdığı sırada, kamyonu batağa saplandığında karşılaşır. Aşklarına, Isık Göl'ün elele tutuşmuş gibi birbiri ardından sarı kumlara doğru koşan köpüklü mavi dalgaları şahitlik eder. O sırada dağların arkasını aşan güneşten dolayı, uzaktaki sular pembeleşmiştir. Gölün karşı yakasında, tepeleri karlı mor dağlar yükselmektedir. (s. 204) Görenlere mutluluk getiren güneyli kuğu kuşları, kuzeye doğru uçmaktadır.

Mekân, insanla anlam kazanır. Bir yer sevilen insanla paylaşıldığı zaman güzeldir. Isık-Göl, İlyas'ın eski mutlu günlerini, Asel'le birlikte geçirdiği güzel günlerin hatıralarını taşır. O biricik aşkını sevgili Tiyen-Şan'ında, mavi Isık-Göl'ünde tatmıştır.

Asel'i bulmak için köylerine gittiğinde, kayınvalidesi ve köyün çocukları, onu taşlarla, sopalarla uğurlarlar. O gece Isık-Göl kıyılarında dolaşır durur. Ancak, "ayın aydınlattığı her zaman cana yakın görünen göl, o gece buz gibi soğuktur... Dalgalar öfkeyle hışırdayarak gelir; çizmelerinin boğazına kadar yükseldikten sonra bir iç çekmekle giderler." (s. 248)

Eserden alınan bu satırlar, empresyonizmin izlerini taşır. Çünkü bu akımda amaç, "sanat eserine konu edilen varlığın realist ve objektif yönünü değil, sanatçıda uyandırdığı izlenimleri anlatmaktır."(7)

İlyas'ın Anarhay bozkırlarından, Kadiça'dan ayrılır ayrılmaz, yaptığı ilk iş, Asel'in köyünün yolunu tutmak olmuştur: "Dağların eteklerinden, Asel'le ilk kar-

---

(7) L. Sami AKALIN, "Empresyonizm", Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İst., 1984, s. 99.

şılaştığımız yoldan geçiyorduk. O köy yolunun yerinde beton köprülerden aşan, kenarlarına trafik işaretleri konmuş, çakıl döşeli düz bir şose uzanıyordu. Eski toprak yolun yok oluşuna bayağı üzüldüm. Ne bir zamanlar arabamın saplandığı su arkını bulabildim, ne de Asel'in üstüne oturup beni beklediği kayayı..." (s. 251)

Köyde gözle görülür değişiklikler olmuştur. Köy büyümüş, kiremitli yeni evler yapılmıştır. Sokaklar boyunca elektrik telleri uzanmaktadır. Kooperatif çiftliğinin yönetim binası önündeki direğe bir radyo hoparlörü kurulmuştur. Sokaklar, okula koşuşan çocuklarla doludur. Mekândaki bu değişiklikler, İlyas'ı, bir yandan da okuyucuyu, asıl büyük değişikliğe hazırlamaktadır. Asel'in, üstüne oturup kendisini beklediği kayanın yok oluşu, bir anlamda, İlyas'ın Asel'i tamamen kaybedişinin de habercisidir. Nitekim, İlyas acı gerçekle de karşılaşır. Asel, bir zamanlar geçitte kamyonunu kurtardığı Baytemir'le birliktedir.

İlyas, üç yıl Kadiça'yla Anarhay düzlüklerinde çalışır. Bu sırada, birbirine benzeyen tepeler arasında insanı güpegündüz kaybolup aylarca yolunu bulamayacağı, pelin otu kaplı Anarhay ovası, baştan başa değişmiştir. Rahat evleri, kültür merkezleriyle hayvan yetiştiricilerinin yurdu oluvermiştir. Fakat karısını ve oğlu Samet'i çok özleyen İlyas, bu güzel yerlerde rahat edemez, Tiyen-Şanlar'a döner.

—İlyas'ın hayatında "Dolon geçidi"; Baytemir'in hayatında da "Pamirler'deki yol bakım istasyonu", dönüm noktası teşkil eden iki mekândır.

İlyas, Asel'ini Dolon geçidinde römorkla kalışının ardından kaybetmiştir. O, bunu şu cümlelerle ifade eder:

"Ah, Dolon, Dolon; Tiyen-Şanlar'ın dev anası, Dolon! Onun yüzünden neler gelmedi başıma! Yolun en çetin, en tehlikeli yeri Dolon geçidiydi. Dönemeç dönemeç üstüne, kıvrıla kıvrıla gider yollar. Araban dik yokuşlardan bulutları çiğnercesine tırmanırken göklere yükseldiğini sanır, üstüne abanarak sımsıkı tuttuğun direksiyonunun başında, koltuğuna iyice perçinlenirsin. Sonra birden taş gibi düşersin bayır aşağıya, ellerin önündeki tekerleğe kenetlenir kalır. Geçidin havası dersen, azgın deveye benzer; yaz-kış demez, aklına estiği anda dolusunu, sağanağını yağdırır başından. Hele o kar fırtınaları yok mu ya, zindan kesilir ortalık. Bizim Dolon böyle bir yerdir işte!..." (s. 212)

Baytemir Kulov'un evi, yol bakım istasyonunda, "bir dağın eteğinde, dik bir yamacın ucunda"dır. Orada her yer böyle sarptır. Dik yamaçtan yuvarlanan bir çığ, geçtiği yerleri dev tırnaklarıyla oymuş, önünde ne varsa silmiş süpürmüş; yamaçlardan başlayıp vadiye kadar koca bir yar açmıştır.

"Selvi Boylum Al Yazmalım", bir aşk hikâyesidir. Eserin sonunda Asel'in kendisini terkeden İlyas'a dönmemesi, hayatını, kendisine gerçekten değer veren Baytemir'le sürdürmesi, eseri alelâdelikten kurtarır. Eserin anlatmak istediği romantik bir aşk hikâyesi değildir. Ana fikir kısmında da belirttiğimiz gibi verilmek istenen, sevginin emek olduğudur. Eser, amacına ulaşma konusunda başarılıdır. Ancak, bizce, birtakım tesadüfler (gazetecinin Baytemir'le de karşılaşması, İlyas'ın Asel'lerin köyüne gittiğinde Asel'in annesinin dünürlerini uğurlaması, "cuma" gününe karar verdiklerini İlyas'ın da duyması, İlyas kaza yaptığında onu Baytemir'in kurtarması, evine getirmesi, böylelikle Asel'le karşılaşması) eserin gerçekçiliğine gölge düşürür niteliktedir. Fakat bütün buna rağmen, gerçek mutluluğa erişmek için mücadele gerektirdiğini etkili ve samimi bir şekilde ilettiği için unutamayacağımız bir eserdir.

E. İLK ÖĞRETMENİM

1. ESERİN KÜNYESİ

"Eser, "Halk Öğretmeni Hakkında Balad" ismiyle, 1961 yılında "Ala-Too" dergisinde yayımlanır. Aynı yıl "Öğretmenler Gazetesi"nde de neşredilir. "Birinci Mugallim" ismiyle, 1963 yılında "Samançının Colu" kitabında yer alır. A. Mihalkov - Konçelovskıy tarafından 1965'te beyaz perdeye aktarılır. Filmin senaryosunu yazar hazırlamıştır."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu başlıklarla yayımlanır:

"Povest'o per vom Ucitele (Rus), Balladı Ensımäisestä Opettajasta (Fin.), Balade del Primer Maestro (İsp.), Der Erste Lehrer (Alm), First Teacher (İng), Döslepki Muğallim (Karakalpak), Birinci Mugallim (Kazak), Däsläpki Muällim (Uygur.)"(2)

Türkiye baskıları şunlardır:

Öğretmen Duyşen, Çev: Ülkü Tamer, De yay, İst., 1971.; İlk Öğretmen (Öğretmen Duyşen), Çev.: Halit Aliosmanoğlu, Hür yay., İst., 1973.; İlk Öğretmenim (Yüz Yüze, Cemile, Selvi Boylum Al Yazmalım, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., ist., 1974·(*); Öğretmen Duyşen, (Bir Yaz Türküsü ile birlikte), Çev.: Ülkü Tamer, Varlık yay., İst., 1975.; İlk Öğretmen, Çev.: Halit Aliosmanoğlu, Yeni Dünya yay., İst., 1976.; İlk Öğretmenim, (Beyaz Gemi, Toprak Ana, Deve Gözü ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1990.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

"İlk Öğretmenim", okuma-yazmayı askerde öğrenen Düyşen'in, her türlü güçlüğü aşarak Kurkurev çocuklarına öğretmenlik yapmasının, böylelikle köyde yeni bir devri başlatmasının hikâyesidir. Düyşen'in çabaları, sonuçsuz kalmaz. İlk meyvesini üniversite öğretim üyeliğine kadar yükselen Altınay'la verir. Bu yüzden eserin adıyla içeriği arasında yakın bir ilgi vardır.

Kırk sekiz sayfalık "povest" türündeki "İlk Öğretmenim", "Başarıya ulaşmada, karşımıza çıkan her türlü engelle mücadele etmek esastır" ana fikrini işler. Bunun yanısıra "vatana hizmet etmenin en iyi yolu, yarınlar için bilgili in-

---

(1) Osman İBRAİMOV, "Birinci Mugalim" "Eskertüvler cana kommantariyler" Cıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çıgarmalar, ekinci tom, Frunze Kırgızistan, 1982., s. 507-508.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Yıl:1, S:3, Ekim 1985, s. 56.

(*) Çalışmamızda, eserin bu baskısını kullandık.

sanlar yetiştirmektir" fikri de, ana fikri destekler niteliktedir.

Eserde esas kahramanlar Düyşen ve Altınay'dır. Ancak ressamdan Satımkul'a, yengeden amcaya, Kartanbay Dede'den Saykal Nine'ye ve kırmızı suratlı adama kadar birçok kişiler, hikâyenin şahıs kadrosunun oluşturulmasında görev alırlar. Vak'anın okuyucuya sunulmasında da adı geçen şahısların diyaloglarından yararlanılmıştır.

Altınay ve arkadaşları, topladıkları tezeklerle köye dönerken, Düyşen'in yanına uğrarlar. Düyşen, tepede, balçıkla sıvalı köhne yapıyı tamir etmekle meşgûldür. Düyşen, yaptıklarını onlara anlatır, bu arada Altınay'la da tanışırlar:

"Bizi görünce önce çok şaşırdı, fakat sonra yüzüne bir gülümseme yayıldı. Terini silerek;

-E, kızlar, nerden geliyorsunuz böyle? diye sordu.

Çuvallarımızın yanında, utana utana baktık birbirimize. Düyşen sıkıldığımızı anladığı için gözünü kırparak işi şakaya vurdu.

-Şunlara bakın, çuvalları da kendilerinden büyük. Neyse, geldiğinize iyi ettiniz, okuyacağınız yer işte burası. Eh, okulumuz hazır sayılır artık. Köşeye az önce sobaya benzer bir şey kurdum, borusunu da çatıdan dışarı çıkardım. Bakın işte! Şimdi kışlık yakacak bulmaya geldi sıra. Onu da buluruz, çevrede çalı çırpı bol. Yere biraz daha sap serdik mi derslere başlayabiliriz. E, nasıl; okula gelmek istiyor musunuz?

-Yengem bırakırsa gelirim, dedim ben...

-Bırakırsa ne demek, bırakacak elbet. Adın ne senin bakayım?

Eteğimdeki delikten dizim göründüğü için elimle deliği kapayarak;

-Altınay, dedim" (s. 21-22)

"İlk Öğretmenim", olay örgüsünün düzenleniş tarzı bakımından bizlere "Cemile" ve Selvi Boylum Al Yazmalım"ı hatırlatır. Çünkü bu eserde de **çember şeklindeki olay örgüsünün** varlığı söz konusudur. Ressam, bu kez, "Cemile"dekinden farklı olarak, yapmayı tasarladığı tablosuyla başbaşadır. Konuyu renklerle nasıl anlatacağı endişesini yaşarken, hikâyesini okuyucularla paylaşmayı, sıkıntısını onların da anlamasını ister. Bu yüzden köyde karşılaştığı Altınay Süleymanovna'nın Moskova'dan gönderdiği mektubunu okur. Böylelikle okuyucu, "mâzi koridoru"undan geçinilir. Altınay'ın Düyşen sayesinde üniversite öğretim üyeliğine kadar nasıl yükseldiği anlatılır. Mektup bittiğinde ressam, böyle bir konuyu gereği gibi aktaramayacağından korktuğu için, okuyucudan kendi-

sine hak vermesini, bu nedenle de aramaya hâlâ devam edeceğini söyler.

Düyşen'in köyde okul açma çabaları, Altınay'ı yetiştirmesi, onu kumalık sıfatından arındırıp kente yatılı okula okumaya göndermesi, Altınay'ın üniversite öğretim üyesi olması, evlenmesi,... düz bir çizgi halinde verilir.

Klâsik vak'a hikâyesi olan "İlk Öğretmenim"in ilk sayfalarında bir ressamla karşılaştığımızı daha önce de belirtmiştik.

Ressam, deniz feneri gibi iki kavağı olan Kurkurev köyündendir. Köylüler kavakların bulunduğu tepeye "Düyşen'in Okulu" adını vermişlerdir.

Ressam, bir güz köyden bir telgraf alır. Hemşehrileri onu, çiftliğin kendi imkânlarıyla kurduğu okulun açılış törenine çağırmışlardır. Çağrılanlar arasında üniversite öğretim üyesi Bayan Süleymanovna da vardır. Süleymanovna'yı köylüler çok iyi karşılar, ona büyük sevgi gösterisinde bulunurlar, yeni okulun onur defterini onun adıyla açarlar.

Bu arada şimdi çitfliğin postacısı olan Düyşen, kutlama telgraflarını getirir. Çağırmalarına rağmen içeriye gelmez. Oradakiler eski okul yıllarıyla ilgili hatıralarını anlatmaya başlarlar. Kimileri Düyşen'in yaptıklarını alaylı alaylı anlatır. Yalnız içlerinde tek Süleymanovna durgundur, hüzünlü bir şekilde, tepedeki kavakları seyretmektedir. Çünkü asıl övülecek kişinin Düyşen olduğu inancındadır.

Altınay Süleymanovna, aniden o gece, saat on birde, Moskova'ya gitmeye karar verir.

Birkaç gün sonra ressama anılarını anlattığı bir mektup gönderir ve ondan yazıp yayımlamasını, böylelikle herkesin öğrenmesini ister.

1924 yılında, Altınay on dört yaşındayken, köye asker kaputlu biri gelir. Bu, Düyşen'dir. Düyşen, okuma-yazmayı orduda öğrenmiştir. Parti gençlik kolunun temsilcisi olarak köyde okul açmak ve köylülere okuma-yazmayı öğretmek için gelmiştir. Köylüler, onun okul açma düşüncesine karşı çıkarlar. Düyşen, onlardan yardım bulamayacağını anlayınca kendi çabalarıyla tepedeki tavlayı onarır.

Yengisi, Altınay'ı okula göndermek istemez. Ancak amcasının desteğiyle okula başlar.

Düyşen, herhangi bir programa bağlı kalmadan içinden gelen coşkuyla öğretmenlik yapar. Öğrencilerini, kışın suyu buz gibi olan dereden kendisi geçirir. Bu hali, çevresindeki zenginlerce alay konusu edilir. Köylüler, Düyşen'i ciddiye almadıkları için, derenin üzerine de köprü yapmayı hiç düşünmezler.

Yengesi, Altınay'ı yaşlı yeğenine kuma olarak vermeyi tasarlamaktadır. Altınay'ın akrabalarından Saykal Nine buna karşı çıkar. Düyşen de Altınay'a eve gitmemesini öğütler. Altınay, iki gün Düyşen'le birlikte kalır. Düyşen ile tepeye iki kavak fidanını dikerler. Ertesi gün, yengesi, yeğeniyle birlikte okulu basar, Düyşen'i döverek Altınay'ı kaçırırlar. Sonunda Altınay, kırmızı suratlı adamın kuması olur.

Yaylaya göç hazırlıkları sırasında Düyşen, iki inzibat eriyle gelir, adamı yakalatır, Altınay'ı alarak yola çıkar. Onu Taşkent'e okumaya gönderir.

Altınay, geniş pencereli büyük okullarda okur. İşçi Üniversitesini bitirdikten sonra Moskova'ya bilimsel çalışmalar için gider. Her türlü zorluğu, Düyşen'in aşıladığı azim sayesinde aşar.

İşçi Üniversitesi'nde okurken Düyşen'e mektup yazarak onu sevdiğini söylese de ondan bir haber almaz. Savaş yıllarında köye uğrar. Ancak arabacıdan Düyşen'in cepheye gittiğini öğrenince, köyün içine girmeden, istasyona geri döner.

Altınay, 1946 yılının güzünde Sibirya'daki Tomsk Üniversitesi'ne gönderilir. Yolda trenle giderken küçük bir istasyonda gördüğü adamı Düyşen'e benzetir. Ancak o olmadığını anlayınca yüreğine taş basarak yoluna devam eder. Savaş sonrasında adının yitikler listesinde olduğunu öğrenince, tamamen umudunu kaybeder.

Yıllar sonra iyi bir evlilik yapır. Çocuklarıyla birlikte mutlu bir yuvası da olur. Ancak ilk öğretmenini hâlâ unutamamıştır. Bir vesileyle ona minnet borcunu ödemeyi düşünür.

İşte ressamı yoran, düşünceden düşünceye sevkeden, bu hikâyenin nasıl tablolaştıralacağıdır.

3. BAKIŞ AÇISI

"İlk Öğretmenim"de biri ressam, diğeri de Altınay olmak üzere iki anlatıcının varlığı söz konusudur. Asıl hikâyeyi Altınay'ın ağzından dinleriz. Ressam, Altınay'ın yaşadıklarını "mektup" aracılığıyla değil de kendisi de anlatabilirdi. Ancak bir öğretmene duyulan sevgiyi, saygıyı ve minnet borcunu, en güzel bir öğrencisi, -bu kişi de Altınay'dır.- anlatabilir. Yazarın gayesi, Altınay'ın yaşadıklarını, hissettiklerini okuyucuya doğrudan doğruya yaşatmaktır. Dolayısıyla I. teklik şahıs anlatım formunun kullanıldığı eserde olaylar, kahraman anlatıcının bakış açısından verilmiştir.

4. ŞAHISLAR:

DÜYŞEN: Sarkık kaşları altından sert sert bakan, uzun boylu, iri kemikli bir adam olan Düyşen, kıtlık yıllarında Kurkurev köyünden giden, sonra da bir daha geri dönmeyen Taştanbek'in oğludur. Topal koyun sülalesindendir. Parti gençlik kolu üyesi olarak köye gelen ve orada ilk okulu açmaya çalışan Düyşen, Lenin'in sadık takipçilerindendir. II. Dünya Savaşı'nda cephede bulunmuş, savaş bittiğinde de Ukrayna'da bir hastahanede yatmıştır. Ancak sırf kendi memleketinde ölmek için tekrar köyüne dönmüştür. Beş yıldan beri de çiftliğin postacılığını yapmaktadır.

Kimi kimsesi olmayan, tek başına yaşayan Düyşen, çevresindekilerce "tuhaf" bir adam olarak bilinir. Görevine sadıktır. Mütevazıdır. Köyde bir okul açılması, asıl Düyşen'in özlemiyken, o, tören günü, telgrafları zamanında yerine ulaştırmak için çabalamaktadır. Törende onu, Altınay haricinde hiç kimse hatırlamaz.

O, "dünyanın bütün halklarına özgü, yarı destansı" bir kişidir.(3) Cesurdur, kötülüklerle, haksızlıklarla savaşmayı, kendisine gaye edinmiştir. Amacı uğruna her türlü zorluğu göze alır. Soğuk kış günü, suyu buz gibi akan dereden çocukları bir bir sırtına alır, geçirir.

Doğru bildiği yolda yalnız da olsa mücadeleden vazgeçmez. Muammer YÜZBAŞIOĞLU, onu "yılmaz bir devrimci, erdemle güzelleşen basit bir yurttaş"(4) olarak görür.

"Düyşen", aslında Yazar'ın eserlerinde görülen, çocuklarla iyi anlaşan yaşlı nesli temsil etmektedir. Fakat Düyşen'i değişmeyi başlatan, destekleyenler arasında görüyoruz. O, artık eskide kaldığının farkındadır. Şimdi, o sadece bir hatıradır."(5)

ALTINAY: Düz taradığı saçlarına kır düşmüş, orta yaşlarını geçkince, tıknaz bir kadın olan Altınay, kendisini kente okumaya gönderen Düyşen sayesinde, İşçi Üniversitesi'ni bitirmiştir. Üniversite'de bir kürsünün başkanlığını da yapan Altınay, felsefe dersleri vermektedir. Ayrıca Bilimler Akademisi'nin de üyesi olduğundan sık sık yabancı ülkelere gitmektedir.

Öksüz ve yetim Altınay, on dört yaşına kadar amcasının yanında kalmıştır. Bu yıllar onunu için "sıkıntı", "acı" ve "eziyet" demektir. Onu, yengesinin

---

(3) Altan YALÇIN, "Bir Kavga Türküsü", Yeni Dergi, S:55, Nisan 1969, s. 418-419.
(4) Muammer YÜZBAŞIOĞLU, "İlk Öğretmenim", Varlık, S:828, Eylül 1976, s.10-11.
(5) Mustafa ÇETİN, a.g.y., s. 57.

kazandırdığı(!) kumalık sıfatından kurtaran Düyşen olur. Bu yüzden ona saygısı, sevgisi sonsuzdur.

Altınay vefalıdır, duyarlıdır. Törende, çevresindeki dalkavuk, hissiz şakşakçı insanlardan farklı olarak Düyşen'i gerçekten hatırlayan bir o vardır. Saydığımız bu özellikler itibarıyla tek yönlü bir karakterdir.

Kurkurev köyünün tepesinde bulunan, köydeki ağaçların hepsinden ayrı bir dil konuşan, ayrı türküler söyleyen, yaprakları durmadan değişik makamlarda fısıldayan ikiz kavaklar Düyşen ve Altınay'ı sembolize etmektedir.

Bizler, Düyşen'le Altınay'ın hikâyesini bir ressamdan öğreniriz. Eserde ressamın fiziksel özelliklerinden bahsedilmez. O da Kurkurev köyündendir. Kendisini yetiştirip ressam olmasına rağmen, köyünü, hemşehrilerini unutmaz. Altınay gibi o da duyarlı bir insandır.

Eserde **Düyşen, Altınay, Saykal Nine, Saykal Nine'nin kocası Kartanbay Dede,** "iyiler" grubunu oluştururken, karşı grupta **Altınay'ın amcası, yengesi, Altınay'ı kaçıran, kendisine kuma eden kırmızı suratlı, iri adam** yer alır. Köylülerden **kavgacı Satımkul,** önceden Düyşen'le alay ederken sonradan onun değerini anlar.

YENGE: Altınay'ın kara ruhlu yengesi huysuz, acımasız, hilekâr bir kadındır. Başlık uğruna körpecik Altınay'ı satmaktan çekinmez. Amcası ise, gerçek bir amca gibi Altınay'a kanat germez. O da zorba, geçimsiz bir adamdır. Karısının evde erkek yokmuş gibi her işe burnunu sokmasına kızar. Bu yüzden onu çok dövmüştür. Ancak Altınay'ı karısının elinden kurtarıp okula göndermekle de büyük bir iyilik yapmıştır.

Kartanbay Dede'yle Saykal Nine, Altınay'ın anne tarafından uzaktan akrabaları olur. Kendi hallerinde yaşayan, iyiliksever, yaşlı insanlardır. Kartanbay Dede, bir taraftan beş vakit namazını kılarken, diğer taraftan o namazda Lenin için dua etmekten geri kalmaz.

Altınay'ı satın alan, yengesinin yeğeni olan **adam**, kırmızı yüzlü kütük gibi bir adamdır. Zevki uğruna on dört yaşındaki körpe bir kızın hayatını lekelemiş, zorba, son derece kötü birisidir. Bir deri bir kemik kalmış, yüzü toprak gibi kararmış, asık suratlı, yaşlı bir kadın olan ilk karısının üzerine Altınay'ı kuma olarak getirmiştir.

Şahısların tanıtımında hem "anlatma", hem de "gösterme" yöntemine başvurulmuştur:

Altınay, kendisine yapılan iyilikleri unutmaz, Duyarlı ve değer bilen birisidir. Okulun açılış töreninde kadehler kaldırılırken, hüzünlüdür. Bu, ressamın da gözünden kaçmaz:

"Birden karşımda bilimler akademisi üyesi Bayan Süleymanovna değil de, üzüntüsünü olsun, sevincini olsun, hemen belli ediveren, sıradan bir Kırgız kadını bulunduğunu düşündüm." (S.15)

Altınay, o gün niye hüzünlü olduğunu da mektubunda açıklar:

"....Kendimden utandığım, sinirlerim bozulduğu için oradan bir an önce uzaklaşmaya çalıştım. Düyşen'le karşılaşamayacağımı, onun yüzüne bakamayacağını anlamıştım...

Kendimi suçlu hissetmemin başka bir nedeni de bana gösterilen büyük bir saygıydı. Okulun açılış töreninde onur köşesine ben değil, köyümüzün ilk öğretmeni, ilk komünisti Düyşen oturmalıydı" (s. 62)

5. ZAMAN

Eserin olay örgüsündeki dairesellik, "Cemile" de ve "Selvi Boylum Al Yazmalım" da olduğu gibi "zaman" öğesinin kurgulanmasında da etkili olmuştur. "Zaman" da şimdiki zamandan mâziye dönüş, geçmişi yaşatış ve tekrar yaşanılan ona dönüş gözlemlenir.

Düyşen, köye, 1924 yılının sonbaharında, Altınay on dört yaşındayken gelir. Birçok zorluklardan sonra Altınay'ı kente gönderir. Altınay, üniversiteyi bitirip Bilimler Akademisi üyeliğine kadar yükselir. Bu arada savaş başlar ve sonuçlanır. Düyşen, savaştan beş yıl sonra Kurkurev'a geri döner. Bu hadise, aşağı yukarı 1950'li yıllara tekabül eder.

Ressam, köyden ayrılışından birkaç gün sonra Altınay Süleymanovna'dan bir mektup alır.

"İlk Öğretmenim" de zaman bildiren "mevsim" adlarının yanısıra "İki gün sonra", "birkaç gün sonra", "o gün", "her sabah" gibi ifadelerle de karşılaşıyoruz.

6. MEKÂN

Anlatma esasına dayalı, klâsik tarzda kaleme alınmış edebî eserlerde olay, olayları gerçekleştiren şahıslar, olayların gerçekleşme süresi ve bir de tüm bunlar için gerekli "yer", temel unsurları oluştururlar. Gerçek başarıya ulaş-

mış edebî eserler, saydığımız bu unsurlarla muhteva arasındaki bağlantıyı iyi kuran eserlerdir.

Düyşen'in idealistliği, çevresindeki insanları aydınlatma çabaları, bir şehirde değil, ancak okulu, öğretmeni olmayan bir köyde anlam kazanabilirdi. Bu köy, Kurkurev köyüdür. Kurkurev, "şırıl şırıl akan derelerin birleştiği bir dağ yamacında, geniş bir yaylada kurulmuştur. Köyün aşağısında Sarıyazı adı verilen geniş bir Kazak ovası uzanır. Karadağ sıraları, ovayı dört bir yönden kuşatır. Koyu bir çizgi gibi görünen demiryolu ise düzlüğü bir baştan bir başa geçerek batıya doğru ufukta kaybolur.

Kurkurev köyü, Sovyet devriminin getirdiği yeniliklerden yararlanmıştır. Önceden köyde sokak kavramı yoktur. Ufacık pencereli, iki damlı kerpiç evler, köye rastgele serpiştirilmişlerdir. Daha sonra ise yeni köyler kurulmuş, bütün tarlalar sürülmüş, yeni yollar, köprüler yapılmıştır. Altınay, savaşın en civcivli anında Moskova'dan Frunze'ye giderken uğradığı köyünü ve köyün çevresini tanıyamaz.

Köyün en göze çarpan niteliği, üstündeki tepede dikili olan ikiz kavaklardır. Köylüler oraya "Düyşen'in Okulu" adını vermişlerdir. Tepedeki balçıkla sıvalı köhne yapı, eskiden varlıklı bir köylünün tavlasıdır. Sovyet yönetiminin yerleşmesini müteakip, zengin köylü başka bir yere gidince, tavla, boş kalmıştır. Düyşen, avluyu tertemiz süpürmüş, yağmurların döve döve aşındırdığı dış duvarları balçıkla sıvamış, rüzgârda çarpa çarpa eğrilen, tek menteşeli eski kapıyı onarıp yerine oturtmuştur.

Altınay'ın ilk okuludur burası. Ardından Düyşen'in sayesinde, büyük bir kentte geniş pencereli büyük okullarda okur. İşçi Üniversitesi'ni bitirir. Çeşitli bilimsel çalışmalar için Moskova'ya, Sibirya'daki Tomsk Üniversitesi'ne gönderilir.

Cengiz Aytmatov'un diğer eserlerinde olduğu gibi, "İlk Öğretmenim" de tercümeye bile akseden şiirsel tabiat tasvirleriyle karşılaşıyoruz.

Altınay, topladığı tezekleri, öğretmenine götürdüğü gün çok sevinçliydir, çünkü bir yandan küçük de olsa bir iyilik yapmış bir yandan da Düyşen'le tanışma fırsatını elde etmiştir. Onun mutluluğuna, akşam üzeri batmak istemeyen güneş bile eşlik etmek ister gibidir:

"Tepelere doğru eğilen güneş ağırdan alıyor, beni doya doya seyretmek için batmak istemiyordu sanki. Ayaklarımın altında uzanan yolun kırmızılı, pembeli, morlu, solgun güz toprağını ışıklarıyla süslüyordu. Kuru, atkuyruğu süpürgeleri, sağımda, solumda sönmeye yüz tutmuş alevler gibiydi." (s. 23)

Eserden alınan paragrafta da görüldüğü gibi, doğadaki renkler, nesneler, renklerle nesnelerin uyumu, yazarın dikkatini çok çeker. Onun bu hassasiyeti, her eserinde kendisini belli eder.

"İlk Öğretmenim" değişik bakış açılarınca değerlendirilmiş, çeşitli yorumlamalara hedef olmuştur. Sözgelimi **Bilge ERCİLASUN,** eserde Lenin'in ilk senelerinde Sovyet halkına aşıladığı ruh, canlılık ve dinamizmin işlendiğini belirtir. Ona göre o sıralarda Kırgızlar ve diğer Türk boyları, kısmen cehaletten, kısmen de Çarlık rejiminden kurtulmanın verdiği ümitten dolayı, hürriyetsizliklerinin pek farkında değildirler. "Lenin ülkenin her tarafında okullar açmaktadır. Ayrıca 1924'te Çalıkuşu romanını Rusça'ya tercüme ettirerek bütün ülkelerde okunmasını sağlamıştır... "İlk Öğretmen"de "Çalıkuşu"ndaki öğretmenlik ruhu daha kuvvetli ve şuurlu olarak ele alınmıştır."(6)

Gerçekten de Düyşen, Feride'den farklı olarak kendisini tamamen görevine adamıştır. Tören günü onun tek düşüncesi telgrafları zamanında yetiştirmektir.

Cengiz Aytmatov, "İlk Öğretmenim"'de Sovyet yönetimine, Lenin'e bağlılığını ispatlamak ister gibi bir tavır içersindedir. Onun bu tutumu, Altınay'ın, Duyşen'in, Kartanbay Dede'nin konuşmaların da bariz bir şekilde görülmektedir.

Düyşen, bucak parti merkezindeki toplantıya, Kartanbay Dede'nin atıyla gider. Ancak geri dönerken onu kurtlara kaptırır. Buna çok üzülür. Kartanbay Dede, Düyşen'i şöyle teselli eder:

-Bırak bunları şimdi. Atın gözü çıksın, lağar bir beygirdi zaten. Senin için onu kurban ettim sayarım. Sanki eskiden beri atımız mı vardı? Her halde aç kalacak değiliz. Sovyet yönetimi var oldukça bir at daha edinirim.." (s.39)

Düyşen'in çocuklara okuma-yazma öğretmede ısrarlı olmasının sebebi, Sovyet yönetiminin devamını temin etmektir:

"-Benim iyiliğimi istediğinizi biliyorum, Kartanbay Dede. Ama yarın bu yaramaz çocuklar da sizin gibi "Okul bizim nemize?" derlerse Sovyet yönetiminin sonu tez gelir. Bu yönetimden siz de memnunsunuz, kalmasını istiyorsunuz. Ben de öyle düşündüğüm için okul bana yük gelmiyor. Şu çocukları daha iyi eğitebilsem başka birşey istemem. Lenin ne demişti bu konuda?...

"-Lenin dedin de aklıma geldi. Sen kendini fazla üzüyorsun, be oğlum. Gözyaşı dökmekle giden geri gelmez. Söyle, onu diriltecek bir güç var mı yeryüzünde? Yalnız sen değil, herkes üzülüyor, herkes yas tutuyor. İşte bana

---

(6) Bilge ERCİLASUN, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", Türk Kültürü, S:325, Mayıs 1990, s.293.

sor, yüreğim kan ağlıyor. Sen bu işe ne dersin bilmem ama, dinlerimiz ayrı olduğu halde Lenin için günde beş vakit dua ediyorum. Şöyle bir düşünüyorum da, bütün ağlamalarımız, yakınmalarımız boşuna. Lenin halkın malı olmuştur, babadan oğula anılacaktır.

-Sağolun, Kartanbay Dede, sağolun. Doğru söylüyorsunuz. Lenin aramızdan gitti ama biz her şeyi onun ölçüleriyle değerlendireceğiz." (s.40)

"....Modern tanıma göre edebiyatın "halis olması" demek, pratik amaçtan (propagandadan, doğrudan ve hemen bir hareket amacından) ve ilmi amaçtan (malûmat vermek, gerçekleri göstermek, "bilgiyi arttırmak" amacından) uzak olması demektir."(7)

Cengiz Aytmatov'un "İlk Öğretmenim"de propaganda yanlısı tavrı, eserin sanatsal değerini zedelemiştir. Elbette her yazarın bir siyasî düşüncesi, bağlı olduğu bir ideolojisi olacaktır. Ancak bir eserin edebîliğini belirlemede, sanatçının benimsediği düşüncenin ölçüt olamayacağı kanaatindeyiz.

Düyşen, Altınay'ın yengesi tarafından kuma olarak verileceğini hissedince, Altnay'ı eve göndermez. Altınay, Düyşen'le olmaktan çok mutludur:

"Her birimiz kendi düşüncelerimize dalarak, yeşeren yamaçların ortasında, dupduru gökyüzünün altında öylece durduk. Beni bekleyen tehlikeyi unutmuş gitmiştim. Ne ertesi gün başıma gelecekleri düşünüyordum, ne de iki gündür yengemin beni aramayışını.." (s.46)

Altınay'ın bu sözleri, ileriki sayfalarda öğrenilecek bir olayın varlığını önceden haber vermektedir. Bu husus, tahlil etmeye çalıştığımız önceki eserlerinde de görülmektedir ve gizemi öldüren bir kusurdur.

---

(7) R. WELLEK - A. WARREN, "Değerlendirme", Edebiyat Teorisi, Çev: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 1993, s. 214.

F. DEVE GÖZÜ

1. ESERİN KÜNYESİ:

"Eser, ilk kez, "Zoloto" ismiyle 1960 yılında "Sovetskaya Kırgıziya" gazetesinde neşredilir. 1961 yılında da "Verblyujiy glaz" ismiyle "Novy Mir" (N.2) dergisinde yayımlanır. 1963 yılında Lenin Ödülü'nü kazanır, "Povesti gor i stepey" isimli kitabına girer. Kırgız dilinde de ilk defa 1981 yılında, "Delbirim" kitabının içersinde yayımlanır. Rejisör Larise Şepitko tarafından "Aptap" ismiyle beyaz perdeye aktarılır"(1)

Eser, diğer ülkelerde şu başlıklarla neşredilir: "Cemal's Eye (ing), Das Kamelauge (Alm), Kozongnyng (Altay Türk), Kamilje Oko (Makedon), Kösak Gözü (Azeri), Tebiên Haraga (Yakut Türkçesi), Kaameli Silm (Eston)"(2)

Türkiye baskıları şunlardır:

Deve Gözü (Beyaz Gemi, Yüzyüze ile birlikte), Çev.: İrina -Altan Alganer, Ekim yay., ist., 1970.; Deve Gözü (İlk Öğretmenim, Yüz Yüze, Cemile, Selvi Boylum, Al Yazmalım, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974(*); Deve Gözü (Toprak Ana, Yüzyüze, İlk Öğretmen, Beyaz Gemi ile birlikte), Çev.: Halit Aliosmanoğlu, Hür. yay., İst., 1974.; Deve Gözü, Çev: Halit Aliosmanoğlu, Yeni Dünya yay., İst., 1982.; Deve Gözü, (Beyaz Gemi, Toprak Ana ve İlk Öğretmenim ile birlikte), Çev: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1990.; Deve Gözü (Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu ile birlikte), Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1992.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Eserin konusunu genç bir insanın hayata atılma ve hayat sahnesinde rol alabilme gayretleri teşkil eder.

"Povest" türündeki eserin adıyla muhtevası arasında yakın bir bağıntı mevcuttur: "Deve Gözü", Anarhay bozkırında Abakir'in sataşmalarıyla bunalan Kemal'in kısa perçemli kızla karşılaştığı kaynağa verdiği isimdir. Kız, kaynağa, koyunlara gerçek suyu tattırmak için gelmiştir. Ayrılırken, Kemal'e, kaynağın adını sorar:

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Botogöz Bulak", Eskertüvler cana kommentariyler, Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çigarmalar, birinci tom, Frunze, Kırgızstan 1982, s. 447.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov" Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Nilüfer, Yıl: 1 S.3, Ekim 1985, s. 57.

(*) Çalışmamızda, eserin bu baskısını kullandık.

"Koyunlar suya kanmış olacaklar ki, kız onları uzaklaştırdı. Sonra yanımdan geçerken durdu:

-Bu kaynağın adı nedir?

Kovayla bulandırdığım yuvarlak su birikintisine bakarak düşünmeye başladım. Çevrenin tek kaynağının bir de adının bulunması pek mi gerekliydi? Ben düşünürken suyun üstü duruldu, bulanıklığı alta çöktü.

Kıza dönerek;

-Deve Gözü dedim.

Kız perçemini arkasına silkti, gülümsedi.

-Deve Gözü kaynağı öyle mi? Adı da güzel. Düşünceli duruşuyla gerçekten deve gözüne benziyor...."(s.304)

Kemal'in tarih öğretmeni Aldiyarov'un anlattıklarından etkilenerek büyük idealerle Anarhay bozkırlarına çalışmaya gelmesi ve işe başlaması "giriş", Abakir'in olumsuz tavırları yüzünden zaman zaman umudunu yitirmesi, ancak çevresindekiler sayesinde kendisini toparlayarak Abakir'e direnmesi, kısa perçemli kızla tanışması, Kalipa'nın yerine geçerek pullukçu olarak çalışması "gelişme", Abakir'in Anarhay bozkırlarını terketmesi üzerine tek sorumlu olarak kalması ise, hikâyenin "sonuç" bölümlerini oluşturan vak'a halkalarıdır.

"Hedeflediğimiz bir geleceğe ulaşma yolunda karşılaştığımız küçük engeller karşısında yılmamalı, onların üstesinden gelmek için mücadele etmeli ve bu uğurda şahsiyetimizden ödün vermemeliyiz." ana fikrinin aşılanmak istediği "Deve Gözü"nde, vak'a takdim edilirken, şahıslardan, onların diyaloglarından faydalanılmıştır.

Kemal, Anarhay'a aslında pullukçu olarak gelmiştir. Ancak orada sucuya ihtiyaç olduğundan pullukçuluk yapamaz. Kemal, Abakir'le kavgalarının ardından orayı terketmek için yola çıkar, fakat tekrar geri döner. Akşamleyin çadırda toplandıklarında temel konu, Kemal'e hangi işin verileceğidir. Kemal'in o günden itibaren pullukçu olarak çalışmaya başlayışını diyaloglar aracılığıyla öğreniriz:

"-Ben buraya pullukçu olarak geldim. Bu görevin benim için önemi var. Atın bellemisini kuşatmaya, hamutunu takmaya gelince; bunları becerdiğimi Abakir'ın kendisi de bilir. Bana vereceğiniz suculuk işini gene de yürütebilirdim, ama yapmayacağım artık. İlke olarak istemiyorum.

-Burada başka iş yok, dedi Sorokin.

-Öyleyse bana da gitmek düşüyor...

O zaman Kalipa üzgün üzgün göğüs geçirerek yüzüme baktı.

-Kemal, sana pulluktaki yerimi bırakır, kendim de arabayı alırdım, ama sen istemezsin, dedi.

Beklenmedik bir çıkıştı bu. İyilik olsun diye mi söylemişti bunu, yoksa Abakir'in ayıbını örtmek için mi, orasını bilemem. Kalipa, Abakir bağırmaya, sövüp saymaya başlayınca çok utanır, havayı yumuşatmak, adamın kabalığını örtmek için çırpınırdı. Kalipa bunu hangi amaçla söylerse söylesin, ben fazla düşünmeden;

-İsterim! diye atıldım" (s.310)

Kemal'in hayatından bir kesit sunan hikâye, vak'a ağırlıklı bir eserdir. Vak'anın klâsik bir şekilde tertiplendiği "Deve Gözü'nde giriş, gelişme, sonuç bölümleri belirgindir. Eserde en çok merak edilen husus, Kemal'in idealinden vazgeçip Anarhay bozkırlarını terkedip terketmeyeceğidir. Bunun haricinde gerilimi yükseltmek için eserdeki vak'anın tabii akışını engelleyici hadiselere yer verilmemiştir.

"Deve Gözü'nde, Kemal'in Anarhay'a nasıl geldiği, bilgin takma adını nasıl aldığı, geriye dönüşlerle verilir:

"...Oysa ben üniversiteli de değilim. Hatta bir enstitüye filan girmeyi bile düşünmemiştim. Liseyi bitirdikten sonra doğrudan doğruya geldiğim yer Anarhay bozkırıydı. Bizi buraya göndermeden önce yaptıkları toplantıda bizlerin "işlenmemiş toprakların fatihi, yenileştirilecek bölgelerin öncüleri!" olduğumuza inandırmışlardı. Biz de buraya bu inançla gelmiştik."(s.293)

Mazide yaşanılanlar anlatıldıktan sonra, tekrar şimdiki zamana dönülür:

"....Şimdi, Abakir'in bağırması üzerine, fıçıyı doldurmaya fırsat bulamadan çıktım yola. Yol dedimse, sözün gelişi öyle. Arabayla gide gide tarlayı yol yapmıştım...." (s.294)

"Şimdiki zamandan geçmişe; geçmişten şimdiki zamana, şeklinde olan ve tekrarlanan bu gidiş-gelişler, eserde **ilmikli olay örgüsünün** varlığına işarettir.

Kemal, lisedeyken tarih öğretmeni Aldiyarov'un sözlerine kapılarak ham toprakları keşfetmek amacıyla Anarhay bozkırına çalışmaya gelmiştir. Orada "sucu" olarak çalışır. Kendisinden başka iki traktör sürücüsü, iki pullukçu, bir aşçı ve tarım uzmanı Sorokin de vardır. Traktör sürücülerinden Abakir, sürekli

Kemal'e çatmaktadır.

Kemal, aslında pullukçu olmak için gelmiştir Anarhay'a. Ancak orada pullukçuya değil, sucuya ihtiyaç vardır. Kendi yaşamını kendisi kazanmak, en büyük gayesi olduğu için geriye dönmez, çalışmaya başlar. Kemal, kendisini Anarhay'la, Anarhay'ın tarihiyle geçmişiyle özdeşleştirmiştir. Orada bulunmaktan, çalışmaktan büyük zevk alır. Fakat geldiği ilk gün, konak yerinin biraz ilerisindeki granitten kabaca yontulmuş bir kadın heykeli aracılığıyla tarih bilgisinin ortaya çıkması, çevresindekilerin özellikle Abakir'in dikkatini çeker. O günden itibaren adı "bilgin" olarak kalır.

Abakir, hiç kimseyle geçinemez. Sürekli etrafındakilerle çatışma içersindedir. Yağmurlu bir günde Sadabek'le, hiç bir sebep yokken kavga eder. Abakir'in huysuzluğu yüzünden Kemal, zaman zaman umudunu yitirir. Ancak kararlıdır, kimsenin kendisine hakaret etmesine izin vermeyecek, kimseden aşağı kalır yanının olmadığını gösterecektir. O, Anarhay'ın gelecekte yemyeşil bağlarla donanacağına, arklarında serin sular akacağına, rüzgârlarının altın başaklı ekinleri ırgalayacağına içten inanmaktadır.

Kaynağa su doldurmak için gidiş-gelişlerinden birinde bir koyun sürüsünün başında bir kızla karşılaşır. Kız da kendi memleketindendir. Sakman olarak çalışmaktadır. Güzün üniversiteye başlamayı düşünmektedir. Kemal'e bunları anlatırken Abakir, uzaktan bağırır. Abakir'e sinirlenen Kemal, amaçsızca arabasını Anarhay bozkırlarında sürer.

Kemal, demiryoluna ve durağa ulaştıktan sonra, ilk yük trenine binerek gidecektir. Arkasından atıyla yetişen Sorokin, ona görev belgesini getirir. Kalması için ısrar etmemesi, Kemal'i çok şaşırtır. Nedenini anlayamadığından o da arkasından gider.

Akşama çadırda toplanırlar, Kemal'e hangi işi vereceklerini konuşurlar. Abakir, her zamanki gibi sinirlenir. Kalipa, pulluktaki yerini Kemal'e bırakabileceğini söyler. Kemal, öneriyi fazla düşünmeden kabul eder. O günden sonra Abakir'le çalışmaya başlar. Pullukçuluğu da iyi yapabileceğini ispatlar.

Kemal, Abakir'le tarlayı sürdükleri bir gün, kısa perçemli kızla gene karşılaşır. Kızın güzelliği, Abakir'in de dikkatini çeker. Ancak, Kemal'in kızla konuşmasına izin vermez.

Abakir, bir gün Kemal'i traktörün üstüne geçirir. Traktörü sürmek, bu makinanın nasıl işlediğini anlamak, Kemal'i çok mutlu eder. Ancak, Abakir'in niyeti farklıdır. Kemal, traktörle meşgulken, o da kızla birlikte olmak istemektedir. Bu hadise, birkaç gün devam eder. Kızın ileriki günlerde tarlaya gelmemesi,

hem Abakir'i, hem de Kemal'i merak içinde bırakır.

Akşamları herkes çadırdayken Kemal, düşleriyle başbaşa kalabildiği kaynağa gitmeyi tercih eder. Kaynağa her gidişinde kısa perçemli kızı düşünür, onu sırlarını paylaşabileceği yegâne insan olarak görür. Ham toprağı sürme işini bitirdikten sonra, ona Anarhay ülkesini anlatacaktır.

Sıcakların artmasıyla birlikte, sürme işlemleri daha da hızlanır. Kemal, Abakir'le gece geç vakitlere kadar tarla sürmektedir. Abakir, Kemal'e artık eskisi gibi sataşmamaktadır. Kemal'in ise tek arzusu, tepelerin arkasındaki çobanların yatı yerine gidip kısa perçemli kızı bulmaktır.

Kemal, genişçe bir düzlüğü yeni sürmeye başladıkları gün, topraktan bir altın bulur. Sevinçle onu Abakir'e gösterir. Abakir, pulluğun üstünde düşürebileceğini düşünerek, onu Kemal'den alır.

Abakir, kendisini pek iyi hissetmediğini, temiz havada biraz dolaşırsa, açılacağını düşünerek Kemal'in yanından ayrılır. Traktöre Kemal geçer.

Abakir, akşamın alacakaranlığında, Kemal'in Aldiyarov'a vermeyi düşündüğü altını ve haftalık ücretini yanına alarak, geride hamile Kalipa'yı bırakarak tepelerin üstünden aşar. Kalipa da arabaya binerek sessizce uzaklaşır.

Anarhay ülkesinde artık tek sorumlu Kemal'dir. Her zaman olduğu gibi o anı da yine kısa perçemli kızla yaşamak, ona pelin otlarıyla kaplı yabanıl bozkırdan bir gün güzel bir Anarhay ülkesi yaratacaklarını anlatmak ister.

3. BAKIŞ AÇISI

Kemal, eserde hem baş kahraman hem de anlatıcı konumundadır. Hadiseler, okuyucuya onun bakış açısı aracılığıyla sunulur.

"Her şey bir yana, şu Abakir'ın bana diş bilemesinin nedenini anlayamıyordum. Adam bana basbayağı takmıştı. Burada beni bekleyen doğa koşullarını önceden bilmiş olsam, her şeyi göze alır, gene de gelirdim. Ama ne çeşit insanlarla düşüp kalkacağını hiç düşünmemiştim. "İnsanlar her yerde aynıdır" diyordum." (s.227)

Yukarıda alıntı yaptığımız paragrafta da görüldüğü gibi, "kahraman anlatıcının bakış açısının kullanıldığı eserde, anlatım formunu da I. teklik şahıs tayin eder.

4. ŞAHISLAR

KEMAL: Kemal, liseyi bitirdikten sonra "işlenmemiş toprakların fatihi, yenileştirelecek bölgelerin öncüleri" olmak gayesiyle Anarbay bozkırına çalışmaya gelmiştir.

Kemal, pamuk ipliğinden örme kazağı, keten çizmesi, rengi atmış şapkasıyla Anarhay'da sucu olarak çalışmaktadır. Aslında pullukçu olarak gelmiştir. Ancak daha sonra Kalipa sayesinde pullukçu olarak çalışmaya başlamıştır. Onun asıl gayesi, bir gün bu toprakları, bu makineleri buyruğu altına almaktır.

Kemal, sucu olarak çalışmaya başlayacağını öğrendiğinde, işi kabul etmek istemez. Ancak iyi bir şey yapacağına inandığı için ve işi bırakınca tanıdıklarının yüzüne bakamayacağını düşünerek suculuğu kabul eder. Onun en büyük isteği, kendi hayatını kendisinin kazanmasıdır.

Kemal'in annesi şeker fabrikasında çalışmaktadır. Kemal'i Anarhay'a göndermek istemez, onun doktor olmasını arzulamaktadır. Kemal, savaşta ölen babasını hiç hatırlamamaktadır.

Kemal, hayata yeni atılan ve bu atılmanın heyecanını yaşayan tecrübesiz bir delikanlıdır. Büyük ideallerle gelmiştir Anarhay'a. Abakir'in sataşmaları, huysuzlukları, ideallerine ulaşmasında, zaman zaman onu ümitsizliğe düşürür. Ancak bu yılgınlıklar geçicidir. Karşılaştığı yaşadığı her olay, onun kişiliğini teşekkül ettiren bir basamak olur.

Sadabek'le Abakır'in kavgaları, onun kadın heykelin dibine gidip hüngür hüngür ağlaması için yeterlidir. Ertesi gün, her zamankinden erken, ortalık aydınlanırken kalkar:

"Akşamleyin yatağıma yattığımda kararımı vermiştim: Çalışmaktan pestilim çıkacak, fakat kimsenin bana sövmesine, en ufak bir söz söylemesine fırsat vermeyecektim. Kimseden aşağı kalır yanım olmadığını göstermeliydim onlara" (s.302-303).

Yumuşak başlı, iyi huylu bir çocuk olması, herkes gibi Aldey'in de dikkatini çekmiştir. Kemal düş kurmaktan hoşlanır. En büyük zevki, geceleri, kısa perçemli kızı gördüğü kaynağa gitmek, yıldızlı gökyüzün altında hayaller kurmaktır.

Anarhay'ın, engin bozkırın yağmurdan sonraki güzelliği, temizliği, sonsuzluğa dek uzanan masmavi gökyüzü, coşturucu renkleriyle yeryüzünü baştan başa kucaklayan gökkuşağı, bunların altında solmuş görünen pelin otlarının örttüğü geniş bozkır karşısında Kemal hayran kalır. İçinde yeniden taze bir güç duyar, Anarhay ülkesi üstüne kurduğu yeni düşlerini mısra'lara döker. Aslında şair değildir, ama öğrencilik yıllarında okul gazetesinde şiirleri yayımlanmıştır.

"Deve Gözü" Kemal'in kimlik arayışının hikâyesidir. Bu arayışla birlikte Kemal'de görülen değişiklikler, onun "çok yönlü bir karakter" olduğunu gösterir.

ABAKİR: Kemal'i arayışında bunaltan, sıkan, onu ümitsizliğe düşüren Abakir'dir. Abakir, henüz genç sayılabilecek bir yaşta (otuzunda), yüzü biraz şiş, şakaklarında tomur tomur et toplanmasına rağmen, yakışıklı bir delikanlıdır. Elleri kerpeten gibi kuvvetlidir. Kemal, Abakir'in bakışlarını hiç sevmez.

Abakir, kalın, gergin ensesi, kaslı, geniş, yağdan ışıldayan sırtıyla Kemal'in hayatta karşılaştığı ve ileride karşılaşacağı engelleri temsil eder.

Anarhay topraklarında traktör sürücüsü olarak çalışan Abakir, sorun çıkarmaktan, insanlara sataşmaktan hoşlanan birisidir. Güçsüz insanları ezmeye bayılır. Çıkarcıdır, Kemal'e traktörü vermesinin sebebi, kısa perçemli kızla yalnız kalmak istemesidir. Yalancıdır, hilekârdır, Kalipa'yı aldatarak onu hamile bırakır ve sorumsuzca hareket ederek ona haber bile vermeden, Kemal'in bulduğu altını da yanına alarak kaçar.

Abakir, çevresindekilere tepeden bakmaya, onlara hükmetmeye bayılır. Kemal'e göre gerçek bir işçi değildir, ruhça ağa, paşa olmaya daha lâyıktır:

-"Bİr de göğsünü kabarta kabarta, işçi olduğunu, başkalarını beslediğini söylersin dedim. Oysa sen çalıştığın için işçisin, ruhça değil. Ağa paşa olmalıymışsın sen." (s.315)

Kalipa, onu çalışkan olduğu için ve zamanla değişeceğini düşünerek sevmiştir. Oysa Abakir'in tavırlarında, karakterinde hiçbir değişiklik gözlemlenmez. Kalipa, onun için "Hayvan gibi geldi, öylecene de gitti buradan" (s.332) der. Bu cümle, Abakir'in eserin başından sonuna hep aynı kaldığının, böylelikle "tek yönlü bir karakter" olduğunun göstergesidir.

SOROKİN: Kırlaşmış kaşlı ve mavi gözlü **Sorokin** , Anarhay'da çalışan grubun başkanı ve aynı zamanda tarım uzmanıdır. Bölgede hayvancılık işleri de onun emri altında olduğu için gece gündüz at sırtından inmez. İşinin ehli bir insandır. Kemal, onun bu yönünü şu cümlelerle anlatır:

"...Şu Sorokin her şeyi inceden inceye hesaplardı. Bütün düzlüklerini, tümseklerini çukurlarını adım adım dolaştı. Anarhay bozkırını "tanıyor" demek azdı, her yeri avucunun içi gibi biliyordu" (s.326)

Eserde diğer şahıslar gibi Sorokin de Kemal-Abakir çatışmasında (Bu çatışma, bir anlamda iyi ile kötünün çatışmasıdır). Kemal'in, yani iyinin tarafını tutar. Ona yardımcı olmaya çalışır.

SADABEK: Abakir'le sürekli kavga edenlerden birisi de grubun traktör sürücüsü Sadabek'tdir. Sadabek yaşlı-başlı, ciddi bir adımdır; ne kadar kızarsa kızsın hiç bağırmaz."

ALDEY: Sadabek'in karısı Aldey aşçıdır. Yerden bitme kuru bir kadın olan Aldey, her zaman kocası Sadabek'in yanındadır. Abakir'in yanında pullukçu olarak çalışmaya başlayacak olan Kemal'i uyarır, uyuşamayacaklarını söyler. Geceleri de çalışan Kemal'e pişirdiği yemeklerden ayırır. Abakir'in Kemal'i ezmesine izin vermeyecek kadar iyi yürekli bir kadındır. Gece pulluğun bıçaklarını değiştireceğini duyunca çok hiddetlenir:

"- Bu da ne demek oluyor? Bıçaklar değişip de ne olacak? Hayır, çocuğu ezmene daha fazla izin veremem" (s.313) diye bağırır.

KALİPA: Abakir'in yanında pullukçu olarak çalışan ve daha sonra bu görevini, Anarhay'da kalması için Kemal'e devreden Kalipa da, iyi yürekli bir kadındır. Abakir, onu aldatmış, hamile bırakmıştır. Kalipa ise bu durumdan son derece rahatsızdır.

"....Kendimden nefret ediyorum, tiksiniyorum kendimden, anladın mı? Senin gibi bir adamı ne diye sevmişim? Sende ne bulmuşum, bilmiyorum ki.. İnsanlara şu kadarcık bir iyiliğin dokunmaz mı senin? Ama ben köpek gibi bağlandım sana.." (s.326) cümleleri onun içinde bulunduğu psikolojik durumu anlatmaya yeterlidir.

Kalipa, Abakır kavga ettiği zamanlarda çok utanır, havayı yumuşatmak, adamın kabalığını örtmek için çırpınır. O, Abakir'ın değişeceğine inandığı için onunla birlikte olmuştur.

ESİRKEP: Kemal'den üç yaş büyük Esirkep, Sadabek'in kardeşidir. O da pullukçu olarak çalışmaktadır. Onun da Abakir'le arası iyi değildir. Ancak kavgadan korkmadığı için Abakir'e hakettiği cevabı verir, hiçbir zaman altta kalmaz.

GENÇ KIZ: Abakir'in Kemal'e çatmasının sebeplerinden birisi de Kemal'in kaynakta tanıştığı genç kızdır. Kemal'in dikkatini en çok, kızın perçemleri çeker. Çünkü daha önce gazetede, alnında tıpkı onunki gibi perçemi bulunan Vietnamlı genç bir kızın resmini görmüştür.

Kız, Kemal'le aynı yerdendir. Çok sevdiği tarih öğretmeni Aldiyorov'u tanıması, Kemal'i çok mutlu eder. Bir yıl önce liseyi bitirmiş, Anarhay'a çobanlara yardım etmek için sakman (sağan, sağacı) olarak gelmiştir.

Tepenin arkasındaki yatı yerinde, çobanların yanında kalan kız, kuzularına gerçek suyu tattırmak için geldiği kaynak başında Kemal'e tanışmıştır. Kuzular büyüdükten sonra büyüklerin sürüsüne katacak, sonra güzün de üniversiteye başlayacaktır.

Kemal, adını bile bilmediği bu kızı, sırlarını paylaşabilecek biri olarak görür, Anarhay bozkırında kendisine en yakın onu hisseder. Ancak Abakir, onu bu hayellerinde de rahat bırakmaz, kızın güzelliğini o da farkeder. Kemal'e traktörü bırakarak kendisi kızla meşgul olur.

"Deve Gözü"nde Kemal'in "bilgin" takma adını olmasına, Anarhay bozkırındaki konak yerinin biraz ilerisindeki bir tepeciğin üstende duran taştan, eski bir kadın heykeli sebep olmuştur. Granitten kabaca yontulmuş bu boz heykel, yüzyıllardır orada durduğu için, bir hayli toprağa gömülmüştür. Rüzgârların, yağmurların oyduğu şaşı bakışlı, sağ göz bakışlarıyla insanın içine ürperti verir. Kadın ağır göz kapaklarını aralayarak, bir noktaya diktiği kör bakışlarla uzakları gözetliyor gibidir.

Eserde Abakir ve Kemal'le birlikte Sorokin, Aldey, Kalipa, Sadabek, Esirkep ve kısa perçemli kız, karakter özelliği taşırlar.

İsimlerini saydığımız şahısların tanıtımında "anlatma" ve "gösterme" yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Kendisini hamile bırakarak kaçıp giden Abakir'i, Kalipa, şöyle anlatır:

"-Çalışkan bir delikanlı, diye düşündüm, içindeki kötülüğün gitmesini bekledim. İyiliğimle, sevgimle ruhunu diriltmeye çalıştım. Oysa Abakir bunları anlayacak adam değilmiş. At da çalışkandır, ama yalnız insanoğlu ruh taşır. İçinde ruh taşıdığı sürece de çalışmaktan zevk alır, yaptığı bir işin anlamı olur... Oysa Abakir anlamadı bunu. Hayvan gibi geldi, öylecene de gitti buradan. Ah, utanç verici bir şey! Üstelik kendimi nasıl da küçük düşürdüm!" (s.332)

Abakir, Kalipa'nın da tanıttığı gibi gerçekten ruhsuz bir insandır. Küfür etmekten, insanlara kızıp bağırmaktan hoşlanır. Var gücüyle su arabasını traktöre yetiştirmeye çalışan Kemal'i her zamanki gibi en aşağılayıcı sözlerle azarlar:

"-Ezilmiş bit gibi yerinden kıpırdayamazsın, ulan! Daha seni ne kadar bekleyeceğiz? Seni köpek eniği boğazlar gibi boğazlayacağım bir gün! Varsın sümüklü bir bilgin eksik olsun yeryüzünden!" (s.298).

5. ZAMAN

Kemal, Anarhay bozkırına bir bahar mevsiminde çalışmaya gelir. Bereketli bahar yağmurunun yıkadığı engin bozkırın güzelliği, temizliği Kemal'e zaman zaman umut aşılar.

Kemal, bir müddet sucu olarak çalıştıktan sonra, Kalipa'nın yerine geçerek pullukçuluğa başlar. Abakir'le çalışmaları, güneşin sıcaklığını her gün

biraz daha arttırdığı yaz mevsimine kadar devam eder.

"Romancı olayları ve kişileri hakkıyle tanıtmak, takdim etmek, dolayısıyle eserine gerçekçi bir kimlik kazandırmak maksadıyla zaman zaman geçmişe döner, geçmişten sağladığı bilgilerle hali değerlendirmeye çalışır. Romancı bu ameliyeyi gerçekleştirirken geriye dönüş (retraspection) tekniğinden yararlanır."(3)

Kemal'in Anarhay'a gelmeden önceki hayatı, Anarhay'a hangi amaçla geldiği oradan ayrılamayışının sebebi geriye dönüşlerle verilir.

"Aslında pullukçu olarak almışlardı beni. "Baharın sonuna kadar traktörün yakınında bulunur, bir şeyler öğrenmeye çalışırım. Sonra kendim traktör sürücüsü olurum" diyordum. Çünkü bize böyle söylemişlerdi. Ben de bu tatlı düşlerle Anarhay yolunu tutmuştum. Bir de geldim ki, ne göreyim; pullukçu var, sucu yok. Belki işi kabul etmeyip geriye dönmek benim için en iyisiydi. Üstelik atla, arabayla hiç uğraşmamıştım. Ayrıca hiçbir işte çalışmış da değildim. Cumartesi günleri şeker fabrikasında annemin çalışmasına yardım ederdim, hepsi o kadar. Savaşta ölen babamı anımsamıyordum bile. Kendi yaşamımı kendim kazanmak en büyük isteğimdi.. Gene de işin başına geriye dönsem iyi olacaktı. Ama utandım işte... Annem beni buraya göndermeye hiç razı gelmemişti, onun gönlü doktorluktaydı. Ama ben direndim, iyi bir şey yapacağıma inandığımı söyledim. Bir an önce işe başlamak için de can atıyordum. İşi bıraksam tanıdıkların yüzüne nasıl bakardım? İster istemez sucu arabasının dizginlerine yapıştım..." (s.296)

Bunun haricinde "Deve Gözü'nde "ertesi gün", "akşamleyin" "o gece" gibi zaman bildiren kelime ve kelime grupları kullanılmıştır.

6. MEKÂN

Kemal için gerçek hayat, Anarhay bozkırlarında başlar. Arkadaşları, gazetelerde yazıldığı gibi, gerçek ham toprakların bulunduğu Kazakistan'a giderken, yalnız Kemal, Anarhay'ı seçer. Bunda en büyük etken de lisedeki tarih öğretmeni Aldiyarov olmuştur. Aldiyarov, onlara Anarhay'ı şu cümlelerle anlatır:

"Kurday yaylalarından başlayıp Balkaş Gölü'nün sazlık kıyılırına dek uzanan, çağlar boyu el sürülmemiş, pelin otlarının bittiği zengin bir topraktır Anarhay. Anlatılanlara bakılırsa bir zamanlar yılkılar tepelerin arasında yollarını şaşırıp bozkırlarda kalırlar, sonra da yabani ot olurlarmış. Anarhay geçmiş çağ-

---

(3) Yrd. .Doç. Dr. Mehmet TEKİN, "Geriye Dönüş Tekniği", Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Konya 1989, s. 69.

ların sessiz tanığı, görkemli savaşların alanı, göçebe oymakların yurdudur. Günümüzde Anarhay ovası sürü hayvancılığının başlıca gelişme kaynağı olmaya adaydır.." (s.226)

Kemal, işte pelin otlarıyla kaplı bu yabanıl bozkırdan bir gün güzel bir Anarhay ülkesi yaratma düşleriyle gelmiştir. Geldiği ilk gün, geçmiş çağların sessiz tanığı Anarhay'ın esrarengiz görünümüden, konak yerinin biraz ilerisinde bir tepeciğin üstündeki, taştan eski bir kadın heykelinden çok etkilenir.

Kemal için Anarhay, Abakir'le kavga ettiği zamanlarda çekilmez, yaşanmaz bir yer olur. O anda, hem kendi geleceğinden, hem de Anarhay'ınkisinden kuşkulanır, endişeye düşer.

Abakır, Kemal'i kısa perçemli kızla konuşurken görür ve yine onu en onur kırıcı sözlerle azarlar. Buna daha fazla dayanamayacağını anlayan Kemal, işi bıraktığını söyler ve amaçsızca yoluna devam eder:

"O anda oradan bir an önce uzaklaşmaktan başka düşüncem yoktu. Yere batası Anarhay beni arkamdan canının istediği kadar seyredebilirdi.

Bomboş görünen Anarhay bozkırı bütün soğukluğu ile uzuyordu önünde. Dereler, tepeler, düzlükler öyle benziyorlardı ki birbirlerine, bıkkınlık veriyordu insana. Bu ölgün, ruzsuz genişliği Tanrı ne diye yaratmıştı? İçimde taşıdığım eziklik, güceniklikle neden bu bozaran kırları arşınlayarak; acı pelinlerin örttüğü bu uçsuz bucaksız tepeleri aşacaktım? Nereye baksam soluksuz bir çöl! İnsanlar ta buralarda ne arıyordu? Toprak kıtlığı mı var yeryüzünde? Sabahki hayallerim şimdi gülünç derecede saçma geliyordu.

"Al sana pelin otlarıyla kaplı zengin bozkır! Al sana Anarhay ülkesi!" İçimdeki güçsüzlüğü, yalnızlığı, yıkılmışlığı bütün benliğimde duyarak kendi kendimle böyle alay ediyordum.

Sonsuz gökyüzünün altında, uçsuz bucaksız genişliğin ortasında, bilmem ta nerelerden buraya düşmüş, pamuk kazaklı, keten çizmeli, şapkasının rengi artmış, yalnız bir adam olarak kendimi pek ufak, pek zavallı görüyordum...." (s.307)

Kemal, kimi zamanlar, hayata umutla sarılır. Sözleriyle, davranışlarıyla Abakir'e üstün geldiği zamanlarda kendisini çok güçlü hisseder. Bir gün gelecek bu kurak topraklardan mükemmel bir yer çıkacak; kendisi de pelin otlarıyla kaplı Anarhay ülkesinin fatihi olacaktır.

Abakir, kızla daha rahat konuşmak için traktörü Kemal'e verir. Kemal,

makineye hâkim olmaktan, onu kullanmaktan çok memnundur. Aniden bastıran sağanağın altında sırılsıklam olmasına rağmen, işine devam eder:

"İçimde yeniden taze bir güç duydum, ruhça yeniden dirilerek Anarhay ülkesi üstüne yeni düşler kurmaya başladım. Artık toprağa sağlam basıyordu ayaklarım; bundan böyle kimse umutlarımı kıramaz, Anarhay kırlarının mutlu geleceğine inanmamı kimse engelleyemezdi." (s.322)

Kemal, hislerinde yaşadığı coşkunlukla kendinden geçerek, Anarhay ülkesi üzerine kurduğu düşlerini mısra'lara döker:

"Kurday yaylalarının ardında
Yüzyıllardır insan ayağı basmamış bir ülke var,
Buraları yalnız kar fırtınaları dolaşır,
Bir de yazın sarı sıcak kavurur.
Adı da Anahaydır bu uzak ülkenin.
Pelin otlarının kapladığı,
Ama biliyorum bir gün gelecek;
Uçsuz bucaksız Anarhay ülkesi
En bitek toprak olacak." (s.322)

Akşamları herkes çadıra yatmaya giderken, Kemal, kaynağın yanına gitmeyi tercih eder. Onu oraya çeken bir şey vardır, orada düşleriyle başbaşa kalmak ister. "Deve Gözü", tarih öğretmeni Aldiyorov'u da tanıyan kısa perçemli kızla tanıştığı kaynağın ismidir:

"Kaynağın başında otururken çevreyi dinliyor, seyrediyor, bütün benliğimle duyuyordum. Gecenin örttüğü bozkırı içime doldurmuştum, hayallerimde istediğim gibi süslüyordum. Bu düşüncelerimi kime açabilir, kiminle paylaşabilirdim? Nedenini açıklamak zor ama, adını bile bilmediğim, kısa perçemli kız, o anda bana en yakınımmış gibi geldi. Beni ancak o anlar, duygularımı paylaşırdı. Onunla ilk kez burada karşılaşıp kaynağa "Deve Gözü" adını verdiğimiz için mi böyle sanıyordum acaba?" (s.324)

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde olaylar, genellikle açık mekânlarda geçmektedir. Bu tespitimiz, tahliline çalıştığımız "Deve Gözü" için de geçerlidir. Hikâyede kapalı mekân diye adlandırabileceğimz tek yer, çadırdır. Çadır içiyle ilgili ayrıntılı bilgi de verilmemiştir. Yazarın eserlerinde açık mekânı kullanmasında, onun bir zooteknisyen olmasının, tabiatla içiçe yaşamasının etkisi düşünülebilir.

"İdealist olan insanların yılgınlığını geçekçi bir şekilde anlatan eser, Rusya ve diğer dünya ülkelerinde gördüğü ilgiyi ülkemizde görmemiştir."(4)

Gerçekten de "Deve Gözü", bir "Selvi Boylum Al Yazmalım", bir "Cemile", bir "Gülsarı" kadar adını duyurabilmiş değildir.

Yazar, bu hikâyesinde de, "O zaman bu araba yüzünden anamdan emdiğim sütün burnumdan geleceğini nerden bilecektim" cümlesiyle, gelecekte yaşanacak bir felaketin varlığını önceden okuyucuya duyurmaktadır, bu da daha önce belirttiğimiz gibi eser aleyhine bir husustur.

(4) Mustafa ÇETİN, a.g.y., s. 57.

G. TOPRAK ANA

1. ESERİN KÜNYESİ

"Eser, 1963 yılında "Samaçının Colu" ismiyle Kırgızca "Ala-Too"(N-1) dergisinde neşredilir. Aynı yıl "Novy Mir" de (N.5) yayınlanır.

G. Bazarov tarafından filmleştirilir. Tiyatrolarda piyes" olarak oynanır.

Kırgız besteci K. Moldobasanov'ın "Samançının Colu" isimli bale-oratorisi" 1979'da SSCB devlet ödülünü alır."(1)

Eser diğer ülkelerde de neşredilir: "Materinskoe Pole (Rus.), Mother Eadth, Native Country Mother's Field (İng.), Ana Tarla (Azer.), Ogurul Mamci (Mac.), Monitas Laukas (Litv.)"(2)

Eserin ülkemizdeki baskıları şunlardır:

Toprak Ana, Çev.: Ülkü Tamer, Gün yay., İst., 1968.; Toprak Ana, Çev.: Ülkü Tamer, Varlık yay., İst., 1972.; Toprak Ana, (Yüz Yüze, İlk Öğretmen, Deve Gözü, Beyaz Gemi ile birlikte), Çev.: Halit Aliosmanoğlu, Hür yay., İst., 1974.; Toprak Ana, [Masaldan Sonra (Beyaz Gemi), Elveda Gülsarı ile birlikte] Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974.(*); Toprak Ana, Çev: Halit Aliosmanoğlu, Yeni Dünya yay., 1980.; Toprak Ana, (Beyaz Gemi, Deve Gözü, İlk Öğretmenim ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1990.; Toprak Ana, Çev: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1995.; Toprak Ana, Çev.: Ülkü Tamer, Milliyet yay., İst., 1995.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Kocası Savankul, oğulları Kasım, Muslubek, Caynak ve gelini Aliman'la mutlu bir aile hayatı yaşayan Tolgonay'ın genç kızlığından ihtiyarlığına değin tüm hayatını ve II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla isimlerini saydığımız yakınlarını kaybedişinin hikâyesini anlatan "Toprak Ana", Cengiz Aytmatov'un 1962-63 yıllarında yazdığı eserlerindendir.

Eser, "Cemile"den, "Yüz Yüze"den, "Deve Gözü"nden daha uzundur. Tolgonay'ın Savankul'la evlenmesi, çocuklarının doğumu, Kasım'ın Aliman'ı aileye gelin getirmesinden savaşın patlak vermesine, savaş sırasında Cenşenkul'un tohumluk buğdayları, atları çalışına; ölüm haberlerinin gelişine, Kasım'ını

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Samançının Colu", Erkertüvler cana kommentariyler, Çıngız Aytmatov, 3. tomdon turgan çıgarmalar, birinci tom. Frunze Kırgızstan, 1982., s. 446.

(2) Mustafa ÇETİN, "Çengiz Törekuloviç Aytmatov", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Nilüfer, Yıl:1, S:3, Ekim 1985, s. 57

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

kaybeden Aliman'ın yaşadığı acı hadiselere kadar içersinde birçok vak'ayı ihtiva etmesi bakımından roman özelliği taşır.

"Toprak Ana romanı, ihtiyar Kırgız anası Tolunay'la, bozkırların ince ve tatlı diyaloğu halinde sürer gider... Toprak, her nedense bizim edebiyatımızın bıkıp usanmadan üzerinde durduğu bir konudur... Toprak en büyük ve en vefakâr dosttur; ondan geldik, ona gideriz... Tasavvufta ve Türk halkının telâkkileri arasında toprak sığınılacak dosttur(3). Ünlü halk şairimiz Âşık Veysel, toprağa olan sevgisini, hepimizin ezbere bildiği şu mısra'larla dile getirir:

"Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sâdık yârim kara topraktır."

Tolgonay Ana da bütün mâzisini, çektiği acıları, sıkıntıları, özlemlerini, kendisine ana şefkâtiyle kucak açan sevgili tarlasına anlatır.

Tolgonay Ana'nın oğullarını, kocasını, kızı gibi sevdiği gelini Aliman'ı kaybetmesinin temel sebebi, bütün dünyayı kana boğan II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesidir.

"Cemile", "İlk Öğretmenim" ve "Selvi Boylum Al Yazmalım"da arka fonda kalan savaş, yazarın bu eserinde kendisini "Yüz Yüze" de olduğundan daha fazla hissettirir. Cephe gerisindeki hayatın işlenmesi; eserlerinin müşterek yönünü teşkîl eder.

Cengiz Aytmatov, başta Tolgonay Ana ve kocası askere alındığında daha çiçeği burnunda bir gelin Aliman olmak üzere, diğer köylülerin yaşadıkları sıkıntıları, çektikleri eziyetleri dile getirerek okuyucunun yüzüne şu hakikâti haykırmaktadır: Savaş, açlık, yokluk, sefalet, anaları çocuklarından, kocasından, yeni gelinleri ile damatları birbirinden ayıran bir felâket demektir.

"Toprak Ana", "Yüz Yüze", "İlk Öğretmenim", "Cemile", "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Deve Gözü" gibi vak'a ağırlıklı bir eserdir. Tolgonay Ana'nın Savankul'la kurduğu mutlu yuvanın II. Dünya Savaşı'yla hazin bir şekilde parçalanışı ve sonunda dağılışı, eserin temel vak'asıdır.

"Aytmatov'un belirli bir giriş ve anlatım tekniği var... Yazar, kitabın kahramanı ile önce bir tanışıklık ortaya koymakta ve sonra bütün hikâyeyi ona anlattırmaktadır. Toprak Ana da, Sahip olmak ve Kaybetmek (Selvi Boylum Al Yazmalım)de böyle başlar.(4)

Tolgonay Ana, ölenleri anma gününde, sevgili tarlasıyla dertleşmeye

---

(3) Necmeddin TURİNAY, "Toprağın dili", Geleneğin Dünyası, Yeniliğin Ufukları, Ank., 1983, s. 84.
(4) Muzaffer UYGUNER, "Toprak Ana", Varlık, S:750, Mart 1970, s.32.

gelir. Tarla dile gelerek, çocuğa gerçeği söyleyip söylemediğini sorar. Tolgonay da, çocuğun başını her zaman dik tutmak, onu hayata küstürmemek için, gerçeği söylemediğini belirtir. Aslında içi rahat değildir. Bir taraftan yaşlı olduğu gerekçesiyle sırrı mezara götürmekten korkmaktadır; bir taraftan da hakikatı tam olarak anlatamamaktan endişelenmektedir:

"Ah mümkün olsa da gerçeği kolaycacık, masal anlatır gibi söyleyiversem! Son zamanlarda aklımı hep bu kurcalıyor, bilinmez ki, bakmışsın ansızın ölüvermişim". (s.158)

Tolgonay'ın çaresizliği, Toprak Ana'yı çok üzer. Onun derdini paylaşmak ister:

"-Otur, Tolgonay, ayakta durma! Sanki bacakların pek mi dayanıklı? Şu taşın ucuna ilişiver de birlikte düşünelim. Tolgonay, buraya ilk gelişini hatırlıyor musun?

-Hatırlamak kolay mı? Aradan kaç yıl geçti?

-Olsun hatırlamaya çalış. Baştan beri her şeyi bir bir aklına getir." (s.159).

Tolgonay, sevgili tarlasının bu isteği üzerine mâziye, hâtıralarına geri döner, çocukluğundan itibaren hayatını anlatmaya başlar. Arada Toprak Ana, onun sözünü keser, kendisini toparlamasını ister. Kimi zaman da sevgili tarlasından çektiği acılara, katlandığı eziyetlere şahitlik etmesini ister. Aslında Toprak Ana da Tolgonay gibi yas tutmaktadır: Nasıl analar oğullarını, kocalarını savaşta kaybetmenin acısını yaşıyorsa, o da nadasa kalmaktan, ekinlerinin biçilememesinden, harmanlarının dövülememesinden dolayı ıstırap içersindedir. Kasım'ın, Caynak'ın, Savankul'un hamarat ellerinin hasretini çekmektedir.

Eser, numaralandırılmış 18 bölümden oluşmuştur. 1 ,2, 6, 8, 10, 12, 14, 17 ve 18. bölümlerde, mâziden halihâzıra gelinir. 3, 4, 5, 7, 9, 11, 13, 15 ve 16. bölümlerde tekrar Tolgonay Ana'nın hikâyesine dönülür. Mâzi-halihâzır arasında yaşanan bu gidip gelmeler, zikzak şeklini andıran ilmikli çizgi biçimindeki olay örgüsünün varlığına delilmiş gibi görünse de, hakikatte tıpkı "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Cemile" ve "İlk Öğretmenim" de olduğu gibi "**çember şeklindeki olay örgüsü**"yle karşı karşıyayız. Çünkü hâlihâzırda yeni hadiseler yaşanmaz, mâziye dönüşler, halihâzırda yaşananlara ışık tutma gayesi taşımaz.

Tolgonay, küçüklüğünde ele avuca sığmaz bir kızdır. Bir hasat mevsimi, on yedi yaşındayken, on dokuz yaşındaki Savankul'la tanışır. İşe hergün birlikte giderler. Bu birliktelik, zamanla samimi bir aşka dönüşür. Savankul'un

tek arzusu, Tolgonay'la evlenmek ve kendi tarlasının ekinini biçmektir. Bu arzuları, Tolgonay'ı da mutlu eder.

Tolgonay'la Savankul düşlediklerine erişirler. Artık kendilerine ait bir evleri ve davarları bile vardır. Ard arda üç oğullarının dünyaya gelmesi, mutluluklarını perçinler.

Savankul, traktör sürücü kursuna gider. Çocuklarından okuma yazmayı da öğrenir. Köye ilk traktörü getiren de o olur. Kasım biçerdöver yardımcısı olarak gittiği Kayındağ çiftliğinden sürücü olarak döner. Muslubek, okulunu bitirince, kente, öğretmen olmak için yüksekokula gider. Caynak da kooperatif çiftliğinde gençlik kolu başkanı seçilir.

Aileye ilk gelini, Kasım getirir. Akıllı, hamarat ve cana yakın biri olan Aliman'a Tolgonay, çok bağlanır, onu çok sever. Onu çalışırken bile yalnız bırakmaz. Aliman, kocasına da çok bağlıdır. Bu yönü, kayınvalidesini gururlandırır.

Kasım'la Aliman, bahar gelince kendi evlerine geçeceklerdir. Muslubek de yaz tatiline gelemeyeceğini, Isık-Göl yöresindeki bir izci kampına çalışmaya gönderileceğini bildiren bir mektup yollar.

Irmak kıyısında, yarın üstündeki ekinleri biçtikleri bir gün, bir Rus delikanlısı, atıyla telâşlı telâşlı gelerek, savaş çıktığını haber verir. Bu haber, köydeki herkesi şok eder.

O andan sonra yeni bir hayat, savaşla iç içe yeni bir yaşam başlar. Sonunda Kasım'a da cepheden çağrı gelir. Caynak da, gençlik kolunun takımında istasyona buğday taşımakla görevlendirilmiştir.

Kasım'la birlikte cepheye çağrılanlar, ilçe merkezinde büyük bir kalabalık tarafından uğurlanırlar. Savankul, Tolgonoy'a her türlü olumsuz gelişmeye kendisini hazırlamasını söyler.

Savaş, uzaklarda devam ederken, çiftliklerde de işler yoğunlaşır. Kasım'ı uğurladıktan bir hafta sonra, Muslubek'ten bir mektup gelir. Mektubunda kendisini de askere çağırdıklarını yazar. İkinci mektubuyla onun da askere alındığını, Novobirksk'te subay eğitim kursuna gittiğini öğrenirler. Oğullarından güzenli olarak mektup aldığı için, kış ortalarına kadar Tolgonay Ana'nın için rahattır. Ancak kocasının da askere alınması, bu rahatlığa gölge düşürür. Savankul, cepheye gidince, yerine Tolgonay, işçi kolbaşısı seçilir. Savaşın cephe gerisinde yarattığı tüm sefalete rağmen, Tolgonay, bu görevi başarıyla yerine getirir. Bu sırada, Aliman'la Caynak da ellerinden geleni annelerinden esirgemezler. Fakat, Kasım'dan iki aydan beri mektup gelmeyişi, hepsini endişelendirir.

Bir kış günü çiftlik başkanı Usenbay, Tolgonay'a bir telgraf getirir. Telgraf, Muslubek'tendir. Muslubek, annesinden istasyonda kendisini karşılamasını ister. Tolgonay Aliman'la yola çıkar. Aliman çok sevinçlidir, çünkü kocasına çok benzeyen Muslukbek'le karşılaşacaktır.

Aliman'la Tolgonay, geceyi istasyonda geçirirler ve her tren geçişinde kendilerini dışarıya atarlar. Sonunda Muslukbek'in bulunduğu tren gelir, fakat durmaz. Muslubek, trenden "Ana-Aliman" diye bağırır. Ondan geriye kalan tek şey, önünde yıldızı olan kulaklıklı basit bir asker şapkasıdır.

Bu arada Kasım'dan gelen bir mektup, onları biraz rahatlatır. Kasım, mektubunda, Moskova yakınlarında, iki kez savaşa katıldığından, şimdi dinlenmek için geriye çekildiklerinden bahsetmektedir. Tolgonay Ana, son göz ağrısı Caynak'ın daha on sekizini doldurmadan cepheye gidişi karşısında bile metanetini korur. Caynak, savaşa paraşütçü olarak katılmıştır.

Baharın ilk günlerinde tarlaya gelen atlı bir ihtiyar, bölge yöneticilerinden birinin Tolgonay'ı görmek istediği haberini getirir. Tolgonay, emre uyarak köye gider. Orada, komşularından biri, Savankul'la Kasım'ın savaşta öldüklerini söyler. Bu haber Tolgonay'ı, gelinini çılgına döndürür.

Yedi gün sonra çiftlikten gelen adamlar, Aliman'la Tolgonay Ana'dan tarladaki işlerinin başına dönmelerini isterler. İşe başlamak için hazırlandıkları sırada Usenbay, Kasım'la Savankul'un saklanması gereken ölüm belgelerini getirir. Moskova yakınlarındaki bir baskında Orenovka köyünde can veren Kasım'ın ölüm belgesi, iki üç hafta önce gelmiştir. Onun ölüm haberini duyuramadan Yelets dolaylarından can veren Savankul'un ölüm belgesi gelir. Köylüler, iki felâket haberini aynı anda duyururlar.

Aliman'la Tolgonay, sonraki günlerde eskisi gibi tarlada çalışmaya başlarlar. Fakat Aliman, Kasım'ın yokluğuna bir türlü alışamamıştır. Savaşın üçüncü ve dördüncü yıllarında bir yandan düşmanı adım adım yurttan kovmanın sevinci yaşanırken, bir yandan da açlık, fakirlik insanları iyice sefil eder.

Cephe gerisinde kalanların tek gayesi, savaştaki yiğitlerine bir dilim daha fazla ekmek gönderebilmektir. Ancak aralarından fırsatları değerlendirmek isteyenler de çıkar: Dokuz yüz kırk üç kışının sonlarında, bir gece, ahırdan üç at çalınır. Bunların içinde Tolgonay'ların eşkin atı da vardır. Tolgonay ve köylüler, at hırsızlarının peşine düşseler de onları yakalayamazlar. Tolgonay'ın aklına kendi köylerinden, savaş kaçağı olarak döndükten sonra kendisi gibi asker kaçaklarıyla birlikte dağlarda saklanan Cenşenkul gelir.

Kaybolan üç atın yerine dört tay alıştırıp çifte koşarlar. Herkes elinden geldiğince didinip çalışsa da istenilen sonuca ulaşılamaz. Çünkü insanlar karınlarını yeterince doyuramamaktadırlar. Bu durum, Tolgonay'ı çok düşündürür. Çareyi, köyün yakınlarında yıllardır nadasa bırakılan tarlayı ekmek ve ürünü aileler arasında paylaşmakta bulur. Durumu görüşmek için ilçe merkezine gider. Parti yöneticelerinden biri, bunun Stalin'in kooperatif yasasına aykırı olduğunu söyler.

Sonunda sorumluluğu üzerine almak şartıyla, Tolgonay'a tarlayı ekme izni verilir. Fakat bu sefer de tohumluk buğday sorunuyla karşı karşıya kalır. En gencinden, en yaşlısına kadar bütün köy halkını toplantıya çağırır. Onlardan çuvallarının, torbalarının dibinde kalan son taneleri tohumluk için ister. Buğday toplama uğruna, kocası savaşta ölen yirmi yıllık komşusu Ayşe'yi bile kırmaktan geri kalmaz.

Tam iki buçuk çuval topladıkları buğdayı, eleyip savurduktan ve çöpünü ayıkladıktan sonra, Ayşe'nin oğlu Bektaş ve başka bir delikanlıyla tarlaya gönderir. Akşamleyin arkalarından kendisi de gider. Oraya vardığında gördükleri, onu şok eder: Çocuklar, elleri, kolları bağlı, yüzleri kan içinde üstleri başları yırtılmış, ağızları bir paçavrayla tıkanmış bir vaziyette çardağın altında yatmaktadırlar.

Tolgonay, yağmacıların peşine düşer, onları görür, arkalarından bağırır. Bir süre önce çalınan, arka ayaklarında beyaz sekiler bulunan doru tayı tanımakta güçlük çekmez. Üstündeki de asker kaçağı Cenşenkul'dan başkası değilir. Tolgonal Ana'nın yardımına Bektaş yetişir.

Tolgonay Ana, bir taraftan tarlayı ekemediğine, verdiği sözü tutamadığına üzülmekte, diğer taraftan da açlıktan ağlayan çocukların yiyeceğini haydutlara kaptırdığına yanmaktadır. Yatakta yattığı günlerde, köylüler onu hiç yalnız bırakmaz, olanları hatırlatmaktan kaçınırlar.

Tolgonay, evde dinlendiği günlerden birinde köyün yaşlı postacısı, Muslubek'in mektubunu getirir. Bu, alışılmış asker mektuplarından değildir, üstü daktiloyla yazılmış beyaz, sert bir zarfı vardır. Mektubu, savaşta sakatlandığı için, koltuk değnekleriyle gezen Bektursun okur.

Teğmen Muslubek, mektubuna öğrencilerine bir kez bile ders veremeden savaşa katıldığından, şimdi de yurdu için, tüm insanlık için karşı saldırıda görev aldığından bahsetmektedir. Bu mektubu, bu görevden sağ çıkmayacağını bildiği için yazmıştır. Her şey, tahmin ettiği gibi olur: Karşı saldırıda, düşmanın cephaneliğini havaya uçururken hayatını kaybeder.

Çiftliğin pulluğunu kullanma sırasının Tolgonay'larda olduğu bir gün, köye, cepheden askerlerin döndüğü haberi yayılır. Söylentiye göre, istasyona iki tren boşalmıştır. Herkes, büyük bir bekleyiş içinde, savaştan önce yapımına başlanan sokağın başında toplanır. Çünkü herkes böyle bir habere susamıştır. Nihayet beklenen an gelir. Araba köyün kavşağına hızla yaklaşarak durur. İçinden sadece "bir asker" (Aşırali) iner. Köylüler şaşkınlık içindedir.

Aliman, Kasım'ın geri dönmeyeceğine ve öldüğüne artık o gün, tamamen inanmıştır. Onun hıçkırmaları, derin derin göğüs geçirmesi Tolgonay'ın yüreğini sızlatır. Tolgonay, genç yaşta kocasını kaybeden Aliman'ın hayatını yeniden kurmasından, kendisine yeni bir gelecek hazırlamasından yanadır. Evden ayrılmasından dolayı, üzülecek ancak ona gücenmeyecektir. Aliman ise, kayınvalidesinden, bundan sonra kendisini ölen oğulları yerine koymasını söyler. O, hâlâ, dokuz yüz kırk dört yılının karanlık bir gecesinde, partizanlara yardım etmek için arkadaşlarıyla birlikte uçaktan atladıktan sonra, kendisinden bir haber alınamayan Caynak'ın döneceğini ümit etmektedir. Bu yüzden, yine işe koyulur; tıpkı savaştan önceki Aliman gibi etrafa neş'e saçar, öküzleri önüne katarak çalışmaya başlar. Tarlaya ektiği mısırlar, bir değil, iki kez, üç kez olgunlaşır ama, Caynak bir türlü geri dönmez.

Savaşın hâtıraları, artık gitgide unutulmakta, insanların ruhlarındaki acı izleri silinmektedir. Oysa aynı durum, Tolgonay Ana'yla gelini için geçerli değildir.

Tolgonay Ana'nın oturduğu köy, yaylağa giden yol üzerindedir. Çobanlar sürüleri yaylaya veya ovaya götürürlerken, mutlaka köye uğrar, bazıları da köyde birkaç gün kalırlar.

Kırk altı yılının gözünde komşu köyden, bir bakışta eski bir asker olduğu anlaşılan genç bir çoban, düğünde at sırtında keçi kapmaca yarışmasında kazandığı keçiyi, Aliman'ların kapısına bırakır. Çoban, o günden sonra bir kış gözükmez. Baharda köye tekrar gelir. Aliman da akşamları çıkmaya, geceleri geç vakit dönmeye başlar. Bir gece eve saçları darma dağınık, üstü başı perişan, sarhoş bir halde döner. Yaz boyunca Aliman'ın yüzü iyice zayıflar. Çünkü çobandan hamiledir.

Tolgonay Ana, gerçeği, asker kaçağı Cenşenkul hakkında açılan soruşturma sonrasında, Cenşenkul'un karısından öğrenir. Gelinine karşı tavırlarını hiç değiştirmez. Ona eskisi gibi davramaya devam eder. Fakat bir türlü konuyu ona açmaya cesaret edemez. Bir gün kesin karar verir, akşama geliniyle konuşacaktır. İşten dönünce, onu evde bulamaz. Bektaş, Aliman'ın yoldan geçen

bir kamyona binerek köyüne, Kayındağ'a gittiğini haber verir.

Kızı gibi sevdiği Aliman'ın yokluğu, Tolgonay Ana'yı mahveder. Kendisini ilk kez, gerçekten yalnız hisseder. Üç gün sonra, gelinini aramaya, Kayındağ'a gitmeye karar verir. Hazırlıkları yapar, Bektaş, onu, yoldan geçen bir kamyona bindirir. Yolda giderken, köyün çıkışında Aliman'ı görür. Arabadan inerek köye geliniyle döner.

Bir gün komşuları Ayşe rahatsızlanır. Tolgonay Ana ziyaretine gider ve yağmurda başka köye düğüne gittikleri için azarlar. Aslında Ayşe, köyden üç kadınla, Aliman'ı hamile bırakan çobanı bulmaya gitmiştir. Çobanın evli olduğunu o zaman öğrenmişlerdir.

Tolgonay Ana, doğumu yaklaşan Aliman'ı yalnız bırakmaz istemez. Oysa, Aliman kendisine eskisi gibi davranmamaktadır. Bir gece Tolgonay Ana, Aliman'ı yatağında bulamaz. Telâşla dışarıya çıkar. Avazı çıktığı kadar bağırırken, ahırdan gelen iniltileri duyar. Aliman samanların üstünde doğum sancıları içersinde kıvranmaktadır. Ayşe ve Bektaş'ın yardımıyla onu hastahaneye götürmeye karar verirler. Aliman, bebeğini yolda giderken doğurur. Onu dünyaya getirirken, kendisi hayata veda eder. Ölürken Kasım'dan kendisini bağışlamasını ister.

Aliman'ı bir gün sonra karlı bir günde toprağa verirler. Tolgonay Ana, bahar gelince gelininin mezarını onun sevdiği çiçeklerle süsler.

Canbolat'ı, ilk günler köylülerden Corobek'in gelini emzirir. Tolgonay Ana, Canbolat'ın yaşaması için her türlü zorluğa göğüs gerer. Çünkü kendisine en yakın kişi, sadece Canbolat kalmıştır.

Aliman'dan üç yıl sonra Ayşe ölür. Oğlu Bektaş evlenmiş, karısı Gülsüm ve üç çocuğuyla birlikte mutlu bir yuvası vardır. Hasat mevsiminde Canbolat'ı biçer dövere yardımcı alır.

3. BAKIŞ AÇISI

Tolgonay'ın tarlaya gelişini, toprak anayla konuşmaya başlayışını, bize, gözlemci konumundaki anlatıcı bildirir ve eserde varlığını açıkça belli eder. Tıpkı bir tiyatro eserinde, oyun başlamadan önce, gerekli açıklamayı yapan **anlatıcı** gibidir.

"Yeni yıkanmış, kar gibi entarisi, koyu renk pamuklu cepkeni, başında beyaz yazmasıyla bir ana, biçilmiş tarlalar arasındaki yoldan ağır ağır yürü-

yor. Ortalıkta kimsecikler yok. Yaz bitmiş, tarlalarda insan sesleri kesilmiş. Ne köy yollarında tozu dumana katan kamyonlar var, ne de uzaklarda parlayan biçerdöverler....Sürüler başak otlamak için tarlalara salınmamış.

Boz renkli şosenin ötesinde sonbahar kırları uzanıp gidiyor. Gökyüzü sessizce ilerleyen dumanlı bulutlarla kaplı. Derken bir esinti çıkıyor ve önüne kattığı çerçöpü sessizce ırmağa doğru sürüklüyor. Sabah ayazı yemiş ot kokusu yayılıyor çevreye. Tarlalar hasattan sonra dinlenmektedir. Çok geçmeden kötü havalar başlar, yağmurların arkasından gelen ilk kar toprağı örterken bora fırtınaya karışır. Ama şimdilik öyle bir şey yok.

Ananın rahatını bozmayalım. Bakın işte durdu; donuk, yaşlı, gözlerle dört yana bakmaya başladı." (s.157)

Anlatıcı, şahıs, mekân ve zamanı kısaca tanıtan bu sözlerinden sonra sahneyi, oyunculara, Toprak Ana'yla Tolgonay'a bırakır. Tolgonay'ın hayat hikâyesini kendisinin ağzından dinleriz. Bu kısımlar, kahraman anlatıcının bakış açısıyla kaleme alınmıştır:

"Hayal meyal hatırlıyorum, küçükken hasat zamanı beni buraya getirirler; bir tınazın dibindeki gölgeye oturturlardı. Ağlamayayım diye de elime bir dilim ekmek tutuştururlardı. Biraz büyüyünce ekinlere bekçilik etmeye başladım..."(s.159)

"Bir hikâyeyi birinci şahısla anlatma (Ich-Erzahlung), diğerlerine kıyasla üzerinde dikkatle durulması gereken bir yöntemdir. Birinci şahıs anlatıcıyla yazarın kendisi elbette birbirine karıştırılmamalıdır. Birinci şahısla hikâye etmenin değişik, birbirinden farklı amaç ve etkileri olabilir.(5)

Müşahit anlatıcının görevini, Tolgonay Ana'ya devretmesi sebepsiz değildir. Yazar, savaşın acılarını, çektirdiği sıkıntıları, olayların dışında birine değil, kocasını, üç oğlunu ve kızı gibi sevdiği güler yüzlü gelinini kaybeden bir kadına, bir anaya anlattırır. Hadiselerin yaşayan biri tarafından aktarılması, eseri daha da gerçekçi kılmakta, okuyucunun kendisini vak'anın içinde hissetmesinde daha etkili olmaktadır.

4. ŞAHISLAR

"Anlatma esasına bağlı edebî metinlerde şahıs kadrosunu teşkil

---

(5) R. WELLEK, A. WARREN, "Hikâye Etmenin Mahiyeti ve Hikâye Tarzları", Edebiyat Teorisi, Çev: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel İzmir, 1993, s. 197.

eden varlıklar ya vak'a içinde bir fonksiyon sahibi olarak ya da anlatma problemiyle ilgili olarak karşımıza çıkarlar."(6)

TOLGONAY ANA: "Toprak Ana"da Tolgonay Ana, hem vak'ayı gerçekleştiren kahramanlardandır, hem de romandaki hadiselerin anlatıcısı konumundadır. Onu hem anlatma, hem de vak'a çevresinde ele almak durumundayız.

Tolgonay Ana, yeni yıkanmış, kar gibi entarisi, koyu renk pamuklu cepkeni, başında beyaz yazması, ağarmış saçları ve elinde bastonuyla artık iyice yaşlanmıştır. Genç kızken kalın örgüleri beline kadar sarkan saçlarına ilk ak, uğruna çelik rayları kucakladığı, başını traverslere vurduğu, ancak vagonlardan sadece "Ana, Aliman!..." diye haykırışını duyduğu oğlu Muslubek'i, geliniyle istasyonda beklediği yıl düşmüştür.

Baharda yaylaya göçen sürülerin, ovadan çığ gibi geçen yılkıların önlerine çıkarak onları ürkütmekten, sığırtmaçları çileden çıkartmaktan büyük zevk alır. Dedesi, borçlarından dolayı, ömrü boyunca ırgat olarak çalışmış, böylece soyları bir daha ırgatlıktan kurtulamamıştır. Bu yüzden Tolganay, zengin köylerin kervanları geçerken, ipekler giymiş kızlar, gencecik gelinler, develerin üstünde sallana sallana türküler söyleyerek giderken, onların cici fistanlarına, kenarı oyalı yazmalarına çok imrenir. Ömründe bir kerecik olsun ipekli fistan giyemeyen Tolgonay, büyüyünce göz alıcı bir kız olur. Narkissos gibi gölgesini seyretmekten büyük zevk alır.(**)

"Yürürken ikide birde gölgeme bakar, sanki kendimi aynada görüyormuş gibi olurdum. İşte bu kadar güzel kızdım ben." (s.160)

On yedi yaşındayken, ileride kocası ve çocuklarının babası olacak Savankul'la tanışır. Kocası için, oğulları için her türlü fedekârlığa katlanmaktan çekinmeyen ideal bir eş, ideal bir annedir. Kocasını ve oğullarını çok sevdiği gibi gelini Aliman'a da kızı gibi davranır. Onu hiçbir zaman yalnız bırakmaz. Aliman'la tarla kıyılarındaki otları biçtiklerini gören kadınların,

"Gelinle yarışa çıkacağına evde oturup keyfine baksana. İnsanın kendisine biraz saygısı olmalı"(s.169) diye takılmalarına aldırmaz. O, bunun saygıyla ilgisi olmadığı düşüncesindedir. Gelini, bir çobandan hamile kalarak namuslarını lekelediği zaman bile terketmez. Bu yönüyle, kocası askerdeyken

---

(6) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Vak'anın Zuhurunda Rol Alan Şahıslar", Roman Sanatı ve Roman İncelelemesine Giriş, Ank., 1984, s. 137.

(**) Nankissos, suda gördüğü kendi güzelliğine âşık olan, bu yüzden aksine kavuşmak için kendisini suya atan mitolojik kahramandır. Kendisini aşırı beğenenlere ve beğenmeye verilen "narsist" ve "narsizme" gibi isimler bu mitolojik kahramana bağlanır.

Danyar'la kaçan Cemile'nin kayınvalidesini hatırlatır.

Cepheye çağrılan Savankul, köyden ayrılmadan önce, Tolgonay'a şunları söyler:

"-Tolgonay, içini boşalt, burada kimse yokken istediğin kadar ağla. Ama başkasının yanında gözünden bir damla yaş düşmesin. Bundan böyle evin direği sensin. Yalnız Aliman'la Caynak'ın değil, bütün işçilerin başında bulunacaksın. Çünkü senden başka yerine, işçi kolbaşısı kalacak kimse yok."(s.192)

Tolgonay, kabul etmek istemese de yeni çiftlik başkanı Usenbay da Savankul'u destekler:

"-Siz ne derseniz deyin, Tolgonay Teyze, erkek gibi belinize bir kemer bağlayıp ata binecek, tarla işçilerinin başına geçeceksiniz. Köyümüzün suyunu, toprağını, halkını sizden fazla tanıyan yoktur. Size güveniyoruz; ayrıca yüreğimiz kan ağlayarak cepheye göndermek zorunda kaldığımız değerli kolbaşımızın size olan güveni de sonsuzdur. Ne yapalım, kaderde böylesi varmış. Yarından tezi yok, bu işi üzerinize alacaksınız. Tamam mı Tolgonay Teyze?..." (s.192)

Tolgonay, kendisine verilen bu görevi başarıyla yerine getirir. Eski Türklerde de savaşa giden hakanın yerine kadın, tahta geçerdi. Barış zamanında da eşinin yanından ayrılmazdı.

Cengiz Aytmatov, "dünya destanları arasında emsalsiz bir eser"(7) olarak kabul ettiği Manas Destanı'nından çok etkilenmiştir. Bu etki, sanatına, eserlerine de intikal etmiştir.

Manas Destanı'nda, Manas, Buhara Hanı Temir'in kızı Kanıkey'in seciye ve güzelliğini öğrenmek için Akbalta oğlu Çubak Alp'i Kanıkey'i sınamaya gönderir. Çubak Alp, Kanıkey'i ciddiye almaz. Ancak Kanıkey, süngüsünü kapıp kırıp parçasını yere atar ve aç bir kaplan gibi saldırır. Çubak, çareyi kaçmakta bulur. Kanıkey, ardından onu takip eder. Manas, kendisine sonradan eş olacak Kanıkey'i böylelikle sınamış olur.(8)

Tohumluk buğdaylarını ve atlarını çalan, savaş dönemi vurgunculardan Cenşenkul'un arkasından atıyla, silahıyla takip eden Tolgonay Ana'nın, Buhara ahalisine korkulu günler yaşatan, Çubak Alp'i kovalayan Kanıkey'den farkı yoktur. Her ikisi hayatlarını sürdürdükleri ortam gereği, her an at üstünde,

---

(7) Cengiz AYTMATOV, "Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi", Aktaranlar: İklil Kurban Ali Akbaş , Kardaş Edebiyatlar, S:3, Temmuz, Ağustos, Eylül 1982, s. 6-7.

(8) Manas Destanı, "Manas'ın Kanıkey ile Evlenmesi", Çev: Abdülkadir İNAN, İst., 1992, s. 35-36.

tabiatla mücadeleye hazır, güçlü insanlardır.

"Tolgonay Ana" ifadesinden anlaşılacağı üzere, "analık", Tolgonay'ın eserde, ön plâna çıkarılan temel vasfıdır. İstasyonda karşılamaları için haber gönderen Muslubek'in hızla geçen vagonlardan "Ana, Aliman..." diye seslenişi, evladını askere gönderen tüm anaların yüreğini parçalar mahiyettedir. Yol boyunca, Muslubek'in önünde yıldızı olan, kulaklıklı, basit, asker şapkasını göğsüne bastırır. Acısını Toprak Ana'yla paylaşır:

"-Söyle bana sevgili Toprak, hangi ana, oğlunu bir kerecik, o da bir anlığına görebilmek için bunca acı çekmiş, eziyete katlanmıştır?

-Bilmiyorum, Tolgonay, yalnız yaşadığın savaşın bir eşi daha görülmemiştir dünyada.

-Öyleyse oğlunu böyle bekleyen son ana ben olayım. Tanrı başka analara çelik rayları kucaklattırmasın, başını traverslere vurdurmasın."(s.202)

ALİMAN: Ailenin ilk gelini, Kasım'ın karısı Aliman, Kayındağ köyünden gencecik bir dağ kızıdır. Lüle lüle saçları, kırmızı yanakları, yüzünün buğdaysı esmerliği, siyah, canlı gözleri, inci gibi dişleriyle çok güzel bir kadındır.

Gelinin güzel, cana yakın, eline çabuk oluşu, Tolgonay Ana'nın çok hoşuna gider. Zamanla, onu, kendi kızı gibi görmeye başlar. Bunda onun hiç kız evladının olmayışı da etkilidir. Aslında tek sebep de bu değildir. O, Aliman'a olan sevgisini şu cümlelerle anlatır:

"...Onu akıllılığı, hamaratlığı yüzünden çok beğeniyordum. Cam kadar duru, içi dışı bir kadındı Aliman. Ona kendi kızım gibi sarıldım. Geçinemeyen pek çok gelin kaynana vardır, bense böyle bir gelinin şansıma düşmesini mutluluk sayıyorum".(s.149)

Edebî eserler, sosyal hayatın bir yansımasıdır. Ait oldukları toplumun geleneklerinden, göreneklerinden, insanların yaşayış tarzlarından, hayata bakış açılarından izler taşırlar.

Mertliğiyle, dürüstlüğüyle bir Anadolu kadınını andıran Tolgonay Ana, nasıl bize yabancı gelmediyse, Aliman da içimizden biri gibidir. Kocasının hayata veda ettiğinin işareti olan ölüm belgesini eline aldığında bile ümidini kaybetmez. Caynak'ın döneceğini düşünmek, onu mutlu etmeye yeter. Kayınvalidesinin de kendisini düşünmemesini ister. "Bugüne kadar gelinindim senin, bundan böyle oğlun olurum, bütün oğullarının yerini alırım."(s.196) der. Bunlar, her Türk anasının gelininden duymayı arzuladığı sözlerdir.

Başında al yazması, sırtında beyaz entarisi, genç biçimli vücudu, Ka-

sım'ı içten sevişiyle, bize, Seydeyi, Asel'i hatırlatır. Asel de, Seyde de eşlerine çok bağlıdırlar. Aliman'ın tarlada çalışan kocasına ayran götürüşü, Tolgonay'ı çok gururlandırır. Ona göre, gelini kocasına sanki ayran değil de aşk türküsü götürmektedir.

Tolgonay Ana, fırsat buldukça gelininin kocasına bağlılığından, onu çok sevdiğinden söz eder. Savaş çıktıktan bir süre sonra, Savankul ve Kasım da cepheye çağrılır. Savaşa gideceklerin uğurlandığı sırada, Kasım, tam atına binmek üzereyken Aliman, bir çığlık atarak kocasına koşar; yanında yaşlı başlı insanların, çocukların bulunmasına aldırmadan Kasım'ın boynuna atılır. Zavallının beti benzi uçmuş, yalnızca gözleri parlamaktadır. Onu kocasından zor ayırırlar. Tolgonay Ana, kocasını onun kadar seven bir kadın görmemiştir.

Eserde Aliman'ın çiçek sevgisinden de bahsedilir. Onun çiçeklere olan sevgisi de, kocasına duyduğu aşkın neticesidir. Aileye gelin geldiği yaz, ekinler biçilirken, tarla kenarlarında, başaklar arasında büyüyen pembeli, beyazlı, iri çiçekli gülhatmilerden bir demet toplayarak, Kasım'ın biçerdöverine götürür, onun olmadığını görünce basamağa bırakır. Tolgonay, onun çok utangaç olduğunu bildiğinden gördüğünü farkettirmez.

Aliman, savaş sonrası Kasım'sız hayata bir türlü alışamaz, geçmişi unutup kaderine boyun eğmez. Bir gün, akşam üzeri, iş dönüşü eve giderken nedaslık tarladaki iri iri açmış gelinciklerden toplar. Artık başındaki yazma beyaz değil, karadır. Çiçekleri götürebilecek kimsesi yoktur. Bu düşünceyle hıçkırmaya, çiçekleri yolmaya, yerden yere çalmaya başlar. Tolgonay, onun hıçkırıklar içinde şoseye doğru koştuğunu görünce arkasından atıyla yetişir. Yüzü yaşlardan ıslak ıslaktır, toprak çamurlaşıp yüzüne yapışmıştır. Hıçkırarak kayınvalidesine döner:

"-Anne, bak, güneş pırıl pırıl. Bak, gökyüzü ne güzel, tarlalar çiçeklerle donanmış. Anne, Kasım dönmeyecek, değil mi? Hiç dönmeyecek?

-Hayır, hiç dönmeyecek kızım.

Aliman derin derin içini çekti:

-Bağışla beni, anne, dedi yavaşça. Kasım'ın öldüğü yere kadar koşup orada ölmek istiyorum." (s.212)

Tolgonay, Aliman'ın oğluna olan bağlılığını ısrarla dile getirmekle, onun bir çobanla ilişki kurup hamile kalışının suçunu silmek ister gibidir. Onu, o hale düşmesinden dolayı aşağılamaz. Tolgonay Ana, kocasıyla uzun yıllar yaşamış, oğullarını yetiştirmiş, askere gönderecek yaşa getirmiştir. Onu üzen Aliman ve Kasım gibilerdir.

"Yaşam, onlar için hep gelecekte, hep düşlerindeydi. Yaşamın sillesini genç yaşta yemişlerdi". (s.176)

Kasım, Aliman'la en mutlu günlerinde savaşa çağrılmıştır. Aliman'ın çobanla bir aşk yaşamasında, Kasım'ın yokluğunun yarattığı boşluğu doldurmak ister gibi bir hali vardır. Fakat çobanın onu aldatması ve sonunda evli olduğunun anlaşılması, Aliman'ı tutarsız davranışlara iter. Doğumu yaklaştığı günlerde, gezmek için dışarıya çıktığı sırada kendisini yalnız bırakmak istemeyen kayınvalidesinin kalbini kırar:

"-Ne diye yapıştın bana? Benden ne istiyorsun? Gölgem gibi ayrılmıyorsun peşimden. Rahat bırak beni! Gebereceğimden korkuyorsan korkma, bir şey olmaz...." (s.255)

Doğum sancıları içinde kıvranırken, ağzından dökülen son sözler, Kasım'ı hâlâ çok sevdiğini, onu unutamadığını gösterir:

"-Anne, anneciğim...İçerlerim yanıyor mecalsizim....Ölüyorum. Yaptıkların için sağol, anne...Bağışla beni...Kasım sağ olsaydı...Oy, Kasım ölüyorum...Bağışla beni..." (s.259)

Aliman, Seyde gibi talihsiz bir kadındır. Cemile, kendisindeki duyarlılığı anlayacak erkeği bulmuş, töreyi karşısına alarak, sevdiği erkek Danyar'la kaçar. Asel, İlyas'ı çok sever, ancak kocasının problemleri aile içinde çözmek istemeyişi, evi terkedişi, ayrılmalarına sebep olur. Sonuçta kendisine gerçekten değer veren Baytemir'le tanışır. Çiçeği burnunda gelin Aliman ise, en güzel günlerini yaşayamadan Kasım'ını savaşın hain, acımasız ellerine teslim eder.

Cengiz Aytmatov, Tolgonay Ana'yı, özellikle Aliman'ı trajik birer karakter" olarak çizerken, savaşın bir felâket olduğunu gözler önüne serer.

SAVANKUL : Savankul, Tolgonay'la tanıştığında on dokuz yaşında çiçeği burnunda bir delikanlıdır. Sırtına giyecek bir gömleği bile olmadığından, çıplak omuzlarının üstüne koyduğu eski bir ceketle gezer. Bu yüzden "zavallıcık" güneşten bir marsık gibi yanmıştır. Tolganay, eline çabuk bir biçici olarak tanınan Savankul'un, en çok çalışkanlığından etkilenmiştir:

"İlk bakışta onu cılız, çelimsiz biri sanırdınız ama güçlü omuzları, çelikten kolları vardı. Ben onun kadar sıkı çalışanına az rastladım. Ekimi öyle kolay biçerdi ki; sağa sola tek başak düşürmez, orağının çınlamasından, devrilen ekinlerin hışırtısından başka bir şey duyulmazdı. Bazı insanları çalışırken seyretmek zevk verir insana. Savankulda onlardan biriydi."(s. 160-161)

Yukarı Talas'tan ırgatlığa gelen Savankul, işine verdiği önemden, ça-

lışkanlığından dolayı, işçi kolbaşlığına kadar yükselmiştir. O, bununla da yetinmez, bütün sonbahar ve kış, ırmağın öte yakasındaki bir köye traktör sürücü kursuna gider.

Karayağız, bıyıklı, aslan gibi bir babayiğit olan Savankul'un, köye ilk traktörü getirişi, bir olay olur. Atlısı, yayası, çoluk çocuk bütün köylü traktörü görmek için meydanlığa toplanmıştır.

Savankul'a göre en büyük mutluluk, kendi tarlasına ektiği kendi ekinlerini biçmektir. O, bu saadete çalışkan ve yiğit karısı Tolgonay, üç oğlu ve gelini Aliman'la kavuşur. Kendisinden sonra işçi kolbaşısı olan Tolgonay'la yirmi iki yıl aynı yastığa baş koymuştur. (Tanıştıklarında, on dokuz yaşında olan Savankul, savaş çıktığında kırk bir yaşındadır.) Ailenin üzerine kara bir bulut gibi çöken savaş, hevesini kursağında bırakır, onu ve oğlu Kasım'ı sevdiklerinden koparıp alır. Tolgonay, haberi, harmanda kar altında kalan sapları sürerken alır. Kocasının kızıla çalan bıyıklarına kır düştüğünü ilk olarak o zaman farkeder.

Oğullarından **Kasım** ve **Muslubek**, sırım gibi bedenleriyle, sağlam yapılı şakaklarının kızıl bakıra çalan parlaklığıyla tıpatıp Savankul'a benzemektedirler.

KASIM : Kasım babasının izinden yürüyüp traktör sürücüsü olur, sonra biçerdöver kullanmayı öğrenir. Bir yaz mevsimi biçerdöverde yardımcı olarak gittiği ırmağın ötesinde, dağların eteğindeki Kayındağ Çiftliği'nden sürücü olarak dönmüştür.

Aliman'ı içten seven Kasım, kararlıdır, azimlidir. Savaş çıkınca, gece gündüz demez, sürekli biçerdöverini çalıştırır, boğucu bir toz bulutu içinde tarlanın birini bitirip ötekine koşar. Sıcaktan kararmış, avurtları çökmüş, saçı sakalı karışmış yüzüne rağmen, kartal bakışları, hep arkasında biçilmemiş tarlaların uzandığı bulanık ufuk çizgisindedir.

MUSLUBEK: Bir anne için çocukları arasında fark olmamasına rağmen Tolgonay'ın yüreği, Muslubek'e karşı bir başka atar. Bunda, Muslubek'in küçük yaştayken evden ayrılan ilk çocuk olmasının etkisi büyüktür. Muslubek, küçüklüğünden beri derslerine düşkün bir çocuktur, defterleriyle, kitaplarıyla uğraşmaya bayılır. Okulunu bitirir bitirmez de öğretmen olmak için yüksekokula gider.

Muslubek, kendisini "gösterişsiz meslek" denilen öğretmenliğe adamıştır. Fakat eline tebeşir yerine "tüfek" verilir. Çocuklarına tek ders bile verememiş, mesleğin kutsal hazzını tadamamıştır. Novobirsk'teki subay eğitiminden

sonra teğmen olur.

Fedakârdır, kahramandır, savaşa halkı için, zafer için, insanların inandığı güzellik için katılır. Sonuçta kesinlikte öleceğini bildiği karşı saldırıda görev alabilecek kadar cesurdur.

CAYNAK: "Toprak Ana"da, Kasım, Muslubek ve Savankul'a göre evin küçük oğlu Caynak'tan daha fazla söz edilir. Çünkü cepheye en son çağrılan o olmuştur. Caynak, açık teni, tatlı bakışları, kara gözleriyle iki ağabeyinin tersine annesine benzer.

Yumuşak başlı, yakışıklı bir delikanlı olan Caynak'ın tek kusuru eve seyrek uğramasıdır. Kooperatif çiftliğinde gençlik kolu başkanı seçildiği için, gecesini gündüzünü toplantılara katılmak, duvar gazetesi çıkarmak gibi işlerle geçirir.

Caynak, akordiyon çalmaktan, türkü söylemekten büyük zevk alır. Sabırsızdır. Aliman onu, köyün dışında yapımına yeni başlanan sokağa, tamamlanmadan bir isim bulmasından dolayı, Nasreddin Hoca'ya benzetir:

"Tıpkı Nasreddin Hoca gibisin, daha çocuk doğmadan adını koyuyorsun. Önce evlen, ev bark edin, sokağın yapılsın, sonra adını düşünürsün."(s.176)

"Nasreddin Hoca" benzetmesi bile, Kırgızlarla ortak bir edebî kültüre malik olduğumuzu görtermeye yeter.

Gençlik kolunun takımında istasyona buğday taşımakla görevlendirilen Caynak ve diğer arkadaşları, savaşın çıkmasıyla tanınmayacak derecede değişmiş, ağırlaşmışlardır. Çocuksu gözlerde artık sert bir hava vardır. Caynak, daha on sekizini bile doldurmadan, annesinden, yengesinden habersiz savaşa katılır.

Küçük olmasına rağmen, her şeyi inceden inceye düşünür, hassastır. Muslubek'in geleceği haberini öğrenince, istasyona annesiyle, yengesi Aliman'ın gitmesini uygun görür. O sıralar, Aliman'ın sıkıntıdan çatlayacak duruma geldiği gözünden kaçmamıştır.

AYŞE: Kocası Yamanbay, daha savaş çıkmadan ölüverince, tek çocuğu Bektaş'la genç yaşta dul kalan Ayşe, Tolgonay Ana'nın en samimi komşusudur. Hasta haline rağmen yatmadığı zamanlarda, oğlu için çiftlikte çalışır, bostanına gider gelir, ineğine bakar. Savaş döneminde tek yiyecekleri olan yedi kilo kadar buğdayı, tohumluk için vermekten çekinmez. Aliman'ın karnında çocuğunu taşıdığı çobanı bulmak için, yağmurlu bir havada, hasta hasta, arabasının üstünde öbür köye giden de o olur.

BEKTAŞ: Savaş sırasında tohumluk buğdayları tarlaya taşıyan, sancılar içinde kıvranan Aliman'ı, soğuk ve karlı bir havada arabasıyla doktora götüren, onun ölümüne içli içli ağlayan Bektaş, savaş sona erdiğinde kocaman bir delikanlıdır. Çiftlikte arabacılık yapmaktadır. Kısa sürede boylu poslu, geniş omuzlu, bir babayiğit olması, Tolgonay Ana'yı şaşırtır. Çok güleç ve huzur verici bir yüzü vardır.

ÇOBAN: Aliman'ın asıl mahveden, genç kocasını savaşta kaybedişi değil; evli olduğu halde kendisine yakınlık gösteren ve bu yakınlığı Canbolat'ın doğuşuna vesile olacak kadar ilerleten ve sonra da kayıplara karışan genç çobandır. Sırtında boz kaputu, omzunda tüfeğiyle eski bir asker olduğu ilk bakışta farkedilen çoban, Aliman'ların köyünde kaldığı sürece, eyerine koyun postundan bir kürk bağladığı atıyla sokaklar da koşturur durur.

CENŞENKUL: Savaş, sadece cephede yaşanmaz. Açlığıyla, sefaletiyle, gözyaşıyla, bekleyişiyle, umutların yok oluşuyla, vurguncusuyla, çetesiyle, "cephe gerisi", başka bir savaşa sahne olur. Cengiz Aytmatov'un "Yüz Yüze"de, "Cemile"de, "Toprak Ana"da çizdiği "cephe gerisindeki tablo" bize çok yabancı değildir.

Milli mücadele devrinde aynı hadiseler, bizim topraklarımızda da yaşanmıştır. Tarık BUĞRA'nın "İstiklâl Savaşı yıllarında, Türklük ruhunun doğuşu, dirilişi, yeni bir Başkent'in vücuda gelebilmesi için, vatan-millet aşkını bütün sevgi ve çıkarlarından üstün tutan İstanbullu Hoca'nın "Küçük Ağa" olarak ortaya çıkışını, Çolak Salih, Ali Emmi ve Ceza Reisi'nin göstermiş oldukları üstün gayretleri anlattığı"[9] "Küçük Ağa" ve "Küçük Ağa Ankara'da" romanlarında, Akşehir ve çevre halkını tedirgin eden, kafalarında soru işaretleri bırakan haberlerden bahsedilir:

"Meselâ her dağ başına, her bele, her geçide bir eşkiya çetesi tünemiş deniyordu. Hatta Yalvaç'tan hasta getiren bir arabacı, Akşehir'e yirmi kilometre ötedeki Engilli'nin eşkiyalar tarafından basıldığını söylemiştir. Şimdi ortalıkta bir takım efe ve çete reisi isimleri dolaşıyor, bunların huyundan, suyundan bile bahsediliyordu. Çakıcı gaddarmış, bir kadının bileziklerini çıkaramamış da bileğini bile kesmiş... Bir kilo buğday istemiş, herif yok deyince, çoluk çocuk hepsini içine kilitlediği evi ateşe vermiş.

Gundullu'nun kırk adamı varmış, hepsi de pürsilahmış. Ama, "Senin kulağına bir şey diyeyim mi? Gundullu iyi adammış, gâvur evlerini basarmış, bir

---

(9) Yrd. Doç. Dr. Hüseyin TUNCER, "Küçük Ağa", Tarık Buğra, Ank., 1988, s.70.

şehit anasının halini öğrenmiş, bi harar un, bi teneke kıyma, bi çömlek yağ, beş kağıt da para yollamış.

Ve bunların çeşit çeşitleri. Hele bir Demirci Efe lafı çıktı ki, duyanlar neuzübillah diyorlardı. En kötüsü de filan çete ile falanın birleşip işi iyice azıttığını bildiren söylentilerdi."(10)

"Toprak Ana'da", savaş devam ederken cephe gerisinde fakirliğin, sefaletin insanları canlarından bezdirdiği günlerde, atları, köylünün yiyeceklerinden keserek biriktirdiği tohumluk buğdayları çalacak kadar acımasız, zalim bir adam olan Cenşenkul, "Küçük Ağa"daki Çakıcı'yı hatırlatır.

Aslında Tolgonay Ana'ların köyünden olan Cenşenkul, Sarı vadide kendisi gibi iki asker kaçağıyla birlikte dağlarda saklanmaktadır. Sürdüğü kirli yaşam sonucu iyice şişmanlamış, ense kulak yerinde bir adam haline gelmiştir.

CANBOLAT: Savaşta en sevdiği insanları kaybeden Tolgonay Ana'ya, biricik gelini Aliman'dan hatıra kalan Canbolat, savaş bittiğinde on iki yaşına basmış, çok anlayışlı, masum, sevimli bir çocuktur. Yardımseverdir, duyarlıdır. Tolgonay Ana'yı gerçeği söylemekten alıkoyan da çocuğun bu hassasiyetidir.

Eserde Savankul, Kasım, Muslubek, Caynak, Ayşe, Bektaş "düz karakter" özelliği taşırlarken, Cenşenkul "eşkiya" tipinin temsilcisidir.

"Tiyatro ve sinemadaki figüran oyuncular gibi, anlatma esasına bağlı edebî eserlerde, mahallî rengi aksettiren, dikkatlere sunulmak istenen vak'a veya vak'a parçasına ait tablonun gözler önünde daha iyi tecessümüne hizmet eden şahıslar da vardır"(11) Cepheden yaralı olarak dönen yeni çiftlik başkanı **Usenbay**, kara gocuklu, keçe çizmeli, yaşlı **Rus demiryolcu**, **Cenşenkul'un karısı**, **Bektaş'ın arkadaşları**, "Toprak Ana"da dekoratif unsur durumundaki kahramanlardandır.

Eserdeki vak'a, Tolgonay Ana tarafından dikkatlere sunulduğuna göre, vak'a da rol alan şahıslar da, onun bakış açısı aracılığıyla tanıtılır. Kocası Savankul, oğulları Kasım ve Muslubek'ten sonra en küçük oğlu Caynak'ın kendisiyle vedalaşmadan cepheye gidişi, Tolganay'ın yüreğini parçalar. Acısı ağıda dönüşür. Tıpkı zaman zaman Toprak Ana'yla konuştuğu gibi Caynak'ıyla da dertleşir:

-"Caynak, dinle beni oğlum! Sakın üzülme, sana gücendiğimi sanıp

---

(10) Küçük Ağa, 10. basım, 1989, s. 97.
(11) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Dekoratif Unsur Durumundaki Kahramanlar", a.g.e., s. 139.

kendine dert bağlama. Seni daha o zaman bağışlamıştım. Sen ilk göz ağrım benim, aslanım, gönlümün neşesi yavrum. Niçin bana Allahaısmarladık demeden gittiğini anlamayacak mıyım sanıyordun? Beni yalnız bırakmanın, gençliğine doymadan gitmenin bir nedeni olduğunu bilmiyor muydum? Haşarı, şamatacı bir çocuktun sen; insanları ne kadar sevdiğini kimse bilmezdi. Çektiğimiz acılara göz yumamazdın, onun için de dayanamadın, gittin. İnsanların inançlarını yitirmemelerini, savaşın insanlardaki yaşama azmini zedelememesini, insanın içindeki iyilik etme, acıma duygularını yok etmemesini isterdin hep. Bunun için de elinden geleni yaptın. Yeryüzünde yalnız iyilikler kalır. Bundan ötesi unutulur gider. Senin iyiliklerin de yaşıyor işte. Oysa sen gideli, kayıplara karışalı bunca yıl geçti..." (s.206)

Kasım'ını kaybeden gelini Aliman'ın durumu, Tolgonay Ana'yı çok düşündürür, fakat bir türlü onunla konuşmaya cesaret edemez. Söylemek istediklerini şuurunda tasarlar:

"Ne yapalım, sevgili gelinim, kaderimizde ayrılmak da varmış. Anladım, Kasım'ı bugün kesinlikle gömdün. Eh, ne gelir elden? Ölenle ölünmez, ömür boyunca dul kalınmaz ki! Her şey bittiğine göre sen de durmazsın artık. Ayrılıp gitmekten başka yapacak bir şey var mı? Gideceksin elbet. Hem sonra güceneceğimi hiç düşünme. Gücenmem sana. Kendi isteğinle, bir heves uğruna gitmiyorsun. Ne diyelim, yazgın böyleymiş. Senden ayrılmanın ne zor olduğunu bir bilsen, Aliman! Seninle biz ana kız gibiydik. Onun için benden ayrılırken kızım bilip sana hayır dua edeceğim, mutlu olman için Tanrı'ya yalvaracağım. Hayatı yaşamalısın. Gençsin, güzelsin, birini bulur evlenirsin. Dilerim, iyi bir adama düşersin. Ama Kasım'ın yerini kimse tutabilir mi, orasını bilemem. Sana bir yardımım da dokunmaz...."(s.233)

5. ZAMAN

Şahısların tanıtımında "anlatma", "gösterme" ve "iç konuşma" olmak üzere, üç yöntemden de faydalanılan "Toprak Ana" da, "anlatma zamanı" ve "vak'a zamanı" olmak üzere, iki zamandan söz etmek mümkündür. Vak'a zamanı, anlatma zamanının içine sığdırılmıştır. Tolgonay Ana, bir yaz mevsiminde, ölenleri anma gününde, sevgili tarlasının yanına gelir, onunla dertleşmeye başlar. Böylelikle şimdiki zamandan geçmişe, mâziye dönülür.

Eserde, "kronolojik" karakterli anlatma zamanına mukabil, vak'a zamanı "aktüel" boyutludur. Çünkü "Toprak Ana" da vak'ayı tayin eden ve onu yönlendiren, 1939 yılında başlayıp 1945 yılında sona eren, bütün dünyayı kana boyayan II. Dünya Savaşı'dır.

Romandaki şahısların hayatını, yaşama biçimlerini şekillendiren temel unsur, güneşiyle, ayıyla, yıldızıyla, yağmuruyla, toprağıyla tabiattır, tabiat anadır. Toprakla, tabiatla iç içe yaşayan insanların hayatında saatle ölçülen zamanın önemi yoktur. Güneşin doğuşu, günün başlangıcı demektir. Bayramlarını, eğlencelerini dahi tabiat tayin eder.

"Ekinlerin biçilmeye başladığı gün bayram gibidir, kimseyi asık suratlı göremezsiniz. Fakat açıkça söylenmez bayram olduğu. İnsanların yüzünden, davranışlarından, yürüyüşlerinden, gözlerinden okunur bu. Hattâ arabaların tıkırtısından, karnı doymuş atların sekişinden anlaşılır bayram havası. Aslı aranırsa ilk hasat günü kimse doğru dürüst çalışmaz. Herkesin aklı fikri şakada, oyundadır."(s.170)

"Toprak Ana"da, "ertesi gün", "o gece", "yağmurlu bir sonbahar", "yaz bitmiş", "mayıs ayının ortası", "baharın ilk günlerinde" gibi güneşe ve mevsime bağlı zamanların yanısıra "savaş bitmiş", "kırk altı yılının yazı", gibi savaşı hatırlatan zaman ifadeleri kullanılır.

6. MEKÂN

"Toprak Ana"da vak'a, ("Cemile"de, "Selvi Boylum Al Yazmalım"da, "Deve Gözü"nde, "İlk Öğretmenim"de, "Yüz Yüze"de olduğu gibi) açık mekânda cereyan eder. Hadiselerin tümü, esere ismini de verdiren toprak üzerinde yaşanır. Sürdürülen hayat biçimi gereği, yaşanılan yerler de dış mekândır, tarladır, tabiattır.

"Cemile, İlk Öğretmen Duyşen ve Toprak Ana, aynı köyde oluşan hikâyeler izlenimi bırakıyor insanda. Bozkırda bir köy, yakınlarda bir yerden demiryolu geçer, istasyona arabalarla gidilip gelinir. Köyün kıyıcığında bir dere akar. Budur yazarın romanlarındaki köy."[12] Bu mekân, yazarın doğup büyüdüğü Talas vadisindeki Kurkurev nehri'nin yakınındaki Şeker köyünden de izler taşır.

Tolgonay Ana'nın köyü, yaylağa giden yol üzerindedir. Ev işlerinde kullanacakları suyu, yakından geçen ırmaktan temin ederler. Savaşa katılanlar, arabayla ulaşılan istasyondan uğurlanır.

Eserin ana teması olan "savaş", her unsurda olduğu gibi, mekân üzerinde de varlığını hissettirir. Kasım'ın cepheye gidişinin ardından Muslubek'in savaşa alındığını bildiren mektubu gelir. Herşeye rağmen dirençlidir. Tolgonay Ana, ta kocası Savankul da cepheye çağrılıncaya kadar. Kara haberi, harman-

---

(12) Muzaffer UYGUNER, a.g.y., s. 33.

da kar altında kalan sapları sürerken alır. Savankul'la birlikte eve dönerlerken çok kederlidirler. Bu halleri, çevrelerindeki her şeye sirayet eder:

"Nedense bir eziklik, bir ağırlık çökmüştü yüreğimize. Onun için ben, atın üstünde, o, yaya, sessizce ilerledik. Gökyüzü kirli, kurşunî bulutlarla örtülmüştü. Sarı vadiden poyraz esiyor, rüzgârın titrettiği kengerler kar fırtınası bekleyişiyle sallanıyordu. Çevreme şöyle bir bakındım, tarlalar kederli bir sessizliğe bürünmüştü. Bu boşluk, ıssızlık kış durgunluğu beni derin bir hüzne gömdü."(s.191)

Köyün kıyısında boşluktaki yeni sokak, yeni ev bark sahibi olacaklara ayrılmıştır. Kasım'la Aliman'ın da o sokakta bir arsaları vardır. Baharda kerpiç dökmüşler, temel çukurlarını kazmışlar, ırmak taşmadan gerekli taşı da getirmişlerdir.(s.146)

Savaş, sırasıyla Kasım'ı, Savankul'u, Muslubek'i, Caynak'ı, zalim koynuna alır. Aliman, buna rağmen ümitlidir. Kocasının öldüğüne bir türlü inanamaz. O günlerde köye askerlerin döneceği haberi yayılır. Herkes gibi Tolgonay Ana da geliniyle birlikte kalabalığa katılarak gelecekleri beklemeye başlarlar. Sonuç, savaşın zalimliğini bir kez daha gözler önüne serer: Köye sadece bir tek asker, **Aşırali** gelmiştir. Eserin bu kısmında psikolojik gerilim iyice yükselir. İnsanların ümitli bekleyişleri ve kaderin onlara hazırladığı sonuç, tüm hazinliği ile karşımıza çıkar.

Aliman, başını Aşırali'nin göğsüne yaslayıp "Nerde Kasım'ım? Kasım'ım nerede?" diye dövünür. Eve dönerlerken yarım bırakılmış sokağın önünden geçerlerken, bir talihsizlik eseri Aliman'la Kasım'ın başladığı ev, Tolgonay Ana'nın gözüne ilişir.

"Beş yıl öncesinde olduğu gibi taşlar gene avlunun ortasında yığılı duruyordu. Yalnız tuğlalar parçalanmış, sağa sola dağılmıştı. Savaşın başlamasından sonra iyice ıssızlaşmıştı. Her yaz arsalarda dikenler, yabani otlar büyüyordu. Duvarlar, şurasından burasından dökülmüş, çökmeye yüz tutmuştu; hattâ evlerin içine kadar yürüyen dikenler pencere boşluklarından görünüyordu. Güz sonuna değin buralarda buzağılar otlar, mezar sessizliğini seven ibibiklerin ötüşü hiç eksik olmazdı. O anda bile baharın ilk ılık günleriyle yıkıntılara tüneyen sorguçlu kuşlar hüzünlü ötüşleriyle birbirlerine sesleniyorlardı.

Sokağın bu terkedilmişliğine çok şaşırmıştım. İçime bir hüzün çöktü.

"Nerde o insanlar; kendi evlerinde oturmak, bacalarından duman tüttürmek isteyen insanlar nerde?" diye düşündüm. "Demek Kasım'ım ilk evinde oturmayacakmış, böyleymiş yazgısı zavallının"(s. 233-234)

Aynı sokak, Tolgonay Ana'nın gelini Aliman'ın cansız bedenini köye getirirken tekrar dikkatini çeker.

"Kar eskisi gibi sessizce, lapa lapa yağmaktaydı; her yer beyaz bir sesizliğe bürünmüştü. Yarım kalmış sokağın yıkıntıları bu sessizlik içinde daha bir korkunç göründü gözüme. Yedi yıl önce başlanmış işlerden yalnız zavallı izler kalmıştı. Ölü sokağın artıkları kar altındaydı. Kar yığınları kapı pencere boşluklarını doldurmuş, arsalarda büyüyen kuru dikenleri örtmüştü. Aliman'la Kasım'ın ev yerlerinin ortasında duran taş ve tuğla yığını onların emeklerinin, düşlerinin birer anıtı gibi yükseliyordu."(s.260)

"Toprak Ana"da, "tarlakuşu", "ekmek" ve "samanyolu", **leitmotif** unsuru olarak karşımıza çıkarlar. Bu teknikten faydalanılan eserlerde "Olaylar ve kişiler, bir kalıp ifade, bir tik veyahut herhangi bir unsurun tekrarıyla veciz bir şekilde anlatılır.[13]

"Tarlakuşu", "samanyolu" ve "ekmek", Tolgonay Ana'nın eşiyle, çocuklarıyla birlikte geçirdiği mutlu, güzel, ümit dolu günleri sembolize ederler. "Tarlakuşu, aşkın, saadetin, istikbalin ve ümidin sembolü olarak geçer."[14] Tolgonay Ana'yla Savankul'un samimi aşkları, her sabah şafakla birlikte yeniden doğar. Yanyana yürürken, sanki masal âlemindeymiş gibi davranırlar. Şafağı onlarla birlikte karşılayan bir de tarlakuşları vardır:

"Minik kuş da göklere çıkıp orada bir nokta gibi kaldıktan sonra bir insan yüreği gibi titrer, çırpınır, büyük sevinçle ötmeye başlardı.

-Bak, bizim tarlakuşu ötüyor gene! derdi Savankul.

Tuhaf değil mi, bir tarlakuşumuz bile vardı."(s.161)

Savaş, artık tamamen bitmiş, Bektaş iyice büyümüş, hatta evlenmiş, Canbolat da biçerdöverde sap bağlayıcısı olarak çalışmaya başlamıştır. Hasat mevsiminin başladığı ilk gün, Bektaş'la Canbolat, Tolgonay Ana'yı yanlarında misafir ederler. Tolgonay Ana, ortalık ağarırken evinin yolunu tutar. Bu sırada çoktandır görmediği, güneşin dağların üstünden doğuşuna, yine çoktandır dinlemediği tarlakuşunun ötüşüne şahit olur:

"Bir tarlakuşu gittikçe aydınlanan gökte yükseldi; yukarda boz bir yumak olup gökte asılı kaldı; insan yüreği örneği çırpınıp titreyerek, bütün bozkıra

---

(13) Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKİN, "Leitmotif Tekniği, Teknik Unsurlar", Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Konya, 1989, s. 93.

(14) Doç. Dr. Bilge ERCİLASUN, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Tabiat, Prof. Dr., Şerif Baştav'a Armağan, Türk Kültürü Araştırmaları, Ank., 1988, s.116.

yayılan sesiyle şakımaya başladı. Bir zamanlar Savankul: "Bak, tarlakuşumuz ötmeye başladı." demişti. Ne garip, değil mi, bizim tarlakuşumuz bile vardı. Tarlakuşum benim, sen de ölümsüzsün." (s.265)

Ay ışıklı geceler, Tolgonay Ana'yla Savankul'un aşklarına eşlik ederler. Tolgonay Ana yıldızlı geceleri bir türlü unutamaz. Öyle gecelerde mavi, dupduru gökyüzü, serinlik ve sessizlik içindeki toprak, bütün bozkır, arktaki su mutluluklarını paylaşır. Yaban yoncalarının salkım salkım çiçeklerinin yaydığı bal kokusu, Tolgonay'ın başını döndürür. Arada bir esen, pelin kokulu kuru çöl rüzgârı, başakları hışırdatarak ağır ağır sallar. Tam bu sırada Tolgonay, gökyüzüne bakar ve yıldızların süslediği göğü, gümüş rengi bir şerit halinde bir baştan bir başa geçen gökkuşağını görür. Savankul'a göre iyi yürekli, dev bir orakçı, kucağına doldurduğu saman, buğday tanelerini sağa sola saça saça o gece gökyüzünden geçmiştir. Tolgonay, Savankul'un bir gün harman yerinden kucak dolusu samanla evlerine geleceğini düşünür. Çünkü Savankul'una göre en büyük mutluluk, kendi tarlalarını sürüp, kendi ekinlerini biçmektir.

Samanyolu, Tolgonay Ana'nın bir kez daha dikkatini çeker. Bu sefer Savankul'u, oğulları artık hayatta değillerdir. Fakat Savankul'u, Kasım'ı temsil edebilecek yeni bir çiftçi, Canbolat dünyaya gelmektedir. Canbolat, ustası Bektaş'ın yanında biçerdöverde çalışmaya başlamıştır. Tolgonay Ana, onun ömrünün uzun, yetiştirdiği buğdayın da gökteki yıldız kadar bol olması için dua eder.

Hasat mevsiminde yeni üründen yapılan ekmeğin, çiftçi için ayrı bir önemi vardır. İlk lokmayı ağzına atmak, kutsal bir iş gibi gelir. Hamuru kıvamına gelmeden pişirilen bu fazlaca esmer ekmeğin, insanın dişlerine biraz yapışsa da öteki ekmeklerde bulunmayan bir kokusu ve tadı vardır. Çünkü güneş kokar, taze saman kokar, duman kokar.

Tolgonay Ana, gelinin pişirdiği ekmeği önce öpüp başına koyar. Ekmekten bir parça ısırınca çok gururlanır. Çünkü bu ekmek, oğlunun elinin değdiği buğdaydandır. Bir ana olarak ne kadar gururlansa azdır. Bu ekmek, aynı zamanda halkının ekmeğidir.

Yıllar sonra Canbolat'ın verdiği, ilk hasadın ürünü, benzin, demir, saman ve olgun buğday kokulu ekmek eski günleri ve Kasım'ı hatırlatır.

Tolgonay Ana, savaşın çıkışıyla oğullarını, kocasını askere gönderişi, acı haberlerini alışı, Aliman'ın yaşadıkları teferruatıyla anlatırken, Savankul'la evliliklerinden sonra oğullarının doğumunu ayrıntıya inmeden verir. Çünkü onun vurgulamak istediği, ailenin üzerine bir kara bulut gibi çöken savaş ve onun acılarıdır. Böylelikle eserde özetleme tekniğinden de faydalanıldığına tanık oluruz:

"Yaşamımızda düşlediğimiz şeylere erişememiş miydik yoksa? Hayır, her istediğimize erişmiştik. Savankul'la birlikte her dilediğimizi yaptık; elimizden iş aletimiz hiç düşmedi. Gece demedik, gündüz demedik, çok çalıştık; durmadan alınteri döktük. Eski zamanlar da değişmişti zaten. Kendimize bir ev yaptık, davar edindik. Sözün kısası, insan gibi yaşamaya başladık. En önemlisi de, ardı ardına nur topu gibi üç oğlumuz oldu....."(s.164)

Cengiz Aytmatov'un eserlerinin olumsuz yönü olarak kabul ettiğimiz gelecekte yaşanacakları önceden sezdirme hususiyeti, "Toprak Ana" da da karşımıza çıkıyor:

"Ara sıra düşünüyorum da, koyun gibi her yıl bir yavru yavruladığım için akılsız başımı dövesim geliyor. Ben de başka karılar gibi üç yılda bir doğursam olmaz mıydı? Belki de o zaman bu işler gelmezdi başıma. Hattâ onları dünyaya hiç getirmez olaydım!..."(s.164)

"Biz böyle konuşa konuşa giderken o gecenin gecelerin en uğursuzu olduğunu nerden bilelim"(s.176)

"Savaş bitince her şeyin yerli yerine oturacağını sanıyorduk. Oysa hiç de öyle değilmiş"(s.213)

"Komşum yüzünü benden yana çevirdi. Gözlerinden şıpır şıpır yaş damlıyordu. Onu böyle ağlar görünce dayanamadım, kendimi kapıdan dışarı attım. Keşke yoksulların torbasına hiç elimi sürmeseydim. Topladığım tohumluğun başına gelecekleri o zaman, nerden bilecektim."(s.221)

Yazarın gayesi, savaşın insan hayatında açtığı derin yarayı gözler önüne sermektir. Aliman'ın trajik bir şekilde ölmesinin temel sebebi, genç kocasını elinden alan "savaş"tır. Onun Kasım'ını sevmesine ve unutamamasına rağmen çobanla ilişki kurması, bir çelişki gibi gözükür. Çoban, Aliman'ın çaresizliğinden faydalanmıştır.

Eserde dikkatimizi çeken bir diğer husus, Sovyet yönetimine bağlı olmaları gereği kollektif hayat anlayışının, halkçılığın ön plâna çıkarılmak istenmesidir.

Tolgonay Ana, oğlu Kasım'ın biçerdöverle biçtiği ekinlerden yapılan ekmeği yerken iki yönden mutlu olur: Birincisi böyle bir oğul yetiştirdiği için, ikincisi ise halkının ekmeği olduğu için. Ona göre bir ananın mutluluğu, halkının mutluluğuna bağlıdır:

"Halkın yüzü gülmezse, ananın da yüzü gülmez. Çok acı çekmeme,

bir nice sıkıntıya katlanmama rağmen inancımdan bir an olsun şaşmadım. Halkın sağlığı benim sağlığım demektir.(s.173)

Tolgonay Ana'nın oğlu Muslubek de halkı için bile bile ölüme gitmekten çekinmez.

H. ELVEDA GÜLSARI

1. ESERİN KÜNYESİ

"Eser, ilk defa, 1966 yılında "Proşay Gyulsary" ismiyle "Novy Mir" (N.3) dergisinde yayımlanır. 1968'de, eserden bazı parçalar "Sovettik Kırgızistan" gazetesinde neşredilir. Eserin tamamı, "Gülsarat" adıyla 1978'de basılır. Eser, daha sonraki yıllarda sahnede oynanacak tarzda düzenlenir ve Sergey Urusevskiyin tarafından beyaz perdeye aktarılır.

1968 yılında SSCB'nin "Devlet Ödülü"nü kazanır."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu isimlerle neşredilir:

"Farewal Gyulsary (Guilsari)-(İng.), Abschield von Gulsary (Alm.), Wırf Die Fesseln Ab Gulsary (Doğu Almanya), Adıev Goulsary (Fra.), Adıo Fıcare (Romen), Sargyool Kyzıyl (Çuvaş.), Alvıda Gulsarı!(Tacık.), Alvıdo, Ej Gulsarı (Özbek), Alvıdo Qülsary (Azer.), Yrazy bol Gülsary! (Karakalpak), osbol, Gülsary! (Kazak)"(2)

"Elveda Gülsarı"nın ülkemizdeki baskıları şunlardır:

Kopar Zincirlerini Gülsarı, Çev.: Tahir Alangu, May yayınları İst., 1969; Elveda Gülsarı, Çev.: Güneş Bozkaya, Yar yay., İst., 1973; Gülsarı (Selvi Boylum, Cemile İle Birlikte), Çev.: Selvi Cılızoğlu, Hür yayınları, İst., 1974; Elveda Gülsarı, [Masaldan Sonra (Beyaz Gemi), Toprak Ana ile Birlikte], Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974(*); Gülsarı, Çev.: Selvi Cılızoğlu, Yeni Dünya yay., İst., 1980; Elveda Gülsarı, (Yüz Yüze, Cemile, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1993; Elveda Gülsarı, Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1995.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

" Elveda Gülsarı", Tanabay'la rahvan atı Gülsarı'nın hikâyesidir. Eserde, II. Dünya Savaşı sonrası yılkıcılığa, ardından koyun çobanlığına başlayan ve kendini Sovyet devrimine adamış Tanabay'ın mücadeleleri, devrimin eski çoşkusunu ve emeklerinin karşılığını bulamayışının ruhunda yarattığı çöküntüler ile kula atı Gülsarı'nın ölümüne kadar olan hayatı anlatılır.

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Gülsarat", Eskertüvler cana kommentariyler, Çıngız Aytmatov, 3. tomdon turgan çıgarmalar, birinci tom, Frunze Kırgızstan, 1982, s. 445.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Nilüfer, Yıl: 1, S: 3, Ekim 1985, s. 58.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

"Elveda Gülsarı", tek bir vak'aya dayanmayıp içerisinde birçok vak'ayı ihtiva eder: Savaştan dönen Tanabay'ın yılkıcılığa başlaması; Gülsarı ile tanışması; onunla yarışmalara katılarak Kırgızları gururlandıran zaferler kazanmaları; en iyi arkadaşı, parti başkanı Çoro'nun ısrarlarıyla koyun çobanlığına başlaması; Gülsarı'nın elinden alınması; koyun çobanlığında kötü hava koşulları ve imkânsızlıklar dolayısıyla umduğunu bulamaması; bu yetmiyormuş gibi denetim için gelen Savcı Sekizbayev'e karşı çıkmasından dolayı, partiden atılmasına kadar, okuyucu, kendini birçok vak'anın içinde bulur. Bu yüzden "Toprak Ana" gibi "roman" karakterindedir.

Bazı insanlar, hatta toplumlar, ulaşmak istedikleri ideal hayat, ideal düzen için çok emekler sarfeder, birçok fedakârlıklarda bulunurlar ve sonunda arzularına kavuşurlar. Ancak birtakım yanlış uygulamalar ve çıkarcı insanlar yüzünden, özlenilen bu ideal hayat, arzulandığı gibi yaşanamaz. "Elveda Gülsarı"da, işte bu evrensel gerçek işlenmektedir. Diğer yandan hayat, sürprizleri, ikiyüzlülükleri, acımasızlıkları, nankörlükleri, sevinçleri ve mutluluklarıyla bir yığın tezatlar silsilesidir. Bu hadise, insanı, dünyanın en mutlu kişisi yaparken, bir diğer hadise, onu karamsarlıkların, ümitsizliklerin içersine atıverir. Bu denli zıtlıkların yaşandığı bir dünyada, insanın hiç beklemediği bir neticeyle karşılaşması, son derece tabiîdir.

Hayatı, onu oluşturan unsurları, insanları, onların his dünyalarını çok iyi bilen bir yazar olan Aytmatov, tahliline çalıştığımız bu eserde, "Çıkarcı, kötü niyetli, birtakım hesaplar peşinde koşan bencil insanlar yüzünden en titiz, en hassas olduğumuz hususlarda hiç haketmediğimiz sıfatlarla anılmaya maruz kalabileceğimizi de anlatmaktadır.

Eserde olaylar, yurdun birçok yerinde askerlik yapan Tanabay Bakasov'un köyüne dönmesi, bir süre eski mesleği demirciliği devam ettirmesi, savaş sırasında yılkılara bakan yaşlı Torgoy'un yerini almasıyla başlar. Yaşlı Torgoy'un, o sıralar aynı yılkıda tostoparlak, ufak tefek, kısacık belli fakat doğuştan rahvan, ileride de iyi bir at olacağı müjdesini verdiği Gülsarı'yla da, "yılkıcılık" vesilesiyle tanışır. Böylelikle eserin giriş kısmında temel vak'ayı tayin edecek olan vak'a parçacıkları okuyucuya aktarılmış olur.

Tanabay'ın bundan sonraki hayatında artık Gülsarı da vardır. Onunla yarışmalara katılarak zaferlerin çoşkusunu tatması, adının dilden dile dolaşması, onu kendi elleriyle çiftlik başkanına teslim etmesi, ardından bütün hayatını alt üst edecek olan koyun çobanlığına başlaması, hadiselerin kendisini partiden atılmaya kadar sürüklemesi ve hayata küstürmesi, ilk önce çok sevdiği dostu

Çoro'ya, bir süre sonra da Gülsarı'sına veda etmek zorunda kalması, eserin gelişme bölümünü teşkil eder. Romanın sonunda, okur, yalnız; ümitsiz Tanabay'la başbaşa bırakılır.

"Elveda Gülsarı"da hadiselerin "giriş - gelişme - sonuç" plânına göre cereyan etmesi ve ön plânda vak'anın olması, eserin klâsik tarzda tertiplenmiş vak'a romanlarına örnek olduğunun göstergesidir.

Çiftlik başkanı Çoro ve atı Gülsarı'dan başka, karısı Caydar, kızları, oğlu ve gelini, hâra müdürü İbrahim, Bübücan, Aldânoviç, Bektay, Sekizbayev, Kaşkateyey, Kerimbekov ve sakman kadınlar, inişlerle çıkışlarla dolu hayat sahnesinde Tanabay'ın rol arkadaşlarıdır. Sözgelimi onu, Gülsarı'yla yaşlı Torgoy, tanıştırır:

"-Ama bir tane var. Şu kula tayı görüyor musun? Sağda, sürünün kenarında otlayan şu kula tay. Geleceği parlak onun.

- Hani şu tostoparlak hayvan mı? Ufak tefek bir şey o. Kısacık beli var.

- Geç doğdu da ondan. Hele, gelişsin, gör o zaman ne at olacak!

- Neymiş bunun özelliği? Beğendiğin bir yanı mı var yoksa?

- Doğuştan rahvan.

- E, ne var bunda?

- Böylesi az bulunur. Eskiden olsa değer biçilemezdi bu hayvana. Yarışlarda birinci geleceği konusunda bahse girenler kellerini korlardı ortaya."(s. 283-284)

Cengiz Aytmatov, kahramanı Tanabay aracılığıyla birtakım aksaklıkların tenkidini de yapar. Böylelikle devrinde şahit olduğu bazı sosyal hadiselerle ilgili görüşlerini de açıklama fırsatını bulmuş olur. Bunlara incelememizin sonunda değineceğiz.

"...bir romanda anlatılan olaylar muhtevaya ait şeylerdir, oysa olayların bir olay örgüsü (vak'a) içinde sıralanış tarzı şekle ait bir şeydir. Bu sıralama şeklini yok saydığımızda olaylar sanatkârâne etkiyi bütünüyle kaybeder."(3)

"Elveda Gülsarı", numaralandırılmış yirmi beş bölümden oluşmuştur. İlk bölümde, iki yanında çıplak tepeler bulunan ve yaylaya giden bir yolda, eski bir araba, üstünde yaşlı bir adam, önde arabayı çeken kocamış, cılız bir kula at-

---

(3) Réne WELLEK, Austın WARREN, "Giriş" Edebiyat Teorisi, Çev.: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 1993, s. 116.

la karşılaşıyoruz. Yaşlı adam Tanabay, geliniyle oğlunun yanından dönmektedir. Biricik dostu, sırdaşı, can yoldaşı atı Gülsarı'yla kendisinin iyice yaşlanmış olduklarını farketmeleri, bu yüzden Aleksandovka bayırını eskisi gibi tırmanamamaları, geliniyle oğlunun yanından kırgın ayrılan Tanabay'ı iyice hüzünlendirir. Yüreği eski günlerin özlemiyle dolar taşar. Bayırı, herkesten önce aşmasından dolayı, rahmetli arkadaşı Çoro ona sürekli takılmıştır:

"Var mı senin gibi yolda arabadan atlayan? Adam gibi gitmesini öğremedin daha! Herkes de seni görünce arkadan bir kovalayan var sanır. Peki, bayırı ötekilerden önce tırmanınca elini ne geçiyor? Hiç... Gene onları bekliyorsun. Dünya devrimini yapsan bile aynı şey olmayacak mı? Sen en önde fırlayacaksın, ama oturup ötekileri beklemekten başka yapacak işin kalmayacak.

Fakat çok eskidendi bunlar.

Şimdi gene Aleksandrovka bayırını tırmanıyordu, gel gelelim artık nasıl tırmandığına aldırdığı bile yoktu. Yaşlılığa alışmış, teslim olmuştu. Ne eskisi gibi iviyor, ne de canı tez davranıyordu."(s. 269-270)

Gülsarı da tıpkı sahibi gibi eski günlerin, gençlik çağının, delişmenlik günlerinin hasretini çekmektedir. Annesi uzun yeleli, iri kısrağın ardından çayırlıkta sendeleye sendeleye koştuğu ilk günden beri kendine özgü yürüyüşünü bir an olsun bırakmayan Gülsarı, yoluna şimdi de rahvanla devam etmektedir.

"Çünkü doğuştan rahvan attı Gülsarı. Bu yüzden nice iyi günler geçirmiş, nice kötü hallerle yüz yüze gelmişti. Bir zamanlar onun arabaya koşulacağı kimin aklına gelirdi? En azından kutsal bir varlığa saygısızlık sayarlardı bunu. Fakat atalarının dediği gibi, iş başa düşünce at, suyu ağzı gemli de içermiş; yiğit, ırmağı çizmeleri giyer gene geçermiş.

Bir zamandı bütün bunlar, o günler çok gerilerde kalmıştı. Şimdi ise Gülsarı son koşusunu hızını kesmeden tamamlamaya çalışıyordu. Finişe hiçbir zaman böyle ağır adımlarla ve bu kadar hızlı yaklaşmamıştı. Bitiş çizgisi hep bir adım ilerisindeydi.

Ve tekerler eski yolda takırdıyordu."(s. 271)

Böylelikle yazar, kahramanlarının zihin ve şuur perspektifini kullanarak geçmişe döner. Tanabay'ın Gülsarı'yla birlikte köyüne dönerken, yolda düşündükleri, hâtıraları, mâzide yaşadığı acı ve tatlı anlar, romanı teşkil eden unsurlar olarak karşımıza çıkar. "Mâzi", romanda, vak'ayı tayin eden bir unsurdur.

Bazı bölümlerde mâziden hâle dönülerek, Tanabay'ın Gülsarı'sını ya-

şatmak için gösterdiği fedakârlıklar anlatılır, rahvan atın acıklı bir şekilde ölüme doğru yol alışı, okuyucuya da yaşatılır:

"Atının soluk almasını biraz bekledikten sonra Tanabay,

- Hadi bakalım, Gülsarı, diyordu. Hava kararıyor.

Böylece bir buçuk saat kadar gittiler, ondan sonra Gülsarı bir adım daha ilerlemedi.

Arabayı çekecek gücü kalmamıştı zavallının. Tanabay yeniden telâşlandı, atın çevresinde dört dönmeye başladı.

- Ne yapıyorsun, Gülsarı? Bak, neredeyse gece oldu!

Fakat at onu anlayacak durumda değildi. Ağırlığının altında ezildiği koşumunun içinde başını silkeleyerek duruyor, yıkılacakmış gibi bir o yana, bir bu yana sallanıyordu. Yüreğini sağır eden çarpışlarını duyuyordu kulaklarında: küt küt, küt-küt, küt-küt...

- Kusura bakma, yavrum, Anlamakta geciktiğim için bağışla beni. Koşumu, arabası yere batsın, seni eve kadar götüreyim yeter.

Tanabay, böyle diyerek kürkünü yere attı, atı ivediyle çözmeye başladı. Okları arkasından onu çıkardıktan sonra hamutlu boynundan sıyırdı, bütün koşum takımını arabanın içine fırlattı.

- İşte, hepsi bu kadar."(s. 196)

Geriye dönüşlerle, kula atın ve Tanabay'ın o ihtişamlı günlerini öğrenen okuyucu, Aleksandrovka bayırındaki bu iki kahramanın terkedilmişliklerini, yalnızlıklarını yüreği burkularak izler. Yazar, elindeki projektörü bir mâziye, bir şimdiki zamana tutan bir rejisör gibi hareket eder, böylelikle iki zaman arasındaki zıtlığı gözler önüne sermiş olur.

"Gece vakit de çok ilerlemiş. Yaşlı adamla kocamış at yanyanalar. Yarın kenarında bir ateş yakılmış. Rüzgâr estikçe alevler yükselip alçalıyor...

Kaskatı donmuş soğuk toprak kula atın böğrünü donduruyor. Ense kökü kurşun ağırlığı altında eziliyor hayvanın. İki ayağı kösteklendiği zaman sıçraya sıçraya nasıl yürümüşse, gene öyle başını sallamakta boynu yorulmuş. O zamanki gibi, kösteğini koparıp alabildiğine koşamıyor Gülsarı.

.....

Bir aydınlık, bir karanlık; bir aydınlık, bir karanlık... Gözleri bakmaktan yoruluyor Gülsarı'nın. Zincirler şıngırdıyor, bileklerini sürterek kana buluyor.

Habire sıçrıyor Gülsarı. Çevresi karanlık, ıssız. Köstekli yürümek ne denli zor! Ne bitmez tükenmez bir yol!

Yarın kenarında ateş durmadan yanıyor. Soğuk, kaskatı toprakta böğrü daha çok acıyor." (s. 357-358)

Esere hâkim olan, hâlihâzırdan ziyade "mâzi"dir. Eserin başında, yolda gördüğümüz Tanabay'la Gülsarı, eserin sonunda yine aynı yoldadırlar. Ancak Tanabay, bozkırdan dağlara uzanan yolda artık yalnız yürümek zorundadır. Çünkü "Gülsarı"sı öbür dünyaya gitmiş, Tanrı'nın yılkısına karışmıştır.

Cengiz Aytmatov'un ("Toprak Ana", "Cemile", "İlk Öğretmenim", "Selvi Boylum Al Yazmalım" da olduğu gibi) bu eserinde de **olay örgüsünü çember şeklinde** tanzim ettiğini görüyoruz.

Onbaşı Tanabay Bakasov, yurdun dört bir köşesinde altı yıl askerlik yaptıktan sonra köyüne döner. Bir yıl sonra bir kız, ertesi yıl da ikinci kızı dünyaya gelir. Zaferden sonra evine büyük bir yaşama sevinciyle döner. Çünkü bundan sonra çocuk yetiştirecek, ev bark edinecek, tarla işleriyle uğraşacaktır.

O yıllar, zor yıllardır. Savaşın bitmesine rağmen kıtlık, açlık, fakirlik, sefillik devam etmektedir. Tanabay, bu anların sıkıntısını demirci dükkânında örsüne vurduğu çekicin sesiyle atmaya çalışır. Eski arkadaşı, çiftlik başkanı Çoro'nun aklına uyarak yaylaya çıkar, yılkıcılığa başlar. Savaş sırasında, her türlü zorluğa katlanarak yılkıcılık yapan yaşlılar artık yorulmuşlar, yerlerine cepheden dönen askerlerin geçmesini istemektedirler. Bu yüzden Çoro ilk önce arkadaşı Tanabay'ı razı etmeye çalışır.

İhtiyar Torgoy, "pek koltuk kabartmayacak yılkısını" Tanabay'a teslim eder. Ancak bu yılkının içinde bir kula tay vardır ki, Torgoy, Tanabay'a ona dikkat etmesini söyler. Tanabay için tostoparlak, ufak tefek, beli kısa bir hayvan olan bu atın hiçbir ehemmiyeti yoktur. Yaşlı Torgoy'la atlarını mahmuzlarlar, yılkıdan ayırdıkları kula tayın peşinden koşmaya başlarlar. Tayın kurulmuş bir makina gibi ölçülü adımlarla koşması, Tanabay'ın çok hoşuna gider. İsmini Torgoy'un torunundan alan Gülsarı, yılkıya dönünceye kadar rahvanını hiç bozmaz.

Torgoy'la karısını uğurladıktan sonra Tanabay da karısıyla yılkının başına geçer. Yılkı, yeni sığırtmaca hemencecik alışır. Tanabay, kara açlığa, yokluğa rağmen görevini titizlikle yerine getirir. Bu uğurda çiftlik başkanıyla tartışmaktan bile geri kalmaz.

Zamanla Gülsarı, sağlam yapılı, sülün gibi bir at olur. Boyu uzar, gövdesi yuvarlaklıktan kurtulur. Gülsarı, bu değişikliklerden hiç etkilenmez. Onu ilgi-

lendiren tek şey, kırlarda, tepelerde, yamaçlarda özgürce koşabilmektir. Bu hali, Tanabay'ın da hoşuna gider.

Gülsarı'nın mutlu günleri, fazla uzun sürmez. Diğer hayvanlarla tuz yaladığı bir gün, boynuna ükrüğün ilmeğini geçiverirler. Gülsarı bunu bir türlü kabullenemez. Ona sırayla yular, gem ve eyer takılır.

Gülsarı, en çok, sahibi Tanabay'ın kocasını kaybetmiş bir kadın olan Bübücan'la karşılaştığı anları sever. O yıllar, onun için en iyi yıllardır. Çocuklar bile oyunlarında kendilerini Gülsarı'nın yerine koyarlar.

Gülsarı, şöhretin ne olduğunu, bunu sağladığı büyük gücü ilk koşusunda anlar. İlk başta arkalardayken rahvan yürüyüşüyle tüm atları geride bırakır. Bütün kalabalık onun ve sahibinin ismini haykırır.

2 mayıs tarihi de, Gülsarı için yeni bir zafer, yeni bir mutluluk demektir. Kazaklarla Kırgızların kardeşçe katıldıkları "**alaman bayga**" (keçi kampaca) yarışmasında Kırgızlar adına birinciliği Gülsarı alır. Tanabay, galibiyeti içerek kutlar. Atının yorgunluğunu, yılkının uzaklığını bahane ederek akşama Bübücan'ın evine gitmeyi tercih eder. Geceyi orada geçirir. Yılkıyı otlatma sırasının kendisinde olduğu geceleri, hep Bübücan'ın yanındadır.

Bu arada Gülsarı'da birtakım değişiklikler gözlenmeye başlar: Erkek bir at olmanın şuuruna varmaktadır.

Tanabay'ın Bübücan'ın yanında olduğu bir gece, aniden çıkan fırtına, ardından şimşek ve gökgürültüsüyle karışık başlayan yağmur, Gülsarı'yı çılgına döndürür. Soyunun düşebileceği tehlike karşısında kökleşmiş bir içgüdüyle, yılkıya ulaşmayı düşünür. Kendisini iplerden kurtarmaya çalışır. Gürültüye uyanan Tanabay ve Bübücan şaşkındır. Sahibi Gülsarı'yı dövmeye başlar. Sabaha karşı fırtına diner. Birkaç sığırtmaç, sağa sola dağılan yılkıyı toplamaya çalışır. Diğer tarafta, Caydar Teyze de, yolunu şaşırmayacağından emin olduğu kocası Tanabay'ı aramaktadır. Onu yarı giyinik bir vaziyette karşısında görünce, durumu anlamakta gecikmez.

Ertesi gün, yılkılar, bir yıl sonra, bahann ilk günlerinde tekrar dönmek üzere bozkırdan ayrılırlar.

O kış, kalp rahatsızlığı iyice artan Çoro, hastaneye yatar, görevini de yeni atanan başkana devreder.

Tanabay, bir gün yatılı okulda okuyan oğlunun ziyaretine gitmeye, oradan çarşıya alışverişe çıkmaya karar verir. Küçük kızı dizinde, kahvaltı sofra-

sındayken, hâra müdürü İbrahim, sonradan Abalak'ın oğlu olduğunu öğrendiği biriyle getir. Kooperatif çiftlik başkanı, Gülsarı'nın çiftlik ahırına binek atı olarak gönderilmesini istemektedir.

Tanabay, döllenme zamanı olduğu için yılkının aygırını elden çıkaramayacağını söyler. İbrahim, onun bu ani çıkışı karşısında şaşırır; emrin, sertliği ve disipliniyle tanınan yeni başkana ait olduğunu söyler. Tanabay, yılkıdan alınmayı, demirci dükkânında çalışmayı göze aldığını belirterek Gülsarı'yı vermeyi kabul etmez. Sonradan, vereceği kararın hasta Çoro'yla yeni başkanın arasını açacağını düşünerek Gülsarı'nın başından kendi yularını çıkarır.

Gülsarı'nın gidişi, Tanabay'ı ve yılkıyı çok etkiler. Akşama karısından kopuzla, ak tüylü yavrusunu yitiren bir devenin türküsü olan "Ağlayan Deve"yi çalmasını ister, zaten Caydar'ı da kopuz çalarken görmüş, ona o sırada gönül vermiştir.

O sırada Gülsarı da, atlar için zindan demek olan ahıra ilk kapatılışının sıkıntılarını yaşamaktadır. İbrahim de çok geçmeden hâra müdürlüğünden çiftlik başkanının hayvan yetiştirme yardımcılığına atanmıştır.

Tanabay, bir sabah yılkıda kula atını görüverir. İki kişi almaya gelinceye kadar onu serbest bırakır. Gülsarı, yılkıya daha sonraki günlerde de gelir. Bu kaçışlar, Tanabay'ı tedirgin eder.

Tanabay, yaylaya, yeni bir yere göç etmeden önce, karısı Caydar'ın ısrarıyla Çoro'nun yanına gitmeye karar verir. Çftilk yönetim bürosuna ve nalbanta uğrayacağını bahane ederek, eşinin ve çocuklarının yanından ayrılır, fakat ne çiftlik bürosuna, ne de nalbant dükânına uğrar. Doğruca tavlaya, Gülsarı'nın yanına gider. Onun iğdiş edildiğini görmek Tanabay'ı yıkar.

Tanabay, yeni başkandan da, çiftlikteki düzenden de nefret eder. Bir zamanlar halka mutlu bir hayat sağlamak için büyük ümitlerle kurdukları kooperatif çiftliklerinin durumu içler acısıdır. Başlangıçta her şey iyi gider fakat ansızın patlak veren savaş, tüm hayatı felce uğratır. Şimdiki yöneticiler ise halktan, sorunlardan, partililerin önerdiği çözüm yollarından çok uzakta insanlardır. Halbuki kendisi devrim için, gelecek için ağabeyi Kulubay'ı bile sürgüne göndermekten çekinmemiştir.

O sonbahar biraz iyileşip yataktan kalkan Çoro, Tanabay'dan, parti emri gereği, hayvancılıktan daha iyi gelir elde etmek için, koyun sürülerinden birinin çobanlığını üzerine almasını ister. İlçe merkezindeki toplantıda Aldanov, Tanabay'ı, hem iyi bir komünist, hem de en iyi yılkıcıları olduğu için, temsilci

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

seçtiklerini söyler. Tanabay, plânlarını anlatacak, Aşım Bulatbekov ile Bektay Zarlıkov'u kendisine yardımcı olarak seçtiğini söyleyecektir.

Tanabay, yıkıcılığa göre daha fazla gelir getiren koyun çobanlığına hemen alışamaz. Onun gönlü, hiçbir şeye benzemeyen atlarındadır. Yanına bir yamak verilmediğinden, gece gündüz çalışmak zorundadır. Azgın ak devesine binerek hışımla gelen kış, çobanları ve Tanabay'ı telâşa düşürür.

Ardarda yağan kar yüzünden çobanlar güzlük yaylaklardan ayrılmak zorunda kalırlar. Tanabay ve diğer çobanları düşündüren, koyunların yavrulama zamanlarının kötü havalardan birine rastlamasıdır. Çitfliğin ambarlarında atların yeminden başka bir şey kalmamıştır. Tanabay, bu işe soyunduğuna, başkalarının sözüne inandığına çok pişmandır. Bununla birlikte bir gün ayağa kalksa, iki gün dinlenen Çoro, onu daha fazla meşgul etmektedir.

Kışın ardından havaların ısımaya başlamasıyla, diğer çobanların sürülerinden birkaç koyunun kuzaladığı duyulur. Tanabay'ın yanına, yamak Asım Bulatbekov'dan başka, yaşlı iki kadın, sakman (süt sağıcı) olarak verilir. Koyunları da dağ eteklerindeki doğum bölgelerine getirirler.

Tanabay, sevinmekte, acele ettiğini farketmekte gecikmez. Yeni doğmuş kuzuların konulacağı barınağın çatısı, çürük sazlarla üstünkörü kapatılmış, duvarları delik deşik bir vaziyettedir. Bir zamanlar taştan örülmüş koyun ağılı da yıkık döküktür.

Tanabay, öncelikle kar, yağmur altında kalan gübreleri temizler. Bu arada koyunlar, birer birer kuzulamaya başlar. Tanabay, İbrahim'den barınak için kapı ve pencere ister. İbrahim çaresizdir. Onun hüngür hüngür ağlaması, Tanabay'ı daha da şaşırtır.

Baharın ılık ve bereketli günlerini özlemle beklerler. Fakat karla karışık yağmur ve dumanla ilk adımını atan bahar, ümitlerini de beraberinde götürür. Kuzuların barınakları, ağıl, çadır, her şey su altında kalır, seller akar, göller peydahlanır.

Tanabay, bu acı ve zor günlerde birkaç yaş birden ihtiyarlar, saçları ağarır. Sakman kadınlardan birinden Çoro'yu bulmasını, oraya çağırmasını ister. Koyunlar, kendileri hayatta kalmayı zor becerdiklerinden yavrularını da emzirmemeye, yanlarına sokmamaya başlarlar. Birbirlerini yemeleri Tanabay'ı iyice çileden çıkarar. Bunlara ilaveten karısı Caydar'ın üzerine, gece uyurken, yağmurun ıslattığı duvardan bir ucu kurtulan çatı kirişinin, damın ağırlığına dayanamayarak düşmesi, ardından yamağı Bektay'ın üç yüz seksen beş koyunu bırakıp gidişi, işleri iyice sarpa sarar.

Çoro, ilçeden gönderilen Sekizbayev'le, kendi altında doru at, misafirinde Gülsarı, çobanları denetlemeye çıkarlar. Tanabay o sırada ölen kuzuları toplamaktadır. Sekizbayev parti başkanını hırpalamanın zamanının geldiğini düşünerek, Tanabay'a, yaptıklarının komünistlikle çeliştiğini söyler. Onun asıl sitemi Çoro'yadır. Sekizbayev, işi, Tanabay'ı halk düşmanlığıyla suçlamaya ve onunu asıl yerinin "zindan" olduğunu söylemeye kadar vardırır. Tanabay, öfkesine hâkim olamaz, dirgeniyle Gülsarı'yı dövmeye başlar.

Üç gün sonra ilçe parti yönetim kurulu, toplantıya çağrılır. Duruşmaya partinin yeni ilçe başkanı Kaşkateyev ile Sekizbayev arasındaki gizli sürtüşme de yansır. Parti ilçe başkanı, Sekizbayev'in yazılı ifadesini okur.

Tanabay'sa bütün ümidini kaybetmiş bir vaziyettedir. Önceden kendisini savunucağına söz vermesine rağmen, okunanlar karşısında kendisini çok güçsüz hisseder.

Sekivbayev söz alarak meselenin şahsi değil, partiyle ilgili olduğunu, duruşmada, partinin ve Sovyet yönetiminin söz konusu olduğunu, bu yüzden Tanabay'ın parti ve çalışmaları için bir tehlike ve engel olduğunu belirtir.

Kurulun en genç üyesi Kerimbekov, babasının da bir çoban olduğunu ileri sürerek, Tanabay'ın resmi bir temsilciye saldırmakla suçlu olduğunu, ancak bu davranışının altında yatan sebeplerin göz önünde bulundurulmasını ister. Çobanların içinde bulunduğu zor şartlardan bahsederse de Kaşkatayev tarafından konuyu özünden saptırmakla suçlanır. Çoro, yüzü sapsarı olduğu halde, Bekasov'un durumunun köy parti örgütünde görüşülmesini ister. Önerisi kabul edilmediği gibi Sekizbayev'i kandırmaya çalışmak ve olayı örtbas etmekle itham edilir. Çiftlik başkanı Aldanov da, Gülsarı'nın ayaklarına bukağı vurduklarında, Tanabay'ın beynini dağıtmakta tehdit ettiğini ve kendilerini bu adamdan kurtarmalarını söyler.

Kerimbekov'un gayretlerine rağmen, Tanabay, ilçe yönetim kurulu kararıyla partiden ihraç edilmekten kurtulamaz. Gülsarı'yla vedâlaşarak yola koyulur. Aleksandrovka yokuşunun bitiminde kendisine yetişen Çoro'nun yüzüne bile bakmaz.

Tanabay'ın dağ yolunu tuttuğu o gecenin geç bir vaktinde Çoro, bütün köylülerin yönetim binasında toplanmasını ister. Güçlükle soluk aldığını, sancılar içinde kıvrandığını farkeden karısı, onu toplantıdan vazgeçirmeye çalışır. Ancak Çoro, Tanabay'ın suçsuz olduğunu, onun partiden atılmasında suçu olmadığını, Aldonov'un hilelerini herkese anlatmakta kararlıdır.

Eve geç vakit dönen Tanabay için artık her şey anlamsızdır. Bu yüz-

den intihar etmeyi bile düşünür. Karanlık basarken köyden gelen Aytbay, Çoro'nun ağır hasta olduğunu haber verir. Tanabay, kararlıdır, gitmeyecektir, onun "Çoro" diye bir dostu yoktur artık. Caydar'ın ısrarlarıyla karanlıkta, baharın son karı iri lapalar halinde yağarken yola çıkar.

Köye yaklaştığında Çoro'nun evinin avlusunda biriken insanları görünce aklı başına gelir.

Çoro, büyük bir kafileyle mezarlığa götürülür ve toprağa verilir. Oğlu Samansur, Tanabay'a babasının vasiyetini bildirir. Çoro, Tanabay'dan parti kimlik kartını ilçe merkezine götürmesini istemiştir.

Tanabay ilçe merkezine gittiğinde Kaşkatayev, onunla görüşmek bile istemez. Tanabay, bir kez daha yıkılır. Kimliği kayıt işlerine bırakarak aynı günün akşamı yaylaya döner.

Tanabay, partiden ayrılışından yedi yıl sonra, Sarıgöğüs vadisindeki çiftlik atlarına bekçilik yapmaktadır. Kızları, ilk önce yatılı okula gitmişler, ardından da evlenmişlerdir. Teknisyen okulundan mezun olan oğlu da, ilçede bir işe girmiş, sonradan o da evlenmiştir.

Bir yaz günü, ırmak kıyısında ot biçerken, partiden çıkarıldığı yönetim kurulu toplantısında kendisini gözü kırpmadan savunan Kerimbekov'la İbrahim çıkagelir.

Kerimbekov, çiftlikte her şeyin düzene girdiğini, haber verirken Tanabay'dan da tekrar partiye dönmesini ister. Bugün yarın derken, Tanabay bir türlü partiye girmeye cesaret edemez.

Bu arada Gülsarı da iyice yaşlanmıştır. Tanabay, onu bir yıl sonra arabaya koşulmuş vaziyette görür. Eski koşu atını, boynunda güve yeniği bir hamutla, köhne bir arabayı çekerken görmek, ona büyük bir elem verir. Onu bir kez de atların en cılızı, en uysalı olarak sırtında altı yedi yaşlarında bir çocuğu taşırken görür.

Gülsarı'sına, kooperatif çiftliğinin yönetim binasına bir iş için uğradığında kavuşmak, Tanabay'ı çok heyecanlandırır. Hayvancağız tanınmayacak kadar zayıflamıştır. Onu, bir yıl boyunca sıcak kepek lapası ve doğranmış pancarla besler.

Tanabay, ikinci çocuğuna baba olan oğlunu kutlamak için Gülsarı'sıyla yola çıkar. Onlara beraberinde birçok hediye getirir. Eşinin işinde yükselemeyişinde partiden atılan kayınpederi Tanabay'ı sorumlu tutan gelini, onu geldiğine pişman eder. Tanabay'sa gelininin azarlamalarına susarak cevap verir. Bu kırgınlıkla, kışın ortasında, karlı bir havada eve ulaşamayacağını bile bile

öğleyin yola çıkar. Ancak gençliğinde koşarak, heyecanla tırmandıkları Aleksandrovka bayırını geçemezler. Gülsarı, orada hayata veda eder.

3. BAKIŞ AÇISI

Tanabay'ı savaş sonrası yılkıcılığa razı etmeye çalışan Çoro'ya göre, onun önder olması, başkalarını da peşinden sürükleyecektir. Tanabay, durumu karısı Caydar'la görüşmesi gerektiğini belirtir:

-"Peki, dedi Tanabay. Karımla görüşeyim bir kere. Bakalım o ne diyecek?

Bunları söylerken aklından şunları geçiriyordu: "Fırtınalı günler geçirdik, ama sen hiç değişmedin Çoro. İyiliğinden mum gibi eriyorsun. Kimbilir, belki böylesi daha doğrudur. Savaşta bunca sıkıntı gördükten sonra biraz yufka yürekli olmalıyız. En doğrusu da budur belki." (s.282)

İktibas ettiğimiz metinde de görüleceği üzere, "Elveda Gülsarı"da bize olayları, olaylarda rol alan şahısların hadiseler karşısındaki duygu ve düşüncelerini nakleden, "herşeyi bilen, gören hâkim anlatıcı"dır. Eserdeki vak'a, onun bakış açısı aracılığıyla dikkatlere sunulur.

"Hâkim anlatıcı" sadece şahısların düşüncelerini, neler hissettiklerini bilmekle yetinmez, bazı bölümlerde varlığını açıkça belli eder.

Kazaklarla yapılan alaman bayga (keçi kapmaca) yarışmasında, yarışmaya katılanların ve izleyicilerin nârâları bozkırda yankılanır. Onların heyecanını, coşkusunu içten hisseden anlatıcı da, bir an, kendisini atalarına duyduğu saygıyı dile getirme mecburiyetinde hisseder:

"...Bize yiğitçe oyunlar bıraktıkları için atalarımız nur içinde yatsınlar..."(s. 518)

Cengiz Aytmatov'un eserleri, Manas Destanın'dan (Yazarın bu destandan çok etkilendiğini, bu te'siri kendisinin de ifade ettiğini daha önceki çalışmalarımız da belirtmiştik.) hem teknik, hem de muhteva bakımından izler taşır. Sözgelimi, Manas Destanı'nda, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de rastladığımız, "Bakalım hânım ne söylemiş." tarzında cümlelere çok rastlarız:

"Büyük Kırgız ordusunu hareket halinde bırakalım da Alp Manas ile Cuvak'tan haber alalım."

"Bunu, burada bırakıp ak sungurun halinden bahsedelim."

"Bunu burada bırakıp Ayçörek'ten haber alalım."(4)

---

(4) Manas Destanı, Çev.: Abdülkâdir İnan, İst., 1992, S. 94, s. 153.

" Elveda Gülsarı" da da farklı mekânlarda cereyan eden hadiseler ve hadiselerin failleri olan şahısların durumları, kimi zaman, Manas Destanı'nda rastladığımız ifadeleri hatırlatan cümlelere verilir:

"Hepsinin kafaları dumanlaşmıştı. Onlar böyle "alaman bayga"yı, Gülsarı'nın üstünlüklerini inceden inceye anlatadursunlar, Gülsarı dışarıda terleri soğurken gemini geveleye geveleye bekliyordu."(s. 321)

Eserde anlatım formu, III. teklik şahıs ağzından gerçekleştirilir.

4. ŞAHISLAR

TANABAY : Tanabay'la atı Gülsarı, eserin temel kahramanlarıdır. Tanabay, bir zamanlar kardeşi Kulubay'la çoban yamağı olarak davar peşinde çok koşmuştur. Sürü sahibinin kendilerini aldattığını anlayınca onun yanından ayrılırlar. Tanabay, Yevremov adındaki bir Rusun yanında ırgatlığa başlar. Rusçayı onun yanında öğrenir, dünyayı onunla tanır. Bir süre sonra devrim, ardından savaş patlak verir. Altı yıl askerlik yapan Onbaşı Tanabay Bakasov, Çin'de Kvantung ordusunun teslîminden sonra da terhis olmuştur. Savaş sırasında talih yüzüne gülmüş, birkaç felâketten ucuz kurtulmuş sadece göğsünden aldığı bir yara yüzünden hastanede iki ay yatmıştır.

Tanabay, cepheden döndüğünde, savaşta kır düşmüş bıyıklarına rağmen fazla yaşlı değildir, bedence ve ruhça hâlâ dinçtir. Fakat genç de sayılmaz. Evde bir yaşında oğlu ile karısı onu beklemektedir. Bir süre eski mesleği demirciliğe devam eder. Arkadaşı Çoro'nun aracılığıyla başladığı yılkıcılık ikinci mesleği olur. Onu, koyun çobanlığı izler.

İşçilerin üstünlüğünü savunan, devlet yönetiminde onlara söz hakkı tanımayı amaçlayan Sovyet devrimi, Tanabay gibiler için ümit dolu yeni bir hayat demektir. Çoro'yla yakınlaşmaları o yıllara rastlar. Toprak kuruluna giren Tanabay, parti gençlik koluna da yazılır.

İktidara geçen Sovyet yönetiminin ilk olarak yaptığı işlerden biri "Toprak Kararnamesi"ni onaylamak olur. Bu kararname doğrultusunda, büyük toprak sahiplerinin arazilerine tazminat ödenmeksizin el konulur. Bütün topraklar devlet mülkiyetine geçer. Sovyet devrimi ve devrim sonrası uygulanan kolektifleştirme kanunu ve faaliyetleri birçok Rus yazarına konu olur. Sözgelimi Aytmatov'un da çok etkilendiiği **Mihail ŞOLOHOV**, **"Uyandırılmış Toprak"** isimli eserinde kolektifleştirmeyi benimseyenlerle buna karşı olanlar arasındaki çatışmayı realist bir bakış açısıyla dikkatlere sunar.(5)

---

(5) Mihail ŞOLOHOV, Uyandırılmış Toprak, Çev.: Leyla Soykut, Dünya Klâsikleri Dizisi, İst., Tarihsiz.

Kolektifleştirmenin ateşli liderlerinden biri olan Tanabay, üyev kardeşini bile sürgüne gönderir:

"- Madem adı çizelgeye geçmiş, öyleyse ağadır. Hiç acımayacaksın. Sovyet iktidarı uğruna babamın gözünün yaşına bakmam! Kardeşim değil, kim olursa olsun, vız gelir! Siz yapmazsanız onun sürülmesini ben istiyorum."(s.402)

Ağabeyine hiç acımaması, onu Sibirya'ya göndermesi yüzünden çevresindekilerin kınamalarına, dedikodularına hedef olur. Hatta bir ara köyde dinsizlik kampanyası sürdürmesiyle bir çok yaşlı kadın, ona lânet yağdırır.

Tanabay, aldığı görevi titizlikle yerine getirmeye çalışan sorumluluk sahibi bir insandır. İçinde bulunduğu zor şartlara rağmen yılkıcılıkta da, çobanlıkta da elinden gelen gayreti gösterir. Aleksandrovka bayırını herkesten önce tırmandığı için arkadaşı Çoro tarafından acelecilikle suçlanır. Çabuk öfkelenir.

Çobanları denetlemeye gelen ve kendi kişisel hesaplarının peşinde olan Sekizbayev'in, tüm gayretlerini görmezlikten gelmesi, onu zindana göndermekle tehdit etmesi karşısında zıvanadan çıkar. Çünkü soğuğa, ıslaklığa, kara, açlığa rağmen koyunları ve kuzularını kurtarmak için çırpınan, bir zamanlar geceleri elinde kızıl bayrakla kamyonlarla gezen, "kırmızı yazmalı emekçi kız" türküsünü büyük bir çoşkuyla söyleyen Tanabay, Sekizbayev gibi adamların suçlamalarına mâruz kalmamalıdır.

Eserde, Tanabay'ı savaştan önce ve savaştan sonra olmak üzere, iki devrede inceleyebiliriz. Savaş öncesi devrimin idealist kahramanlarından olan Tanabay'ın yeni hayatla ilgili birçok beklentileri, umutları vardır. Beklentilerinin, ümitlerinin gerçekleşmesi için savaş sonrasını özlemle bekler. Fakat realite, katı ve zalimdir. Hayâllerinin gerçeğe dönüşemeyeceğini ve emeklerinin karşılığını bulamayacağını anlayan Tanabay büyük bir çatışma yaşar İşte onu "trajik bir karakter" haline getiren de bu çatışmadır.

Atları çok seven birisi için koyunlara alışmak çok zordur aslında. O, bu problemi de aşar. Asıl sıkıntılı günler, bütün soğuğu, ıslaklığı toplayıp gelen bahar mevsimiyle başlar. Tanabay, savaşta bile böylesi zor anlar yaşamamıştır:

"- Özellikle geceleri diz boyu çamur ve koyun sidiği içinde didinirken, bu kırıcı, acı düşüncelerden boğulacakmış gibi oluyordu. Hay, sizi uykusuz geçen döldökümü geceleri! İnsan ayaklarının altında vıcık vıcık gübreyi çiğnerken bir de tepeden yağmur yağmaz mı? Rüzgâr barınağın içinde istediği gibi kol gezerken, feneri sık sık söndürmez mi? Tanabay önünü yoklaya yoklaya yürüdüğü halde ayakları bir şeylere takılıyor, yeni doğan bir kuzuyu ezmemek için emek-

leyerek sönen feneri arayıp buluyordu. Feneri yeniden yakınca bir de bakıyordu ki, üstü başı pisliğe bulanmış, elleri şişip kan içinde kalmış...

Çoktandır kendini aynada gördüğü yoktu Tanabay'ın; onun için birkaç yaş kocadığını, saçlarının ağardığını bilmiyordu. Adama şimdiden "ihtiyar" demeye başlamışlardı. Fakat onun ne kendine aldırdığı vardı, ne de ona dediklerine. Yemek yemeye, elini yüzünü yıkamaya bile vakti olmuyordu." (s. 395)

Saçının ağardığına, birkaç yaş ihtiyarladığına alındırış etmeden koyunlarını ve kuzularını soğuktan, açlıktan kurtarmaya çalışan Tanabay, bize, kazak yazar Tahavi Ahtanov'un "Boran" romanının kahramanı, tabiatla giriştiği savaşı kendi galibiyetiyle neticelendirmeye gayret eden çoban Kozban'ı hatırlatır.(6)

Çalışkan, iyi niyetli, gayretli bir çoban olan Kozban, koyunlarını, ot çeşitliliği ile gerçekten bir hazine olan Kuzgun bozkırına götürmeye karar verir. Ancak "beyaz canavar" dediği boran, bir hayalet gibi yakasına yapışır, peşini bırakmaz.

"Felâket. En çok korktuğu şey başına geldi işte, şimdi sürüyü mü kaybedecek? ileri! ileri! Boranla yüz yüze, adım adım ileri!... Bir adım, bir adım daha! Sürü gene dağılıyor: Çayıt! Çayıt ulan, caaaayıt!" İşte kurtuluş, ileride, koca bir buz kayası gibidir şimdi, tırmanıyorsun, kayıyorsun ikide bir aşağıya, ama inatla tutunuyorsun bu umuda, inatla seni dehşetli bir hışım, amansız şiret, oraya doğru atıyor.

.....

Rüzgâr aynı şiddetle esiyor. Kozban kamçıyı kaldırıyor, ama bir daha dehşetten donakalıyor. Meğer bunca zaman sürü yerinde saymış, bir adım bile ilerleyememiş. Demek ki bütün yaptığı şey, geriye doğru kaçışan koyunları tekrar sürüye döndürmekten başka bir şey değilmiş."(7)

Kozban, canı pahasına "beyaz canavar"a dayanır, ancak bu yetmiyormuş gibi, sürüsünü tepeden indirirken, kurdun saldırısına uğrar. Onun mücadele etmek zorunda kaldığı şey, boranıyla kurduyla sadece tabiattan ibaret değildir. Nasıl hârâ müdürü İbrahim, çiftlik başkanı Aldanov ve savcı Sekizbayev,

---

(6) Tanabay ile Kozban arasındaki benzerlik, Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKİN tarafından da Kardaş Edebiyatlar'ın 1985 yılı 10. sayısında "Boran" başlığı altında dile getirilir. O, Elveda Gülsarı adlı romanının ihtiyar ama mücadeleci Tanabay'ını Boran'ın Kozban'ına benzetir." Her ikisi de çobandır ve yine her ikisi de kendilerine emanet edilen sürüleri her türlü imkânsızlığa ve zorlu kış şartlarına rağmen ayakta tutmaya çalışırlar. Onlar bu yönde verdikleri olağanüstü mücadele ile okuyucunun sevgi ve saygısını kazanırlar, adetâ bir kahraman gibi alkışlanırlar." (s. 16)

(7) Tahavi, AHTANOV, "Boran", Çev.: Güneş Bozkaya, İst., 1972, s. (31-32).

Tanabay'ı kendi menfaatlerinin kurbanı etmekten çekinmemişlerse, Kozban ve karısı Canel de bencil ve ikiyüzlü Hasbulat ile ırz düşmanı Abbasbay'ın tuzaklarına av olmaktan kurtulamazlar.

"Elveda Gülsarı" yazarı, Kozban'a duyduğu saygıyı, eserin önsözüne yazdığı şu cümlelerle ifâde eder:

"Bu satırları yazarken ona en lâyık olan sıfatları arıyorum. Kozban, diyorum, sen çok iyi, çok vefalı, çok namuslu, çok dürüst bir insansın. Sen ideal bir kahraman değilsin. Hem yavaş hareket ediyorsun, hem müterredditsin, hem de gereğinden fazla mahçupsun. İlerici çobanların toplantısında sen, amirlerinin yazdıkları nutku bile okuyabilirsin; oysa bu nutuk sana düpedüz yalan ve resmiyet dolu bir yutturmaca geliyor. Sen boranda, kurt sürüleri arasında cesursun, mertsin, ama bu parlak salonda, tören havasında mahçup oluyorsun, cesaretini yitiriyorsun."(8)

Tanabay'dan da, tıpkı Kozban'dan istedikleri gibi, koyun çobanlığını kabul ettiği toplantıda, oradakileri bu işe teşvik etmek için, biraz da Çoro'nun etkisiyle, "bir komünist olarak" hayvancılıkta geri kalmış bir bölgeye, koyun sürülerinden birinin başına gitmeye karar verdiğini anlatması istenir. O, sürüyü görmeden böyle şeyler söyleyemeyeceğini belirtse de Çoro, onu bu niyetinden vazgeçirir.

Haksızlığa uğradığında Sekizbayev'e saldıracak, Gülsarı'yı dövecek kadar öfkelenen Tanabay, içli bir türkünün ezgisini duyduğunda göz yaşlarına hâkim alamayacak kadar hislidir. Bübücan'ı sevdiği günlerde, bozkırın puslu enginliklerini atı Gülsarı'sının üzerinde aşarken türküler söylemeye bayılır; türkü söylerken her şeyi ama her şeyi unutur.

Tanabay, çekingendir. arkadaşı Çoro gibi parlak sözler etmeyi beceremez. Partiden atılışına karar verdikleri toplantıda, kendisi hakkında söylenenlere hiç itiraz etmez, sessizce neticeyi bekler. Onlardan kendisini anlamalarını ister. Ancak bu bekleyişinin boşuna olduğunu farketmekte gecikmez.

Tanabay'ın, hayatında partiye yazılışı da, partiden atılışı da bir dönüm noktası teşkîl eder. Partiye yazılan Tanabay, beklentilerinin gerçekleşmesi ümidiyle büyük heyecana kapılır, kimi zaman öfkesine, sevincine hâkim olamaz. Aynı Tanabay, partiden atıldıktan sonra ise ömrünün geri kalan kısmını Sarıgögüs vadisindeki çiftlik ahırında bekçilik yapmakla geçirir. Artık özgüvenini yitirmiş herkese karşı suçluluk duyar olmuştur. Bu denli çekingen bir insan olacağı aklına bi-

(8) Cengiz AYTMATOV, "Önsöz Yerine", "Boran" İst., 1972, s. 14.

le gelmemiştir. Kimse ona yan bakmadığı halde, o insanlardan kaçar, kimseyle görüşmek istemez, başkalarının yanında hiç konuşmaz.

"Toprağa ve binalara bağlı olarak yaşayan yerleşik medeniyet, umumiyetle durgun bir karakter arzeder. Sürüleri ve av hayvanları ile daimî hareket halinde olan göçebe medeniyeti ise aktiftir"[9] "Alp" tipi böyle bir medeniyetin özlediği tüm hususiyetleri haizdir. Tanabay sürdüğü göçebe hayat şekli, atı Gülsarı, koyunları ile alp tipinden izler taşısa da eserde "yuvarlak bir karakter" olarak yer alır. Çünkü yılkıcı ve çoban Tanabay, aynı zamanda yerleşik medeniyetin bir unsuru olan partiye ve çiftliğe de bağlıdır.

GÜLSARI: Bir milletin yaşayış şekli, fertlerin kullandığı araçlar, eşyalar hatta hayvanlar bile onun kültüründen izler taşır. Milletine sayısız galibiyetler tattıran, "Türk" adını Tien-Şan dağlarından alıp Tuna nehrine kadar götüren "at" da, Türk kültürünü en iyi temsil eden unsurlardan birisidir. At üstünde doğup at üstünde ölen yiğit, sevincini de, üzüntüsünü de onunla paylaşır.

Atın kültürümüzde ne denli önemli olduğu hepimiz tarafından bilinen bir gerçektir. Bunun için günlük hayatımızda kullandığımız birkaç atasözüne bakmak yeterlidir:

At, adımına göre değil, adamına göre yürür.
Ata binen nalını, mıhını arar.
At beslenirken, kız istenirken,
At binenin; kılıç kuşananın.
At binicisini bilir.
Atına bakan ardına bakmaz.
At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır.
At yiğidin yoldaşı.
At sahibine göre kişner.

"At sürüleri, eski Türklerin başlıca servetlerini teşkil ediyordu. At, onlar için sadece bir binit değil, aynı zamanda yiyecek, içecek ve giyecek kaynağı idi.

Türkleri göçebe yapan da at sürüleridir. Zira Türkler, at sürülerini beslemek için yaylak ve kışlak olmak üzere iki türlü hayat yaşamışlardır."[10]

"Elveda Gülsarı"da savaştan dönen Tanabay'ın hayatını değiştiren,

---

(9) Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, "Türk Destanında Alp Tipi", Türk Edebiyeti Üzerinde Araştırmalar I, İst., 1992., s. 13.

(10) _____, "Oğuz Kağan - Oğuz Han Destanı", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar(3), Tip Tahlilleri, İst., 1991, s. 13.

yıkıcılığa başlaması olur. Yeni işi gereği, o da vaktini yaylaklarda ve kışlaklarda geçirir. Bir buçuk yaşındaki kula tayı, ilk kez yılkıcı göreviyle yaylaya çıktığı sırada, ihtiyar Torgoy'un yılkısında görür. Seyrek rastlanan altın sarısı donundan dolayı Torgoy'un torununun "Gülsarı" adını verdiği kula at, o zaman kısacık beli, ufak tefek, tostoparlak bir taydır. Doğuştan rahvan olan ve rahvan yürüyüşünü ömür boyu bırakmayan Gülsarı'yı Torgoy, güzel bir kıza benzetir:

"– Yalnız dikkat et, göz değdirme kula taya. Vakti gelmeden kimseye sözünü etme; bir güzel kızın, bir de rahvan atın iyisini beğenini çok olur. Gelinlik kız iyi bir kocaya düşerse, gonca gül gibi açılır, seyrine doyum olmaz. Ama bir de kötü kocaya vardı mı, sorma gitsin! Gördükçe yüreği sızlar insanın. Üstelik yapılacak bir şey kalmaz. Rahvan at da öyle. Rahvanın iyisi öyle kolay çaptan düşer ki! Koşarken birden kapaklanıverir." (s. 285)

Gülsarı, sahibi, genç sığırtmaç Tanabay'ın yılkıcılığa başladığı bahar, gençliğinin en güzel çağına girer:

"Birbuçuk yaşındaki uzun tüylü bodur tay sağlam yapılı, sülün gibi bir at oluverdi... Boyu uzadı, gövdesi yuvarlaklıktan kurtularak önde geniş, arkada dar bir üçgen biçimini aldı. Kafası gerçek bir rahvan atın kafası gibi kupkuruydu. Burnunun kamburluğu, gözlerinin birbirinden uzak oluşu, dudaklarının kısalığı ve gerginliği tıpa tıp rahvan atınkine benziyordu."(s. 290)

Diğer atlar içerisinde açık sarı donu, kuru kafası, kemerli burnu, koyu gözleri, güçlü geniş sağrısıyla hemen farkedilir. Yılkıda yumuşak tüylü tayları baba sevgisiyle korur, analarının gözünden biraz uzağa gidecek , tökezleyip yere düşerek yılkıdan ayrılacak olsalar, hemen yanlarında biter. Gülsarı'nın bir erdemi daha vardır: Atların boşu boşuna rahatsız edilmelerinden hiç hoşlanmaz, böyle durumlarda yılkıyı oradan uzaklaştırır. Bu tür davranışlarla, iyi bir aygır olacağını da ispatlar.

Türklerde yiğit bir erkek atıyla anılır. Başka bir deyişle "at" yiğidin kahramanlığının da sembolüdür. "At yiğidin yoldaşı" atasözü, bu gerçeği çok güzel vurgular. Manas Destanı'nda Manas düşmanını, Aymanboz'uyla yener. Karısı Kanıkey Hatun, Kökatay'ın aş töreninde yapılacak yarışmaya "Kula" atını hazırlar. Çinlilerin ve Kalmukluların askerî durumlarını öğrenmek için yola çıkacak olan Almambet, Manas'tan, kendisine Sırgak'ı yoldaş vermesini ve Acıbay Ağa'nın atı "Küren"i ister. Çünkü "Küren" insanın beynini kaynatan sıcakta, kırk gün susuz çölde yürürse susamayı bilmez bir hayvandır.(11) Ahtanov'un Kozban'ı, boranı, köpekleri Kuptan ve Maylayak'ın yanısıra atı Tortobel'le aşmaya çalışır.

---

(11) Manas Destanı, s. 9., s. 61, s. 76.

Tanabay, Gülsarı'yla birlikte olduğu anları çok sever. Gülsarı'nın doğuştan rahvan at oluşu, ona bir çok yarışmalarda birincilikler tattırır. Gülsarı, hem kendisini, hem de sahibini. şöhrete kavuşturur, Tanabay'ı en çok türkü söylerken sever, böyle anlarda koşmaya da bayılır.

"Aytmatov'un romanlarında tabiat, geniş bir yer tutar... Yazarın romanlarında tabiatın şu maksatlarla kullanıldığını görürüz: 1. Tasvir, 2. Sembol, 3. Tem, 4. Millî boyut...

.....

Taibatın kendisi ve çeşitli tabiat varlıkları, onun doğrudan doğruya söyleyemediği bazı sosyal kavramların sembolü olur. Yazar, burada hem bir fikir adamı hüviyetindedir, hem de bir sanatkârdır. Bir taraftan estetik bir gayeyle diğer taraftan da açık konuşmamanın verdiği temkinle eserlerindeki sembole sığınır. Bu kullanış, onun eserlerine gizlilik ve güzellik kazandırır."(12)

"Elveda Gülsarı"da Gülsarı, hayvancılığın ve mâzinin sembolü olduğu kadar hürriyetin de sembolüdür."(13)

Gülsarı, bir gün diğer atlarla birlikte tuz yalarken, kıldan örülmüş ilmiği boynunda buluverir. Diğer atlar gibi ilmikten korkmadığı için tuz yalamaya devam eder. İlmiğin boynunu sıktığını, su içmek için ırmağa koşmak istediğinde farkeder:

"A, o da nesi? Boynundaki ilmik gittikçe gerginleşiyor, bırakmıyordu onu. Böyle şey hiç başına gelmemişti. Gülsarı başını arkaya attı, gözleri yuvalarından oynarken hırladı, şaha kalktı. Çevresindeki bütün atlar bir anda kaçmışlardı; şimdi onu kıl kementle tutan insanlarla karşı karşıyaydı.

...

Bir korku düştü kula atın içine. Bir daha şaha kalktı, bir daha, bir daha... Güneş gözlerini kamaştırdı, ateşten halkalar saçıldı dört bir yanına. Bastığı yer, dağlar, ormanlar, tepetaklak oldular; gözünün önü karardı. Gülsarı inip inip kalktıkça bu korkunç karanlığı ön ayakları tekmeliyor, tekmeliyordu..."(s. 291-292)

Gülsarı'ya sırayla, yular, gem takılır, sırtına bir eğer vurulur. Kayıştan yapılmış kelepçeyi dudaklarına gecirdikleri zaman, acıdan arka ayaklarının üstüne çöker. Dudaklarındaki dayanılmaz acı yüzünden gözleri yuvalarından fırlar. Hayvancağız, ne kıpırdayabilir, ne de soluk alabilir. Sahibinin sıntına bindiğini,

---

(12) Bilge ERCİLASUN, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", Türk Kültürü, S: 325, Mayıs 1990, s. 290.

(13) _____, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Tabiat", Türk kültürü Araştırmaları, Ank., 1988, s. 119.

ayaklarını böğrüne sımsıkı yapıştırdığını sonradan fark eder:

"Kula at şaha kalktı, bütün öfkesiyle, avazı çıktığınca kişnedi, arka ayaklarıyla çifte savurarak oradan oraya sıçradı, onu sıkan şeylerin hepsini birden üstünden silkip atmak için bütün gücüyle yana doğru fırladı..." (s. 293)

Yular ve gem takılması, sırtına bir eyer vurulması, yılkıda, dağlarda, kırlarda başına buyruk dolaşan Gülsarı'nın hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Onun, kendisini yulara, geme ve eyere hapsetmek isteyenlere karşı duyduğu tepki, bir anlamda Türklerin, hatta insanoğlunun tutsaklığa, esarete duyduğu öfkenin, bağımsız ve hür yaşama özleminin ifadesidir.

"Tabiat, Kırgızların hayatıdır. Millî ve sosyal bütün özellikler, tabiatla beraber vardır. Bütün değerler, bütün kültür malzemesi onun etrafında örülmüştür. Oyunlar, eğlenceler, çalışma hayatı ve diğer bütün ortak hadiseler, tabiatın içinde cereyan eder. At gibi bazı tabiat varlıkları, Kırgız hayatının vazgeçilmez parçalarıdır. Yazar ele aldığı tabiat varlıkları ve hadiseler vasıtasıyla Kırgız folklorünü, tarihini ve destan kültürünü vermiştir... Yazar, Gülsarı'da belli bir atı tasvir ederken, aynı zamanda atın Kırgızların hayatındaki tarihî önemini, atla ilgili oyun ve yarışları da ele alır."(14)

Köyde, "Tanabay'ın rahvan atı", "köyümüzün süsü" lâkaplarıyla anılan Gülsarı, daha "r" sesini bile çıkaramayan, toza toprağa bulanmış mahalle bebelerinin dilindedir. Asıl şöhretin ne olduğunu, bunun sağladığı büyük gücü yarışmalarda anlar. Komşu çiftliklerden, dağ köylerinden, hattâ Kazakistan'dan bile atlıların katıldığı yarışmalar, ırmak kıyılarını, çayırlıkları, tepeleri bir şenlik yeri haline dönüştürür. Atların koşumları pırıl pırıldır, üzengileri şıngırdar, göğüs kayışlarına gümüş süsler takılır. Kadınlar rengârenk entarilerini giyerler., başlarına beyaz tülbentler, yazmalar bağlarlar.

Koşuyu birincilikle bitiren Gülsarı, "alaman bayga"ının da muzaffer atı olur. "Alaman bayga, (keçi kapmaca)", at üstünde oynanan bir çeşit futboldur, yalnız top yerine başsız bir keçi gövdesi kullanılır.

Tanabay, mertçe bir boğuşmadan sonra keçi gövdesini Kazak gencinin elinden alır. Eğerinin önünü attığı avını göğsüyle bastırarak sımsıkı tutar. Ne onun, ne de kula atının kıpırdayacak hali kalmamıştır. Yardımına yetişen hemşehrileri olur. Bu manzara, Tanabay'ı maziye, atalarının kahramanca mücadelelerine götürür:

---

(14) _____, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", a.g.y., s. 290.

"Onlara eşlik eden yiğitler olmasa bir adım bile ilerleyemezlerdi. Herhalde insanlar eski günlerde savaş ganimetlerini böyle kaçırırlar, yaralı bahadırları düşmana tutsak düşmekten böyle kurtarırlardı." (s. 320)

Bir tören ve şenlik havası içerisinde yapılan yarışmalar, hem Kırgızlar, hem de Kazaklar ve Kırgızlar arasında dostluğun, kardeşliğin ve barışın da pekiştirilmesine vesile olurlar. Kırgızlar, yarışma sonucunda ırmağın öbür yakasında kalan Kazaklara,

"–Oyun için teşekkür ederiz!" diye bağırırlar.

Kazaklar da onlardan

"– Esen kalın! Güze gene karşılaşacağız!" diyerek ayrılırlar. (s. 320)

Yarışmalar, Kazak tamburuyla Kırgız kopuzundan gürleyerek dökülen sesler eşliğinde yapılır. Gülsarı'nın ve Tanabay'ın zaferleri onuruna kadehler kaldırılır, yarışma ballandıra ballandıra anlatılırken galibiyetin de tadı çıkarılmış olur.

"Kırgızların sağlam bir kimlikleri vardır ve diğer Türk milletleriyle özellikle Kazak ve Özbeklerle olan dil birliğinin ve millî yakınlığın farkındadırlar. Kırgızistan'ın başkenti Frunze (Bişkek) Kazak sınırına, Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'nın Kırgız sınırına yakınlığı kadar yakındır."[15]

Eserin başında, sahibi yaşlı Tanabay'la Aleksandrovka bayırını tırmanırken gördüğümüz kocamış, cılız, kula beygir Gülsarı, artık anlı şanlı mâzisinden çok uzaktadır. Romandan yapacağımız ilk alıntı, atın mâzisi ile şimdiki hâli arasındaki farklılığı, trajik bir şekilde gözler önüne serer:

"Ne günlerdi onlar! O, inanılması güç, delişmenlik çağında ayakları ıslak toprağa bata çıka koştururdu çayırlarda. Dağların ardından aşan güneş, at olur kişner, onunla birlikte tırısa kalkardı. Yılkının sürübaşı aygırı kulaklarını öfkeyle arkaya yatırıp, sürüye döndürmek için arkasından yetişinceye dek, aptal Gülsarı, güneşi yakalamak sevdasında dörtnala kalkar; çayırlığı, ırmağı geçtikten sonra çalılığa dalmış olurdu. O uzak günlerde yılkılar ayakları yukarıda yürüyorlarmış gibi gelirdi, kocaman yeleli annesi ılık bir süt bulutuna dönüşürdü." (s. 271-272)

Aynı Gülsarı, Aleksandrovka bayırını köhne araba ve sahibi Tanabay'la aşmaya çalışırken artık, "geberesi bir hayvan"dır. Kamyon şoförü o'nun için "iskelet" tabirini kullanır. Bir zamanların rahvan atı Gülsarı'nın leşi, köpeklere, kargalara yem olmalıdır. Onun kaderi sahibi Tanabay'ınkisinden çok farklı

---

(15) Svat SOUCEK, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Milli Renk ve İkidillilik", Çev.: Yrd. Doç. Dr. Orhan Söylemez, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, S: 10, Aralık 1996, s. 8.

değildir. Önceleri koşarken ayaklarının altından kalkan toz, ona yetişemezken , şimdi o toz bulutu, onu dört bir yandan sarmaktadır.

"Uzun, sıska boynuna geçen hamuttan aşağı sarkmıştı beygirin koca kafası. Ara kayışlar arasında, yukarıdan aşağı uzanan kaburga kemikleri, pörsümüş, zayıf böğürlerinde kabarık kabarık görünüyordu. Bir zamanların pırıl pırıl, altın sarısı tüyleri, terden, kirden renk değiştirmişti. Köpüklü boz ter sızıntıları kemikli kuyruk sokumundan başlayıp karnına, bacaklarına, oradan tırnaklara süzülüyordu." (s. 273)

ÇORO: Tanabay'ı savaş sonrası, demirciliği bıraktırıp yıkıcılığa başlatan eski arkadaşı Çoro olur. Çoro, hastalıklı, sıska bir adamdır. Boynu incelmiş, çökük avurtları kırışıklıklar içinde kalmıştır. Havaların çok soğuk olmamasına rağmen, kazağını sırtından hiç çıkarmaz. En yakın arkadaşı Tanabay'ın partiden atıldığı toplantıda an solgun yüzlü Çoro'dur. Uzun elleri tir tir titremektedir.

Tanabay, onunla devrim yıllarında tanışır. Çoro, köyünün en bilgili, en çok göze batan delikanlısıdır. Köyün gençlerine okuma yazma öğretir. Ağır başlı, iyi huylu oluşundan dolayı onu sevmeyen yok gibidir:

"Fakat onun bu yumuşak başlılığı Tanabay'ın hiç hoşuna gitmezdi. Toplantılarda birden ayağa fırlar, düşman sınıfa karşı verdikleri savaşta arkadaşını yufka yüreklilikle suçlayarak veryansın ederdi." (s. 281)

Kalbinden rahatsız olduğu için çürüğe çıkıp askere alınmayan Çoro, çiftlik başkanlığını savaş süresince de sürdürür. Kalp kirizi geçirene dek bütün işleri aksatmadan çekip çevirmiş, ondan sonra da iki yıl kadar parti temsilcisi olarak görev yapmıştır.

Çoro, aceleci ve telâşlı Tanabay'ın aksine temkinlidir, sabırlıdır, ihtiyatlı hareket eder. Gelecekle ilgili ümitlerini hiçbir zaman kaybetmez. Zorluklar ne denli büyük olursa olsun, toparlanacaklarına, düşledikleri mutlu günlere kavuşacaklarına inanır.

Çoro, tecrübeli oluşu, toplantılarda ne zaman, ne şekilde konuşacağını, ne zaman susacağını bilişiyle de Tanabay'dan ayrılır.

Eserin başında nasıl tanıtıldıysa sonunda da aynı hususiyetleri muhafaza eden **Çoro**, "tek yönlü, düz karekter"dir. Bu tür karakterler, "...bir kez okuyucuya tanıtıldılar mı, bir daha tanıtılmaları gerekmez. Hiçbir zaman yazarın denetiminden çıkmaz, gelişmeler için çabada bulunmasını gerektirmez, kendi havalarını kendileri yaratırlar."(16)

---

(16) E.M. FORSTER, "Kişiler", Romanı Sanatı, İst., 1985, s. 109.

CAYDAR: "Düz karakter" özelliği taşıyan bir başka şahıs da Tanabay'ın fedakâr karısı Caydar'dır. Elleri, soğuktan, sıcaktan, uzun yıllar çalışmaktan sertleşmiştir. Saçlarına kır düşmüş; boynunda, ağzının kenarlarında. gözlerinin çevresinde kırışıklıklar peydahlanmıştır. Bu kırışıklıklar, Tanabay'a karısının kaybolup giden gençliğini; saç örgüleri omuzlarına düşen fidan gibi bir kızı, kendi gençliğini, ilk aşklarını hatırlatır.

Caydar, Tanabay'ın gönlünü küçük bir kızken kopuzuyla çalar.

Cengiz Aytmatov'un eserleri, halk kültüründen birçok unsurlar taşır. Bu unsurlar kimi zaman bir türkü olur, kimi zaman bir masal, bir efsane, bazen de çocukların oyunlarında söylediği tekerlemeler... Kahramanların aşklarına bile türküler, kopuzlar vesile olur. Cemile de hisli ve ince duygulu Danyar'ı ilk kez yanık bir türkünün ezgisinde tanımıştır.

Caydar, oğluyla Tanabay'ı savaştan dönünceye kadar beklemiş, Bübücan'la ilişkilerine rağmen eşine sâdık kalmıştır. Öfkeli kocasını yatıştıran, ona her an destek olan, zor anlarında yanından hiç ayrılmayan da Caydar'dır. Koyun çobanlığında Tanabay'ı ikna etmeye çalışan Çoro, her konuda olduğu gibi bu hususta da Caydar'ın anlayışlı davranacağından emindir:

"... Bilirsin akıllı kadındır Caydar, halden anlar. Böyle bir karın olduğu için şükretmelisin. O olmasa kimbilir, başına ne işler açılırdı" (s. 365)

Çoro'nun Caydar'ın davranışlarını, tavırlarını izleyerek söylediği bu sözler, şahısların tanıtımında anlatma ve gösterme yöntemlerinin kullanıldığını gösterir.

Caydar, "Boran"daki çoban Kozban'ın yine çoban karısı Canel'e benzer. O da sonradan ölen oğlu Murat'la kocasını savaştan dönene dek beklemiş, eşi geldikten sonra da birlikte çobanlık yapmaya başlamışlardır. O da her zaman eşinin yanında olmuş, onu hiç yalnız bırakmamıştır.

BÜBÜCAN: Tanabay'ın denetleme kuruluna seçildiği yıl, köye, çiftlik yönetim bürosuna sık sık gidişleri sırasında tanıştığı Bübücan'sa dul bir asker karısıdır. Yumuşak elleriyle boynunu okşayışı Gülsarı'nın çok hoşuna gider. kadının duygulu ve büyüleyici ellerini, alnı akıtmalı küçük, doru kısrağın gergin dudaklarına benzetir. O, bu kadının gözleri gibi gözleri hiç kimsede görmemiştir. Boynunda taşıdığı karanfil çiçeklerinden yapılmış kolyeden yayılan kokuyu çok uzaklardan duyar.

Tanabay, fedakâr karısı Caydar'a rağmen bir kız çocuğu olan, koyu renkli yazmasının altında solgun görünen bir yüze sahip Bübücan'a büyük ya-

kınlık duyar, birkaç geceyi de onunla geçirir. Gülsarı da sahibi Tanabay'ın Bübücan'a âşık olduğu günlerde birlikte doğup büyüdükleri, alnı akıtmalı ufak tefek doru kısrakla koşmaya bayılır.

TORGOY: Savaş sırasında atlara bakan ve sonradan yılkıyı Tanabay'a teslim eden Torgoy, bumburuşuk yüzünde tek kıl bulunmayan, ufak tefek, kuru bir adamdır. Başında, mantar gibi duran, koyun derisinden yapılmış bir şapka vardır.

Torgoy, mütevazıdır, Tanabay'ın yılkısını beğenmemesine öfkelenmez. Gülsarı'yı ilk keşfeden, onu Tanabay'a tanıtan, eserde "düz karakter" olarak yer alan Torgoy'dur.

İBRAHİM: Çiftliğin hârâ müdürü İbrahim, kaypakça tavırlarından dolayı, Tanabay'ın baştan beri sevmediği bir insandır. Kendisine acındırmak için Tanabay'ın yanında, hüngür hüngür ağladığı anlar bile olmuştur. Rahvan yürüyüşüyle meşhur Gülsarı'yı getireceğini başkana söz vermiş, Tanabay'ın itirazlarına rağmen, Caydar'ın araya girmesiyle bu işi kotarmış, kısa sürede hârâ müdürlüğünden çiftlik başkanının hayvan yetiştirme yardımcılığına atanmıştır. Tanabay, onu, en son, yeni başkan Kerimbekov'un yanında görür. İbrahim, yanakları tombullaşmış, hafifçe de göbek salmıştır:

"Vay tilki, vay!" diye düşündü Tanabay. "Gene koltuğuna sokulacak birini bulmuş. Şuna bak, nasıl da yaltaklanıyor. Vazgeçilmecek bir adam sanıyor kendini. İlle birilerine yaranacak, birilerine hizmet edecek..." (s. 456-457)

İbrahim, her zaman, her toplumda karşılaşabileceğimiz, kendi menfaati ve istikbali uğruna çevresindekilere dalkavukluk etmekten çekinmeyen, kurnaz ve şahsiyetsiz insanları sembolize eder.

SEKİZBAYEV: Romanın şahıs kadrosunu oluşturan kişiler, mutlaka eserin temel kahramanıyla karşılaşmak, onunla bir münasebet kurmak zorundadırlar. Sözgelimi Tanabay'ı partiden attıran, parti tarafından kendisine koyun çobanlarını denetleme vazifesi verilen Sekizbayev olur. İlçede kendisi gibi yetenekli bir insan durup dururken parti temsilciliğine dışarıdan birinin, Kaşkateyev'in atanmasının öcünü, Tanabay'ı partiden attırmakla çıkarır. Partinin yeni ilçe başkanı **Kaykateyev** de Sekizbayev gibi adamların oyunlarına gelmeyecek kadar tecrübeli ve ihtiyatlıdır.

COROKUL ALDANOVİÇ: Poturlu, kısa, kalın bacaklı Corokul Aldanoviç, yeni çiftlik başkanıdır. İbrahim, Gülsarı'yı, Tanabay'ın elinden pek sert bir adam olan bu yeni başkan için almıştır. Hep yüksek mevkilerde bulunmuş olan

Aldanoviç, daha ilk toplantıda, dürüst çalışmayanları en ağır cezalarla cezalandırmaktan, düşük verimi bile sağlayamayanları mahkemeye vermekten bahseder. Ona göre çiftlikler büyütülmeli, tarım ve hayvancılık tekniğin en ileri verileriyle yapılmalıdır.

BEKTAY: Tanabay'a yamak olarak verilen ve İbrahim'in bile söz geçiremediği Bektay, yakışıklı, boylu poslu, kara, şehlâ gözlerinden meymenetsizlik okunan bir delikanlıdır. Tanabay gibi idealist insanların devrinin çoktan geçtiğini haber veren Bektay, halkının çıkarından ziyade kendi çıkarını, kendi geleceğini düşünen yeni nesli temsil eder. Arzuladıkları gibi çalışabilmesi için kendisine radyo verilmesi, arada bir sinemaya gitmesine karışılmaması, çadırının yenilenmesi, her gün gazetesinin, haftada bir de dergisinin getirilmesi gerektiğini söyler.

Sürüsünü Tanabay'a bıraktığı gün onun ikazlarına sertçe karşılık verir:

"Gelme arkamdan! Artık ben değil sen düşün çareni. Benim insanca yaşamaktan başka düşüncem yok. Benim başkasından nem eksik? Ben de herkes gibi kentte bir iş tutar, üç beş kuruş kazanırım. Ne diye şu koyunlarla ömrümü çürüteceğim?" (s. 408)

Bektay'ın sitemi sadece Tanabay'a değildir, onun öfke ve kin dolu sözlerinden Sovyet yönetimi de nasibini alır. O, Tanabay'ın sürüsü için gecesini gündüzüne katmasını çok anlamsız bulur:

"— Yalnız senin gibi adamlardan hoşlanmıyorum işte! Kendinizi ezdirdiniz, vara yoğa "Yaşa! Varol!" çektiniz. Kendiniz insanca yaşam görmediğiniz gibi bize de göstermediniz."(s. 378)

"Vara, yoğa "Yaşa! Varol!" çeken ve Sovyet devrimine dalkavukluk edenler, Mehmet Âkif'in "dilli düdük" diye vasıflandırdığı meşrutiyet kahramanlarından farksızdır.(17)

Tanabay'ın öbür yamağı **Aşım Bulatbekov**'sa pek hamarat değildir ama Bektay'ın aksine yumuşak başlı delikanlıdır.

---

(17) Mehmet Âkif ERSOY, "Süleymaniye Kürsüsünde", Safahat I Orjinal Metin - Sadeleştirilmiş Metin - Notlar, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, Yrd. Doç. Dr. Rıza Bağcı, Arş. Gör. Fazıl Gökçek, İst., Tarihsiz, s. 346.
"Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...
– Yaşasın!
– Kim yaşasın?
– Ömrü Olan.
– Şak! Şak! Şak!"

Çoro'nun fakültede okuyan oğlu **Samansur**, babası gibi aklı başında, bilgili, olgun birisidir. Çoro'nun yerini alabilecek, onun başlattığı işi devam ettirebilecek bir oğul olduğu için Tanabay'ın çok hoşuna gider. **Tanabay'ın kendi oğlu** ise, Samansur'un aksine pısırık, zayıf iradeli birisidir. Bir üst mevkie yükselmeyi beklerken, yerine başkasının atanması, **karısını** çileden çıkarır. O da öfkesini kayınpederi Tanabay'dan çıkartacak kadar kaprisli, huysuz bir kadındır. Bu yüzden Tolganoy Ana'ya saygıda, sevgide kusur etmemekte büyük titizlik gösteren Aliman gelinden çok farklıdır.

5. ZAMAN

Okur, "Elveda Gülsarı"da (Tıpkı "Toprak Ana"da olduğu gibi) iki farklı zamanla karşılaşır.

Tanabay, oğlunun evinden öğle üzeri ayrılır. Yola çıktığında güneş, bulutların arasında, ufka yakın bir yerdedir. Ortalığa, sönük, puslu bir gün batımı aydınlığı çökmüştür. Aslında şubat ayında, soğukluğu insanın içine ürperti veren bir günde yapılacak bir iş değildir bu. Oğluyla gelinine kırgın olan Tanabay'ın bunları düşünecek vakti yoktur. Yaşlı kula atı Gülsarı'sıyla yolculukları sabaha değin sürer. Bozkır çepeçevre aydınlanıp genişlerken, yolun kenarında sönmeye yüz tutan ateşin korları küllenmeye başlamıştır. Tanabay, cansız Gülsarı'yı orada bırakarak, yalnız başına bozkırdan dağlara vurur.

"Hatıralar, yaşanmış hayatın ahlâkî yönden bir muhâkemesidir."[18] diyen Aytmatov'un "Elveda Gülsarı" adlı eserinde, Tanabay ve Gülsarı'nın hatıraları, eserin vak'asını teşkil eden temel malzeme olarak karşımıza çıkarlar. Yolculuk sırasında, geçmiş günler, savaş öncesi ve savaş sonrası anlar, yılkıcılık ve çobanlık yaptığı günler, bir bir, Tanabay'ın aklına gelir. Maziye, hatıralara dönüş, Gülsarı için de geçerlidir.

"Bazı romancılar, "geriye dönüş" tekniğini, eserlerin temel belirleyeni olarak kullanmışlardır. Meselâ Cengiz Aytmatov'un Elveda Gülsarı romanıyla Peyami Safa'nın Biz İnsanlar romanında asıl tabloyu, maziye ait olaylar şekillendirmektedir. Bu romanlarda hâl, sadece bir geçiş özelliği taşımaktadır. Bir iki günlük, hâl perspektifinden, yıllar öncesinin hayli geniş bir dilimine bakılmaktadır. Nitekim Elveda Gülsarı'da Gülsarı adlı atın, büyüyüp gelişmesini ve nihayet kocayıp çöküşünü, söz konusu tekniğin sağladığı imkanlarla öğreniriz"[19]

Anlatma zamanının, bir öğle sonrasından ertesi gün sabah vaktine

---

(18) Cengiz AYTMATOV, a.g.e., s. 14.

(19) Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKİN, "Geriye Dönüş Tekniği", Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Konya, 1989, s. 80.

mâzi içinde mâziye gitmeler de yaşanır.

Geceleri geç vakitlere kadar kuzu barınağında çalışan Tanabay'a mâzisi, hatıraları arkadaşlık eder:

"Bir zamanlar çoban yamağı olarak davarların peşinde çok koşmuştu. Kardeşi Kulubay'la birlikte bir akrabalarının koyunlarını güderlerdi. Aradan bir yıl geçince bir de baktılar ki, boğaz tokluğuna çalışmamışlar mı? Sürü sahibi aldatmıştı onları, sonra isteklerini dinlemek bile istemedi. Ne yapsınlar zavallılar; ayaklarında eski çarıklar, çıkınları boş, cepleri tamtakır, köye döndüler."(s.400)

Kulubay, başka bir ağanın yanında çobanlık yapmaya başlarken Tanabay da, Yevremov adında bir Rus'un yanında ırgat olur. Devrimden sonra Tanabay'ın gündüzleri at sırtında, geceleri de toplantılarda geçer. O,

"... at üstünde şuraya buraya koştururken, toplantılar düzenler, danışma kurullarına katılırken ağabeyi işini yoluna koymuştu. Dul bir kadınla evlenmesi epey mal mülk sahibi etmişti onu. Kollektifleştirme sırasında koyunları, bir ineği, iki atı, yanında bir tayı olan sağmal bir kısrağı, pulluğu, tarlası, tapanı herşeyi vardı. Hasat zamanı ırgat tutuyordu artık. Ona zengin denilmezse bile yoksul da değildi. İyi yaşıyordu, ama gece gündüz çalışıyordu." (s. 401)

Tanabay, Kulubay'ın ağabeyi olmasına ve bir zamanlar birlikte çobanlık yaptıklarına aldırmadan sürgüne gönderdiğini de hatırlar.

Görüleceği üzere, eserin zaman plânında yaşanan geriye dönüş, şahısları tanıtma gayesi de taşımaktadır.

Çoro, partinin yönetim odasında son toplantısını yapmak için beklerken,ömrünün son demlerini yaşadığının farkındadır. Bunca yıl çalışmış, didinmiş, ancak bir türlü geriye bakabilecek zamanı olmamıştır. İstediklerini yapamayışı, engelleri aşamayışı ve zorlukları yenmek için fırsatın da kaçtığı, iki sayfada üç kez tekrarlanan "Zaman, acı, uğultulu damlalar halinde ağır ağır tükeniyordu." cümlesiyle anlatır.

6. MEKÂN

Tanabay, savaştan sonra, demircilik mesleğini bırakıp yılkıcılığa ve çobanlığa başlar. Bu iş değişikliği, mekân değişikliğinin de ifadesidir. Dükkân (kapalı mekân)dan dağlara, yaylaklara, kışlaklar (açık mekân)a çıkıştır. Artık Tanabay'ın yeri, vadinin yamaçları arasında sıkışmış cılız dere kenarları, dört yanı karlı dağlarla çevrili düzlükler, üstlerine yalçın kayalar sarkmış karla kaplı yamaçlardır.

"Aytmatov'un doğduğu yer, Kırgızistan, Rusya ve Çin Türkistan'nın mağrur Tien-Şan Dağları'nın Sovyet tarafından batıya abanmış bir ülkedir. Kırgızlar son zamanlara kadar, bu dağların yamaçlarına ve vadisine hâkim göçebe hayat sürdüler. Bir mil kadar bu dağların içine gömülmüş olan büyük Issık Göl, Kırgızistan'ın dikkate değer yerlerinden biridir.

.....

Tian-Şan'ın kuzey-batısından akan Chu ve Talas nehirleri, Kırgızistan'daki vadilerden ayrılarak, Kazak sınırını geçer, Kazakistan bozkır ve çöllerinde yavaş yavaş gözden kaybolurlar. Dağların kuzey yamaçlarından akan bir diğer Kırgız nehri, Nârin ise, Kırgız-Özbek sınırını geçer ve diğer kollarla birleşerek eski Sır-Derya'yı (laxartes) vücuda getirmek üzere verimli Fergana vadisine ulaşır. Kırgızların anavatanı olan bu dağlar, vadiler, göller ve nehirler, onların millî şuurlarına, folklorlarına ve en fazla da Aytmatov'un çalışmalarına tesir eder."(20)

Gülsarı, gençliğinde defalarca geçtiği Aleksandrovka bayırını son bir kez daha tırmanamadan hayata veda eder. Issız bozkır ve her türlü teferruatı silen, yok eden kar, onların yalnızlıklarını iyice arttırır.

"Kocamış atla yaşlı adam ıssız yolda baş başaydılar.

Şubat sonlarıydı. Kar düzlüklerde erimişti. Yalnız şurada burada, yarlarda ya da sazlık çukurlarda, son kar yığınları inlerine çekilmiş kurtların sırtı gibi görünüyordu. Rüzgâr estikçe hafif bir toktoğan kar kokusu yayılıyordu çevreye. Toprak daha çözülmemişti, boz rengi altında cansız yatıyordu. Kışın bitimine doğru bozkırın taşlaşmış, iç karartıcı, insan barındırmaz bir görünüşü vardı. Çevresine bakınca Tanabay'ın tüyleri diken diken oldu." (s. 274)

Tanabay'ın köydeki bakımsız evi, oba, ilçedeki parti binası, Çoro'nun odası, eserde kapalı mekân olarak yer alırlar. Bunların içinde kendisinden en çok söz ettiren oba olur. Tanabay, karısı ve çocuklarıyla yaşlı Torgoy'dan kalma eski püskü, isli bir obada oturmaktadırlar. Eski oba, bugün hâlâ ayakta kalabilmesini, Caydar'ın büyük bir sabırla yaptığı yamalara borçludur. Caydar, sağlam bir bez çadırda oturmaktansa, delik keçe obada oturmayı tercih eder: Çünkü bez çadırda ateş yakılamaz Yazın sıcağına dayanılmaz, kışın da içerde köpek bağlasan soğuktan donar.

Cengiz Aytmatov'un romanlarında tabiatın geniş bir yer tuttuğunu daha önce de belirtmiştik. "Onun romanlarını veya hikâyelerini okurken insanı tabiattan ayrı düşünmek mümkün değildir. İnsanla tabiat yanyanadır. Tabiat, insa-

---

(20) Svat SOUCEK, a.g.y., s. 8.

nın sevincini veya kaderini aksettirir."[21]

Tanabay, bir ekim sabahı, çadırdan dışarıya çıktığında dorukları tertemiz karla örtülü dağları karşısında buluverir:

"Dağlar, dorukları tertemiz karla örtülü dağlar ta yanına gelmişlerdi. Kar altında ne güzel görünüşleri vardı! Göklere yükselen başları; gölgede, lekesiz beyazlıkları içinde daha iyi seçilen yamaçlarıyla Tanrı onları az önce yaratmış gibiydi. Karın bittiği yerde mavi sonsuzluk başlıyordu. Bu sonsuzlukta insanın düşünme sınırlarını aşan evrenin derinlikleri daha bir belli oluyordu."(s. 376)

Bu eşsiz manzara, ayaz ve ışık bolluğu, Tanabay'a, Gülsarı'yla birlikte gittikleri Bübücan'ı hatırlatır. Kuzuları ve koyunları ardarda kaybettiği, karısı Caydar'ın barınağın çatısından düşen kirişle sakatlandığı günler; onun hayatının en zor anlarıdır. Bunların ardından yamağı Bektay'ın sürüyü getirerek kendisini yüz üstü bırakması, Tanabay'ı iyice çileden çıkarır:

"Yüce dağların üstüne kurşun rengi bir sis çökmüştü. Sanki güneşin unutmasına gücenmiş devler gibi, suratları asık, ufuktan kara kara yükseliyordu dağlar. Bahar hastalıktan doğrultamıyordu başını. Rutubetli, puslu bir hava vardı." (s. 412)

Bu cümleler, felâketlere yenilerinin ekleneceğinin habercisi gibidir. Nitekim kuzu barınağında ecel terleri döken Tanabay, soluk soluğa içeri giren kızından, âmirlerinin (Sekizbayev'le Çoro'nun) geldiğini öğrenir.

Eserde kullanılan benzetmelerde dahi, tabiatla içiçe yaşayışın izleri vardır: Kış, azgın devesine binerek hışımla gelir."(s. 99) Tanabay yılların birbiri ardından hızla geçişini, rahvan atının yürüyüşüne benzetir.

Stalin'in ölümü, Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu değişiklik, sanat alanında da kendisini hissettirmiş, yazarlar, sanatçılar, yönetimde gördükleri birtakım aksaklıkları eserlerinde dile getirmeye başlamışlardır.

Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana", "İlk Öğretmenim" isimli eserlerinde, Sovyet yönetimine bağlılık, övgülerle dile getirilirken, "Elveda Gülsarı"da aynı yönetimin ve partinin yanlış uygulamaları, o devrime, o partiye gönül vermiş bir insanın, Tanabay'ın eleştirilerine hedef olur.

Tanabay'lar kooperatif çiftliği kurma işine ön ayak oldukları günlerde, halka, ileride mutlu bir hayat sunacaklarına dair söz verirler, kahrolası savaş, bütün bu düşlerin gerçekleşmesine engel olur. Oysa şimdi savaşın üzerinden

---

(21) Bilge ERCİLASUN, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", a.g.y., s. 290.

yıllar geçmiş, bir türlü işler düzene koyulamamıştır. Hiç kimse çiftliği öz malı gibi benimsemez. Yöneticiler de görevlerini tam olarak yapmamaktadır: Halkın arasına girip problemleri öğrenmek için, çaba sarfeden eski yöneticilerin yerini, köye geldiğinde başkana bağırıp çağıran, çiftlik yönetim kuruluyla dahi görüşmek istemeyen idareciler almıştır. Parti toplantılarında uluslararası durumlar görüşülür veya yeni dilbilgisi öğretiminin nasıl yapılacağını anlatır.

Tanabay, yılkılardan, koyunlardan, ahırların, barınakların içinde bulunduğu şartlardan habersiz, yöneticilerin toplantılarda parlak sözlerle konferanslar vermelerine de karşıdır. Aslında çobanlığı kabul ettiği toplantıda kendisi de parlak sözlerle bir konuşma yapmıştır. Ancak onu konuşmaya ikna eden Çoro olmuştur.

Tanabay, koyunların, kuzuların teker teker ölüşü karşısında küplere biner:

"... Niye oluyor bunlar? Kim ne elde ediyor bundan? Doğru dürüst koruyamadıktan sonra ne diye koyun yetiştirmeye kalkıyoruz? Bütün olanlarda suç kimin? Hadi söyle, suç kimin? Sen ve senin gibiler gevezelikten başka ne yapıyorsunuz? Yurdu kalkındıracakmışız, çağdaş uygarlığa yetişip geçecekmişiz... Peki! Nedir bu bol keseden atmalar, süslü püslü konuşmalar! Yurdu kalkındıracağınıza gelin de şu ölü kuzuyu yerden kaldırın! Su birikintisinde can veren şu koyunu götürün de atın! Gelin, nasıl bir adam olduğunuzu gösterin."(s. 394-395)

Tanabay, böylelikle halkı ve onun içinde bulunduğu şartları bilmeden onun adına, salonlarda, toplantılarda konuşmalar yapan politikacıları da eleştirmiş olur. O, devrim yıllarında. küçük esnafın baş düşmanlarından birisidir. El sanatlarının kayboluşunda kendisinin de payı oluşuna üzülür.

İbrahim'in götürdüğü Gülsarı, yılkıya kaçtığı günlerden birinde, ayağında, eski Kırgız ustalarının yaptığı paslı bukağılarla döner. Tanabay, bir yandan bukağıların işçiliğine bayılırken, bin yandan da güzelim ata mesleğinin kayboluşu, yüreğini sızlatır:

"Gümüşten, bakırdan, ağaçtan, deriden yapılan eşyalar, süsler ne güzel şeylerdi! Bunların değeri daha çok güzelliklerinden ileri geliyordu. Her birinin ayrı bir yapılışı vardı bu nesli tükenen şeylerin. Şimdi öyle miydi ya? Bardaklar, kaşıklar, küpeler, taslar, tabaklar, bir kalıp üstüne aliminyumdan basılıp basılıp piyasaya sürülüyordu. Nereye gidersen git, her yerde aynı eşyalar. Aynı şeyleri göre göre insana bıkkınlık geliyordu. Eyerciler de iyice azalmıştı son yıllarda. Adamlar ne güzel eyerler yaparlardı! Her eyerin ayrı bir öyküsü vardı. Hangi usta, ne zaman, kimin için yapmıştı; işçiliği karşısında eline ne geçmişti, hepsi bilinirdi. Çok geçmez bizde de Avrupa'daki gibi herkes arabalarda gezme-

ye başlayacaktı. Yalnız plaka numaralarından, markalarından ayırdedilebilen, birbirinin benzeri arabalarda. Dedelerimizden kalma hünerler unutulacaktı böylece. Eski el sanatlarını öldürmek doğru muydu acaba? Çünkü insanın gözü, ruhu elinden başlardı." (s. 348)

Tanabay, devrim öncesi oturma yerleri olduğu gerekçesiyle, parti gençlik kolu toplantılarında, obaların kaldırılması gerektiğini uzun uzun anlatır. O zamanlar ne kadar hatalı davrandığını, yıllar sonra, yılkıcılığa başladığında, yayla otlakçılığının obasız yapılamayacağını gördüğünde farkeder. Obalarda atalarının şaşırtıcı yaratıcılığını göremediğine, obadaki en ufak ayrıntının nesiller boyu edinilmiş tecrübeyle kazanıldığını sezemediğine şaşırır.

Tanabay, hem kendisine, hem de atı Gülsarı'sına bu dünyada artık yer olmadığını, devirlerini çoktan tamamlamış olduklarını acı tecrübelerle öğrenir. Atıyla, Aleksandrovka bayırını tırmanırlarken arkalarından bir kamyon yetişir. İçinden, biri sarhoş iki kişi iner. Şoför, Tanabay'a atı bırakması halinde kendisini devlet çiftliğine kadar götürebileceğini söyler. Önerisini kabul etmeyen Tanabay'la alay eder. Arkadaşının ikazlarını da dikkate almaz:

"– Saçma... Benim başıma her türlüsü geldi. Gerçeği söyledim diye mi kızıyorsun? Görmüyor musun, at denecek nesi kalmış meretin? Gözünü dört aç oğlum, bilim çağında yaşıyoruz. Ne var, ne yok hepsinin başı teknik bugün: Savaşta da öyle... Yaşlı insanlarla kocamış beygirlere yer yok dünyamızda."(s. 301)

Tanabay, atlarla uğraşmaktan daha kolay olmasına rağmen, koyun çobanlığına bir türlü alışamaz. Yapağısından, etinden, derisinden çok para kazanılan koyunculuğa, sadece maddî kazanç gayesiyle başlamak Tanabay'ı çok rahatsız eder. Ona göre at hiç bir şeye benzemez. Ne yazık ki, o da önemini yitirmektedir artık. Çünkü piyasaya yeni kamyonlar çıkmakta, at beslemek, fazla kazanç getirmemektedir.

"Elveda Gülsarı", Cengiz Aytmatov'un çok beğenilen, çok okunan eserlerinden birisidir. Bunda yazarın karakterlerini (Gülsarı ve Tanabay) ustalıkla çizmesinin rolü büyüktür. Tanabay'ın sadece devrine değil, kendisine de özeleştirilerde bulunması, yazarın şahısları yaratmada realist ilkelerden hareket ettiğini gösterir. Hatalarıyla, sevaplarıyla, öfkesiyle sevinciyle, çekingenliğiyle, suskunluğuyla birden parlamasıyla gerçek bir insan, yaşayan, eti kanı olan bir insan vardır karşımızda.

Ona göre sevinmek, ağlamak. üzülmek, âşık olmak, sadece insanlara mahsus değildir. Gülsarı'da ağlar. sevinir, âşık olur. O, sahibinin ruh halini onun söylediği türkülerden bile farkedebilecek kadar hassasiyet sahibidir. Bir hayvanı bu denli güzel anlatmada, yazarın zooteknisyen olmasının payı büyüktür.

Cengiz Aytmatov, yukarıda da bahsettiğimiz gibi kahramanları aracalığıyla bir takım aksaklıkların eleştirisini yapar. Ancak hiç bir zaman sanatçı olduğunu unutmaz. Eleştiriler ön plana geçip eseri propaganda vasıtası yapmaz.

Eserin başında Tanabay'la birlikte gördüğümüz Gülsarı, neredeyse ölmek üzeredir. Onun öleceğini beklediğimiz sırada, hatıralarla geriye dönülür, böylelikle eserde yeni düğümler atılır, yeni gerilim noktaları oluşturulur. Ancak anlatıcının araya girerek, hadiselerin tabiî seyrini beklemeden, ileride olacakları haber vermesi, gerilimi azaltır, merak duygusunu öldürür. Romanda bu kısımları şöyle tespit ettik:

"Ender rastlanan altın sarısı donundan dolayı Gülsarı adını alan kocamış beygirin Aleksandrovka bayırına son kez tırmandığını, şurada birkaç kilometre yoldan sonra düşüp kalacağını nereden bilecekti Tanabay?(s. 270)

"Bir zamanlar onun arabaya koşulacağı kimin aklına gelirdi?"(s. 271)

"Gülsarı bilebilir miydi kendisi hakkında bu kadar söz edildiğini? İleride herkesin diline düşeceğini, sonunun ne olacağını bilebilir miydi?"(s. 286)

"Gülsarı, gövdesinin ağırlığını bir bacağından ötekine vererek durmadan kıpırdanıyor, sahibinin gelmesini sabırla bekliyordu. Ondan sonra kaç kez daha orada bekleyeceğini, avluda dikile dikile sabahlayacağını nereden bilecekti zavallı hayvan?" (s.324)

"O olay başlarına gelmese bu gece gezileri kimbilir daha ne kadar sürerdi!..."(s. 326)

"Dur, dostum, hele bir karşı karşıya gelelim, sana bunların hesabını sorarım..." diye düşündü Tanabay gocuğuna iyice sarınarak. Hava soğuk ve rüzgârlıydı, eve kadar daha bir sürü yol vardı. Orada kimbilir onu ne bekliyordu!"(s. 374)

"O unutulmaz kış böyle başlamıştı işte. Ancak insanlar için neler tasarlardığını kimse bilmiyordu."(s. 380)

"Birbirine gizli düşmanlık gösteren iki hasım tarafın bu üzücü olayı kullanarak kendilerine yarar sağlamaya çalışacaklarını nerden bilsindi adamcağız?" (s. 419-420)

"Ancak Tanabay çok acele ettiğini anlamakta gecikmedi. Geleceğe rehin olarak daha birçok yılını vermesi gerekiyordu."(s. 280)

Bütün bunlara rağmen, "Elveda Gülsarı" yazarın şekil ve muhteva bütünlüğünü sağlayabildiği mükemmel eserlerinden birisidir. "Ne zaman toplumsal sürtüşmelerin yoğunluğundan yılsanız, haberleşme araçlarının korkunç etkisi başınızı döndürür bir hale gelse, bir yığın şarlatanlığın cirit attığı iğrenç bir ortamda biraz sakınleşmeyi dilerseniz Aytmatov'u okuyun.

"Kopar Zincirlerini Gülsarı", çağdaş roman ustalarının belki de kolaylıkla yakalayamayacakları yalınlıkta bir roman. İnsanı yaşadığı çevre ile birlikte konulayan, görüntülerini bozkırlardan bezeyen ve sabırla üzerinde uğraşılmış küçük bir roman."[22]

(22) Altan YALÇIN, "Zincire Vurulmuş Gülsarı", Yeni Dergi, C: 5, S: 58, Temmuz 1969, s. 87 - 88.

I. KIZIL ELMA

1. ESERİN KÜNYESİ:

"Eser, ilk defa "Krosnoye Yabloko" adıyla 1964 yılında "İzvestya" gazetesinde neşredilir. 1981'de Kırgız dilinde "Delbirim" kitabında yayımlanır. İ. Okeyev, eseri, aynı isimle beyaz perdeye aktarır."(1) "The Red Apple" başlığıyla İngilizce'de de yayımlanır."(2)

Eserin ülkemizdeki baskıları şunlardır:

"Kızıl Elma", Çev.: Hasan Âli Ediz, "Maksim Gorki'den Cengiz Aytmatov'a Sovyet Hikâyeleri", İst., 1967 (*); "Al Elma", "Cengiz Aytmatov Özel Bölümü", Nilüfer, Yıl:1, S:3, Ekim 1985; Kızıl Elma (Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu ve Deve Gözü ile birlikte) Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1992.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

"Kızıl Elma", Cengiz Aytmatov'un "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Elveda Gülsarı", "Cemile", "Beyaz Gemi" vb. eserleri gibi fazla tanınmış değildir.

Eserde, karakter uyuşmazlığı sebebiyle ayrılmak üzere olan İsabekov ve Sabire çiftinin, kızları Anara'nın piknik yerinde bulduğu bir "kızıl elma" vesileyle tekrar bir araya gelmeleri ümidinin doğuşu konu edilir. Mâzisinde tatlı ve hüzünlü bir hatırası olan "kızıl elma", İsabekov'a göre, mutluluk habercisi, mutluluk simgesidir. Onu yiyen mutluluğu da yakalar. Kızı Anara'nın getirdiği mis gibi kokan, güneş gibi güzel elmayı görünce:

"– Biliyor musun Anara, şansın varmış, bu elma bütün yaz seni beklemiş, kimse görmesin diye onun için böyle gizlenmiş. Sen de onu buldun. Bu elmayı yiyen çok mutlu olurmuş." (s. 452) der.

"Kızıl Elma" ismi ilk bakışta bize Ziya Gökalp'ı hatırlatır. Ona göre "kızıl elma", kavuşulmak istenen, hayâl edilen, özlenen hayatın sembolüdür. "Uzak mefkûre" olarak vasıflandırdığı "kızıl elma", diğer bir deyişle "turancılık", "ruhlardaki vecdi sonsuz bir dereceye yükselmek için ulaşılmak istenilen çok cazibeli bir hâyâl"dir.(3) Ziya Gökalp, "kızıl elma"ya siyasî bir misyon yüklerken, Aytma-

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Kızıl Alma", "Eskertüvler cana kommentariyler", Çıngız Aytmatov, 3. tomdan turgan çığarmalar, birinci tom, Frunze Kırgıztan, 1982, s. 447.

(2) Mustafa ÇETİN, "Al Elma", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Nilüfer, Yıl:1, S:3, Ekim 1985, s. 58

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

(3) Ziya GÖKALP, "Türkçülük, Turancılık", Türkçülüğün Esasları, İst., 1990, s. 27.

tov da onu eserlerinde bir sembol unsuru olarak kullanır. "Kızıl elma", Aytmatov'da ferdî ve ailevî problemlerin çözümüne vesile olur. Aynı tabiat varlığını hikâyelerinden birine başlık yapan Ömer Seyfettin de ona coğrafî-siyasî bir mânâ yükler.

"Birtakım sebeplerden dolayı ayrılmaya karar veren eşler, aralarındaki problemleri tekrar gözden geçirmeli, çocuklarının mutluluğu ve geleceği için bir araya gelmenin yollarını aramalıdırlar" ana fikrinin vurgulandığı eserde, "Çocuk, aile saadetinin teminatıdır", "Gerçek, hayalimizdekinden çok farklı olabilir" gibi yardımcı fikirler de işlenmektedir.

"Kızıl Elma"da vak'ayı takdim etmesi, okuyucunun dikkatine sunması bakımından diyalogların rolü büyüktür.

Ziraat Enstitüsü öğrencisi İsabekov'un kütüphanede gördüğü ve kendisine kızıl elmasını vermeyi düşlediği kızla ilgili kurduğu tatlı hayallerinin bir anda acı bir hatıraya dönüşü, şu cümlelerle ifadesini bulur:

"... İşte nihayet, taş merdivenlerde onun ayak sesleri duyuldu. Ve o, kısa paltosu içinde güzel ve hafif, sokak fenerinin donuk ışığında göründü. İsabekov, ona doğru bir adım atmağa kendini zorladı. Kız sessizce yanından geçti. İsabekov, kararsız bir sesle ona seslendi.

— Bayan!

Kız durmuş ve dönmüştü:

— Evet, bana bir şey mi söylemek istiyorsunuz?

Budalaca bir duraklama olmuş, İsabekov'un ağzından şu sözler dökülmüştü:

— Ben size... Elma getirdim.

— Elma mı? Ne görülmemiş şey! Yoksa benim, ömrümde hiç elma yemediğimi mi sandınız?

— Hayır, anlıyor musunuz, ben onu buldum da..

Kız sinirli sinirli:

— E, ne olmuş? demişti. Benden ne istiyorsunuz, anlamıyorum?

sonra, etrafına hiç bakmadan, hızlı adımlarla yürüyüp gitmişti.

Kız, kızıl elmasından uzaklaşıyordu." (s. 460-461)

İsabekov ise bu anı dört gözle beklemiş, o genç kızla yapacağı konuşmayı, çok önceden zihninde de tasarlamıştır:

"— Biliyorsunuz, ben zaten yalnız sizin için kitaplığa geliyorum.

— Evet biliyorum. Beni her zaman beklediğinizi biliyorum.

— Derste de, yemekhanede de, yurtta da bütün gün sizi düşünüyorum. Sinemada oturuyor, beyaz perde de neler oynadığını görmüyorum. Ah, bir bilseniz sizi düşünmek benim için ne tatlı.

— Tuhaf, bazan ben de sizi düşünüyorum. Ama, niçin hiç bir zaman yanıma yaklaşıp benimle konuşmuyorsunuz?"(s. 456-457)

İsabekov, hayal ile hakikat arasındaki tezadı o gün öğrenir. Bu yönüyle "Mai ve Siyah"ın kahramanı Ahmet Cemil'i hatırlatır. Fakat o, Ahmet Cemil'den farklı olarak, hayattan ümidini kesmemiş, hayata küsmemiştir. Sabire ile evliliği, bunun en güzel ispatıdır.

Cengiz Aytmatov'un "Elveda Gülsarı"sında olduğu gibi "Kızıl Elma"sında da hatıraların rolü büyüktür. Yazar, hatıralardan, hem muhteva, hem de teknik plânda faydalanır. Bu eserde "hatıralar" mâzinin karanlık sayfalarında kalmaktan ve şimdiki zamanda şöyle bir bahsedilmekten kurtulup geleceğe yön verme, ileride yaşanacak mutlu günleri müjdeleme gibi bir fonksiyona sahiptir.

İsabekov, gündüzünde kızıyla birlikte pikniğe gittikleri ve orada bir "kızıl elma" buldukları günün gecesinde, gece geç saatlere kadar uyuyamaz. Anara'nın bulduğu kızıl elma, onu, hatıralarına, mâzisine döndürür. Bu dönüş, ayrı yaşamaya karar verdikleri karısıyla ilişkilerine yeni bir bakış açısı da getirir. Kızı, sabahleyin uyandığında, babasının masasında Moskova'ya gideceklerini bildiren bir telgraf bulur.

Okurun "mâzi koridoru"ndan geçirildiği eserde, olay örgüsü "**çember**" şeklinde tanzim edilmiştir.

İsabekov, gecenin geç saatlerine kadar uyuyamamış, gecikmiş itiraflarını mektupla karısına nasıl bildireceğini düşünmekte, eşinin kendisini olgun bir insan gibi anlayıp anlayamayacağından endişe etmektedir.

İsabekov, mektuba başlamak için defalarca kâğıdı öne çeker, her defasında da vazgeçer. Karakter uyuşmazlığı sebebiyle ayrıldıktan sonra, karısı, birlikte geçirdikleri yıllara başka bir gözle bakabilecek midir?

O gün, kızı Anara'yı, gerçekleri açıklamak için kır gezisine götürmüş, bu konuşmanın onun için pek acı olacağını düşünerek yer olarak evi değil, kırları uygun görmüştür. Ona, annesinin sadece doktora tezini vermek için Moskova'da bulunmadığını, bundan sonra ayrı yaşamaya karar verdiklerini, kimin ya-

nında kalacağı konusunu da kendisine bıraktıklarını söyleyecektir.

Pazar günü şehrin kalabalık trafiğinden ayrılıp kırlara açılınca kızının hüzünlü hali, İsabekov'un dikkatini çeker. Onun, söyleyeceklerini tahmin etmiş olmasından kuşkulanır. Sorularıyla onu konuşturmaya çalışır.

Yolculuklarına radyodan Robertino'nun "Ave maria"sı eşlik eder:

"... "Ave Maria" melodisi, âdeta bu sonbahara da, bu topraklara da, insan yüreklerine de can katarak, sonbahar enginliği üzerinde, heybetle yüzüyordu. Birdenbire İsabekov, dağın önünde parlıyan güneşle, Robertino'nun sesini ve kızının heyecanının tam bir uyuşum halinde birbirine bağlıyan bir armone duygusuna kapıldı." (s. 450)

İsabekov, arabasını, her zaman ailecek pikniğe geldikleri çay kenarına doğru sürer. Anara'nın orada kayalara tırmanmasına, ağaçlara çıkmasına, patika yollarda seke seke koşmasına bayılır.

Anara, bahçelere doğru, koşarken, İsabekov ona anlatacaklarının, tuhaf, anlamsız ve korkunç olduğunu düşünmektedir. Çünkü anlatacağı şeyler, bu güzel sonbahar gününde, Ave Maria ve Robertino'nun sesiyle asla bağdaşmamaktadır. Bunları düşünürken, kızının sevinç çığlığıyla kendine gelir. Anara, yapraklar arasına gizlenmiş kızıl bir elma bulmuştur. Neşeyle onu babasına gösterir.

İsabekov da yıllar önce, tıpkı kızı gibi aynı bahçede aynen böyle bir elma bulmuştur.

Ziraat Enstitüsü'nde öğrenciyken, onları kolhozun tarlalarına pancar çapalamağa getirmişlerdir. Akşam üzeri dönerken, arkadaşları yaprakların, otların arasında birkaç elma bulur.

İsabekov, arkadaşlarına yetişmek için koşarken, kızarmış, yanmış, yapraklarını dökmemiş, bu haliyle çok güzel görünen bir ağaçta iki erkek yumruğu büyüklüğünde, kızıl, parlak bir elma görür. İnce, kırmızı bir kabuk altında güneşli, sulu bir et gibi görünen elmayı o an dişleyivermek ister. Birden aklına şehir kütüphanesinde rastladığı, gururlu, her zaman temiz ve güzel kıyafetli kız gelir. Elmayı ona verecektir. Bu yüzden iş ceketinin astarının üst tarafını söker, elmayı oradan içeri atar. Onu, uzun boylu, zayıf Şiyor bile elinden alamaz.

İsabekov, kızı çok akıllı ve çok kültürlü bulur. Kız, güzelliği ve zarifliği ile başka erkeklerin de dikkatini çeker. Kızın kendisiyle ilgilenen erkeklere yüz vermemesi, İsabekov'un çok hoşuna gider, onunla gurur duyar. Bir taraftan da ağabeyinden kalma asker kaputu, askerlik çizmeleri ve kalın meşinden asker

çantasıyla ona lâyık olmadığını düşünür.

İsabekov, kızı, kütüphaneden ayrılıncaya kadar bekler, iki mahalle ötedeki kül rengi evlerine varıncaya kadar gözetler. Daha sonra kendisi de, öğrenci yurduna gitmek için şehrin ta öbür ucuna kadar yürür. Zihni her an genç kızla meşguldür. Yurda giderken, yol kenarındaki parkta dans eden genç kız ve genç erkeklere imrenerek bakar, kendisini genç kızın kavalyesi gibi hayal eder.

Bahçeden döndükleri gün, elmayı masasının çekmecesine saklar. Bütün gece bu parlak elmayı, o güzel kıza nasıl vereceğini, verirken neler söyleyeceğini düşünür. Ertesi gün, akşam üzeri, elmayı bir kağıda sarıp kütüphanenin yolunu tutar. Saatlerce beklediği halde, kız gelmez. Ertesi gün, derslerinin bitimini sabırsızlıkla bekler, akşam üzeri, yine elinde elmasıyla kızı beklemeye gider. Sonunda kız eşikte görünür. Aradığı kitabı bulunca yerine gelir, hiç kimseye bakmadan zarif parmaklarıyla notlar almaya başlar.

Sokaklarda lâmbalar yanmaya, kütüphanedeki insanlar, yavaş yavaş dışarıya çıkmaya başlar. İsabekov, göz ucuyla kızı süzmektedir. O kalkınca, kendisi de kalkar, onu kapının önünde beklemeye başlar, kalbi güm güm çarpmaktadır. Taş merdivenlerden inen kıza, elmayı büyük bir heyecanla uzatır.

Kızın "– E, ne olmuş? Benden ne istiyorsunuz, anlamıyorum?" cümlesi ve etrafına hiç bakmadan hızlı adımlarla yürüyüp gitmesiyle, İsabekov'un elinde tuttuğu "kızıl elma" üzerine kurduğu hayalî dünya, birdenbire yıkılıverir.

İsabekov, bitkin ve perişan bir halde elindeki elmayı, var gücüyle karanlığa fırlatır.

Daha sonraki yıllar birçok kızla tanışır, ama hiç birine kızıl elma sunmak istemez. Bununla beraber, hayatı boyunca tek bir kadın, karısı Sabire, ondan ısrarla, inatla kızıl elma ister.

İsabekov'la kızı Anara o gün, piknikten eve çok geç dönerler. Anara, kızıl elmasını elinde sımsıkı tutmaktadır. Onu annesine verecektir. İsabekov da bu fikri içten destekler.

O gece bir türlü mektubu yazamaz. Anara, sabahleyin uyandığında babasının çalışma masasında "Sabire, biz sana geliyoruz." yazılı bir telgraf bulur ve ona şu cümleleri ilâve eder: "Bizi karşıla, anne. Sana Kızıl Elma getiriyoruz."

3. BAKIŞ AÇISI

"Kızıl Elma"da vak'a, her şeyi gören, bilen anlatıcı aracılığı ile dikkatlere sunulur. Cengiz Aytmatov'un eserlerinin genelinde "hHakim bakış açısı ve anlatıcı"nın varlığı söz konusudur. Bunda, bu tarz bakış açısının ve anlatıcının diğer yazarların eserlerinde de çok kullanılmasının, âdeta gelenekselleşmiş olmasının etkisi düşünülebilir.

Anlatıcı, İsabekov'un mektubunu nasıl ve ne şekilde yazacağı, yazsa bile karısının kendisini anlayıp anlamayacağı ile ilgili endişelerini, ardarda kurduğu kuşku ve evham dolu soru cümleleriyle, okuyucuya da yaşatır:

"Uzun yıllar süren karışık aile hayatı geride kalmıştı. Karşılıklı bunca hakaretlerden, çoğu haksız, bitmez tükenmez sitemlerden, bunca kavgalardan ve bunca barışmalardan, nihayet ayrılıştan sonra, şimdi aklı başında olarak - hayır, böyle değil- şimdi, düpedüz, onu insanca anlayıp bağışlayabilir miydi? Ortaklaşa hayatlarının ilk yıllarında olduğu gibi, saf, açık, iyi yürekli olabilir mi idi? Ya olamazsa? Ya anlamaz, ya da daha kötüsü kendini aşağılanmış sayar ve tekrar kadın gururundan, kötü alın yazısından söz etmeye kalkışırsa o zaman ne olurdu?"(s. 445)

4. ŞAHISLAR

İsabekov: Anlatım formunu üçüncü teklik şahsın belirlediği eserde temel kahraman İsabekov'dur. O, savaştan sonra sırtında düz kalkık yakalı, önü boydan boya ilikli bir çeket, ayağında ağabeyinin askerlik çizmeleri, elinde yine ağabeyinin kalın meşinden askerlik çantasıyla Ziraat Enstitüsü'ne okumaya gelen bir dağ köyü çocuğudur.(**) O, Çoro ve Tanabay'ların şehirde okuyan oğullarından birisidir. Şimdi ise aynı okulda öğretmenlik yapmaktadır.

Eşiyle ayrılmalarına sebep olan çekingenlik ve içine kapanıklık, gençlik yıllarına ait bir tecrübenin hatırasıdır. Karısını çok sevmesine rağmen, her zaman karşısına çıkan bir engelden dolayı, bu sevgisini açıkça gösteremez. Karısını seven bir erkeğin bu sevgiyi açıkça göstermesi ve bunun için de korkmaması ve çekinmemesi gerektiğini düşünen Sabire'ye:

"– Ben yaranmasını bilmiyorum, yüze gülmesini bilmiyorum."(s. 445)

(**) Yazarın kendisi de Cambul'daki Veterinerlik Okulu'nu bitirdikten sonra Kırgız Ziraat Enstitüsü'ne kaydolmuştur. Bunu otobiyografisinde kendisi de anlatır:
"Mükemmel notlarla Veterinerlik okulunu bitirdiğimden daha sonra üstünlük nişanı ile mezun olduğum Kırgız Ziraat Enstitüsü'ne alındım."
Cengiz AYTMATOV, "Hakkımdaki Notlar'", Çev.: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S:28, Temmuz - Ağustos - Eylül 1994, s. 47.

diye kestirip atar.

Sabire'ye göre bunun yaranmayla ilgisi yoktur:

"– Sende incelik yok, içtenlik yok. Bilmem ki nasıl söyleyeyim, aşkımdan utanıyor musun yoksa? Ben ise böyle yaşamak istemiyorum. Ben, sevdiğim adamın açıkça beni sevmesinden korkmamasını istiyorum. Başka türlüsü alçaltıcı olur. Sen bunun üzerinde hiç bir zaman düşünmedin.(s. 445-446)

İsabekov, karısının ne demek istediğini, kendisinden ne istediğini şimdi daha iyi anlamaktadır.

Kendi kendine itiraf etmemekle beraber, yine de karısının bazı konularda haklı olduğuna inanmaktadır. Bu, "gecikmiş bir açıkyüreklilik"tir. Kişiliğinde ve bakış açısında görülen bu değişiklikle eserin şahıs kadrosunda "yuvarlak karakter" özelliği sergiler.

İsabekov, kızı Anara ile baba olmanın kutsal zevkini tadar. Uyurken hep üstünü açan Anara'nın üşümesinden, soğuk almasından çok korkar. Her pazar aynı piknik yerine gelmelerinin sebebi, orada Anara'nın tırmanmaktan, üzerlerinde atlaya atlaya, seke seke yürümekten çok hoşlandığı koca koca kayaların bulunmasıdır.

Kızı ile arabada giderlerken Robertino'dan dinledikleri Ave Maria şarkısı, parlak güneş ve sonbaharın, kızının heyecanı ve güzelliği ile oluşturduğu mükemmel âhengi bozmak istemez. Verecekleri kararla, Anara'nın dünyasını yıkmaktan endişelenen bir babadır o:

"Herhalde her insanın ruhunda bir güzellik özlemi yaşamaktadır. Anlaşılan bu insanın yaratılışında vardır. Ama kendimiz de bunun farkında olmadan çoğu zaman bu güzelliği koruyamıyoruz. İşte şimdi de onun önünde, yarı efsanevî ve henüz güçlenmemiş çocuk düşünce dünyasını bozmak duruyordu."(s. 450)

ANARA: İsabekov'u endişelere sevk eden, ince süveterinin altından görünen köşeli ve çocuksu omuzlarını, sıska ensesini örten bukleli, yumuşak, siyah saçlı kızı Anara'nın arabadaki sessiz ve hüzünlü hâlidir. Onun, eşiyle aralarındaki problemi hissetmesinden korkmaktadır. Çünkü, kendisi de çocukluğunda evdeki her türlü felâketi hissederek yaşamıştır. O anlarda çok acı çektiğini hiç kimsenin farketmemesi, onu çok üzer, bu yüzden aynı şeyleri kızına da yaşatmak istemez. Anara, babası gibi güzelliklere karşı duyarlıdır. Müzikten hoşlanır. Müzikle çevrenin kompozisyonu onun da dikkatini çeker. O da, tıpkı "Kızıl Elma" gibi, mutluluğun, samimiyetin, sevginin dostluğun sembolüdür. Çünkü o

aile saadetinin teminatı olma görevini üstlenen bir "çocuk"tur.

SABİRE: Moskova'da doktora tezini hazırlayan Sabire, kültürlü, bilgili ve duyarlı bir kadındır. Yolda yürürken, gelip geçenlerin dikkatini çekebilecek kadar cazibelidir. Bu yönü İsabekov'un çok hoşuna gider. O, karısını şöyle tanıtır:

"O da karısını ince, sevimli, akıllı buluyordu. Karısının yürüyüşünü de beğeniyordu. Karısının genel olarak çok güzel ve hafif bir yürüyüşü vardı. Hele yüksek ökçeli ayakkabı giydiği zaman bir genç kız yürüyor sanılabilirdi. Ne zarif bir dans edişi vardı. Başkalarının kendisine hayran olduğunu gördüğü zaman gözleri nasıl da genç ve mutlu bir hal alıyordu." (s. 446)

Bu hali, İsabekov'un da dikkatinden kaçmaz. Sabire'ye göre, bir erkek, karısını sevdiğini açıkça göstermeli, aşkını gizlememelidir. O, açık sözlülükten ve açık yüreklilikten çok hoşlanır. Bu yüzden bu hasletlere sahip arkadaşlarına çok imrenir:

"Farkında mısın, derdi, misafirlikte bile karısından gözlerini ayırmadı, herkesin içinde diz çöküp karısının iskarpinlerinin bağlarını bağlamaktan utanmadı."(s.445)

Anlaşılmamaktan ve aradığını bulamamaktan yakınan Sabire'ye "şehirli Cemile" dememiz mümkündür.

Sabire'nin kocasını çekingen yapan, içe kapanık biri haline getiren, İsabekov'un Ziraat Enstitüsü'nde öğrenciyken şehir kitaplığında tanıdığı ve adını bile bilmediği bir başka **şehirli kızdır**. O, düzgün taranmış saçları, esmer, temiz profili, düşünceyle önüne eğilen kirpikleri, boyuna defterine bir şeyler yazan yumuşak ve aceleci elleri, temiz ve güzel kıyafetleriyle genç İsabekov'un gönlünü çalıverir. İsabekov, onun başka delikanlılara yüz vermemesinden çok hoşlanır. Onu çok akıllı ve kültürlü biri olarak düşünürken de çok gururlanır. Kızın kendisinden başka kimseyle ilgilenmediğini düşünür. Bu yüzden onun belli belirsiz gülümsemelerini, hafif, dikkatsizce yapılmış baş sallamalarını, kendisine gösterilmiş bir çeşit sempati belirtisi olarak kabul eder. Oysa kız, hayal ettiğinden, yücelttiğinden çok farklıdır. Hayalperest İsabekov'un aksine o "hakikât"i temsil eden bir düz karakterdir.

İsabekov'un sınıf arkadaşı, uzun boylu, zayıf ve küstah **Şiyor** ve **diğer arkadaşları, kütüphanedeki ve sokaklardaki insanlar**, eserde dekoratif unsur durumundaki kahramanlardır.

5. ZAMAN

"Kızıl Elma"da eserin yapısının hatıralara dayalı olması, "zaman" öğesinin kurgulanmasında da etkili olmuştur.

Bir gece geç saatlere kadar uyuyamayan İsabekov'un gündüz yaşadıklarından (kızıyla pikniğe gitmeleri ve Anara'nın bir kızıl elma bulması) yola çıkarak hatıralara dönmesi, eserin zaman plânında da bir geriye dönüş ifade eder. Bu dönüş, aynı zamanda eserin vak'asını da belirleyen bir unsur olur. Anara'nın, sabahleyin, babasının yazdığı ve çalışma masasına bıraktığı telgrafa "Bizi karşıla, anne. Sana "Kızıl Elma" getiriyoruz." cümlelerini eklemesi, olay örgüsünü tamamlayan son halka olur.

İsabekov ile kızı Anara, pikniğe, sonbahar mevsiminin son günlerinden birinde, güneşli bir pazar gününde giderler. Havanın duruluğu ve güzelliği, İsebekov'un psikolojisi ile bir tezat teşkil eder. Sonbahar, hem hâlihâzırın hem de hatıraların yaşandığı zamandır:

"Yapraklarla dolu yolda, bir sonbahar ıssızlığı vardı. İsabekov, böyle bir hızla arabayı sürmesinin gerçekten de mânâsız olduğunu düşündü. Yapraklar, ağır ağır dönerek, yavaşça yere düşüyordu. Bazıları, motorun kapağına düşüyor, bir saniye için ön cama takılıyor, sonra kenara sürüklenerek bir süre, sanki geri kalmak istemiyormuş gibi, araba ile birlikte uçuyordu. Yolun her iki yanında, güneşin vurduğu, biçilmiş sarı tarlalar, üzümleri toplanmış solgun bağlar, geniş, yeşil yonca tarlaları uzanıyordu. Çift süren traktörleri, sığırcık sürüleri kovalıyordu."(s. 449)

Savaş, Cengiz Aytmatov'un diğer, bazı eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de şahısların hayatında görülen değişikliklerin başlangıcı veya sebebi olma durumundadır.

Fakir köylü çocuğu İsabekov, sırtında asker kaputu, ayaklarında asker çizmesi, elinde asker çantasıyla Ziraat Enstitüsü'ne savaştan sonra kaydolur.

6. MEKÂN

"Kızıl Elma", bizi, "Elveda Gülsarı"daki dağlardan, vadilerin yamaçlarından, otlaklardan, obalardan alıp şehre, caddelere, kaldırımlara, kütüphaneye ve eve götürür. Ancak bu, tamamen "açık mekân"dan "kapalı mekân"a bir dönüş demek değildir. Eserde kapalı mekân "pencere", "yazı masası", "şehir kitaplığı", "masa", "çekmece", "yatak odası", "yemekhane", "sinema" v.b. gibi kelime ve kelime gruplarıyla tanıtılır, ayrıntılara girilmez.

Diğer psikolojik romanlarda olduğu gibi(***) bu eserdeki kapalı mekânlar, vak'ada rol alan şahısların his ve hayâl dünyalarına ifade vasıtası olmaktan uzaktır. Tabiat aşığı Cengiz Aytmatov, kahramanı İsabekov'un endişelerini, sıkıntılarını, özlemlerini okuyucuya aktarırken de dış mekândan faydalanır:

"... 'Ave-Maria" meledosi, âdeta bu sonbaharda da, bu topraklarda da, insan yüreklerine de can katarak, sonbahar enginliği üzerinde heybetle yüzüyordu. Birdenbire İsabekov, dağın önünde parlayan güneşle Robertino'nun sesini ve kızının heyecanını tam bir uyuşum halinde birbirine bağlıyan bir armoni duygusuna kapıldı."(s. 450)

İsabekov, Anara'ya, eşiyle verdikleri kararı açıklamak için, yer olarak ailecek gittikleri piknik yerini seçer:

"İsabekovlar yazın buraya gelip giderlerdi, Buraya gelenler az olurdu: dere sığdı. Soğuk dağ suyunun arasından derenin çakıllı dibi görünüyordu. Burada plaj falan da yoktu. Ama, buna karşılık ıssız, dik meyillerin ardında, güçlü, beyaz sırtlar halinde yükselen dağlar yakındı. Oradan, yükseklerden buraya, Anara'nın üzerlerine tırmanmasını sevdiği, kocaman kayalar yuvarlanmıştı. Belki de İsabekov'u buraya çeken de buydu."(s. 451)

Cengiz Aytmatov, insanı seven ve ona saygı duyan bir yazardır. "Kızıl Elma", onun bu yönünü gösteren en güzel hikâyelerinden biridir. İsabekov-Sabire çiftinin narin ve güzelliklere duyarlı kızları, Anara'nın üzülmesine yüreği elvermez yazarın. Kırlarda, yamaçlarda, kayalıklarda sevinçle koşup eğlenen kızın mâsum dünyasını yıkmak istemez. Bir "kızıl elma" ile yıkılmak üzere olan yuvayı yeniden kurar. Tabiatın bir unsuru olan "elma"ya, bir meyveye, ulvî bir mânâ yükler.

"Kızıl Elma" sorunlar, çelişkiler içinde bunalan günümüz insanına, bir ümit penceresi açan, ona rahat bir nefes aldıran, bu yönüyle evrensel mesajlar da ihtiva eden, sembollere dayalı, hoş ve etkileyici bir hikâyedir.

(***) Sözgelimi Peyami SAFA'nın "Yalnızız" romanında prolog kısmında yapılan oda tasviri, o evde yaşayan insanın karakterinden, psikolojisinden izler taşır:

"O odada, iki pencere arasında duvara dayalı, üstüne gazete kâğıdı serilmiş, kenarında bir kuru ekmek parçasıyla zeytin taneleri duran eski bir tahta masadan, sol tarafta, üzerindeki soluk ve kirli örtüsüyle bir divana benzemek için nafile yere zahmet çeken ot minderli bir kerevetten, karşı tarafta, yerde bir yorgan ve iki yastıktan başka eşya yoktu ve hiç bir madde bu odayı herhangi bir insana bağlayacak hususîlik izi taşımıyordu. Ne duvarlarda bir aile resmi, ne bir dikiş kutusu, ne de hattâ ortada unutulmuş bir mendil. Sokak kadar herkese ait odanın havasında, birbirini tanımayan insanların nefeslerini karıştırıp saklayan bir umumîlik kokusu. Yalnız masanın üstündeki zeytin taneleri burasını o gün yaşanmış bir sefalet ânının hâtırasıyle, geçici bir zaman için tek bir insana mâl ediyordu.."

Peyami SAFA, "Prolog", Yalnızız", İst., 1989, s. 14.

İ. OĞULLA GÖRÜŞME

1. ESERİN KÜNYESİ

Eser İngilizce olarak "A Meeting With a Son" başlığıyla "Soviet Literatur" dergisinde yayınlandı. No: 3 (372), 1969, Sayfa: 133 - 145, Terc: Hilde Perham, Eser aynı dergide bir defa daha yayınlandı. no: 5 (444), 1985, s. 88-102"[1] Eser, yazarın Kırgızca külliyatında yer almamıştır. Hikâyenin ülkemizdeki baskıları şunlardır:

Oğulla Görüşme (İlk öğretmenim, Yüz Yüze, Cemile, Selvi Boylum Al Yazmalım, Deve gözü, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay. İst., 1974.(*); Oğulla Buluşma (Kızıl Elma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü ile birlikte) Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., 1992; Oğulla Görüşme (Elveda Gülsarı, Yüz Yüze, Cemile, Askerin Oğlu ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1993.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Eserin konusunu bir gün kışlık odun getirirken, Aksay Devlet Çiftliği'nde müdürlük yapan oğlunun yanına giden Saparalı'yla karşılaşınca II. Dünya Savaşı'nda kaybettiği kendi oğlunun da yaşadığı hayaline kapılan yaşlı Çordon'un oğul özlemi ve onu görme arzusu oluşturur.

"Oğulla Görüşme" hikâyesinde "Çok sevdiğimiz, çok değer verdiğimiz insanların aramızdan ayrılışına, yokluğuna kendimizi bir türlü alıştıramayız, onların hâlâ yaşadığına inanmak isteriz" hakikâti vurgulanmaktadır.

"Kızıl Elma"da arka plânda kalırken, bu eserle yine ön plâna çıkan savaşın, anaları babaları evlatlarından, kadınları erkeklerinden, çocukları babalarından, kardeşleri birbirinden ayıran, geride göz yaşları, ümitsizlik ve hayâl kırıklığı bırakan acı ve korkunç bir hadise oluşu, bir kez daha insanoğluna duyurulmak istenmektedir.

Aytmatov, II. Dünya Savaşı'nın en kanlı yıllarında yirmi yaşlarında genç bir delikanlıdır. Cambul veterinerlik okulu öğrencisi olarak, kendi sahasındaki tatbikat çalışmaları için 1947 - 1948 yıllarını kendi köyünde geçirir. Böylelikle savaşın acılarını ve çilesini yaşayan halkının da dertlerini paylaşma fırsatını bulmuş olur.

Çocukluğundan beri edebiyatı seven, okulda serbest konularda gö-

---

(1) Mustafa ÇETİN, "Oğulla Görüşme", Cengiz Aytmatov Özel bölümü, Nilüfer, Yıl:1, S: 3, Ekim 1985, s. 59.

(*) Çalışmamızda eserin bu baskısını kullandık.

nüllü kompozisyonlar yazan Aytmatov'un sanat hayatına, halkına acı günler yaşatan savaş, yön verir, yazarın unutulmaz eserler kaleme almasına sebep olur:

"En büyük arzum, savaş yıllarındaki halkın sıkıntısını, çilesini ve savaşı anlatan tesirli, güçlü kitapların yazılması idi. Bu konu Kırgız edebiyatında henüz tamamen anlatılmış değil."(2) diyen Aytmatov, "Yüz Yüze", "Toprak Ana", "Oğulla Görüşme" vb. eserlerinde bu arzusunu gerçekleştirerek Kırgız edebiyatındaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

Yaşlı Çordon, oğlunun cepheye gitmek için gönüllü yazıldığını kızlarından öğrenir:

"–Oğlunun gönüllü yazıldığını biliyor muydun, baba?

– Hayır. O da nerden çıktı?

– İlçeye, askerlik şubesine telefon ettik. Oğlun dilekçe vermiş, savaşa gönüllü katılacağını bildirmiş. Nasıl inandın mı şimdi?

– Yaşı daha askerliğe elverişli değil. Şimdi meseleyi kavradın değil mi?

– Demek öyle uygun görmüş.

Kızlarının ikisi birden babalarına saldırdılar.

– Uygun mu görmüş? Durumu neden anlamak istemiyorsun, baba? Erkeklerimizin askere gittikleri yetmiyor mu? Bakalım sağ dönecekler mi evlerine? Biz kimsiz, kimsesiz kaldığımızı düşünürken şimdi de ailemizin tek erkeği cepheye yollanıyor.

– Çaylak gibi avlayacaklar onu orada. İzci oymakbaşılığı yapmaya gitmiyor.

– Bir şey söylesene, baba!

– Ben ne söyleyebilirim? Elimden ne gelir?

– Git hemen oğlunla konuş. Seni bırakmaları için izin alırız. Vakit geçmeden aklını başını toplamasını söyle.

– Vakit varken kararından dönsün. Onu yalnız sen kandırabilirsin baba.

– Durun bakalım."(s. 348-349)

Görüleceği üzere diyaloglar, eserdeki vak'ayı okuyucuya takdim etme fonksiyonunu üstlenmişlerdir.

Eserde demirci Çordon'un yolda Saparalı'yla karşılaştıktan sonra sa-

---

(2) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımda notlar (Otobiyografi)", Çev.: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz - Ağustos - Eylül 1994, s. 47.

vaşta kaybettiği oğlunun da yaşadığına inanmak istemesi ve tıpkı baba Saparalı gibi kendisinde de oğlunu görme arzusunun uyanması, "giriş" bölümünü teşkil eder. Saparalı'ya söylediği "Oğlum beni de çağırdı"(s. 275) cümlesiyle başlattığı Sultan'ın hâlâ hayatta olduğuna inanma oyunu ve bu "güzel yalan"ın neticesinde oğlunun savaştan önce öğretmenlik yaptığı köye gitme fikrinden karısına söz açması, herkes uykudayken hatıralarını yanına yoldaş alarak yola çıkması, vak'ada belli gelişmelerin yaşandığını gösterir. Hikâye, Çordon'un güneş iki kavak boyunu aşarken köye varmasıyla neticelenir.

Eserin vak'a ağırlıklı olması ve bu vak'anın belli bir plâna (giriş-gelişme-sonuç) göre cereyan etmesinden dolayı "Oğulla Görüşme"yi Maupassant tarzı hikâyelere örnek gösterebiliriz. Bu tarz hikâyelerde dikkate değer bir diğer husus da okuyucuyu meraklandıran -ki bu merak, vak'anın okuru sürüklemesinde ve onun bu sürüklenmeden estetik bir zevk almasında çok önemlidir- kısımların, düğüm noktalarının iyi düzenlenmesidir.

Çordon yolda giderken oğlu Sultan'la ilgili her olayı, her ânı hatırlamaktan büyük zevk alır. Ancak kendisine düşünmeyi yasakladığı bir durum daha vardır ki, onu, günlük hayatın problemlerini düşünerek unutmaya, bu can sıkıcı olayı kafasından kovmaya çalışır:

"Aslında bu olayı o kadar çok düşünmüştü ki, bir kere daha düşünmekte bir yarar görmüyordu. Uykusuz geçen gecelerinde demirhânede çalışırken, bu düşünce uzun yıllar örste dövülmüş, ocakta tavlanmış, yalakta suyu verilmişti. Ve bu olayda kimin haklı olduğunu Tanrı'ya bırakmıştı Çordon. Eğer, öbür dünyada oğluyla karşılaşırsa ona her şeyi açıkça anlatacaktı... Fakat özür dilemeyecekti ondan. Kente yerleşen kızları daha o zaman, babalarının yüzüne canavarlığını haykırdıkları sırada bile pişmanlık duymamış, kızlarını cevapsız bırakmıştı. İşte o günden beri kızlar babalarını bağışlamak istemezler." (s. 346)

Yazar, ustaca, okuyucunun dikkatini, ilgisini bu olay üzerinde yoğunlaştırmakta, bu olayın ne olduğunu iyice merak ettirmektedir. Düğüm, ileriki sayfalarda çözülür.

"Oğulla Görüşme" hikâyesi basit bir vak'aya dayanır. Çordon'un Saparalı'ya özenerek kaybettiği oğlunun yaşadığına inanması ve onu görmek istemesi, kısacası "oğul özlemi", eserin temel vak'asıdır. Ancak bu özlem anlatılırken, çağrışımlardan, hatıralardan, geriye dönüşlerden yararlanılır, böylece vak'anın basitliği aşılmış olur. "Hikâye sanatında önemli olan vak'a veya konudan çok anlatış tarzıdır. Çocuklar, aşk, aile hayatı, fakirlik, keder, sevinç, açlık, hayâl, ümit gibi hadiseler ve konular, insanlığın yaşadığı, tanıdığı, bildiği şeyler-

dir. Bununla beraber onlara karşı kayıtsız kalamayız. Fakat, onlara eğer basmakalıp bir gözle bakarsak, duygularımız katılaşır. Bundan dolayı sanatçılar, yeni bakış, yeni anlatış tarzı ile, bizi onlara karşı duyarlı kılar ve onlar üzerinde yeniden düşündürür."(3)

"Oğulla Görüşme" hikâyesinin kahramanı yaşlı adamda ölen oğlu **Sultan'ı** görme arzusunun nasıl doğduğu -vak'anın sebebi- gerişe dönüşlerle verilir. Bu arada Sultan'la ilgili hatıralar nakledilir. Okuyucu, hikâyenin sonunda Küçük Boğaz'ı geçip, karlı dağlara kadar uzanan küçük tepelerin sıralandığı geniş düzlükte atıyla yol alan yaşlı adam Çordon'la yine karşılaşır.

Bu eser de olay örgüsünün taşıdığı nitelik **çember şeklindeki olay örgüsü** bakımından, bize "Cemile", "Elveda Gülsarı", "Selvi Boylu Al Yazmalım", "Toprak Ana", "İlk Öğretmenim" ve "Kızıl Elma"yı hatırlatır.

Köyünde demircilik yapan yaşlı Çordon, evine kışlık odun getirirken komşu köyden Saparalı ile karşılaşır.

Saparalı, Ulu Dağlar arkasındaki Devlet Çiftliği'nde müdürlük yapan oğlunun yanına gitmektedir. Torununa geleneklere uygun bir düğün yapacaklardır. Saparalı, çiftlikte o yıl yünden çok gelir elde ettikleri için çobanlara bol bol ikramiye verildiğinden, köy halkının çok memnun olduğu oğluna başarı ödülü verileceğini işittiğinden bahseder.

Çordon, Saparalı'nın sözünü keserek, oğlunun da kendisini çağırdığını söyler. Arkadaşı uzaklaşırken niçin yalan söylediğini düşünmeye başlar. Arkasından çağırıp oğlunun çok önce savaşta öldüğünü itiraf edecektir. Arkadaşına seslenir, ama gerçeği söylemeye dili varmaz. Bile bile söylediği yalan kendisini de mutlu eder:

"Yolda başı önünde yürürken; "Ne yaptım ben? Yoksa aklımı mı oynattım?" diye mırıldanıyordu. Sonra gene durdu, çevresine dalgın dalgın baktı, gözlerini geniş ovanın üstündeki bir noktaya, kırlangıçların uçup gittiği yere dikti. "Hayır, benim de oğlum var! Yaşıyor o." Kısık bir sesle bağırmaya başladı.: "Benim de bir oğlum var! Ben de oğluma gideceğim! Gidip göreceğim onu!(s. 344)

Evine bambaşka bir insan olarak dönen Çordon, bu fikrinden karısına da bahseder. Karısına göre aklı başında bir insanın kafasının alamayacağı bir durum, ancak yaşlı bir adamın tuhaflığı ve bunaklığı ile açıklanabilir. Kocasının niyetinden vazgeçeceğini düşünür, ama yaşlı Çordon gitmekte kararlıdır. O

---

(3) Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, "Parasız Yatılı", Hikâye Tahlilleri, İst., 1986, s. 330.

gece Çordon bir türlü uyuyamaz. İkide bir kalkar, avluya çıkar, atının önüne aslında kışa kadar el sürülmeyecek tınazdan kucak kucak yonca atar.

Uyur gibi görünen karısı da kocasının sabaha kadar içeri dışarı giriş çıkışlarından haberdardır. Bir taraftan kocasını caydırmanın imkânsızlığını bilmesinden, diğer taraftan "Öz oğlun olsa böyle düşünmezdin. Kes sesini!"(s. 339) demesinden çekindiğinden fark etmiyormuş gibi davranır. Çordon'la on yıl kadar önce evlenmiş, onun oğlunu hiç görmemiştir.

Çordon sabahleyin herkes uykudayken atını eyerler, cepkenini giyer, duvardan kamçısını alır, karısıyla vedalaşarak köpekleri ayağa kaldırmamak için evlerinin arkasından sessizce yola çıkar. Ona yolculuğunda bir zamanlar Aksay'da öğretmenlik yapan oğlu Sultan'ın hatıraları eşlik eder.

Çordon, oğlu Sultan'ın evinde kaldığı avcının adını bir türlü hatırlayamaz. Sultan onun oğlunu ikinci sınıfa, savaş çıkıncaya kadar okutmuştur. Çordon, köye gitmesi için ikinci bir sebebin daha çıktığına inanır: Oğluna çok iyilikleri dokunan avcıyı ziyaret edecek, ölmüşse mezarında dua edecek, sağsa minnetlerini bildirecektir.

Ancak, Çordon'un hatırlamak istemediği, kendisine düşünmeyi yasakladığı bir hadise vardır. Olayı Sultan'ın kentin demiryolu istasyonundan cepheye gönderilişi sırasında yaşamıştır.

1941 yılının ekiminde, demirci dükkânında çalışırken, biri gelir ve oğlunun vedalaşmak için köyden döndüğü haberini verir. Çordon atına atlar ve otuz kilometrelik yolu hayvanı çatlatırcasına aşar. Kente vardığında, ilk gözüne çarpan, istasyonun arkasında birikmiş, uğultulu bir kalabalık olur. Eli ayağına dolaşır, kalabalık içinde oğlunu ararken, parkın girişinde kızlarını görür. O sırada oğlu gülümseyerek utana utana kendisine el sallamaktadır.

Çordon'un hayatında oğlunun çok farklı bir yeri vardır. O, oğlunu hem çok seven, hem de ona çok saygı duyan bir babadır. Kızları Zeyneş ve Salika, kentte okumuşlar, evlenip oraya yerleşmişlerdir. Sonra oğlan kardeşlerini de yanlarına alarak öğretmen okuluna kaydettirip meslek sahibi yapmışlardır.

Kızlar, babalarına, kardeşlerinin savaşa gönüllü katıldığını, bunun için de dilekçe verdiğini söylerler. Babalarından Sultan'ı verdiği karardan vazgeçirmelerini isterler. Çordon'a göre bu imkânsız bir şeydir. Kızlar, ısrarları karşısında kararsızlığa düşen babalarını, kalabalığın arasından geçirerek. kafile komutanının yanına doğru sürüklerler. Çordon bir türlü istasyon müdürünün odasına girmeye cesaret edemez. Bu sırada al yazmalı bir kızın Sultan'a doğru

koştuğunu, kalabalıktan yanına yanaşamadığını, ancak onun elini sıkabildiğini görür.

Kızlar, babalarının "Ben böyle şeylere alışık değilim! Gitmeyeceğim." (s. 351) diye kestirip atması üzerine, kafile komutanının odasına yönelirler. Bir babanın evlâdından duyabileceği en acı sözler arasında kızlarını mevdivenden aşağıya çeker. Uğultusu, çığlıkları kulaklarını sağır eden insan ormanını yararak bir an önce perona ulaşmak, trene binmeden oğlunu bir kez daha görmek ister ama kalabalık, bu emeline kavuşmasına engel olur.

Parmaklığın arkasında duran bir demiryolu görevlisi, atıyla beş kilometre ötedeki ayrılma istasyonuna ulaşabilirse, orada son bir kez daha oğlunu görebileceğini söyler. Kalabalık içinde güçlükle bulduğu atını tren yolu boyunca devam eden sokaktan gövdesi öne eğik, uçarcasına sürer.

Allah dualarını kabul etmiş, istasyonda trene yetişmiş, baba oğul sessizce kucaklaşırken o an yeryüzünde olan her şeyi unutmuşlardır. Oğlu, babasından, gönüllü yazıldığı için kendisini bağışlamasını ister.

Oğlunu istasyondan uğurlayışını dün gibi hatırlayan ve onun öğretmenlik yaptığı köye doğru yol alan Çordon, küçük boğazı geçip karlı dağlara kadar uzanan küçük tepelerin sıralandığı geniş düzlüğe çıktığında, güneş dağların üstünde iki kavak boyu yükselmiştir.

3. BAKIŞ AÇISI

Çok sevdiği oğlunun ölümünü bir türlü kabullenemeyen bir babanın dramı, hâkim anlatıcının bakış açısı aracılığıyla dikkatlere sunulur.

Napiskan'ın ölü oğlunu görmeye giden Çordon'a niçin ses çıkarmadığını bulunduğu mevki gereği vak'adaki en ince teferruatı bilen anlatıcı sayesinde öğreniriz:

"... Kocasını niyetinden caydırmaya çalışmak faydasızdı. Ona şimdi bile "Aklına başına topla, be adam! Nereye kalkıp gidiyorsun? Tıpkı çocuk gibisin. Herkese alay konusu olabileceğini de mi düşünmüyorsun? Tıpkı çocuk gibisin. Herkese alay konusu olabileceğini de mi düşünmüyorsun?" diyebilirdi. Ama hiç sesini çıkarmadı. Adamın kızıp da ona; "Öz oğlun olsa böyle düşünmezdim. Kes sesini!" demesinden çekiniyordu..." (s. 338-339)

Eserde III. teklik şahıs ağzından yapılan anlatım formunu belirleyen de hâkim bakış açısı ve bu bakış açısına ait anlatıcıdır.

4. ŞAHISLAR

Anlatma esasına dayalı eserlerde, yazarın iletmek istediği mesaj, eserin bünyesinde, kendisini davranışa ve söze dönüştürecek, somutlaştırıp gözler önüne serdirecek şahısların varlığını mecbur kılar. Cengiz Aytmatov, "savaş"ın ne denli acı bir hadise olduğunu, bundan önceki eserlerinde "Selvi Boylum Al Yazmalım"da yol bakım ustası Baytemir; "Yüz Yüze"de Seyde; "Toprak Ana"da "Tolgonay Ana" ve "Aliman Gelin"le vurgulamıştı. Tahliline çalıştığımız "Oğulla Görüşme" povestinde de savaşta evlâdını kaybetmiş bir babanın trajedisini eserine konu ederek bu hususlaki hassasiyetini vurgulamak ister gibidir.

ÇORDON: Yüzünün derisi buruşup kahverengini almış, yumuşak bakışlı gözlerinin çevresi kırışıklıklarla dolmuş, saçına, sakalına ak düşmüş, yaşlı Çordon, kürek gibi iri, yorgun ellerini dizlerine koyup oturduğunda bir çocuktan farksızdır. Onun en bariz özelliği, oğlunu çok seven, yalnız sevmekle kalmayıp ona saygı da duyan, bu yüzden çok değer verdiği bu insanı kaybedişi gerçeğine bir türlü kendisini alıştıramayan, evlâd acısıyla yanıp tutuşan bir baba oluşudur.

Ona duyduğu saygıdan dolayıdır ki, kızlarının ısrarlarına rağmen, cepheye gönüllü yazılan oğlunu geri döndürmek için kafile komutanının yanına gitmek istemez. Bunda oğlunu askere göndermekten büyük gurur duyan bir baba olmanın da rolü vardır.

O sadece oğlunun değil, kızlarının da babasıdır. Balzac'ın Goriot babası gibi, evlâtlarını kırmaktan, üzmekten çekinen bir babadır. Kardeşlerini aldığı karardan vazgeçirmesi için kendisini ikna etmeye çalışan kızlarına, yaptıkları şeyin yanlış olduğunu bildiği ve kendisine çok ters geldiği halde bile, bir anda kızıp bağıramaz:

"Çordon, oğlundan böyle bir şey istemeyeceğini nasıl anlatacaktı kızlarına? Böyle bir durumda, bu itiş kakış arasında? Çocukcağız verdiği sözden dönebilir miydi? Sırada yan yana durduğu arkadaşlarının yüzüne nasıl bakardı sonra? Onun hakkında ne düşünürlerdi? Kendi kendisine karşı sonra nasıl cevap verirdi?" (s. 349)

Çordon'a göre, gençlerin işine fazla karışılmamalı, onlara bıktırıcı öğütler verilmemelidir. Oğluna verebileceği tek öğüt, onun insan olması ve hep böyle kalmasıdır:

"İnsan ol, oğlum! Nereye gidersen git, insanlığını yitirme! Her zaman insan olarak kal!" (s. 353)

"Karakter sahibi bir insan ol, evlâdım! Avâm ol!" Bunlar, Aytmatov'un

ilk hikâyelerinden biri olan Evlâdla Yüz Yüze'nın kahramanı Çoban Çordon'un cepheye gitmek üzere olan oğluna göz yaşları içinde verebildiği tek nasihatidir. Çoban Çordon'un bol vakti olsaydı bile, söylemek istediğini bundan daha güzel ifade edemezdi. Acak bu kelimeleri sanki dua ediyormuş gibi tekrar ederdi."(4)

"Evlâdla Yüz yüze"de Vladimir Korkin'i çok etkileyen "Karakter sahibi bir insan ol, evlâdım! Avam ol" cümlesi, çalışmamızda kullandığımız eserde, "İnsan ol, oğlum! Nereye gidersen git, insanlığını yitirme! Her zaman insan olarak kal!" şeklinde tercüme edilmiştir. Bir diğer farklılık Çordon'un çoban değil, demirci oluşudur.

SAPARALI: Sırtında kadifeden yeni bir pardesü, başında tilki derisinden bir takke, mestli ayaklarında sivri burunlu lastik ayakkabılar, elinde sapı kırmızı, üvezden bir kamçıyla devlet çiftliğine oğlunu görmeye giden Saparalı, oğlunu kaybetmiş Çordon'la eserde bir tezat oluşturur. Çordon'un daha önce şölenlerden, şenliklerden tanıdığı Saparalı, vak'anın kilit kişisidir. Çordon'da oğlunun öğretmenlik yaptığı köye gitme fikri, onu gördükten sonra uyanır.(**)

SULTAN: Çordun'un biricik oğlu Sultan, kentte okuyup evlendikten sonra oraya yerleşen **Zeyneş** ve **Salika** isimli ablalarının yanında öğretmen okulunu bitirmiştir. Bir yıl kadar Aksay'da öğretmenlik yaptıktan sonra, savaşın patlak vermesi üzerine, geride gözü yaşlı bir baba, kendisine kırgın iki abla, son anda sadece elini sıkabildiği al yazmalı bir kız bırakarak, gönüllü asker olarak cepheye gitmiştir. Nice haylazlıklarına rağmen, babası onu her zaman kendisine denk, akıllı biri olarak görmüştür. Oğlunun ateşli, atak mizacının zamanla değişeceğine inanır. Bu yüzden öğrenciliğinde izci oymakbaşı olan oğlunun eve gelirken, izci boyunbağını çıkarmayı unutmasına kızmaz. Nitekim Sultan'ın yaşı tutmadığı halde, askere yazılacak ve ablalarının ısrarıyla kararından vazgeçmeyecek kadar vatansever oluşu, Çordon'u çok gururlandırır.

NAPİSKAN: Çordon'un birinci karısı öldükten sonra, on yıl kadar önce evlendiği Napiskan, anlayışlı bir kadındır. Evlenip kente yerleşen iki kızın uzun süreden beri arayıp sormayışlarından dolayı kırgın olmasına rağmen, bu-

---

(4) Vladimir KORKİN, "Tercih: Robot veya İnsan Olmak", Çev.: Orhan Söylemez, S: 495, Mart 1993, s: 199.

(**) Çalışmamızda bize çok yardımcı olan Mustafa ÇETİN'in Nilüfer Dergisindeki incelemesine göre Çordon, Saparalı'yla oğlunun yanına giderken karşılaşmıştır. Halbuki, Çordon, Saparalı'yla karşılaştıktan sonra oğlunun yanına gitmeye karar vermiştir.

"Yirmi yıl önce oğlunu savaşta kaybeden Çordon'un içinde oğlunun hâlen yaşadığına dair bir his doğmuştur. Oğlunun yanına gidecektir. Savaştan önce öğretmenlik yaptığı köyde onu bulabileceğini düşünür. Yolda giderken eski bir dostuna rastlar. Ona oğlunu görmeye gittiğini söyler..." (Nilüfer, S: 3, s. 60.)

nu bir türlü kocasına açamaz. Böyle durumlarda üvey ananın bir kenara çekilip etliye sütlüye karışmaması gerektiğine inanır.

Napiskan görmeye alıştığımız kötü yürekli üvey anne tipinden çok farklıdır. Oğlunun özlemine dayanamayan Çordon'un biraz hava alması, başını dinlemesi, kederini dağıtmasını düşünerek, yolculuğuna engel olmaz. Kocasının başındaki kırk yamalı bohçaya dönmüş şapkasını çıkartır, ona kuzu derisinden yapılmış yeni şapkayı verir, bir yemek çıkını hazırlamayı da ihmal etmez.

Sultan'ın öğretmenlik yaparken evlerinde kaldığı **iyi kalpli avcı ve karısı,** onların **çocukları,** eserde dekoratif unsur durumundaki şahıslardır.

Şahısların tanıtımında hem anlatma, hem de gösterme yönteminden faydalanılmıştır.

Kızlar, gönüllü olarak askere yazılan kardeşlerini kararından vazgeçirmesi için babalarını ikna etmeye çalışırlar. Çünkü kocaları da askere gittiğinden ailenin tek erkeği olarak kalan Sultan'ın gönüllü cepheye gidişini doğru bulmazlar. Herkesin gözyaşları içerisinde bir yakınını uğurladığı sırada oğlunu kararından vazgeçirmeye çalışmanın abes olduğuna inanan ve oğlunun aldığı karara saygı duymak isteyen Çordon, kızlarının isteğinden rahatsız olur:—

"Kimse onlara aldırış etmediği halde, Çordon çevresindeki insanlardan utanmaya başladı." (Anlatma) "Asker, sivil, herkes kendi derdine düşmüştü, herkes sağa sola koşturuyordu.

— Ben böyle şeylere alışık değilim! Gitmeyeceğim! diye kestirdi attı Çordon." (s. 351) (Gösterme)

5. ZAMAN

"Oğulla Görüşme"de hâlihazır ve mâzi olmak üzere iki tür zamandan bahsetmek mümkündür. Yaşlı Çordon'un güz mevsiminin esintisiz, ılık günlerinden birinde, Küçük Boğaz'ın girişinden kestiği yaban çalılarını evine getirirken Saparalı'yla karşılaştıktan sonra, ölen oğlunun öğretmenlik yaptığı köye gitmeye karar vermesi, gecesini bu düşünceyle geçirmesi ve ertesi sabah erkenden yola çıkması, "eserin hâlihazır" cephesini oluşturur.

Çordon evden ayrıldığında, bütün köy derin bir uykudadır. O sırada, zihni Saparalı'ya söylediği güzel yalanla meşgûldür. Bu meşgûliyeti, oğlu Sultan'la ilgili hatıralar takip eder.

Okuyucu, Çordon'un oğlunun kim olduğunu, Çordon'un ona verdiği değeri, onu bir türlü unutmayışını geriye dönüşlerle öğrenir. Napiskan'ın ölen

oğlunu görmek için köye gitme kararından kocasını niçin vazgeçirmek istemediği de geriye dönüşlerde gizlidir:

"Kocasını niyetinden caydırmaya çalışmak faydasızdı. Ona şimdi bile "Aklını başına topla, be adam! Nereye kalkıp gidiyorsun? Tıpkı çocuk gibisin. Herkese alay konusu olabileceğini de mi düşünmüyorsun?" diyebilirdi. Ama hiç sesini çıkarmadı. Adamın kızıp da ona "Öz oğlun olsa böyle düşünmezdin. Kes sesini!" demesinden çekiniyordu. Niye durup dururken bu sözü işitsindi. Evet, görmemişti adamın oğlunu, nasıl bir insan olduğunu da bilmiyordu. On yıl kadar önce Çordon'un birinci karısı ölünce kendisiyle evlenmişti." (s. 338-339)

Çordon'u biricik oğlu Sultan'dan ayıran, geri kalan günlerini evlâd acısıyla yaşamaya mahkûm eden "II. Dünya Savaşı"dır. Dolayısıyla "Oğulla Görüşme" hikâyesini de zaman yönünden incelerken mutlaka "savaş"a değinmek mecburiyetindeyiz.

1941 yılının ekim ayı, Çordon'la oğlunun birbirlerini gördükleri son an olur. Çordon ve kızları gibi daha nice babalar, kardeşler oğullarını, kardeşlerini, belki de bir daha hiç görmemek üzere cepheye uğurlarlar.

6. MEKÂN

İnsanların belleklerinden uzun süre silinmeyecek olan vedalaşma sahneleri, kasabanın istasyonunda yaşanır. Çordon, oğlunun kendisiyle vedalaşmak istediğini haber alınca, bir koşuda otuz kilometre yol alır, altındaki at çatlayacak duruma gelir. Oraya varınca ilk gözüne çarpan, istasyonun arkasında birikmiş, uğultulu kalabalık olur:

"... Ana baba gününe dönmüştü ortalık. Kasalarının yanlarındaki bezlere kırmızı yazılar yazılmış kamyonlar, arabalar, kağnılar, koşulmuş, koşumdan çözülmüş atlar, rayların üstünde gidip gelirken, düdük çalan lokomotifler, gıcırdayan vagonlar... Bütün bunların arasında da yığın yığın insanlar: Köylüsü, kentlisi, genci, yaşlısı..." (s. 347)

Saparalı'dan Ulu Dağlar arkasındaki Aksay'ın adını duyar duymaz, eski, onmaz bir acı, bütün yakıcılığıyla Çordon'un içini dağlamaya başlar. Çünkü orası, bir zamanlar oğlu Sultan'ın da öğretmenlik yaptığı yerdir. Yine bu yüzdendir ki, Küçük Boğazı geçip de karlı dağlara uzanan, küçük tepelerin sıralandığı geniş düzlüğe çıktığı zaman nefesi kesilecekmiş gibi olur.

Görüleceği üzere, yazarın bu eserinde de vak'a açık mekânlarda seyretmektedir. Kapalı mekân olarak "ev", "dükkân", "istasyon binası"ndan söz edilir, ama bu yerlerin içi ile ilgili tanıtıcı hiç bir cümleye, parağrafa rastlanmaz.

Hatta köye ve kente bile uzaktan bakılır:

"... Yamaçlardan bakınca her şey gözler önüne serilmiş gibidir. Ovaya serpilmiş köyler beyaz duvarlı evleri ve koyu bahçeleriyle küme küme toplanmıştır. Yaprakları sararmış tütün tarlaları görülür şurada burada. Traktörler tarlaları bahar ekimi için sürerken yükseklerde gümüş kanatlı bir uçak süzülür. Ufuk çizgisine yakın bir çukurlukta ise boz dumanların örttüğü bir kent gözükür." (s. 340)

Cengiz Aytmatov'un 1969 yılında yazdığı "Oğulla Görüşme" hikâyesi, üzerinden hayli zaman geçmesine rağmen, savaşın acı ve zor günlerinin hâlâ unutulmadığını gösterir. Yazar, savaş aleyhtarlığını, sloganlara, bir takım ideolojik saplantılara başvurmadan işler. Her şeyden önce, gerçek hayatta yaşayan, bizim de her an karşılaşabileceğimiz "insan"ı konu eder. "Toprak Ana"daki Tolgonay Ana ve Aliman'ın yerini, bu eserde Çordon baba alır. Çordon'un oğlunun yanına giden Saparalı'ya imrenerek, yirmi yıl önce kaybettiği kendi oğlunun yaşayabileceği düşüncesine kapılarak yalan bile söylemeyi göze alması, evlâdını kaybetmiş her ana babanın yüreğini sızlatır.

J. BEYAZ GEMİ

1. ESERİN KÜNYESİ

Beyaz Gemi, "Belly Parahod (Poslye Skazki)" ismiyle 1970 yılında "Novy Mir" dergisinde (N.1) yayımlanmıştır. Yazarın eserine verdiği "Masaldan Sonra" ismi, "Novy Mir"in redaktörü Tuordovskiy tarafından "Ak Keme" olarak değiştirilir. 1975 yılında, B. Şemşiyev'in yönetmenliğinde beyaz perdeye aktarılır. Senaryonun yazımında eserin müellifi de rol almıştır.

Hem film, hem roman olarak 1977'de SSCB'nin "Devlet Ödülü"nü kazanır. 1978 yılında Kırgızca "Ala-Too" dergisinde (N. 12) ve "Gülsarat" kitabında (Frunze, Kırgısztan) yayımlanır."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu başlıklarla yayımlanmıştır:

"The White Steamship, The White Ship, After the Tale (The White Steamer) - (İng.); Der Weisse Dampfer - (Alm.); Blele Lod - (Çek.); Il Fat un Blanc Navıre - (Fra.); Bialy Statek - (Leh.); Den Huite Dampbaten - (Nor.); Der Weg des Schnitters - (D. Almanya); Kistil Sofed - (Tacik.); Eertakdan Seng - (Özbek.); Ağ Gemi - (Azeri.)"(2)

Eserin Türkiye baskıları şunlardır:

Beyaz Gemi, Çev: Güneş Bozkaya-Kollontay, Hür yay., İst., 1970; Beyaz Gemi, Çev.: Ertuğrul Erdem, Ekim yay., Ank., 1970; Beyaz Gemi (Yüz Yüze, Deve Gözü ile birlikte), Çev.: İrina-Altan Alganer, Ekim yay., İst., 1970; Masaldan Sonra (Beyaz Gemi), (Elveda Gülsarı, Toprak Ana ile birlikte), Çev: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974(*); Beyaz Gemi, Çev.: Güneş Bozkaya - Kollontay, Yeni Dünya yay., İst., 1980; Beyaz Gemi (Toprak Ana, Deve Gözü, İlk öğretmenim ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1990; Beyaz Gemi, Çev: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1991.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

"Beyaz Gemi" de, San-Taş vadisindeki korucuların hayatı anlatılır. Çevresinde hiç arkadaşı olmayan, hayata dedesi Hamarat Momun'un anlattığı masallar ve efsanelerin penceresinden bakan "çocuk"un reel dünya ile muhayyel dünya arasındaki tezatı anlaması ve neticede kendi benliğine uygun olanı

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Ak Keme, "Eskertüvler cana kommentariyler Çıngız Aytmatov, 3 tomdan turgan cıgarmalar" ekinci tom, Frunze Kırgızstan, 1982, s. 504. 505.

(2) Mustafa ÇETİN "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Nilüfer, Yıl:1, S:3, Ekim 1985, s. 59.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

tercih edişi, "Beyaz Gemi"nin konusunu teşkil eder. Çocuğun annesi ile babası birbirinden ayrılmışlardır. Babası Isık-Göl'de gemilerde çalışmaktadır. Dedesinin kendisine armağan ettiği dürbünle, Karağıl dağından her gün Isık-Göl'ü seyreden çocuk, akşam üzeri görünen "beyaz gemi"yi, babasının çalıştığı gemi olarak düşünür:

"Bir sıra bacası olan upuzun, güçlü, güzel bir gemiydi bu. Gergin bir tel üzerinde yürüyormuş gibi yalpalanmadan, dümdüz gidiyordu. Çocuk dürbünün camlarını gömleğinin eteğiyle çabucacık sildi, yeniden ayar yaptı. Şimdi daha iyi görüyordu gemiyi. Dalgalarda sallandığı, arkasında beyaz köpükler saçarak yüzdüğü açıkca belliydi. Çocuk salına salına giden gemiyi büyük bir hayranlık içinde, gözlerini ayırmadan seyrediyordu. Elinde o güç olsa, içindeki insanları görebilmek için beyaz gemiyi daha yakından geçirirdi. Fakat geminin ondan hiç haberi yoktu. Nereden gelip nereye gittiği bile belli değildi; kuğu gibi süzülerek, ağır ağır geçiyordu.

Geminin geçişi uzun sürerdi. Çocuk bu sırada balık olduğunu düşünür, ırmaktan aşağı yüze yüze gemiye kadar varırdı...

Karağıl dağından bakarken, beyaz gemiye ilk rastladığında gördüğü güzellikten gözleri kamaşmıştı. O günden sonra da, Isık - Göl'de gemicilik yapan babasının bu gemide çalıştığına karar verdi. Çok hoşuna giden bu fikrin doğruluğuna zamanla kendini iyice inandırdı."(s. 34 - 35)

"Beyaz gemi", eserde, çocuğu, yaşadığı ortamın kötülüklerinden, ümitsizliklerinden kurtaran bir sembol olarak tezahür eder. Çocuk, onu, özlediği ve bir gün kavuşacağını hayâl ettiği mutlu hayatın müjdecisi gibi görür.

Cengiz Aytmatov'un "Kırgızları ve ülkesini anlatırken ortaya koyduğu sorunlar, psikolojik durumlar, aslında bütün insanlığı ilgilendiriyor. Dünya problemlerini, Kırgız hayatından, Kırgız tabiatından geçirerek genelleştirmeyi biliyor Aytmatov. Evrensel diyebileceğimiz konulara derinlemesine inebiliyor."(3)

Kendisine, dedesinin anlattığı efsane ve masalların şekil verdiği bir dünya kuran "Beyaz Gemi"nin çocuk kahramanının trajedisi, sadece Kırgızları değil, eseri okuyan tüm insanları te'siri altına alabilecek mahiyettedir. Eserin birçok dile tercümesi, bu te'sirin en güzel ispatıdır.

"Beyaz Gemi"de "Aynı ortamı paylaştıkları insanlardan farklı düşünen ve kendilerine ait masum bir hayâl dünyasında yaşayan insanlar, yaşanılan

---

(3) Refik ÖZDEK, "Cengiz Aytmatov ve Eserleri", Türk Edebiyatı, S:231, Ocak 1993, s. 38.

hayatın realitesiyle karşılaştıklarında sükût-ı hayâle uğrarlar ve çirkin realiteyi kabul etmektense, kendi âlemlerine dönmeyi tercih ederler." evrensel gerçeği işlenmektedir.

"Manevî değerlere, millî kültüre, tabiî çevreye saygısı azalan insanların zamanla ruhsuzlaşacağı ve beşere mâl ettiğimiz birtakım iyi vasıfları (sevgi, hoşgörü, sabır, saygı, tevekkül, hürmet,...vb. gibi) yitireceği" hakikati ise, eserin millî boyutunu oluşturur.

Evrensel gerçek ile millî boyutun aynı pota içinde eritilmesi ve bir senteze ulaşılması, yazarın başarısına bir delil teşkil eder.

Yakında okula başlayacak çocuğa, haftada bir uğrayan çerçiden, dedesi tarafından bir çanta alınmasıyla eserdeki vak'a zincirinin ilk halkası atılmış olur.

Orozkul'un yazın gittiği davetlerde kendisine yapılan ikramların karşılığı için dağdan gizlice ağaç kesmesi, tomruğu ırmağın kenarına indirdikleri günlerden birinde, Momun Dede'nin torununu okuldan alacağı gerekçesiyle işi yarıda bırakması akabinde yaşanacak hadiseler, ilk halkaya yenilerinin ilâvesi anlamını taşır.

Kutsal sayılan ve uzun yıllar sonra San-Taş vadisinde görülmeye başlayan marallardan dişi olanının, Seydahmet ve Orozkul'un baskısıyla dedesi tarafından öldürülmesi karşısında şaşkına dönen çocuğun kendisini ırmağın sularına bırakışı, eserdeki vak'a zincirinin son halkasını teşkil eder.

"Beyaz Gemi" vak'anın takdimi açısından zengin ve kompleks bir yapıyı haizdir. Yazarın önceki eserlerinde gördüğümüz "şahıs kadrosundaki zenginlik hususiyeti", sadece üç hânenin insanlarını konu edinen bu romanda bile ihmal edilmemiştir. San-Taş adisi, Isık - Göl, Enesay ülkesi, Isık-Göl'ün ötesindeki şehirler, mekânın zenginliğini gösterirler. Yazar, şahısları tanıtırken, onların hadiseler karşısındaki tavırlarını belirtirken de diyaloglardan faydalanır.

Seydahmet, Orozkul'un evinde verilen ziyafette, maralı Momun Dede'ye nasıl vurdurduğunu anlatırken çok keyiflidir:

"- Geyiklere iyice yaklaşmıştık. Ormanın ağaçsız bir yerinde üçü bir arada duruyordu. Tam atlarımızı ağaca bağlamıştık ki, bizim ihtiyar ellerine sarıldı. "Olmaz" dedi. "Geyiklere el sürülmez. Biz Buğuluyuz, Boynuzlu Geyik Ana'nın soyundanız." Çocuksu gözlerle saf saf bakıyordu yüzüme... Sanki gözleriyle yalvarıyordu. Birdenbire gülmek geldi içimden, ama gülmedim, gülmek ne söz, üstelik ciddî bir yüz takındım. "Yoksa hapishaneyi boylamak mı istiyor-

sun?" dedim. "Ne hapishanesi?" dedi. "Bilmiyor musun" dedim, "Bu masallar beyoğullarının zamanından, yoksul halkı korkutup sindirmek için uydurulmuştur." Adamın ağzı, bir karış açık kaldı. "Ya! Demek öyle?" dedi. "Öyle ya, sen şimdi bu masalları bırak, yoksa yaşına başına bakmaz, hakkında iki satır yazarsam paçayı bir daha kurtaramazsın." (s. 146-147)

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde bazı tabiat unsurlarını sembol olarak kullandığını, açık açık söyleyemediği bazı fikirlerini, bunların arkasına gizlenerek sezdirmeye çalıştığını daha önceki çalışmalarımızda belirtmiştik.(**) Yazar "Beyaz Gemi" de yer alan "Boynuzlu Geyik Ana Efsanesi(***)nin kahramanlarından "maral ana" ya yüklediği misyonu şöyle açıklar: "Geyik Ana, bütün var olanın anasıdır. Bu efsane daha da çözümlenecek olursa insanın zorbalık ve zulme karşı "korunma içgüdüsü" anlamı çıkarılabilir."(4)

Diğer yandan Enesay ülkesinde düşman kavminin saldırılarına uğrayan Kırgızları yok olma tehlikesinden koruyan ve onlardan bir kız ile bir erkek çocuğunu Isık-Göl kıyılarına, Kırgızların şimdiki vatanlarına getiren "maral ana", Türk destanlarında "yol gösteren" ve "Türk neslinin idame ettirilmesinde büyük rol oynayan" "bozkurt"u çağrıştırmaktadır.

"Totem devri yaşayan Türklerin ongun'u bozkurt, destanlarda Türk'ün hayat ve savaş gücünü temsil eder... Oğuz Kağan Destanı'nda, bir sabah zamanı, tan ağarırken Oğuz'un çadırına gök tüylü, gök yeleli büyük bir erkek kurt girmiştir. Bu kurt çadırın içine süzülen bir ışıktan doğmuştu. Gök tüylü, gök yeleli erkek kurt, Oğuz'a söz söylemiş: "Ey Oğuz! Ben senin ordularının önünde yürüyeceğim!" demişti. O yürüyünce ordular da yürümüş, onun durduğu yerde ordular da durarak düşmanla savaşmış ve kazanmışlardı.

Göktürk destanları, bütün Türklerin düşmanları tarafından yok edildiği bir baskın felâketiyle başlıyordu. Bir rivâyete göre Türk soyunu bu büyük felâketten, annesi bozkurt olan bir prens kurtarmıştı. Annesi bozkurt olduğu için öldürülemeyen bu genç tek başına sağ kalmış, sonra yaz ve kış Tanrılarının kızlarıyla evlenmiş ve Türkler, tekrar bu izdivâcın çocukları olarak çoğalmışlardı.

.....

Bir başka rivâyet, anne kurd'u önce kurtarıcı sonra anne olarak hatır-

---

(**) Sözgelimi "Elveda Gülsarı"da at, Kırgızların mâzilerinin, istiklâle, hürriyete olan düşkünlüklerin sembolüydü.

(***) Efsanenin özeti çalışmamızın ikinci kısmında "Efsaneler, halk hikâyeleri ve türküler, masallar" başlığı altında verilecektir.

(4) Cengiz AYTMATOV, "Beyaz Gemi üzerine Gerekli Açıklamalar, Toprak Ana, Beyaz Gemi" Yeni Dünya yay., İst., 1980, s. 281.

lıyordu: Sağ kalan tek Türk'ü bu dişi kurt korumuş, beslemiş ve yeni Türk nesilleri dişi kurdun elleri ve ayakları kesilmiş bu çocukla izdivâcından doğmuşlardı.

.....

Türklerin Ergenekon'dan çıktıkları zaman da, hükümdarlarının adı Börte Çene yani bozkurttu.

Uygurların Türeyiş Destanı'nda ise Tanrı, bir erkek kurt şeklinde yere inmiş ve bir Uygur hâkanının, tanrılarla evlenmek için yaratılan, iki güzel kızıyla evlenmişti. İnanışa göre yeni Uygur nesilleri böyle semâvî bir izdivaçtan çoğalmıştı."(5)

Isık-Göl'ün mavi yüzünde her gün akşam üzeri aynı saatte görünen "beyaz gemi", saflığın, masumiyetin, temizliğin ifadesi olan rengiyle, çocuğun ileride ulaşmayı arzuladığı mutlu hayatın bir sembolüdür. Çocuk, özlemini çektiği babasına ve sıcak aile ortamına, onunla kavuşacaktır. "Ak Gemi"yi dedesinin hediye ettiği uzağı yakın yakını uzak eden dürbünle izler. "Ak Gemi", çocuğun öz masalıdır. Kimseye söyleyemediği, kimseyle paylaşamadığı, sonunu bir türlü getiremediği masalıdır."(6)

Cengiz Aytmatov, söyleyecek sözü olan bir yazardır. Çok sevdiği insanların daha mutlu, daha şuurlu bir hayat sürmeleri için birtakım fikirleri vardır.

"Beyaz Gemi" de eserinin estetik plânını zedelemeden şahıslar ve onların tavırları, yaşadıkları vasıtasıyla birtakım mesajlar sunar, aksak gördüğü bazı hususları tenkîd eder. Sözgelimi kendi soyunu devam ettirebilecek bir çocuğu olmadığından dolayı, kaderine lânet okuyan Orozkul'un şahsında bütün acımasız, zâlim, sabırsız, insanları eleştirir.

Kutsal sayılan maralı öldürmek, mâzinin ve tabiatın yok edilmesinden başka bir şey değildir.

Atalarını bilmeden de hayatını devam ettirebileceğini ileri süren asker, çocuk tarafından ayıplanır. Subayla Orozkul ormanı dolaşırken, çocuk, askeri âdeta sınava çeker:

"- Kimsin sen?

- Ben mi, Karagandalı bir Kazak. Madencilik okulunu bitirdim.

- Hayır, onu sormuyorum? Kimin oğlusun sen?

---

(5) Nihad Sami BANARLI, "Bozkurt, Türk Destanlarında Millî - Bedii Unsurlar", Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C:1, s. 32-33.

(6) Keneşbek ASANALİYEV, "Çıngız Aytmatov: Şeker cana Aalam", Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çıgarmalar, birinci tom, Frunze, Kırgızstan, 1982, s. 17.

- Annemle babamın.

- Ya onlar kimin çocukları?

- Anneleriyle babalarının.

- Onlar?

- Bak, sen böyle sorarsan bunun sonu gelmez.

- Ben Boynuzlu Geyik Ana'nın çocuklarının oğluyum.

- Bunu sana kim söyledi?

- Dedem.

Asker başını salladı.

- Ya? Şaşılacak şey, doğrusu!

Boynuzlu Geyik Ana'nın çocuklarının oğlu olan, bu koca kafalı, yelken kulaklı oğlan askerin pek hoşuna gitmişti. Yalnız, değil soyunun başlangıcını, yedi göbek geçmişini bile bilmediği ortaya çıkınca bozulur gibi oldu. Oysa herkes bilmeliydi bunu. Askercik yalnız babasını, dedesini, bir de büyük dedesinin adını biliyordu. Ya ötesi?

- Yedi göbek geçmişini öğretmediler mi sana?

- Hayır, öğretmediler. Hem ne işe yarar bu? Ben bilmiyorum işte, bilmediğim halde yaşamamda bir aksaklık olmuyor.

- Dedem, "Atalarını tanımayanlar kısa zamanda yozlaşırlar." diyor.

- Kimmiş bu yozlaşanlar? insanlar mı?

- Evet, insanlar.

- Neden öyle?

- Neden mi? Çocukları, çocuklarının çocukları hatırlamayacağı için yaptıkları kötü şeylerden utanmamaya başlarlarmış da ondan. Sonra kimse iyi şeyler yapmaya kalkmazmış. Çünkü nasıl olsa bir ananları, övünenleri çıkmayacak diyor dedem.

- Bak şu işe! Amma yaman deden varmış senin! Yalnız kafanı hep saçma sapan şeylerle doldurmuş. Sen akıllı bir çocuğa benziyorsun. Şu kafaya bak, sandık gibi mübarek. Ya kulakların? Tıpkı atış alanındaki radar antenlerine benziyor. Sen dedenin söylediklerine bakma yavrum. Yolumuz komünizm yoludur, amacımız ise uzaya gitmek. Deden mi öğretiyor sana bunları? Politika derslerinde elimize bir düşse, bak onu o zaman nasıl eğitiriz! Büyüyüp adam olunca git bu adamın yanından. Belli, kültürsüzün, kara cahilin biri." (s. 99, 100, 101)

Eserden uzun bir alıntı yapmamızın sebebi, çocuğun, çocuğa bunları

öğreten dedenin ve askerin hadiselere ve geleneklere, değer yargılarına bakış açılarının farklılığını ortaya koyabilmektedir. Asker ve onun gibi düşünenlere göre, hayatlarına "mâzi" değil, "âti" yön verecektir. Çünkü yolları, komünizm yolu, amaçları ise uzaya gitmektir. "Maneviyat"ın değil, "maddiyat"ın önemli olduğu bir dünyada ilerleme yolu teknikten geçer. Ancak bu "ihtişamlı teknik" kimi zaman her şeye çözüm değildir.

Kar yağmadan otları yüklemek için gelen kamyon şoförleri, dar yollardan, keskin dönemeçlerden geriye dönerken kara yakalanırlar. Kar, duvar çekercesine farların ışığını örter, siliciler ön camları temizlemeye yetişmez. Kar yığıldıkça yığılır. Bu sırada tekerler de patinaj yapmaya başlar. Şoförler, araçlarından inerler, bir çıkış yolu bulmak için düşünmeye başlarlar:

"...Ateş yakmak imkânsızdı. Kaloriferleri çalıştırıp oturmak, çiftlik merkezine kadar zor yetecek yakıtı hemen orada bitirmek demektir. Ama bunu yapmazlarsa yüzde yüz donacaklardı. Ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Her güçlüğü yenen teknik orada çaresiz kalmıştı." (s. 109, 119)

Dedenin torununa, "yedi göbek geçmişini öğretmesi"nin gerekçesi, atalarını tanımayanların kısa zamanda yozlaşacağı hakikâtidir. Yedi sülâle ötesini bilmek, Aytmatov'un doğduğu Talas vadisine, Kurkurev nehrinin biraz ilerisindeki Şeker köyünde herkesin vazifesidir:

"Yaşlılar, küçük çocuklara ciddî ciddî sorarlardı: "Buraya gel bakalım yiğit, hangi soydansın, babanın babası kimdir? Ve onun babası? Nasıl bir adamdı? ve şayet çocuk, kendi geçmişini bilmiyorsa, çocuğun anası, babası azarlanır, ayıplanırdı; "Ne biçim baba bu, eşsiz, dostsuz, akrabasız, derlerdi. "Niçin bu kadar kayıtsız? İnsan geçmişini bilmeden nasıl büyüyebilir?" Burada önemli olan, nesillerin ve cemiyet içinde ortak ahlakî sorumlulukların devamını temin etmektir."(7)

"...Metinde karşılaşmadığımız ve ancak bir çıkarım edimiyle elde ettiğimiz olay sırası (öykü), gerçek yaşamdaki gibi zaman dizinsel (kronolojik) dir. Yazar, bu sırayı bozar, alt üst eder ve yaşamdakine uymayan yapay bir düzeye yerleştirir olayları ve böylece alışılmışı kırmış olur. Kuşkusuz yazar "öykü"deki zaman dizinsel sıraya sadık kalmayı tercih de edebilir, ama yine de zaman düzeni üzerinde oynayacaktır. Bazı olayları özetleyerek kısaltacak, bazılarını ise uzun ayrıntılara girerek anlatacaktır."(8)

---

(7) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımda, Notlar (Otobiyrafi)" Çev.: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz - Ağustos - Eylül 1994, s.41.

(8) Berna MORAN, "Romanda Yazınsallık, Rus Biçimciliği", Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İst., s. 164.

"Beyaz Gemi"deki olayların gelişim seyri, tıpkı gerçek hayattaki gibi kronolojik mahiyettedir. Annesiyle babası birbirinden ayrılan ve bu yüzden Momun Dede'nin yanında kalan çocuğa çerçiden çanta alınması, çocuğun okula başlaması; Orozkul'la Momun Dede'nin ormandan kestikleri tomruğu yola indirmeye çalışmaları ve bu sırada karşılaştıkları problemler, tomruğu almaya gelenlerle maralı öldürmeleri ve kendilerine ziyafet çekmeleri, birbirini takip eden vak'a parçalarıdır. Ancak eserde yer alan ve anlatılanların tümü, hâlihâzırda yaşananlardan ibaret değildir. Meselâ çocuğun kendisine çok yakın hissettiği ve çok sevdiği Kulubek, geriye dönüşler vasıtasıyla tanıtılır. Orozkul'un kestiği tomruğu almaya gelenlerin kamyonunun gürültüsü, çocuğu mâziye götürür, ona, geçen bahar ve güzün evlerine gelen kamyonları, askeri, subayı, Kulubek'i hatırlatır:

"...Geçen yıl, gene böyle bir güz mevsiminde, belki biraz geçerek, kuru ot yüklemek için dağlara devlet çiftliğinin araçları gelmişti. Kamyonlar hemen evlerinin arkasından değil de; biraz yaklaştıktan sonra, yoldan Arça vadisine sapıp, oradan yaylaya çıkmışlardı. Yazın biçilen ot güzün götürülmek üzere yığılmıştı sırtlara. Bu işitilmedik motor gürültüsünü duyan çocuk Karağıl dağından koşarak yol ayrımına gelmişti. Ne de çok kamyon vardı! Birbiri ardından tam on beş tanesini saydığını hatırlıyordu."(s. 101)

Kuru otların balyalar yapılarak kamyonlara yüklenişi, çocuğun yapılanları ilgiyle ve merakla izleyişi, kendisi gibi bir Buğulu olan Kulubek'le tanışması, yola çıkan kamyonlardan birinin şarampole kayışı ve sürücülerin tipiye yakalanmaları, bunun üzerine evlerine sığınmaları, onları evde ağırlamaları, o zamanlar henüz okula gitmeyen çocuğun gözünün önünden bir film şeridi gibi geçer. Halbuki şimdi, bütün bedenini saran ateşten ayağa kalkamayacak kadar hastadır:

"... Çocuk, sıkıntılı uykusundan uyanırken şöyle düşünüyordu: "Peki, yarın okula nasıl gideceğim? Hastayım işte, hiç iyi değilim..." Sonra gene dalıyordu..."(s. 117)

Orozkul'un sosyalist bir toplumun ormanına zarar vermekten yargılanışı, evlenecek olan küçük oğlunun evi için kereste verdiği Koketay'la arkadaşlıklarının nasıl başladığı da geriye dönüşlerle verilir.

Eserin zaman plânında yaşanan bu geriye dönüşler, **İlmikli çizgi biçimindeki olay örgüsü**nün varlığına işaret eder.

San-Taş vadisinde, ormanın içinde, yüzleri ırmağa dönük üç ev bulunmaktadır. Bu evlerden birinde, tanıdık tanımadık herkese güleryüz göstерme-

sinden, herkesin işine koşup herkese yardım etmesinden dolayı Hamarat Momun adını alan dede, yaşlı karısı ve torunuyla birlikte oturmaktadır. Momun Dede, atalarının Boynuzlu Geyik Ana olduğunu kabul eden Buğu soyundandır.

İkinci ev, üç evin en önemli erkeği olan korucu Orozkul'la, bir çocuk sahibi olamadığı için, kendisini dünyanın en mutsuz kadını sayan Bekey Teze'ye aittir. Kucağında bir bebekle yeni gelin Gülcemal ve kocası Seydahmet, üçüncü evin sahibidirler.

Momun Dede'nin torunu olan çocuk, annesiyle babasını hiç tanımaz. Annesi, babasından ayrıldıktan sonra, Isık-Göl'ü çevreleyen dağların arkasındaki bir kente gitmiş, orada bir dokuma fabrikasında işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Otobüs şoförlüğü yapan ikinci kocasından iki küçük kızı olmuştur. Şehirde küçücük bir odada oturmaktadırlar. Yeni daireye taşınınca, kocası razı gelirse, oğlunu yanına alacaktır.

Çocuğun Isık-Göl'deki gemilerden birinde çalışan babası da yeniden evlenmiş, bu evliliğinden de çocukları olmuştur.

Momun Dede'nin torunu, yaz boyunca elinde dürbün, Karağıl dağının eteklerindeki bir tepeden sürekli Isık-Göl'ü seyreder. Kimi zaman da ırmağın sığ bir yerinde dedesinin kendisine yaptığı gölette yüzer. Göletin içinde, balık gibi gözleri açık bir vaziyette yüzmekten çok zevk alır.

Çocuğun arkadaşları, ya "Yatan Deve", "Eyer", "Kurt", "Tank" adlarını verdiği çeşit çeşit, renk renk kayalar ya da orada her türlüsüne rastlamanın mümkün olduğu bitkilerdir. Sözgelimi dikenli siyeç baş düşmanıdır. Hiçbir yararları olmayan, rengârenk çiçekler açan sarmaşıkları akıllı ve neşeli bulur. Birisine küsüp de içinden ağlamak geldiği zamanlar, kimseler görmesin diye, çok güzel kokan, çiçeksiz şıralcınların arasına gizlenir.

Çocuğu bunların arasından çekip çıkaran tek şey, dağlarda sürü besleyenlere öteberi satmak için gezerken, bazen San-Taş Vadisi'nde oturan koruculara da uğrayan çerçinin kaptıkaçtısıdır.

Momun Dede, kaptıkaçtının uğradığı günlerden birinde, çerçiden, yüzün okula başlayacak torununun işine yarayacağını düşünerek, bez astarlı, pırıl pırıl kilitli güzel bir çanta alır. Çocuk, çantaya çok sevinir. Momun Dede, yeryüzünde tek yakını, dostluğundan ve kendisini delice sevdiğinden zerrece kuşku duymadığı, güvenebileceği tek insandır. Çantayı ilk önce ninesine, ardından her zaman suratı asık Bekey Teyze'sine gösterir. Gülcemal ile tarlada yalnız başına ot biçen Seydahmet'e de göstermeyi ihmal etmez.

Kendi kendine konuşmaktan zevk alan çocuğun dürbünden sonra, artık yeni bir arkadaşı, bir sırdaşı daha vardır. Çantasını, içkili bir şölenden geldiği her halinden belli olan Orozkul eniştesine de göstermek ister. Çocuğun çantasını sallayarak Alabaş'ın önüne birden çıkıvermesi, pırıl pırıl meşin çizmelerini özengiye dayayarak uyuklaya uyuklaya giden Orozkul'u şaşırtır, telâşlandırır. Aklına kendisine bir çocuk veremeyen karısına duyduğu öfke gelir.

Çocuk, uzun görev yılları dolayısıyla dedesine armağan edilen güçlü saha dürbününü ve çantasını yanına alarak, Karağıl dağının tepesine çıkar. Her gün güneş batmak üzereyken görünen beyaz gemisini beklemeye başlar. Ona göre, babası bu gemide çalışmaktadır. Kafasıyla insan, gövdesiyle bir balık olarak yüze yüze beyaz geminin yanına kadar gidecek, babasından kendisini gemiye almasını isteyecek, çıkınca da bütün hayatını, köyünü, çevresini, dedesini, Bekey Teyze'sini döven Orozkul'u herkesi, her şeyi anlatacaktır.

Momun Dede'si ona çeşit çeşit masallar, efsaneler anlatmıştır: Bunlardan birinde, zaman zaman gölü dalgalandıran San-Taş rüzgârının geçmişte, ülkeyi düşmanlardan nasıl koruduğu anlatılır. Çocuk, Momun Dede'nin anlattığı masallar içinde, Parmak Çocuk Cıbalak masalını pek hoş bulur. Fakat en çok sevdiği de, dedesine göre Isık-Göl civarında yaşayan herkesin bilmek zorunda olduğu Boynuzlu Geyiz Ana Efsanesi'dir. Bu efsaneyi yeni alınan ve gece uyurken nereye koyacağını bir türlü karar veremediği çantasına da anlatır.

Sonbaharın gelişiyle, ortalık güz sessizliğine bürünür, sürüler kışlaklarına çekilir, yaylaklar bomboş kalır. Sessizliği ürkerek kaçışan kargaların çığlığı bozar. Çünkü Orozkul'la Momun Dede, kestikleri ağaçların tomruklarını taşımaktadırlar.

Orozkul, yaz boyunca çeşitli sohbetlere, davetlere katılmış, oralarda kendisine yapılan ikramlar sırasında bol bol vaatlerde bulunmuştur. Şimdi kestikleri tomruklarla, yazın verdiği sözleri yerine getirmeye çalışmaktadır. Böyle bir hayatı yaşamak zorunda olduğu için, defalarca, kaderine küfreder.

Orozkul, bir keresinde, kendisine kuzu veren bir arkadaşına istediği tomruğu vermeyince şikâyet edilmiş, "sosyalist bir toplumun ormanına zarar vermekten dolayı" orman bakanlığı bölge yönetiminin gönderdiği denetleme kurulunca sorguya çekilmiştir. O an, bir daha, bol keseden vaatlerde bulunmayacağına söz vermesine rağmen, yaz gelince kımızın, votkanın ve taze etin cazibesine dayanamamıştır. Bir ara kütüğü ormanın içine doğru sürer. Maksadı, kütüğü zaptedemeyeceğini bildiği Momun'a bağırmaktır. Kütüğün yuvarlanmasıyla, Orozkul da, at da kaymaya başlar. Tam o sırada Momun Dede, gürültü-

den ürkerek kaçışan maralları görüverir. Bir taraftan sevinir, bir taraftan şaşırır. Orozkul'u, Boynuzlu Geyik Ana'nın kurtardığından emindir. Orozkul, her zamanki gibi zırvaladığını düşündüğü kaynatasının marallarla mutlu olmasını kıskanır.

Momun Dede, dinlendikleri sırada, torununu okuldan getirmek için izin ister. Orozkul, zaten, sabahleyin çocuğu okula getirmek için geciken ve şimdi de marallarla kafasını şişiren kaynatasına çatmak için aradığı fırsatı bulmuştur. Onun köseliğiyle bile alay eder. Momun Dede, çaresiz yeniden işine dört elle sarılır, bir taraftan da kendisini bekleyen torununu düşünür. Önceki haftalardan birinde (bu sefer okula götürürken) bir kere daha geç kalmış, torunu ağlaya ağlaya derse girmiştir. Dede, çocuğun okuma hevesine hayrandır.

Orozkul, hiç acelesi yokmuş gibi davranır. Momun Dede, içinden Boynuzlu Geyik Ana'ya dua ede ede var gücüyle çalışır. Irmakta, kayaların en çok bulunduğu yerde kütük takılır kalır. Orozkul, atın sırtına biner ve onu kamçılamaya başlar. Momun Dede dayanamaz, hayatı boyunca sesini ilk kez yükselterek Orozkul'a inmesini söyler. At, kütüğü çekmek için bir kez daha yekinir, fakat ayakları kaydığı için suya düşerek koşumları içinde debelenmeye başlar. Momun Dede, çalışmaya, bir süre sonra, at biraz dinlenince başlamalarının daha iyi olacağını söyler. Öfkeden çıldıran ve tomruğu orada bırakamayacağını düşünen Orozkul, geçitten yavaş yavaş yürüyüp giden kaynatasının arkasından bakar kalır. Momun Dede, "dön" ihtarlarına aldırmaz. Damadı, çalılıkta ona yetişir, eski keten çizmelerle yüzüne, kafasına rastgele vurmaya başlar. Güveyinin elinden kurtulan Momun Dede, hiç bir şey olmamış gibi yoluna devam eder, ahıra gider, Orozkul haricinde kimsenin el sürmeye cesaret edemeği Alabaş'ın sırtına binerek yola çıkar. Diğer taraftan Orozkul da eve gelir, karısından içki ister, sonra da onu evden kovar.

Momun Dede, torununa yolda yetişir. Ağlamaktan gözleri şişmiş çocuğu, öğretmeni getirmektedir. Bayan öğretmen, Momun Dede'yi bir güzel azarlar. Dede, torununu atın sırtına alır, onu konuşturmak için elinden geleni yapar. Çocuk, ancak ormana dönen üç maralın sözünü işitince, dedesinin yüzüne bakmaya başlar. Torununun marallarla ilgilendiğini görmek, Momun Dede'yi sevindirir. Zevkle Boynuzlu Geyik Ana'yı anlatmaya başlar. O an ikisi de çok mutludur.

Eve geldiklerinde, nineyi suskun bir vaziyette köşesinde beklerken bulurlar. Çocuk, kötü şeyler olduğunu anlamakta gecikmez. Nine, kütüğü çıkarmak için dereye gitmeye niyetlenen Momun'a, Bekey'in Gülcemal'lerde olduğunu söyler.

Momun Dede, Seydahmet'lere gittiğinde öz kızının bile kendisini gör-

mek istemediğini öğrenir. Çaresiz, atı alarak ırmağa doğru giderken arkasından Orozkul bağırır ve işten kovulduğunu söyler.

Bütün bunları izleyen çocuk, ağlayarak sevgili kayalarının yanına gider, onlarla dertleşmeye başlar, bir ara başını kaldırdığında, ırmak kenarında üç maralı görüverir. Uzun süre onları seyreder, gerisin geriye dönerek eve gelir, bağırarak maralların geldiği müjdesini verir. Ninesi onu azarlar.

Dışardan içeri girip yatağına yatınca hasta olduğunu farkeder. Ancak hiç kimse onu görecek durumda değildir. Gözlerini kapatır, yalnızlığını, unutulmuşluğunu gizlemek için o gün başından geçenleri, özellikle hoşlandıklarını bir bir hatırlamaya başlar. Yaşadıklarına yeni yeni şeyler ilâve eder: Irmağın kıyısında yine marallarla karşı karşıyadır. Bu sefer marallarla konuşur. Isık-Göl'de yüzerken, Boynuzlu Geyik Ana onu kurtarır.

O sırada dışarıda gürültüler artmış, nine, dedesini içeriye getirmiştir. Orozkul avaz avaz bağırmakta, Bekey Teyze çığlıklar atmakta, nineyle Gülcemal, onu yatıştırmaya çalışmaktadır. Çocuk, çaresiz yine hayâl âlemine dalar. Boynuzlu Geyik Ana'dan, boynuzlarında bir beşik getirmesini, teyzesine bir bebek vermesini diler. Hayâlindeki çıngırak seslerine dışarıdaki kamyonun motor gürültüsü karışır. Kentten dönen Seydahmet, yolda araba beklerken, tomruğu almaya gelen kamyona rastlamış, eve onunla gelmiştir.

Kamyonun gürültüsü, çocuğa bir bahar evlerine gelen askerî kamyonu, subayla Orozkul eniştesi ormanda dolaşırken, kamyonun şoförüyle sohbet etmelerini hatırlatır. Ona Boynuzlu Geyik Ana soyundan geldiklerini söylemiş, kendi atalarını bilmeyen ve buna gerek duymayan askeri eleştirmiştir. Çocuk, geçen yıl, güz mevsiminde, tipiyle yakalandıkları için evlerine sığınmak zorunda kalan kamyon şoförlerinden Kulubek ağabeyini hiç unutamaz. Kendisi gibi bir Buğulu olan Kulubek, askerden çok farklıdır. Momun Dede, Kulubek ve diğer arkadaşlarını ağırlamak için kara tokluyu kesmiş, onları bir Buğuluya yakışır bir şekilde misafir etmiştir.

Çocuk bunları düşünürken, ninesiyle dedesi de içeriye girmiştir. Misafirlerin gelmesi, Orozkul'un öfkesini biraz olsun yatıştırmıştır.

Sabahleyin uyandığında hâlâ ateşi geçmeyen çocuğa, dedesi, o gün dinlenmesini söyler. Bu sırada içeri gelen nine, kocasına inadı bırakmasını, herkesle birlikte tomruk taşımaya gitmesini söyler. Tomruğu götürmeye gelen iki kişi ile birlikte ırmağa doğru giden Orozkul'la Seydahmet'in peşine Momun'la yaşlı karısı da takılır. Momun Dede, damadının kendisine ne yapacağını; Orozkul da kaynatasına hangi cezayı vereceğini düşünmektedir. Momun Dede yüzünden

akşamdan her şeyin hazır olmayışı Orozkul'un, içini bir kez daha öfkeyle doldurur. Tam o sırada, ırmaktan sularını yudumlarken kamyonun gürültüsünden ürkerek kaçışan maralları görüverirler. Orozkul, kütüğü almaya gelen Koketay'a akşama marallarla bir ziyafet vereceğini söyler.

Çocuğu daldığı derin uykudan bir tüfek sesi uyandırır gibi olursa da, o yeniden uykuya dalar. Ancak dışarıda artan gürültüler, ninesiyle teyzesinin kap-kacak arayışları, Seydahmet'in içeri girmesi, bütün bunlar olurken dedesinin ortalıkta görünmemesi onu meraklandırır. Seydahmet, onu giydirir. Çocuk, dışarıya çıktığında avlunun ortasında tıpkı çamaşır yıkama günlerinde olduğu gibi büyük bir ateşin yakıldığını, ateşin üzerine suyu üç eve yeten büyük kazanın oturtulduğunu görür. Ocağın başında ömründe çakır keyif bile görmediği dedesini körkütük sarhoş bulunca hayretini gizleyemez. Dedesi, onu yanından uzaklaştırır.

Çocuk, samanlıkta, tanınmadığı bir adamla Orozkul'un, ellerindeki bıçaklarla hiç acele etmeden etlerle kemikleri parçaladığını görür. Duvarın dibinde Boynuzlu Geyik Ana'nın yer yer kana bulanmış, toza toprağa batmış kafasını görünce eli, ayağı buz kesilir, olduğu yerde kalakalır. Eti parçalayan karayağız yabancının, Koketay'ın uzattığı henüz soğumamış ılık böbreği, Orozkul'un ısrarıyla alır. Orozkul boynuzları ayırmak için geyiğin kafasına hışımla vurur. Bunlara daha fazla dayanamayacağını düşünerek eve doğru giden çocuğu, teyzesi, yoldan çevirir, onu kendi evine götürür. Şölen için her şey hazırdır. Çocuk köşedeki yatağından, olan bitenleri midesi bulanarak seyreder. Boynuzla Geyik Ana'nın etinin lezzeti konusunda herkes, hatta Momun Dede bile bir şeyler söyler. Çocuk, kendisine ikram edilen yemekleri geri çevirirken onlara vereceği cezayı düşünür, imdadına Buğulu Kulubek ağabeyi yetişir.

Çocuğu tatlı düşlerinden uyandıran bir kahkaha tufanı olur. Kahkahalar ve odanın içine sinmiş içki kokusundan, pis havadan boğulacak gibi olan çocuk, birden tıpkı hayâlindeki gibi bir balık olduğunu düşünür. Kimseye farkettirmeden yatağından kalkar, dışarıya çıkar, sönmüş ocağın başında körkütük yatan sarhoş dedesinin yanına gider, onu eve götürmek ister. Oysa dedesinin onu görecek hâli bile yoktur. Güçlükle çevirebildiği dedesinin perişan görünümü karşısında korkuyla irkilir.

"- Balık olacağım ben... Duyuyor musun dede, balık olup buralardan kaçacağım! Kulubek gelince ona balık olduğumu söyle." (s. 150) diyerek ırmağın serin sularına kendisini bırakıverir.

3. BAKIŞ AÇISI

"Beyaz Gemi"de, hâdiseler, bu hâdiselerde rol alan şahısların his ve hayâl dünyaları, beklentileri, her şeyi bilen, gören hâkim anlatıcının bakış açısı aracılığıyla dikkatlere sunulur. Yazar, bu eserinde geleneksel anlatım tarzını ve bakış açısını kullanmıştır. Okuyucu şahısların neler düşündüğünü, neler hissettiklerini ilâhi vasıflı anlatıcıdan öğrenir.

Her gün Karağıl dağının tepesinden dürbünle Isık Göl'ü seyreden çocuk, beyaz gemi ile ilgili hayâllerin sonunu bir türlü getiremez:

"Beyaz gemi gittikçe uzaklaşıyordu, şimdi dürbününde bacalar bile seçilmez olmuştu. Az sonra bütün bütüne gözden kaybolacaktı. Çocuğa kalan, babasının gemisinde geçen yolculuğun sonunu düşünmekti. Gelgelelim bir türlü sonunu iyi getiremiyordu. Balığa dönüşü, ırmaktan yüzerek göle geçişi, beyaz gemiyle karşılaşması, babasıyla buluşması, babasına bütün bildiklerini anlatması birbiri ardından gözünün önünde canlanmıştı, ama bundan sonrasını hayâl edemiyordu. Diyelim sahil görünmeye başladı, vapur iskeleye yanaştı, gemide çalışanlar sahile çıkarak evlerine dağıldılar... Ya bundan sonrası? Babası da evine gitmeyecek mi? Karısı ve iki çocuğu onu iskelede beklemiyorlar mı? Peki, kendisi ne yapacak? Babasıyla gidecek mi? Bakalım alacak mı onu babası yanına? Alsa bile karısı ona sormaz mı; "Bu kimin çocuğu, nerden geliyor, neden geliyor?" diye. Hayır, hayır babasıyla gitmese daha iyi..." (s. 44-45)

Akşam üzeri torununu okuldan alacağı gerekçesiyle işi yarıda bırakarak güveyine karşı gelen Momun Dede, ertesi gün, kütüğü çıkarmağa giden Orozkul'la Seydahmet'in çaresiz peşlerine takılır. Zihni, Orozkul'un kendisine nasıl davranacağını düşünmekle meşgüldür:

"Bir gün önceki rezaletten sonra ne yapacağını, nasıl davranacağını bilemiyordu. Orozkul işe onun da yardım etmesine izin verecek miydi? Yoksa bir gün önce kütüğü atla çıkarmak istediği zamanki gibi kovacak mıydı onu? "Burada ne arıyorsun? İşten çıkarıldığını söylemedik mi sana?" derse ne yapacaktı? Ya bir de başkalarının yanında sövüp saymaya kalkarsa? Kafasının içi kuşkularla doluydu; gel gelelim işkenceye gider gibi gene de onların arkasından ayrılamıyordu." (s. 123-124)

Beri taraftan Orozkul, evin efendisi tavrıyla ağır ağır önde yürümekte, sağa sola sert bakışlar fırlatmaktadır. Akşamki içkiden dolayı başının ağrımasına rağmen yüreği öç almanın hazzıyla doludur:

"Çünkü bir ara başını çevirince, efendisinden sopa yemiş bir köpeğin

baş eğikliğiyle ardından sessizce gelen Momun'u görmüştü. "Dur hele bu kadarı az. Görürsün, senin suratına bakacak mıyım? Benim gibi bir hiçsin sen. Daha gelip ayaklarıma kapanacaksın." diye geçiriyordu içinden." (s. 124)

Anlatım formunu III. teklik şahısın tayin ettiği eserde, anlatıcı varlığını okuyucuya hissettirmekte endişelenmez. "İki masalı vardı onun. Biri kendisinindi, bu masalı kimse bilmezdi. Ötekisini ise ona dedesi anlatmıştı. Sonra iki de yok olup gitti. Şimdi anlatacaklarımız bununla ilgilidir."(s.7), "Basitti ama mükemmel bir çantaydı bu, anlatacağımız olaylar belki de bunun alınmasıyla başlar."(s.7), "Neyse bu konuya sonra geleceğiz, dedesinin yaptığı gölet de sona kalsın..." (s.8) cümlelerinde, anlatıcının kendisi ne denli belli ettiği çok bâriz olarak görülmektedir.

Yazarın bu tavrı, eserin sonunda daha da belirginleşir. Yazar, kendisini balık yerine koyarak ırmağın sularına dalan çocuğa seslenmekten, onun yanında yer aldığını belirtmekten kendisini alamaz:

"Yüze yüze kaçtın gittin sen, Kulubek'in gelmesini bile beklemedin. Oysa ne diye yola çıkıp koşmadın? Yolda koşsan Kulubek'i muhakkak görecektin. Daha uzaktan tanırdın kamyonunu. Hemen duruvermesi için elini kaldırman yeterdi.

- Nereye? diye sorardı Kulubek.

- Senin yanına! derdin sen de.

Seni yanına oturturdu hemen, ikiniz birlikte yola düşerdiniz. Önünüzde kimsenin görmediği Boynuzlu Geyik Ana koşar dururdu. Ama yalnız sen görürdün onu.

Ama sen durmadın, gittin. Hiçbir zaman balık olamıyacağını biliyor muydun? Isık Göl'e kadar yüzemiyeceğini, ona "Merhaba beyaz gemi, ben geldim! diyemeyeceğini düşünmedin mi küçük çocuk?

Ama her şeyi rahatça söyleyebilirim: Çocuk ruhunun bağdaşmadığı her şeyi reddettin sen. İşte bunun için de avunuyorum. Bir kere çakıp sönen bir şimşek gibi yaşadın sen. Şimşeklerin kaynağı göktür, gök ise sonsuzdur; işte bundan dolayı da kıvançlıyım.

Avunduğum başka bir şey daha var: İnsanın çocuksu, temiz vicdanı tohumun içindeki öz gibidir. Bu öz olmadan hiçbir tohum gelişemez ve bizleri ileride ne beklerse beklesin, insanlar yaşadıkça hak, doğruluk denen bir şey de var olacaktır.

Senden ayrılırken senin sözlerini tekrarlıyorum, küçük çocuk; "Merhaba beyaz gemi, ben geldim!" (s. 150-151)

Yazarın sonda yaptığı bu sesleniş, eserin realistliğine gölge düşürür mahiyettedir. Yazar, bir nevi okuyucusuyla eser arasına girmiştir. FORSTER'a göre de bir sırdaşlık havası içinde kişilere ilişkin yapılan açıklamalar, romana zarar verir. "Çünkü bunlar okuyucuyu kişilerden uzaklaştırıp yazarın zihnini incelemeye yöneliktir."(9)

4. ŞAHISLAR

ÇOCUK: Kepçe kulakları, ince bir boynu, tostoparlak kocaman bir kafası olan yedi yaşını doldurup sekizine basan çocuk, "Beyaz Gemi"nin temel kahramanıdır. Annesini de, babasını da tanımaz. Hem anne, hem de baba sevgisi ve şefkatinden mahrum büyüyen çocuğun tek yakını Momun Dede'sidir. Çevresinde hiç bir arkadaşı yoktur. Dedesinin kendisine hediye ettiği dürbünle konuşur, son günlerde bir arkadaşı daha olmuştur: Çerçiden alınan bez astarlı, deriden bir çanta.

Çevresinde her zaman birlikte oyun oynayabileceği, çocukluğunu doyasıya yaşayabileceği hiç bir arkadaşının olmayışı onu çok üzer. Bu yüzden yaylaya çıkan göçebelerin çocuklarıyla oyunlar oynadığı anların hiç geçmemesini ister:

"Ama ben göçebelerin çocuklarıyla ne konuşacağımı bilmem. Sonra saklambaç oynamaya, savaş oyunu oynamaya kendimizi bir kaptırdık mı canım onlardan ayrılmak istemez. Keşke her zaman yaz olsa da çocuklarla çayırlıkta oynaya bilsem!" (s.40)

Çocukluğunu tam anlamıyla yaşayamayışının ruhunda yarattığı boşluğu, dedesinin anlattığı kimi üzücü, kimisi acıklı, dinledikçe insanın gözlerini yaşartan masallarla doldurmaya çalışır. Masal dünyasında yaşadığı için hayatı, kişileri masallara göre değerlendirir. Bu yüzden çok hassastır. Çevresinde herkesin alay ettiği Momun Dede'ye bir tek o, değer verir. Boynuzlu Geyik Ana Efsanesi'ne ve gerçek bir Buğulu olduğuna samimi bir şekilde inandığı için, ormanda görülen ana maralın acımasızca ziyafet sofralarına yemek oluşuna yüreği dayanmaz.

Yazarın, eserine, masum, henüz his ve hayâl dünyası kirlenmemiş bir çocuğu kahraman seçişi, amaçsız değildir. Hadiseleri, onun dikkati aracılığıyla sunarak, gerçek hayatta gördüğü aksaklıkları dile getirmek, onun temiz ve

---

(9) E.M. FORSTER, "Kişiler", Roman Sanatı, İst., 1985, s. 124.

iyilik dolu çocuksu dünyasıyla Orozkul'ların, Seydahmet'lerin çirkin âlemi arasındaki tezatı gözler önüne sermek ister. Böyle bir gaye taşıdığı, eserin sonunda çok bariz bir şekilde hissedilir.

Çocuk, dedesinin kendisine yaptığı gölette yüzerken sürekli balık olmayı hayâl eder:

"Balık olsundu; bacakları yerine kuyruğu, yüzgeçleri, pulları bulunsundu ama kafası hiç değişmesindi. Çocuk incecik boynunun üstündeki yusyuvarlak iri kafasının, kepçe kulaklarının, derisi soyulmuş burnunun olduğu gibi kalmasını istiyordu. Gözleri de aynı kalsındı ama suyun altında balıklar gibi bakabilsindi. Uzun güzel kirpikleri vardı çocuğun, her nedense bu kirpikler durmadan kıpır kıpır oynardı. Gülcemal, onun gözlerinin bu güzelliğine bakardı da, kızının gözleri de böyle olsun isterdi. Güzellik, ne işe yarardı, bilmezdi çocuk. Gözlerinin güzelliğine aldırdığı yoktu, yeter ki suyun altında görebilsindi." (s. 36)

Çocuk, beyaz gemide çalıştığına inandığı babasına ulaşmak için, kendisini yarı insan yarı balık mitolojik bir varlık gibi düşünmektedir. Ancak, gemiye kavuştuğunda, babası ağ atıp onu güverteye çıkardığında derhal eski şekline dönecektir.

Dedesinden dinlediği masalların şekillendirdiği, saf ve masum bir dünyada yaşayan çocuğun, olaylar ve şahısların davranışları karşısındaki tavrı, olgun bir insanınkisinden farksızdır. Balık olarak yüze yüze babasının gemisine vardığında, herkesin alay ettiği dedesinin çok iyi bir insan olduğundan, teyzesini acımasızca döven Orozkul'un kötü kalpliliğinden bahsedecektir. O, çevresindeki insanlardan kimlerin iyi, kimlerin kötü olduğunu bilir, onların davranışlarını değerlendirebilir:

"...Ona Hamarat Momun demişlerdi ama babasının, onun hiç de kötü bir insan olmadığını bilmesini isterdi. Kimsenin böyle bir dedesi yoktu, dedelerin en iyisiydi o. Herkes onunla alay ettiğine göre çok saf bir insan olmalıydı. Orozkul enişte yaşına başına bakmadan ona nasıl da bağırırdı! Üstelik bağırken yanlarında başkalarının olup olmadığına da aldırmazdı. Ama dedesi kendisini savunacağı yerde Orozkul'un yaptıklarına sessizce katlanır, hatta ormanda onun işlerini bile görürdü. Yalnız harıl harıl çalışmakla kalsa gene iyi. Orozkul eve körkütük sarhoş geldiği zamanlar utanmaz herifin suratına tüküreyim demez; hemen koşup atından indirir, alıp evine götürerek yatağına yatırır, üşüyüp hastalanmasın, başı ağrımasın diye gocuğunu üstüne örter, atının eğerini çıkardıktan sonra tımar eder, yemini verirdi. Kısır kızının yüzünden yapardı bütün bunları. Neden öyle oluyor baba? En iyisi istediğin zaman doğurmak, istemedi-

ğin zaman doğurmamak değil midir? Orozkul, kızını döverken dedemin içi sızlardı. Orozkul, kızının yerine onu dövse daha iyi ederdi..." (s. 38)

Masallar, çocuğu, bir taraftan çevresinden ayrı, hayalî bir dünyada yaşatırken, diğer taraftan da onu çok erken yaşta olgunlaştırır. Buna rağmen, hadiseler ve kişiler karşısındaki tavrının, beklenilenden ve olağandan daha farklı oluşuyla, onun, realiteden ayrı bir "çocuk" vasfı taşıdığı görüşündeyiz.

Eserde herkesin bir ismi olduğu halde, çocuğun yoktur. Ondan "çocuk" diye bahsedilmektedir. "Yazar, baş kişisinin çocuk olduğunu, dünyası ne denli zengin olursa olsun, bir çocuk olduğunu, kötülüklerden, yaşamın acı gerçeklerinden uzak olduğunu, henüz pisliğe, çamura bulanmamış olduğunu belirtmek için ondan yalnızca "çocuk" diye söz etmeyi yeğlemiştir.(10)

MOMUN DEDE: Çocuğun yeryüzünde tek yakını, dostluğundan ve kendisini delice sevdiğinden zerrece kuşkulanmadığı, güvenebileceği tek insan dedesidir. "Tarihlerine, felsefelerine bağlı millî toplumlarda en gençle en ihtiyar nesiller arasındaki ilişkiler sevgi ve saygı taşır. Yazar 7 yaşındaki çocukla, 70 yaşındaki ihtiyarı birbirine bölünmez bağlarda bağlarken, işte bu gerçeğe parmak basmak istiyor. Komünist yönetimin halkın özüne inemediğini, kabukta kaldığını ve varlığını kaba kuvvetle sürdürdüğünü matematiksel bir gerçekle ispatlıyor."(11)

"Bildik bilmedik herkese güler yüz göstermesinden, herkesin işine koşup herkese yardım etmesinden dolayı Hamarat Momun(****) adını almıştır.

Momun Dede'nin insana sevgiyle bakan bir yüzü, kıkırdaksız gibi görünen, yumuşak basık bir burnu, kısacık boyu vardır. Atik hareketleriyle daha çok bir delikanlıya benzer. Onun ihtiyarlara "peygamber görünümü kazandıran, görenlerde selâm verme ve önünde saygıyla eğilme" arzusu uyandıran sakalı bile yoktur. Sakal yerine yüzünün şurasında burasında birkaç kızıl kıl vardır. Ayaklarında parçalanmış keten ayakkabılar, bacaklarında karısının diktiği şayak bir pantolon, sırtında güneşten, yağmurdan rengi atmış, eski püskü bir ceket,

---

(10) Mustafa CANBOLAT, "Beyaz Gemi'de Toplumsal Eleştiri", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Littera, C:5, 1994, s. 13.

(11) Mahmut ŞEVKET, "Beyaz Gemi'nin İdeolojik Yönü", Hareket, S: 75 - 76, Mart-Nisan 1972, s. 70.

(****) Çalışmamızda kullandığımız eserde, dedenin ismi "Momun" olarak geçerken, eserin Ötüken yayınevi tarafından yapılan tercümesinde "Mümin" ismi kullanılmaktadır. (Beyaz Gemi, Çev.: Refik Özdek, İst., 1991) Aslında manevî değerlere, mâziye, dine saygısından ve inancından dolayı isminin "Mümin" olması daha isabetlidir.

Mümin Dede'nin ismi ile karekteri arasındaki ilişki, "Bizim Ocak" dergisinde de dile getirilmiştir. (Mustafa ÇETİN, "Cengiz Aytmatov ve Eserleri üzerine Birkaç Not", Bizim Ocak, S:2, Ekim 1983, s.2)

başında keçe takkesi vardır.

O, utangaçlığı mütevazılığı yüzünden orman yönetimince verilen resmî kasketi bile giymez; "Biz de mi âmirlik memurluk taslayacağız yoksa? Başımdaki şu Kırgız şapkası nemize yetmez?" (s. 23)der. Beyazlığından dolayı "ak kalpak" adını verdiği, kenarlarındaki siyah şeridi solmuş, Nuh Nebi'den kalma keçe takkesini yaz boyunca başından çıkarmaz. Kışın ise, kuzu derisinden yapılmış, tüylü eski takkesiyle gezer. Orman işçilerinin giydiği yeşil, resmî şapkayı torununa verir.

İhtiyar Momun'un âdeta on parmağında on marifet vardır. Saraçlık, dülgerlik yapar, kış gelince kimsenin açmaya kıyamadığı ot yığınları yapar. Savaşta usta er olarak Magnitogorsk'ta fabrika yapımında çalışmış, "yüksek verim" ödülü almıştır. Askerliğini bitirince San-Taş vadisindeki ormanlara gelmiş, orada ev yapmaya ve ağaç kesimi işleriyle uğraşmaya başlamıştır. Her ne kadar bu işte yardımcı olarak görünüyorsa da, tomrukların taşınmasına o bakar, asıl sorumlu güveyi Orozkul, arkadaşlarıyla vakit geçirir.

Kırgızlarda, genelleştirerek söyleyelim, bütün Türk cemiyetlerinde, yaşlılar, toplumun en saygı duyulan, en değer verilen insanlarıdır. Halbukî "Beyaz Gemi"nin kahramanı ihtiyar Momun Dede, yaşlısının da gencin de "sen" diye hitap ettiği, kendisini saydırmasını bilmeyen zavallının biridir. Sakalının bile bulunmayışı, onun bu yönünü tamamlayan fizikî unsur olur. O, hayatı boyunca kendisini saydırmayı bir türlü öğrenememiştir. Eskilerden birini anmak için yapılan şölene çağrılmaması durumunda, fikri alınmadığından değil, bir "Buğulu" olarak ona borcunu ödemeyediğinden dolayı üzülür.

Onun hayattaki en büyük ideali, bir Buğuluya yakışır bir şekilde yaşamaktır. Bu yüzden Buğu soyunun eski pirlerinden biri adına verilen şölende kurbanı o keser, sayılır konukları o karşılar, atlarından inmelerine o yardım eder, ikramda bulunur, gerekirse odun kırar, su taşır. "Köyün delikanlıları dururken, ölen kişinin evindeki kadınların yardımına neden hep onun koştuğunu soran yabancılara Momun; "Kardeşim olur rahmetli"der. (s. 16) Bütün Buğuları kardeş sayar, Boynuzlu Geyik Ana'ya ihanet etmekten korkar.

Momun Dede, millî ve manevî değerlerine saygılı Kırgız Türkünü temsil eder. Ancak kendisini saydırmaması, içinde bulunduğu toplumda alay edilen bir insan olması, onun tutarlı bir insan olmasını engeller. Mücadele gücünden mahrum, zayıf karakterli bir insandır.

Onun tek üstünlüğü, başkalarının gözünde küçük düşmekten korkmaması, başkalarının ne diyeceğine aldırmamasıdır. O, her yönüyle çevresin-

dekilerden farklı bir insandır. Oturuşu, konuşması, gülümsemesi, çalışkanlığı hiç kimseninkisine benzemez. Roman ve hikâyelerin şahıs kadrolarında karşılaştığımız "karakter" hüviyetindeki bir insanın bütün vasıflarını üzerinde toplamış bir insandır. Ona göre, her zaman mütevazı olmak, en büyük erdemdir.

En büyük tutarsızlığı, kutsal saydığı maralı, sırf kızı ve damadının evinde huzur olsun diye öldürdüğünde sergiler. O an, kendisinden çok torunundan utanır:

"Acaba çocuk dedesinin böyle yerlerde yuvarlanışına onun kendi davranışının sebep olduğunu biliyor muydu? Tutmuş, onu Boynuzlu Geyik Ana masalına inandırmıştı. Fakat sonra, torununa yaptığı telkinleri istemeye istemeye çiğnemiş, atalarının anısını, vicdanının sesini, güzel öğütlerini ayaklar altına almıştı. Hem de bunu talihsiz kızı, biricik torunu için yapmıştı. Kimbilir, çocuğun böyle şeylere aklı ermiyordu daha, ya da küçük kafasıyla her şeyi anlıyordu."(s.149)

Orozkul'ların Seydahmet'lerin Koketay'ların dünyasında kalmaktansa kendi çocuksu ve masum dünyasında yaşamayı tercih eden, bu yüzden kendini Isık Göl'ün sularına bırakmakta hiç tereddüt etmeyen çocuk, kutsal saydığı maralı öldüren pasif Momun Dede'den daha aktif, daha cesurdur.

OROZKUL: Momun Dede'ye feci cinayeti işlemeye mecbur eden üç evin en önemli erkeği, güveyi Orozkul'dur. Güneş yanığı alnı, kalın ensesi, yağlı gövdesiyle cılız Momun'dan çok farklıdır.

Koruculuk kursundan sonra kente gidip sanat okuluna veya enstitüye gitmek yerine, bir an önce iş tutmayı amaçlamış, bu yüzden San-Taş vadisindeki ormanlarda "korucu" olarak çalışmaya başlamıştır.

Karısı Bekey'in kendisine bir çocuk veremeyişi, onu hayata küstürmüş, acımasız, zalim bir insan yapmıştır. Kör talihine olan güvenikliğinin öfkesini çevresindekilerden çıkarır. O yüzden kısır karısının babası Momun'u ezmeye çalışır, o yüzden baldızının oğlu olan çocuğu sevmez. Onun, yoluna her çıkan ana-babaya, çocuklarını kendi okuluna göndermelerini isteyen öğretmeni sevmeyişinde bile bir evlât sahibi olmayışının payı büyüktür.

Orozkul yaşadığı hayattan ve çevreden memnun değildir. O, herkesin yaptığı işe göre saygı gördüğü, görgülü insanların yaşadığı, yanlarında misafir olarak kaldıktan sonra kendisinden tomruk veya ona benzer şeyler istemeyenlerin bulunduğu kent hayatını özler:

"Ah, kente bir yerleşebilsem! O zaman bütün bu dağları, ormanları, kahrolası kütükleri, şu döl tutmaz karıyı, hiç bir şey görmemiş gibi parmak kadar

piçle oynayıp duran şu koca bunağı cehennemin dibine yollardım. Yulafla beslenen eşkin at benzeri semirirdim. Herkese saydırırdım kendimi. "Orozkul Balajanoviç, odanıza girebilir miyim?" derlerdi yanıma gelmek isteyenler. Tutar, bir de kentli karıyla evlenirdim. Kimbilir, elinde mikrofonla sahnede dansedip şarkı söyleyen güzel bir artist bile alırdım. Söylediklerine göre varacakları erkeğin iyi bir işi olsun isterlermiş. Koluma takardım güzel karıyı, kendim de kont gibi, birlikte sinemalara giderdik. Tabiî karımın ayaklarında topuklu iskarpinler... Mis gibi lavanta kokusu gelenin geçenin burnunu gıcıklardı. Bakmışsın çocuklarımız bile olmuş. Artık oğlanı hukukçu yapar, kıza piyano dersleri aldırırdım. Kent çocukları bambaşkadır; öğretilenleri hemen kapıverirler. Sonra evde hep Rusça konuşulur, kaba köylü ağzı eşikten içeri adımını atamazdı. Çocuklarının bir dediğini iki etmezdim. "Babacığım, şunu al. Anneciğim şunu al." diyene istediklerini alırdım. İnsan kendi çocuğundan bir şey esirger mi hiç? Eh, o zaman gösterirdim ben nasıl bir adam olduğumu! Bakalım, onlardan eksik nem varmış? Bugün amirim geçinenler sırf şansları iyi gittiği için bu duruma geldiler. Fakat felek bizim yüzümüze gülmedi işte!..." (s. 66-67)

Cengiz Aytmatov, eserlerinin sahıs kadrosunu oluştururken realist ilkelerden hareket eder, objektif bir tutum sergiler. Orozkul'un kötü bir insan olmasında, çevresindeki insanlara acı çektirmesinde, onun bir çocuk sahibi olmayışının çok etkili olduğunu göstermek ister.

Öldükten sonra, geride kendi soyunu devam ettirebilecek, aile ocağını tüttürecek bir çocuğa sahip olma, Türk kültüründe çok önemlidir. Orozkul, kendisine baba diyecek bir çocuk istemekte çok haklıdır.

Manas Destanı'ndaki Cakıp Han'ın en büyük derdi, bir çocuğunun olmayışıdır. "Her cinsten hayvan sahibi oldum. Bu mal mülkümde beş paralık haram yok. Fakat elimden tutacak, ölümümden sonra "Vay babacığım!" diye ağlayacak, yüzünü parçalayacak bir evlâdım yok. Ne talihsiz, bahtı kötü adam imişim!"

Kendisine bir çocuk veremeyen karısını, yatırlara gitmemekle, kutlu yerlerde yuvarlanmamakla, kutlu pınarlarda gecelememekle suçlar. Ona göre çocuksuz kadın, dul kadın, kısır kadın, odun olmaktan başka bir işe yaramayan meyvesiz bir ağaçtır."(12)

Cakıp Han'la aynı kaderi paylaşan Orozkul'un haksız olduğu husus, tevekkül ve sabır yerine isyanı seçişi ve çevresindeki insanlara zulmetmesidir.

---

(12) Manas Destanı, "Manas'ın Dünyaya Gelişi", Çev.: Abdülkadir İnan, İst., 1992, s.6.

Öte yandan Orozkul, Momun Dede gibi mâziye saygılı değildir. Kaynatasının anlattığı Boynuzlu Geyik Ana masalı, saçma bulur. Kent hayatını özlemesi, karısını sürekli dövmesi, inançsızlığı, kötü ruhluğu ile "Kıyamat"ın Bazarbay'ının, "Gün Uzar Yüzyıl Olur"un Sabitcan'ın habercisidir. Eserin başından sonuna hiç değişmediği için "düz karakter"dir.

BEKEY TEYZE: Avurtları çökük Bekey Teyze, çocuğu olmadığı ve bundan dolayı kocasından her gün dayak yediği için dünyanın en mutsuz kadınıdır. Neşeli olduğu zamanlar pek azdır. Momun Dede'yi Orozkul karşısında mahcup eden, onun her söylediğini sessizlikle yerine getirmeye mecbur kılan bir sebep de Bekey'in kısırlığıdır. Üvey annesi, bir çocuk sahibi olduğunda Bekey'in, hatta Orozkul'la Momun'un bile çok farklı insanlar olacağına inanır.

Bir kadının tadacağı en kutsal haz sayılan analık sıfatından mahrumiyet, Bekey'i, kocası Orozkul'un karşısında suçlu konumuna itmiştir. O, her gün dayak yediği kocasını memnun etmek için uğraşan zavallı bir kadındır. Bu yönüyle Bazarbay'ın karısı Göğ Dursun gibi ezilmiş kadınları temsil eder.

GÜLCEMAL VE SEYDAHMET: Kocasının yardımcısı Seydahmet'in karısı, gencecik gelin Gülcemal, kucağındaki bebeği ile, Bekey'in özlediği kadın tipidir. Fırça gibi sert sakallı kocası Seydahmet, kimsenin işine burnunu sokmaz, kimsenin tavuğuna kış demez. Bu yüzden Orozkul, onu hiç bir zaman işten kovmayı düşünmez. Ancak tembelin, uykucunun birisidir. Ormancılığa heveslenmesinin sebebi de budur. Momun Dede, tembelliğinden dolayı sık sık onu tenkîd eder:

"Tüh, senin gençliğine! Senin yaşındakiler kamyon, traktör sürüyorlar; sen daha dilini kıvarmasını bilmiyorsun. Ben senin yaşında olsam en azından traktör sürerdim." (s. 133)

Seydahmet kooperatif çiftliklerinde traktör kullanmak bir yana patates tarlasındaki zararlı otları bile temizlemekten âcizdir. Bu iş dahi, yeni anne olmuş karısı Gülcemal'in omuzlarındadır.

NİNE: Seyrek gedik dişli nine, Momun Dede'nin ikinci karısıdır. Yüzü, derin kırışıklıklar içindedir. Gözleri, yaşlılıktan sarıya yakın bir renk almıştır. Beş çocuğunu peşpeşe kaybetmiş, hayatta kalan biricik oğlu da, on sekiz yaşında iken savaşta can vermiştir. Aslan gibi bir adam olan kocası Taygara da koyun sürüleriyle birlikte tipiye yakalanıp donmuştur.

Bu gerçeği bilen çocuğa göre, asıl yabancı, kendisini başkasının çocuğu olmakla suçlayan ninesidir. Çocuk onu, bulundukları yerin havasına benzetir:

"Bizim oralarda hava durmadan değişir; bazan açıktır, bazan kapalı; bazan da yağmur, dolu yağar. Bu nine de öyledir işte. Az sonra ne yapacağını bilemezsin. Gülerken sinirleniverir, aklına eseni yapar. Öfkelendiği zaman yanına yaklaşmaya hiç gelmez. Dedemle ben o zaman hiç sesimizi çıkarmayız. Başkasının çocuğunu ne kadar yedirip içirsen de sonunda hayrını görmezmişsin. Öyle diyor ninem. Oysa ben başkasının çocuğu değilim, baba. Dedemden hiç ayrılmadım. Ninemin kendisi yabancıdır, sonradan gelen o. Sonradan geldi ama yabancı ben oldum." (s. 39)

Nine de, üvey kızı Bekey gibi kaderinden memnun değildir. Her şeyden önce, Momun gibi pasif, korkak, "bunak" bir adama katlanmak zorundadır.

Çocuğun bütün çevresi dedesi, ninesi, Orozkul Enişte si, Bekey Teyzesi, Seydahmet Amcası ve Gülcemal Yenge'sinden ibarettir. Okula başlayınca da, Orozkul'un ifadesiyle beş yıldır aynı mantoyla dolaşan, kömürden cama, tebeşire, tahta silgisine kadar bütün ihtiyaçlarını velilerden temin eden **öğretmeniyle** tanışır. Bu yüzden, göç zamanları yaylaya çıkarken, yanlarına uğrayan **çobanlar** ve onların **çocukları**, ormanı denetlemeye gelenler, ot yüklemeye gelen **işçiler, çerçi,** her gün yaşadığı monoton hayatına bir renk katar.

Çobanların çocukları, onun için "oyun, eğlence" demektir. **Sırmalı apoletli subayın şoförü olan askeri**, atalarını tanımadığı ve tanımadan da yaşayabileceğini düşündüğü için sevmez. Asker de tıpkı Orozkul ve Seydahmet gibi düşünmekte; çocuğun ve dedesinin Boynuzlu Geyik Ana efsanesine inanmasını, atalarını tanımalarını, bir Buğulu gibi yaşamayı, uzay çağında saçma bulmaktadır.

KULUBEK: Bir güz mevsiminde, devlet çiftliğinin kuru ot yüklemek için gönderdiği kamyon şoförlerinden asker giysili, parkalı fakat apoletsiz, er kasketli, güler yüzlü, yaman bir delikanlı olan Kulubek, askerden de, Seydahmet'ten de, Orozkul'dan da çok farklıdır. Kendisi de bir Buğulu olduğundan, Momun Dede'ye çocukla selâm gönderir. Altı kardeşin en büyüğüdür. Annesiyle babası çalışırken, bütün kardeşlerine o bakmıştır.

Çocuğun, dedesinden sonra hayatında en çok sevdiği insan Kulubek'tir. Onu, hayâlinde iyice yüceltir, bir kahraman ilân eder. Onu kurtarıcı meleği gibi görür, zor durumlarda hemen yardımına çağırır.

Seydahmet, Orozkul ve onun arkadaşı Koketay'la şoförünün Boynuzlu Geyik Anayı Momun Dede'ye öldürtüp etinden kendilerine ziyafet çekmelerini, çocuk kalbi ve vicdanı doğru bulmaz. Onları cezalandırmak gerektiğine inanır.

Yardımına Kulubek'in hayâli yetişir. O an kamyonuyla Kulubek'in çıkıp geldiğini düşünür. Kulubek'in doğrulttuğu otomatik tüfek karşısında Orozkul, köpekler gibi yalvarır. Ancak Kulubek, böyle bir adamı öldürmenin bile anlamı olmayacağı düşüncesindedir:

"- Dur! Sana bir sözümüz daha var. Hiç bir zaman çocuğun olmayacak senin. Çünkü kötü, beş para etmez bir adamsın sen. Burada herkes senden nefret ediyor. Ne orman seviyor seni, ne bir tek ağaç, ne de ufacık bir otçuk. Faşistsin sen! Git ve bir daha buralarda görünme. Hadi yıkıl karşımdan!" (s. 154-146)

Çocuk ferahlar, muhayyel dünyasında da olsa adalet yerini bulmuştur.

"Beyaz Gemi" de şahısların çoğu, eserin temel kahramanı çocuk ve dedesinin dikkati aracılığıyla takdim edilmiştir.

Momun Dede, damadını, sarhoş iken çekilmez bulur:

"İnsanlar ne diye böyle yaparlar, bilmem ki! iyiliğe karşılık hep kötülük, hep kötülük. Sonra yaptıklarından utansalar, pişman olsalar bari! O da yok... Hep kendilerini haklı görürler, rahatlarının bozulmasına dayanamazlar. Sanki çevrelerindeki insanlar onlara yaranmak zorundaymış gibi hep onlardan beklerler. İyi ki şurada, dağ başında elinin altında bir iki kişi varız; eğer çokça adamın başında olsa cakasından yanına varılmazdı. Hem Tanrı onun eline kimseyi düşürmesin, yapmadığı eziyeti bırakmaz insana. Rahatı bozulmasın, keyfi yerine gelsin diye başkasının canı çıksa aldırış etmez. Tanrı onun gibisini düşmanımın başına vermesin!..." (s. 65)

Eserde yer alan efsane ve masallardaki kahramanlar (**Topal Çapur Nine, Bahadır Külçe**, Kırgızları yok olmaktan kurtaran **oğlanla kız çocuğu, Parmak Çocuk Cıbalak** vb... gibi...), şahıs kadrosunu zenginleştirirler.

5. ZAMAN

"Beyaz Gemi"de anlatma zamanının üç güne sığdırılmasına mukabil, vak'a zamanı geriye dönüşlerle genişletilmiştir. Yazar, "zaman" unsurunu dilediği gibi kullanabilme imtiyazından faydalanarak, kimi anları uzun uzadıya sayfalarca anlatmış, kimi anları da anlatmadan geçmiştir.

"Tahkiyeli eserlerde, olaylar ve kişiler fonksiyonlarını belirli bir zaman dilimi içersinde icra ederler. Bu durum karşısında, kronolojik ve fiktif zamanla muhatap oluruz. Kronolojik zaman, saate ve takvime bağlı zamandır. Fiktif zaman ise, vak'anın gidişatına ve psikolojik şartlara göre değişebilen zamandır, olayın akışına göre, zamanın uzaması ve kısalması tarzında tezahür eder. Tah-

O gün çay içerlerken babasından da söz açılmıştı. Dedesinin duyduğuna göre eski güveyi, yani çocuğun babası, gene gemilerden birinde çalışıyordu. O da yeniden evlenmiş, iki üç çocuğu olmuştu." (s. 35-36)

Orozkul'un ormandan kestiği tomruğu, kayınpederiyle ırmağa taşımaları ve Momun Dede'nin torununu okuldan alacağını söyleyerek işi bırakması, ikinci gün yaşanan hadiselerdendir. Yaz mevsiminde kalan ilk gün, çocuğa çanta alındığı için çok önemlidir. İkinci günün, çocuk ve Momun Dede için,en önemli hadisesi ise yıllardır Isık - Göl civarında görünmeyen maralların tekrar ortaya çıkışıdır.

Eserde, yaz mevsiminden güze geçişte arada kalan günler, vak'anın teşkilinde bir önem arzetmediğinden anlatılmadan geçilmiştir.

Akşamdan ırmakta kalan tomruğun yola çıkarılması ve bu sırada su içmek gayesiyle ırmağa gelen marallardan birinin, dişi olanın, ziyafet için öldürülmesi, eserin trajik sonunu hazırlayan bir başlangıç olur. Üçüncü gün, hem maralın, hem de çocuğun son günleri olmuştur.

Eserde işlenen zamanın aktüel boyutundan da söz etmek mümkündür: "Elveda Gülsarı" da, yazarın yaratıcılığının farklı bir mecraya doğru yöneldiğini, bunda da en büyük etkenin Stalin'in ölümü olduğunu belirtmiştik. "Beyaz Gemi" de bu yönelim kesinleşmiş, yazar, sosyal hayatı bütün yönleriyle ele alan eserler kaleme almaya başlamıştır. Sanatının doruk noktasına daha ileride ise, Gün Olur Yüzyıl Olur" ve "Kader Ağı (Kıyamat)" romanlarıyla ulaşacaktır.

Eserde devrime ve onun sunacağı uzay çağına içten inanan ve mânevî değerleri amaçlarına ulaşmada engel olarak gören insanlarla, millî kültürüne bağlı ve inandığı gibi yaşamak isteyen insanlar arasında bir çatışma gözlenmektedir. Bu çatışma Orozkul, Seydahmet, asker ve Momun Dede, Kulubek ve çocuk tiplemeleriyle ortaya koyulur. Eski-yeni, mâzi-âti çatışması, büyük ve köklü değişikliklerin yaşandığı toplumlarda gözlemlenir. Yazar, bu çatışmayı dile getirerek, o döneme bir ayna tutmuş olur.

6. MEKÂN

"Beyaz Gemi" de mekân, suyu Isık-Göl'e akan ırmak kenarında oturan üç ailenin koruculuk yaptığı ormanlık ve bu ormanlığın bulunduğu San-Taş vadisidir Üç evin yüzü de ırmağa dönüktür, evlerin avluları ise yumuşak bir eğimle suyun kıyısına doğru iner. İrmağın öteki yakasında dağlara doğru yükselen ormanların başladığı dik bir yer bulunduğundan, orman yolu, hemen evlerinin arkasından geçer.

Çocuğun, her gün tepesinden, dürbünle, Isık-Göl'deki beyaz gemiyi izlediği Karağıl dağı, çok yakındadır. Buradan her yeri görmek mümkündür.

Gölün etrafı, dorukları karlı dağlarla çevrilidir. Karların hemen altından koyu renkli çam ormanları başlar, eteklerine doğru ise geniş yapraklı ormanlar iner. Kungey dağlarının güneşe dönük yamaçları otlarla kaplıdır.

Köyler ve tarlalar, vadilere serpilmiş durumdadır. Çocuğun koyu kiremitlerle örtülü okulu ise ağaçsız Celesay vadisindedir. Bacası yana yatmış okulun dış duvarları yazılarla doludur, camları kırılan pencereleri kağıtlarla örtülmüştür.

Çocuğun, kendisine çanta alındığı gün, her zaman yaptığı gibi tepeye çıkması ve oradan dürbünüyle etrafı izlemesi, eserdeki hâdiselerin yaşandığı mekânın tanıtımına bir vesile olur.

Efsaneye göre, Boynuzlu Geyik Ana, tarihin bir döneminde yok olma tehlikesi geçiren Kırgızlardan geriye kalan bir oğlan ile bir kızı, Enesay ülkesinden Isık-Göl civarına getirir. Kırgızların yeni yurdu Isık-Göl çevresidir.

Isık-Göl, dört bir yandan karlı dağlarla kuşatılmış, yeşil ormanlarla örtülü sırtların ortasında göz alabildiğine uzanan bir denizdir. Ne başı ne de sonu belli Isık-Göl'ün yüzeyinde beyaz dalgalar oynaşmakta, rüzgâr onları uzak yerlerden getirip yine uzak yerlere götürmektedir. Gölün bir ucunda güneş doğarken, öbür ucunda gitmemek için direnen gecenin karanlığını görebilmek mümkündür. (s. 57-58)

Boynuzlu Geyik Ana ve onun soyundan gelen Buğululara aynı mekânları paylaşmak, hem Momun Dede'nin, hem de çocuğun çok hoşuna gider. Ne var ki, bu muhteşem dünyada ikisi çok yalnızdır. Çocuk, kayaları ve arkadaşları kendisine arkadaş seçer. Sadece, dedesinin kendisine yaptığı gölette yüzerken çok mutludur, orada kendini çok huzurlu hisseder. Eserin sonunda, beyaz gemiye ulaşmak için kendini Isık-Göl'ün enginliklerine bırakması, aynı huzuru arama gayesinden kaynaklanır.

"Yüz Yüze" de "Çatkal", Seyde'nin; "Beyaz Gemi" de ise "Şehir", Orozkul'un düşlerini süsler. Ancak Seyde, Çatkal'a kocası İsmail ve çocuğu, yani ailesiyle gitmeyi hayâl ederken, Orozkul kent hayatını, kısır karısından kurtulma vesilesi olarak görür.

Yazarın diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserine de "açık mekân" hâkimdir. Üç evin içiyle ilgili olarak cicili bicili minderlerden ve ocaktan başka teferruattan bahsedilmez.

"Beyaz Gemi", en çok trajik sonundan dolayı tenkide uğramıştır. Eserin sonunda çocuğun ölümü, kötülüğün iyiliğe galip gelmesi olarak yorumlanmış, çocuğa böyle bir kader tayin eden yazar suçlu bulunmuştur.

Cengiz Aytmatov, kendisine yöneltilen tenkîdleri değerlendirdiği bir yazısında şöyle der:

"Ben burada hiç bir "içinden çıkmazlık" görmüyorum. Bir düşünceye göre sanat, mutluluğu, sevinci, iyimserliği çağırmalıdır. Doğru. Ama sanat, insanı derin düşüncelere de sürüklemeli, insanı sarsmalı, insanda acıma duygusu uyandırmalı, kötülüğü protesto etmeli, insanı üzmelidir. Ayrıca hayatın, ayak altına alınan, yok edilen, küçük düşürülen en değerli yönlerini yeni baştan kurmak, korumak ve kurtarmak isteğini uyandırmalıdır.

Şu var ki, hayatta ve sanatta 'içinden çıkılmaz durumlar" her zaman birbirine benzemeyebilir. Günlük yaşantımız açısından Jüliyet'in ölümü nedir? Zayıf olan bir insanın üzüntüsü, bulunduğu durumun içinden çıkmazlığı, intiharıdır. Ama sanatta Jüliyet'in ölümü böyle midir? Görünürde aynı şey gibidir; ama Shakespeare'in kaleminde bu içinden çıkılmazlık, çok büyük bir güç haline geliyor, bir boyun eğmezlik, bir ruh büyüklüğü oluyor. Bu bir inanç ve bir uzlaşma tanımamazlıktır; bu aşk ve nefrettir; bu savaşa çağrıdır; bu sadakattır; hayatı pahasına kişiliğin korunmasıdır.

.....

Matematikte tersinden başlayarak ispatlama metodu var. Bu sanatta da vardır, sanata özgü bir biçimde tabiî. Beyaz Gemi'de en çok tartışma konusu olan çocuğun ölümünü uzun uzun düşündüm. Böyle bir sonu kabul etmek istemeyen, buna karşı koyan okur ve eleştirmenler için hikâye, "içinden çıkılmaz" değil, tam tersine içinden çıkılır bir yol göstermektedir. Ancak, bu kağıdın ötesinde okurların yüreklerindedir."(15)

Yazara göre, nasıl Jüliyet'in ölümü aşkı yüceltmişse, çocuğun ölümü de iyiliğin kötülüğe; masumiyetin ve saflığın dejenere olmuşluğa zaferini ilân etmesi demektir. Öte yandan, eserin sonunda bir kurtarıcı olarak Kulubek'e de yer vermiştir.

Cengiz Aytmatov, insan şahsiyetinin teşekkülünde çevre ve ırsiyetin ne denli önemli olduğu psikolojik gerçeğini, estetik formlar içinde dile getirir. Beyaz Gemi'de annesiyle babası birbirinden ayrıldıktan ve bulundukları yeri terket-

---

(15) Cengiz AYTMATOV, "Beyaz Gemi Üzerine Gerekli Açıklamalar", s. 281 - 282.

tikten sonra dedesiyle yaşamak zorunda kalan ve hayatı onun kendisine anlattığı masallarla öğrenen, iyiyi - kötüyü kendi masum dünyasında yargılayan çocuğun psikolojisi, başarıyla çizilmiştir.

O, eseri aracılığıyla okura birtakım mesajlar iletirken de sanatçı olduğunu unutmaz. Çocuk, yeni alınan çantasına bütün hayatını, bütün bildiklerini anlatmaya karar verir. Boynuzlu Geyik Ana efsanesini tıpkı dedesi gibi anlatmaya çalışırken, onun çıkardığı sonuçları, çantasına da aktarmayı ihmal etmez: "Aman, oğlum, insan aklıyla değil de zenginliğiyle parlamaya çalışırsa sonu kötüdür." (s. 59) "İşte, oğlum, atalarımız; "Zenginliğin sonunda kibrin sonunda da çılgınlık gelir." derlerdi." (s.60) "İşte, oğlum, paranın geçtiği, tatlı sözün değerini yitirdiği yerde güzelliğin anlamı kalmaz." (s. 61)

"Beyaz Gemi"de merak unsurlarının yoğunluğu ve başarılı bir şekilde tanzim edilmesi, eserin dikkate değer yönünü teşkil etmektedir.

Eserde gerilim, en fazla son kısımda yükselir. Yatağından kalkamayacak derecede hasta olan çocuk, dışarıdan gelen ayak sesleri ve konuşmalalar yüzünden bir türlü uykuya dalamaz. Bekey Teyze'nin, Gülcemal'in kahkahalarına, Seydahmet'in sarhoşken söylediği türkü nağmelerine rağmen, dedesine ait hiç bir ses duymaması, onu iyice meraklandırır. Bu merak, okuyucuya da sirayet eder.

Çocuk, bir taraftan da bir gün önce gördüğü maralları düşünmekte, yavru maralı arkasından gelmeye alıştırmayı, hattâ okula bile götürmeyi tasarlamaktadır. Bu yüzden, ağzından alkol kokusu yayılan, üstüne başına, ellerine taze et kokusu sinmiş Seydahmet'in kendisini gıdıklamalarına, öpmeye çalışmasına yüz vermez. Ona dedesini sorar. Dışarıya çıktığında, iplerde hiç bir çamaşır olmadığı halde büyük kazanın ateşin üzerine konulduğunu görür. Ocağın dibinde diz çöker bir vaziyette oturan ve hayatı boyunca çakırkeyif bile görmediği dedesinin körkütük sarhoş oluşu, merakını iyice arttırır. Samanlık duvarının dibindeki bir geyik kafası, kafasındaki bütün soruları çözüme kavuşturur.

Aslında, Boynuzlu Geyik Ana masalının, çocuğun hayatında birtakım değişikliklere yol açacağı, daha önceden okuyucuya sezdirilir:

"Küçük yaşantısında onu yeni yeni olayların beklendiğini, ileride bir gün kimsiz kimsesiz, yalnız çantasıyla kalacağını da bilmiyordu daha. Bütün bunlara sebep de pek sevdiği Boynuzlu Geyik Ana masalı olacaktı..." (s. 48-49)

Efsaneler, halk hikâyeleri, masallar, türküler, Cengiz Aytmatov'un eserlerine renk katar, onlarla mesaj daha iyi anlaşılır. Yazar, hâlihâzırda tanık

olduğu bir hadiseyi romanına veya hikâyesine konu yaparken, atalarının zengin folklor mirasından faydalanır.

"Ağlayan Deve" ve "Yaşlı Avcı" türküleri, hayatta en sevdiği varlıkları, Gülsarı ile Çoro'yu kaybeden Tanabay'ın hüznüne tercüman olurlar. Fakat, türkülerin fonksiyonu bununla sınırlı kalır.

"Beyaz Gemi"de ise, masallar, efsaneler çocuğun ve dedesinin karakterini, dünyaya bakış açılarını tayin etmekten daha da öteye geçer, eserin vak'asının temel belirleyeni olurlar. Mesaj ve ana fikir onlara istinat ettirilir. Bu itibarla Beyaz Gemi, halk edebiyatı mahsûllerinin aynı mahiyette kullanıldığı Gün Uzar Yüzyıl Olur ve Cengiz Han'a Küsen Bulut eserlerine öncülük yapar.

K. BABADAN KALAN YADİGÂR

1. ESERİN KÜNYESİ

Eser, "Atadan Kalgan Tuyak" ismiyle, ilk defa, 1968 yılında 23-24 Şubat tarihlerinde, "Sovetik Kırgızstan" dergisinde yayımlanır.(1)

"1970'de Pişbek (Frunze)de Aytmatov'un kaleminden çıkmış olarak Kırgız Türkçesiyle, resimli olarak basıldı..."(2)

"Askerin Oğlu" ismiyle 1974 yılında Rusça'dan Türkiye Türkçesine tercüme edildi.(*) Onu, daha sonraki yıllarda "Asker Çocuğu" başlığıyla yapılan tercümeler izledi.(**)

Dil hususiyetleri ve üslûp açısından daha iyi neticeler alınacağı düşüncesinden hareket edilerek, 1985 yılında, Kadaş Edebiyatlar(***) dergisinde, Kırgız Türkçesinden aktarılan metin neşredilir.

Çalışmamızda, Kardaş Edebiyatlar'daki metni esas aldık.

ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Çocuğun hayatında, onun kimlik ve karakter kazanmasında annebabanın rolü büyüktür. Ailede, kız çocukları için "anne"; erkek çocuklar için de "baba",bir model teşkil eder. Bu rol dağılımı, çocukların oyunlarına bile yansımıştır: Evcilik oynayan kız çocuğu hep annesi gibi davranmaya çalışırken, "erker" çocuk da "baba" tipinin rolünü üstlenir. "Oğul babadan görür at oynatmasını; kız anadan görür sofra donatmasını." atasözü bu hakikâti çok güzel vurgular.

Türk kültüründe, "baba", ailenin temeli, direği olarak görülür. Onun, Anadolu'nun toprak damlı evlerinde dengeyi sağlayan, bütün yükü üzerinde taşıyan ve evin tek odasının tam ortasında bulunan direğe benzetilmesi boşuna değildir.

Aynı kültürün, aynı anlayışın bir ferdi olan Cengiz Aytmatov, "Babadan Kalan Yadigâr" isimli hikâyesinde, babasını savaşta kaybetmiş küçük Avalbek ve onun annesi Ceengül'de, ağıla getirilen bir savaş filminden sonra"baba ve eş özlemi"nin uyanışını işler.

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Atadan Kalgan Tuyak, Eskertüvler cana kommentariyler", Çıngız Aytmatov 3 Tomdon Turgan Çıgarmalar, Üçüncü Tom, Frunze, Kırgızstan, 1983, s. 425.

(2) "Babadan Kalan Yadigâr", Kardaş Edebiyatlar, S: 11, Temmuz - Ağustos - Eylül, 1985, s. 29.

(*) "Askerin Oğlu", Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974, s. 357-364.

(**) "Asker Çocuğu", Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1992, s. 67-76.

(***) Cengiz AYTMATOV, "Babadan Kalan Yadigâr", Aktaranlar: İklil Kurban, Mustafa Uğurlu, Kardaş Edebiyatlar, S:11, Temmuz - Ağustos - Eylül 1985, s. 23-29.

Ağıla sinema makinasının getirilmesi ve bir savaş filminin gösterilmesi, "giriş"; Ceengül'ün, oğlu Avalbek'e, kocasına benzettiği aktörlerden birinin babası olduğunu söylemesi, bu gerçeği öğrenen çocuğun, filmin yarısında, sevincini herkesle paylaşma gayretleri, "gelişme"; umduğunu bulamayınca, filmin geri kalanını beklemeden annesiyle ağıldan ayrılmaları, "sonuç" bölümlerinde işlenir.

"Babadan Kalan Yadigâr" hikâyesinde, tıpkı "Oğulla Görüşme"de olduğu gibi çok sevdiğimiz, çok değer verdiğimiz insanların yokluğunu bir türlü kabullenemeyişimiz, onları hiç bir zaman unutamayacağımız gerçeği vurgulanmaktadır.

Ancak bir yıl öğretmenlik yapabilen Sultan'ı yaşlı Çordon'un elinden alan savaş, Ceengül'ü de, oğlu Avalbek'i babasız büyütmeye mahkûm etmiştir. Yazar, savaşın geride bıraktığı acıları, bu hikâyesinde de işlemeye devam eder.

Ağıl, Ceengül gibi birçok insanın çalıştığı bir yerdir. Genç kadın, oraya Avalbek'i de götürür. O da orada yalnız değildir. Diğer çalışanların çocuklarıyla akşama kadar toza toprağa bulanarak oynar.

Herkesin birbirini tanıdığı ve samimi bir havanın hâkim olduğu ağılda gösterilen filmdeki başrol oyuncusu asker ve diğerleri, hikâyenin şahıs kadrosunun zenginliğini oluştururlar. Mekân, ağıl ve ağılın bulunduğu bozkırla sınırlı gibi görünse de filmde, çarpışmaların yaşandığı yerlerle bu sınırlılık aşılır. Belli bir plân dahilinde cereyan eden vak'anın takdiminde, diyalogların da rolü büyüktür.

Film yarıya gelince, makinistin film şeridini takmak için elektriği yakışı, izleyenleri savaş meydanından ağıla döndürür. Sükûneti, Avalbek'in neşeli haykırışı bozar:

"- Çocuklar, benim babamın ölüşünü gördünüz mü? O benim babamdır! Gördünüz mü? Benim babam..." diye bağıran çocuk, herkesin dikkatini çeker. Avalbek, gururludur:

"- Siz görmediniz mi? İşte o, benim babamdır! onu tüfekle vurmadılar mı? O ölmedi mi?" diyordu. Oradakiler ses çıkarmadıkça, niçin babasını övmüyorlar diye sesini yükselterek tekrar tekrar:

- O ölmedi mi? O ölmedi mi?, deyip duruyordu.

Birisi kızgın gibi "cık-cık" etti.

- Sus. Öyle deme. "Ağzına taş."

- Ne olmuş yani, dedi, öte taraftan boynunu uzatan bir yaşlı. - Nesi

varmış. Babasının savaşta şehit olduğu yalan mı? sonra kendi kendine mırıldandı: - Babası değil de kim... Babası...

Bu esnada, okula gitmiş çocuklardan birisi gerçeği yüzüne söyledi:

- O senin baban değil. Niye bağırıyorsun? Hiç de senin baban değil. Artist. İnanmazsan sinemacının kendinden sor!" (s. 28)

Hikâyede, yaz başlarında ağılda kırkımcı olarak çalışan Ceengül'ün telefon memuru olduğu, Avabek'e hamile iken savaşa katılan kocası Toktusun'u kaybettiği, oğluna babasının ismini öğretmek için nasıl gayret gösterdikleri, vak'ada müşahade edilen geriye dönüşlerle verilir. Bu tür geriye dönüşler, eserde, **ilmikli çizgi biçimindeki olay örgüsün**ün esas alındığını gösterir:

"Niçin böyle demişti? Gönlü bin bölünerek savaşta ölen eşini hatırlayıp, buna tekrar yanarak o söz ağzından tesadüfen mi çıkıvermişti? Yoksa, aklına birden geliveren bir düşünceyle, "İşte o, senin baban" mı deyivermişti? Kocası askere gittiğinde hamile idi. Dünyaya gözlerini açtığından beri, baba nedir bilmemiş yavrusu, sinemada da olsa, hayalinde babasını canlandırsın diye mi?" (s. 25)

Sovhozdaki postanede telefon memuru olan Ceengül, kocası Toktosun'u savaşta kaybetmiş dul bir asker karısıdır. Her yıl yaz başında ağılda kırkımcı olarak çalışır. Ağılda çalıştığı sürece, beş yaşlarındaki oğlu Avalbek'i de yanında getirir. Sabahtan akşama kadar makasçılar, çobanlar, çoban köpekleri arasında ağzı yüzü kir içinde kalırcasına koşturup oynayan çocuk için, bu, ele geçmez bir fırsattır.

Bir gün, ağıla, seyyar bir sinema makinası gelir. Bir savaş filmi gösterilecektir. Ceengül'le oğlu, perdeyi daha iyi görebilmek için, en arkadaki yün doldurulmuş keten çuvalın üstüne otururlar.

Film başlamıştır. Herkes ilgiyle, merakla filmi izler. Film, Avalbek'in arkadaşlarıyla oynadığı savaş oyunlarından farklıdır: Oyunlarda vurulduklarında, tekrar savaşmaya devam ettikleri halde, filmde vurulan askerler, ayağa kalkmamaktadır. Perdede, bu sefer yüzleri insanı korkutacak hale gelmiş topçu askerleri görünür. Üzerlerine açılan ateşlere ve şarapnallere aldırmadan tank topuyla dik, boz ve geniş bir yamacı aşmaya çalışmaktadırlar. İçlerinden bir asker, sîma olarak Kırgıza benzeyen, Ceengül'e, savaşta kaybettiği genç kocası Toktosun'u hatırlatır. Heyacanına hâkim olamaz, Avalbek'e dönerek "İşte o, senin baban" deyiverir.

Ceengül'ün heyecanı, arkadaşlarına, çobanlara gururla anlatabileceği babasını ilk kez sinema perdesinde gören Avalbek'e geçer. Avalbek, babasının

kendisini gördüğünden emindir. Çünkü babası, oğlunun kendisiyle övünmesini, savaşın kahramanı olarak hatırlamasını istercesine en önde savaşmaktadır.

Bir süre sonra film, Avalbek için eğlence olmaktan çıkar. Babası ve yanındaki askerler, ileriden hücuma geçen, gülleler yağdıran tank sürüsünün saldırısına uğramışlardır. Askerlerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Ceengül, göz yaşlarını tutamaz. Filmde çarpışma iyice alevlenmiştir. Babası ile bir asker, topun başında yapayalnız kalmışlardır. İyice yaklaşmakta olan tanka, bir kez daha ateş açarlar. Etrafı kaplayan koyu dumanın içinde tek sağ kalabilen babasıdır. Elinde tuttuğu bombayla tanka geçit vermemeye çalışır. Nefretle, acıyla elindekini savurur fakat makineli tüfeklerden yağmur gibi yağan kurşunlara hedef olmaktan kurtulamaz.

Film bittiğinde, çuvalların üstünde oturan çocuk, sevinçle ayağa fırlar; "Çocuklar, benim babamın ölüşünü gördünüz mü? O benim babamdır! Gördünüz mü? Benim babam... (s. 28) diye haykırır. Perdeye yakın oturan arkadaşlarının yanına gider. Onlara, oradaki herkese, durmadan, dinlenmeden, heyecanla, coşkuyla babasını anlatır, onun gibi yerlerde yuvarlanmaya başlar. Film makinası, makinistin elinden kayıverir. Oradakiler, çocuğu güzel ve acı rüyasından uyandırmak istemezler. İş, hiç kimseyi tanımayan makiniste kalmıştır. O da ne diyeceğini şaşırır. Gerçeği söyleyen Avalbek'in okul arkadaşlarından biri olur. Yaşlı bir kadın, çocuğuyla ilgilenmediğinden dolayı Ceengül'ü azarlar. Gözleri buğulanmış Ceengül, oğlunu yerden kaldırır. Onun elinden tutar. Ana-oğul ağılın dışına çıkarlar.

3. BAKIŞ AÇISI

"Hikâye etme yönteminin en önemli problemi, yazarın eseriyle ilişkisi konusudur. Bir oyunda yazar görünmez. O, oyunun gerisinde kaybolmuştur. Oysa destan şairi, hikâyesini şiire yorumlarını da katarak ve tahkiye kısmı (diyalogdan farklı bir şekilde) kendi üslûbuyla vererek anlatır.

Romancı da benzer bir şekilde bir hikâyeye, anlattıklarına, şahit olduğu veya bunları yaşadığı iddiasında bulunmaksızın anlatabilir. Eserini, "her şeyi bilen yazar" olarak üçüncü şahıs ağzından yazabilir. Elbette bu, tahkiyenin geleneksel ve tabiî şeklidir."(3)

Cengiz Aytmatov, "Babadan Kalan Yadigâr" hikâyesinde, "Beyaz Yağmur", "Yüz Yüze", "Beyaz Gemi", "Oğulla Görüşme", "Deve Gözü", "Elveda

---

(3) Réne WELLEK, Austin WARREN, "Hikâye Etmenin Mahiyeti ve Hikâye Tarzları", Edebiyat Teorisi, Çev.: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 1993, s. 198.

Gülsarı" da olduğu gibi geleneksel tahkiye usûlünden faydalanmıştır. III. teklik şahıs formunun kullanıldığı eserde anlatıcı, her şeye, herkese hâkim bir mevkidedir.

Film izlerken, annesinin beyaz perdedeki askerlerden birini göstererek "İşte o, senin baban" deyivermesi, Avalbek'i çok heyecanlandırır. Her şeyi bilen, gören, bu yüzden de ilahî vasfını haiz anlatıcı, çocuğun sevincini okuyucuya da yaşatır:

"O ise annesinin dediğine inanıverdi. Hemencecik inanıverdi. Bir anda sevinçle yüreği gümbürdedi. Gönlünde baba sevgisi birden uyanıverdi. Kahraman bir baba ile hangi oğul öğünmez. Gururla, "İşte benim babam bu" dedi. "İşte, baba dediğin böyle olmalı! Beni babası yok, yetim diye hor gören çocuklar görsünler bakalım! Bundan sonra bana dokunsunlar bakalım. Şurada oturan çobanlar da bilsinler görsünler." (s. 25-26)

Eserde, anlatıcı, tarafsız kalmayı tercih eder. Hadiseleri, vak'anın zuhurunda rol alan şahısların dikkatinden sunar.

4. ŞAHISLAR

AVALBEK:Hikâyenin temel kahramanı, beş-altı yaşlarındaki Avalbek'tir. O, Toktosun'la Ceengül'ün oğludur. Annesiyle birlikte ağıla geldiği zamanlar çok sevinçlidir. Ancak ağıla çok seyrek uğrayan çobanların, babasının kim olduğunu sormaları veya babası olan diğer çocukların yetimliğinden dolayı kendisini hor görmeleri, Avalbek'i çok üzer, kendisini âdeta suçlu hisseder.

O, babasını hiç tanımamıştır. "Baba denen nasıl bir şeydir diye zaman zaman düşüncelere dalar, öyle anlarda babasının gelmeyişine çok sinirlenir.

Babasız büyüyen Avalbek, onunla birlikte Totoy'un oğlu Asantay, Canbolat, Beyaz Gemi'nin kahramanı çocuk, babasını küçük yaşta kaybeden Cengiz Aytmatov'dan izler taşır. Aytmatov, babası partiden çıkarıldığında ve tutuklandığında henüz dokuz yaşında bir çocuktur:

"Moskova'daki "Kızıl Profesörlük Enstitüsü'ne (the Red Professürship Institute) katılan parti görevlisi babam 1937'de tasfiye edilir. Ailecek köye taşındık."(4)

Stalin'in başlattığı asimilasyon kampanyası, küçük Cengiz'i baba şef-

---

(4) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımızda Notlar (Otobiyografi)", Çev.: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz, Ağustos-Eylül 1994, s. 45.

katinden mahrum bırakmıştır. Bu yüzden eserlerindeki çocuk kahramanlarının çoğu erkektir ve büyük bir çoğunluğu, babasız büyümeğe mahkûm edilmiştir.

"Avalbek", "babadan kalan bir yadigâr"dır ve babasının yolunda ilerlemeye devam edecektir. O, gepegenç cepheye giden, "kıymetli yiğit", "çıra gibi delikanlı" Toktosun'un geride bıraktığı tek hatıradır. Çobanlara göre, geride böyle bir iz, bir hatıra bıraktığı için, Toktosun, şanslı sayılır:

"- Desene... Oğlu da bayağı büyümüş.

- Ne de olsa, arkasında kalanı varmış ya. İşte bu, he diyene kadar adam olur. Ben filancanın oğluyum deyip durmuyor mu? Bu alnının yazısı... Bir de, bekar gidenlerimiz az mı? Kanakey gitti, adı silindi, izi yok oldu..."(s. 26)

Avalbek, baba sevgisini ve şefkâtini tadamayan bütün yetim çocukları temsil eden bir tiptir. Öte yandan, babasının soyunu devem ettirebilecek, onun adını unutturmayacak bir erkek çocuktur.

CEENGÜL: Avalbek'in annesi Ceengül, kocasını savaşta kaybetmiş, talihsiz bir kadındır. Seyde ve Aliman'ın kaderini o da paylaşır.

Fedakârdır, anneliğin kutsallığına inanır. Sovhozdaki işinden, telefon memurluğundan fırsat bulduğu anlarda, yaz başlarında, ağılda kırkımcı olarak çalışır.

Filmdeki askeri, oğluna babası" diye tanıtmasına kendisi de şaşırır. Oğlunun yanına giden Saparalı'yla karşılaşınca, yirmi yıl önce savaşta kaybettiği oğlu Sultan'ın da kendisini çağırdığını söyleyiveren Çordon gibi, uydurduğu "güzel yalan"a inanmak ister. Avalbek'teki "baba" Çordon'daki "oğul özlemi", Ceengül'de "eş özlemi" olarak tezahür eder. Sultan'ı da, Toktosun'u da, ellerinden savaş almıştır.

Ceengül, Toktosun'unu kaybettikten sonra, başka hiçbir erkeğe gönül vermemiş, hayatının geri kalan kısmını, oğlu Avalbek'e adamıştır.

Beyaz perdede görünmesine rağmen, eserin şahıs kadrosunda yer alabilen, eserdeki vak'anın sebebi ve yönlendiricisi alan "**asker**", bir anlığına da olsa, Ceengül'ün ve Avalbek'in özlemlerini dindirmeye muvaffak olur.

O, burnuyla, kaşıyla, gözüyle, bütün vücuduyla Avalbek'in babasına benzemektedir. Filmdeki yedi-sekiz askerin içinde Kırgızlara benzeyen tek odur. Kısa boylu, yuvarlak yüzlüdür. Toza toprağa bulanmış yüzünde keskin gözleri, parıl parıldır.

Filmin en kahraman, en hızlı, en çevik en cesur savaşçısı odur. Düş-

manla tek başına kalıncaya kadar savaşmaya devam etmiştir. Böyle bir babayla gurur duymak, övünmek, Avalbek'in en büyük hakkıdır. Her zaman, kendisine babasını soran çobanlara, artık korkmadan cevap verebilecektir.

Sovhoza arasıra uğrayan **çobanlar**, onu, canından bezdirircesine soru yağmuruna tutarlar. "Beyaz Gemi"de "çocuk"un askere sorduğu soruları, "Babadan Kalan Yadigâr"da çobanlar, Avalbek'e sorar:

"- Maşallah yiğit adın ne?

- Avalbek.

- Kimin oğlusun.

Bu sorulunca Avalbek, dim-dik durarak cevabı yapıştırıyor:

- Ben Toktosun'un oğluyum.

Çoban tanıyamadığı için omuzlarını çekerek

- Toktosun mu?

Eğerden aşağı sarkarak tekrar soruyor.

- Hangi Toktosun?

- Ben Toktosun'un oğluyum, diye o, yine aynen tekrarlıyor. (s. 26)

Annesiyle, **iki gözü kör ninesi** ona sürekli "Babanın adını unutma! söyle dur" (s.26) diye, nasihat ettiklerinden, çobanlara inatla, "Ben Toktosun'un oğluyum."der. Çocuğun kararlılığı, çobanların da hoşuna gider, ondan özür dilerler:

-Doğru. Sen Toktosun'un oğlusun. Aferin. Babasının oğlu." (s.26)

"Babadan Kalan Yadigâr"da, çobanlar, nine, Ceengül, millî kültürün, değer yargıların sözcülüğünü ve savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Millî ve manevî mirası genç kuşaklara, çocuklara naklederek devamını sağlamak, onların en büyük idealidir.

Ağılda çalışanlar, oğluyla ilgilenmediği için, Ceengül'ü ikaz eden **yaşlı kadın**, filmdeki askerin babası olmadığı çirkin hakikatini cüretkârca Avalbek'e söyleyen **çocuk**, **makinist**, şahıs kadrosunun diğer fertleridir.

5. ZAMAN ve MEKÂN

Koyu bir göl gibi alabildiğine uzanan ulu bozkırdaki ağıla, yaz başında kırkım zamanında bir sinema makinası getirilir. Film, işten sonra başlar. Babası askere gittiğinde annesinin karnında bir bebekken şimdi beş-altı yaşlarında bir çocuk olan Avalbek'le annesi ağıldaki herkes gibi, film izlemek için yerlerine otururlar. Hatıralar ve çağrışımlar, Avalbek'i ve Ceengül'ü, içinde bulundukları

zamandan çekip alır. Ceengül'ün kalbi, savaşta ölen eşinin özlemiyle dolup taşar. Beyaz perdede babasını gören Avalbek için, kendisine sürekli babasını soran çobanlarla ve yetimliğinden dolayı alay eden çocuklarla hesaplaşacağı an gelmiştir. Küçük çocuğun zihni de bu anın tasavvuruyla meşguldür.

Eserde geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman, âdeta içiçe geçmiş, birbirleriyle kenetlenmiş bir durumdadır. Mâziden hâlihazıra geçişler, aşağı-yukarı birbirine yakın kelimelerden oluşmuş şu cümlelerle temin edilir:

"Sinema makinası, film şeridini hiç durmadan döndürüyor, savaş da hızlanarak devam ediyordu." (s. 24)

"Perdedeki vuruşma devam ediyordu." (s.27)

"Sinema makinası çırtıldıyor, savaş devam ediyordu." (s. 27)

Filmin bitişi de, benzer tarzda kurulan cümleyle duyurulur:

"Sinema makinası durdu, savaş da kesildi." (s.28)

Cengiz Aytmatov, izlediği bir filmi, okuyucusuna da seyrettirebilecek kudrette müşahade ve ifade kabiliyetine sahip bir yazardır.

"Babadan Kalan Yadigâr", "savaş", "gelenekler", "baba özlemi", "çocuk hassasiyeti" gibi bir çok konuyu bünyesinde bulundurabilen bir hikâyedir.

Yazar, Kırgız çocuğu Avalbek'in baba özlemini işlerken, yetim büyümüş bütün çocukların hislerine tercüman olur. Onları babasız büyütmeğe mahkûm eden savaşa ve bu savaşı başlatanlara, öfkesini bir kez daha dile getirir. Diğer taraftan Toktosun'ların geride Avalbek gibi hatıralar bırakması yüreğini ferahlatır.

L. ERKEN GELEN TURNALAR

1. ESERİN KÜNYESİ

"Rusça ile kaleme alınmış eser, 1975'te, "Ranniye Jurevli" ismiyle "Novy Mir" (N.9) dergisinde yayımlandı. 1978'de "Erte Kelgen Turnalar" ismiyle Kırgız dilinde, "Ala Too" (N.7) da neşredildi.

Ünlü yönetmen B. Şemsiyev tarafından film haline getirildi.

1976 yılında, Kırgız SSR'inin "Toktoğul" ismine düzenlenen Devlet Ödülünü aldı. 1980'de de Deniz boyloy cortkan ala-döbüt (Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek) ile birlikte İtalya'da Erturiya Edebi Ödülü'nü kazandı."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu başlıklarla yayımlanmıştır:

"Early Storks, The Cranes Fly Early - (İngiltere); Frühe Kraniche - (D. Almanya); Cocorii Timpurii - (Romanya); Sultanmourat - (Fransa); Erte Kelgen Tyrnalar - (Kazakistan); Erte Ucgân Turnalar - (Kumuk)."(2)

Eserin ülkemizdeki baskıları şunlardır:

Erken Gelen Turnalar, Çev: Güneş Bozkaya, Yeni Dünya yay., İst., 1976; İlk Turnalar, (Fuji-Yama ile birlikte), Çev: M. Ethem Gözlü, Cem yay, İst, 1976; Erken Gelen Turnalar (Fujiyama, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek ile birlikte), Çev: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1983(*); Sultanmurat (Cemile ile birlikte), Çev.:Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1990.

1. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Cengiz Aytmatov'un "cephe gerisindeki hayat"ı işlediği hikâyelerinden birisi de "Erken Gelen Turnalar"dır. "Yazar, eseri, küçük oğlu Asgar'a ithâf etmiştir. Asgar eserin yazıldığı tarihte 16 yaşındadır. Aytmatov da savaş yıllarında okulu bırakıp köyünün kolhozunda çalışmaya başladığı zaman oğlu ile aynı yaşlardadır.(3)

II. Dünya Savaşı yıllarında, yurt savunmasına katılanlara yiyecek ve giyecek temin etmek, onlara her türlü maddî ve manevî desteği sağlamak, cephe gerisinde kalanların görevidir. "Erken Gelen Turnalar' povesti de, bu görevi lâyıkıyla yerine getirmeye çalışanların hikâyesidir. Babaları, ağabeyleri vs. cepheye çağrılan Sultanmurat ve dört delikanlının, önceki yıllarda işlenmeyen iki

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Erte Kelgen Turnalar, Eskertüvler cana kommentariyler" Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çigarmalar, ekinci tom, Pişbek (Frunze), Kırgızstan, 1982, s. 505.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Nilüfer, Yıl: 1, S:3. Ekim 1985, ., 60.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

(3) Mustafa ÇETİN, a.g.y., s. 60.

yüz dönümlük Aksay ovasını ekime hazırlama ve bu işte kullanılacak atları yetiştirme gayretleri eserin konusunu teşkil eder.

Tabiatın ve çeşitli tabiat varlıklarının, bu eserde de sembol olarak kullanıldığını müşahade ediyoruz. Sultanmurat ve dört arkadaşı baharın ilk günlerinden birinde, sessiz sedasız tarlalarını sürerken, Anatay'ın "-Turnalar! Turnalar geliyor!" diyen sesiyle irkilirler. Sultanmurat, başını kaldırdığında, gökyüzünün sonsuz maviliklerinde çığlık çığlığa uçuşan turna sürüsüyle karşılaşır. Bir süre sonra, turnaların erken gelmesini, iyiye işaret olduğunu hatırlar:

"Eyerin üstünde geriye dönerek Anatay'a seslendi:

- Turnaların erken gelmesi iyi haber. Bu yıl bol ürün alacak!

- Ne dedin, Sultan?

- Bu yıl bol ürün olacak diyorum.

O zaman Anatay da geriye dönüp Erkinbek'e doğru bağırdı:

- Bol ürün olacak bu yıl! Bol ürün!

Beriki de onlara bağırdı:

- İşittim, işittim! Bol ürün olacak!" (s. 97-98)

Turnaların konduğunu farkedince, koşmaya başlarlar. Sultanmurat, Mirzagül'ünü hatırlar, ona bir turna teleği vermenin ne kadar hoş olacağını düşünür.

Savaşta yaralandığı için, cepheden dönen ve çiftlik başkanlığı yapan Tınalıyev'in, öğretmen İnkamay-Apay'ın coğrafya dersi esnasında, sınıfa gelmesi ve Aksay ovasında çalıştırmak üzere, uygun gördüğü beş öğrenciyi seçmesi, eserdeki vak'anın ilk halkasını teşkil eder.

Okullarını yarıda bırakan Sultanmurat, Anatay, Ergeş, Kubatkul ve Erkinbek'in, kendilerine verilen dörder atı yetiştirmek için, gece-gündüz tavlada çalışmaları, onların koşumundan pulluklarına varıncaya kadar her türlü eksikliklerini gidermeleri, bu arada Sultanmurat'ın Mirzagül'e duyduğu ilginin, zamanla tatlı ve samimî bir aşka dönüşmesi, bahar mevsiminin ilk günlerinde Aksay ovasını sürmek için, köyden ayrılmalarını ve kendilerine şıralga veren avcılara atlarını kaptırmaları, temel vak'ayı oluşturan vak'a parçacıklarıdır.

Vak'a, hırsızların peşine düşen Sultanmurat'ın, atı Çabdar'ı, avcıların silahından çıkan kurşunlara hedef olmaktan kurtarmaması ile nihayete erdirilir.

"**Savaş**" ve "**aşk**", Aytmatov'un eserlerinin temel mevzularından ikisidir. Bu mevzuların ikisini birden ihtiva eden "Erken Gelen Turnalar"da, "II. Dünya Savaşı yıllarında cephe gerisinde kalanlar, büyük fedakârlık göstermişler, ço-

cuk denecek yaştaki delikanlılar okullarını bile yarıda bırakmayı göze alarak, köylerinin çiftliklerinde çalışmaya başlamışlardır." hakikati vurgulanmaktadır. Gözü yaşlı ve hastalıklı anneler, yürekleri baba veya ağabey özlemiyle dolup taşan, onların geleceği günü iple çeken çocuklar, fakirlik açlık, savaş dönemi vurgunculari, yazarın "savaş"a neden karşı olduğunu açıklamaya yeter.

İnsanı bulunduğu âlemden başka dünyalara kanatlandıran, ona yaşama zevki ve ümidi aşılayan, hayatına lezzet katan "aşk", "Erken Gelen Turnalar"da, Sultanmurat ve Mirzagül'le müşahhaslaşma imkânı bulur.

"Eserin belki de en önemli özelliği yer yer Manas Destanı'nın havasını hissettirmesidir. Atlar, Manas'ın atlarına, çocuklar Manas'ın askerlerine benzetilir. Eserin en çarpıcı kısımları, Sultanmurat'ın Mirzagül'ü düşünürken hissettikleri ve çocukların Manas Destanı'nın diline yakın bir şekilde tasvir edildikleri kısımlardır."(4)

Manas dağları arasındaki vadide annesi ve üç kardeşiyle hayat mücadelesi veren Sultanmurat için Mirzagül'e duyduğu aşk, bir ümit ve neşe pınarı olur. Sevgilisini düşünmekten, onunla birlikte olacağı anları hayal etmekten büyük zevk alır:

"Derinden derine kaynayıp yeryüzüne çıkan duru bir pınara benziyordu o andaki duyguları. Doğallıkla hepsi de Mirzagül'le ilgiliydi. Sultanmurat hiç çaba harcamadığı halde onun hakkındaki düşünceler topraktan fışkıran otlar gibi filizleniyordu. Sürekli sevinç ve aydınlık kaynağı olduğu için kendini Mirzagül'ü düşünmekten alamıyordu. Onu düşündükçe boş durmamak, bir şeyler yapmak, hiçbir güçlükten, hiç bir beladan yılmamak gücünü buluyordu kendinde. O sırada tek isteği, sevgilisini düşündüğünü, onu aklından çıkarmadığını Mirzagül'ün bilmesiydi.

O zamanlar bu duyguya nasıl bir ad vereceğini bilmiyordu. Gene de kitaplardan okuduğu, başkalarından işitttiği bu şeyin aşk olduğunu belli belirsiz sezmekteydi." (s. 54-55)

Sultanmurat'ın küçük kardeşi Hacımurat, ağabeyi ile Mirzagül'ü, Manas Destan'ın daki Ayçürek ile Semetey'e benzetir. (s.66)

Tınalıyev'in "hava indirme birliği savaşçıları" adını verdiği beş çiftçi, Manas'ın kahraman askerlerini hatırlatır:

"Verilen her emri yerine getirmeye hazır, genç çiftçiler başkanın göz-

---

(4) _____, s. 60.

lerinin içine saygıyla, hayranlıkla bakıyordu. Sanki karşılarında boz yeleli, çelik zırhlı, kartal bakışlı kahraman Manas duruyordu; onlar da onun sadık savaşçılarıydı. Sanki ellerinde kalkan, bellerinde kılıçlar vardı..." (s. 40-41)

Eserde, millî kahraman Manas'ın, gençlere örnek teşkil etmesi, dikkate değer bir husustur. Sultanmurat ve diğer dört arkadaşı, halkın en zor ve en sıkıntılı anlarında ümit kapısı olmuşlardır. Onlardan "yok"u "var" etmeleri istenir. Bütün yük, henüz çocuk denecek yaştaki delikanlıların omuzları üstündedir. Böyle anlarda, Manas'ın örnek olması kaçınılmaz bir gerçektir. Çünkü onların kendilerine güç verecek bir kahramana ihtiyaçları vardır.

Vak'anın klâsik tarzda tertiplendiği "Erken Gelen Turnalar"da okuyucunun merakını, heyacanını arttıran, gerilimi yükselten düğüm unsurlarından ustalıkla faydalanılmıştır.

Çiftlik başkanı Tınalıyev'in dersi bölerek okul müdürüyle sınıfa girmesi, başta öğretmen İnkamay-Apay olmak üzere, oradaki herkesi şaşkına çevirir. Yazar, ardarda kurduğu soru cümleleriyle okuyucuyu da meraklandırır:

"Çiftlik başkanı bu görevi kısa bir süredir, cepheden döndüğü güz mevsiminden beri yürütmekle birlikte herkes onu tanırdı, o da herkesi tanıyordu. O yüzden çocuklarla tanışmak için gelemezdi sınıfa. Öyleyse niçin? Yedinci sınıf öğrencileri köyde artık ele-avuca gelir bir topluluk oluşturduklarına göre herhalde iş konusunda görüşecekti. Öyle ya, evde, yolda, tarlada, çiftlik bürosunda artık onlara da danışılır olmuştu. Ama çiftlik başkanı kalksın, görüşmek için ta okula gelsin işitilmemiş bir şeydi. Ama nasıl bir iş konuşması olabilirdi bu? Yaz olsa neyse, herkes gibi onlar da gidip tarlalarda çalışırlardı." (s. 29-30)

Sultanmurat, Anatay ve Erkinbek ile Aksay ovasına giderken, Ergeş ve Kubatkul köyde kalır. İlk gün yanlarına uğrayan Tınalıyev, işlerinin çokluğu yüzünden fazla kalamamış, çiftçileri, işçi kolbaşısı Çekiş'e teslim ederek oradan ayrılmıştır. Ardından iki gün sonra, Çekiş de, Ergeş ve Kubatkul'un takımlarını almak için köye gider:

"Böylece üçüncü gün üç çocuk pulluklarıyla, atlarıyla bozkırın ortasında yapayalnız kaldılar. Sürüp ekecekleri, ürün kaldırıp insanları doyuracakları tarlaların ortasında yapayalnız..." (s.89)

Okuyucu, bir yandan, yılmadan verdikleri mücadeleden, gayretli çalışmalarından dolayı genç ve yürekli çiftçileri takdir eder; diğer taraftan da ıssız bozkırın ortasında yapayalnız kalmalarından, onların bu yalnızlığını birilerinin farketmesinden tedirgin olur, bir takım tehlikelere mâruz kalmalarından endişelenir.

Aşçı kadının köye gittiği günün gecesinde, herkes uykuya daldığı halde, kendisini uykunun sıcak kollarına teslim etmeyen tek bir kişi vardır: Hava indirme birliğinin komutanı Sultanmurat. Arabadaki kuru yoncayı çıtırdatarak yiyen, arada bir pofurdayan on iki atı, son bir kez daha kontrol eder:

"Sultanmurat biraz gezindi. Nedense içinde bir korku vardı. Issızlık, ölüm sessizliği ve göz gözü görmez bir karanlık sarmıştı dört bir yanını. İşin gücün çokluğundan olacak, geceleyin bu ıssız bozkırın ürkütücülüğünü daha önce hiç düşünmemişti. Fazla kalmadı, döndü obaya..." (s.101)

Sultanmurat'ın içindeki korku, bozkırın ölüm sessizliği ve ürkütücülüğü, bir süre sonra kötü şeylerin yaşanacağının habercisi gibidir.

Mirzagül'ün, kedisine Hacımurat'la aşk mektubu gönderen Sultanmurat'a ne şekilde karşılık vereceği, bir buçuk aydır kendisinden haber alamadıkları Bekbay'ın cepheden dönüp dönmeyeceği, okuyucunun merak ettiği diğer hususlardır. Mirzagül'ün Sultanmurat'a üzeri işlemeli, "S.c.M." yazılı mendili vermesiyle merakını gideren okuyucu, Bekbay'ın sağ mı ölü mü olduğunu, eserin sonunda da öğrenmez.

"Erken Gelen Turnalar", olay örgüsü, **ilmikli-çizgi biçiminde** olan eserlere tipik bir örnek teşkil eder.

Vak'a takdim edilirken, sık sık geriye dönüşlere şahit olunur. Sultanmurat'ın babası Bekbay, bu dönüşler vesilesiyle tanıtılır:

"Hiç unutamadığı bir gündü, savaştan tam bir yıl önceydi. Gene yazdı. Tarlada ot biçiliyordu. Babası bölge traktör istasyonunun petrol deposuna Cambul'dan yakıt taşımaktaydı. At - araba kooperatif çiftliğinin malı olduğu için Bekbay'ın keyfine diyecek yoktu, cakasından yanına varılmıyordu. Basit bir arabacı değilmiş, altın değerindeymiş iş. Altı-arabası sayesinde çiftlik devletten para alıyormuş, banka kanalı ile para gönderiliyormuş çiftliğe. O yüzden çiftlik saymanı onu görünce atından iniyor, elini sıkıyormuş..." (s.10)

Coğrafya öğretmeni İnkamay - Apay, konu anlatırken, cephede savaşan babasıyla kente gidişleri, kardeşi Hacımurat'ın Karayele'sini eyere alıştırması, Sultanmurat'ın gözünün önünden bir film şeridi gibi geçer. Öğretmeninin ikazı, ona sınıfta olduğunu hatırlatır.

Aksay ovasında hırsızların atlarını çaldığı gece, ağzındaki tıkaçtan ve elindeki iplerden kurtulmayı başaran Sultanmurat, arkadaşlarını köye gönderir, kendisi de Çabdar'la hırsızların peşine düşer. Ancak sevgili atı, avcıların silahlarından çıkan kurşunla can verir. Bu sırada, taze et ve kan kokusu, aç bir

kurdu oraya davet eder. Sultanmurat, "atın gemini eline alır, kurdun saldırısına kendini hazırlar... Roman burada okuyucuyu bir bilmez içinde bırakarak sona erer. Roman yapı olarak bitmemişlik imajı veriyor. Okuyucu, yazarın romanı niçin şaşırtıcı ve ürkütücü bir sonda bıraktığını merak edebilir. Halbuki, roman çekici bir şekilde ve sadece bir kaç kişide görüldüğü gibi bir başarı, zafer şeklinde bitebilirdi. Yapı itibariyle roman, kusursuz, fikir yönünden ise, cephedeki Kırgız halkının kahramanca mücadelesine ve ümidvârlığına sevimli bir sitayiş olurdu. Beyaz Gemi ve sessiz geçen beş sene aradan sonra Aytmatov, küçük; fakat iknâ edici ve kusursuz bir eserle gelmiş olurdu. Aytmatov'un tercih ettiği olayların şok edici bir şekilde ortaya çıkmasının, sadece yazarın bildiği sebepleri vardır. Ve belki de kökleri..., yazarın eğiliminde, yani iyi ve kötünün mücadelesinin vurgulanmasındadır."(5)

Yazar, saldırıya hazırlanan kurdu, sevgili atını kamçısıyla bekleyen Sultanmurat'ı belirsizlikler içinde bırakarak eserin trajik boyutunu derinleştirmiştir. "Savaş" ve "vurguncuların"ın ardından "kurt"da Sultanmurat'a bir darbe vurmak için hazırlanmaktadır. Bu mücadelenin ne şekilde sonuçlanacağı, muallakta kalır.

Sultanmurat, savaş çıkınca cepheye giden Bekbay'ın dört çocuğundan en büyük olanıdır. Zavallı annesi, babasının ardından, diğer üç kardeşiyle ortada kalakalmıştır. Sultanmurat'ın, kendisinden üç yaş küçük kardeşi Hacımurat, üçüncü sınıfta okumaktadır.

Yedinci sınıf öğrencileri arasında en kuvvetli delikanlı Sultanmurat'tır. O sınıfın en güzel kızı Mirzagül'den hoşlanmaktadır. Mirzagül'ün de hem babası, hem ağabeyi cephededir.

Öğretmenleri İnkamay - Apay'ın coğrafya dersi işlediği günlerden birinde, çiftlik başkanı Başkarma Tınalıyev, okula gelir. Geçen yıl fırsat bulup da ekemedikleri iki yüz dönümlük araziye kışlık ekin ekme, tarlada pullukları sürme işlerinde onlardan yardım ister. Onlara, bir süreliğine okulu bırakmaları gerektiğini söyler. Çünkü köyde eli silâh tutan tüm erkekler savaşa katılmış, iş yapabilecek erkekler olarak sadece yedinci sınıf öğrencilerinin delikanlıları kalmıştır.

Tınalıyev'in gözüne ilk çarpan, boyca-posca sınıfın en irisi Sultanmurat'tır. O sırada Sultanmurat'la göz göze gelen Mirzagül'lün yüzü kıpkırmızı olur. On beş buçuk yaşıyla sınıfın en büyük, en hırçın öğrencisi Anatay, ardından,

---

(5) Svat SOUCEK, "Erken Gelen Turnalar, Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Millî Renk ve İki Dillilik", Çev.: Yrd. Doç. Dr. Orhan Söylemez, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, S:10, Aralık 1986, s. 25.

babası Moskova'da ölen Erkinbek de Tınalıyev'e çalışmak istediklerini söylerler. Çiftlik başkanı, ertesi sabah tarlanın önünde bulunacak beş öğrenciyi - Sultanmurat, Anatay, Erkinbek, Ergeş ve Kubatkul - seçer ve okuldan ayrılır.

Sultanmurat, geceleyin yatmadan önce, o gün okulda olanları, annesine anlatır. Çocuklarını yatırdıktan sonra, onların uyuduklarını düşünen kadıncağızın, yatağının içinde sarsıla sarsıla ağlaması Sultanmurat'ı çok etkiler.

Ertesi gün tarlaya vardıklarında, Tınalıyev ve işçi kolbaşı Çekiş, Sultanmurat ve arkadaşlarına dörder yular dağıtır. Çocuklar, ahırın karla örtülü avlusunda yorgun yorgun dolaşan, bir deri bir kemik kalmış atları görünce çok şaşırırlar. Tam o sırada Sultanmurat, bakımsızlıktan iyice zayıflamış hayvanlar arasında, tüyleri karmakarışık, kafaları irileşmiş, zayıf bacakları üstünde itsen yıkılıverecekmiş gibi duran, bir zamanlar yorulmak nedir bilmeyen Çabdar ile Çontoru'yu görüverir. Bu atların, babasıyla kente giderken, arabalarını süren atlar olduğuna bir türlü inanamaz.

Çiftlik başkanı, babası Bekbay'ın atları olduğu için, Çabdar ile Çontoru'yu ve beraberlerinde Akkuyruk ile Aladoru'yu Sultanmurat'a verir.

Çocuklar canla başla çalışmaya başlar. İşleri, sadece ahırda atların peşinde koşturmaktan ibaret değildir. Tarla sürmede kullanacakları pulluklarının onarımı için ihtiyar usta Barpı ile topal dömür dövücüsüne; koşumların onarımı için de saraç ustasına yardım etmek zorundadırlar. Bir taraftan pulluklar ve koşumların tamiri, diğer taraftan atların bakımı çocukları iyice yorar. Sabanları, atları şubatın sonuna kadar hazırlayabilmek için gecelerini gündüzlerine katarak çalışırlar.

Tınalıyev'in çocuklara ve atlarına verdiği "hava indirme birliği"ismi herkes tarafından benimsenir. Bu birliğin komutanlığına Bekbay'ın oğlu Sultanmurat getirilir. Kiminin "hava indirme birliğinin atları", kimisinin "Aksay atları" diye andıkları atlar, iki hafta içinde kendilerine gelmişler, kasları gerginleşmiş, gözleri eski parlaklığına kavuşmuş, kulakları en küçük sesleri bile duyar hale gelmiştir. Atlardaki bu gelişmeler, en çok genç çiftçileri memnun eder. Köyde en gencinden en yaşlısına kadar herkes, Aksay atlarından ve onların sahiplerinden övgüyle bahseder.

Babalarının ardından oğullarının da cepheye gitmeden evlerinden uzaklaşması, anneleri çok üzer, hattâ sinirlendirir. Oysa asıl işler bundan sonra başlamaktadır. Atların iyi beslenmesiyle her şey bitmemiştir. Onların pulluğu rahatça çekebilecek hale gelmeleri için, her gün çalıştırılmaları gerekir. Beş yiğit,

yine kendileri gibi beş yiğit atı her gün talime çıkarırlar. Bu talimlerden birinde, Anatay ile Sultanmurat'ın kendilerini Mirzagül'e göstermek için başlattıkları yarış, Anatay'ın hafif yaralanması, atı Oktoru'nun da tepeden yuvarlanmasıyla neticelenir. Bu hadise, Çekiş'i çok sinirlendirir.

O günlerde Sultanmurat'ın annesi de rahatsızlanır, şiddetli ateş, kadıncağızı yatağa düşürür. Sultanmurat, fakirliğin her şeye damgasını vurduğunu, sayısı gittikçe azalan hayvanlarına, Karayele ve köpekleri Aktoş'a bile yiyecek bir şeyler bulamadıklarını, evde kalıp annesine baktığı günlerde farkeder. Evi, annesini unutacak kadar, geceli gündüzlü Aksay atlarıyla uğraştığı için kendisinden utanır. Bir buçuk aydır mektup alamadıkları babasını da çok özlemiştir.

Bitişik devlet çiftliğinde çobanlık yapan Nurgazi dayılarının hasta annelerini görmek için, kısa süreliğine de olsa evlerine gelmesi, onları çok sevindirir. Bir taraftan işlerin yoğunluğu, öbür taraftan babasının yokluğu, annesinin hastalığı, Sultanmurat'ı iyice yıpratır. Ona güç veren, hayata bağlayan tek şey, Mirzagül'e duyduğu ilginin gittikçe aşka dönüşmesidir. Mirzagül'e sevgisini, akrabalarından Camankul'un yaptığı gibi mektupla açıklamaya karar verir. Kışlık yakacak toplamak için Tuyuk-Car'a gittiklerinde kardeşi Hacımurat'a, Mirzagül'ü sevdiğini söyler. "Aşıktık kat" adını verdiği mektubu, kardeşiyle gönderir.

Hacımurat'ın mektubu vermesinden sonraki günler, Sultanmurat için heyecan, merak, bekleyiş ve ümit demektir. Aksay'a gidecekleri vakit iyice yaklaştığı halde Mirzagül'den olumlu veya olumsuz hiç bir cevap gelmeyişi, Sultanmurat'ı çılgına döndürür.

Mirzagül, hava indirme birliği askerlerinin, Aksay'a gitmelerine üç dört gün kala, Sultanmurat'ın mektubuna, kenarları ipek işlemeli, çiçeklerle yapraklarla bezenmiş, bir köşesinde de ikisi büyük, birisi küçük "S.c.M." harfleri bulunan bir mendille cevap verir. O an, dünyanın en mutlu insanı Sultanmurat'tır. Mendili asker giysisinden bozma ceketinin iç cebine saklar.

İşçi kolbaşısı Çekiş, bir akşam üzeri, Anatay'ın babası Satarkul'un cephede öldüğü haberini verir. Dört delikanlıdan Anatay'a yardım etmelerini, onun acılarını paylaşmalarını ister.

Ergeş ve Kubatkul, toprağın nemi geçmeden ekilen yerleri tapanlamak için köyde kalır. Sultanmurat ve diğer iki arkadaşı, kara ve soğuğa aldırmadan Aksay tarlalarında çalışmaya başlarlar.

Aşçı kadının köye gittiği, üç çiftçinin yapayalnız kaldığı gece, Sultanmurat ve arkadaşları, kendilerine yaban keçisi getiren iki avcının saldırısına uğ-

rarlar. Avcıların gayesi, Taşkent pazarlarında etlerinden iyi gelir elde edeceklerini umdukları atları çalmaktır. Dört atı alarak Aksay ovasının karanlıklarında kaybolurlar. Çabdar'ıyla peşlerinden yetişmeye çalışan Sultanmurat, hırsızları oyalamayı başarsa da sevgili atını, kurşunlara hedef olmaktan kurtaramaz. Ardından ikinci bir tehlike belirir, dağlarda aç gezen bir kurt Çabdar'ın kanının kokusunu alır.

3. BAKIŞ AÇISI

"Erken Gelen Turnalar", her şeyi bilen, gören hâkim anlatıcının bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Yalnız eserin ilk sayfalarında, Sultanmurat'ın, İnkamay Apay'ın derste anlattıklarına dair düşünceleri, doğrudan doğruya kahraman anlatıcının bakış açısıyla verilmiştir:

"...Neler neler anlatmıyordu öğretmen!... Maymunlar, filler, muzlar (bir çeşit meyve), dünyanın en iyi çayları, çeşit çeşit yemişler, adını bile duymadığımız bitkiler... Ama en çok hoşumuza giden adanın sıcak oluşuydu..." (s.7)

Bununla birlikte eserde temel olan, "hâkim bakış açısı ve anlatıcı"dır.

Sultanmurat, kardeşi Hacımurat'la kışlık yakacak temin etmek için gittikleri Tuyuk-Car deresinden dönerken, sırtındaki çalı şeleğinin verdiği yorgunluğu unutmak için başka şeyler düşünmeye çalışır:

"Aklına, ilkin, bir gün sonra işbaşı yapacağı tavladaki görevi geldi.

.....

Sonra annesini düşündü. Nasıl edip de yaşamını kolaylaştırmalıydı kadıncağızın? Çiftlikte ineklerin bakımı, sağılması, evin kendi işleri canını çıkarmıştı zavallının. Çamaşırı, bulaşığı, yemeği, hep ona bakıyordu. Kızlar küçüktü daha. Hacımurat derseniz yardım şöyle dursun, kendisi yardım isterdi..." (s.68)

4. ŞAHISLAR

SULTANMURAT: Savaşın insan hayatında kapanmaz büyük yaralar açtığının trajik bir şekilde sergilendiği "Erken Gelen Turnalar"da, temel kahraman Sultanmurat'tır.

Manas'ın savaşçılarına benzetilen "hava indirme birliği komutanı" ve "birliğindeki askerler", destana özgü bir üslûpla tanıtılır. Anlatıcı, "Yiğit Manas'ın güven bağladığı, görev beklediği askerler kimlermiş, görelim" (s.41) deyip, sırasıyla beş genci tanıtır:

"Gözüpek askerlerin birincisi, yiğit Sultanmurat'tı. Yaşı en büyük değilse bile on beşini süren Sultanmurat. Akıllılığı, yürekliliği dolayısıyla komutanlı-

ğa atanan, Bekbay'ın oğlu Sultanmurat. Babalarının en iyi olan babası uzak ellerde büyük savaştaydı şimdi. Savaş atı Çabdar'ı oğluna Sultanmurat'a bırakmıştı. Sultanmurat'ın bir de küçük kardeşi vardı. Hacımurat... Arada bir canını sıksa da severdi Hacımurat'ı, üstelik çok severdi. Bir de gizli gizli Mirzagül kızı severdi..." (s.41)

Sultanmurat, yedinci sınıfın en kuvvetli delikanlısıdır. Öğretmeni İnkamay - Apay, onun için, "Yetenekli bir çocuktur. Gelgelelim kafasında kavak yelleri esiyor." (s.33) der. Onun çalışsa çok daha iyi olacağına inanır.

Mesuliyet sahibidir. Mirzagül için Anatay'la yaptıkları at yarışında, Oktor'un ayağından sakatlanması, Çekiş'i çok öfkelendirir. Onun hışımla avluya geldiğini gören tüm çocuklar, dört bir yana kaçtıkları halde, yerinden kıpırdamayan, bu işte kendini sorumlu tutan, bu yüzden de Çekiş'in kamçısını omuzlarında hissetmekten korkmayan Sultanmurat olur.

Tavlada atlarla, koşumlarla uğraştığı günlerde evi, annesini ve kardeşlerini ihmal ettiğinin farkındadır. Annesinin aniden hastalanması, onu üzer. Mirzagül'ü severken ve onunla evlenme hayâlleri kurarken bile, annesini düşünür. Onun, Mizagül'ü sevdiğini öğrenince rahatlıyacağına, kocasının yokluğunu, biraz da olsa unutacağına, çiftlikteki işinin başına döneceğine inanır.

O, birliğin komutanı olarak hırsızların peşine düşecek, onlarla mücadele edecek kadar cesur; bir kadının gözyaşlarından etkilenecek kadar hassas; sevdiği kıza aşkını rahatlıkla açıklayamayacak kadar çekingendir.

Hacımurat'ın Ayçürek ile Semetey'e benzettiği Mirzagül ile Sultanmurat, aşkları okulda başlayan Leyla ile Mecnun'u hatırlatır. Gerçi Sultanmurat, aşkı beşerîlikten çıkıp ilâhîliğe yönelen Mecnun'dan ziyade, halk hikâyesi kahramanı Kerem'e daha çok benzer. Kendi şair olmasa bile, Mirzagül'e yazdığı aşk mektubunu Camankul'un şiiri ve halk türküleri ile süsler.

"Aşk", aslında bir sınav demektir. Bizim kültürümüzde de erkeğin sevdiği kız için mücadele etmesi, onun için çeşitli zorluklara göğüs germesi esastır. Mecnun, nasıl Leylâ'sı uğruna çöllere düşmüş; Kerem, Aslı'sı için köyleri, şehirleri gezmiş; Ferhat Şirin'i için dağları delmişse, Sultanmurat da Mirzagül'ü için Anatay'la yarışmış, onunla kavga bile etmiştir. Sevgisine, aşkına sadıktır. Mirzagül'ün mendilini göğsünde taşır.

Sultanmurat'ın bir diğer yönü, "baba özlemi"yle yanıp tutuşması ancak hasretini göz yaşlarına dönüştürmeyip içine atacak kadar yiğit oluşudur. Kardeşlerinden habersiz Cambul'a gittiği gün çok sevinçli olması, sadece bir

kenti ilk kez göreceğinden dolayı değildir. "Dünyadaki babaların en iyisi Bekbay"'ın yanında olması onu daha çok mutlu eder. Bununla birlikte eserde "baba özlemi"ni en iyi temsil eden Sultanmurat'ın kardeşi Hacımurat'tır.

"Bir sanat eserinin en aşikâr sebebi yaratıcısıdır, yazardır. Bu yüzden edebî eserin yazarın hayatı ve kişiliğiyle açıklanması, edebiyat incelemesinin en eski ve en yerleşmiş yöntemlerinden biri olmuştur."(6) "Erken Gelen Turnalar"da anlatılanlar ile eserin yazarı Aytmatov'un hayatı arasında bir takım paralelliklerin varlığı dikkat çekicidir.

"Babasının 1937 yılında komünist parti tarafından tasfiye edilmesi ve sonra da kayıplara karışmasının ardından "yazarı ve üç kardeşini annesi büyütmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında eli silah tutan bütün erkekler savaşa gitmişler, bu yüzden köyün işleri ortada kalmış, delikanlı yaşlarında bir çok öğrenci, okullarından alınarak bu işlerde çalıştırılmışlardır. Bunların arasında Aytmatov da vardır. On beş yaşında okulundan alınarak köydeki kolhozda sekreter olarak çalıştırılmıştır. Hikâye yazmaya bu yıllarda başlar. Erken Gelen Turnalar adlı eserinde bu yıllarını anlatmaktadır."(7)

Öte yandan unutmayalım ki, "Sanatın sade ve basit bir şekilde kendini anlatma, şahsî duygu ve yaşantıların bir kopyası olduğu yolundaki görüş bütünüyle ve çok açık bir şekilde yanlıştır. Sanat eseri ile yazarın hayatı arasında sıkı bir ilişki bulunduğu zaman bile, bundan asla sanat eseri hayatın basit bir kopyasıdır manâsı çıkarılmamalıdır."(8)

MİRZAGÜL :Mirzagül'e duyduğu aşk, Sultanmurat'ın yiğitliğini tamamlayan bir unsur olur. Eserde, Sultanmurat gibi sevgilisi de destanımsı bir üslûpla tanıtılır:

"Bir de gizli gizli Mirzagül kızı severdi. Gülümsemesi bütün kızlarınkinden daha güzel olan Mirzagül'ü. Boyu Türkistan selvisi gibi uzun, yüzü kar gibi ak, gözleri karanlık gecede yanan kış ateşi gibi parlak Mirzagül'ü..."(s.41)

Aytmatov, kendisiyle yapılan bir röpartajda "Doğanın şaheseri nedir?" sorusunu "genç kız"diye cevaplandırır.(9) "Erken Gelen Turnalar"da Mirza-

---

(6) Réne WELLEK, Austin WARREN, "Edebiyat ve Biyografi", Edebiyat Teorisi, Çev.: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 1993, s. 57.

(7) Bilge ERCİLASUN, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", Türk Kültürü, S: 325, Mayıs 1990, s. 287.

(8) Réne WELLEK, Austin WARREN, a.g.e., s. 60.

(9) Georgi ÇATALBAŞEV, "Cengiz Aytmatov'la Bir Röportaj", Hazırlayan ve Bulgarca'dan Çeviren: Dr. Şaban Kalkan, Kardaş Edebiyatlar, S: 36, Temmuz - Ağustos - Eylül 1996, s. 12.

gül'ü tanıtırken, güzelleme yazan bir halk şairinden farksızdır. Selvi boylu, yüzü kar gibi ak Mirzagül, Erzurumlu Emrah'ın, Karacaoğlan'ın, Âşık Hasan'ın... koşmalarında tasvir edilen güzellere çok benzer.(**)

Başkalarının yanında hiç değişmeyen genç kız,Sultanmurat'ı görünce, utanıp kaçmaya, kızarıp bozarmaya başlar. Göz kamaştıran güzelliği, çekingenliği, utangaçlığı Sultanmurat'ın aşkına kendi işlediği bir mendille karşılık vermesi, ideal bir Türk kızına özgü hususiyetlerdir.

Sultanmurat, Mirzagül'ün duygulu ve yumuşak ellerini, ilk kez, ondan mendili alırken farkeder. O an, kendisini heyacanlandıran başka bir şeye daha şahit olur. Çünkü Mirzagül'ün yüzünde kendisini görür:

"Tıpkı onun gibi boy attıkça süzülen, gözleri hastalıktan yeni kalkmış birinin dalgın, tuhaf bakışıyla parlayan kendini... Sevgilisi tıpkı ona benzemişti, çünkü onun da geceler uykusuz geçmiş, durmadan sevdiğini düşünmüştü. Seven iki insan, sonunda birbirine benziyordu. Sevgi, Mirzagül'ü güzelleştirmiş, daha alımlı yapmıştı. Sultanmurat, karşısında bir aşk meleği durduğunu anında sezip anladı." (s.78)

HACIMURAT: Sultanmurat, "Aşıktık kat" adını koyduğu mektubunu, Mirzagül'üne, kendisinden üç yaş küçük, dik kafalı, keçi gibi inatçı, şamatacı kardeşi Hacımurat'la gönderir. Hacımurat, savaş esnasında cephede vuruşan babalara özlem duyan, onların hasretiyle yanıp tutuşan çocukları temsil eder. Avalbek gibi, yüreği baba özlemiyle dolup taşar. Onun, diğer kardeşleriyle paylaşamayacak kadar babasına düşkün oluşuna, konu-komşu akıl erdiremez. Herkesin çekindiği cırtlak sesli, sopa gibi kuru, sert nineleri Aruyukan kadın, kemikli parmaklarıyla birkaç kez küçük oğlanın kulaklarına yapışmış, onu azarlamıştır:

"- Kör olası, iyiye işaret değil senin bu yaptığın! Kötü işler açılacak başımıza! Nerede görülmüş bir çocuğun babasını her gün özlediği? Göreceksiniz, bu oğlan yüzünden eve felâket gelecek!" (s.11)

Hacımurat, her gece annesine belli etmeden, büyükler gibi "Ulu Tanrım, yarın babam dönsün artık." (s.12) diye dua eder.

TINALIYEV: Köye geldi geleli, soğuk kış günleri insanı sıcak tutması olanaksız, kül rengi bir asker kaputunu, sırtından hiç çıkarmayan ve kulaklıklı

(**) "Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedim kalem nedir dedi kaşımdır
Dedim on beş nedir dedi yaşımdır
Dedim daha var mı söyledi yok yok." (Erzurumlu Emrah).
Cem DİLÇİN, "Koşma, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ank., 1983, s. 309.

şapka giyen, genç olduğu halde, birkaç kaburgasının eksikliği yüzünden bir omzu düşük duran, öteki omzunda ise, yanından hiç ayırmadığı bir asker çantası taşıyan, zayıf yüzünden üzüntüsü hiç eksik olmayan, içe kapanık, çatık kaşlı Tınalıyev, çiftlik başkanı olarak Sultanmurat ve diğer dört genci, okullarından alıp tavlada çalışmaya ikna eder.

Savaştan önce tarım uzmanı olarak çalışan Tınalıyev, cephede, hava indirme birliğinde paraşütle atlamalarından birinde birkaç kaburgasını kırdığı için, geriye gönderilmiştir. O, "Yüz Yüze"deki "Mirzakul", "Cemile"deki "Danyar", "Toprak Ana" daki "Usenbay" ile aynı kaderi paylaşır.

İNKAMAY-APAY: Köydeki okulda öğretmenlik yapan İnkamay-Apay, kocası savaştan önce kayıplara karışmış talihsiz bir kadındır. Biricik oğlu, Cambul'daki öğretmen okulunda okurken cepheye çağrılmıştır. Oğlunun savaştan sağ olarak dönüp dönmeyeceğini öğrenmek için, inanmadığı halde, kente kadar fal baktırmaya gider. Atlı postacının oğlundan mektup getirdiği günler, dersi bir başka işler.

İnkamay-Apay, eserde, oğul özlemiyle yanıp tutuşan bir anne olarak yer alır. **Sultanmurat'ın annesi** de, kocasının savaştan dönmesini dört gözle bekleyen, sabahtan akşama kadar çiftliklerde çalışan, çocukları için çırpınan, "fedakâr bir eş" tipidir.

BEKBAY: Cephede savaştığı için vak'anın halihâzır plânında rol olmayan Bekbay, Sultanmurat'ın hatıralarından ve zihin perspektifinden tanıtılır.

Bütün yaz ve güz çalıştığı Çuy kanalından zayıflamış, güneşten yanmış yüzü tunç rengini almış, alnında derin kırışıklıklar oluşmuş, çingene gibi saçı sakalı birbirine karışmış, kıyafeti serserilerinkinden farksız bir halde dönen Bekbay, bölge traktör istasyonunun petrol deposuna Cambul'dan yakıt taşımaktadır. İşinde, sağlamlığı, düzeni sever. Onun yokluğu, evde, her yerde, her şeyde hemen kendini belli eder:

"Babasının zamanında yaşam başkaydı. Evde olsun, dışarıda olsun, güven içindeydiler; geceleri rahat uyurlardı. Şimdi avlunun görünüşü bile değişmişti, ağaçların güzün dökülen yaprakları gibi eksilen bir şeyler vardı evde. Bütün köy, evler, sokaklar aynı olduğu halde babasının zamanınkinden farklıydı her şey şimdi. Babasının bindiği arabalar, gidip geldiği yollar değişmişti; tekerler bile onun zamanındaki gibi neşeyle takırdıyordu... Cambul'a gidenler anlatıyorlardı. Pahalılık almış yürümüş, insanlar açlıktan nerdeyse birbirlerini yiyeceklermiş. Gidenler fazla kalmadan geri dönmeye çalışıyorlarmış. Demek ki orası bile babasıyla gittikleri zamankine oranla çok değişmişti.

Nedendi bütün bunlar? Babasının yokluğu yüzünden değil mi?..."(s.51)

Geride dört çocuk ve gözü yaşlı kadın bırakan "Bekbay", karısı Totoy ve çocuklarını köyde bırakıp cepheye giden "Baydalı", cepheden ölüm haberi gelen "Savankul", savaş döneminde, evlerine geri dönmeleri özlemle beklenen "baba"lardan sadece birkaçıdır.

NURGAZİ: İhtiyarlığı göz önüne alınarak, askere çağrılmayıp bitişik devlet çiftliğinde çobanlık yapmakla görevlendirilen, sırtında kalın abası, başında tilki kürkünden kalpağı; ayaklarında keçe koncu dizleri aşan çizmeleri, yüzü rüzgârdan kavrulmuş, kemikli iri yarı bir adam olan Nurgazi dayıları, Sultanmurat'a, Hacımurat'a ve annelerine çoktandır hasretini çektikleri babalarını hatırlatır. Onun gelişiyle evin içi neşeyle dolar.

ANATAY : Hava indirme birliğinin gözüpek askerlerinden Anatay da, Sultanmurat gibi yiğitti:. "Birliğin yaşça en büyüğü, on altısını süren Anatay. Boyunun eksikliğine karşılık en büyük gücü vermişti Tanrı ona. Yiğitlere yaraşır bir de atı vardı; adı Oktoru, yani dork ok. Anatay'ın babası ise ötekilerinki gibi büyük savaşta, uzak ellerde askerdi. Anatay da gizli gizli aynı güzeli, Mırzagül kızı severdi. Ay yüzlü Mirzagül'ü. Sevgilisinin bir öpücüğü için neler vermezdi..." (s.41)

Mirzagül'üne el koyan ve hava indirme birliğine komutan seçilen Sultanmurat'ı çok kıskanır. Kıskançlığını kimi zaman açıkça belli eder, Sultanmurat'la kavga eder, Mirzagül'ün mendilini elinden çekip alır. Aynı Anatay, babasının ölüm haberini duyduğunda, hıçkıra hıçkıra ağlayacak kadar yufka yüreklidir. O an, Sultanmurat'ın kendisini teskin etmek için verdiği mendili, almak istemez. Babası öldükten sonra bir kızı sevmenin de mânâsı kalmamıştır:

"- Mendil senindir, onu kimseye verme. Şey... Sana karşı öyle davrandığım için özür dilerim. Öyle yapmamalıydım. Bir daha olmaz. Kız düşünmek filan geçti artık bizden... Sevdiğimiz bir babamız vardı, o da gitti. Dört gözle yolunu beklerken..." (s.87)

Ailesinin en büyük oğlu, iyi güvenilir bir arkadaş; babası Moskova savunmasında kahramanca öldüğü için, kimseye göstermeden üzgün üzgün iç çeken, ağlayan, yiğit ve sevimli **Erkinbek**; düşüncelerini çekinmeden söyleyen, her tartışmaya korkusuzca giren, babası uzak ellerdeki büyük savaşa katılan, on beş yaşlarındaki iyi dost, iyi arkadaş yiğit **Ergeş**; ailesinin en büyük oğlu, babası Beyaz Rus ormanlarında savaşırken ölen, yorulmak nedir bilmez, on beş yaşlarındaki kahraman **Kubatkul**, Sultanmurat'ın Aksay ovasını diriltmek için, geceli-gündüzlü çalışan hava indirme birliğindeki diğer üç arkadaşıdır.

Babası Satarkul'un ölümüyle daha farklı düşünmeye, hadiseleri daha farklı değerlendirmeye çalışan Anatay, yuvarlaklaşma temayülü gösterirken, Erkinbek, Ergeş, Kubatkul "düz karakter" vasfını haizdirler. Bununla birlikte hava indirme birliğinin beş yiğit askeri, savaş yıllarında, cephe gerisinde her türlü zorluğa göğüs geren, kötülerle, vurguncularla mücadele eden, köyde kalanları hayata bağlayan, onlara ümit ve yaşama şevki veren idealist delikanlılardır.

ÇEKİŞ: Kısa sakallı, sıska bir ihtiyar olan işçi kolbaşı Çekiş, akıllı, işini bilir bir adamdır. Her şeyi yerli yerinde ve zamanında sırasıyla yapmaya çalışır. Mirzagül için yarış yaptıkları sırada özenle beslenen atlardan birini yaralayan gençlere çok öfkelenir. Bu yüzden kamçısına sarılır. Ancak Sultanmurat'ın kamçının ikinci kez omzuna inmesini yiğitçe bekleyişi, öfkesini dizginler:

"- Beni bağışla oğlum. Yaşlıların kusuruna bakılmaz. Baban dönünce ikiniz bir olur, bunun acısını çıkarırsınız. Şimdi göster bakalım, ne yaptınız hayvana?" (s.50) der.

Kadere inanır, Satarkul'un ölüm haberini duyururken, "Ne yapalım, yazgınız böyleymiş" (s.83) der. Aksay ovasında çalıştıkları günlerden birinde bir gün önce kendilerine yaban keçisi getiren avcıların selâm bile vermeden yanlarından geçişi, gençlere, devrin çok değiştiğini söyleyip duran ihtiyar Çekiş'i hatırlatır. İşçi kolbaşısı, onların gözünde gün görmüş, akıl danışılır saygı değer bir ak sakaldır.

Gençlerin tarla sürmede kullanacakları pullukları tamir eden, bütün ömrü demir dövmekle geçen, övünmeyi sevdiği kadar işini de iyi bilen demir ustası **Barpı**; demir dövücü **topal yardımcısı**; **saraç ustası**, Aksay ovasında beş delikanlıya yemek pişiren, yemeği vaktinde yetiştirmekten ziyade yakacağın ıslak oluşu, şunun bunun yokluğuyla aklını bozmuş zavallı **ihtiyar kadın**, **okuldaki öğrenciler** dekoratif unsur durumundaki kahramanlardır.

Sultanmurat'ın babasıyla kente gittiği zaman tanıştığı **Özbekler**, büyük küçük kimseye saygıda kusur etmezler. "Selamün aleyküm" diyerek kendilerini selamlayan Bekbay'a yerlerinden doğrulup ellerini göğüslerine koyarak karşılık verirler.

"Elveda Gülsarı"da, Kırgızlarla Kazakların dostluğuna değinen Aytmatov, bu eserinde de Özbek Türklerinden bahseder.

Hava indirme birliğindeki beş delikanlının özenle besledikleri atları çalan, bencil, kötü yürekli, **fırsatçı avcılar**, savaş dönemi vurgunculanını temsil ederler. "Toprak Ana" daki Cenşenkul ve çetesinin yerini, "Erken Gelen Turnalar"da avcılar alır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

5. ZAMAN

Cengiz Aytmatov bu eserinde (Yüz Yüze, Toprak Ana'da olduğu gibi...) vak'ayı tayin eden ve ona yön veren II. Dünya Savaşı'dır. Sultanmurat'ı, Anatay'ı, Mirzagül'ü... babasız, ağabeysiz bırakan, genç delikanlıları okumak yerine, kolhozlarda çalışmaya iten, II. Dünya Savaşı'dır.

Savaş, insanların hayatını savaştan önce ve savaştan sonra olmak üzere, ikiye ayırır. Sultanmurat, savaştan önce yaşanan hiç bir şeye inanmak istemez. Kar ve soğuğun hakimiyetini ilan ettiği 1943 yılının kışında, açlık ve fakirlik, savaşın açtığı yarayı derinleştirir.

Tınalıyev'in okula gelerek, hava indirme birliğinin elemanlarını seçtiği gün, Sultanmurat'ın hatıralarıyla uzar, eserin başından 35. sayfaya kadar bu "gün" anlatılır. Diğer taraftan Sultanmurat'ın Mirzagül'le konuşmaya kesin karar verdiği gün, akşama kadar yaptıkları bir parağrafa sığdırılıverir. Yazar, bu kısımlarda özetleme tekniğinden faydalanılmıştır:

"O güne bu kesin kararla başladı, o niyetle çalıştı, atları suladıktan sonra atını o niyetle dere kıyısına sürdü. Altında gene Çabdar vardı. Derenin her iki kıyısını şöyle bir dolaştı..." (s.74)

Babasının yanlarında bulunduğu, kaygısız ve mutlu günler, Sultanmurat için çok gerilerde kalmıştır. Onun tek tesellisi, akşam üzerleri, atlarını suvardıktan sonra gördüğü Mirzagül'dür.

6. MEKÂN

Coğrafya dersinde İnkamay - Apay'ın anlattığı maymunları, filleri, muzları, dünyanın en iyi çayları, adını bile duymadıkları çeşit çeşit yemişleri, bütün kış ne çizme, ne şapka, ne palto, ne dolak, ne de yakacak odun gerektirmeyen sıcaklığı ile Seylan adası, soğuk ve karlı havanın hâkim olduğu Talas vadisindeki köyle bir tezat teşkil eder. Köy, Cambul'a yüz kilometre uzaklıkta, Kazak-Kırgız sınırına yakın bir yerdedir.

Çiftlik başkanı Tınalıyev, Sultanmurat ve diğer dört genci, Büyük Manas dağlarının eteklerinden başlayıp Çimkent ve Taşkent'e doğru kıraçlaşarak uzayıp giden Aksay ovasını yeniden ekime hazırlamak için alır. Aksay ovası, bir zamanlar ekilip biçilmiş, sonra da uzak, ıssız bir yer oluşundan dolayı, kendi halinde bırakılan derelik - tepelik, iki yüz dönümlük kıraç bir arazidir.

Fırtınadan sonra boşanan sağanaklarla dereleri güldür güldür akan, adam boyu çalılarla kaplı Tuyuk-Car, köy halkının kışlık yakacağını temin ettiği

bir yerdir. Sultanmurat, Hacımurat'a Mirzagül'ü sevdiğini orada söyler. Babalarına kürkünden bir kalpak yapmayı düşündükleri tilkiyi Tuyuk - Car'da görürler.

Kahkaha odası, bitpazarı, Atçabar adı verilen hayvan pazarı gürültüsü ile insanı şaşkına çeviren Cambul, Sultanmurat'ın gördüğü ilk kenttir.

Eserde, bir tepenin üstünde bulunan okul, Anatay ve Sultanmurat'ların evleri, Aksay ovasındaki oba, adı geçen fakat teferruatlı tanıtılmayan kapalı mekânlardır.

"Sanat eserlerinin başına koşulan epigraflar, insana bazan rastgele atılmış gibi gelir. Çok defa epigrafın dile getirdiği ile eserin münderacatı arasında bağlantı kuralamaz... Epigraflar üzerinde yeterince tefekkür etmeden esere girişmemeli. Çünkü şunu iddia etmek mümkündür ki, müellif kendi eserinin başına herhangi bir atasözünü, herhangi bir beyti, herhangi bir sözü epigraf seçmekle okuyucusunun kendi eserini belli bir ışıkta okumasını sağlamak istemiştir. Başka bir ifadeyle eseri eve, okuyucuyu da kiracıya benzetirsek, evini kiracıya devrederken eve sahibinin kiracıya evin anahtarını teslim etmesi gibi bir şeydir."(10)

"Kara Kitap"ın yazarı Orhan PAMUK, romanını "Epigraf kullanmayın, çünkü yazının içindeki esrarı öldürür!" epigrafıyla başlatır.(***) İncelemeye çalıştığımız otobiyografik karakterli "Erken Gelen Turnalar"ın başında da üç epigraf bulunmaktadır. Bunlardan birisi Sultanmurat'ın akrabası çoban Camankul'un sevgilisi için söylediği bir Kırgız türküsüdür:

"Dolaştım Aksay'ı, Göksay'ı, Sarısay'ı
Bulamadım senin gibisini bir daha..."

Aynı türkü, Sultanmurat'ın Mirzagül'e yazdığı mektupta da yer alır. İkinci epigraf, İova'nın Kitabı'ndan alınmıştır:

"İovaya bir haberci geldi
Çocukları kılıçtan geçirdiler" dedi.

Bu epigraf, Sultanmurat ve iki arkadaşının, Aksay ovasını sürerken avcıların saldırısına uğrayacaklarının önceden habercisi gibidir.

Eski Hind edebiyatı yapıtlarından Theragatha'dan alınan üçüncü epigraf ise şöyledir:

---

(10) H. Ahmed SCHMIEDE, "Ömürden Uzun Bir Gün", Türk Edebiyatı, S: 107, Eylül 1982, s. 24.
(***) Orhan PAMUK, "Kara Kitap", İst., 1991, s. 9.

"Çiftçiler tarlayı bir daha, bir daha sürerler
Toprağa tohumu, bir daha bir daha atarlar,
Gök bir daha bir daha yağmur gönderir...
.....
İnsanlar umutla sürer tarlayı
İnsanlar umutla tohum atarlar,
İnsanlar denize umutla giderler..."

Okullarından ayrılarak Aksay ovasını ekime hazırlamak için, köyün tavlasından atları yetiştirmek için geceli-gündüzlü çalışan, fedakâr beş delikanlı, epigrafta bahsedilen çiftçilerden farksızdır.

Toparlayacak olursak, üç epigraf, eserin temel kahramanı Sultanmurat'ın hayat macerasını özetler mahiyettedir: Yedinci sınıfı tamamlayamadan Tınalıyev'in isteğiyle okulundan ayrılan ve tavlada, Aksay ovasında yorulmadan, usanmadan çalışan ve bu arada sınıfın en güzel kızı Mirzagül'ü deli gibi seven genç çiftçi Sultanmurat, babasının sevgili atı Çabdar'ını, at hırsızların peşinden koşarken kaybeder.

Eserde dikkatimizi çeken bir diğer husus, "komünizm" karşısında "faşizm"in kötülenmesidir. Her yönüyle Talas vadisinden çok daha rahat yaşanabilecek bir yer olan Seylan'da mutlu bir hayat sürmek, "zengin toprak ağalarının gözüne görünmemeye bağlıdır. (s.8)

İnsanlar kendi aralarında kavga ederken, birbirlerine hakaret etmek istediklerinde "faşist" sıfatını kullanırlar. Sultanmurat'la Anatay'ın Mirzagül için yaptıkları yarışmada Oktor'un yararlandığını duyan Çekiş çok öfkelenir:

"Sabah atlarını teslim ettiğimiz insanlara bakın! Vatan hayınları! Faşistler! Hepinizi teker teker kurşuna dizmeli! Bunca emeği, bunca yemi boşuna mı harcadık? Şimdi neyle çift süreceğiz?" (s.49) diyerek gençlere bağırır.

Sultanmurat'ın babası Bekbay, bölge traktör istasyonundan petrol deposuna Cambul'dan yakıt taşıma işiyle, bu işte kullandığı araba ve atlarla övünür. Çünkü çiftlik, onun atı ve arabası sayesinde devletten para alır.

Sovyet kültürü ile millî kültürün içiçe oluşu, bazan Kırgızca cık cık saraygır", bazan ola Rusça "Çut çut tri rublya ve viîgral!" (s.21) diye öten tarlakuşları ile dile getirilir. Buna rağmen Aruyukan Nine, Çekiş kendi kültürlerine göre yaşayan, geleneği temsil eden insanlardır. Sovyet yönetimi te'sirini daha çok okumuş gençler üzerinde gösterir.

Sultanmurat, Aksay ovasındaki obalarında yemeklerini pişiren yaşlı

kadının atlarına nazar değdirmesinden korkar. Fakat okulda "göz değmesi" diye bir şey olmadığını öğrendiklerini hatırlayınca biraz rahatlar.(s. 93)

Eserde iki yerde, ileride yaşanacaklar okuyucuya önceden duyurulur:

"İleride babasının bıyıklarının bu dokunuşu ve "Kalk, Sultanmurat, gidiyoruz!" sözcüklerini özlemle anımsayacağı bir zamanın geleceğini nereden bilecekti?" (s. 18)

"Ah, o kör olası terslik de olmasa, sevgilisiyle buluşmaları için hiç bir sebep kalmıyordu."(s. 82)

Bir kusur olarak gördüğümüz bu cümlelerin haricinde "Erken Gelen Turnalar", destanla modern hikâyenin âhenkli bir şekilde bağdaştırıldığı epik ve romantik karakterli bir eserdir. Aileleri parçalanan ve insanları açlık ve fakirlik içinde yaşamaya mecbur eden savaş, bu savaşa katılmayı zorunlu kılanlar, yazar tarafından bir kez daha protesto edilir.

M. YILDIRIM SESLİ MANASCI

1. ESERİN KÜNYESİ

Yazarın üç ciltlik Kırgızca külliyatında esere yer verilmemiştir.

Türkiye'de ilk kez 1990 yılında Ötüken yayınevi tarafından neşredilmiştir(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

"Yıldırım Sesli Manasçı"da Isık-Göl Kırgızlarının, yurtlarına saldıran Oyrat ve Çungarlarla Talçuy vadisinde kahramanca savaşmaları ve Küçük Bozoy aşiretinin ünlü yurt ustası Senirbay'ın en küçük oğlu Manasçı Eleman'ın millî birlik ve beraberliğin sağlanmasındaki rolü ve düşman tarafından gözleri oyularak cezalandırılması anlatılmaktadır."Manas Destanı", her Kırgız gibi Aytmatov için de bir şaheser, ifade gücüne erişilmez muhteşem bir destandır:

"... Kırgız halkının eski atalar mirasının zirvesi ulu Manas Destanı'dır. Gerçekten taşıdığı sanat kudretiyle birçok vak'anın kaygılı ve uğurlu hallerini bünyesinde saklayan; taşıdığı îman ve felsefe mazmunlarıyla millet kaderini hen yönüyle- geçim derdi, sefâlet, ailevî problemler, töre ve âdet, bütün genişliğiyle sosyal hayat- kucaklayan, dünyada eşine ender rastlanan cihanşümûl destan sanatının şahaserlerinden biridir."(1)

Kırgızların geleneklerini, göreneklerini, toplumsal hayatlarını, yaşama bakış tarzlarını yansıtan, bu yönüyle bir nev'i "Kırgız ansiklopedisi" olan "Manas", hayatiyetini günümüzde de devam ettiren en büyük destandır. Bu muazzam "destanın millî ve dinî duyguları beslemesi, canlı tutması, Sovyet hükümetini rahatsız etmiş, 1951-1954 yılları arasında, diğer Türk destanlarıyla birlikte okunması, anlatılması ve neşri yasaklanmıştı. Hatta 1952'de Pişbek (Frunze)de Sovyetler çapında bir seminer düzenlenerek güya, destandaki gayrî-insanî, şovenist, feodal cemiyetin duygularını aksettiren, zararlı kısımlar tesbit edilmiştir. Fakat, bu baskılar uzun sürmemiş, halktan ve münevverlerden gelen haklı itirazlar neticesinde Manas hakkında ilmî araştırmalar yeniden canlılık kazanmış; destandan parçalar neşredilmiştir."(2)

"Kadîm Kırgız ruhunun zirvesi" Manas destanı, Cengiz Aytmatov'un

---

(*) Cengiz AYTMATOV, "Yıldırım Sesli Manasçı" (Yüz Yüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek ile birlikte), Çev. : Refik Özdek, İst., 1990, s. 7 - 23.

(1) Cengiz AYTMATOV, "Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi", Aktaranlar: İkili Kurban, Ali Akbaş, Kardaş Edebiyatlar, S: 3 Temmuz - Ağustos- Eylül 1982, s. 4.

(2) Doç. Dr. Yavuz AKPINAR, "Manas destanı", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C: 6, İst., 1986, s. 131.

eserlerine hem muhteva, hem de üslûp bakımından ilham kaynağı olmuştur. "Erken Gelen Turnalar"da, destanın tesiri, çok bariz bir şekilde hissedilir. Destandan etkilenmenin en yoğun olduğu eser ise, "Yıldırım Sesli Manasçı"dır. Hikâye, millî destan Manas'ı terennüm eden Eleman (Manascı)nın trajik hayatı esas alınarak kurgulanmıştır. Eserde, "Milletinin ölmezlik ruhunu simgeleyen, ululayan Manas", her devirde, farklı düşmanlarla mücadele etmek zorunda kalan Kırgız halkının fertlerini bir araya getirmiş, onlara millî birlik ve beraberlik ruhu aşılamıştır." ana fikri işlenmektedir.

Hikâyenin bünyesinde, Manascı Eleman'la birlikte, kışı Isık-Göl'de geçiren, bahara doğru başka ülkelere uçarken, Talçuy vadisindeki amansız mücadeleye şahit olan ve bu yüzden dehşete kapılan göçmen kuşlara da yer verilmiştir.

Cengiz Aytamatov'un eserlerini konu alan bir çalışmada yazarın"Göçmen Kuşun Şarkısı(Song of the Migratory Bird-Plach pereletnoi ptitsy) isimli bir eseri üzerinde çalıştığından, 15 Kasım 1972 tarihli Literaturnaya Gazeta'da bu kitaptan bir bölüm neşrettiğinden ve bu bölüm için bir önsöz hazırladığından bahsedilmektedir.(3) Yazarın önsözde verdiği bilgiler,(**) tahliline çalıştığımız "Yıldırım Sesli Manasçı" adlı eserine ışık tutar mahiyettedir. Yazar, henüz taslak halindeki eseri hakkında şöyle der:

"Ne yazıyorum: Tarihî roman, hikâye? Henüz bilmiyorum. Her şeye rağmen romandaki aslî kahraman, halk, sıradan insanlardır. Besici, sanatçı, Manasçı. Zor vazifem umarım başarıya ulaşır."(4)

Isık-Göl'ün yüzeyini kaplayan göçmen kuşlar, başka diyarlara göç etmek için yola çıktıklarında, atalarının konaklama yeri Talçuy vadisinde korkunç bir savaşla karşı karşıya kalırlar. Yerlerinden yurtlarından edilen zavallı hayvalar, insanoğlundan, savaşa son vermesini isterler:

"Ey insanlar artık yeter!
Acıyın, acıyın
Leyleklerin gözyaşına,
Aman vermez acılardan
Söndürülmez yangınlardan
Bağışlanmaz günahlardan sizleri korusun diye
Yalvarın... yalvarın Tanrınıza."(s. 25)

---

(3) Svat SOUCEK, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Millî Renk ve İki Dillilik", Çev.: Orhan Söylemez, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, S: 10, Aralık 1996, s. 32.

(**) Bu bilgilere, çalışmamızda yeri geldikçe değinilecektir.

(4) Svat SOUCEK, a.g.y., s. 32

Bu yakarış, hayatını savaşlar, çarpışmalar, acı çekmeler ve acı çektirmeler içinde geçiren bütün insanoğluna, artık bütün bunlara son vermesi için yapılan bir çağrıdır. Eserin evrensel özü de bu şiirdedir. Böylelikle "Yıldırım Sesli Manasçı", hem millî, hem de evrensel mesajlar taşıyan, hacimce küçük, fakat mânâca derin bir eser hüviyetiyle karşımıza çıkar. Bir bakıma o, Aytmatov'un sanata bakış açısını müşahhaslaştırdığı eserleden biridir:

"Her yazar, kendi milletinin hayatını anlatmak, eserlerini millî gelenek ve töreleri kaynak olarak zenginleştirmek zorundadır. Fakat orada kaldığınız takdirde bir yere varamazsınız. Edebiyatın, millî hayatı ve gelenekleri anlatmanın ötesinde de hedefleri vardır. Yazar, ufkunu millî olanın ötesine doğru genişletmek, evrensel olana ulaşmak için gayret göstermek durumundadır."(5)

"Yıldırım Sesli Manasçı", vak'ada rol alan figürlerin (insan, hayvan vb. gibi), zaman ve mekân unsurlarının destan havası içerisinde anlatıldığı bir eserdir. Destanımsı üslûp, eserin tercümesinde bile kendini açıkça belli eder. Hikâyedeki cümleler, arka arkaya dizilmiş, destan mısraları gibidir:

"... Yalnız rüzgâr, ıssız yüksekliklerin rüzgârı, türkü çağırır. Ve orada, yumruk kadar, sadece yumruk kadar bir dünya, sallanıp durur. Yavaş yavaş sallanır ve öksüz bir baş gibi, bir çocuk başı gibi sarkık durur dünyamız... Sarkık durur... sarkık durur... Bunca "iyi" var mıdır bu dünyada, bunya "iyi"? Bunca kötüyü bağışlar mı bu dünya, bunca kötüyü?"(s. 23)

"Yıldırım Sesli Manasçı", yazarın önceki eserlerinden yapı itibarıyle çok farklıdır. "Erken Gelen Turnalar", destanla modern hikâyenin senteze ulaştırdığı bir eserdir. Ancak onda modern hikâyenin vasıfları daha ağır basar. "Yıldırım Sesli Manasçı"da ise destan, hikâyeye hakimdir. Hikâye tarzında başlayan eser, "destan" nev'ini hatırlatır ifadelerle sona erer. **Olay örgüsünün şekillenmesinde destan etkili olmuştur.**

Talçuy vadisinde Isık-Göl Kırgızları ile yurtlarına saldıran Oyrat-Çungarlar arasında beş günden beri devam eden bir savaş vardır. Küçük Bozoy aşiretinin eli silâh tutan tüm yiğitleri, en iyi atlarıyla o savaşta kahramanca mücadele etmektedirler. Aralarında aşiretin gururu, ünlü yurt ustası Senirbay'ın oğlu Koyçuman da vardır.

Koyçuman'ın karısı Almaş, derin üzüntüler içerisindedir. Çünkü kardeşi Ülken, henüz on yedi yaşında bir genç kız iken ölümle tanışmıştır.

---

(5) Beşir AYVAZOĞLU, "Turan" ülkesinin büyük yazarı Cengiz Aytmatov anlatıyor: I", Türkiye Gazetesi, 12 Mayıs 1992.

Küçük Bozoy aşiretinden herkes, acısını paylaşmak için Almaş'ın yanındadır. Üç günden beri kalp rahatsızlığından yatan Senirbay bile, yatağından kalkarak gelininin derdine ortak olmak istemiş, ancak kalbi buna izin vermemiştir. Cenaze törenine onun adına, ailenin diğer aksakalı, karısı Kertolgo-Zayıp katılacaktır. En küçük oğlan Eleman ise, babasıyla kalacaktır.

Aşiretin ihtiyar erkekleri, kadınları ve çocukları töreye uyarak yola çıkarlar. Geride tek Eleman'la köpeği Uçar kalır, Kertolgo-Zayıp, kafileye yetişmeden önce Eleman'ı çağırır, kadere hükmeden Kök Tengri (Gök Tanrı'dan)ye dualarını ulaştırması için, Isık-Göl'den dilekte bulunur. Yüce Tanrı'dan Talçuy'da Oyratlara karşı savaşan yiğitlerini korumasını, Kırgızları zafere ulaştırmasını, kocasını sağlığa kavuşturmasını, gelininin bir erkek torun vermesini, en küçük oğlu Eleman'a, kocası Senirbay'ın ustalığını, eğer yurtçu olamazsa Koyçuman gibi manasçı olmasını, ona atalarının güzel konuşma ve anlatma yeteneğini bahşetmesini ister. O sırada Isık-Göl'ün üstünü çeşit çeşit göçmen kuşlar kaplamıştır.

Annesinin kafileye katılmasının ardından Eleman, bir süre daha göl kenarında kalır. Hasta babası aklına gelince köpeği Uçar'la geriye döner.

Ünlü yurt ustası Senirbay, o gecenin şafağında Talçuy'dan hiç bir haber alamadan öbür dünyaya göç eder. Babasının ölümü karşısında dehşete kapılan çocuk, köpeği Uçar'la göle doğru koşar. Alacakaranlıkta gökyüzünü baştan başa kaplayan, gölün üzerinde büyük daireler çizerek dağlara doğru yükselen göçmen kuşlardan, Talçuy vadisindeki ağabeyi Koyçuman'a babasının öldüğünü söylemelerini ister.

Göçmen kuşlar, kutsal Talçuy vadisine sabahleyin güneş doğmak üzereyken varırlar. Atalarının durağı, kervanlarının değişmez yolu olan derenin içindeki geniş bir bataklığın sazları arasında, bu sefer mola veremezler. Çünkü binlerce atlıdan, binlerce yayadan oluşan muazzam bir kalabalık, korkunç bir şekilde birbirleriyle savaşmaktadırlar. Kuşlar, kargışlanmış yerden uzaklaşmak zorunda kalırlar. Savaş alanı, bir süre sonra önce akbabaların ardından çakalların saldırısına uğrar.

Eleman'ın gençlik yılları, Oyrat terörü altında ama kahramanca bir mücadele ile geçer. Tanrı, annesinin duasını kabul etmiş, ona Manas anlatma yeteneğini vermiş, onu, "Yıldırım Sesli Manasçı" ünvanıyla onurlandırmıştır. Düşmandan korkan Kırgızlar, ondan Manas'ı dinleyebilmek için, dağların uzak kuytularına kadar gitmek zorunda kalırlar. Kertolgo-Zayıp, Manasçı oğlunun yerini söylemediği için işgalciler tarafından öldürülür.

Eleman Çungar boyunduruğu altında geçen yıllarda umut ışığı, millî kültür mucizesi olur. Düşman, onun başını getirene bin saf kan at vereceğini ilân eder. Bir hain, onun yerini düşmana bildirir. Düşman gözlerini oyduğu Eleman'ı Kazak bozkırının kavurucu sıcağına salıverir.

3. BAKIŞ AÇISI

Hikâyede üç anlatıcı mevcuttur. Bunlardan birincisi herşeyi gören, bilen hâkîm anlatıcıdır.

Gelinleri Almaş'ın ailesinin yanına, cenaze törenine giden küçük Bozoy aşiretine mensup ihtiyarından çocuğuna herkesin kafasında aynı sorular aynı kaygılar mevcuttur:

"... Oyrat-Çungarları ile yapılan savaş nasıl bitecekti?

O acılı anlarda, kendi kendilerine, yüksek sesle ya da içlerinden aynı soruyu soruyorlardı:

Ne oluyor? Talçuy vadisinde durum ne? Niçin hiçbir haber alamadık? Niçin kimse bir şey bilmiyor.?

Cenaze törenine aşiretin şerefi için, töreye uymak için gidiyorlardı. Ama yine de çok ciddî idiler ve en sıkıcı, en karanlık kaygılarla dolu idi yürekleri." (s. 10)

O an kutsal Talçuy vadisinin tarihin hangi kanlı hadisesine sahne olduğu, bu hadisenin korkunçluğu, baharda Isık-Göl civarından başka ülkelere uçan bir göçmen kuşun dikkatinden sunulur:

"...Kanatlarımızla, tüylerimizle oynaya oynaya o gizli barınağımıza yaklaşıyorduk ki, birden korkunç bir insan mezbahasıyla karşılaştık. Binlerce ve binlerce atlılardan ve yayalardan oluşan muazzam bir kalabalık, bizim bataklığımızda savaşıyor, boğazlaşıyorlardı. Bu geniş alan, onların çığlıkları, naraları, homurtuları, hırıltıları ve at kişnemeleriyle uğul uğuldu. Bu geniş arazide insanlar, kanlı bir savaş yapıyor, birbirlerini öldürüyorlardı."(s. 20)

Onlara korku dolu anlar yaşattıkları, atalarının konaklama yerini savaş sahnesi haline getirdikleri için, insanlar adına göçmen kuşlardan özür dilemek, eserde varlığını açıkça belli eden anlatıcıya düşer:

"Bizi affedin göçmen kuşlar! Yaptıklarımız için bizi affedin! Yapacaklarımız için de affedin bizi. İnsanların niçin böyle yaratıldıklarını ben size anlatamam ve siz de anlamazsınız. Yeryüzünde nice nice insanların niçin öldürüldüğünü, daha nicelerinin niçin öldürüleceğini anlayamazsınız...

Siz, saf, tertemiz, gökyüzünde yoluna devam eden kuşlar. Allah aşkına affedin bizi, affedin..."(s. 21)

Allah'ın "Yıldırım Sesli Manasçı" ünvanıyla onurlandırdığı Eleman, milletine, Manas Destanı'nı yaşatacaklarına söz verir:

"Biz bu destana babalarımızın, bütün ecdadımızın seslerini verdik. Bu sesleri hep duyacağız: Çok eski zamanlarda buraları terkeden kuşların uçuşunu, nice zamandır artık toprağı dövmeyen toynakların sesini, savaşta ölen batırların nârâlarını, ölenler için yakılan ağıtlarımızı, zaferler için sevinç çığlıklarımızı duyacağız. Bu destan, yaşayanların övüncü, hepimizin övüncü için, geçmişi canlandıracak, gösterecektir..."(s. 17)

3. ŞAHISLAR

Eleman: Eleman küçük Bozoy aşiretinin gururu, övüncü ünlü yurt ustası Senirbay'ın oğludur. Annesinin kendisi için ettiği dualar kabul olmuş, Tanrı onu "Manasçı" sıfatıyla donatmıştır. Bu, tarihî ve millî görevi başarıyla yerine getiren Eleman, düşmanları tarafından öldürülmeyi bile göze alır. Milletini dağılmaktan, yok olmaktan kurtaran, millî birlik ve beraberliğin teminatı olan Eleman'ın yiğitliği, gözüpekliği dilden dile dolaşır. Onun ileride millî kahraman olacağı çocukluğundan bellidir. Annesi Ketolgo-Zayıp, cenaze törenine giderken, onu, babasıyla bırakır. Küçük Eleman, daha o yaşlarda büyük bir sorumluluk alır, ancak korkmaz, kararlıdır. Herşeyin kadere bağlı olduğunu bilir.

KERTOLGO-ZAYIP Annesi Kertolgo - Zayıp, başına kar gibi beyaz ve kocaman bir türban örtmüştür. Yüzünde beliren kırışıklıklara, türbandan taşan ağarmış saçlarına rağmen hâlâ güzeldir. Vücudu hâlâ dinç, hattâ güçlü ve çeviktir. Eve gelin gelinceye kadar bütün ev işlerini kendi yapmış, dört erkeğehep kendisi bakmış, kimseden de yardım istememiştir.

Duruma ve şartlara göre, kararlı olmaktan hoşlanır. Karakteri ve kişiliği sağlamdır. Soğukkanlıdır. Erkeğine sadıktır. O hastalığında veya öldüğünde onun yokluğunu belli etmez. Senirbay hasta iken, dünürlerinin acısını paylaşmaya o gider. Bu vasıflarıyla ideal bir Türk kadınıdır. İçinde yaşadığı tabiat, mensubu olduğu kültür, ondan böyle bir kadın olmasını istemiştir.

Tanrı'nın ona bahşettiği bir diğer sıfat, sıfatların en kutsalı, "analık"tır:

"Kertolgo - Zayıp bir an bile durup vakit kaybetmek istemiyordu ama en küçük oğlunun yolun ortasında kara köpeği ile yapayalnız kaldığını görünce yüreği parçalandı. Küçücük bir çocuktu o daha, ne yapabilirdi ki? Büyük oğlu Koyçuman hâlâ sağ mıydı? Yoksa Oyrat oklarıyla vurulup ölmüş müydü? Yarınları ne

olacaktı bu çocukların? Bunların ve bütün halkın yarını ne olacaktı?" (s.11)

Kendi kendine bu soruları sorarken, Nayman Ana'dan, Tolganay Ana'dan hiçbir farkı yoktur. Üç kadının yüreği evlat acısıyla doludur. Nayman Ana, oğlu Jolaman'ı Juanjuanlara kaptırmış, onun mankurtlaşmasına engel olamamış, en sonunda kendi oğlunun attığı okla öldürülmüş talihsiz bir anadır. Tolgonay Ana'nın şikâyeti kaderden, kocasını ve gözü gibi sevdiği üç oğlunu elinden alan kanlı II. Dünya Savaşın'dan yanadır.

Üç kadının hayatı, mücadelelerle geçer. Kaderlerini kabullenmek istemezler. Kertolga-Zayıp'ın ve Nayman Ana'nın ölümleri, oğulları uğruna giriştikleri amansız mücadeleden kaynaklanır. Tolganay Ana, ölmemiştir ama hayatı çileler ve eziyetlerle geçmiştir.

"Zorluklara gögüs germek, metaneti hiç bir zaman kaybetmemek", üç kadının temel vasıflarından biridir. Bu yönleriyle, Anadolu'da nicelerine rastladığımız mert, güçlü, gururlu Türk analarını da temsil ederler.

SENİRBAY: Kertolgo-Zayıp'ın yurt ustası kocası Senirbay, hasta haline rağmen gelini Almaş'ın hatırına cenaze törenine katılmak ister. Duyarlıdır, törelere saygılıdır. Aşiretiyle dünürlerinin yanına başsağlığı dilemeye gidemediğine üzülür. Karısından, Koyçuman ve kendi adına da ağıt yakmasını, yokluklarını hissettirmemesini ister.

Gelinleri **Almaş**'ı ve beraberinde bütün aşireti mateme boğan, on yedi yaşındaki kız kardeşi **Ülken**'in âni ölümüdür. Öte yandan Manaşçı kocası **Koyçuman** Talçuy vadisinde düşmanlarla savaşmaktadır. Kayını **Turman**, anma yemeği için bir boğa kesmiştir.

5. ZAMAN VE MEKÂN

"Savaş", Cengiz Aytmatov'un eserlerindeki ortak mevzulardan biridir. Ancak bu savaş, onun gençlik yıllarında cephe gerisinden şahit olduğu, zorluklarını, acılarını geride kalanlarla paylaştığı II. Dünya Savaşı'dır.

"Yıldırım Sesli Manaşçı"da da bir "savaş"tan söz edilir ama bu savaş, Kırgızların onyedinci yüzyılda Çungar ve Oyratlarla yaptığı bir savaştır.

Yazar, "Göçmen Kuşun Şarkısı" için yazdığı önsözde bu tarihî hadiseye şöyle değinir:

"Onyedinci yüzyıl, Kırgız ve Kazak halklarının kaderinde çok zor bir dönem olmuştur. Çinliler tarafından kışkırtılan Çungar-Oryatların işgali ve idaresi, bu insanları sadece etnik olarak değil, aynı zamanda ruhî ve kültürel bakım-

dan da yok olmanın eşiğine getirmiştir. Bir millet, yaşayabilmek için destek arar ve kendi destanından ümit bekler. Kırgızlar için bu destan, onların en büyük millî destanları olan artistik zenginliğe sahip Manas olmuştur."(6)

"Aytmatov'un ... ima ettiği, on yedinci yüzyılda vuku bulan ve bütün Orta Asya'yı tehdit eden olaylar, başka bir ifade ile "İkinci Moğol işgâli" denebilecek Oyrat veya Kalmuk olarak bilinen batı Moğolistan kabilelerinin sebep olduğu hâdiselerdir. Bu imparatorluğun bölgedeki çekirdeği, halen Cungarya olarak bilinmekte ve bugünkü Çin Türkistanı'nın kuzey doğu yarımıdır."(7)

Manas'ın düşmanlarıyla mücadele eden Kırgızlara nasıl manevî destek olduğu Manasçı Eleman tarafından da dile getirilir:

"... O uzak çağlardan zamanımıza kadar, sözler sözleri, fikirler fikirleri doğurdu. Ve türküler başka türkülere karıştı. Olaylar ve bu olayların öyküsü bir destana dönüştü. Manas'ın ve Kırgız aşiretlerini birleştiren, bu birliğin simgesi olan Manas'ın oğlu Semetey'in hikâyeleri, Kırgızların sayısız düşmanlarıyla yaptıkları savaşlar, kahramanlar, bize işte böyle ulaştı..."(s. 17)

Eserde Eleman'ın çocukluğu diğer dönemlerine göre daha teferruatlı bir şekilde anlatılırken, hayatının öbür safhaları, özetleme tekniğinden faydalanılarak verilir. Göl başında annesiyle dua eden Eleman'ı ileride şöhret ve tehlike dolu günler beklediği yazar-anlatıcı tarafından okuyucuya duyrulur:

"O anda annesinin o gün yaptığı duayı hayatı boyunca unutamayacağını bilemezdi. Onu her zaman gözyaşı dökerek hatırlayacağını, kendisine Manas anlatma yeteneği verdiği için Tengri'ye ve bunu Tengri'den istemiş olan annesine her zaman şükredeceğini de bilemezdi. Manas anlatma yeteneği gelişecek, gelişecek ve o "Yıldırım Sesli Manasçı" olarak ün yapacaktı.

Eleman'ın o gün bilmediği şeylerden biri de gençlik yıllarının Oyrat terörü altında ama kahramanca bir mücadele ile geçeceği, Kırgızların ondan Manas'ı dinlemek için gizlice dağların uzak kuytularına, boğazlarına gitmek zorunda kalacaklarıydı..."(s. 15-16)

Kırgızlarla Oyrat-Çungarlar arasındaki savaş, uzun kış günlerinin ardından baharın beklendiği günlerde başlamıştır. O günlerde tugaylar henüz yapraklanmamış, otlar yeşermemiştir. Baharla birlikte göçmen kuşlar, başka memleketlere doğru yola çıkmış, Talçuy vadisindeki savaşa bu göç esnasında şahit olmuşlardır.

---

(6) Svat SOUCEK, a.g.y., s. 32.
(7)_____, s. 32.

Yükselip alçalan titreşen mavi dalgalı Isık-Göl, etrafındaki sisli ve karlı tepeler ve onların üzerinde taç gibi duran hafif bulutlar, bu uçsuz bucaksız âlem yeryüzünde Tanrı'nın yansımasından başka bir şey değildir.(s.12)

Tabiata bu şekilde bakış, islâm mistisizmi tasavvufun da temel ilkesidir:

"Vücûd-ı Mutlak olan Allah, aynı zamanda Kemâl-i Mutlak, Cemâl-i Mutlak ve Hüsn-i Mutlaktır. Onun şanı kendini izhârdır. Allah'ın aşk-ı zâti nedeniyle kendini görmek ve göstermek istemesi âlemin yaratılmasına sebep olmuştur."(8)

Küçük Bozoy aşireti, Isık-Göl kıyılarında oturmaktadır. "Göl" onların yaşama ümitleridir. O, yeryüzünün gökyüzüne bakan gözüdür. Kertolgo-Zayıp, Tanrı'ya dualarını ulaştırması için Isık-Göl'e dua eder. (s. 12-13) Tabiatın bu denli yüceltilmesinde, Tanrı'yla insanlar arasında bir vasıta olarak görülmesinde onunla iç içe yaşamanın, hayatın ona dayanmasının rolü büyüktür.

Etrafı karlı dağlarla çevrili Isık-Göl, kimi zaman bir insan gibi düşünülür:

"...Bu sırada o mavi göl, muazzam kayalar kaosunun ve kar yığınlarının arasından gökyüzünü inceliyor, suyun karanlık derinliklerini kucaklıyor ve canlı bir vücut gibi yumuşak, güzel ve yavaş hareketli dalgalarından oluşan kaslarını şişiriyordu."(s.14)

Öte yandan büyük bozkırlara kadar uzanan kutsal Talçuy vadisi de boydan boya güneşle ışıl ışıldır. Otlar yeşil bir örtü gibi toprağı kaplamıştır. Ağaçların tomurcukları gebe kısrakların memeleri kadar iridir. Vadinin ortasından gümüş pırıltılı Çuy deresi kıvrım kıvrım akmaktadır.

Daha ilerde derenin aşağısından geniş bir bataklığın sazlığından göçmen kuşlarının atalarının durağı, dünyanın en kanlı savaşlarından birine ev sahipliği yapmaktadır. Her yerde insan ve at cesetleri sürünmektedir. Bu cesetlerden bir kısmı derenin akıntısına kapılmış, suyunu kan kırmızısına dönüştürmüştür.

Cengiz Aytmatov'un diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de açık mekânın kapalı mekâna hâkimiyeti gözlenir. Ünlü yurt ustası Senirbay'ın eviyle ilgili tanıtıcı hiç bir bilgi eserde yer almamıştır.

"Yıldırım Sesli Manasçı", geçmişin geleceğe taşındığı, dünün bugünmüş gibi yaşatıldığı bir eserdir. Mâziyi halihâzıra getiren yazara rehberlik yapan

---

(8) Dr. İskender PALA, "Tasavvuf", Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, s. 478 - 479.

da Manas'tır, sözdür, fikirdir. Tıpkı "Yıldırım Sesli Manasçı" Eleman'ın dediği gibi:

"....Dünyada, insan hafızası zamana meydan okur. İnsanın kendi hayatı göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman kadar kısadır. Ölümsüz olan düşüncedir, fikirdir. Ve bu fikirler insandan insana geçer. Ölümsüz olan Manas'tır, çağdan çağa geçen Manas'ın sözleridir..." (s.16-17)

N. DENİZ KIYISINDA KOŞAN ALA KÖPEK

1. ESERİN KÜNYESİ

"Eser, ilk defa Rusça olarak "Znamya" dergisinde (1977, N. 4) yayımlanır. Kırgız dilinde, "Deniz boyloy cortkon ala-döbüt" ismiyle "Delbirim" kitabında (Fr., Kırg., 1981) neşredilir. "Erken Gelen Turnalar" ile birlikte 1980 yılında İtalya'nın "Erturiya Edebî Ödülü"nü alır."(1)

Eser, diğer ülkelerde şu isimlerle yayımlanmıştır:

"-Piebold Dog, Running Along The Sea Side, A Skewbold Dog Running Along The Edge of The Sea- (İng.); -Teniz Zügirgen Targyl Tölet-(Kaz.)"(2)

Eserin Türkçe baskıları şunlardır: Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (Fuji-Yama, Erken Gelen Turnalar ile birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem Yay., 1983.(*) Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze ile birlikte), Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1990.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Cengiz Aytmatov'un seksen beş sayfalık "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" isimli eseri povest türündedir ve tek bir vak'aya dayanır. Eserde, Nivih oymağından küçük Kirisk'in babası, Orhan Dede'si ve Mılgun Amca'sı tarafından töre gereği ilk defa fok avına çıkarılışı, av sırasında sise yakalanmaları üzerine, çocuk için büyüklerin kendilerini feda edişleri ve Kirisk'in köyüne tek başına dönüşü işlenir.

Kuzeydoğudan Kamçalya yarımadasıyla çevrili Ohotsk denizinde ava çıkan denizcilerin, av yerleri olan üç adalara varana değin, yollarını kaybetmemeleri ve tekrar köylerine dönebilmeleri, Ala Köpek koyunun bir ucundan denize uzanan bir dağın, Ala Köpek Dağının bulunduğu yeri, akıllarında iyi tutabilmelerine bağlıdır:

"... Çevrenin en çok göze çarpan dağı, uzaktan bakılınca gerçekten deniz kıyısında koşan kocaman bir ala köpeğe benzetilebilirdi. İki yanını tüy biçimi bürüyen alaca bulaca ormanlarıyla; başının üstünden yazın sıcak günlerine değin kaybolmayan, sarkık kulak görünümündeki kar örtüsüyle; gene çukur bir yere dolduğu için erimeyip, kasığında beyaz bir benek gibi duran kar lekesiyle denizden, karadan her yerden görünürdü Ala Köpek Dağı" (s. 191)

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Deniz boyloy cortkon ala-döbüt, Eskertüvler cana kommentariyler", Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çigarmalar, ekinci tom, Frunze, Kırgızstan, 1982, s. 506.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Nilüfer, Yıl: 1, S: 3, Ekim 1985, s. 61.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

"Ala Köpek Dağı'nın olağanüstü bir özelliği vardı. Denize açılanların söylediğine göre açık havalarda kayalık tepe, sahilden uzaklaştıkça yükselirdi göklere doğru. Sanki efendilerinin izinden ayrılmak istemeyen ala bir köpeğe benzerdi. Ufukta görünür dururdu hep, sonra denizin tümsekliği arkasında birden gözden silinirdi. Ala Köpek'in eve döndüğünü, yani karanın çok uzaklarda kaldığını söylerlerdi o zaman...

O zaman Ala Köpek Dağı'nın nerede kaldığını iyi anımsamak, rüzgârın esiş yönünü tepeye göre güneşin duruş açısını, durgun havalarda bulutların yerini unutmamak gerekir." (s. 198-199)

Eserin kahramanlarından Orhan Dede, avcılar için Ala Köpek dağının ne denli önemli olduğunu, avcı adayı küçük Kirisk'e de öğretir:

"— Ala Köpek köyümüzü beklemek için kalmalı. Ayrıca yolumuzu şaşırmadan avlanma yerimize varmamıza da yardım ediyor. Ee, Kirisk Ala Köpek gene işimize yarayacak mı ne dersin? (s. 215)

Ala Köpek dağı, sadece gidişte değil, dönüşte de avcılara yön gösterir, onlara yollarını bulmada yardımcı olur.

"Aytmatov'un hikâye ve romanları, titiz bir plan içinde ölçülüp biçilmiş gibidir. Çevreler, tasvirler, hatta düşünceler, yerlerine oturtulmuştur. Giriş, gelişme, sonuç bölümleri hissedilircesine önceden düzenlenmiştir. Eserlerinin "mesaj"ını dahi, romanın örgüsü dışına taşırmadan, yadırgatmadan vermektedir."(3)

Yazar, kendisiyle yapılan bir mülâkatta, "... olaylar zincirini geliştirirken hep tasarladığınız olayları mı, yoksa yazarken bir anlık içinize doğuveren olayları mı ard arda sıralırsınız?" sorusunu,

"— Güzel bir soru... Evet, gözlem var. Romanın sonunu önceden kestiriyorum. Fakat başlamak zor. Sona uygun bir başlangıç yapmayı amaçlarım. Bu da beni uğraştırır. Romana girerken tekrar tekrar yazdığım ve beğenmediğim girişler olmuştur. On defa, yüz defa yazdıklarım olmuş, beğenmemişimdir. Onu ben kendi özümde yakalamaya çalışırım; yakaladığım anda da gelişmeye geçerim. Ondan sonra da roman akar gider. İşte o akış içinde içime doğan yeni olaylar da vak'aya karışıverir"(4) şeklinde cevaplandırmıştır.

"Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" giriş-gelişme-sonuç bölümleri kolaylıkla ayırd edilebilen eserlerden birisidir.

---

(3) Ahmet KABAKLI, "Cengiz Aytmatov", Türk Edebiyatı, C:5, İst., 1994, s. 1003.

(4) Prof. Dr. İsmail PARLATIR, "Cengiz Aytmatov ile Dil ve Edebiyat Üzerine Söyleşi", Türk Dili, S: 487, Temmuz 1992, s. 65.

Yazarın bu romanında vak'ayı tayin eden ve ona yön veren, Tahavi Ahtanov'un "Boran" romanında olduğu gibi bir tabiat hadisesi, beyaz karanlık "sis"tir.

Kirisk'in, yolculuk biteviye sürüp giderken, sandal dalgalara bata çıka ilerlerken, denizden fırlamış kayalık bir adaya benzeyen kirli-boz renkli, pürüzlu bir karartı halindeki sis bulutunu görüvermesi ve "Dede! Dede! Bak, ada! Küçük Meme olmalı" (s.214) diye bağırması, vak'anın seyrine bir hareket kazandırır. Orhan Dede'nin "Kin bilir, neyin nesidir? Sis mi, bulut mu? Ama ada olmadığına kalıbıma basarım. Eğer sisse başımıza gelecekler var demektir." (s.215) sözleriyle gerilim iyice yükselir. Okuyucu, kendini meraklı bir bekleyiş içerisinde buluverir.

Küçük Meme kıyılarında ilk foku yakaladıktan sonra sığınmak için, Orta Meme'ye doğru yol aldıkları sırada, pürüzlü bir karartı halindeki sis, şişip kabarmaya, büyük bir kitle halini almaya başlar. Kayığın içinde birbirlerinin yüzlerini seçemediklerini farkettiklerinde, yeni bir hayat başlar. Avcıların, düşmanlarıyla mücadeleleri ve Kirisk için mağlubiyeti memnuniyetle kabullenişlerinin anlatıldığı kısımlar, eserin "gelişme" bölümünü oluşturur.

Küçük Kirisk'in bir gece gözlerini açtığında, gökyüzünde yıldızları görüvermesi, ertesi gün, ismini Orhan Dede'den öğrendiği aguguk kuşu sayesinde Ala Köpek dağını karşısında buluvermesi, vak'aya eklenin son halkalar olur.

"Romanın sonunu önceden kestirme", "sona uygun bir başlangıç yapma" ifadeleri, yazarın diğer bazı eserleri (Cemile, İlk Öğretmenim, Elveda Gülsarı, Toprak Ana, Oğulla Görüşme,...)nde gördüğümüz çember şeklindeki olay örgüsünü tarif eder mahiyettedir.

Esere önsöz yazan **Viktor LEVÇENKO**, hikâyenin, Nivih oymadığından üç yetişkin insanın, on bir-on iki yaşlarındaki bir çocuğa fok avcılığını öğretmelerinden ibaret olmadığı düşüncesindedir. O, "geniş kapsamlı, düşünsel içerikli bir sanat türü olan öykünün en tanınmış örnekleriyle şiirsellik ve yeryüzünü anlatış bakımından boy ölçüşebilecek güçteki bu öyküden derin anlamlı bir felsefe yapıtı olarak söz etmenin daha doğru olacağı"ndan bahsederken,

"Eğer bu insanlar, çocuğun karaya ulaşacağını bile bile suyu içmekten vazgeçseler, ecellerinden önce ölmenin boşa gitmeyeceğini kesinlikle bilselerdi, öyküde hiçbir dramatizm, hiçbir gerilim olmazdı. Mükemmellik derecesine, çılgınlık derecesine varan o ölümsüz yiğitlikten de eser kalmazdı."(5) der.

---

(5) Viktor LEVÇENKO, "Uçsuz Bucaksız Okyanusta Dört Kişi Üzerine", "Erken Gelen Turnalar" Fuji-yama, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek", İst., 1983, s. 181 - 182.

Cengiz Aytmatov, kendisiyle yapılan bir röportajda, bu hikâyesiyle ilgili şunları söyler:

"-Bu hikâyede yaşanmış bir olayı anlattım. Hikâyemin kahramanı küçük Kirisk halen yaşamaktadır ve bir yazardır, adı da Vladimir. Buna bir gün başından geçen bir hadiseyi, hikâyede anlattığım hadiseyi anlattı. Bu hadiseyi bana vermesini, izin verirse yazmak istediğimi söyledim. Hiç tereddüt etmedi, hatta "Bundan da hikâye mi çıkarmış?" diye hafifçe burun kıvırdı. Ben oturdum, yazdım. Yayınlandı. Bir gün kaşılaştık, hayretler içindeydi. "Yahu nasıl yazdın? Olacak şey değil, keşke hikâyemi sana vermeseydim!" demez mi? Güldüm. "O hadiseyi yaşayan sensin, ama sen yazamazdın" dedim. "Ancak ben yazabilirim!" Ben ne yaptım? Vladimir'in yaşadığı, herkesin başına gelebilecek bir olayı aldım, kendi felsefemin içine oturttum. İnsanın "evrensel" özünü yakaladım o hikâyede, beşeri olanı yakaladım. Her usta yazar, dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, bütün insanlar arasında müşterek olan noktayı yakalar ve o noktayı hedef alarak eserlerini kaleme alır."(6)

Yazarın "evrensel öz"ü, "beşeri olan"ı arayışı, Orhan Dede'nin, Mılgun Amca ve Emrayin'in, Kirisk için kendilerini ölümün, kollarına bırakırken söyledikleri sözlerde tezahür eder.

Orhan Dede, gittikçe tükenen sudan içmemekte ve hakkını Kirisk'e vermekte kararlıdır:

"-Yavrum, ömür boyu ben öyle çok su içtim ki! Artık içmesem de olur..." (s.237) der. Kendisini intihar fikrinden vazgeçirmeye çalışan Emrayin'e de

"-Alınyazım böyleymiş, oğul... Yazgının elinden kaçılamayacağını bilirsin. Ölümden kimse kurtulamayacağına göre, ona bir an önce koşarsan başkalarına zaman kazandırabilirsin....." (s.248) der.

Bir süre sonra Mılgun Amca da baba-oğulu sandalda yalnız bırakır. Sıranın kendisine geldiğini farkeden ve insanın ölürken bile başkalarını düşünmesi gerektiğine inanan Emrayin, bu niyetini oğluna nasıl açacağına bir türlü karar verememektedir.

İnsan olmanın, insanca davranmanın, dünyada gerçek insan gibi yaşamanını şuuruna vâkıf üç adam, bize şu hakikâti anlatmak ister gibidir: İnsanı

---

(6) Beyir AYVAZOĞLU, "Turan Ülkesinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov anlatıyor: II" Türkiye, 13 Mayıs 1992.

insan yapan erdemdir. İnsan, kendisini egoistlikten kurtarabildiği, fedakâr olabildiği müddetçe insandır.

Bu bağlamda "Aytmatov için bir inci arayıcısı diyebiliriz. İnsan yüreğinin derinliklerinde, en duyarlı köşelerinde "erdem" denilen inciyi aramaktadır boyuna. "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" romanına da bu gözle bakmak gerekir."(7)

Eser, şahıs ve mekân unsuru zengin, diyalog hikâyelerine de örnek gösterilebilir. Hatıralar, çağrışımlar, muhayyile zenginlikleri, dört kişinin hikâyesi gibi gözüken "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"in şahıs kadrosunu zenginleştirirler, esere anne, Muzluk kız, Psulk ve efsane kahramanlarını ilâve ederler.

Kirisk, denizde geçirdikleri dördüncü günün gecesinde, gözleri kapanmak ile kapanmamak arasında mücadele ederken, babası ile Orhan Dedesi'nin konuşmalarına kulak misafiri olur. Sanki, babası, Orhan Dede'yi bir kararından vazgeçirmeye çalışmaktadır. Kirisk, yarı uykulu yarı uyanık bir vaziyette olduğu için, bu sözlere tam bir mânâ veremez:

"Emrayin, konuşmasının işitilmesinden korkarcasına;

-Benden akıl öğrenecek değilsin, ama iyi düşün, dede. Sen ki, bilge bir kişisin..." diyordu.

Orhan Dede aklına koyduğundan kolay döneceklerden değildi.

-Düşündüm, çok düşündüm. Böylesi daha iyi, oğlum" (s.247-248)

Uykusu iyice gelmiş olan küçük Kirisk'in kulağına, daha sonra, belli belirsiz şu sözler çalınır:

"-Bekle biraz dede, biraz daha düşün.

-Ben yaşayacağım kadar yaşadım, yetişir, oğul. Artık dayanamayacağım, karşı koymaya çalışma.

-Bu karanlıkta mı?

-Ne farkeder?

-Sana söyleyeceklerim bitmedi daha...

-Konuşmanın sonu gelmez. Bizden sonra da sürer gider...

-Ah, ne karanlık!

-Tutma beni, dayanamıyorum. gücüm tükeniyor. Bu işi hemen bitirmeliyim...

---

(7) Necati GÜNGÖR, "Aytmatov'un Arayışı", Gösteri, S: 9, 1981, s. 138.

-Ne karanlık!

-Hiç olmazsa siz dayanırsınız, az çok suyunuz var nasıl olsa.... (s.249)

Vak'anın klâsik tarzda tertiplendiği "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" hikâyesinde, okuyucuyu meraklandıran, ondaki gerilimi arttıran düğüm unsarlarından da faydalanılmıştır.

Uzak bir orman yangınından rüzgârın koparıp getirdiği dumanlar gibi, gökyüzünü saran ve şimdilik göğü örtmekten başka kimseye bir zararı dokunmayan, ince bir sis, Küçük Meme'nin kayalıkları arasında vurdukları ilk foku kesmekle meşgul avcıları rahatsız eder, onları kaygılandırır. Avcılar, kendi kendilerine su soruları sorarlar:

"....Neyin belirtisiydi bu değişiklik? Böyle bir mevsimde ne gibi tatsız bir olayla karşılaşabilirlerdi?" (s.222)

Okuyucu, dört insanın sisle giriştiği mücadeleyi kazanıp kazanmayacağını; bir süre sonra da sandalda yapayalnız kalan Kirisk'in köyüne ulaşıp ulaşamacağını merakla bekler. Ancak bu meraklı bekleyiş, yazarın araya girmesi, kimi zaman, sonra yaşanacakları önceden bildirmesiyle ritmini kaybeder.

Başkan olarak kayıktakilere su dağıtan ve piposunu keyifle yakan Orhan Dede'nin piposunun dumanını, son kez,zevkle savurduğu kulağımıza fısıldanıverir:

"...Sonra piposunu doldurup yaktı, derin derin içini çekti, dumanlarının zevkle savurdu. Adamcağız bunun, tattığı son zevk olacağını nerden bilecekti.?" (s.224)

Sisin yoğunluğunu arttırdığı, karanlığın iyice bastırdığı sırada, Kirisk'le sandalın suyunu boşaltmaya çalışan Orhan Dede, bir taraftan da küçük avcıya, bir balıkçı için elzem bilgileri öğretmekten geri kalmaz. Ona denizde iken su fıçısının ne kadar önemli olduğunu kavratmaya çalışır:

"-Bak yavrum, bu bizim su fıçımız. Elin değiyor, değil mi? Bizlere ne olursa olsun bu fıçıyı korumalısın. Sarıl ona, sımsıkı yakala, yanından hiç ayırma. Denizde susuz kalmaktansa ölmek daha iyidir. Anladın mı? Bizden çok o gerekli sana." (s.230)

Orhan Dede'nin bu tavrı, çocuğa bir şeyler öğretmede ısrarlı oluşu, yazar-anlatıcının da takdirini kazanır. Onun böyle davranmakta haklı olduğunu, açık açık belirtmekten kaçınmaz:

"Yaşlı adam iyi etmiş de su konusunda çocuğu zamanında uyarmıştı. Çünkü az sonra bunun önemi anlaşıldı" (s.230)

Halbukî, "Objektif teoriye göre yazar hiç bir zaman ilerde ne olacağı hakkında bir işarette bulunmak yoluna gitmemelidir; romanı bir tomara benzetirsek, yazar, tomarı her defasında yalnızca bir satırı gösterecek şekilde yavaş yavaş açmalıdır"(8)

"Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"te vak'a düz bir seyir takip ederken, kimi zaman içinde bulunulan mekânla önceki mekânı; halihâzır ile ile mâziyi mukayese etmek; kimi zaman da vak'anın tezahüründe rol alan şahısları daha iyi tanıtmak maksatlarıyla "geriye dönüş"lere müracaat edildiğine şahit oluruz:

"....Kirisk ona Mılgun Amca derdi. Babasıyla iyi arkadaştılar. Birbirlerine güvendikleri, bir de oymağın en önde avcıları oldukları için ava hep birlikte çıkarlardı. Yeni yeni yürümeye başlayan bir oğlu ile iki de kızı vardı Mılgun'un. Kirisk, kızları kardeşleri gibi korur, onlara toz kondurmazdı. Kızlar her gün kızkardeşi Psulk'la oynamaya gelirlerdi eve, annesi de onları çok severdi.

Ama kızların en güzeli Muzluk kızdı. Ne yazık ki, büyüyünce onu komşu köyden birine gelin vereceklerdi. Şeytan, "Kaçır şu kızı, verme! diyordu.(s.226)

"Kirisk, Ala Köpek'i gözlerinin önüne getirince ister istemez öteki tepeleri ve evini de düşünmeye başladı. Sahildeki tepeler arasında bir vadi, vadiden akan derenin kıyısında, orman kenarına kurulmuş bir balıkçı köyü, köyün ağaç evcikleri, ambarları, köpekleri, tavukları, çiroz hevenkleri, bacalarından tüten dumanlar, insan sesleri, bunların arasında annesi; kızkardeşi Psulk sırasıyla zihninde canlandılar..... (s.203-204)

Eserin zaman plânında da "geriye dönüş" ifade eden bu ve buna benzer bölümler, **ilmikli olay örgüsü**nün varlığına işaret eder mahiyettedir.

Ala Köpek dağı eteğindeki Deniz Kızı Oymağı'ndan onbir-oniki yaşlarındaki küçük Kirisk, töre gereği, oymağın en saygıdeğer ihtiyarı Orhan Dede, en iyi iki balıkçısı babası Emrayin ve Mılgun Amcası ile fok avına çıkar. Yol ve yönlerini tayin etmede denizcilere her zaman rehberlik yapan Ala Köpek dağından düz bir rota tutturarak, okyanusla deniz sınırındaki büyük av yatağı Üç Memeler'e doğru yol alırlar.

Küçük Kirisk, denizin karadan çok farklı olduğunu, yolculuğun ilk başlarında anlar, bir ara kürek çekmeyi dener ama, hem sandalın, hem de küreğin

---

(8) Réne WELLEK, Austın VARREN, "Hikâye Etmenin Mahiyeti ve Hikâye Tarzları", Edebiyat Teorisi, Çev.: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 1993, s. 200.

kendisine büyük geldiğini anlayınca işi, ehillerine, babasıyla amcasına bırakır. Orhan Dede, işlerin yolunda gittiğine alâmet olarak Ala Köpek'in evine gittiğini haber verir, Kirisk'i de yanına çağırır, onu, Ala Köpek Dağı'nın yerini tespit etmeye yönelik sorularla imtihan eder. Küçük çocuğun her soruyu cevaplandırışı, çevresinde sudan başka bir şey görmediğinde "karnındaki gözleri" ne başvurması, ihtiyarı sevindirir.

Avcılar, ikindiye doğru Küçük Meme'ye varmayı, orada ilk ava başlamayı; akşam karanlığında Orta Meme'ye sığınmayı, geceyi orada geçirmeyi; ertesi sabah denize tekrar açılmayı, üç ayıbalığı avladıktan sonra, üçüncü gün sabahleyin geri dönmeyi düşünürler. Tasarılarının plânladıkları gibi gerçekleşmesi, havanın bozmamasına ve hayvanları yataklarında bulmalarına bağlıdır.

Orhan Dede, bir ara, kürekçilerden birinin yerine geçmeyi teklif etse de, Emrayin ve Mılgun, bunu kabul etmez. Bu esnada, Kirisk, Küçük Meme olacağını düşündüğü, çok uzaklarda, denizden fırlamış, kayalık bir adaya benzeyen kirli-boz renkli pürüzlü bir karartıyı işaret eder. Oysa Küçük Meme ilerde ve soldadır. Avcılar, sise yakalanmaktan korkarlarken, Küçük Meme adasına da yaklaşmış olurlar.

Adaya yaklaşırken fokları ilk gören Mılgun olur. Avcı adayı Kirisk, kocaman gövdeli, perde ayaklı, kuyruklu, kül rengi benekli, uzaktan bakıldığından tıpatıp kayaya benzeyen havyanları, kayığı onlara iyice yanaştırdılarında farkdebilir. Orhan Dede, sandalın dalgalara kapılıp sürüklenmesini önlemek için, kayıkta kalır. Kirisk, Emrayın ve Mılgun, sinsice, avlarına doğru yol alırlar.

Küçük Avcı, babasının verdiği tüfekle bir ayı balığını hedef almaya çalışır. Tam bu sırada dirseğinin altından kayan taşın sürüklediği diğer taşların çıkardığı gürültü, avlarını uyarır. Mılgun, sürünün kenarındaki iri bir foku vurarak durumu kurtarmaya çalışırken, Emrayin de oğluna yeni bir fişek uzatır.

İlk tecrübesi başarısızlıkla sonuçlanan Kirisk'e babası ve amcası moral verir. Orhan Dede, geleneğe uyarak fokun ciğerini çıkarır, dilim dilim herkese dağıtır. Havanın bozmasından endişelenen Emrayin, bir an önce yola çıkmayı teklif eder.

Orta Meme'ye doğru yol alırlarken, "uzak bir orman yangınından rüzgârın koparıp getirdiği dumanlar gibi gökyüzünü saran ince sis", Kirisk haricinde diğer üç avcıyı telâşlandırır. Babasının, denizde, evdeki gibi her canı çektiğinde su içilmeyeceği tembihatını unutmayan Kirisk, güneşin bir ara görünmesinden cesaret alarak Orhan Dede'den su ister. Yaşlı adam, Ala Köpek dağının yama-

cındaki bir pınardan doldurdukları, soğuk, pırıl pırıl sudan herkese dağıtır, ardından keyifle piposunu tüttürür. Emrayin ile Mılgun, kürekleri daha kuvvetli bir şekilde çekmeye başlarlar. Kirisk, çok özlediği köyünü belki görebilme ümidiyle başını geriye çevirdiğinde, boz-bulanık sis kütlesiyle yüzyüze geliverir. Bir süre sonra kendilerini bambaşka bir dünyada, bir sis kütlesinin içinde buluverirler. Hedeflerine ulaşmanın imkânsız hale geldiği bu anda, yapabilecekleri tek şey, sandalı devrilmekten kurtarmaktır. Kirisk, denizde sise yakalanan avcıların eve dönemediklerini hatırlayınca, çareyi Orhan Dede'ye sarılmakta bulur. Yaşlı adam, boranını biraz yatışmasını fırsat bilerek, Kirisk'e sandalın suyunu boşaltmayı teklif eder ve ona denizde su fıçısının ne denli önemli olduğunu anlatır.

Bir süre sonra tekrar şiddetlenen boran, sandalı batma tehlikesiyle karşı karşıya bırakır. Avcılar, ellerine geçen her şeyi, uğruna her türlü tehlikeyi göze aldıkları foku bile denize atmak zorunda kalırlar. Kirisk, batsalar bile gözü gibi korumakla görevli olduğu su fıçısına sarılı bir halde sandalın kıç tarafındadır.

Ertesi gün öğleye doğru, ilk kendine gelen Orhan Dede olur. Emrayin ile Mılgun, kürekleri bile toplamadan oldukları yerde, Kirisk de su fıçısına yaslanmış bir vaziyette uyuyakalmışlardır. Bir süre sonra kendisi de dümenin başında uykuya dalar.

Öğleden sonra sisin içinde nereye gittiklerini bilmeden sürekli kürek çekerler. Bu arada fıçıdaki su azalmış, yarıya inmiştir. Kirisk'in annesinin hazırladığı azık torbasındaki tuzlu çirozlara, susatacağını düşünerek dokunmak istemezler. Gök tanrısına ve rüzgârların efendisine yalvarmaları, dev gibi sise kâr etmez. Büyük ümitle bekledikleri yıldızlar bir türlü görünmez. Orhan Dede hariç diğerleri, susayacaklarını bile bile çirozdan yerler. Fıçıdaki sudan birkaç damla içerler. Orhan Dede, payını Kiris'e bırakır. İki gün boyunca bir şey yemeyen, su da içmeyen ve göz göre göre tükenen Orhan Dede, Kirisk'e sisli havalarda, sağa sola sapmaksızın deniz üzerinde dümdüz uçan kuşa dikkat etmesini söyler.

Mılgun'un öfkesi son haddine varır, küreği denize fırlatırken, rüzgârların şamanına küfürler savurur, lanetler yağdırır. Emrayın, onun attığı küreği alır, aynı yerde durmuş olmamak için sandalı yavaş yavaş hareket ettirir.

O günü de aynı sessizlik, kafalara, kulaklara uğultu veren aynı durgunluk, aynı ölü sessizlik içinde tamamlarlar. Akşama doğru iyice kötüleşen Orhan Dede, Mılgun'a, Emrayin'e, küçük çocuğa, tasın dibinde biraz su dağıtır, kendisi bir damla içmez.

Kirisk, "akşamın suskun karanlığının ardından gelen dayanılmaz derecede uzun ve ürkütücü tek düze gecede uykuya dalarken, küçüklüğünde ağır bir hastalık geçirirken, annesinin su içirmemek için öğrettiği "Mavi yarasa su ver! Mavi yarasa su ver!" duasını hatırlar. Uyandığında, Orhan Dedesi'nin yerini boş görür. Onun aralarından ayrıldığına bir türlü inanmak istemez.

Bilinmezlikler içersinde, nereye, niçin gittiklerini bilmeden tekrar yola koyularlar. Emrayin, iki üç paylaşımdan sonra, tamamen bitecek sudan bir kez daha dağıtır. Sönmek bilmeyen susuzluk ateşine açlığın, kırıp döken yıkıcılığı da ilâve olur. Dilinde "Mavi yarası, su ver!" duası, gözleri yarı kapalı Kirisk, geçmiş günlerin hatıralarına döner. Hayallere dalmanın hakikâti değiştirmeyeceğini farkettiği sırada, Mılgun Amca'sının denizden doldurduğu bir tas suyu içtiğini görür. Babasının ikazlarına kulak asmayan amcası, sandalın içinde debelenmeye, çırpınmaya başlar. O da çareyi, Orhan Dede gibi, kendisini, sisin ve denizin derinliklerinde bırakıvermekte bulur.

Akşama doğru, fıçının dibinde kalan sudan sadece Kirisk içer. Emrayin kendi hakkını oğluna bırakır. O da Orhan Dede ve Mılgun gibi yapacak, kendini sulara bırakacaktır. Son geceyi, oğluyla sarmaş dolaş geçirir. Uyandığında sandalda babasını da göremeyen Kirisk, çığlıklar atarak ağlamaya, babasına engel olamadığı için dövünmeye, kendine lanetler yağdırmaya başlar. Fıçıda kalan suyu, sonrasını düşünmeden içer. Birkaç kez kendinden geçer, tekrar kendine gelir. Geceleyin dalgaların sandala çarpıp ırgalamasıyla gözlerini açtığında bir çığlık atar: Gökyüzünde, uzun süreden beri görmediği yıldızlar, pırıl pırıl yanmaktadır. Yarı uykulu, yarı baygın bir durumda yatarken, tepesinde kanat şakırtıları arasında "Aguguk!" seslerini duyar. Rüzgârın yönünü tayin eder. Orhan Dede'nin yerine oturarak, kayığın rotasını, kuşun uçtuğu yöne çevirir. Rüzgâr, Orhan Dede'si; tan vaktine dek, parıltısı mavi gökte tek başına kalan yıldız, babaı;, dalgalar, Mılgun Amcası olur. Güneş göğün öbür ucuna ulaştığında, denizin koyu yeşil tümseğinin ardından kendisine doğru koşan "Ala Köpek"i görüverir.

3. BAKIŞ AÇISI

- "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"te, vak'a takdim edilirken, ilahî vasıflı anlatıcı ve anlatıcıya ait bakış açısından faydalanılmıştır.

"İtibarî bir varlık olan anlatıcı, eserde yazarın dilini kullanarak ait olduğu âleme ait mekânı, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini nakleder veya dikkatlere sunar. Bu hususu dikkate alarak "hakim bakış açısı"ndan hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya "yazar-anlatıcı" adını verebiliriz.(9)

(9) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Hâkim Bakış Açısı ve Anlatıcı, Bakış Açısı ve Anlatıcı", Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ank; 1984, s. 84.

Tahliline çalıştığımız eserde yazar-anlatıcı, vak'anın zuhur etmesinde rol alan şahısların his ve hayâl dünyalarına gizlice sızarak, o gizemli âlemlerin sırlarını bize ifşa eder. Aynı zamanda onların hadiselere bakış açılarını da aksettirir.

Orhan Dede, engin denizlerde ava çıktığı zamanlarda hayal kurmaktan çok hoşlanır.

Onun hayâlleri daha çok, bunca yıl kendisine yaşama aşkı veren, onu hâlâ ayakta tutan fakat hiç bir zaman da vuslat zevkini tattırmayan, soylarının anası deniz kızıyla ilgilidir:

"Denize açıldığı zamanlar sık sık düşünürdü bu konuyu. Susar, yol arkadaşlarının konuşmasına katılmaz, kendi iç evrenine dalardı. Denize bakarken de, birisiyle konuşurken de tek dileği Deniz Kızı'yla ilgili düşüncelerinde yalnız bırakılmasıydı. Acaba insan öbür dünyaya giderken düşleri de onunla birlikte gelemez miydi? Sonsuza dek göreceği düşleri olurdu o zaman. Ama yanıt bulamazdı sorularına, acı çekerdi. Gene de düşlerinin onunla birlikte geleceğine inandırmaya çalışırdı...." (s.205)

Hâkim bakış açısıyla yazılmış eserlerde, anlatım formu, III. teklik şahıs ağzından düzenlenir. Fiillerde III. teklik şahsın varlığı sözkonusudur.

Anlatıcı, Kirisk'in yeri, göğü, denizi, kısacası çevresindeki her şeyi beyaz bir karanlığa boğan sisten çok korkmasını ve minik oyuncaklar gibi gökte ışıl ışıl oynaşan yıdızların çıkmasını özlemle bekleyişini naklederken, çocuk dünyasına da yabancı olmadığını gözler önüne serer:

"Zaten çocuk ruhu hemencecik kırılıp dökülüverir, büyük umutları bir anda yıkıntıya dönebilir." (s.235)

Eserin bir yerinde

"Hiç beklemedikleri, sevinçli bir olayı da belirtmeden geçmeyelim" (s.234) diyerek varlığını açık açık okuyucuya belli eder.

4. ŞAHISLAR

Anlatma esasına dayalı edebî eserlerde "vak'a, çeşitli sebeplerden dolayı bir arada bulunmak veya birbiriyle ilgilenmek mecburiyetinde olan şahıslar arasındaki münasebetlerden kaynaklanır."(10)

"Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" te, Orhan Dede'yi, Emrayin'i, Mıl-

---

(10) _____, "Mekân ve Şahıs Kadrosu", a.g.e., s. 133.

gun'u bir araya getiren, on bir-on iki yaşlarındaki Kirisk'in ilk kez ava çıkarılışıdır.

KİRİSK: Nivih oymağının avcı adayı Kirisk, sevindiğinde, esmer, körpe yanakları üzerinde beliriveren çilleriyle, annesine benzese de, asıl babası Emrayin'in kopyası gibidir:

"Annesi, Kirisk'in tıpkı babasına benzediğini söylerdi. Büyüyünce babasının bir eşi olacaktı. Gözleri babasınınki gibi pelit elâsı, dişleri onunkiler gibi sağlam, hatta önden iki tanesi biraz öne fırlamış.... Büyüyünce onun da babası gibi sık, sert, kara sakalları çıkacaktı. Boşuna adama sakallı Emrayin dememişlerdi. Kirisk küçükken - daha derede çıplak yüzdüğü sıralar - annesiyle teyzesi onu seyreder, aralarında kıkır kıkır gülerlerken birbirlerine yaramaz şeyler fısıldarlardı. "Tıpatıp babası!" derdi annesi. "Oğluma düşecek kıza gün doğdu demektir. Ayrıca bir dediğini iki etmeyiz gelinimin" Kirisk, babasına benzemekle alacağı kızın ne bakımdan rahat edeceğini, gün göreceğini anlamazdı bir türlü"(s.225)

Oğlan çocuğunun soyun, neslin devam ettiricisi olması bakımından, ailede farklı bir yeri vardır. Soyadını gelecek kuşaklara o, taşır. Aile ocağını o, tüttürür. Türk kültüründe babaların, erkek bir çocuğa sahip olmak isteyişlerinde ısrar etmelerini sebebi de budur.

Cengiz Aytmatov, Kırgız topraklarından çok uzaklarda yaşayan "Emrayin" i de tipik bir Türk babası gibi çizmiştir.

Emrayin, kayığı ve suyu oğluna bırakarak ölüme giderken Orhan Dede'den, Mılgun'dan çok daha farklı duygular taşır. Birincisi, oğlunun kurtulacağını, akibetinin ne olacağını bilmeden, onu, okyanusun ortasında bırakıvermenin getirdiği rahatsızlıktır. İkincisi ve asıl endişesi de, kendisi, kendi zürriyetini devam ettireceği için doğumuna çok sevindiği oğlunun, bir-iki gün sonra okyanusun sularında kaybolacağı düşüncesidir:

"Şimdi olsa oğluna dünyada yokken kendi içinde yaşadığını; kendi kanından, belinden annesinin karnına aktığını; o dünyaya geldikten ve kendisi de yok olduktan sonra onun benliğinde süreceğini, onun çocuklarının çocuklarında varlığını sürdüreceğini söylerdi.

Ona işte böyle derdi; ölmeden önce bunları söyleyebildiği için de mutlu olurdu; oysa sonu geliyordu artık, soyu tükenmek üzereydi. Oğlunun topu topu bir gün, en çok iki gün daha yaşayacağı apaçık ortadaydı. Mutsuzluğunun asıl kaynağı, felâketin büyüğü buydu işte. Yoksa oğlu uğruna kayığı seve seve terkederdi." (s.265)

Orhan Dede, sevgili kayığıyla konuşurken, "karada değil de denizde

bulunmasına kızan, bir çırpıda koşup işleri bitirmeye can atan, o yüzden yerinde kıpır kıpır kıpırdanan" (s.197) Kirisk için "Toydur daha, bizimle denize ilk çıkışıdır. Ama iyidir, zamanla alışır." (s.197-198) der.

Deniz Kızı Oymağı'nda fok avına çıkma ve avdan sağ-salim dönme, erkek çocukların hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. İlk kez ava çıkan kara gözlü Kirisk de bunun farkındadır. Bu yüzden her an gerçek bir avcı gibi davranmaya, başkanın emirlerini harfiyen yerine getirmeye özen gösterir. Kayıkta bir ara kendisini okşayan babasına yüz vermez:

"Burası denizdi çünkü, denizde babalık-oğulluk olmazdı, herkes birbirine eşit davranırdı. Yalnız herkesin sayacağı bir büyük vardı, o söylemeden hiçbir şey yapılmazdı". (s.202)

Büyüklerin her hareketini ilgiyle ve dikkatle izler. Av yataklarından ilkinde, ayıbalıklarını ilk kez gördüğünde çok heyecanlanır. Kendini o anda çok güçlü, çok önemli biri olarak hisseder. Kayadan kayaya ustalıkla sıçrayan babasını ve amcasını izlerken yüreği küt küt atar. O an, Deniz Kızı soyundan herkesin kendisini görmesini ister:

"Annesi oğlunun gerçek bir avcı, oymağın ekmek kazanıcısı olduğunu bilse kim bilir ne denli övünürdü! Şimdiye değin oynadıkları, şimdi ise artık adına "avcı" deneceği için bir daha oynayamayacakları Muzluk kız da görmeliydi onu. Kirisk'in Ala Köpek dağından çok uzaklarda, tanımadığı bir adanın çağıltılı kıyısında, yabanıl kayaların, taşların arasından fok yatağına doğru ilerlemesini izlemeliydi." (s.218)

Oymak geleneğine göre, başarıyla tamamlanan av, çocukluktan delikanlığa geçişte bir basamak teşkil eder. Eserde, Kirisk'in avdan döndükten sonra artık Muzluk'la oynamayacağı, onun çocukluktan ergenliğe, delikanlığa geçeceğinin göstergesidir. Köye vardıklarında düzenlenecek şenlikte, babası, gerçek bir oğlan babası olduğunu ispatlayacaktır.

Gelenek ve göreneklerimizden akisler taşıyan destanlarda, erkek çocuğa, bir yiğitlik gösterdikten sonra isim verme anlayışı vardır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin kahramanlarından Pay Püre Bey'in on beş yaşına giren, yaban horozu gibi çalımlı, kartal hünerli, güzel alımlı yiğit oğlu, bezirganların mallarını, tavlaya saldıran kâfirlerden kurtarır. Yiğitliği her yere yayılır. Böylelikle bir isim almaya layık olur. Babası Pay Püre'nin düzenlediği bir şölende, Dede Korkut'tan "Bamsı Beyrek" ismini alır.(11)

(11) Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU, "Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek'in Destanını Anlatır", Dedem Korkut Kitabı, İst., 1990, s. 69, 70, 71.

Arkadaşları "içinde en becerikli, en dayanıklı" çocuk, Kirisk'tir. Mılgun Amca'sının büyüyünce komşu köye gelin gidecek badem gözlü kızı Muzluk, onun ilk aşkıdır. "Erken Gelen Turnalar" da Mirzagül'ü için Anatay'la yarışa kalkışan, dövüşen Sultanmurat gibi, o da Muzluk için kendisinden büyük oğlanlarla kavga etmekten çekinmez.

Sultanmurat'la aralarındaki bir diğer ortak yön, onun gibi, babasını çok sevmesidir. Babasının kendisine yakınlığını, aralarındaki bağın mahiyetini, onun bir deri bir kemik kalmış gövdesine sokularak yattığı gece, birlikte olduklarının son gece anlar:

"Babasının koynuna girmiş yatarken, ona karşı duyduğu acımayla için için ağlıyor, eskiden bilmediği bir oğulluk yakınlığını ta derinden hissediyordu. Sözlerle anlatamayacağı, fakat yürek vuruşlarında, damarlarında, öz benliğinde gizli bir bağlılıktı bu. Eskiden babasına benzemekle övünür, babası gibi yapmaya, onun gibi davranmaya özenirdi. Ama şimdi babasının, kendisi olduğunu; onun bir başlangıç, kendisinin de onun uzantısı bulunduğunu anlıyordu. İşte o yüzden kendisiymiş gibi yanıyor, acıyordu babasına. Mavi yarasanın su getirmesi için yalvarırken duasına babasını da kattı:

Mavi yarasa, su ver bize!
Mavi yarasa, su ver bize!" (s.261-262)

ORHAN DEDE: Kayıkta başkanlığı, oymağın en bilgili, en yaşlı, en saygıdeğer erkeği Orhan Dede yapar. Orhan Dede, kahverengiye çalan yüzün, çıkıntılı gırtlağı, buruşuk boyun derisi, diim dilim kesilmiş sanılan suratı, parmak eklemleri şişmiş, derisi çatlaklarla, kırışıklarla kaplı iri elleri, kırlaşmış saçları, pamuk gibi ağarmış kaşları, ömrü boyunca denizin parlak yüzeyini seyrettiği için kısarak bakan, kızarmış, yaşlı gözleriyle uzun boylu, cılız bir ihtiyardır. Buna rağmen, gönlü yaşama sevinciyle doludur. Bindikleri kayığın, yaptıkları içersinde sonuncusu olmasını istemez:

"Yaşamaya doymamıştı daha. Kulakları işittiği, gözleri gördüğü sürece birkaç kayık daha oymak, uzak deniz avcılığına çıkmak istiyordu" (s.197)

Emrayin gibi, Mılgun gibi bir aile kuramamış, çoluk çocuğa karışamamıştır. O, hayalindeki, soylarının anası Deniz Kızı'na aşıktır. Muzluk'u seven Kirisk, gerçek hayata Orhan Dede'den daha fazla bağlıdır.

Orhan Dede, gerçek bir denizcidir. Kocamış haline rağmen, denize açılmakta hâlâ ısrar etmesinin iki sebebi vardır:

"....birinci nedeni buna gereksinme duymasıydı (yiyeceğini denizden

elde edemezse başka nerden bulacaktı?); ikinci nedeni de denizin onu hep kendine kendine çağırmasıydı. Engin deniz zihnini açıyor, onu başka bir evrene götürüyordu. Değer verdiği, gizemli düşünceleri vardı Orhan'ın. Derin düşüncelere dalmasını engellemediği, üstelik burada kendini Deniz'le, Gök'le daha yakın hissettiği için seviyordu denizi. Oysa karada, bir sürü kaygu-tasa arasında düşüncelere dalmaya fırsat mı kalıyordu ki?..." (s.204-205)

Orhan Dede'nin en büyük zevki, her ava çıkışta, bir türlü kavuşamadığı, kavuşmaya ramak kalmışken elinden yitiriverdiği sevgili Deniz Kızı'nı düşünmek, onunla ilgili hayaller kurmaktır. Deniz Kızı, Nivih oymağına analık yapmış bir efsane kahramanıdır. Eserde Orhan Dede'yi ve denizci Nivih oymağını tanıtmak gayesiyle, "**Deniz Kızı**" ile ilgili efsane de yer alır.(**)

Orhan Dede, kendisini, Deniz Kızı'nı gözü yaşlı bir şekilde sahilde bekleyip duran topal balıkçıya benzetir. Kimi zaman geçkin yaşından dolayı Deniz Kızı'yla ilgili hayaller kurmayı kendisine yakıştıramaz. Ama kendisini hayata bağlayan tek kişinin Deniz Kızı olduğunu düşününce, kendi kendini suçlamaktan vazgeçer:

"Deniz Kızı olmasa bu yaşam çekilmeye değer miydi? Yaşlanmış, güçten düşmüş, dişleri dökülmüş, güzelliğini yitirmişti artık. Ama gönül işte; eskiden övündüğü bütün güzellikleri elden gitse de, bir ayağı çukurda olsa da gönlü kocamıyor; göğsündeki yüreği hep gençlikteki gibi çarpıyor..." (s.212-213)

En yaşlı olduğu gerekçesiyle, Kirisk için, kendisini herkesten önce kayıktan atan Orhan Dede, fedakârdır, yüreği eşsiz bir insan sevgisiyle doludur.

"Orhan Dede, kendini tanıyor; sonsuzluğun eşiğinde gücünün, onurunun daha ne kadar ayakta kalacağını biliyordu. Onu, düşündüğü şeyden alıkoyan Kirisk'ti. Son günlerde ona iyice bağlanan, bir korunak, sıcaklık aranışıyla dizinin dibine sığınan Kirisk... Acıyordu çocuğa. Gene de onun uğruna yapmalıydı aklındakini" (s.244-245)

"Batsak bile "Yazgımız böyleymiş" diyeceğiz (s. 230), "Alınyazım böyleymiş, oğul.... Yazgının elinden kaçılmayacağını bilirsin." (s. 248) derken, kadere, alınyazısına inanan, mütevazi mümin bir ihtiyardır. Göz gözü görmez siste Kirisk'le sandalın suyunu boşaltırken, korkmaması için çocuğa "Ben de korkuyorum. Ama erkeğiz biz. Böyle şeylere aldırmamamız gerekir." (s. 229) derken de yenilgiyi kabullenmek istemeyen, mücadeleci, yiğit bir avcıdır. Ki-

---

(**) Efsanenin özeti, çalışmamızın ikinci bölümünde. "Efsâneler, halk hikâyeleri ve türküler, masal" başlığı altında verilecektir.

risk'le avcılık ve deniz yolculuğu ile ilgili gerekli bilgileri öğretirken de geleneği, geçmişi, milli kültürü temsil eden, tecrübeli gün görmüş ihtiyar bir adamdır.

MILGUN: Çarpık bacaklı, kütük gibi tıknaz, yuvarlak gövdeli, kısa boylu, sakal yerine biten birkaç kıldan dolayı "ayıbalığı" lakabıyla tanınan köse Mılgun, hem fiziksel, hem de ruhsal yönleriyle Emrayin'le bir tezat oluşturur. Kavgacı ve şamatacıdır:

"Altta kalmaktan hoşlanmadığı için bir keresinde, köye gelen dışarıklı bir tüccarla dövüşmeye kalkışmıştı. Köy halkı alttan alıp yabancı tüccarı yumuşatmaya çalıştıkça o tam tersine, adamın üstüne üstüne varıyordu. Yerden bitme, kütük gibi yuvarlacık gövdesine bakmaksızın öyle de çevikti ki! Üstelik fitil gibi de sarhoştu, içkiyi çok severdi. Emrayin'le birkaç kişi Mılgun'u zor tutmuşlardı. Kısa boylu oluşuna karşın güçlü-kuvvetliydi" (s.225)

Orhan Dede'den sonra, Emrayin'i oğluyla bırakarak atlayan ikinci kişi Mılgun olur. O ölüme, giderken bile sessiz sedasız davranan Orhan Dede'nin aksine âsiliğini bırakmaz, hayata öfkeyle veda eder. Kutsal değerlere inanmaz. Rüzgârların şamanına ağız dolusu küfürler, lanetler savurur.

Eserin başından sonuna aynı kalan Orhan Dede ile Mılgun Amca'nın "düz karakter" olmalarına mukabil, Kirisk'in babası Emrayin ile annesi "tip" özelliği taşırlar.

EMRAYİN: Kayıktaki iki genç adamdan biri olan Emrayin, inci gibi ak dişli, pelit elâsı gözlü, Mılgun'un aksine geniş omuzlu, kara sakallı, uzun boylu bir avcıdır. Orhan Dede, onda kendi gençliğini görür. Nivih oymağında en iyi avcı, en hamarat, en akıllı, en dayanıklı balıkçı, Emrayin'dir.

Eserde, bir oğlan çocuğuna sahip olan ve bundan mutluluk ve gurur duyan Emrayin'in, "babalık sıfatı", ön plâna çok çıkarılmıştır. O, bir oğlan çocukları olacağını, henüz karısı hamileyken tahmin etmiştir.

Bir keresinde Mılgun ve öteki oymak arkadaşlarıyla ormanda büyük bir ağacı keserlerken, bir tomruğun altında kalma tehlikesi atlatmış, bu olaydan sağ kurtulduğunda bir oğlan çocuğa sahip olmanın mutluluğunu duymuştur:

"Şimdi bu olayı anımsayınca, onu kendisi yapan şeyin oğlunun dünyaya gelişi olduğunu; yaşamında babalık duygularından daha yüce, daha güçlü hiçbir şey tatmadığını anladı. İşte o yüzden, çocuklarına, özellikle oğluna şükran borçluydu...." (s.264)

Kendisine bir oğlan çocuğu doğuran karısını da içten sever. Birbirle-

rinden ayrı oldukları anlarda bile aynı şeyleri düşünürler. Bu, sevgiye dayalı gizli bir anlaşmanın mahsûlüdür.

Denize çıktığı zamanlarda çocuğunu koklayarak özlem gidermeye çalışan karısı, kızları Phulsk ve oğulları Kirisk'e gerçek bir anne gibi davranır. Eserde "analık" vasfının ön planda tutulması gereği ona bir isim verilmemiştir.

İlk kez ava çıkan oğluna, diğer avcılarınkisinden farklı kıyafetler hazırlar. Kirisk'in "deri çizmesinin, kürk ceketinin kenarları ince işlemelerle süslenmişti. Oysa denizin nesine böyle şeyler? Anne yüreği işte...." (s.195)

Kayıkta susuzluktan kıvrandığı sırada küçük Kirisk, sürekli annesini hatırlar: "....Yatağında buram buram terlerken, başucunda üzerine eğilen annesini acıyla, içi burkularak anımsadı. Gözyaşlarından ıslanmış yüzü, ne üzüntülü, bakışları ne tasalı, sevgi doluydu! Oğlu için elinden gelen her şeyi yapmaya hazır, korkulu gözlerini ondan ayırmaksızın hep yanında beklemiş, dua etmişti. Şimdi neredeydi, ne yapıyordu? Deniz kıyısında ağlayıp sızlıyor, döğünüyor, oğlunu mu bekliyordu." (s.246)

Orhan Dede'nin sevgili kayığıyla konuşması, şahısların tanıtımında "anlatma" ve "iç monolog" tekniklerinden faydalanıldığını gösterir.

"Seni severim, sana güvenirim. güzel kayığım... Ben ölürsem genç, güçlü yiğitlerle çık sefere. Uçta oturan şu delikanlıyı görüyorsun, onun büyümesini bekle, onunla birlikte uzak-yakın denizlere git. Şimdi bakma sen ona; karada değil de denizde bulunmasına kızan, bir çırpıda koşup işleri bitirmeye can atan, o yüzden yerinde kıpır kıpır kıpırdanan bu çocuğa aldırma. Toydur daha, bizimle denize ilk çıkışıdır. Ama iyidir, zamanla alışır. Bizden sonra uzun yıllar yaşayacak. Babası Emrayin'e benzerse akılsız değil, akıllı bir adam olur. Emrayin şimdikiler arasında belki en iyi avcı. Hamarat, dayanıklı delikanlı. Bir zamanlar ben de onun gibiydim." (s.197-198)

Kayığıyla bilgece ve samimi bir edayla konuşan Orhan Dede, Kirisk için, kendi eliyle hayatına son vererek gerçek bir insan olduğunu gösterir.

5. ZAMAN

"Deniz kıyısında Koşan Ala Köpek"te, vak'a, bir bahar mevsiminde yaşanır. Orhan Dede, Mılgun, Emrayin ve avcı adayı Kirisk'ten oluşan dört kişilik ekip, kuduran denizin karayla birleştiği kıyıların, sabah loşluğunda yavaş yavaş belirmeye başladığı sırada yola çıkarlar.

Plânlarına göre, o gün öğle üzeri, en geç ikindi vakti, av yatağı ilk

adaya varacaklar, hava kararmadan sığınacakları ve geceyi geçirecekleri Orta Meme'ye ulaşacaklardır. Ertesi sabah tekrar ava çıkacaklar, üçüncü gün sabahleyin de erkenden evin yolunu tutacaklardır.

Küçük Meme'ye, düşündükleri saatte varırlar. Bir fok balığı avladıktan sonra Orta Meme'ye doğru yol aldıkları sırada, kendilerini, göz açıp kapayıncaya kadar bir evrenden başka bir evrene geçiren, çevrelerindeki her şeyi silip yok eden boz-bulanık bir kütlenin, sisin içinde buluverirler. Bundan sonraki yolculuklarında artık ne gündüz, ne de gece kavramı kalır:

"Bu durağanlık, bu beyaz karanlık içinde her şey tam bir ölü sessizliğine gömülmüştü. Deniz duruyor, sis duruyor, sandal duruyordu. Zaten ne gidecekleri yer belliydi, ne de ne kadar dayanacakları...." (s.232)

Güneş bir yana, kendilerini bile seçemediklerinden, içinde bulundukları anın gece mi, gündüz mü olduğunu tahminlerle belirlemeye çalışırlar:

"Vakit gece yarısı olmalıydı" (s.228), "Sisin ışık sızdırmaz tekdüze donukluğunda geceyi gündüzden ayırmak olanaksızdı. Eğer fırtınanın genellikle sabaha karşı dindiği göz önüne alınırsa vakit gündüz olmalıydı. Belki de öğle sonrasıydı." (s.232) "Gün sona eriyordu, ya da öyle bir şeydi." (s.258), "Belki öğleydi, belki öğle sonrası" (s.267).

Sürekli kürek çektikleri halde, hiç bir değişikliğin olmayışı şu cümlelerle ifade edilir:

"Böylece sisler içinde gittiler, gittiler..." (s.233) "Sabahleyin, gene hiç bir değişiklik olmadı." (s.236), "Soluk alıyorlar, soluk veriyorlar, soluk alıyorlar, soluk veriyorlar... Alıyorlar, veriyorlar, alıyorlar, veriyorlardı... Önde sis, arkada sis, çepeçevre sis...." (s.239), "Hava o gece de değişmedi. Sisin durağanlığı uyuşukluğu sürdü gitti." (s.245)

Sisle, denizin azgın dalgalarıyla, susuzlukla giriştikleri mücadelenin beşinci günün sabahında Orhan Dede'nin, akşamında Mılgun'un kayıktan ayrılışları, Emrayin ile oğlunu yapayalnız bırakır. Kirisk, babasının kolları arasında geçirdiği son geceyi, öncekilerden çok daha rahat geçirir. Ertesi sabah, üstünde babasının deri ceketiyle uyandığından, kayıkta tek başına kaldığını çok acı bir şekilde farkeder.

Talihin karşısına çıkardığı yıldızlar ve aguguk kuşu, altıncı günün sabahında onu, "Ala Köpek"e ulaştırırlar.

6. MEKÂN

"Alacalı Köpek....., ta başlangıcından beri Aytmatov'un Kırgız konusundan ayrıldığı ilk eserdir.[12] Bu farklılık, eserin temel unsurlarından biri olan mekâna da akseder. Engin Kazak ve Kırgız bozkırları, ihtişamlı Tanrı ve Manas dağları, gül kokulu, yeşil Talas vadisi, kimi zaman dertlere, kimi zaman sevinçlere ortak olan Isık-Göl'ün yerini, yabancı bir mekân Ohotsk denizi, deniz alır.

"Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" te hadiseler, Ohotsk denizi açıklarında yaşanır. Avcılar, tepeler arasında bir vadi, vadiden akan derenin kıyısında, orman kenarına kurulmuş, ağaç evcikleri, ambarları, köpekleri, tavukları, çiroz hevenkleri ile şirin bir balıkçı köyündendir. Köyün en göze çarpan yeri, uzaktan bakıldığında koşan bir köpeğe benzeyen, denize çıkanlara tıpkı bir deniz feneri gibi yol gösteren Ala Köpek dağıdır.

Köylülerin, hem biyolojik, hem ekonomik hayatlarını devam ettirebilmeleri, hemen hemen bir günlük uzaklıktaki üç adanın kayalıklarından avladıkları foklara (ayı balıklarına) bağlıdır. Bu yüzden denize çıkan avcılar, rotalarını hep sonsuz denizin ortasında birdenbire karşılarına çıkıveren ıssız, minicik üç adaya çevirirler. Kirisk, bunlardan sadece birini görebilmiştir.

Adalar, "sipsivri birer memeye benzedikleri için de Küçük, Orta, Büyük Meme" diye adandırılmışlardı. Eğer daha öteye gidilecek olursa adını bile bilmedikleri, uçsuz-bucaksız bir okyanus başlardı". (s.199)

Ohotsk denizi, bu üç adadan sonra Büyük Okyanus'a dünyanın yaratıldığı çağlardan; Lura ördeğinin yuva yapmak için dönüp dolaştığı, ama bir avuç toprak bile bulamadığı zamanlardan kalma kendi içinden oluşmuş bir sonsuzluğa dönüşür.

Eserde, vak'anın yaşandığı temel mekân olan deniz ve denizlerden karaların oluşumuna dair bir efsane(***)ye de yer verilir. Karaların meydana geldiği o günden bu yana hiçbir değişiklik olmamıştır. Denizle kara, ilk gün başlattıkları amansız kavgayı bu gün de sürdürmektedirler.

Denizle kara arasındaki farklılık, ilk kez ava çıkan ve denizle gerçek anlamda ilk kez tanışan Kirisk'in bakış açısı aracılığıyla dikkatlere sunulur:

"Kirisk denizin görkemli görüntüsü karşısında afallamıştı. Deniz, Ala

---

(12) Svat SOUCEK, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Millî Renk ve İki Dillilik", Çev.: Yrd. Doç Dr. Orhan Söylemez. Türk Lehçeleri ve Edebiyatı, S: 10, Aralık 1996, s. 24.

(***) Efsânenin özeti, çalışmamızın ikinci bölümünde, "Efsaneler, türküler ve halk hikâyeleri masal" başlığı altında verilecektir.

Köpek dağının sarp yamaçlarında oynarken, kıyı göllerinde sandalla yüzerken gördüğünden çok ayrıydı. Körfezden açıldıklarında iyice anladı bunu. Gittikçe yayılıp genişleyen, gözün alabildiği tüm alanları kaplayan, sınırsız, uçsuz-bucaksız, yepyeni bir evren oluşturan, ta enginlerde gökyüzüne karışan bir sonsuzluktu deniz.

Böyle bir görüntüyle karşılaşmayı hiç beklemediğinden çocuğun aklı başından gitti. Çevresinde devinip duran sudan, ansızın dirilip gene apansız ölen dalgalardan, altta iç ürpertici karanlık bir uçurum ile, üstte durmaksızın yer değiştiren, erişilmez yükselikteki ucuçu bulutlardan başka bir şey görünmüyordu. Kışı-yazı olmayan, deresi-tepesi bulunmayan, yalnız dalgalardan ve sudan oluşan bambaşka bir dünyaydı burası.

Bir uçtan öbür uca bütün evreni kaplamıştı deniz."(s.199)

Kirisk, bir süre sonra, bir uçtan öbür uca bütün evreni kaplayan sınırsız suyun içersinde kendini güçsüz, savunmasız, hissetmeye hattâ bir hiç olarak görmeye başlar. Ala Köpek dağı'nın ne denli kuvvetli olduğunu o zaman anlar.

Deniz, karadan farklı olarak bencildir, kollarına aldığı insanı, sürekli kendisini düşünmeye mecbur eder:

"Şimdi anlıyordu karayla denizin arasındaki büyük ayrımı. Karadayken kara düşünülmez, ama denizdeyken denizi unutamazsınız; aklınızda başka şey varken, gene onu düşünürsünüz. Bu buluş, çocuğun rahatını kaçırdı. Denizin hep kendini düşündürtmesinde, çözülemeyen, etkisinden sıyrılanamayan, insanı ezen bir giz saklıydı.." (s.200)

Halbuki Orhan Dede'si, Mılgun Amcası ve babası, Tevfik Fikret'in "hiç güvenilmeyen bir kadına benzettiği"[13] denize karşı son dere kayıtsızdırlar.

Emrayin ve Mılgun, sanki ikisi bir kişiymiş gibi, düzgün, âhenkli vuruşlarla biteviye kürek çekerler. Engin deniz, Orhan Dede'nin zihnini açar, onu başka bir evrene götürür; Tolgonay Ana'nın "Toprak Ana"'yla kurduğu dostluğu, o, sevgili Deniz Kızı'nın da mekânı olan "deniz"le kurar.

Ona huzur veren, ona renkli ve zengin hayâller kurduran aynı deniz, bir süre sonra kendisine, Emrayin'e ve Mılgun'a mezar olur.

---

(13) "Kayık bir çocuk gibidir: Oynuyor mu kayd etme,
Dokunma keyfine, yalnız tetik bulun zirâ
Deniz kadın gibidir: Hiç inanmak olmaz ha!
Deniz dışarıda uzun sayhalarla bir hırçın
Kadın gürültüsü neşr eyliyordu ortalığa."
Kenan AKYÜZ, "Balıkçılar, Tevfik Fikret", Batı Te'sirinde Türk Şiiri Antolojisi, İst., 1986, s. 243.

Eser, "bütün geceler, bütün gündüzler boyunca...." devam eden kara ile deniz arasındaki savaşla başlar, yine aynı mücadelenin devam ettiğini anlatan cümlelerle sona erer.

Bu mücadelenin bir parçası olan çocuk, Ala Köpek dağını gördüğünde "çok pahalıya mâl olan bu kurtuluşun hatırası ve mücadelenin hiçbir zaman sona ermeyeceği gerçeği ile arkada kalır. Kitabın son bölümlerinden bir tanesi çatışmanın kalıcılığını şöyle vurguluyor"(14)

"....Dalgalar karanlıkta kayalara çarptıkça parçalanıyor, sanki acıdan kıvranıyordu. Denizin dayanılmaz vuruşlarına karşı koyan taş sertliğindeki toprak ise dalgalar dövdükçe inim inim inliyordu.

Yaratılıştan düşman güçlerdi kara ile deniz. Gecelerin geceleri, gündüzlerin gündüzleri doğurduğu zamandan başlayıp, karanın ve denizin var olacağı bütün geceler, bütün gündüzler boyunca boğuşacaklardı....

Bütün geceler bütün gündüzler boyunca....(s.274)

"....Mekân, ferdin hiç bir şekilde değiştirme imkânını bulamadığı fizikî veya sosyal şartlar şeklinde görüldüğünde eserde kuvvetli bir tayin edici rol oynayabilir."(15)

Sise yakalanmalarının ardından üç gün geçmesine rağmen, durumlarında hiç bir değişiklik olmamıştır.

"Akşamın suskun karanlığı ardından gelen gece dayanılmaz derecede uzun ve ürkütücüydü. İster rüzgâr essin, ister fırtına çıksın, isterse ne olursa olsundu; yeter ki hava açılsın, yıldızlar görünsündü. Fakat gece hiç bir değişiklik getirmedi. Ne suda bir çırpıntı vardı, ne havada bir esinti, ne de sonsuz sessizlik ve karanlıkta en ufak bir kımıltı. Susuzluktan, açlıktan kırılan dört kişinin bindiği yitik sandal sislerin, bilinmezliğin ve yazgıya bırakılmışlığın içinde yalnız başına dönüp duruyordu." (s.245)

İnsanı yaşamaktan bezdiren susuzluk, en çok küçük Kirisk'i etkiler. Bir zamanlar, ağır bir hastalığa yakalanmış, yatağında uzun süre yatmak ve susuzluğa katlanmak zorunda kalmıştır. O sırada, annesi, ona "Mavi yarasa su ver!" duasını öğretmiş, en sonunda, mavi bir kelebeğin görünmez kanatlarıyla uçan, yumuşak tüylerine yüzüne, gözüne, boynuna, ellerine değdirdikçe susuzluğunu gideren, mavi yarasası gelerek kendisini iyileştirmiştir.

---

(14) Svat SOUCEK, a.g.y., s. 24.
(15) Réne WELLEK, Austen WARREN, a.g.e., s. 196.

Aynı yarasayı, kendisini kıvrandıran susuzluğa çare bulamadığında, Orhan Dede'si, Mılgun Amca'sı ve babasının, bir bir okyanusun derinliklerinde gömülüverişlerine engel olamadığında tekrar çağırır. Eserde, "Mavi yarasa, su ver!", "Ah, mavi yarasa su ver!", "Mavi yarasa, su ver bize!" şekillerinde yirmi beş kez tekrarlanan ve susuzluğun acısını okuyucuya da sirayet ettiren dua cümlesi, "leitmotif" olma özelliği taşır.

Kirisk, "mavi yarasa" yı çağırırken, hayatının son anına hazırlanan Orhan Dede de sevgilisi Deniz Kızı'nı arar.

Dilinden "Mavi yarasa, su ver!" duasını düşürmeyen Kirisk, çareyi, "Ala Köpek'in eteklerine kalmış bulunan o masalımsı, erişilmez yaşamın anılarına dalmakta" bulur. Dağın otlu yamaçlarından kütük gibi yuvarlanma oyunundan sonra, yakından geçen küçük dereye, terli terli su içmeye gittiklerini hatırlar. Mâzi ile hâlihazır arasındaki tezat, "hatıralar" vesilesiyle gözler önüne serilir:

"Oyundan terlemiş, ateşleri başlarından çıkar bir durumda dereden su içmeye koşmaları görülmeye değerdi.

Mavi yarasa, su ver!
Ah, mavi yarasa su ver!

Hemen yakından akardı küçük dere. Ormandan çıktıktan sonra oyun oynadıkları yerlerden geçer giderdi. Taşların üzerinden şırıldayarak akan sular ormanın serinliğini, loşluğunu içerisinde saklar gibiydi. Derenin iki yakasını otlardan yeşil bir şerit çevrelemişti. Kıyıdaki otlar sularda yıkanırken, uzamış dallar derenin neşeli akıntısına karşı koyarcasına oynaşır dururdu. Kâh güneşin ışıklarıyla parıldayan, kâh dik kıyılara, kaya kovuklarına sokulan, kâh otların, söğüt dallarının arasında yitip giden küçük dere denize doğru durmamacasına koşar, koşardı...

Bütün hızlarıyla dereye seğirtirler, otları iki yanına yatırarak suyun kıyısına atarlardı kendilerini. Ellerini yıkadıktan sonra avuçla içmeyi kim düşünür? Başlarını uzatıp suratlarını ışıl ışıl akan suya daldırarak geyik gibi kana kana içerlerdi. Ağız dolusu serin suyu içine çekmek ne büyük zevkti!

Mavi yarasa, su ver!
Mavi yarasa, su ver!
Ah, mavi yarasa su ver!" (s.255)

Cengiz Aytmatov'un tahliline çalıştığımız bu eserinin, çeşitli bakımlardan "**Beyaz Gemi**" ve Ernest Hemingway'in "**Yaşlı Adam ve Deniz**"ini hatırlattığı ileri sürülmüştür.

"Beyaz Gemi"de olduğu gibi yazarın bu eserinde de efsaneler, mitoloji, gelenekler içiçedir. "Beyaz Gemi'nin ana temalarından biri olan Boynuzlu Ana Geyik masalı veya Kırgızların menşe'i masalı, şamanların, kendi soyundan gelenlere refaha kavuşmaları ve çoğalmalarında yardım etmesi için ona dua ettiği, insan soyunun kaynağı olan Büyük Balık-Kadın (Mermaid, "Velikaia Ryba - Zhenschina") ile paralellik gösterir".(16)

"Beyaz Gemi"de kendi dünyasıyla gerçek dünya arasındaki tezatı anlayan ve böyle bir dünyada yaşayamayacağını farkeden çocuğun kendisini Isık-Göl'ün sularına bırakmasına mukabil, "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"te de üç adam, "gelecek", "ümit", "yarınlar" demek olan çocuk" için kendilerini feda ederler. "Beyaz Gemi" de çocuğu ölüme mahkûm ettiği için birçok tenkitlere hedef olan yazarın bu eserde küçük Kirisk'i yaşatması dikkat çekicidir. Diğer taraftan her iki eserdeki "ölüm" hadisesi, "intihar" olmaktan ziyade "yeni bir hayat"ın başlangıcını ifade ederler.

Deniz ile insanın mücadelesi, birkaç günlük bir mücadelenin ritmi, kişinin yavaş yavaş mağlup oluşu, güzelliği ve dramanın tekdüzeliği"(17) Svat SOUCEK'ın, hem "Yaşlı Adam ve Deniz"de, hem de "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"te gördüğü bir hususiyettir.

"Yaşlı Adam ve Deniz"de, sandalıyla Gulf Stream'de balıkçılık yapan ve seksen dört günden beri tek bir balık yakalayamayan ve bu yüzden yanındaki yardımcı çocuğu da kaybeden yaşlı Santiago'nun denize çıkışı, büyük zorluklarla yakaladığı kılıç balığını, köpek balıklarına yem edişi ve onu bir iskelet halinde kıyıya getirişi anlatılır. "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"teki "sis", "Yaşlı Adam ve Deniz"de bir başka tabiat unsuru olan "köpekbalığı" şeklinde karşımıza çıkar.

Her eseriyle dünyamıza farklı pencereler açan, bizi, kişiliğimizi, karakterimizi, bir kez daha irdelemeye sevk eden, "tabiat"ı, kimi zaman "dost", "sırdaş", "bir sevgili", kimi zaman da "en amansız bir düşman" yapan Aytmatov'un sanatına hakim bir yazar oluşu, "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" ile bir kez daha ispatlanmış olur. Isık-Göl hayranı Aytmatov, kendisine çok uzak bir mekân olan "deniz"i ve orada yaşayan insanları anlatırken de başarılıdır.

Eseri okuyanları, "Acaba Orhan Dede, Mılgun Amca ve Emrayin babanın yerinde ben olsam ne yapardım" sorusunun cevabını bulmaya yöneltir-

---

(16) Svat SOUCEK, a.g.y., s. 25.
(17) _____, s. 25.

ken, neyin peşinde olduğunun farkındadır. Onun sanattan beklentisi de, bu ve buna benzer sorularla vücûd bulmuştur:

"Edebiyat, başkalarını düşünerek kendi işlemelerini, ziynetlerini, hayatın karmaşıklığını anlatmalı, taşımalı ki insanlar öğrenebilsin, sevebilsin. Bu tür şeylerin, insanların içinde ve toplumda yaygın olan güzelliklerin farkına varabilsin, onlara sahip çıkabilsin. Sanatın gerçek amacı budur. Kuvvetle inanıyorum ki, insanlar sanatta kendi mücadelelerinin kesinliğini, kendi sosyal ve ahlâkî ideallerini karşısına alan şeytanı ve kesin olmayan her şeyi ber taraf etmeyi düşündükçe bu daima böyle olacaktır. Bu da kaçınılmaz olarak mücadele ile, şüphe ile ve ümitlerle elde edilir. Öyle görülüyor ki, sonsuza kadar da devam edecek. Bu sebepten, sanat tekrar tekrar bize hayatın güzelliğini ve karmaşıklığını anlatmak için yaratılmıştır.(18)

(18) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımda Notlar (Otobiyografi)", Çev.: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz - Ağustos - Eylül 1994, s. 48.

P. GÜN UZAR YÜZYIL OLUR

1. ESERİN KÜNYESİ

"Eser, ilk kez, 1980 senesinde "Novy Mir" (N.11) dergisinde Rusça olarak yayımlanır."(1) "Fransa'da V. Lacknine tarafından "yılın kitabı" olarak lanse edilmiştir."(2) "1988 yılında da Türk-Sovyet ortak yapımı olarak sinema filmi haline getirilmiştir."(3)

Eserin Türkiye baskıları şunlardır:

-Gün Uzar Yüzyıl Olur, Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1985 (*); Gün Olur Asra Bedel, Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1991.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

"Gün Uzar Yüzyıl Olur", yazarın "povest" türünden "insanoğlunun hayatının çok yönlü göstergesi olduğu için sanat eserleri içinde en yüksek değere sahip bir tür"(4) olarak gördüğü "roman"a geçişinin ilk belgesidir. Yazar, daha önce de "roman" diye vasıflandırdığımız eserler (Elveda Gülsarı, Beyaz Gemi) kaleme almıştı, ancak onlarda Rus edebiyatındaki "povest" nev'inin hakimiyetinden kurtulamamıştı.

"Kimi Rus âlimleri ve Kırgız edebiyatçılarına göre Aytmatov, küçük konulardan büyük konulara geçmekle dünyevîliğe kavuşmaya can atmış, aynı zamanda bu türle dünyanın çeşitli problemlerini dile getirebilmek imkânını elde etmiştir. Povest türü onun karşısında bu türlü imkânlar açmıyordu ve bu imkânları yazar tür değiştirme yolu ile elde etti."(5)

Kazangap'ın ölümü, cenazesinin kutsal Ana-Beyit Mezarlığına götürülmesi ve Amerika ile Sovyetler Birliği'nin ortak tasarıları gereği Parite uzay istasyonundaki iki astronotun Orman Göğsü gezegenini bulmaları ve bu hadisenin değerlendirilmesi gibi iki ana vak'a (hatta ilk vak'a, ikinci vak'aya göre daha ön plândadır) ya istinad eden "Gün Uzar Yüzyıl Olur", içerisinde, her biri ayrı bir esere konu olabilecek birçok vak'ayı ihtiva eder. Sözgelimi, romanın kahraman-

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Ç. Aytmatov'dun ömrünün cana çıgarmaçılık colunun negizgi dataları Çıngız Aytmatov, 3. tomdon turgan çıgarmalar, üçüncü tom, Frunze, Kırgızstan, 1983, s. 420.

(2) Mustafa ÇETİN, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Nilüfer, Yıl:1, S:3, Ekim 1985, s.61.

(3) Yeni Düşünce, 24 Haziran 1988 (Çekimleri Türkmenistan Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen filmin yönetmeni Sovyet Hücetül Mariyet, başrol oyuncuları ise Yılmaz Duru ile Tarık Tarcan'dır.)

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

(4) Prof. Dr. İsmail PARLATIR, "Cengiz Aytmatov ile Dil ve Edebiyat üzerine Söyleşi", Türk Dili, S: 487, Temmuz 1992, s.63.

(5) Samir KAZİMOĞLU, "Cengiz Aytmatov ve Dünya Edebiyatı, Cengiz Aytmatov Özel Bölümü", Littera, C:5, 1994, s.31.

larından Abutalip Kuttıbayev'in akdoğan bakışlı Tansıkbayev tarafından sorgulanması ve sorgulanma esnasında yaşadıkları, ölümünün gerçek sebebi, "Cengiz Han'a Küsen Bulut" ta işlenir.

Eser, "Gün Uzar Yüzyıl Olur" isminden de anlaşılacağı üzere bir "zaman" romanıdır. Merhum Kazangap'ın cenazesinin Boranlı İstasyonu'ndan Sarı Özek'teki kutsal Ana Beyit Mezarlığına götürülmesi; Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki ortak gezegenbilim tasarısı "Demiurg"un, Parite uzay istasyonunda çıkan olağanüstü bir durumdan dolayı bir süreliğine askıya alınmasının kararlaştırılması, bir günlük hadiselerdir. Ancak "Anlatma zamanında yazarın bize aktardığı bir günlük vak'anın hemen yanıbaşında, onunla içiçe gelişen vak'a zincirlerinin oluşturduğu art zamana ait metin halkaları yer almaktadır. Böylece cenaze törenindeki eş zamanın oluşturduğu "gün", art zamana ait metin halkalarıyla genişleyerek bütün bir "yüzyıl"ı kapsamaktadır."(6) Bu yüzden bir gün uzar, bir "yüzyıl" veya bir "asra" bedel olur.

Issız Sarı-Özek bozkırlarındaki küçük istasyonlardan biri olan Boranlı'ya bütün ömrünü vermiş Kazangap'ın çevresindeki yakın aradaşlarını derin üzüntüye boğan ölümü, eserdeki ilk vak'anın temel sebebidir. Cenazenin Ana Beyit Mezarlığına götürülmesi ve Sarı Özek uzay alanı içinde kalan mezarlığa ulaşma gayretlerinin olumlu bir netice vermemesi üzerine Malakumdıçap yarına defnedilmesi, bahsedilen temel sebebe bağlı vak'a halkalarıdır.

Büyük Okyanus'ta Aleut adalarının güneyinde, San Francisco ile Vladivostok kentlerine eşit uzaklıkta bulunan Konventsiya uçak gemisinde olağanüstü hal ilân edilmesine sebep de, Parite uzay istasyonundaki eş yetkili iki uzay adamının, Orman Göğsü gezegeninin mensuplarıyla temasa geçmeleridir. İki taraf yetkilerinin kendi aralarında ve hep birlikte yaptıkları toplantılarda durumu değerlendirmeleri, ikinci vak'ada belli bir gelişmenin yaşandığının göstergesidir. Uzun süren görüşmelerden sonra "Demiug" tasarısının bir süreliğine askıya alınması ve "çember" hareketinin uygulamaya geçirilmesiyle vak'a neticelenmiş olur.

"Gün Uzar Yüzyıl Olur" romanının ana fikri, eserin içinde yer alan efsane kahramanlarından biri olan Nayman Ana'nın sözleriyle ifade imkânı bulur. Nayman kadın, bir zamanlar Sarı-Özek bozkırını istilâ eden ilkel ve barbar Juanjuanların elinde benliği, insanlığı, bütün mâzisi unutturulmuş, bir başka ifa-

---

(6) Ali AKAR, "Cengiz Aytmatov'un "Gün Uzar Yüzyıl Olur" Romanında Teknik ve İdeolojik Yapı, Türk Yurdu" C:9, nr.23 (369), Aralık 1988, s.40.

deyle, mankurtlaştırılmış Jolaman'ın talihsiz annesidir. Oğlunun içler acısı hali, Nayman Ana'ya sitem ve hüzün dolu şu sözleri söyletir:

"Bir insanın elinden malı-mülkü, tüm zenginliği, gerekiyorsa tüm yaşamı alınabilir. Ama belleğini körletmeye, beynini sakatlamaya kim cüret edebilir? Ey Tanrım, eğer varsan, kullarının aklına böyle bir şeyi nasıl getirirsin? Yeryüzünde kötülük eksik değilken insanlara bunu nasıl yaptırırsın?" (s.139)

Eserin bünyesinde yer alan çeşitli vak'aları birbirine bağlayan ve onları bir bütüne ulaştıran, "geçmişini, milli kültürünü unutan insanların, genelleştirerek söyleyelim, tüm medeniyetlerin bir gün yok olup gideceği" ana fikridir. Buna bağlı olarak ileri sürebileceğimiz diğer bir düşünce ise, tarihin başlangıcından bu yana, yönetimleri baskı ve şiddet politikasına dayalı totaliter rejimlerin, hakimiyetleri altındaki insanlara birçok zulümler uyguladıkları, onları millî benliklerinden koparark kendisine bağlı robot insanlar haline getirmeye çalıştıkları hakikatıdır.

Cengiz Aytmatov, "Bu kitap tenim yerinedir

Bu söz tınım yerinedir" epigrafıyla başlattığı eserin önsözünde, şu gerçekleri dile getirir:

"İnsanlar birbirlerine katlanabilirler, fakat her biri insan kalarak, insan olma özelliklerini koruyarak. İnsanlığın aynı tarzda düşünmeleri istenmemelidir. İnsanı kişiliğinden, bireyselliğinden yoksun bırakma isteği, çabası, eski çağlardan günümüze dek buyurucu, sömürgen, egemenlikçi güçlerin amaçları arasında yer almıştır.

Dünyadaki yerini yeniden saptama sorunuyla karşı karşıya bırakıldıktan sonra, geçmişin anılarından arıtılması, kendi halkının ve başka halkların tarihsel deneyiminden yoksun kılınmış insan, tarihsel derinlikten, gelecek kaygısından soyutlanarak ancak günü gününe yaşayan bir yaratık olup çıkar." (s.7)

"Gün Uzar Yüzyıl Olur" da anlatılanlar sadece birtakım sosyal gerçeklerin dile getirilmesi ve çeşitli devirlere damgasını vuran hatalı uygulamaların acı sonuçlarının sergilenmesinden ibaret değildir.

Abutalip ile Zaripa çifti, bize, sevmeyi, paylaşmayı, zorluklara birlikte göğüs germeyi öğretirken, Kumbel istasyonunda, hasta haline rağmen vagonlardan kömür boşaltan Yedigey ile karısı Ukubala'yı Boranlı'ya getiren, onlara, Nayman Ana'nın devesi Akmaya'nın soyundan gelen Karanar'ı veren Kazangap ile biricik arkadaşı, dostu Kazangap Hakk'ın rahmetine kavuşunca onun vasiyetini yerine getirmek için çırpınan, Abutalip tutuklandığında Daul ile Ermek'e

babalarının yokluğunu hissettirmemeye çalışan Yedipey de, dostluğun ve dayanışmanın insan hayatında ne denli önemli olduğunu gözler önüne sererler.

Şahıs ve mekân unsurlarının zenginliği, diyalogların yoğunluğu, eserin temel vasıflarından biridir.

Yedigey, yazın ardından güzün kapıyı çalmaya hazırlandığı, akşam üzerileri soğukların bastırdığı günlerden birinde, her zamanki gibi durakta görevinin başındayken, telaşla makasçı kulübesine doğru gelen karısı Ukubala'dan, Kazangab'ın öldüğünü öğrenir:

"-Ne var? Ne oldu?

-Kazangap öldü.

-Ne zaman?

-Az önce evine uğradım, bir şey istiyor mu, diye içeri girip sorayım, dedim. Bir de baktım. Işığı yanıyor, kendisi de her zamanki yerinde oturuyordu. ama sakalı tuhaf bir biçimde havaya kalkmış. "Kazake!" dedim. "Kazake! Sıcak çay ister misin?" Ondan ne ses çıkıyor, ne başka bir şey. Çoktan gitmiş...

Kadın sustu; incelmiş, kızarık gözkapaklarının arasından yaşlar süzüldü, hıçkırmaya başladı.

-Sonunda beklenen oldu işte... Böyle kimsesiz kimsesiz gidecek adam mıydı? Gözlerini kapayacak birisi çıkmadı nerdeyse. Onun bu durumlara düşeceğini başlangıçta kim bilebilirdi? Adamcağız öldü gitti...." (s.15-16)

Eserlerinin bünyesinde masal, efsane, türkü vb. gibi folklor unsurlarına yer vermek, onlardan hem muhteva, hem de teknik planda faydalanmak, Aytmatov'un sanatçılığının en bariz vasıflarından birisidir.

"Yüz Yüze", "Cemile", "Elveda Gülsarı", "Beyaz Gemi", "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"te olduğu gibi "Gün Uzar Yüzyıl Olur"da da aynı usûle başvurduğuna şahit oluyoruz. Bunu kendisi de ifade eder:

"Önceki yapıtlarımda olduğu gibi bu sefer de efsanelere, söylencelere, masallara dayanıyorum. Çünkü bunlar, bizden önceki nesillerin, bizlere miras bıraktıkları deneyleridir. Yazarlık çalışmalarımda ilk kez söylencelerle birlikte hayal ürünü konuları kullanıyorum. Söylenceler olsun, hayal ürünü konular olsun yazarlığımın amacı değil, yalnızca bir düşünme yöntemi, aynı zaman gerçekleri anlatma ve yorumlama yollarından biridir." (s.8)

Mankurtlaşmış oğlu Jolaman için çırpının Nayman Ana'nın trajik hayat hikâyesini konu alan "**Nayman Ana Efsanesi**" eserin ana fikrinin mâzi plâ-

nında dile getirilmesine ve halihazırda benzer hadiselerin yaşanmaya devam ettiğini göstermeye vesile olur.

Kendisinden çok küçük bir kızın aşkına mazhar olan ve kendisi de bu aşka karşılık veren ve bu yüzden de kardeşi Abdilhan'dan çeşitli zulümler gören ünlü halk ozanı Raymalı Ağa'nın hikâyesi, "Gün Uzar Yüzyıl Olur" daki ikinci halk edebiyatı motifidir. Zaripa'yı deliler gibi seven Yedigey, Raymalı Ağa ile kendi arasında herhangi bir ortak yan görmemekle birlikte, onun hikâyesinde kendi dertleriyle uzaktan bir çağrışım, acılarına bir benzerlik bulur. Aynı hikaye, Abutalip'in ölümle neticelenecek tutuklanmasının sebepleri arasındadır.

"Sanat yapıtının kendine özgü bir varlığı, günlük yaşamın yasalarından ayrı yasaları vardır. Yapıta uygun düşen her şey gerçektir; bu yüzden meleklere, hortlaklara, ancak romana uygun düşmüyorsa karşı çıkılabilir."(7)

Yazarın bu eserini öncekilerden farklı kılan bir husus da, hayalî bir mekânda, hayalî şahıslar tarafından gerçekleştirilen hayalî bir hadiseyi kullanmasıdır. "Parite", "Demiurg", "Tramplen", "Konvetsiya", "Orman Göğsü" kavramları etrafında vuku bulan ve eserin ikinci temel vak'asını tayin eden hadise, tamamen yazarın muhayyilesinin mahsûlüdür. Eser, bu muhayyel vak'a ile bilim-kurgu romanlarına yaklaşır. Menfaat düşkünü insanların idareci oldukları müddetçe insanoğlunun idealindeki hayata hiç bir zaman kavuşamayacağı hakikati, muhayyel bir vak'a ile dile getirilir. Diğer taraftan, Kazakistan'ın Semey bölgesinde ve diğer yerlerde yapılan, insanların hayatını ve ekolojik dengeyi alt üst eden nükleer çalışmalar, yazar Aytmatov'un titizlikle üzerinde durduğu konulardır.

"Aytmatov'un sanat prensibi" hayalî gerçek ve hayalin gerçeğidir. Bunun hakkında yazar şunları söylüyor: Hayalî şey, bizim, hayatı yeni ve beklenmedik bir ışıkta görmemize yardım eden metafordur. Meteforlar, özellikle zamanımızda, yalnızca bilimsel ve teknolojik gelişmelerin geçmişin fantazilerine yaptığı saldırıdan değil, içinde yaşadığımız fastastik dünyadan dolayı bir ihtiyaç haline geldi."(8)

Yazar, "Dünyanın hayalî (fantastik) tabiatını hissetmeden çağdaş düşüncenin imkânsız olduğunu mu demek istiyorsunuz?" sorusunu, "Kesinlikle, özellikle bu gün, her birimiz robot veya insan olmak tercihi ile karşı karşıya olduğumuzdan dolayı"(9) şeklinde cevaplandırır.

---

(7) E.M. FORSTER, "Düşsellik", Roman Sanatı, İst., 1985, s.153.

(8) Vladimir KORKİN, "Tercih: Robot Veya İnsan Olmak, Cengiz Aytmatov ile Söyleşi", Çev: Orhan Söylemez, Türk Dili, S:495, 1993, s.204.

(9) _____, s.204.

Yazarın şimdiye kadar tahlil ettiğimiz ve bundan sonra tahlil edeceğimiz eserlerinde de gördüğümüz bir diğer ortak hususiyet, hepsinde belli bir zamanda ve mekânda başlayan, gelişme süreci ve ne zaman neticelendiği kolaylıkla tespit edilebilen vak'aların işlenmesidir. Vak'aları geliştirirken başvurduğu usûllerden birisi de, ileriki sayfalarda bütün teferruatıyla anlatılacak hadisenin, önceden bir cümleyle, kimi zaman tüm alenîliliği ile, kimi zaman da biraz müphemliğe büründürülerek bildirilmesidir.

Kazangap'ın toprağa verileceği gün, Büyük Okyanus'ta Aleut Adaları'nın güneyinde bulunan "Konventsiya" uçak gemisi, bazı yeni hadiseler gebedir:

"Bilimsel araştırma gemisinde de birtakım değişiklikler göze çarpmaktaydı. "Demiurg" tasarısını yürüten Amerikan ve Sovyet ortak genel yöneticilerinin direktifi üzerine "Parite" istasyonunda geçen olağanüstü durumun haberini alan biri Sovyet, biri Amerikalı iki uzay haberleşme operatörünün, olayla ilgili bilgiler dış dünyaya sızmasın diye, dışarı ile bütün bağlantıları geçici bir süreyle fakat kesin bir biçimde kesilmişti." (s.51)

"Konventsiya"daki ~~iki~~ tarafın yetkililerini böyle bir kararı almaya mecbur eden olağanüstü durumun mahiyeti sonraki sayfalarda öğrenilir.

"Konventsiya"da Amerikan ve Sovyet yetkili kurul üyelerinin durumu değerlendirmek amacıyla yaptıkları görüşmeler, başlar başlamaz kesilir. Çünkü "Parite"ye varan denetleyici uzay adamları, istasyonun eski görevlileri olan 1-2 ve 2-1 numaralı uzay adamlarının komşu galaksiden, Orman Göğsü gezegeninden gönderdikleri ilk bilgileri "Konventsiya"ya iletmişlerdir. "Parite"dekilerin "Konventsiya"ya ne tür bilgiler ulaştırdığı, s.98'de öğrenilir. Aradaki sayfalar öbür vak'aya ayrılmıştır.

Kimi sayfalarda da "Bu karşılaşmanın Yedigey ile Ukubala'nın tüm yaşamlarını etkileyeceğini o zaman kim bilebilirdi?" (s.73), "Orada bütün yaşamını geçireceğini nereden bilecekti" (s.76), "Sonradan öyle zamanlar oldu ki, talih Boranlı'da onu böyle bir aileyle karşılaştırdığı için kendisine acıdı." (s.121), "O anda gemide yeryuvarlağının tümünü ilgilendiren önemli bir kararın verilmekte olduğunu kimse bilemezdi." (s.112), "Ama işin sonunun neye varacağını bilseler salar mıydı onu ahırdan?" (s.248) gibi eserin kurgusu için zaaf olarak kabul ettiğimiz cümleler kullanılır.

Birbiriyle hiç ilgisi yokmuş gibi görünen iki temel vak'anın, bir süre sonra birleşeceği, benzer tarzda kurulmuş cümleler ile aktarılır:

"Fakat ilerde onları, daha önce akıllarının ucundan bile geçiremedikleri bir durum bekliyordu. Pek inanılır gibi görünmese de Sarı Özek uzay alanında onları bekleyen, onlarla yakından ilintili bir durum bu." (s.98)

"Gün Uzar Yüzyıl Olur", sadece hacim bakımından değil, "olay örgüsü"nün taşıdığı mahiyet bakımından da yazarın önceki eserlerinden ayrılır. "Cemile", "İlk Öğretmen", "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Toprak Ana", "Oğulla Görüşme", "Kızıl Elma" çember şeklindeki; "Yüz Yüze", "Beyaz Gemi", "Babadan Kalan Yadigâr", "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" ise ilmikli çizgi biçimindeki olay örgüsüyle yazılmış eserlerdir.

Tahliline çalıştığımız eser ise, ihtiva ettiği "iki temel vak'a" dan dolayı "paralel iki çizgi" halinde gelişen olay örgüsüne sahiptir. Olay örgüsü, "paralel iki çizgi"halinde düzenlenen eserlerde vak'a "iki veya daha fazla vak'a zincirinden meydana gelir. Bunlar bazı noktalarda kesişirler. Bir hâdise belirli bir noktaya kadar nakledilir, sonra bir diğerine geçilir."(10)

"Gün Uzar Yüzyıl Olur"da esas olarak iki ana olayın var olduğunu ve birbirine paralel bir şekilde eserin sonuna kadar ilerlediğini ve bu iki olayın eserin sonunda uzay üssü haline getirilen Ana-Beyit mezarlığında birleştiğini görürüz. Ancak bu olayların bir tanesi (uzaydaki) düz çizgi halinde gelişirken, diğeri Yedigey'in geçmişe dair bazı şeyleri hatırlaması ve bazı efsaneleri anlatmasıyla geriye dönüşlerle ilerleyen ilmikli olay örgüsü şeklinde gelişir."(11)

Eserin ilk vak'asının, Kazangap'ın ölümü ve cenazesinin, vasiyeti gereği Sarı Özek'teki kutsal Nayman - Ana mezarlığına götürülüşü olduğunu daha önce de belirtmiştik. Bu temel vak'a, romanın baş kahramanı olan ve yazarın, kendisine sözcülüğünü emanet ettiğini düşündüğümüz Boranlı Yedigey'in sık sık geçmişe dönmesi, mâzinin acı ve tatlı anlarını hatırlamasıyla zenginleştirilir.

Yedigey, bir gece, her zamanki gibi Boranlı istasyonundan geçen trenleri ilk vagonundan son vagonuna kadar uğurladığı sırada, makasçı kulübesine hızlı adımlarla, yüzünde derin bir üzüntüyle gelen karısı Ukubala'dan, dostları Kazangap'ın öldüğünü öğrenir. Ukubala'yı, topu topu sekiz evden ibaret olan Boranlı durağında yaşayan insanları uyandırması, onlara Kazangap'ın öldüğünü haber vermesi için geri gönderir. Kendisi de, ertesi gün neler yapacak-

---

(10) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Vak'a Tipleri, Vak'a", Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ank., 1984, s.67.

(11) Yrd. Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN, "Gün Olur Asra Bedel Romanında Olay Örgüsü, Zaman ve Muhteva ilişkisi", Yayınlanmamış yazı.

larını düşünmeye başlar. O an, şimdi artık aralarında olmayan Kazangap'la geçirdiği günler aklına gelir:

"Yedigey şöyle bir düşününce, dönen burgularıyla karları alıp alıp uzaklara püskürten uzun bıçaklarıyla iki yana iten çeşit çeşit kar makineleri gelmeden önce demiryolunu tıkayan karları temizlemek için Kazangap ile birlikte neler çektikleri aklına geldi. Sanki o günlerin üstünden yıllar geçmemiş gibiydi. 1951 - 1952'lerde ne şiddetli kışlar geçirmişlerdi!..." (s.21)

Nöbetçi hareket memuru Şaymerden'in aramasıyla çalan telefonun zili, Yedigey'i, Kazangap ile ilgili hatıralardan alıp hâlihâzıra döndürür.

Boranlı durağına 1951 senesinin sonlarında gelen ve Kazangap öldüğünde çoktan oradan taşınmış olan Kuttıbayev ailesinin hayat maceraları da (Abutalip ile Zaripa'nın evlilikleri, onların, Boranlı'da yaşamak zorunda kalışları, Abutalip'in tutuklanması ve sonunda ölüm haberinin duyulması, Zaripa'nın çocuklarıyla Boranlı'dan ayrılması), hâlihâzır içinde gerçekleştirilen mâziye dönüşlerle verilir:

"1951 yılının sonlarıydı. Kışın soğuk günlerinden birinde durağa bir aile gelmişti: Karı-koca, iki de küçük oğlan. Büyüğün adı Daul'du, beş yaşındaydı. Ermek adındaki küçük ise üç yaşında. Baba Abutalip, Yedigey'in yaşıtı bir öğretmendir. Savaştan çıkar çıkmaz askere çağrılarak cepheye gönderilmişti. Karısı Zaripa ile evlenmeleri savaşın bitimine rastlamalıydı, belki de biraz sonraydı. Zaripa da aynı okulda küçük sınıfların öğretmeniydi. Evlenmişler, birkaç yıl çalışmışlar, sonra alınyazıları onları Sarı Özek bozkırının ortasındaki Boranlı'ya atmıştı." (s.109)

Mâzi, sadece yakın geçmişte yaşanan bizzat şahit olunan hadiselerden ibaret değildir. Üzerinde yaşanılan Sarı-Özek bozkırlarının da bir tarihi, mâzisi vardır. Bu mâzi, Nayman Ana Efsanesi ile verilir. "Raymalı Ağa ile Kardeşi Abdilhan'ın Öyküsü"nün anlatıldığı sayfalarda mâzinin bir başka boyutu yaşatılır. Bu ve buna benzer geriye dönüşlerle bağlı olarak ilerleyen ilk vak'anın "ilmikli" tarzda düzenlenmesine mukabil, ikinci vak'a "düz bir çizgi" halinde seyreder.

Amerika ile Sovyetler Birliği arasında varılan bir anlaşmaya göre hazırlanmış "Demiurg" tasarısı gereğince bir buçuk yıldan fazla süreden beri dünya çevresindeki "Tramplen" yörüngesinde dönen "Parite" uzay istasyonunda ortaya çıkan olağanüstü bir durum üzerine, Büyük Okyanus'ta, Aleut adalarının güneyinde, Vladivostok ile San-Francisco, kentlerine eşit uzaklıktaki bir bölgeye yerleşen "Konventsiya" uçak gemisinde, iki taraf yetkililerinin durumu değerlen-

dirmeleri, bunun için kimi zaman ayrı, kimi zaman da hep birlikte toplantılar düzenlemeleri, bu toplantılar neticesinde aldıkları kararları uygulamaya geçirmeleri, birbirini takip eden vak'a silsileleri halinde sunulmuştur.

Boranlı'dan hareket eden cenaze alayının, merhum Kazangap'ı defnedecekleri kutsal Ana-Beyit mezarlığının, Sovyetler Birliği'nin uzay kenti "Sarı - Özbek 1" sınırları dahilinde kaldığı gerçeği ile yüzyüze gelmeleri, eserdeki iki vak'a zincirinin kesişmesi mânâsındadır.

Yedigey'in, Kazangap'ın öldüğü gece demiryoluna gelen tilkiyi ve uzay alanından fırlatılan roketin bir top ateş olup karanlık gökyüzünde gözden silinişini bir türlü unutamayışının ve özellikle roketi sık sık aklına getirmesinin birbiriyle ilgisizmiş gibi görünen iki vak'anın bir süre sonra kesişeceğini ima etmesi bakımından, romanın kurgusunda farklı bir yeri vardır.

Yedigey, makascı kulübesinde nöbet tuttuğu günlerden birinde, geceyarısı yanına gelen hanımı Ukubala'dan dostları Kazangap'ın öldüğünü öğrenir. İkiside dostlarını kaybettiklerine çok üzülür. Boranlı'da kendilerinden başka yakını olmayan Kazangab'ın cenazesini kaldırmak Yedigey'le Ukubala'ya düşmektedir. Ukubala, istasyonda yaşayan diğer insanları uyandırır, Yedigey de ertesi gün yapılacakları düşünmeye başlar.

Nöbetçi hareket memuru Şaymerden, Yedigey'e, Kazangap'ın başında beklemenin gereksiz olduğunu, bu yüzden yerine kimseyi gönderemeyeceğini söyler. Yedigey onu ikna etmeyi başarır. Durağa uğrayan bir katarın makinistiyle, Kazangap'ın Kumbel istasyonunda oturan kızı Ayzada'ya ve ayyaş güveyine haber gönderir. O sırada istasyona gelen Edilbay'a görevi teslim eder. Eve giderken 40 km kadar uzaklıktaki Sarı - Özbek uzay alanının bulunduğu yerden bir alev fışkırdığını görür. Bu roket, "Parite" uzay istasyonunda meydana gelen olağanüstü bir durumdan dolayı fırlatılmıştır. Aynı saatte Nevada'dan da bir ABD uzay gemisi gönderilmiştir. Yedigey, gece yarısı füze gönderilmesine bir türlü mânâ veremez.

Kazangap'ın il merkezinde bir devlet dairesinde çalışan oğlu Sabitcan'ın, babasının ölümünden habersiz, bir yük treniyle Boranlı'ya gelişi, Yedigey'i sevindirir. Ancak bir süre sonra sevinmekte acele ettiğini anlamakta gecikmez. İşlerinin çokluğundan şikâyet eden, âmirinin kendisine kızmasından çekinen Sabitcan, babasını gömmek için, Boranlı durağının aşağı - yukarı 30 km uzaklıktaki kutsal Ana Beyit mezarlığına gitmenin gereksizliğinden bahseder. Yedigey, ona, babasının ölmeden önce kutsal mezarlığa gömülmeyi vasiyet ettiğini söyler. Dostu Kazake'yi Ana-Beyit'e götürmek için, kendisine ondan kalan

Karanar'ını hazırlamaya, ona yakışır bir şekilde süslemeye başlar.

Cenaze merasimi için hazırlıkların tamamlanmak üzere olduğu sırada merhumun kızı Ayzada, cesedin üzerine kapanacak yana yakıla ağlamaya, çocuklarından, kocasından şikâyet etmeye başlar. Ayzada'nın bu tavrını bir Kazak kızına yakıştıramayan Sabitcan, kızkardeşi ile kavgaya tutuşur. İşe bir köşede sus-pus oturan damat da karışınca kavga büyür. Erkekler araya girerek kavga edenleri yatıştırır, Yedigey, onları kovmakla tehdit eder. Uzun Edilbay Kazangap'ın evindeki erkekleri, kendi evine çay içmeye çağırır. Sabitcan, ukalaca davranmaya orada da devam eder.

* * *

Büyük Okyanus'ta San-Francisco ile Vladivostok şehirlerine eşit uzaklıkta, Aleut adalarının güneyinde, Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki gezegen bilim tasarısı "Demiurg"a göre ortak Yönetim Merkezi'nin bilimsel - stratejik bir karargâhı olan Konventsiya uçak gemisinde olağanüstü hal ilân edilir. Gündüz saat 11'e doğru, gemiye, beş dakikalık arayla iki tarafın yetkili kurullarının gelmesi beklenir. "Demiurg", dünyamız ölçülerine göre akıl almaz büyüklükte gizli enerji kaynaklarına sahip "x" gezegenin madenlerini işleme gayesini taşıyan bir tasarıdır. İşlerin en yoğun olduğu bir zamanda"Parite"de görev yapan iki uzay adamının kayboluşu, Konventsiya'dakileri telaşlandırır. Ortak yönetim merkezi, aynı anda hem Nevada'dan, hem de Sarı Özek'ten iki uzay gemisini, birer uzay adamıyla Parite'ye gönderir. Parite'ye varan iki uzay adamı, istasyonun seyir defterinde biri ingilizce, diğeri Rusça yazılmış iki mesaj bulurlar. Bunu Konventsiya'dakilere de bildirirler. Araştırma gemisindekiler, haberleşmeyi sağlayan nöbetçi operatörler haricinde herkesi dışarı çıkarırlar. Parite'den gelen mesajı bundan sonra dinlemeye başlarlar.

İki kozmonot, mesajda, epey zamandan beri eşit aralıklarla, hep belli vakitlerde, aynı aralıklarda, düzenli bir biçimde verilen telsiz sinyalleri aldıklarını, yaptıkları incelemeler sonucunda dünya dışında da hayatın ve canlı varlıkların olduğunu öğrendiklerini bildirmektedirler. İstasyonlarına esrarengiz bir şekilde gelen telsiz sinyallerine kendileri de aynı frekansta sinyaller göndermişler, onlardan da eş-zamanlı sinyaller almışlardır. Uzayda kendileri haricinde başka canlıların da varlığı onları heyacanlandırmıştır. Yabancı gezegenlilerle karşılıklı bilgi alış verişinde bulunmuşlar, insanlık için olumlu neticeler vereceğini düşünerek "Orman Göğsü" gezegenine doğru yola çıkmışlardır.

"Konventsiya"da, hem Amerikan, hem Sovyet yetkili kurul üyelerinin katılacağı bir toplantının yapılmasına karar verilir. "Parite"dekilerin Orman- Göğ-

sü gezegeninden aldıkları bilgileri "Konventsiya"ya göndermesi, toplantıyı yarıda keser.

* * *

Boranlı Yedigey, o gece yatmadan önce Müslüman geleneğine uyarak, Edilbay'ın getirdiği suyla Kazangap'ı yıkar ve kefenler. Ardından kendisi de traş olur, ceketinin yakasına savaş madalyalarını, kahramanlık nişanlarını, başarı şeritlerini iliştirmeyi de ihmal etmez. Boranlı'ya gelişi, oraya yerleşmesi bir bir gözünün önüne gelir.

Yedigey, 1944'te savaşta yanına düşen bir Alman bombasından sakatlanınca, tedavi gördüğü hastanenin doktoru tarafından memleketine, Aral gölünün kıyılarındaki Jangeldin köyüne gönderilmiştir. Savaşa giderken altı aylık olan oğlunun öldüğünü öğrenmek Yedigey'i üzer. Sürekli başı döndüğü için eski mesleği olan balıkçılığa da devam edemez. Savaştan önce kurdukları balıkçı birliğinin yerinde de yeller esmektedir.

Yedigey ile Ukubala, demiryollarında çalışmak niyetiyle Jangeldi'den ayrılırlar. Bir süre, istasyonlarda karşılarına çıkan her işi yaparlar. Kumbel istasyonunda aldıkları bir kömür boşaltma işinde çalışırken istasyona bir iş için gelen Kazangap'la tanışırlar. Onun, Aral gölü kıyılarındaki bir köyden olması, kaynaşmalarını kolaylaştırır. Kazangab, onları Boranlı'ya götürür.

Yedigey ile Ukubala, bir süre, Kazangap'ın evinde kalırlar. Daha sonra yol işçilerinin kaldığı barakalardaki odalardan birine taşınırlar. Kazangap'la karısı Bökey, ikinci yavrusunu, Karanar'ı doğuran sağmal develeri Akbaş'ı misafirlerine verirler. Temiz hava ve deve sütü, Yedigey'i eski sağlığına kavuşturur.

Sabahın erken saatlerinde, Boranlı'da bütün hazırlıklar tamamlanmıştır. Kazangap'ın bir keçeye sarılmış, üstünden yün iplerle bağlanmış cenazesi, bir traktörün çektiği vagona koyulmuştur. Yedigey, cenazenin başında rahmetli arkadaşını öven küçük bir konuşmadan sonra beş kişiyle Ana-Beyit mezarlığına doğru yola çıkar. Geride kalanlara, akşama verilecek anma yemeğine hazırlanmalarını söyler.

Cenaze alayının en önünde Karanar'la Yedigey vardır. Sabitcan, "Belarus" marka traktörün sürücüsü Kalıbek'in yanındadır. Ayzada'nın sarhoş kocası, Kazangap'ın naaşının yanına oturur. En geride ise Jumagali'nin sürdüğü bir kazma makinası yer alır. Yedigey'in Boranlı'dayken bağlamayı unuttuğu köpeği Jolbars da peşlerine takılır.

* * *

O sırada "Konventsiya" uçak gemisinde "Parite"den gönderilen bilgileri değerlendirmek amacıyla toplantılar yapılır. Eş yetkili uzay adamları 1-2 ve 2-1, Orman - Göğsü gezegeniyle ilgili öğrendiklerini Parite'ye de gönderirler. Orman Göğsü gezegeninde yaşayanların çok ileri, çok modern, yüksek düzende bir yaşama bilincine sahip oldukları aşikârdır. Savaşı hiç bilmeyen Orman Göğüslüler, dünyalılarla bağlantı kurmak, onların problemlerini çözüme kavuşturmak amacındadırlar. Bu yüzden, dünyalıların kendilerini davet etmelerini beklerler. Gezegenlerindeki en büyük sorun, yeni yeni başlayan "iç kuraklık"tır.

Eş yetkili uzay adamları, Orman - Göğüslülerin dünyaya gelme taleplerinin, Birleşmiş Milletlerde görüşülmesini ve görüşme sırasında hiç bir ülkeye veto hakkının verilmemesini isterler. Ancak her şeyden önce dünyanın, böyle mükemmel bir medeniyetle anlaşma yapmaya hazır olup olmadığını tespit edilmesi gerektiğinin de farkındadırlar.

Yetkili kurulların "Parite"deki olanları değerlendirmek için "Konventsiya" uçak gemisinde ayrı ayrı yaptıkları toplantılar sona erer. Her iki kurul, daha üst merci'lere danışmak için uçak gemisinden ayrılır.

* * *

Cenaze alayı, güneş Sarı - Özek bozkırının tepesine kıpırdamadan yerleştiği öğle saatlerinde yolun üçte birini bitirmiştir. Yaz sonunun suskun, hüzünlü bozkır havası ve Karanar'ın ölçülü adımları, Yedigey'i eski günlere götürür.

1951 senesinin sonlarında, durağa, öğretmen karı - koca Abutalip ile Zaripa ve çocukları Daul ve Ermek'ten oluşan dört kişilik bir aile gelmiştir. Ailenin birbiriyle son derece uyumlu fertleri, kendilerine verilen her görevi, sessiz sakin yerine getirmeye çalışır.

Abutalip, 1943 yılında bir grup savaş esiri ile birlikte Güney Bavariya'daki kampından kaçarak, Yugoslav partizanlarının arasına karışmış, onlarla birlikte savaşmaya devam etmiştir. Yugoslavlarla birlikte o da savaş madalyası almış, hakkında gazetelerde yazılar çıkmıştır. Savaştan dönünce il merkezindeki bir okulda coğrafya öğretmenliğine devam etmiş, meslektaşı Zaripa ile hayatını birleştirmiştir.

Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerin eskisinden farklı bir boyut alması, Abutalip'in "suçlu" olarak görülmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Stalin'in emrine karşı çıkarak, esir düştüğünde "intihar" yerine kaçmayı tercih eden Abutalip'in suçları ikiye katlanmıştır. Eski bir savaş tutsağının yeni

nesle öğretmenlik yapamayacağı gerekçesiyle görevinden alınır. Karısı ve iki çocuğu ile birlikte birçok yeri dolaştıktan sonra Sarı - Özek bozkırındaki Boranlı'ya gelirler.

* * *

San - Francisco'dan ve Vladivostak'tan kalkan uçaklar, "Konventsiya"ya öğleye doğru inerler. Kurul üyelerince yapılan kapalı oturumlardan sonra, eş yetkili uzay adamları 1-2 ve 2-1'e, hiç bir faaliyete geçmemelerini iletmek üzere "Parite" ye acele bir telgraf çekilir.

* * *

Ana - Beyit mezarlığına doğru yol alan cenaze alayının önünde iki saatlik bir yol kalmıştır. Sürekli geçmişi düşünen Yedigey, bu sefer de dostu Yelizarov'un Sarı - Özek bozkırlarının verimli ve bereketli yılları ve bozkırdaki yerli oymaklarla uzun yıllar savaşan Juanjuanlarla ilgili anlattıklarının hatırlar.

Kazaklar, Sarı - Özek'i büyük bir kuraklığın yaşandığı yıllarda da terketmemişlerdir. Savaştan sonra, bozkır, eski canlılığına kavuşturulmaya çalışılmıştır. O günlerde geniş bozkırın ortasına, tren yoluna asfalt yolla bağlanan "Posta Kutusu" adı verilen bir uzay kenti kurulur. Orada mâziden kalan tek şey, devenin çift hörgücü gibi birbirine benzer iki tepe (ikiz - Tepe)nin üzerinde kurulu, Sarı - Özeklilerin kutsal Ana - Beyit mezarlığıdır. Mezarlık, adını Sarı Özek halkının dimağlarından silinmeyen Nayman Ana efsanesinden almıştır. Nayman ana, oğlu Jolaman'ı, insanın en kutsal özü olan hafızayı kendilerine özgü bir usûlle yok eden barbar Juanjuanlar'a kaptırmış, sonunda mankurtlaşmış oğlu tarafından öldürülmüş talihsiz bir kadındır.

* * *

"Konventsiya"dakiler, "Parite"dekilere, eş yetkili uzay adamları 1-2 ve 2-1'in yörünge istasyonuna ne zaman döneceklerini araştırdıklarını, bu konuda direktiflerini beklemelerini bildirirler.

* * *

1952 yılının yaz sonu ile güz başlangıcının Yedigey'in mâzisinden tatlı bir hatırası vardır. Kavurucu sıcağın ortasında ansızın bir yağmur yağması, Sarı - Özeklilerin nadir rastladığı bir hadisedir. İşte böyle ender günlerden birinde, yağmur altında tepeden tırnağa ıslanmalarına aldırmadan halay çekmeye devam eden Kuttıbayev ailesinin sevincine, Yedigey ile kızları Saule ve Şarapat da ortak olur. Yedigey, Zaripa'nın ne denli güzel bir kadın olduğunu o gün farkeder.

* * *

"Konventsiya"da, kapalı kapılar ardında yapılan toplantı, hâlâ devam etmektedir. Toplantıya, Orman Göğsü gezegeninden gelen iletişim kurma teklifini en ince teferruatına kadar değerlendirmekte, bunun olumlu olumsuz yönlerini tespit etmeye çalışmaktadırlar.

* * *

Kuttıbayev'lerin Boranlı'ya kesin olarak yerleşmeleri, oradaki herkesi sevindirir. Kazangap ile Yedigey onlara her konuda yardım ederler. Abutalip savaş hatıralarını, Yugoslav partizanlarıyla birlikte geçirdiği eski günleri kaleme alır, her biri bir tarih olan güzel halk türkülerini, Sarı Özek efsanelerini derler. Kendi çocuklarıyla Yedigey'in çocuklarına öğretmenlik yapar.

Noeli hiç kutlamayan Boranlılar, 1953 yılının son gününü, Kuttıbayev'ler sayesinde çok farklı geçirirler. Sevinçleri fazla uzun sürmez, 5 Ocak 1953'te Boranlı'ya gelen sorgu müfettişlerinden akdoğan bakışlı Tansıkbayev, duraktaki herkesi sorguya çeker.

Tansıkbayev, Abutalip'in yazdığı "Partizan Defterleri'nden bir sayfa açarak orada İngiliz albayından bahsedildiği halde Stalin'in adının hiç geçmediğini gösterir. Ona göre İngiliz istihbaratıyla bir ilişkisi bulunan Abutalip, bir Stalin düşmanıdır. Boranlı'da okul açarak çocuklara zararlı şeyler öğretmektedir. O, toplumcu eğitime, kollektif zihniyete karşı bir insandır. Onu, derebeylik geçmişini anlatan bir yazar olarak gördüğü Muhtar Ayvazov'a benzetir. "Raymalı Ağa ile Kardeşi Abdilhan'ın Öyküsü" nü derleyen Abutalip, ahlâkça çökmüş bir soysuzdur.

Aynı günün gecesinde, çizmeleri biribirinin aynı üç kişi, Abutalip'i götürmek için yanlarına alırlar. Daha sonra sorgulamak üzere Alma - Ata'ya götürürler.

* * *

Büyük Okyanus'ta, vakit öğle yarısını geçtiğinde, "Konventsiya"dan "Parite" ye "Orman - Göğsü"ne giden eş yetkili uzay adamlarının yeni bir emir alıncaya kadar yerlerinde kalmalarını bildiren üçüncü bir telgraf çekilir.

"Orman Göğsü" gezegeninin bulunması, iki ülke arasında bilimsel - teknik imkânları güçlendirme temeline dayanan "Demiurg" tasarısını ikinci plâna iter. Sorunun değerlendirilmesi sırasında görüş ayrılıkları, ateşli tartışmalara yol açmış, bir savaşı bile düşündürmeye başlamıştır. İki taraf yetkilileri, marjinal ta-

virlardan kaçınmanın daha doğru olacağını ileri sürer. Çünkü asıl önemli olan, insanlığın böyle bir medeniyetin varlığını öğrenmesinin doğuracağı sonuçlardır.

"Ortak Yönetim Merkezi", "Parite"ye, dünya dışı bir uygarlığı ortaya çıkaran uzay adamlarına iletilmek üzere bir bildiri gönderir. Bildiriyle, istenmeyen insanlar ilân edilen eş yetkili uzay adamlarının "Parite"ye ve dünyaya dönmeleri yasaklanır. "Orman Gögüs"lülerle hiçbir şekilde iletişim kurulmamaya karar verilir. Uzay boşluğuna yabancı gezegenlerin sızmasını önlemek için dünyanın etrafını bir çemberle sarılması esas alınır.

"Parite"nin yönü ve yörüngesi değiştirilir. "Konventsiya", tarafsız bir ülke olan Finlandiya'ya verilir. "Demiurg" tasarısı bir süreliğine askıya alınır. "Orman Gögsü"nden gelen bütün bilgiler, toplantı tutanakları, her türlü döküman yok edilir. İki tarafın yetkileri bir süre sonra "Konventstiya"dan ayrılırlar.

* * *

Sisli, karlı ocak ayı, bütün Boranlıları, özellikle Yedigey'le Kazangap'ı çok yorar. Abutalip'in götürülmesinden sonra, büyük oğlu Daul, anjine yakalanır. Zaripa, gece gündüz, makasçı olarak çalışır. Ocak ayı geçtiği halde, Abutalip'ten hiç bir haber alamayışları, onları tedirgin eder.

Abutalip'in mutlaka geriye döneceğine, serbest bırakılacağına inanan Yedigey, çocukları yalanlarla oyalar. Zaripa'nın kocasıyla görüşmek, durumu öğrenmek için yazdığı dilekçeler cevapsız kalır.

Kazangap, şubat ayının son günü, oğlu Sabitcan'ı Kumbel'deki yatılı okula götürdüğü sırada istasyon şefi Çernov'dan Abutalip'in enfarktüs (kalp yetmezliği)ten öldüğünü öğrenir. Zaripanın dilekçelerinin cevabı da Çernov'dadır.

Yedigey'le Kumbel'e gelen Zaripa, dilekçeleri alıp acı gerçeği öğrendiğinde hıçkırıklarına engel olamaz, o sırada radyo, Stalin'in ölümünü matem müzikleriyle duyurmaya çalışır.

Zaripa'nın tek düşüncesi, Abutalip'ten hatıra kalan çocukları, yetiştirmektir. Yedigey, onların hayatında babalarının yarattığı boşluğu doldurmak için elinden geleni yapar. Abutalip'in çocuklarına masallar anlatmak en büyük zevkidir. Onlara Aral gölünü, bu gölle ilgili hatıralarını da anlatır. Diğer yandan ilk gördüğü günden beri dikkatini çeken Zaripa, onun hayâllerini süsleyen bir sevgili oluverir. Yakınlarına gönderdiği mektupların, telgrafların cevabını alamayan Zaripa ise çocukları için Boranlı'dan gitmeyi, başka bir yere yerleşmeyi düşünmektedir.

Bu arada çiftleşme zamanı gelen Karanar, Yedigey'in başını belâdan belâya sokar. Ak-Moynak'tan Kospan, Karanar'dan çektiklerini bir mektupla Yedigey'e bildirir ve ondan devesini götürmesini ister. Karanar'ı almaya gelen Yedigey'i göndermez, onu evinde misafir eder. O gece, durak şefi, sözü sohbeti yerinde, Kazak geçmişini çok iyi bilen Erlepes'i de çağırır. Erlepes'in çaldığı tamburun tellerinden çıkan yanık, içli ezgiler, Yedigey'i hayâllerine, hatıralarına götürür. "Raymalı Ağa ile Abdilhan'ın öyküsü"nü baştan sona zevkle dinler.

Yedigey, Karanar'ı binbir güçlükte yatıştırdıktan sonra, Boranlı'ya döner. Orada onu acı bir sürpriz beklemektedir: Zaripa çocuklarını yanına alarak Boranlı'dan ayrılmıştır. Yedigey, suçlu olarak gördüğü Karanar'ı, Sarı Özek bozkırının ortasından öldüresiye döver. Zaripa ve çocukları olmadan Boranlı'da yaşamanın imkânsılığını düşünür. Boranlı'dan taşınma kararını Kazangap'a da açar. Ona doğru yolu gösteren, düşünerek hareket etmesini söyleyen, yine dostu Kazangap olur. Ona olan borcunu, vasiyetini yerine getirmek, cenazesini Ana-Beyit'e götürmekle ödemeye çalışır.

Malakumdıçap deresini aşıp Ana - Beyit mezarlığının bulunduğu bölgeye ulaşan cenaze alayı, geçit vermez tel örgüleri karşılarında buluverince çok şaşırırlar. Sabitcan'ın homurdanmayı andıran konuşmaları arasında çıkış yolu bulmaya çalışırlar. Beş kilometre ilerde bulunan ikinci yola yönelirler. Kapıdaki nöbetçi genç asker onları durdurur, yasak bölge olduğu için içeri girmelerine izin vermez. Yedigey, girmekte ısrar eder. Sabitcan'ın sendika bölge Sovyeti üyesi olduğunu söyleyerek araya girmesi de sonuç vermez. Edilbay'ın telefonla görüştüğü Tansıkbayev adlı nöbetçi âmir, biraz sonra geleceğini bildirir.

"Tansıkbayev"ismi, Yedigey'e, Abutalip'i tutuklayan sorgu müfettişini hatırlatır.

1956 yılında Kumbel'de, bütün demiryolcuların çağrıldığı bir toplantı düzenlenir. O toplantıda KGB'nin baş yetkilisi Beriya, yerden yere çalınır. O an Tansıkbayev'i hatırlayan Yedigey, şimdi parti yöneticiliğine getirilen Çernov'a, onun da yargılanması gerektiğini söyler. Çernov, durumu, Alma - Ata'daki parti yetkilileriyle görüşmesini önerir. Yedigey'e Alma - Ata'da değerli dostu, araştırmacı Yelizarov yardım eder.

Boranlı Yedigey, üç hafta sonra Alma - Ata'dan gönderilen bir yazıdan Abutalip'in aklandığını, kovuşturma kararının çalıştığı yerde, topluluk içinde okunacağını öğrenir. Bu resmî yazıyla birlikte Yelizarov'dan da bir mektup alır. Yelizarov, Tansıkbayev'in görevden alındığını, rütbelerinin indirildiğini, kovuşturmaya uğradığını, Kuttıbayev ailesinin Pavlador'da olduğunu, bir okulda öğret-

menlik yapan Zaripa'nın yeniden evlendiğini haber verir.

Teğmen Tansıkbayev, giriş kapısının önünde bekleyen cenaze alayındakilere, yabancıların içeriye girmesinin yasak olduğunu söyler. Cenaze alayı çaresiz geriye döner. Sabitcan'ın cenazeyi Boranlı'ya geri götürme fikrine karşı çıkan Yedigey, dostu Kazangap'ın Nayman Ana'nın oğlu için ağıt yaktığı Malakumdıçap yarına defnedilmesini ister. sonunda isteğini kabul ettirir. Jumagali, "Belarus" marka yol kazma makinesini çalıştırıp, mezarı kazmaya başlarlar.

* * *

Sarı Özek uzay alanındaki yetkililer, iki günden beri geceli gündüzlü çalışmakta, "çember" hareketini uygulamaya geçirmek için son hazırlıklarını tamamlamaktadırlar.

Aynı anda hem Sarı - Özek'ten, hem de Nevada'dan uzaya fırlatılacak iki roket, dünyanın etrafında, doğu - batı, kuzey - güney düzlemlerinde çember oluşturacaklardır. Orman Göğsü gezegenindeki iki dünyalının ısrarlarına hiç kimsenin alındırış ettiği yoktur.

* * *

Mezar kazma işinin tamamlandığını gören Yedigey, matarasındaki suyla apdest alır, cemaatin önüne geçer, yüzü kutsal Kâbe'ye dönük, elleri havaya açılmış bir vaziyette Allah'a dua etmeye başlar. Diğerleri de onu izler. Yedigey, Kazangap'ın defnedilmesinden sonra, Edilbay'a, kendisinin de dostunun yanına gömülmesini vasiyet eder. Boranlı'ya doğru yol alırlarken, Sabitcan'a yetişir, Ana - Beyit mezarlığının durumunu görüşmek için il merkezine gitmeyi önerir. Sabitcan, böyle işlere vakit ayıramayacağını söyler.

Yedigey, diğerlerine anma yemeği için acele etmelerini söyler. Uzay alanına gidip, en yetkili subayla görüşmek için geride kalır. İstasyona doğru yaklaşırken, devesi Karanar'ı köstekler, Jolbars'ı da devenin yularına bağlar. Tam o sırada yanardağ patlamasını andıran bir gürültüyle irkilir. Biraz sonra havada, kocaman bir alevin sütun gibi yükseldiğini görür. "Çember" faaliyeti için ilk füze, uzaya gönderilmiştir.

Yedigey, Karanar ve Jolbars, korkudan nereye gittiklerini bilmeden kaçmaya başlarlar. Yedigey o esnada, başının üstünde, Nayman Ana'nın ak yazmasından çıkan Dönenbay kuşunu görür gibi olur.

Yedigey'in Ana Beyit'in kaldırılmasına engel olmak için, Posta Kutusu'na gittiği günlerden birinde, Kızıl - Orda'da oturan kızları Saule ile Şarapat,

eşleriyle birlikte Boranlı'ya gelirler. Niyetleri, anne - babalarıyla, Kazangap amcalarının ölümünden duydukları acıyı paylaşmaktır.

3. BAKIŞ AÇISI

"Gün Uzar Yüzyıl Olur", hâkim bakış açısıyla yazılmış bir romandır. Romanın anlatıcısı, eserde yer alan her hadiseye, bu hadiseleri gerçekleştiren bütün şahıslara hâkimdir. Aynı anda hem "Konventsya" uçak gemisinde, "Parite" uzay istasyonunda, hem de Sarı Özek bozkırlarında yaşananları aktarabilmesi, onun "ilahî" vasıflı olmasıyla izah edilebilir.

Anlatıcı, şahısların hadiseler ve kişiler hakkında neler düşündüklerini, hayata nasıl baktıklarını, gelecekten neler beklediklerini bilir:

"Yedigey, Zaripa'yı sevdiğini, onun çektiği zorlukları seve seve üzerine alacağını, kendini onlardan ayrı görmediğini çekinmeden söylemeye, duygularını ona içtenlikle açıklamaya birçok kez niyet etmiş, buna birçok kez karar vermişti. Ama nasıl yapacaktı bunu? Böyle bir şeyi yapmayı başarsa bile Zaripa onu anlayacak mıydı? Başına çöken felaketten şaşkına dönmüşken, dünyayı gözü görmezken bir de onun duygularıyla mı uğraşacaktı? Neye yarayacaktı bu kadına açılma çabaları? İşte Yedigey kara kara bunları düşünüyor; başkalarının yanında nasıl görünmesi gerekiyorsa öyle tavır takınmaya çalışırken ikide bir içine kapanıyor, herkese suratsız davranıyordu." (s. 230)

Romandaki ilk vak'a, eserin temel kahramanı Boranlı Yedigey'in zihin perspektifinden geçirilerek takdim edilir. Şahıslar, onun bakış açısı aracılığıyla tanıtılır.

Yedigey, rahmetli arkadaşı Kazangap'ın Kumbel'deki yatılı okulda okuduktan sonra bir devlet dairesinde çalışmaya başlayan oğlu Sabitcan'la hiç anlaşamaz. Onun babasına lâyık bir evlât olmadığı düşüncesindedir:

"Sabitcan'ın kafasının içi ıvır - zıvır şeylerle doluydu. Nereden öğrenmişti bütün bunları? İnsan da kalıbına bakınca onu bir şey sanırdı. Konuşmalarıyla her şeyi bildiği" gözünden hiç bir şey kaçmadığı izlenimi bırakırdı dinleyenler üzerinde. Yatılı okullarda, meslek okullarında okumuştu ama sonuçta işe yarar bir adam olmamıştı. Övünmeyi, içki içmeyi, kadeh tokuşturmayı pek severdi; iş yapmaya gelince yan çizerdi. Elinde diploması olmakla birlikte Kazangap'a yakışmayan boş kafalı bir oğuldu Sabitcan. Babasına hiç çekmemişti. Ama ne yaparsın, böyle yetişmişti; ister istemez katlanacaktın." (s. 25)

Anlatım formunun III. teklik şahıs ağzından verildiği romanda anlatıcı, tarafsızdır. Şahısları tanıtır ve onların rol aldığı hadiseleri takdim ederken, "objektif " bir tavır sergiler.

4. ŞAHİSLAR

BORANLI YEDİGEY : Zengin bir şahıs kadrosuna sahip romanda, adından en çok söz edilen, hadiseler takdim edilirken zihin perspektifine başvurulan kişi, "Yedigey Jangeldin", yaşadığı durakla özdeşleşmiş "Boranlı Yedigey"dir.

Bir zamanlar, kara kaşları, kara gözleri, kapkara bıyığı ve sapasağlam dişleriyle çok yakışıklı bir erkek olan Yedigey, şimdi arasına kırlar düşmüş, ağarmaya yüz tutmuş kaşları, bıyıkları ve saçlarıyla, altmış bir yaşında, artık öldüğünde gömüleceği yeri düşünen ihtiyar bir adamdır. Kısa boylu olduğu için, gösterişli ve güçlü devesi Karanar'ın boynuna eliyle zor yetişir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, rahatsızlığından dolayı, eski mesleği balıkçılığa devam edemez. Aral gölü kıyılarındaki köyünden ayrıldıktan sonra istasyonlarda çalışmaya başlar, Kazangap'la çalışması, hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Onun sayesinde , Boranlı'da ömrünün sonuna kadar devam ettireceği makasçılığa başlar.

Kazangap'la birlikte, Boranlı'da karşılaştıkları her zorluğa göğüs germişlerdir. Kar makinelerinin olmadığı, kış günlerinde, tıkanan yolları kürekle küreyip açmışlar; karları sedyelere, çuvallara doldurup taşımışlardır. O an tek düşünceleri, trenlerin, bozkırın ortasında acı acı düdük çalmaması, önlerinin hep açık olmasıdır. Görevlerine düşkünlükleri, yolları, makineyle oturdukları yerden açan yol bakımcılarının alaylarına konu olur.

"Elveda Gülsarı"nın kahramanı Tanabay da, yağmura ve soğuğa rağmen, gecesini gündüzünü, yeni yavrulayan koyunlara ayırır. Onu zor anında yüz üstü bırakarak ilçeye giden Bekbay ise, hiç bir zaman Tanabay gibi olmayı düşünmemiştir.

Aytmatov,

"Herkesin bildiği bir gerçek var: Çalışkanlık erdemli olmanın değişmez ölçülerinden biridir.

Bu anlamda Yedigey Jangeldin - onu tanıyanların taktıkları adla Boranlı Yedigey - gerçekten çalışkan,hamarat bir adamdır. Boranlı Yedigey, hani nasıl derler, dünyamızın yükünü omuzlarında taşıyan kişilerden biridir. Üstelik yaşadığı çağa, tasavvur edilebileceğinden daha fazla bağlıdır. İşte bu yüzden onun başlıca özelliği çağının, kendi döneminin adamı olmasıdır.

Romanda dokunduğum sorunlara yaklaşırken, Boranlı Yedigey'in bu

özelliği dolayısıyla dünyayı onun yaşantısı, eski bir savaşçı ve demiryolu işçisinin yaşantısı açısından görmek benim için çok önemliydi. Gücümün elverdiği ölçüde ben de bunu yapmaya çalıştım. Boranlı Yedigey, benim, başlıca inceleme konusu emekçi insan olan toplumsal gerçekliğin temel ilkeleri karşısında tavrımı, bakış açımı vurgular." (s.5) derken, eserin temel kahramanı Yedigey'i yüceltir bir tavır içersindedir.

"Üzerinde yaşadığımız dünyada insan, fiil ve hareketlerinde kendi "ben"ine ait husûsiyetleri isteyerek veya istemeyerek aksettirir. Onun hârici âlemdeki diğer varlıklarla münasebeti, davranış tarzı ve yaşayış şekli, kendisinde bilkuvve mevcut insanî özün çeşitli sahalarındaki tezahürüdür. İtibarî eserdeki şahıs kadrosunu meydana getiren fertler de, bu âlemde kendileri gibi itibarî varlıklarla kurdukları münasebet ağı içerisinde ferdî hususiyetlerini dışa aksettirirler. Onların tavır, hareket ve her türlü davranışları, itibarî varlıklarını dikkatlere sunmaya yardım eder."(12)

Yedigey'in rahmetli arkadaşının vasiyetine uyarak, cenazesini Ana Beyit mezarlığına götürmekte ısrar etmesi, akşamdan ılık suyla ölüyü yıkaması, mezarı islâmî anlayışa uygun olarak kazdırması, cenazenin defninden sonra abdest alarak Kâbe'ye yüzü dönük bir vaziyette dua okuması, onun içinde bulunduğu tüm güçlüklere, engellemelere rağmen, "inanan" bir insan olarak yaşamak istediğini gösterir. Bu itibarla Momun Dede'den daha aktiftir.

Devesi Karanar'ın sırtında, cenaze alayının en önünde yol alırken, mezarın başında nasıl dua edeceğini de düşünür. Maneviyat ve milliyet adına her şeyi silip yok eden Sovyet yönetimi, Müslüman Yedigey'in zihninde, yarım yamalak hatırlanan bir kaç dua sözü bırakmıştır.

Yedigey'e göre insanın bilincinde başlangıç ile sonun, yaşam ile ölümün uyuşmazlığını uzlaştıran yalnız, bilinmeyen ve görülmeyen Allah'tır. İnsanlar, dünyaya geldikten sonra, kaderlerine dualarla katlanırlar, onunla, dualar sayesinde uzlaşırlar.

O, insanların Allah'ı sadece başları sıkıştığında hatırlamasından şikâyetçidir. Cenaze alayında, kendisini izleyenler arasında, hiç birinin dua bilmiyor olması gerçeği, ona çok acı gelir:

"Öldükleri zaman bunları kim gömecek; teker teker yokluğa karıştıkları sırada, yaşamın başlangıcını ve sonunu kapsayan sözleri kim söyleyecekti?

---

(12) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Şahıs Kadrosu", a.g.e., s.132.

"Elveda, yoldaş, unutmayacağız seni!" mi diyecekler ya da buna benzer bir zırva mı yumurtlayacaklardı?" (s.97)

Mâzisine, manevî değerlere saygılıdır. İnandığı gibi yaşamakta ısrarlıdır.

Bir zamanlar ilk çocuklarına hamile karısı Ukubala için Aral gölünün soğuk sularında altın mekre balığını bekleyen Yedigey, Kuttıbayev ailesiyle tanışınca, Zaripa'ya gönlünü kaptırıverir. Ona duyduğu aşk, çoğu zaman içinde bir çatışmaya dönüşür. Abutalip'in tutuklanıp götürülmesinden sonra, Zaripa ve çocuklarıyla birlikte bir adaya yerleşmenin hayallerini kurar. Bir süre sonra da böyle şeyler düşündüğü için utanır, çevresinde kimsenin bulunmadığı zamanlarda bile yüzü pancar gibi kızarır:

"Şuna bakın, toy delikanlılar gibi kendini düşlere kaptırmış, ıssız ada hayali kuruyor!" diye sövmeye başlıyordu. Var mıydı buna hakkı? Nereden çıkarıyordu böyle şeyleri? Ailesi, çocukları, işi demiryolu, en azından Sarı Özek bozkırı ellerini, ayaklarını sımsıkı bağladığı; kendisi bile farkına varmadan, onu kuşatan çevreye ruhuyla, bedeniyle sımsıkı bağlandığı halde boş hayallerle nasıl avunabiliyordu? Sonra, ister miydi Zaripa onu? Durumu ne derece kötü olursa olsun, onun kendini sevebileceği kuruntularına neye bakıp da kapılabiliyordu? Çocuklara gelince, onlar başkaydı; onların, "Yedigey amca" diye onu her zaman istediklerinden en ufak kuşkusu yoktu. Ama annelerinin duyguları öyle miydi bakalım? Bırak Zaripa'yı bir yana; yaşam boyu kopamayacağı bir düzene oturmuş insan olarak böyle şeyleri aklına nasıl getirebiliyordu?" (s.228)

Ak - Moynak'ta Kopsan'ın evinde kaldığı gece, durak şefi Erlepes'in çalarak söylediği "Raymalı Ağa ile Kardeşi Abdilhan'ın Öyküsü"nü dinlerken, yaşlı haline rağmen Begimay'a sevdalanan Rayman Ağa'nın acıklı halinde kendini bulur.

Onu, Zaripa'yı kaybettiğinde daha iyi anlar.

Yedigey, yardımseverdir. Abutalip'in tutuklanmasından sonra, onun ailesine yardım etmesi, sadece Zaripa'ya ilgi duyduğundan dolayı değildir. Dostluğa, samimiyete inanır. Vefalıdır. Çocukları sever, onlarla oynamaktan zevk alır. Canını sıkan bir şey olduğunda da çabuk öfkeye kapılır.

Yedigey, romanın şahıs kadrosunda "çok yönlü"; arkadaşı Kazangap da "tek yönlü" karakter olarak yer alır.

KAZANGAP : Kazangap, Aral gölü kıyısında bulunan, Yedigey'in köyü Jangeldi'ye otuz kilometre uzaklıktaki Beşağaç köyündendir. Babası, varlıklı-

lar sınıfının tasfiyesi sırasında sürülmüş, varlıklı olmadığı anlaşılıp geriye döndüğü esnada da yolda ölmüştür. Hakları geri verildiğinde ise iş işten geçmiştir. Onunla birlikte yolda ailesi sürülmüş, o zamanlar gencecik bir delikanlı olan Kazangap, sürgün kurullarının gemi azıya almış üyelerince baskı altında tutularak, babasını topluluk içinde suçlamaya, günün siyasî tavrını onaylamaya, babasını sınıf düşmanı ilan etmeye, onu babalıktan reddetmeye zorlanmıştır.

Bunları yapamayan Kazangap, Güney Kazakistan'daki Betpak Dale'ye gitmiş, oradaki ham toprakların pamuk ekimine açılmasında çalışmış, toprak kazmış, traktör sürmüş, işçi kolbaşılığı yapmış, çalışmalarda hep en önde gittiği, için başarı belgesiyle ödüllendirilmiştir. Hive'den gelmiş bir Karakalpak kızı olan Bökey'le Betpak Dale'de evlenmiştir.

Kazangap, karısıyla birlikte baba ocağına dönmeyi ümit eder. Ancak, orada hâlâ eski tasfiyecilerin bulunduğunu öğrenmesi, planlarını suya düşürür. Kumbel istasyonunun cana yakın, iyiliksever şefi, onları Boranlı istasyonuna gönderir.

Yedigey ile karısı Ukubala'yı, Kumbel istasyonunda vagonlardan kömür boşaltmaktan kurtarıp, hayatlarının geri kalan kısımlarını geçirecekleri Boranlı'ya getiren yardımsever Kazangap olur. Yedigey, onu Kumbel istasyonunda ilk gördüğünde, Kazangap'ın üzerinde giyile giyile yıpranmış, iyice üstüne oturmuş, güneş yanığı kıyafetler vardır. Bacaklarındaki sepilenmiş kerçi derisinden pantalonu, onun devesinden hiç inmeyen bir Kazak olduğunu gösterir. Kocaman kafasında, yolculuklarda giydiği epeyce yeni, resmî demiryolu şapkası, ayaklarında balmumu iplerle birçok yerinden yamanmış, dana derisinden yapılma ayakkabılar vardır. Yakıcı güneşin esmerleştirip kesintisiz kır rüzgârlarının sertleştirdiği kaya yüzü, damarları fırlak nasırlı elleri, onun, doğduğu günden beri açık havalarda, bozkırlarda çalıştığını ispat etmek ister gibidir. Geniş omuzları zamanından önce çökmüş, tıknaz biri olduğu halde boynu, kazlarınki gibi uzamıştır. Bakışları insanın içine işleyen kara gözlerinin uçlarında, sürekli kısmanın getirdiği kırışıklıklar peyda olmuştur.

Aşağı yukarı kırk yaşlarında olmasına rağmen, kısacık bıyıkları ile çenesindeki ufacık, boz sakalı onu olgun gösterir. Kazangap'ın bilgeliği, tecrübesi, yol göstericiliği, olgun insanlara has tavırları, Yedigey'i çok etkilemiştir.

Savaşta beyin sarsıntısı geçirmiş bir insanın kömür boşaltma işlerinde çalışmasının doğru olmadığına, sağlığını tekrar kazanmak için açık havada kolay bir işte çalışıp bol bol deve sütü içmesi gerektiğine inanan Kazangap, Yedigey'le Ukubala'ya Boranlı'da iş bulur. O da Yedigey gibi yardımseverdir, ger-

çek dosttur. Arkadaşına her zaman destek olmuş, onu yanlış şeyler yapmaktan alıkoymuştur.

Ak-Moynak'a gittiği sırada Zaripa'nın Boranlı'dan ayrıldığını öğrendiğinde öfkelenen, o öfkeyle Boranlı'dan taşınmayı düşünen Yedigey'e, her zamanki bilgeliğiyle nasihatlar vermiş, böyle bir aşkın ona uygun olmadığını söylemiştir.

Romanın hâlihâzır planında yer almayan Kazangap, Yedigey'in hatıraları vesilesiyle tanıtılır. Zaten eserdeki ilk vak'anın temel sebebi, onun ölümüdür.

İki gerçek dost Yedigey'le Kazangap, "Elveda Gülsarı"nın Tanabay ile Çoro'sunu hatırlatır. Yedigey, her şeye çabuk öfkelenmesi, öfkesine hâkim olamaması bakımından Tanabay'a benzer. Kazangap da, tıpkı Çoro gibidir: Çabuk sinirlenmez, Yedigey gibi öfkesini dışa aksettirmez. Yedigey, kürekle kar küreklerin anlattıkları sırada kendileriyle alay edenlerle kıyasıya tartışmaya girer. Kazangap ise, onlara gülmekle yetinir.

Onuruna düşkündür. Ona göre malı mülkü elinden alınan bir insan, hayatına kaldığı yerden devam edebilir fakat onuru ayaklar altına alınmış bir insandan hiç bir şey beklenmemelidir. İnançlıdır, kaza ve kadere inanır.

Oğlu Sabitcan'ı küçük yaşından beri yatılı okullarda, enstitülerde, çeşitli meslek kurslarında okutmuş, elindeki avucundakini oğlu kentlerde görev yapsın, iyi giyinip, iyi yaşasın diye harcamıştır.

Yedigey'le birlikte fırsat buldukça, duraktan geçen bir trene veya deveye atlayarak onu görmeye gitmişlerdir. Onun orada rahat edip etmediği, canının sıkılıp sıkılmadığı, yaramazlık yapıp yapmadığı, derslerine iyi çalışıp çalışmadığı, sürekli Kazangap'ın zihnini meşgul etmiştir. Yarı yıl tatili sonlarında, derslerinden geri kalmasın diye, kalın kürklere sarıp, ayaza, fırtınaya aldırmaksızın deve sırtında okula götürmüştür.

Sonunda dileği gerçekleşmiş, oğlu Sabitcan bir devlet dairesinde iş bulmuş, çalışmaya başlamıştır.

SABİTCAN: Sabitcan, kendisine çok değer veren, uğruna bütün ömrünü, varını, yoğunu sarfeden babasının cenaze törenine dahi tesadüfen katılmıştır. Bir zamanların fırlak gözlü, güler yüzlü çocuğu Sabitcan, Boranlı'ya, başında yıpranmış bir şapka boynunda örselenmiş bir kravatla gelir.

Ona göre devlet dairelerinde çalışmak, bir ayrıcalıktır. Onu çalıştığı dairede ziyaret eden Edilbay'ın anlattığına göre, Sabitcan'ın işinin övünülecek,

caka satılacak bir yanı yoktur. Orada, telefon başında durup çağrıldığı yere koşmaktan başka bir iş yapmamaktadır. İş yerinde sürekli tekrarladığı cümleler, "Baş üstüne Alcapar Kaharmanoviç! Emriniz başım üstüne, Alcapar Kaharmanoviç! Hemen geliyorum Alcapar Kaharmanoviç" ten ibarettir.

Sabitcan, övünmekten, caka satmaktan, herkesi ağzının içine baktırmaktan hoşlanır. Babasının öldüğü gün, Edilbay'ın evinde anlattıkları hayli ilgi çekicidir. İnsanları bir merkezden telsizle yönetmekten bahseder. Öyhe bir an gelecektir ki, insanlar, bu telsizden verilen emirle uyuyacak, gezecek, hatta şarkı söyleyecek, dans edecektir. Aynı sistemle, dünyadaki nüfus patlaması tehlikesinin bile önüne geçilecektir.

İnançsızdır. Allah'ın olmadığını söyler. Ona göre yüzyılın tanrıları Sarı-Özek uzay alanındakilerdir, teknolojidir, uzaya fırlatılan füzelerdir. Göz alabildiğine uzanan ıssız Sarı-Özek bozkırı dururken, babasının, vasiyet ettiği gibi kutsal Ana Beyit mezarlığına götürülmesine gerek yoktur.

Manevî değerlere, mâziye, milli kültüre saygılı değildir. Kazangap'ı defnettikten sonra, Sarı-Özek uzay alanının sınırları içinde kalan Ana Beyit mezarlığının durumunu görüşmek için kendisinden yardım isteyen Yedigey'e

"-Eski masallara fazla kapılmışsın sen, Yedike. Adamlar burada dünya çapında uzay işleriyle uğraşıyorlar, sen de tutturmuşsun, "Ana-Beyitimiz! Ana Beyitimiz!" diyorsun. Kim dinler seni? Kimin işine yarar senin Ana Beyit'in? Zaten bizi yanlarına sokacaklarını sanmıyorum." (s.341) der.

Yedigey'in daha fazla ısrara etmesine dayanamaz, ona öfkeli bir bakış fırlatarak,

"-İhtiyar, ıvır zıvır işlerle kimsenin kafasını şişirmeye kalkma, Hele böyle bir konuda bana hiç güvenme. Senin Ana Beyit'in bana vız gelir, tırıs gider. " (s.341) der.

"Beyaz Gemi"deki Seydahmet, Orozkul, subayın şoförü olan asker de, "Boynuzlu Geyik Ana" efsanesini ve Momun Dede'nin ataları tanıtmadaki ısrarlı tavırlarını saçma bulurlar. "Mâziye ve milli kültür"e karşı duyarsızlık, Seydahmet, Orozkul, asker ve Sabitcan'ın müşterek hususiyetleridir.

Sabitcan'ın işinden, ailesinden, çocuklarından başka bir düşüncesi yoktur. Sarı-Özek'te Nayman Ananın mezarlığı, telle çevrili bir alanla karşılaşmalarına ve nöbetçi askerin onların içeriye girmesine izin vermeyişine içten içe sevinir:

"Nasılmış? Kapıdan geriye dönersiniz, değil mi? Bunun böyle olacağını ben size söylemiştim! "Ana Beyit, Ana-Beyit! diye tuturmanın sonu budur! Sopa yemiş köpeğe dönersiniz işte böyle!" (s.327)

Bu sözler üzerine iyice çileden çıkan ayyaş güvey, Sabitcan'ın üzerine yürür ve onu, en iyi anlatan şu sözleri söyler:

"Kimmiş, kimmiş köpek, söyler misiniz? Eğer aramızda bir köpek varsa o da sensin! Aşağılık herif! Orada duranla senin aranda ne fark var? Bir de devlet dairelerinde görev yapıyorum diye çalım satarsın! Senin çalışman, adamlığın şöyle dursun!" (s. 327 - 328)

Sabitcan'ı kendi maneviyatından, millî benliğinden uzaklaştıran, hattâ onlardan nefret ettiren Sovyet eğitimidir. Okullarda verilen eğitim, çocukları, gençleri, geleneklere, millî kültüre, töreye düşman bireyler haline getirir. Tanabay'ın oğlu Bazarbay'ın çocukları da aynı eğitimin kurbanlarıdır.

Sabitcan, tipik bir bürokrat gibi davranır. Aslında köle gibi bağlandığı Sovyet yönetimi, ona, sadece telefon başında bekleme, verilen emirleri yerine getirmek için sağa sola koşuşturma işi vermiştir., Buna rağmen o, Sovyet vatandaşı olmaktan son derece memnundur.

Sarı-Özek uzay alanının kapısındaki nöbetçiye, "Ben, sendika bölge Sovyeti üyesiyim." (s. 298) diyerek, kendini göstermeye çalışır. Uzun Edilbay'ın evinde çay içtikleri sırada, Sovyetler'deki uzay çalışmaları için "Uzaya yapılan her uçuş dünya çapında bir olaydır... Bilimdeki, politikadaki saygınlığımızdır." (s. 44) der. Babasının öldüğü gece votka içip sarhoş olmaktan çekinmez. Kadehini, devletin serveti olan sağlıklarına kaldırır.

Yedigey, biricik dostu Kazangap'ın oğlu Sabitcan için "Mankurt'sun sen! Gerçek bir Mankurt" (s. 343) demekten kendini alamaz.

"Mankurt", efsanevî Nayman Ana'nın Juanjuanlarca hafızası yok edilmiş, bütün mâzisi unutturulmuş oğlu Jolaman'a verilen sıfattır.

Sarı Özek bozkırına güneyden gelen yağmacı Juanjuanlarla yapılan savaşlarda kocasını yitiren Nayman Ana, bir yıl sonra da oğlunu, yine aynı kabileyle yapılan savaşlarda bilinmez bir akibete teslim eder. Oğlunun öldüğüne bir türlü inanmak istemez. Çaylarını pişirdiği tüccarların, Sarı Özek bozkırlarında deve çobanlığı yapan bir mankurttan alayla bahsettiklerine kulak misafiri olur. İçinde, onun kendi oğlu Jolaman olacağına dair bir kuşku belirir. Bir zamanlar aynı yerlere gelin gelen Nayman Ana, tek başına bir sürüye bedel Akmaya'sının sırtına biner, "Eşhedü en lâilâhe İllâllâh" diyerek yola çıkar. Evden ayrıldığını

gören eltisine, kızlık akraba (torkun)larının yanına gideceğini, orada bir süre kaldıktan sonra kendisine arkadaş olan biri çıkarsa, Kıpçak ülkesindeki "Yesevî Türbesi'ni ziyaret edeceğini söyler.

Nayman Ana, Akmaya'sının sırtında, ıssız Sarı-Özek bozkırlarında yol alarak, tüccarların mankurt deve çobanını gördükleri kırmızı kumlu Malakumdıçap koyağına ulaşır. Oğlu ve çobanı olduğu deve sürüsüne ait hiç bir şeye rastlamaz. Bir taraftan hangi durumda olursa olsun, oğlunu görmek istemekte, diğer taraftan da tüccarların gördüğü zavallının kendi oğlu olmaması için dua etmektedir.

Bir gün, yayvan tepelerin ardında geniş bir alana yayılmış bir deve sürüsü görür. Sürünün çobanı da, kuru sel yatağının karşısındadır. Nayman Ana, gördüğüne inanamaz. Kendi oğlu karşısında durmaktadır. Boynuna sarılarak ağlamaya başlar. Yerinde hiç kıpırdamadan duran, hiç bir tepki göstermeden bekleyen oğlu, yanındaki yüklü deveyi çekerek, sürünün öbür başına yönelir.

Çaresiz kalan Nayman Ana, yine dövünmeye, feryat etmeye başlar. Bir süre sonra, kendini toparlayarak oğluyla konuşmaya çalışır. Ona kim olduğunu, babasının adını öğretmeye çalışır. Bu esnada, karşıdan deveyle bir adamın geldiğini farkeder. Oğluna, yiyecek getiren bu adama kendisinden bahsetmemesini tembih ederek, oradan ayrılır. Mankurt hiç bir karşılık vermez. Sürünün ortasında, Akmaya'nın sırtında, otlaktan uzaklaşmaya çalışan Nayman Ana'yı bir Juanjuan da fark eder. Kenarları pelin otlarla kaplanmış derin bir yarın içine gizlenmiş Nayman Ana'yı bulamayınca öfkelenir, sürünün yanına döner.

Nayman Ana, bütün geceyi ıssız bozkırda, talihsiz oğlunun yakınında ama, ondan çok uzakta geçirir. Oğlunu oradan götürmeye karar verir. Sabah olunca, Akmaya'sının sırtında, yine sürünün yayıldığı yerlere doğru yol alır. Oğluna sürekli aynı sözleri söyleyerek, onun hafızasını canlandırmaya çalışır. Getirdiği yiyeceklerle onun karnını doyurur, ona ninniler söyler. Jolaman'ın ninnilerinden hoşlandığını görmek, Nayman Ana'yı ümitlendirir. Oğluna Juanjuanlardan kaçmasını söyler. Bu sırada, dünkü Juanjuanın yanına kadar yaklaştığını çok geç farkeder. Akmaya'sına binip oradan uzaklaşırken, diğer taraftan ikinci bir Juanjuan'ın geldiğini görür. Devesiyle tehlikeyi bertaraf etmeyi başarır.

Juanjuanlar, Jolaman'a annesini öldürmesi için talimat verdikten sonra oradan ayrılırlar. Onları uzaktan izleyen Nayman Ana da, tekrar sürünün yanına gelir, oğlunu aramaya başlar. Oğlu, "Jolaman! Oğlum Jolaman! Nerelerdesin?" diye seslenmelerine, sol böğrüne saplanan bir okla cevap verir. Acılar içinde kıvranırken yere yıkılmamak için devesinin boynuna sarılır. Bu sırada ba-

şındaki ak yazması bir kuş olup uçuverir. Havalanırken de "Adın ne senin? Kimin oğlusun? Anımsa adını! Senin baban Dönenbay! Dönenbay! Dönenbay! " diye çığlık atar."(**)

Juanjuanlardan bu yana Sarı Özek bozkırlarında hiç bir şey değişmemiştir. İlkel ve barbar kavim, savaşta esir aldıkları kişilerin saçlarını traş eder, sonra taze deve derisi geçirecek, esiri bozkırın kızgın güneşine salıverir. Büzülen deve derisi, onu geçemeyen ve tekrar geri dönen saçlar, esire akıl almaz acılar yaşatır. Sonunda bütün benliğini, hafızasını, soyunu-sopunu, nereden geldiğini, adını, anasını, babasının, kısacası tüm mazisini unutur, bütün insanî vasıflarını kaybeder, bir "mankurt" haline gelir. Artık o, efendisinin her dediğini yerine getiren, onun sözünden dışarı çıkmayan bir "robot"tur.

Eski devirlerin barbar kavmi Juanjanlar, yirminci yüzyılda yerlerini Sarı Özek bozkırlarında kendilerini unutturmayacak "Sovyetler" e teslim ederler. Onların deve derisine başvurarak yaptıkları "mankurtlaşma" işlemi, yirminci yüzyılda Sovyet okullarında verilen "eğitim"le tekrarlanır.

Mâzi ve hâlihazır arasındaki benzerlik, tarihin tekerrüründen başka bir şey değildir.

Kültürüne, mazisine saygısı kalmamış, kendi milli benliğini kaybetmiş Sabitcan, annesini öldürübilecek kadar ruhsuzlaşan Jolaman'dan farklı değildir.

Yazar, kendisiyle yapılan bir mülakatla, "Var olan efsaneyi aynen ya da değiştirerek mi kullanıyorsunuz? Yoksa muhiyyelinizin bir ürünü, çocuklukta duyduğunuz şeylerle mi alakâlı sorusunu cevaplandırırken,

———"-Ben değiştiriyorum. Benim romanımın konusuna göre, mevzua göre ve bugünkü hayatın problemlerine, şartlarına göre o efsaneden bir anlam çıkartıyorum, onu değiştiriyorum, bugünün insanıyla arasında bir ilişki kuruyorum. Ona, o şekilde yön veriyorum. Meselâ "Mankurt" kelimesi. Bu, eskiden Kazak-Kırgızlarca çok malum olan bir kelimeydi. Kendi aslını unutmuş, robotlaşmış insanlara denirdi. Ben bunu, bugünkü siyasi hayat ile bağdaştırarak anlattım. Bugün duygusuzlaştırılmış, belirli bir dava için mücadele eden fakat neyi, ne için yaptığını bilmeden şuursuzca kendine verilen emirleri yerine getiren insanlar ile mankurt arasındaki ilişki aynıdır. Ben bu bağlantıyı gözler önüne serdim. O mankurt kültürünü bu şekilde kullanmış oldum."(13) der.

(**) Eserlerde yer alan halk edebiyatı motifleri ile ilgili teferruatlı bilgiyi, "Efsaneler, türküler ve halk hikâyeleri masal" başlığı altında verme prensibimizi, bu eser tahlil ederken göz ardı ettik. Çünkü, eserin ana fikri ve "Sabitcan" tipinin tam olarak izaha kavuşturulması gerekiyordu.

(13) Sabiha ÖZEN, "Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar", Cengiz Aytmatov ile Sohbet, Dergâh, S:24, Şubat 1992, s.13.

ABUTALİP: Romanda Yedigey'in hatıralarından tanıdığımız Abutalip, boylu poslu, geniş alınlı, kartal burunlu, uzun uzun badem gözlü, aslan gibi bir erkek güzelidir. Biçimli ağzı, çenesinin altındaki çıkıntılı adem elması, onun güzelliğini tamamlar.

On dokuz yaşında gencecik bir asteğmen iken cepheye giden Abutalip, savaşta Almanlara esir düşer. Onların elinden kurtulup Yugoslav partizanlarına sığınması, onun savaştan sonraki hayatına yön verecek hadiselerin de başlangıcı olur.

Kendisi gibi öğretmen Zaripa ile evliliğinden Daul ve Ermek isimli iki oğlu olur. Yedigey'in Abutalip'in en çok beğendiği yönü, davranışlarındaki ölçülük, ailesine bağlılığı, kendini harcarcasına çocuklarına adamasıdır.

Abutalip güçlüdür, tüm sıkıntılara göğüs germesini bilir. Karısı ve çocuklarıyla oradan oraya sürülmesine rağmen, hiç bir zaman başına gelenlerden dolayı kendini acındırmaz. Alnı dik gezer. Gururludur, idealisttir, inançlıdır, azimlidir.

Coğrafya öğretmeni Abutalip kültürlü, aydın bir insandır. Sovyet eğitiminin mankurtlaştıramadığı ideal bir aydındır. Kitap okumaktan, yazı yazmaktan büyük zevk alır. Boş zamanlarında çocuklarına öğretmenlik yapar. Annebabalığın çocukların karnını doyurmak, onlara bir şeyler giydirmekten ibaret olmadığının farkındadır.

Hayatı boyunca çektiği sıkıntıları, yaşadıklarını yazıya geçirme, içinde yaşadığı Sarı Özek bozkırının efsanelerini, halk hikâyelerini derleme, bunları çocuklarına bırakma, Abutalip'in en büyük idealidir:

"Eğer gördüklerimi, öğrendiklerimi yazıp çocuklarıma bırakırsam, bir gün varlığım onların benliğinde uzar gider. Benim yapamadıklarımı belki onlar başarırlar. Biliyorum, onların yaşamı bizimkine göre daha zorlaşacak. Onun için küçükten akıllarını başlarına toplasınlar....." (s.159)

"Kendini çocuklarında devam ettirme", "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"teki Emrayin'in de en büyük özlemidir.

Abutalip'i yazdıklarından dolayı sorgulayan akdoğan bakışlı Tansıkbayev, onu, muhtar Ayvazov'a(***) benzetir:

(***) Muhtar AVEZOV (Ayvazov): Romancı (Kazakistan 1897-1961) Büyük Kazak şairi Abay'ın soyundan. Onun elyazması şiirlerini okuyarak yetişti. Daha sonra hikaye, oyun, edebiyat araştırmaları ile tanındı ve romana yöneldi. İlk eseri Yenlik-Kebek (oyun-1917)tir. En tanınan eseri Abay isimli dört ciltlik hal tercümesi romanıdır. On yıl süren bu çalışmasında Avezov, Kazakların hayatını anlatır" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt:1, İst., 1977, s.230.

"....Dönenbay kuşu, hımmmm...Bundan iyisini arasa bulamazdı. İnsan adı taşıyan bir kuş...Başımıza bir yazar daha çıktı. Yeni bir Muhtar Ayvazov'la karşı karşıyayız anlaşılan. Derebeylik geçmişini anlatan bir yazar daha. Dönenbay kuşu, hımmm. Gözlenmekle bizi aldatacağını sanıyor. Çocuklar için yazıyorum diye kuytularda sen defterleri doldurursun, öyle mi?... (s.190)

Abutalip, Zaripa'yı içten sever. Yılbaşı gecesi Zaripa'nın çaldığı mandolin eşliğinde birbirlerine aşk türküleri söylerler.

Eserde "düz karakter" olarak yer alan Abutalip, Stalin döneminde haksız yere suçlanan, eziyet çeken, işkence gören insanları da temsil eder. Onun "tip" olma özelliği daha belirgindir.

Tahliline çalıştığımız eserde enfarktüsten öldüğü belirtilen Abutalip'in ölümünün gerçek sebebi ve tutuklanma sırasında yaşadıkları, "Cengiz Han'a küsen Bulut"da anlatılır. Yedigey ile Zaripa, onun ölümünü, çok sevdiği çocukların ayrılığına dayanamayışına bağlarlar.

ZARİPA: Yedigey'e göre, Abutalip'e her zaman destek olan, kaderinden hiç bir zaman şikayet etmeyen Zaripa, kara gözleri ışıl ışıl bakışlı, bembeyaz dişli, temiz, düzgün yüzlü çok güzel Asyalı bir kadındır. Zaripa'nın duygularını, en çok, Abutalip'le birlikte söylediği türkülerin havasına göre, kalkan, çatılan, iki yana yayılan, türküleri onunla birlikte söyleyen kaşları ele verir. Yedigey, onun güzelliğini, ilk kez yağmurlu bir günde farkeder.

Aladağ yaylasından olan Zaripa da, Abutalip de, çok küçük yaşta anne ve babalarını kaybetmişlerdir. Akrabaları, Zaripa'nın devletin suçlu gördüğü Abutalip'le evliliğini onaylamazlar. Hatta resmî makamlara onları tanımadıklarını bildiren belgeler bile verirler.

Yedigey, Zaripa'yı yuvasını fırtınadan korumak için siper eden dişi kuşa benzetir:

"Onun yerinde bir başkası olsa ağlar, sızlar, akrabalarının isteğine boyun eğerdi. Oysa savaşın kalıntılarının hesabını kocası kadar o da ödemeye çalışıyordu" (s.121)

Abutalip'in tutuklanmasından sonra çocuklarına hem ana hem baba olmuştur. Onu ayakta tutan tek şey çocuklarıdır:

"Gerçekten de dimdik, kaya gibi sert bir kadın olmuştu. İyice içine kapanmıştı, çok az konuşuyordu. Ancak ne zamana dek dayanacağı hiç belli değildi" (s.205)

UKUBALA: İsmi kuku kuşunun yavrusu anlamına gelen Ukubala, gençliğinde, Aral gölünde yüzdüğü zamanlar yosunların bir yana doğru gitmesi gibi saçak saçak çözülüp dağılan, dizlerine kadar inen saçları, güldüğünde güller açan esmer yüzü, koyu parıltıyla yanan gözleriyle güzel bir kadındır.

Yıllar sonra saçına düşen ilk kırlar, onun duruşuna bir bilgelik kazandırmıştır. Hızlı bir yürüyüşten sonra tıkanması, göğsünden çıkan hırıltılar, soluk aldıkça inip inip kalkan omuzları, dişsizliklikten içeri çökmüş ağzı, onun gençlik günlerini çok gerilerde bıraktığını gösterir.

Ukubala, Zaripa gibi, Bökey gibi, "Elveda Gülsarı" daki Caydar gibi, "Toprak Ana"daki Tolgonay Ana gibi, gençliğinde kocasına her yönden destek olmuş ideal bir eştir. Yedigey'in hasta olduğu günlerde, istasyonlarda, geceli gündüzlü çalışır.

Dayanıklı, sabırlı, üzüntülerini kolay kolay dışa vurmayan, metanetini elden bırakmayan güçlü bir kadındır. Akıllıdır, Neyin yanlış, neyin doğru olduğunu bilir. Hadiseler karşısında zekice muhakeme yürütmesi, Kazangap'ın da dikkatini çekmiştir.

Abutalip'in ölümünün Zaripa'ya nasıl duyuracaklarını kararlaştırmak için bir araya geldiklerinde, en akıllıca öneriler, Ukubala'dan gelir. Yıllar sonra Abutalip'i aklamak için, Yedigey'i, Alma-Ata'ya gönderen de o olur.

Kazangap, Karanar'ı almak için Ak-Moynak'a gittiği sırada Zaripa'nın kendisinden habersiz Boranlı'dan ayrılışını bir türlü kabullenemeyen Yedigey'e, "...Ukubala gibi bir kadını kırk yıl arasan bulamazsın. Onun yerinde bir başkası olsa senin başına öyle çoraplar örerdi ki, kaçacak delik arar, senin Karanar'dan daha kötü bir duruma düşerdin..." (s.275) der.

YELİZAROV: Kazangap'ın saf kan koşu atına benzettiği için "Argamak" lakabını verdiği Afanasi İvanoviç Yelizarov, Sarı Özek bozkırları üzerinde araştırma yapan bir jeologdur. Hareketliliği, zayıf yapısı yaşlandığında da hiç değişmez.

Sarı Özek'e geldiği zamanlar üstünde hep işçi giysisi, ayaklarında musamba çizmeler, başında gün görmüş bere olur. Fakat durağa iner inmez, kırlaşmış saçlarıyla çok iyi uyum sağlayan gri takımını giyer, boynuna kıravatanı takar.

Yelizarov, Alma-Ata'da oturan bir akademisyendir. 1920'lerde Türkistan illerine gelmiş, oradaki zenginlerle mücadele etmiş, araştırma yapmak için Türkistan topraklarında kalmış, bir daha geriye dönmemiş bir komsomoldur.

Ekim Devrimi'ni desteklemiş fakat bir süre sonra şahit olunun yanlış uygulamalar, onun ümitlerini boşa çıkarmıştır.

1956 yılında başlayan ve partinin yanlış uygulamalarını sorgulayan yeni dönem, Yelizarov'u yeniden ümitlendirir. O günlerde, Abutalip'i aklamak için Alma-Ata'ya gelen Yedigey'i dostça ağırlar, ona yardımcı olur. Yedigey sözüne sadık, özü bir sözü bir bu arkadaşını hiç bir zaman unutmaz. Sarı Özek'in tarihi ve geçmişiyle ilgili birçok bilgiyi ondan öğrenir.

AYZADA: Kazangap'ın Sarı Özek'in en büyük istasyonu olan Kumbel'de oturan kızı Ayzada, mutsuz bir evlilik yapmıştır. Babasının cenazesinin başında yana yakıla kendi dertlerini anlatır. Kocasının sürekli içmesinden, baba baskısı görmeyen çocukların, sabahtan akşama dek sokaklarda serseri serseri dolaştığından, büyüğünün daha şimdiden içkiye başladığından, bu yüzden karakola çağrıldığından bahseder.

GÜVEY: Yedigey'in, Nayman Ana mezarlığına giderken Karanar'ın arkasına bindirmek istediği ayyaş güvey, vagonda kaynatasının yanında gitmeyi tercih eder. Yabancı oldukları gerekçesiyle kendilerini, Sarı Özek uzay alanına almayan teğmene, yabancı olmadıklarını söyler ve pek de düzgün olmayan Rusçasıyla, ".....Burası bizim Sarı Özek gömütlük. Biz de Sarı Özek insanı ölüleri buraya gömmek hakkımız. Nayman Ana buraya oğul gömdü. O zaman bilmiyordu burada yasak bölge olacak...." der. (s. 325-326)

Tahsil görmüş fakat kendi benliğini unutmuş, kendi kültürüne yabancılaşmış Sabitcan'ın aksine ayyaş güvey, cahildir, lâkin kendi öz toprağına, kayınpederine oğlundan daha saygılıdır. Uzay alanı olduğu için kendilerine yasaklanan toprakların, aslında öz vatanları olduğunu, basit fakat etkili bir şekilde dile getirir.

Huzur içindeki aile yaşantısıyla Yedigey'e ayrı bir neş'e veren Edilbay'ın karısı, iyi bir ev hanımıdır. Misafirlerini her zaman çok iyi karşılar. Yedigey, Edilbay'ların evine ne zaman gitse, kendisini çok huzurlu hisseder. Orada içtiği çay, ona çok lezzetli gelir.

Eserde Edilbay'ın huzurlu ailesi ve Ayzada'nın problemli ailesi bir tezat teşkil eder.

Ölmüş bir adamı beklemenin gereksizliğine inanan, Sovyet yönetiminin altmışıncı yılında hâlâ dua okuyan insanların var olacağını düşünemeyen nöbetçi hareket memuru **Şaymerden**; Nayman Ana mezarlığına gelen hemşerileriyle Rusça konuşmakta ısrar eden, Sarı Özek uzay alanında görevli **Teğmen**

Tansıkbayev (Yedigey'e akdoğan bakışlı sorgu hâkimi Tansıkbayev'i hatırlatır), teferruatlı tanıtılmamış fakat her biri mankurtlaşmış dejenere tiplerdir.

Uzay alanının kapısında nöbet tutan **Vologdalı Rus**, gelenlere bir Kazak'tan daha saygılıdır. Mecbur olmadığı halde, saygıdeğer birine benzettiği Yedigey'e durumu izah etmeye çalışırken, "Sovyet sendika üyesi" olduğunu söyleyen Sabitcan'a hiç yüz vermez.

Cenaze alayındaki traktör sürücüsü Kalıbek; kaya gibi sert Sarı Özek toprağını kazmanın zor olduğunu bildiği için, kazma makinesi (ekskavatör) veren durak şefi Ospan; aracı kullanan kara, tıknaz **Jumagali**, eserde teferruatlı bir şekilde tanıtılmayan diğer şahıslardır.

Kuttıbayevlerin iki oğullarından küçüğü, kıvırcık saçlı, kara gözlü **Ermek** çok sevimli, sıcakkanlı, sokulgan, çok hassastır. Ondan iki yaş büyük abisi **Daul** ise duygularını hemen belli etmez.

Ermek, Yedigey'in anlattığı masalların kahramanlarına babasını da ilave ederken "baba özlemi"yle yanıp tutuşan "Erken Gelen Turnalar"ın Hacımurat'ını; "Babadan Kalan Yadigâr"ın Avalbek'ini hatırlatır.

Yedigey'in Karanar'ı almak için gittiği Ak-Moynak'ta evlerinde geceledi**ği Kospan**, onun **karısı** ve **yaşlı annesi**, geleneksel Türk misafirperverliğini gözler önüne sererler. O gece onlara tamburuyla türküler söyleyen, milli kültüre ve mazisine vakıf, halk ozanı **Erlepes**, yüzünün ciddiliği, gövdesinin iriliği ile ilk bakışta insana güven verir.

Abutalip'i sorgulayan Tansıkbayev'i "Cengiz Han'a Küsen Bulut" da daha teferruatlı tanıtacağımızdan, bu çalışmada ona yer vermedik.

Yedigey ile Zaripa'nın Kumbel'e giderken trende, oraya vardıklarında istasyonda karşılaştıkları insanlar, Kazangap'ın başında ağlayan kadınlar, dekoratif unsur durumundaki şahıslardır.

Eserin şahıs kadrosu üzerinde dururken, temel vak'aya paralel tarzda ilerleyen ikinci vak'ada rol alan şahıslara da değinmemez gerekir. Ancak iki tarafın yetkilileri ve Orman Göğsü'nü keşfeden iki uzay adamı hakkında teferruatlı bilgi verilmemiştir. Orman Göğsü gezegeninde yaşayanlarla iletişim kuran, onların medeniyetlerini, insanlığın geleceği için dünyalılara da tanıtmak gayesiyle çırpınan iyi niyetli iki uzay adamının yeryüzüne dönmesini engelleyen, uzaydan dünyaya bilgi sızmasını önlemek için "çember" hareketine başvuran iki taraf yetkilileri, Juanjuanlar'ın yirminci yüzyıldaki temsilcileri arasında sayılabilir.

Şahısların tanıtımında "anlatma" ve "gösterme" metotlarından faydalanılmıştır.

Kazangap'ın ölümünü, çocuklarına da haber vermeleri gerektiğini söyleyen Ukubala'ya Yedigey,

".....Bak, hatun, şunu iyice aklına koy! Göreceksin, kızı Ayzada, erkek olduğu halde özellikle de oğlu Sabitcan yabancı kişilermiş gibi ellerini önlerine bağlayıp uzakta duracaklar. Onlardan bir yardım görmeden cenazeyi yine biz gömeceğiz.." (s.18) der. Gerçekten söylediklerinin hepsi gerçekleşmiş, Ayzada, babasından çok kendi dertlerine ağlamış, Sabitcan, geceyi içki içerek geçirmiştir.

5. ZAMAN

"Çağdaş Batı romanının yaygın eğilimlerinden biri de romanın işlediği konunun zaman süresini kısaltmak, birkaç güne, bir güne ya da birkaç saate indirgemek, ama bu süre içinde roman figürleri açısından önemli olan olaylara, çağrışım yöntemiyle geriye giderek dönmek, böylece geçmiş içinde zamanı, algılanışına göre kısa ya da uzun işlemektir."(14)

"Gün Uzar Yüzyıl Olur", isminden de anlaşılacağı üzere, bir "gün" ün bir "asır" haline getirildiği bir romandır. "Gün", "asır" haline getirilirken, Yedigey'in hatıralarına, çağrışımlarına müracaat edilir.

Kazangap, yaz mevsiminin sona erdiği, güz mevsiminin yaklaştığı günlerden birinde ölür. Cenaze, akşamdan hazırlanır. Sabahleyin erkenden Ana Beyit mezarlığına gitmek için yola çıkılır. Akşama güneş batmak üzere iken, Boranlı'ya tekrar geri dönülür. Birkaç gün sonra, Yedigey'in kızları Saule ile Şarapat anne babalarının ziyaretine gelirler.

Diğer taraftan "Parite" de çıkan olağanüstü durumdan dolayı, "Konventsiya" uçak gemisinde bir dizi toplantılar yapılır. Toplantılarda alınan kararlar uygulamaya geçirilir.

"İnsan, hatırlama kabiliyeti ile geçmişe, sezgi gücüyle geleceğe, mevcudiyetiyle hale bağlıdır."(15) "Gün Uzar Yüzyıl Olur", insanı, üç farklı zaman dilimi içersinde işler. "Yazar, zaman kavramını bir bütün olarak ele alıyor. Mâzi ve hâl (hatta Gün Uzar Yüzyıl Olur'da geçmiş-hâl-gelecek) içiçe ve karmaşık bir şekilde işleniyor. Tanpınar'ın eserlerinde, şuur akışı tekniğini kullanan bütün dünya romancılarında görülen bu tarz, Aytmatov'da tarihî bir zenginlik arz eder"(16)

---

(14) Gürsel AYTAÇ, "Yeni Bir Zaman Kurgusu", Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Ank., 1990, s.58.

(15) Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKİN, "Zaman", Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Konya 1989, s.25.

(16) Bilge ERCİLASUN, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", Türk Kültürü, S:325 Mayıs 1990, s.291.

Eserin baş kahramanı Yedigey'in muhayyilesinin rehberliğinde yaptığımız yolculuk, bizi mâziye götürür. Bu mâzi kimi zaman yakın (1948, 1951, 1953, 1956, gibi) kimi zaman da uzak (Nayman Ana efsanesine konu olan hadiselerin yaşandığı zaman)tır.

1953 yılının kışı ile sonbaharı, Boranlı Yedigey'in hayatının en acılı dönemi olur:

"Ne o zamana kadarki, ne ondan sonraki kar yüzünden sık sık yolların tıkanması, Sarı Özek bozkırının kavurucu sıcağı, susuzluğu, başka sıkıntıları, belaları, savaşın kendisi bile -Königsberg'e kadar ilerlemişti, cephede bin kez ölebilir, yaralanabilir, sakat kalabilirdi- hiçbiri, hiçbiri o günler kadar Yedigey'e acı çektirmemiştir" (s.223)

Mâzi, sadece acı hatıralardan ibaret değildir. Yedigey'in hayatında öyle anlar vardır ki, o anlara dönmek onları tekrar tekrar yaşamak ister:

"Boranlı Yedigey, 1952 yılının yaz sonu ile güz başlangıcını geçmişin en mutlu dönemlerinden biri olarak hiç unutmaz. Sanki büyü yapılmış gibi bütün tahminleri gerçekleşmişti o yaz. Sarı Özek kertenkelelerinin bile güneşten kaçıp evlerin eşiklerine sığındıkları o korkunç yaz sıcakları sürerken ağustos ortalarında havalar birden değişip serinlemeye başladı. Dayanılmaz sıcaklar yavaş yavaş çekildi, hiç olmazsa geceleri rahat uyku uyunacak bir serinlik çöktü. Sarı Özek bozkırlarında böyle hoş zamanlar olur, her yıl değilse bile arasıra talih güler insanın yüzüne. Ama kış mevsimi hep sert geçer, insanlara göz açtırmaz. Ancak yaz arada bir insanların gönlünü hoş tutar.." (s.146)

Yedigey'in 1952 yılının yazında unutamadığı olay, ansızın bastıriveren yağmurda ıslanan Zaripa'nın ne kadar güzel bir kadın olduğunu ilk kez farketmesidir.

1956 yılında Yelizarov'dan aldığı mektup, Yedigey'in hayatını "mektuptan önce" ve "mektuptan sonra" olmak üzere iki döneme ayırır:

"Yelizarov'un mektubu, yaşamını mektuptan önce ve sonra diye iki döneme ayıran bir çeşit sınır oldu onun için. Mektuptan önceki dönem kayıkla gölde açılırken sahilin uzaklaşması gibi gittikçe gerilerde kalarak sise bürünüyordu. Sonraki dönem ise günden güne sakin bir akışla sürüyor, akışı sonsuz olmamakla birlikte bir hayli uzayacağa benziyordu. (s.317)

Merhum Kazangap'ı Ana Beyit'e götürürken, yol boyunca zihninin, düşünceden düşünceye geçtiğinin, hep başka şeylerle meşgul olduğunun, Yedigey de farkındadır:

"Anlaşılan, insan zihni bir an boş durmuyor, her zaman bir şeyler düşünüyor. Bu şaşılası nesnenin düzeni böyle kurulmuş; istesen de istemesen de düşünceden düşünce doğacak, öbür dünyaya göçünceye değin böyle sürüp gidecek!... Yol boyunca durmadan düşündüğünü, zihninin hep bir şeylerle dolu olduğunu farkeden Yedigey, bu gülünç keşfi yaptı en sonunda. Gerçekten de denizde birbirini kovalayan dalgalar gibi bir düşüncenin arkasından yeni düşünceler geliyordu." (s.108)

Yedigey, eserin son kısımlarında, Kazangap'ın defninden sonra, artık mâzisinden sıyrılmış, geleceği düşünmektedir. Aldığı karar şu olur: Ana Beyit mezarlığı için, en yetkili kişilerle görüşecek, uzay alanının sınırları dahilinde kalan mezarlığın kaldırılmaması için sonuna dek mücadele edecektir. Kızları Saule ile Şarapat'ın geldiği sırada evde bulunmayışının sebebi de, aldığı kararı uygulamaya geçirişi olur.

Kuttıbayev ailesini parçalayan, Daul ve Ermek'i yetimliğe mahkum eden, ilk başlarda Yedigey'in kulaklarında ve beyninde derin uğultular bırakan, II. Dünya Savaşı'dır. "Yüz Yüze", "Toprak Ana", "Erken Gelen Turnalar" daki kadar olmasa bile, yazarın bu eserinde de savaş, üzerinden yıllar geçmesine rağmen insanların hayatını etkilemeye devam eder.

II. Dünya Savaşı sırasında, Almanların elinden kaçıp kurtulan, Yugoslav partizanların arasına sığınan Abutalip, savaştan sonra eski mesleği öğretmenliğe devam eder. Ancak devletin Yugoslavya ile ilişkilerinin bozulması, savaşta Yugoslav partizanlarıyla mücadele edenlerin suçlanmasına, vatan haini ilan edilmesine sebep olur.

1956 yılında, Kruşçev'in iktidara geçmesi, ülke için yeni bir dönemin başlangıcı demektir. Yelizarov böyle bir başlangıçtan çok memnundur:

"-Çok değişik bir dönemdeyiz, Yedigey, dedi. Üç yıl önce böyle bir iş için buraya kalkıp gelmek aklından geçer miydi? Oysa şimdi çekinmeden geliyorsun. Ülkede her insan hakkını arayabilmeli, karşısına herhangi bir engel çıkmamalı. Benim anladığım şu ki, kimsenin kendinde özel haklar, yetkiler görmemesi için el birliğiyle çalışmalıyız." (s.315)

Yedigey, aynı dönemin imkânlarından faydalanarak Abutalip'i aklamak için Alma-Ata'ya gider. O devirde Stalin dönemi, partinin yanlış uygulamaları, herkesin gözü önünde sorgulamaya çekilir. Babasını Stalin'in terör faaliyetlerine kurban eden ve "halk düşmanının oğlu"sıfatıyla damgalanan Aytmatov, Kruşçev döneminin heyecanını eserlerine de aksettirir.

Romanda, Yedigey, Ukubala ve Kazangap'ın Kumbel istasyonundan

Boranlı'ya gelişleri 75. sayfadan 84. sayfaya kadar 9 sayfa boyunca anlatılırken, Boranlı'ya yerleşen Yedigey'in kışa doğru iyileşmesi, bir paragrafa sığdırılıverir:

"O yıl kışa doğru Yedigey gücünün yerine gelmekte olduğunu hissettir. Bir gün başının ağrısı şıp diye kesiliverdi. Kulaklarındaki uğultu yavaş yavaş yok oldu, çalışırken sırtını ter basması durdu. Kışın ortasında ise yollar karla tıkandığında herkesle birlikte yol açma yarışına başladı. Henüz genç, yapısı da sağlam olduğu için kısa zamanda toparlandı, güçlendi. Bir zaman geldi ki, çektiği sıkıntıları, yürürken ayağını zor sürüdüğünü unuttu. Kızıl sakallı doktorun söyledikleri doğru çıkmıştı." (s.85-86)

6. MEKÂN

Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki "Demiurg" isimli ortak tasarı gereği "Tramplen" yörüngesinde bulunan, "Parite" uzay istasyonunda görevli eş yetkili iki uzay adamının keşfettiği ve mavi saçlı, tüy gibi ince, bembeyaz kaşlı, yeşile çalan leylak gözlü, esmer insanların yaşadığı "Orman Göğsü" gezegeni ve orada sürdürülen hayat, dünya insanlarının ideallerindeki mekân ve zamanın da bir sembolüdür. "Yalnızız" romanının kahramanı Samim'in "Simeranya"sına mukabil, Orman Göğsü gezegeninde sürdürülen hayat da, dünya insanın özlediği, fakat içinde bulunduğu şartlarda hiç bir zaman kavuşumayacağı ideal bir düzendir.

Bir günün yirmi sekiz saat olduğu Orman Göğsü, Sarı Özek bozkırının tersine sıra sıra dağlar, tepeler, bir baştan bir başa uzayan açık yeşil orman örtüsüyle kaplıdır. Bu yeşillikler arasıda denizler, göller, ırmaklar ışıldar. Aynı tabiî güzellikler, kentleşmenin yoğun olduğu yerlerde de tahrip edilmemiştir.

Enerji elde etmede "kavrayıcı" adını verdikleri güneşlerinden faydalanırlar. Uygarlıkta ilerlemiş olduklarının bir başka göstergesi, gece-gündüz ısı farklılıklarından eneji üretebilmeleri ve en önemlisi iklimi denetleyebilmeleridir. Halbuki Sarı Özek'te gece, insanı, hayvanları, donduran soğuk, gündüz, yerini, bunaltan, yaşamaktan bezdiren aşırı sıcağa bırakır. Sarı Özek bozkırında yaşayanların bunu değiştirebilmek için ellerinde hiç bir imkânları yoktur.

İklimin denetlenip kuraklığın önlenmesi, Orman Göğüslüleri açlık gibi bir problemden de kurtarmıştır. Onları rahatsız eden tek şey, gezegenlerinin kutup bölgelerinde görülmeye başlayan "İç kuruma" adını verdikleri kuraklaşma hadisesidir. Orman Göğüslülerin hâlihazırda çok büyük bir problem olmamasına rağmen, kuraklık tehlikesiyle, bugün karşı karşıya imiş gibi davranmaları, sorunların görmezlikten gelindiği, nemelâzımcılığın had safhaya ulaştığı dünyanın in-

sanları olan uzay adamlarını çok şaşırtır. Onları hayretler içinde bırakan bir diğer husus ise "devlet" gibi zorlayıcı bir kurumu, "savaş" gibi bir kavga biçimini bilmemeleridir. Orada onlara hükmeden, onları mâzilerinden, benliklerinden koparıp Mankurtlaştıran, hiç tanımadıkları, görmedikleri yerler için savaşlara sürükleyecek, çocukları babasız, ana-babaları evlatsız, kadınları erkeksiz bırakacak ve sonra da en ağır şekilde işkence ederek hayatlarını ellerinden alacak bir "totaliter" rejim yoktur.

Baharda kısa bir süreliğine yeşeren, engin uçsuz bucaksız, ıpıssız, sınırsız uzayıp giden Sarı Özek bozkırı eserin hem mâzi, hem de hâlihazırda cereyan eden hadiselerine mekânlık eder. Mâzi ile hâlihazır, mekân boyutunda birleşir.

Nayman Ana, Mankurt oğlu, Jolaman tarafından Sarı Özek bozkırlarında öldürülmüştür. Boranlı Yedigey, Sarı Özek bozkırlarının uğrunda çarpışmaya değer yerler olduğunu Yelizarov'dan öğrenmiştir.

"O zamanlar baharda ve güzün bol yağmur yağarmış bu yerlere. Geniş bozkırın otu, büyükbaş hayvanlara da yetermiş, davarlara da... Tüccarların gelip geçtiği, her türlü alışverişin yapıldığı bir yermiş bu ıssız topraklar. Ama sonra nasıl olduysa, yağmurlar kesilmiş, kuyuların suyu çekilmiş, bozkırın yüzünü örten kuru otlar kurumuş."(s. 123)

Uzun süre bölgeye hâkim olan, yerli halk Kazaklarla amansız mücadeleye girişen Juanjuanlar, büsbütün ortadan kaybolur. Nereden geldikleri bilinmediği gibi, nereye gittikleri de öğrenilemez. Bir rivayete göre, bedduaya uğramışlar, kışın, İdil (Volga)'in üzerinden geçerlerken buzların çökmesi sonucu bütün kavim buzlar altında kalmıştır.

Yerli halk Kazaklar, kuraklıktan sonra da memleketlerini terketmezler, yeniden açtıkları kuyulardan hayvanları için su elde ederek bu topraklarda tutunurlar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Sarı Özek bozkırları eski canlılıklarına tekrar kavuşurlar. Sürüler için su taşıyan tankerler getirilir. Devletle kooperatif çiftlikleri, otlakları, hayvancılık için kullanmayı düşünürken, Sarı Özek bozkırının ortasına kurulan "Posta Kutusu" uzay kenti, bütün plânlarını altüst eder. Devlet, bozkırda yaşayan insanların ve canlıların hayatlarını felce uğratacak nükleer çalışmalarını yapmak için Sarı Özek bozkırlarını kullanır.

Bozkırın ortasında dev endüstri kentinde, mâziden kalan tek şey, "deve'nin çift hörgücü gibi" birbirine benzer iki tepenin -Egiz Kübe (İkiz Tepe)- üzerindeki Ana-Beyit mezarlığıdır:

"Sarı Özek bölgesinde insanların ölülerini saygıyla gömdükleri bir yerdi burası. Eski zamanlarda ölüler buraya öylesine uzak yerlerden getirilirdi ki, cenaze alayları yollarda gece molası vermek zorunda kalırlardı. Buna karşılık, ölülerini üşenmeyip oraya gömenler, atalarına gösterdikleri saygıdan dolayı haklı olarak böbürlenirlerdi. Halk arasında en tanınmış, saygın kişileri, sözüyle, eylemiyle ün yapmış, yaşlı-başlı bilgili insanlar gömülürdü Ana-Beyit gömütlüğüne. Bölge halkının yaşantısını yakından tanıyan Yelizarov burası için Sarı Özek anıt-kabiri derdi." (s. 124-125)

Yerin kutsallığına içten inanan Kazangap, ölmeden önce, Ana-Beyit'e gömülmeyi vasiyet eder. Ancak her şey istediği gibi gelişmez. Mezarlığın, uzay alanının içinde kalması bir yana, tamamen kaldırılması bile düşünülmektedir. Sarı Özek bozkırının mâzisine ve orada yaşıyan insanların hayatlarına müdahale etmekten çekinmeyen "rejim", "gelecek" için mezarlıkları bile yok etmeyi düşünür. Yedigey'i, eserin sonunda Ana-Beyit'in kaldırılmaması için mücadele ederken bırakırız.

Yedigey'e, insan ruhunun enginliği ile sınırsız, ucsuz bucaksız Sarı Özek bozkırları arasında bağlantı kurmayı, değerli dostu Jeolog Yelizarov öğretir. Ona göre, çöl geniştir ama insan ruhu bu genişliği de kapsayabilme gücüne maliktir.

Yedigey, Aral gölü kıyılarındaki kumluk bir tepede, elli evden ibaret bir köy olan Jangeldi'dendir. Balıkçılıkla geçinen ve balıkçılık birliği kuran insanların yaşadığı köyde, savaştan sonra topu topu on ev kalır.

Sarı Özek bozkırın en büyük istayonu, birkaç demiryolu hattının kavşak noktası, Kumbel, Kazangap'ın kızı Ayzada'nın oturduğu, Yedigey'in kendisini Boranlı'ya getiren Kazangap'la tanıştığı; Zaripa'nın kocası Abutalip'in ölüm haberini öğrendiği yerdir.

Başka durakları, istasyonları, kavşakları, kentleri kan damarları gibi birbirine bağlayan, geniş Sarı Özek bozkırlarını aşıp giden bir zincirin halkası olan Boranlı, rüzgârların her türlüsüne açık; özellikle kışın evleri, pencerelerine dek kar altında bırakan, demiryolunu sert bir kar örtüsü ile tepeleme dolduran, Sarı Özek bozkırlarının fırtınalarının uğrak yeridir. Bu yüzden buraya Boranlı adı verilmiş durağın levhasına da biri Kazakça "Boranlı", ötekisi ise Rusça "Burannı" diye iki ismi ayrı ayrı yazılmıştır.

Durakta, ufak tefek istasyon hizmetleri dolayısıyla yüzleri tren yoluna dönük, çift akıtmalı çatıları aynı cins çatı kaplaması ile örtülü, hepsi de demiryol-

ları yönetimince derme çatma yapılıveren altı ev vardır. Yedigey'in kendi eli ile yaptığı ev, Kazangap'ın tek göz damı, bu sayıyı sekize çıkarır. Evlerin arkasında da hayvanlar için, başka gereksinmeler için kulübeler, küçük yapılar, kamışlarla çevrili çardaklar kurulmuştur. Tam orta yerde, yeldeğirmenin ürettiği elektrikle çalışan, gerektiğinde elle de kullanılan ve sonradan yapılan bir su tulumbası vardır.

Yedigey'in geldiği yıllarda Boranlı, bozkırın ortasında suyu kıt, ıssız bir köyceğizdir. Demiryolundan rahat vagonları içinde geçen insanlar, yayvan bir tepeciğin üzerine kurulu "birkaç ev ve öteki ıvır zıvır" dan ibaret Boranlı köyüne ve bu köyde yaşayan insanlara, kimi zaman kayıtsızca bakarlar, kimi zaman da kuytuda kalmışlıklarından dolayı o an yüreklerinde kısa süren bir acıma duygusu taşırlar. Kazangap'ın geldiğinde bağlı köpeğin bile duramayacağı Boranlı'ya ömür boyu tahammül edebilen kendisi ve arkadaşı Yedigey olur.

Birkaç ailenin yaşadığı birkaç evlik Boranlı köyü, nice acı ve tatlı hatıraların yaşandığı mekândır. Yedigey, orada sağlığına kavuşur, güzel Zaripa'yı orada tanır ve yine orada kaybeder. Kazangap, dünyaya tek gözlü damında veda eder.

Gözleri Sarı Özek bozkırlarının enginliğine alışmış Yedigey'e, Alma-Ata'ya giderken gördüğü, Çimkent'ten başlayıp Semireçye'ye kadar uzanan, Abutalip'in memleketi olan Aladağlar, bir mucize, sonsuz bir yüceliğin simgesi gibi gelir. Dağlar onu düşünceye daldırır. Kuttıbayev ailesinin çektiği sıkıntılar gözünün önüne gelir.

Düz caddeleri, bahçeli evleri, parkları, kavşakları, su kanalları, opera ve hükümet binasıyla Alma-Ata, modern bir kenttir.

"Konventsiya" uçak gemisi, Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki, "X" gezegenindeki madenleri işletmeyi amaçlayan "Demiurg" tasarısına göre, Ortak Merkezi'n bilimsel araştırmalar yaptığı stratejik karargâhıdır. Gemi, Aleut adalarının güneyinde Vladivostok ile San-Francisco arasında, havadan havaya eşit uzaklıkta bir bölgeye yerleştirilmiştir.

Yetkilerin eşitçe paylaşılması, geminin her iki ülkeye eşit uzaklıkta bir yerde bulunması, iki süper gücün dünyayı eşit olarak paylaşma emellerinin bir uzantısıdır. Aynı anlayış geregi, iki uzay adamının keşfettiği Orman Göğsü gezegeniyle bağlantı kurulmaz. Dünyanın etrafını kuzey-güney; doğu-batı yönlerinde, uzaylıların "zararlı" etkilerini önlemek için bir çember ile sarmaları, onların pragmatist ve emperyalist felsefesiyle açıklanabilir. Daha rahat, daha demokra-

tik bir hayatın gelmemesi için girişilen "çember" faaliyeti, deve derisiyle kafayı sarıp bilinci, hafızayı, yok eden "mankurtlaşma" dan farklı değildir.

Esere hâkim olan açık mekândır. Ev içi tasvirleri hiç yoktur.

Kazangap'ın öldüğü günün gecesinde, erkekleri, çay içmeye davet eden uzun Edilbay'ın evi, Yedigey'i ferahlatır.

Bir ara Zaripa'yı ve çocuklarını alıp ıssız bir adaya gitmenin hayalini kuran Yedigey, bir zamânlar balıkçı olmasına, gün doğumunu ve gün batımını Aral gölünde seyretmesine rağmen, karada yaşamaktan daha çok huzur duyar. "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"teki Orhan Dede'nin aksine sürekli suların üstünde yaşanamayacağı düşüncesindedir.

R. WELLEK ile A. WARREN, bir eserin edebîliğini belirlemede "yaratıcı birleştirme" ile "malzemenin çeşitliliği"ni esas alırlar. Malzemenin çeşitliliğinden kastedilen "fikirler, kişiler, sosyal ve psikolojik yaşantı şekilleri"dir.(17)

"Gün Uzar Yüzyıl Olur", ihtiva ettiği fikirler, kişiler, sosyal ve psikolojik yaşantı şekilleri ve bu malzemeyi canlı kılan şekil hususiyetleriyle başarılı bir eserdir. Yaygın bir tabirle, muhteva ile şekil bütünleşmesinin sağlandığı mükemmel eserlerden birisidir. Diğer taraftan Aytmatov'un sanatında eserlerinin hem muhteva hem de teknik planında - belli bir merhaleyi temsil etmesi, onun önemini arttıran bir hususiyettir.

"Eski Sovyetler Birliği, siyasî sistemiyle, idare biçimiyle. kültür politikasından eğitimine, üretiminden estetiğine, idaresi altında bulunan topraklar üzerinde bir hakimiyet ve bütünlük yaratmayı amaçlamış ve büyük ölçüde de bu hedefinde başarılı olmuştur... Sovyet Türk Edebiyatının ilk evresi Ekim 1917 devriminin sevincini yansıtır. Bu dönem edebiyatında heyecan vardır, coşku vardır, ümit vardır. Lenin, hayranlığın ve takdirin odaklaştığı noktadır."(18)

Aynı hayranlık, Aytmatov'un eserlerinde de dile getirilir. "İlk Öğretmenim"in Düyşen'i köyde kendi çabalarıyla açtığı okulda, öğrencilerine "anababa"dan önce "Lenin" yazmayı öğretir. O günlerde herkesin hiç bir şekilde doğruluğundan zerre kadar kuşku duyamayacağı sözlerle Lenin'i anlatırken çok heyecanlıdır.

---

(17) Rene WELLEK, Austin WARREN, "Değerlendirme", Edebiyat Teorisi, Çev: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 1993, s. 218.

(18) Prof. Dr. Emine GÜRSOY - NASKALİ, "Sovyet Türk Edebiyatı", Türk Dünyası, S:1, Bahar 1996, s.54.

Bir gün okula derin üzüntüler içinde gelmesi, sabahleyin her zamanki gibi sobayı yakmaya kalkışmaması, Altınay'ın gözünden kaçmaz. Ayakta durmalarını istediği öğrencilerine şapkalarını çıkarmalarını söyler:

"-Lenin öldü, dedi. Şu anda dünyadaki bütün insanlar ayakta duruyorlar. Siz de olduğunuz yerde, kıpırdamadan durun. Gözleriniz bu resimden ayrılmasın. Bugün unutulmaz bir gündür." (s.33-34)

Yazarın ilk eserlerinden "Beyaz Yağmur"da "emek" ve "emekçi kahramanlar" yüceltilir. Cephe gerisinde yaşanan acı hayatın tüm trajikliği ile sergilendiği "Toprak Ana"da Caynak, Muslubek halkının kutsal gayeleri için çarpışmaktan korkmayan Sovyet vatandaşlarıdır. "Betme-Bet (Yüzyüze) romanı, asker kaçağı İsmayıl'ın bencil tutumu etrafında gelişir; genç karısı bile sonunda İsmayıl'ın yakalanmasını arzular."(19)

"Lenin'in 1924'te ölmesinden sonra, hâkimiyeti eline geçiren Stalin, durumunu giderek pekiştirmiş ve tam anlamıyla sadist bir diktatör olmuştur. Stalin 1937'de, bütün Sovyetler Birliği'nde umumî bir temizlik harekatına girişmiş, başta aydınlar olmak üzere toplumun her kesiminden milyonlarca kişiyi öldürtmüş veya Sibirya'daki çalışma kamplarına sürmüştür...

1953'te Stalin'in ölümünden sonra iktidara gelen Kruşçev, 1956'daki 20. parti kongresinde Stalin'in devrini baskı ve şahsiyete tapınma devri olarak lânetlemiş ve Stalin tarafından öldürülen veya sürülen şair, yazar ve sanatçıların itibarlarını birer birer iade etmiştir"(20)

"Elveda Gülsarı" nın Cengiz Aytmatov'un sanat hayatında belli bir dönemi başlattığını, yazarın bu eseriyle kusursuz olarak bilinen partinin hatalarının ilk kez ifşa edildiğini daha önceki çalışmalarımızda belirtmiştik. Bu ifşa ediş, "Beyaz Gemi"de daha belirgin bir hale gelir. Her gün kısır karısını dövmekten zevk alan, manevî değerlere saygısı yok denecek kadar azalmış Orozkul, maralların kusallığına inanan Momun Dede'ye onları acımasızca vurduran Seydahmet, Sabitcan'dan farksızdırlar.

Sabitcan, ana-babasını, manevi değerlerini, mazisini hiçe sayan, yalnız ve yalnız bugün için yaşayan, sadece kendini düşünen bir mankurttur. Onu geçmişine düşman eden Sovyet eğitimidir. İşlerinden ve okullarından geri kalacakları düşüncesiyle karısını ve çocuklarını, babasının yanına getirmez. Yedi-

---

(19) _____, s. 61.

(20) Yusuf GEDİKLİ, "Yusuf Samedoğlu ve Kıyamet Günü", Kıyamet Günü, İst., 1995, s. 8-9.

gey özenle yetiştirdikleri, her türlü sıkıntıya katlanarak okullara gönderdikleri çocukların, niçin böyle olduklarını bir türü anlayamaz.

Cengiz Aytmatov, "Sovyetlerdeki Milliyetler Meselesi'ne değinirken şunları söyler:

"Milliyetler meselesinin Sovyetler Birliği'nde uzun süre yanlış anlaşıldığına inanıyorum. Uzun süre Sovyet ideolojisinin her şeyden önce geldiği düşünüldü, diğer bütün düşünceler bu kıstasa göre değerlendirildi ve her şey etkin bir biçimde sosyalist bir toplum yaşatılması amacıyla kullanıldı. Buna katkıda bulunacak her şeye izin verilirken buna engel olarak görülenler, yasaklandı, reddedildi ve basitçe görmezlikten gelindi. Bu ikinci kategoroyi din, millî özellikler ve diller oluşturmuştur. Bu tür politika ciddi bir hataydı. İnsan hayatının, kültürel farklılıkların dahil olmak üzere bütün kompleksiliğiyle gelişmesine izin vermek yerine siyasal hedefler esas alındı... Perestroika ve Glasnost'un gelişiyle insanlar geçmişle yapılan hatalar konusunda açıkça konuşmaya, yüzyıllar içerisinde sakladıkları acı ve kırgınlıklarını ifade etmeye başladılar."(21)

"Gün Olur Yüzyıl Olur" ve "Cengiz Han'a Küsen Bulut", yazarın eski devirler için yaptığı eleştirilerin yoğunlaştığı eserlerdir. Eserlerin geneline hâkim olan iyi-kötü çatışması, Yedigey ile Sabitcan arasında yaşanan millîlik-dejenerelik çatışmasına dönüşür. Kazangap'ı İslami esaslara göre defnetmek isteyen Yedigey, karşısında hep Sabitcan'ı bulur. Sabitcan, her şeyden önce, babasının vasiyetini hiçe sayarak Ana-Beyit'e kadar gitmenin gereksiz olduğu düşüncesindedir.

Bir Kazak olduğu halde, ısrarla Rusça konuşmak isteyen uzay alanın nöbetçi âmiri Tansıkbayev, Sabitcan gibi bir mankurttur. Akdoğan bakışlı sorgu yargıcı Tansıkbayev ise, Abutalip'i suçlu duruma düşürmek için elinden gelen gayreti gösterir. Onu Stalin ve komünizm düşmanı ilan eder.

Boranlı durağı çalışanlarından Şaymerden, Yedigey'in Kazangap'ın başında beklemesini gereksiz bulurken, Sovyet yönetiminin altmışıncı yılında halâ dua edecek birilerinin bulunmasını hayretle karşılar. Mâziden kopma, milli benliği unutma, yazarın ifadesiyle mankurtlaşma, bütün devre damgasını vurmuştur. Sözgelimi kimse Nayman Ana mezarlığının yerini bilmez, bilme gereği de hissetmez.

---

(21) 'Aytmatov'un Dilinden" Türk Yurtları, S: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 90, s. 50.
"Aytmatov'un bu görüşleri Report on Usse adlı bültende yayınlanan Radio liberty muhabiri Abdülhakim Özgen ile yaptığı 25.6.1989 tarihli konuşma ve Third World Quarterly adlı derginin Ocak 1990 tarihli sayısından İhsan Turan tarafından çevrilerek Yeni Forum Dergisi'nin Mart 1990 sayısında neşredilen röportajından derlenmiştir", Türk Yurtları, s. 52.

Amerikan ve Sovyet yetkililerinin "Konventsiya" uçak gemisinden aldıkları kararlar, dünyaya göre daha demokratik ve insana yakışır bir düzenin sahibi Orman Gögsü gezegenini keşfeden uzay adamlarının dünyaya gelmelerinin yasaklanması, onlarla her türlü iletişimin koparılması ve dünyanını etrafının bir çemberle sarılması çok düşündürücüdür. Dünyanın kaderi, dünyalılardan habersiz çizilir. Emparyalist iki süper güç, menfaatleri uğruna insanları, özlerine uygun hayattan mahrum etmekten çekinmezler.

"Gün Uzar Yüzyıl Olur"un ihtiva ettiği fikirler, iletmek istediği mesajlar, bunlardan ibaret değildir. Bir zooteknisyen olan, çocukluğunu, gençliğini tabiatın kucağında geçiren Aytmatov "tabii çevrenin korunması, ekonolojik dengenin bozulmaması" hususlarında da duyarlıdır. Onun bu konudaki düşüncelerini, "Çevre Meselesi" başlığı altında vermeye çalışacağız.

"Millî kültürün bir yaşayış tarzı olduğunu, bunun da an'anelerde tezahür ettiğini ortaya koyan bu eserin cihanşümül tarafı, her devirde ve her cem'iyette köle ruhlu yaratıkla hür insanın birlikte yaşadıklarını ve bunlar arasında da açık veya gizli bir mücadelenin devam ettiğini dikkatlere sunmasında aranmalıdır."(22)

Eserde köle ruhlu insan"ın vasfı olan "mankurt" tabiri, romandan sonra iyice yaygınlaşmış, "özünden uzaklaşma"nın işlendiği eserlerde kullanılan bir terim haline gelmiştir.

Azeri şairlerinden Famil Mehdi'nin "Cengiz Aytmatov'un "Gün Var ile Beraber" adlı romanını ohuyarken" girişiyle başlattığı "mankurt" isimli şiirinde benliğin nasıl yok edildiği anlatılır.(23)

Yazdığı eserlerle Glastnost ve Perestroyka'nın hazırlayıcısı olan Aytmatov'un "Gün Uzar Yüzyıl Olur" romanı, yerini ve değerini günümüzde de korumaya devam etmektedir. Romandaki muhteva ve şekil birlikteliği, mâzi, hâl ve geleceğin bir güne sığdırılması, folklorik malzeminin çağdaş roman teknikleri çerçevesinde işlenmesi, mesajın estetik formlar içinde sunulması, "Gün Uzar Yüzyıl Olur"u şaheser basamağına yükseltir.

---

(22) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Bir Coğrafyanın Kaderi, Gün Uzar Yüzyıl Olur" Türk Edebiyatı, S: 123; Ocak 1984, s. 52-53.

(23) Famil MEHDİ, "Mankurt", Hazırlayan: Dr. Yavuz Akpınar, Kardaş Edebiyatları, S: 8, Ekim - Kasım - Aralık 1983, 1993, s. 24-25.

R. CENGİZ HAN'A KÜSEN BULUT(*)

1. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Kader Ağı (Kıyamat) romanından sonra yayımlanan "Cengiz Han'a Küsen Bulut", "Gün Uzar Yüzyıl Olur"un bir bölümü niteliğindedir. Böyle olmasına rağmen, romanın içerisinde neden yer almadığını yazar şöyle izah eder:

"Bu hikâye, "Gün Olur Asra Bedel" adlı romanın bir bölümüydü. Fakat yayımlanmadan önce bu bölümü çıkarmak zorunda kaldım. Çünkü totalitarizme şiddetli bir eleştiri vardır. Daha sonra ayrı bir kitap olarak yayınlandı ve bir çok dile çevrildi"(1)

Eserde, "Gün Uzar Yüzyıl Olur"da tutuklandığını öğrendiğimiz, II. Dünya Savaşı'nda esir düştüğü Almanların elinden kaçarak Yugoslav partizanlarına sığınma, onlarla ve İngilizlerle Stalin'e karşı işbirliği ve derlediği halk masalları ve efsaneleriyle "milliyetçilik propagandası" yapmakla suçlanan öğretmen Abutalip Kuttıbayev'in sorgu yargıcı Tansıkbayev tarafından suç ortaklarıyla yüzleştirilmek için trenle Orenburg'a götürülüşü ve oraya vardıklarında intihar ederek Tansıkbayev'in hevesini kursağında bırakışı işlenir.

Bununla birlikte yazar, eserinde Abutalip'in kaleme aldığı, Tansıkbayev'in büyük koz olarak gördüğü "Sarı Özek Kurbanları" efsanesine genişçe yer verir. Bu efsanede, birbirine düşman göçebe Moğol aşiretlerini birleştirmeyi başardıktan sonra, tarihteki en büyük imparatorluklardan birini, Moğol İmparatorluğu'nu kuran Cengiz Han'ın Avrupa fethine çıkışı, bu sefer esnasında emrine karşı gelerek bir çocuk sahibi olan Togulan ve Erdene'yi cezalandırışı ve o güne kadar başının üstünde ona refakât eden, ona güç veren beyaz bulutun kaybolması üzerine, seferi yarıda keserek geriye dönüşü ve memleketinde ölüşü anlatılır.

Eserin ana fikri, efsanedeki küçük beyaz bulutun Cengiz Han'a niçin küstüğü sorusunun cevabında aranmalıdır.

Gezginci bir kâhin, ölüm tehlikesini göze alarak büyük hânın yanına gelir ve bir sefer sırasında ona beyaz bir bulutun eşlik edeceğini, bulut yerinde kaldığı sürece, gücünün devam edeceğini, onu gücendirmemeye çalışmasını söyler. Avrupa seferine çıktığı sırada, baştan beri büyük hâna eşlik eden beyaz bulut, onun iki sevgili yüzbaşı Erdene ile Togulan'ı idam ettirmesinden sonra, or-

---

(*) Cengiz Han'a Küsen Bulut, Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1991. (Çalışmamızda bu baskıyı kullandık)

(1) Beşir AYVAZOĞLU, "Turan Ülkesinin Büyük Yazarı Aytmatov Anlatıyor: II" Türkiye, 13 Mayıs 1992.

tadan kaybolur. Cengiz Hân Gök Tengri'yi gücendirmiş, tabiatın kaidelerine karşı gelmiştir.

Yazarın anlattığına göre bu efsanedeki hadisenin benzeri Stalin döneminde de yaşanmıştır:

"SSCB'de 50'lilerin başında tanınmış bir sinema yıldızı, ABD Büyükelçiliği'nde görevli gence âşık olmuştu. Uyarılara rağmen bundan vazgeçmeyince, şöhretine filan bakılmaksızın Sibirya'ya sürüldü. Amerikalı ise apar topar sınırdışı edildi. Totalitarizm, her devirde aynıdır, bu bakımdan Cengiz Han'la Stalin arasında büyük bir fark yoktur. Dikkat ederseniz, Cengiz Han'a Küsen Bulut efsanesi, özünde evrensel bir boyut taşımaktadır.(2)

Ülkemizde son yıllarda kutlanmaya başlayan "Sevgililer Günü"nün dayandığı tarihî hikâye de aynı özü ihtiva etmektedir:

"Roma Kralı II. Claudius, evli erkeklerin, geride bıraktıkları aileleri yüzünden kendilerini savaşa tam veremedikleri düşüncesiyle evliliği yasaklar. Papaz Valentine, kraldan habersiz, sevgilileri gizlice evlendirir. Bunu öğrenen II. Claudius, Valentine'i idam ettirir. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Vatikan, Valentine'e "Aziz" ünvanı verir ve Roma kapılarından biri onun adını alır. St. Valentine'nin idam edildiği 14 Şubat "Sevgililer Günü" olarak kutlanmaya başlar."(3)

Yüzbaşı Erdene ile Togulan, Amerikalı genç ile Sovyet aktris ve St. Valentine, farklı zamanların insanları olmalarına rağmen, hepsinin muzdarip olduğu dert müşterekter. "Totoliter rejimler, insan tabiatına aykırıdır. Bu rejimin sözcülüğünü yapan insanlar, kendi menfaatleri uğruna, kendi hakimiyetleri altında yaşayan insanlara işkence etmekten, onlara acı çektirmekten çekinmemişlerdir" gerçeği, üç hadisenin temel fikrini teşkil eder.

Halkın iradesine, insanın özüne aykırı hareket eden bütün liderler, eninde sonunda hak ettikleri cezaları görürler. Karısı Kanikey'in muhalefetine rağmen, savaşa çıkan Manas'ın aldığı yaradan kurtulamayarak ölüşü, destana önsöz yazan Aytmatov'un dikkatinden kaçmaz.

"Manas destanı hümanist bir gaye ile aşılanmıştır. Bu hüküm ilk bakışta inanılmaz gibi gelir. Çünkü destan, baştan sona kadar kanlı savaşlar, hücumlar, ölümlerle doludur. Başka bir söyleyişle, Manas'ın bütün ömrü, savaşta,

---

(2) _____, a.g.y.
(3) Milliyet, 13 Şubat 1997.

cephede geçer. Meselâ Manas son seferine akıllı karısı Kanıkey'in muhalefetine rağmen çıkar. Bu seferinde Manas ağır yaralanır. Prens soyundan olan kırk bahadır yoldaşından da ayrı düşen Manas, sonunda bu yaradan kurtulamayarak ölür. Böyle bir sonla bitmesine rağmen, Manas destanı insanî sevginin, cemiyet hayatında çok önemli bir inanç telâkkisi olduğunu bize apaçık gösterir. Manas bu özelliği ile de dünyadaki büyük destanlar safında yer alır.

Destanı meydana getiren halkın dehâsı eserin trajik bir sonla bitmesinden hissedilir. Böyle sonlar, ancak büyük eserlerde görülür. Manas'ın ölümü ve kırk bahadırın felâketi çok büyük trajik vakalardır. Şekspir'in istidâdına denk bir trajedidir. Hele bir de bu milli kahraman halkın irâdesine kulak asmayıp, adâletsiz bir savaşa çıkınca, o zaman halk çok sevdiği kendi kahramanına küser. İşte destanın hümanist özü de buradadır."(4)

Cengiz Han'a Küsen Bulut"ta Stalin adına Tansıkbayev tarafından sorgulanan, yüreği, Zarife'sinin, çocukları Daul ve Ermek'in özlemiyle dolup taşan Abutalip'in, Cengiz Han'ın zulmüne uğrayan Erdene ve Togulan'dan hiç bir farkı yoktur.

Eserde ilk vak'a, tutuklu Abutalip'in sorgulanması ile başlar, diğer suç ortaklarıyla yüzleştirilmek için Orenburg'a götürüşü ile gelişir ve orada intihar edişiyle neticelenir.

Cengiz Han'ın Avrupa seferine çıkışı ile başlayan ikinci vak'ada, hadiseler, Yüzbaşı Erdene ile Togulan'ın cezalandırılışıyla doruk noktasına ulaşır. Gök Tanrı'nın kendisine gücendiğini hisseden Cengiz Han'ın seferi yarıda keserek vatanına dönüşü ve orada ölümüyle son bulur.

"Cengiz Han'a Küsen Bulut", şahıs ve mekân unsurları zengin, diyaloglarla örülü eserlere örnek gösterilebilir.

Abutalip'in Orenburg'a niçin götürüldüğünü, ondan ne istenildiğini, Tansıkbayev'in onu sorgulaması sırasında öğreniriz:

"...Bu akşam geç saatlerde Orenburg'a yani Çkalov'a varmış olacağız. Orası ilk etabımız. Bizi bekliyorlar orada. Yüzleştirileceğin iki kişinin orada oturduklarını biliyorsun. Bunlardan biri Aleksandr İvanoviç Popov'dur. Ötekisi ise Hamid Seyfullah adında bir Tatar. Onlar da tutuklandı. İkisi de seninle birlikte Bavyera'da tutsak olduklarını ve birlikte kaçıp kurtulduklarını itiraf ettiler. Nasıl kaçtığınız biraz şüpheli, açığa kavuşturmamız gerek: O taş ocağından niçin

---

(4) Cengiz AYTMATOV, "Kadîm Kırgız Ruhûnun Zirvesi", Aktaranlar: İkilil Kurban, Ali Akbaş, Kardaş Edebiyatlar, S: 3, Temmuz - Ağustos - Eylül, 1982, s. 5.

yalnız sizin grubun kaçabildiği merak konusu doğrusu. Sonra bütün gücünüzü, bütün yeteneğinizi Yugoslavya'da gösterdiniz. Orada bir İngiliz misyonu ile buluşup görüştüğünüzü ikisi de kabul etti. Bu görüşmenin konusunu çok iyi biliyorsun, ifadende açıkladın bunu (Çok ilginç olduğunu söylemeliyim söz arasında), Biliyoruz ki Popov bu işin elebaşıdır. Hamid Seyfullah da onun yardımcısı, sağ kolu. Sen elbette bu örgütün, bu orkestranın birinci kemanı değilsin. Bunun için de soruşturmaya yardımcı olursan, suçun hafifleyecek."(s. 102)

Eserin iyi ile kötü arasındaki çatışmadan doğan ve düğümlerle geliştirilen iki vak'ası da klâsik tarzda tertiplenmiştir. Abutalip ile Tansıkbayev arasındaki çatışma, aslında masum insanlarla zorba, zalim Stalin'in çatışması mânâsını taşır. Aynı şekilde sevgilerini bir çocukla pekiştirmekten başka suçları olmayan Erdene ile Togulan'ın ölümleri, Stalin'in benzeri Cengiz Han'ın emriyle gerçekleşmiştir.

Cengiz Han'ın konvoyunda tümenleri denetleyen üç devriyeden biri olan Yüzbaşı Erdene, iki arkadaşını gönderirken, çevreye bir kez daha göz atacağını söyleyerek yerinden ayrılmaz. Kenardaki çadıra yaklaşır:

"Orada onu bir bekleyen vardı. Bekleyen kadın başına bir örtü alıp çadırın kapısına çıktı.

– Saybanu (Selâm, Merbaha) dedi Erdene kısık bir sesle, Sonra da merakla "Durum nasıl?" diye sordu.

– Her şey yolunda, her şey iyi geçti Tanrı'ya şükür! Korkulacak bir şey yok, seni sabırsızlıkla bekliyor, çok istiyor seni görmeyi! diye fısıldadı kadın.

– Ben de onu görmek için yanıp tutuşuyorum zaten. Sanki kasıtlı yapıyormuş gibi bizim noyan süvarileri saymak istedi ve ben de üç günü atlıların arasında geçirmek zorunda kaldım!

– Sıkma canını Erdene, burda olsan ne yararın olurdu zaten?"(s. 46)

Erdene'nin merak ettiği durumun ne olduğu, kendisini sabırsızlıkla kimin beklediği, daha sonraki parağraflarda açığa kavuşur.

Olay örgüsünde gizemi öldüren bir unsur olarak gördüğümüz cümle tarzları, yazarın bu eserinde de karşımıza çıkar:

"Talihi tersine dönmeseydi Togulan'ı ve oğullarını da alarak pekalâ kurtulabilirdi."(s. 67)

"Şaşılacak şey! Az sonra, nöbetçi, Tansıkbayev'in kompartımanından iki uyku hapı getirdi. (Bu davranışın, dileğinin yerine getirilişinin sebebini

sabahleyin öğrenecekti.)(s. 95)

Eserdeki her iki vak'anın geriye dönüşlerle ilerlemesi, hâlihâzır ile mâzi arasında yaşanan gidiş-gelişler, **ilmikli olay** örgüsünün varlığına delâlet eder.

Sorgu yargıcı Tansıkbayev, Abutalip gibi bir siyasî suçluyu tutuklamasının kaderini değiştireceğinden yüzde yüz emindir:

"Altı ay kadar önce Alma-Ata'da, gizli duruşmalarla sürdürülen bir dava sonuçlanmıştı: Burjuva Kazaklardan oluşan bir grup milliyetçi askerî mahkemede yargılanmıştı. Bu emekçi halk düşmanlarını, hiç acımadan etkisiz hale getirmişlerdi. Bu milliyetçilerden ikisi, Kazak dilinde, o lanetlenmiş ataerkil-feodal düzeni amaçlayan bilimsel araştırma yapmak suçlamasıyla kurşuna dizilmiş, Filoloji Enstitüsü ve Edebiyat Akademisi'nde öğretim üyesi olan diğer ikisi yirmi beşer yıl, ötekilerde de onar yıl kürek cezasına (çalışma kamplarına sürülmeye) mahkûm edilmişlerdi... İşin önemli yanı bu olaydan sonra güvenlik servislerinde çalışan ve burjuva milliyetçilerin ortaya çıkarılmasında görev alanlara devlet tarafından büyük teşvik ödülleri verilmiş olması idi."(s. 12)

Cengiz Hân'ın, konvoyundaki kadınlardan birinin, yasak olduğu halde, çocuk doğurmasına neden çok sinirlendiği, geçmişinde acı bir hatırası olan bir olayda gizlidir:

"Gençliğinde henüz Temuçin adlı bir yetim iken, hiç kimsenin, hatta kendisinin bile bir gün onun dünyaya hükmedeceğini aklına bile getirmediği bir zamanda başından geçen bir olayı hatırlamıştı Cengiz Han."(s. 61)

Bu hazîn olay, çocukluğundan beri kendisine vadedilen genç karısı Börte'nin, evliliklerinin ilk günlerinde komşu kabile Merkitler tarafından kaçırılmasıdır.

Abutalip'in tutuklanmasının ardından bir ay geçtiği halde, kendisinden hiç bir haber alınamaması, Zarife'yi huzursuz eder. Öte yandan Alma-Ata hapishanesinde tutuklu bulunan Abutalip ise, tam bir aydan beri gece-gündüz gözlerini kör edercesine kamaştıran bir ışığın altında tutulmaktadır. Abutalip, kendisine bu denli işkence edilmesini bir türlü anlayamaz. Onu en çok kahreden çocuklarının yanında bulunamayışı, onlara istediği gibi babalık yapamayışıdır.

Sorgu yargıcı Tansıkbayev, "Eski savaş tutsağı Abutalip Kuttıbayev'in İngiliz-Yugoslav gizli servisleriyle ilişkileri ve Kazakistan'ın ücra yerlerindeki halk arasında yıkıcı, ideolojik fikirleri yayma dâvâsı" adını verdiği dava ile, Abutalip'e gerçekten bir tuzak kurmuştur. O güne kadar terfi edememiş, sıkıntılar içinde yaşamış Tansıkbayev için Abutalip, bulunmaz bir fırsattır. Karısı ile

komsomol militanı olan oğlu bile, bu davadan çok ümitlidir.

Tansıkbayev, savaşa on dokuz yaşında genç bir asteğmen olarak katılan ve esir düştüğü Almanların elinden kaçarak Yugoslav partizanlarına sığınan ve onlarla savaşmaya devam eden Abutalip Kuttubayev'e, Boranlı istasyonunda rastladığına çok sevinir. Ondan yola çıkarak, Yugoslavya'da çarpışan tutsaklar hakkında verilmiş hükmü tersine çevirecek yeni bir davanın açılmasını sağlayacaktır. Ne kadar çok gizli düşman ortaya çıkarırsa, kazancı da ona göre fazla olacaktır. Bu yüzden Abutalip'e iki şık önerir: Abutalip, İngiliz-Yugoslav işbirliğini doğrular, partizanların arasında kendisi gibi olanların isimlerini bildirirse, 58. maddenin b fıkrasına göre yirmi beş yıla mahkûm olacak, ardından çalışma kamplarına gönderilecektir.

İtiraftan kaçınırsa, vatana ihanetten, yabancıların gizli servisleriyle işbirliği yapmaktan ve yıkıcı fikirleri yaymaktan kurşuna dizilecektir.

Tansıkbayev, Abutalip'le ilgili her teferruatı inceler. Yalnız onların notları arasında bulduğu "Mankurt" hikâyesindeki gizli anlamın ne olduğu, onu çok düşündürür. Bu hususta bir uzmana bile danışmaya karar verir.

Abutalip'in kâğıtları arasında, baştan Tansıkbeyev'in pek önem vermediği "Sarı Özek Kurbanları" başlığını taşıyan ve Cengiz Han dönemine ait bir efsane de vardır:

Asya'nın disiplini, sertliği, kararlığı ile tanınmış hükümdarı Cengiz Hân, sahip olduğu toprakları oğulları, torunları ve generalleri arasında paylaştırdıktan sonra İdil ırmağının ötesinde kalan topraklara, Avrupa'ya doğru sefere çıkar. Bu büyük seferden önce, Tanrı'nın güceneceğini düşünmeden o güne kadar tarihte benzeri görülmemiş bir buyruk çıkartır: "Ordu ile birlikte gelecek kadınların çocuk doğurmaları yasaklanır. Halkın, hânlarının emrine uymaktan başka çaresi yoktur.

Dünyanın hâkimi Cengiz Hân, rahvan yürüyüşlü atı Kuba ile en önde ilerlemektedir. Hemen gerisinde "Kuba"sı yorulduğunda binebileceği iki yedek at vardır. Uğruna canlarını göz kırpmadan verebilecek kezekul ve yasavullarından oluşan koruculari, kendisini hiç yalnız bırakmazlar. Öte yandan iki yıl önce kendisine gezgin bir kâhinin haber verdiği küçük bir beyaz bulut, tepesinin üstünde ona eşlik etmektedir. Gezgin kâhin, Cengiz Han'a buluta dikkat etmesini, onu kaybetmesinin, kudretini de kaybetmek anlamına geleceğini söylemiştir.

Gök-Tanrı'nın bir lütfû olan küçük beyaz bulut ve rahvan yürüyüşlü at, Cengiz Hân'ın sefere olan inancını kuvvetlendirir.

Hânın sancağının üzerindeki ejderhaları işleyen Togulan'ın, sefer kafilesi içindeki subaylardan biri olan Yüzbaşı Erdene'den bir oğlu olur. Adını "yarış tayı" anlamına gelen Kunan koyarlar. Togulan'ın, Kunan'ın her türlü bakım işleriyle, yıllarca Çinlilerin elinde esir kalmış Altın ilgilenir.

Yüzbaşı Erdene, ordu, ormanlar içindeki Cayık nehrine yaklaştığında, bataklıklarda, karısı, oğlu ve yaşlı kadın Altın ile kaçma, Cengiz Hân'ın zulmünden kurtulma düşüncesindedir.

Seferin, on yedinci gününde, başının üstünde beyaz bir bulutun kendisine eşlik etmeyi sürdürmesi, Cengiz Hân'ı gururlandırır. Tebaiyyetideki herkesin "büyük amaç' için çalışması, ona şevk verir. Kutsal gaye için çalışmayan herkesin cezalandırılacağı kesindir. Büyük Hân, coşkuyla içinden şiirler söylemeye başlar.

O gün öğleden sonra hafiyesi Arasan'ın levâzım işlerinde çalışanların oluşturduğu konvoyda bulunan bir kadının bir çocuk doğurduğu haberini getirmesi, Cengiz Hân'ı mahveder. O kadının kendi sancaklarındaki ejderhaları işleyen nakışçı olduğunu öğrendiğinde şaşkınlığı, bununla birlikte öfkesi bir kat daha artar. Cengiz Hân olarak büyük sefere çıktığı günlerde, babasız bir çocuğun dünyaya gelmesi, içindeki küllenmiş öfkenin korlarını yeniden canlandırır. Böyle bir olayın, çocuğun doğumundan sonra duyulması, kuşkularını arttırır.

Yüzbaşı Erdene, kaçmayı plânladıkları günün gecesinde, sevgili karısı Togulan'ın yanına gittiği sırada, yasavulların, onu, kucağında bebeği ile çadırdan çıkardığına, Altın Nine ile ikisini döverek sorguya çektiklerine şahit olur. Silâhlı on yasavul, gecenin karanlığında onları alıp götürür. Çaresiz Erdene, bozkırın ortasında dolaşmaya başlar.

Çocuğun babasını söylememekte ısrar eden Togulan'ın idâm edileceği haberi, bütün konvoya yayılır. Herkes, küçük tepenin orada toplanır. Togulan, bebeğini bir kez daha emzirdikten sonra halka gösterilmek için bindirildiği arabayla idâm edileceği meydana getirilir. Bebek, Altın'ın kucağındadır.

Cengiz Hân da, mahkûm kadının işlediği alev püsküren ejderhalı bayraklarla çevrili, ışıl ışıl parlayan altın yaldızlı tahteveranında hazırdır. Küçük beyaz bulut, yine tam başının üstündedir.

Hânın noyanlarından biri, kadını, bütün birliklerin önünden geçirirken, ondan çocuğun babasını göstermesini ister. Togulan her seferinde "yok" der. Bir an, bölüklerden birinin başında bulunan Erdene ile göz göze gelirler.

Kolları sıyrılmış, kara, geniş kaftanlı üç cellât, idâm sehpası olarak

kullanılan iri bir deveyi meydana getirirler. Togulan, noyanın, çocuğun babasının kim olduğunu öğrenmek için sorduğu soruyu, bir kez daha cevapsız bırakır. O anda Erdene, yıldız nişaneli atını mahmuzlayarak öne çıkar ve çocuğun babasının kendisi olduğunu söyler. Meydandaki herkes şaşırır.

Cellâtlar, yasavulların yardımıyla hem Erdene'nin, hem de Togulan'ın kollarından bağlarlar. Sonra, ikisini bağladıkları ipi devenin hörgücünün üzerinden geçirirler. Hayvan ayağa kalkınca ikisi de can çekişmeye başlar.

Ordu bir süre sonra tekrar yola koyulur. Geride, sadece Altın'la Kunan kalır. Yaşlı kadın, ıssız konaklama yerlerinde dolaşmaya, yemek artıklarını aramaya başlar. Onu asıl düşündüren, biraz sonra ağlayacak bebeğin açlığını nasıl yatıştıracağıdır. Çaresizlik içerisinde, bozkırda bir sağa, bir sola koşturmaya başlar. Onları ıssız bozkırda yalnız bırakmayan tek varlık, küçük bir beyaz buluttur. Analığın kutsal zevkini hiç tatmayan Altın, gözyaşlarına, hıçkırıklara boğulan bebeği susturmak için kuru göğsünü çıkarır, bebeğin ağzına verir. Bebeğin ağlamasını kesip susuvermesi, onu şaşırtır. Ağlayarak yüce Tanrı'sına şükranlarını bildirir.

Diğer taraftan büyük hân, ordusu, konvoyu, sürüleri ile seferine devam ederken, birden o güne kadar kendisini hiç bırakmayan beyaz bulutun yok olduğunu farkeder. İdil kıyılarına ulaştığında Gök Tanrı'nın kendisinden yüz çevirdiğine dair hiç bir şüphesi kalmaz. Seferi yarıda bırakır, bu görevi oğullarına teslim ederek anavatanına döner ve orada ölür.

Tansıkbayev, Abutalip'i 1953 Şubatının ortalarında Çkalov (Orenburg), Kuybişev veya Saratov gibi değişik bölgelerde bulunan merkezlerde tutuklananlarla yüzleştirmek için, zorlu bir tren yolculuğuna sürükler. Onu rahatlatmaya, hiç zorlamadan suçunu itiraf ettirmeye çalışır.

Tam bir gözetim altında tutulan furgon hücresinde, Alma-Ata yakınlarındaki bir marşandiz istasyonuna götürülen Abutalip ise farklı düşünceler, hayaller peşindedir. Trenin Sarı Özek'e doğru gittiğini farketmesi, onu heyecanlandırır. İçinde, tutuklandığı günden beri hiç haber gönderemediği sevgili ailesini son bir kez daha görebilme ümidi uyanır.

Sabaha doğru Sarı Özek bozkırının tam ortasına varırlar. Yedi dakika oyalandıkları, Boranlı'ya üç saat uzaklıktaki Kumbel'de her şey ona tanıdık gelir. Tansıkbayev'in Boranlı'ya bir buçuk saat kala, sorgu için kompartımanına çağırması, Abutalip'i daldığı tatlı düşlerden koparır alır. Akdoğan bakışlı sorgu yargıcı, ondan, Sovyet hükûmeti için, yüksek Sovyet çıkarları için bir kez daha suçunu itiraf etmesini ister. Sarardığını, terlediğini görünce, kararından vazgeç-

memesi şartıyla onu hücresine geri gönderir.

Abutalip, bir buçuk dakika sonra makasçı kulübesinde Kazangap'ı, odunluğun yanında Yedigey'i, yanında kızlarını ve oğlu Ermek'i, onlara doğru giden Zarife ile Daul'u, evleri, develeri görünce çok heyecanlanır. O anı tekrar tekrer yaşamak ister.

Fırtınayla karışık yağan kar, yol boyunca devam eder. Orenburg'dan önceki istasyonlardan birinde, kapanan yolun açılması için bir saat beklerler. Epey bir gecikmeden sonra vardıkları Orenburg'da, asker üniformalı ve şapkalı üç muhafız, vagondaki nöbetçiden 97 numaralı tutuklu Abutalip'i teslim alırlar.

Tansıkbayev, kendisini karşılamaya gelen Orenburglu meslektaşlarıyla kompartımanında birkaç kadeh votka içerek ta Alma-Ata'dan beri gelişini kutlarken, üstü başı kanlar içinde gelen muhafız şefi, Abutalip'in kendisini, manevra yapan lokomatiflerin altına attığı haberini verir. Bütün planlarının suya düştüğünü gören ve bu yüzden kahrolan Tansıkbayev, küfrederek kompartımandan çıkar.

2. BAKIŞ AÇISI

"Tanrısal anlatım konumu, içe bakış perspektifine, açıklama ve yorumlama tarzına öncelik verir. İki açısı vardır: İçe bakış (Innensicht) ve dıştan bakış (Aussensicht). Tanrısal anlatımda anlatıcı anlattıklarını, yarattıklarını bir Tanrı gibi her şeyiyle, öncesi, sonrası, nedeni, içinden geçenler v.b. ile kendisi için hiçbir gizli yanı olmadığını belli eder. Bunu da en çok içe bakış açısıyla ortaya koyacağından, tanrısal anlatımla içe bakış, çoğunlukla bir arada karşımıza çıkar."(5)

"Cengiz Han'a Küsen Bulut"da eserde rol alan şahısların "öncesini, sonrasını, ... içinden geçenleri bilen" "tanrısal anlatım konumu" söz konusudur. Anlatıcı, hem Tansıkbayev'in, hem Cengiz Hân'ın, hem Erdene'nin, hem de Abutalip'in... his ve hayâl dünyasına hâkimdir.

Abutalip, Alma-Ata hapishanesinin bodrum katındaki hücrelerden birinde gözlerini kör edercesine kamaştıran bir ışığın altında, nöbetçiler tarafından neden bir işkenceye tâbi tutulduğunu bir türlü anlayamaz:

"...Umutsuzluk ve acılar içinde kıvransa da bazen kendi kendine sormadan edemiyordu: "Niçin böyle davranır bunlar?.. Görünüşe bakılırsa onlar da insan! İnsan insana bu kadar acımasız olur, bu kadar nefret duyar? Oysa bunla-

---

(5) Gürsel AYTAÇ, "Anlatım Biçimi Nedir? Edebiyat İncelemesinde Kullandığım Yöntem", Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Ank., 1990, s. 25.

rın hiçbirine en küçük bir kötülük yapmış değilim. Ne ben onları tanıyorum ne onlar beni. Ama yine de bana kin besliyor ve alınacak öcleri varmış gibi üzerime çullanıp pestilimi çıkartıyorlar! Niçin? Niçin? Nasıl böyle davranabiliyor, nasıl bu derece acımasız olabiliyorlar? Niçin işkence ediyorlar bana?.." (s. 7)

Diğer taraftan Tansıkbayev ise, böyle bir mahkûmu ele geçirmekten son derece memnundur:

"Yeni projesi ona gizliden gizliye gerçek ve parlak bir yükseliş vadediyordu ve bunun bir mantığı da vardı: Gizli düşmanları ne kadar çok ortaya çıkarır ve köklerini kazırsa, kazancı da o kadar çok ve büyük olurdu. Böyle bir derin düşünce ve görüş, onu gururlandırıyor, sevinçten kanatlandırıyordu.: "Zeki insanlar işlerini böyle yürütür!" diyordu kendi kendine. "Bu işi yolda bırakmam, ne pahasına olursa olsun sonuna kadar yürütürüm!"(s. 21)

Yazar, eserde araya girerek birtakım açıklamalarda bulunmaz. Eseriyle vermek istediği mesajı iletirken şahıslardan faydalanır. Söylemek istediklerini, tenkitlerini ulaştırırken onları aracı olarak kullanır.

3. ŞAHISLAR

ABUTALİP KUTTIBAYEV: Anlatımın III. teklik şahıs ağzından gerçekleştirildiği eserde, Abutalip temel kahramandır.(**) Bir ay süren tutukluluktan sonra, boylu poslu, geniş alınlı, kartal burunlu, uzun badem gözlü, biçimli ağzı, aslan gibi erkek güzeli Abutalip'ten geriye kalanlar, şişmiş ve kızarmış donuk gözler, sararmış bir yüz, bembeyaz saçlar ve kırış kırış bir alındır.

O, kendisini, kaleme aldığı "Sarı Özek Kurbanları" adlı efsanedeki ana-babanın yerine koyar:

"O zaman eskiden kaleme aldığı "Sarı Özek Kurbanları" adlı efsanede babanın ve annenin çektiği acıları ve onların yavrularına veda edişlerini hatırlıyor, acısı sonsuz öyle bir olayla kendi durumu arasında bir benzerlik kuruyordu. Çünkü o da kendi yavrularından ayrılmaya mahkûm edilmişti... Oysa, ana-babaları, böyle bir ayrılığa ölümden başka ne zorlayabilirdi?"(s. 10)

O, varoluşunu çocuklarına bağlar. Onların varlığı onun için en büyük mutluluk; onlardan kopmak ise, en büyük felâkettir. Bu yüzden, trenin Sarı Özek bozkırlarına gittiğini öğrenince çok sevinir.

Abutalip, Kazakistan eyaletinde güvenlik işlerinde çalışan birinci sınıf

---

(**) Abutalip'in savaştan önceki hayatı, cepheye gidişi, savaştan döndükten sonra tutuklanıncaya kadar neler yaşadığı "Gün Uzar, Yüzyıl Olur" romanının tahlili sırasında verilmişti.

bir askerî sorgu yargıcı olan Tansıkbayev'in hayalinde yarattığı bir davanın sanığıdır.

TANSIKBAYEV: Tansıkbayev, Yedigey'le aynı boyda, belki ondan daha genç gösteren, otuz yaşlarında, fırça gibi saçları kısacık kesilmiş, kocaman kafalı, iri delikli, etli burunlu, tıknaz bir adamdır. Onun fizyonomisinin en bariz vasfı, "akdoğan bakışlı", aydınlık, sarımtırak gözleridir. Bundan dolayı "akdoğan bakışlı" sıfatı, bir leitmotif gibi eser boyunca tekrar edilir.

Burjuva milliyetçilerini ortaya çıkardıkları için devlet tarafından ödüllendirişlerini kutlayan arkadaşlarının birinin evinde, herkes zevkle sohbet eder, kadehini kaldırırken, Tansıkbayev, kendisini, bir şans eseri yakaladığı Abutalip'in, hayatını nasıl değiştireceği hayallerine kaptırır:

"Yalnız onu çok iyi tanıyan karısı Aykımıs, onun aklından bir şeyler geçtiğini, gecenin karanlığında ava çıkan, gözüne kestirdiği avın üzerine vahşi bir hayvan gibi atılmaya hazırlandığını anlıyordu. Onun bakışlarından, kırpışmayan, bazen donup kalan, bazen de bulanan akdoğan bakışlı gözlerinden okuyordu düşüncelerini."(s. 20)

Siyasî suçlu olmakla kalmayıp aynı zamanda da milliyetçilik propagandası yapan Abutalip, onun hayatının en büyük davası, en büyük işidir. Çünkü burjuva milliyetçilerini ve Stalin'in rızası olmadan bağımsızlığını ilân etmeye kalkışan Tito-Rankoviç yanlılarını yakalamak ve onları adalete teslim etmek, ömür boyu devam edecek mutlu bir hayat demektir. Bu yüzden Tansıkbayev, her gün zaferini kutlayan meslektaşlarından geri kalmayı gururuna yediremez:

"Niçin meslektaşlarından geri kalsındı? O da tıpkı onlar gibi ruhuyla, bedeniyle yaşayan Kudret-Tanrı'sına kendini adamamış mıydı? O yaşayan Kudret-Tanrı'sına tapanlar, bugün, masalarını, tavanlarını süsleyen kristaller arasında mutlu bir hayat yaşamıyorlar mıydı? Ama, o kudret-İlahı'na ulaştıran, onun lütfûna kavuşturan tek yol vardı: Durup dinlenmeden, kılı kırk yararak ve sinsi sinsi çalışarak düşmanı bulmak ve maskesini düşürmek!.."(s. 18)

"Elveda Gülsarı"nın fedakâr kahramanı Tanabay da suçsuz yere yargılanmış ve partiden atılmıştır. Onu, partiye şikâyet eden, başkan seçilemeyişinin öcünü Tanabay'dan çıkaran fırsatçı Sekizbayev olur.

Tansıkbayev hırslıdır, bir işin, bir avın peşine düştüğü zamanlar, yorulmak nedir bilmez ve sorgulamalarını yolculuk sırasında dahi devam eder. Kurnazdır, Abutalip'e hoş görünerek, soruşturma için gerekli olan bilgileri zorlanmadan elde etmek ister.

"Sovyet iktidarı ve Sovyet çıkarları", Tansıkbayev için her şeyden önce -ana-babadan, çocuklardan bile- önce gelir:

"Devletin çıkarlarından daha önemli ne olabilirdi? Bazıları insan hayatının önemli olduğunu sanıyorladı... Ne laf ya! **Devlet bir sobadır ve yakıtı da yalnız insandır.** Yakılacak insan olmazsa soba söner. Sönen, yanmayan sobanın da hiç bir yararı yoktur. Ama öte yandan bu insanlar da devlet olmadan yaşayamazlar: Sobayı tutuşturan, yakan onlardır. Sobayı yanar tutmakla görevli olanlar da ona yakıt temin etmelidirler. Her şey buna bağlı."(s. 22)

Tansıkbayev, Stalin döneminin kendi millî benliğini kaybetmiş, bir Rus gibi davranmaktan zevk alan, bu uğurda kendi ırkdaşlarına bile acı çektirmekten çekinmeyen, dejenere olmuş, yazarın ifadesiyle "mankurt"laşmış bir Kazaktır. Abutalip'in ölüm haberini duyduğunda kızgınlıktan çıldıracak bir hale gelir, titrek sesiyle küfürler savurur:

"– Pis herif! Alçak süprüntü! Böyle kurtuldu demek! Başardı ha! Beni atlattı ha! Her şeyi mahvetti de gitti! Berbat etti bütün işleri!.." (s. 112)

Tansıkbayev'in talihinin dönmesini sabırsızlıkla bekleyen karısı **Aykımış** ile birlikte gittikleri bir davette, kadeh kalırırken konuşma yapan, terfi etmiş gencecik **bir Kazak güvenlik görevlisi**, Rusya'nın Türkler üzerinde büyük bir ustalıkla uyguladığı asimilasyon politikasında ne denli başarılı olduğunu göstermeye yeter:

"... Bugün benim günüm, biliyorsunuz. Bu sözümü söylemek istiyorum. Ben hiçbir zaman Tanrı'ya inanmadım. Bir komsomolda büyüdüm ben. Bükülmeyen katı bir bolşevikim yani. Ve böyle olmaktan gurur duyuyorum. Benim için "Tanrı" kelimesi boş bir sözcüktür, anlamsızdır yani. Herkes biliyor, Sovyet okullarındaki bütün öğrenciler biliyor ki Allah yoktur. Ama ben başka bir şey söyleyeceğim. Yeryüzünde bir Tanrı'nın olduğunu söyleyeceğim... Bizim Tanrımız iktidarı elinde tutandır. Gazetelerin de yazdığı gibi, bugünün dünyasına hükmeden, bizi zaferden zafare ulaştıran, bütün dünyada komünizmi yücelten Tanrı'dan söz ediyorum yani! Bu tanrı bizim dâhi önderimizdir. Kervanın başını çeken kılavuz nasıl baştaki devenin yularını tutuyorsa, bizim Josif Visarinoviç (Stalin)de çağımızın yularını öyle elinde tutuyor...

.....

Siz ve ben, milliyetçi, burjuva ve bütün ideolojileri yeryüzünden silip süpürüyoruz... Her yerde, her zaman sınıf düşmanlarının maskelerini indirmek, ajanları ortaya çıkarmak, yoldaş Stalin'in bize öğrettiği gibi, düşmanı ezmek, halk kitlelerinin gücünü, canlılığını arttırmak... arttırmak yani! İşte bizim ülkü-

müz, amacımız yani!..." (s. 14-15)

Tansıkbayev'in son sınıf öğrencisi ve komsomol militanı olan oğlu, kutsal beklentileri ve umutları sözkonusu olduğunda inançla, güven dolu bir sesle babasına sorar:

"- Baba, sana yakında "albayım" dediklerini duyacağız değil mi?"(s. 12)

Tanabay ile oğlu; Kazangab ile Sabitcan arasında yaşanan çatışmalar, Tansıkbayev ile oğlu arasında uyuma dönüşür. Çünkü baba-oğul ikisi de "mankurt"tur.

CENGİZ HAN: eserde 25. sayfadan 84. sayfaya kadar yer tutan, Abutalip'in kaleme aldığı "Sarı-Özek Kurbanları" efsânesinin temel kahramanı ise Cengiz Han'dır.

Alçarak boylu, sağlam oturuşlu, kızıla çalan bıyıklı, elmacık kemiği çıkık, yanık yüzlü, bir Asya adamıdır.

Yoksul bir ailenin, Yegüsey Bagatır'ın yetim çocuğu iken, "Gök-Tanrı'nın kendisine bahşettiği kuvvet ve azimle Temuçin'likten, dünyanın sayılı imparatorlarından biri olan Moğol İmparatorluğu'nun hakanlığına kadar yükselmiştir.

Aile mesleği avcılık ve çobanlık, Cengiz Han'ı tatmin etmez. Onun gençliğinde zevk alarak yaptığı tek iş, at hırsızlığıdır. Var olabilmenin anlamının ve şartının "kaba kuvvet" olduğunu, henüz yeni yetme bir genç iken, nehirde yakaladıkları bir balık yüzünden kavga ettikleri ve sadağından çektiği bir okla böğründen nişan aldığı kardeşi Bekter'i öldürdüğü ve annesi Hoelün (Alangua) Hatun'a evlat acısını tattırdığı zamanlarda anlamıştır. Kardeşini öldürmede asıl nedenin balık olmadığının kendisi de farkındadır:

"Daha o yaşka iken, bir kurt gibi koku alma, sezme yetisi ile o, gelecek için, dünya için, ikisinden birinin fazla olduğunu hissetmişti.." (s. 36)

İster canlı, ister cansız olsun, tüm varlıkları kuvvetle baş eğdirme,. diz çöktürmek, ezip parçalamak, ona göre hayatta kalmanın tek şartıdır. Bununla birlikte sonsuz kudrete malik, Gök-Tanrı karşısında acizliğini itiraf eder. O'na dua etmekten, O'na tapmaktan rahatsızlık duymaz. Bütün dünyaya hükmetmeye hazırlanan Cengiz Han, yalnız Gök-Tanrı'dan yardım diler. O'nun önünde diz çöker. O'ndan kendisine, dünyanın efendiliğini bağışlamasını ister. Hayattan en büyük beklentisi, bütün insanlara baş eğdirmek. onlara egemenliğini kabul ettirmektir.

Öfkelidir, vahşidir, hiç bir şeyin amacına ulaşmasına engel olmasını istemez. Bu uğurda Tanrı'yı bile gücendirecek kararlar alır. Konvoyundaki herkesin kutsal gaye için çalışması, herkesin hiç itirazsız yola devam etmesi, ona güç verir. İçinden hiç kimsenin duyamayacağı şiirler mırıldanır:

"Gece yıldızının alnına asacağım
İmparatorluğumun tacını...
Yoldaki karınca bile kurtulamayacak
Atlarımın nalları altında ezilmekten...
Soyumdan gelen mirasçılarım
Kudretin değerini anlayacaklar
Ve bana minnet duyacaklar
Yorgun atımın sırtından
Tarihin ağır yükünü indirecekler..."(s. 59)

Tembelliği, gevşekliği bağışlamaz. Başarıya ulaşmada "disiplin'in ve plânlı, ihtiyatlı, açık görüşlü, teşkilâtçı olmanın önemini idrâk etmiştir. Avrupa seferine hazırlanırken, düşman arasındaki kaçakçılardan, döneklerden, hacılardan, tüccarlardan gezgin dervişlerden, askerlerini geçireceği arazi hakkında, yollar ve en uygun geçitler hakkında, saldıracağı ülkelerin örf ve âdetleri, dinleri, gelenekleri, yaşam tarzları hakkında bilgiler alır. Okur-yazar olmadığı için bütün bilgileri hafızasında tutmaya çalışır.

Kindardır, Togulan'ı öldürtürken, çiçeği burnunda karısı Börte'nin Merkitler tarafından kaçırılışının öcünü almayı amaçlar. Börte'nin düşman kavim Merkitlerin elinden hiç bir işkence görmeden kurtulması, onun yüreğini ömür boyu sönmeyecek bir kin ateşiyle doldurmuş, onun doğurduğu çocuğu kara bir leke olarak görmüştür.

Zalimliği, zorbalığı, acımasızlığı, vahşiliği, insanı ve onun özünü hiçe sayarak sırf kendi "ben'i ve "gaye"si için yaşayışı ve bunu herkese kabul ettirmek istemesi ise, eserin hâlihâzır cephesindeki zalim Stalin'e benzer. Ancak, Gök-Tanrı'nın kendisine yüz çevirdiğini farkettiği an, seferini yarıda kesip geriye dönmesi, onun hatasını kabul ettiğini gösterir.

YÜZBAŞI ERDENE: Cengiz Han, çok önceki zamanlardan beri içinde çöreklenen öfkesini, emirlerine karşı gelerek bir kadını seven ve ona bir çocuk doğurtan Yüzbaşı Erdene'den alır. Uzun boylu, bıyıklı, sakallı, kuvvetli genç subay Erdene, sevgili Togulan'ın kucağında, sonradan **Kunan** (yarış tayı) adını vereceği oğlunu görünce gururlanır. "Baba" olmanın ne kadar zevkli ve kutsal olduğunu o zaman anlar. Zarife ve çocukları için yanıp tutuşan Abutalip, Erde-

ne'de kendini bulur.

Erdene'nin korkusu "ölmek" değil, Togulan'sız kalmaktır. Seferlere çıkarken, karısının eksikliğini hissetme duygusunu yitirmekten çok korkar, hep yanında olmak için yollar arar. Özleminin bir kuşa, ya da başka bir hayvana, herhangi canlı bir varlığa dönüşmesini, onun karısıyla kalmasını hayâl eder. Cesurdur, fedakârdır, duyarlıdır, karısının yalnız başına ceza çekmesini, gönlü kabul etmez.

TOGULAN: Köleleri Altın'ın da anlattığı gibi karısı Togulan, Tanrı'nın özenip yarattığı çok güzel, çok iyi bir kızdır. Hânın sancağı üzerindeki alev püsküren ejderhaları işlemesi bir Tanrı vergisidir. Eline bir yumak ip, bir parça kumaş geçiren herkes, onun kadar güzel nakış işleyemez. Onun işlediği ejderhalar canlı gibidir, gökyüzündeki yıldızlar gibi parlar. Çünkü onun ilham kaynağı, biricik sevgilisi Erdene'dir. Togulan, kocasının ruhunun oğluna, daha çok önce onu dünyaya getirmeden geçtiğini hissetmiştir:

"... Evet, ben seni bir ejderha olarak görüyorum. Kimse bilmiyor ama, sancakların üzerine işlediğim ejderhalar aslında sensin, hep seni simgeliyor onlar. Bazen rüyamda da görüyorum: Onları işliyorum ve sonra canlanıyorlar. Ama gülme! O zaman onları kucağıma alıyorum, seninle birleşiyor ve uçuyoruz... Ejderha beni kaçırıyor, onunla beraber uçuyorum, en tatlı anlar onlar. O sensin. Sen hep düşümdesin, bazen insan oluyorsun, bazen ejderha. Uyandığım zaman hangisine inanacağımı bilemiyorum. Daha önce de söyledim bunu sana. Erdene, biliyorsun, sen benim yaman, pek güçlü ejderhamsın. Hiç şaka etmiyorum, doğru söylüyorum. Sancakların üzerine işlediğim sensin, ejderhaya göçen ruhun! Demek ki ben bir ejderha doğurdum..."(s. 48)

Fedakârdır, sabırlıdır, idâma götürülürken dahi, çocuğunun babasının kim olduğunu söylemez. Bu uğurda en ağır suçlamalara bile katlanır.

"Togulan ile Erdene", zalim idarecilerin zulmüne uğramış masum insanları temsil ederler.

ALTIN: Erdene ile Togulan'ın sırrını paylaşan, ebesi olduğu Kunan'a daha sonra annelik de yapan Altın, uzun yıllar Çinlilerin elinde tutsak kalmış, ufak tefek bir kadındır. Eseratten sonraki günlerini, Cengiz Hân'ın kafilelerinde hizmetçilik yaparak geçirir.

Hayatı boyunca hiç evlenmeyen Altın'a, Erdene ile Togulan'ın hatırası Kunan, analık zevkini tattırır. Gök-Tanrı'nın lütfûyla göğüslerinden süt gelmesi, onu dünyanın en mutlu insanı yapar.

Cengiz Hân'ın aksine yüreği insan sevgisiyle doludur. Merhametlidir. İnsanı tanıyan, sevginin nelere kâdir olduğunu bilen bir kadındır. Erdene onu her zaman saygıyla selâmlar.

Kunan'ın doğumunu hâna duyuran da, kırmızı yanaklı, gözleri fıldır fıldır dönen şişman keptekul (hafiye) **Arasan**'dır. İtaatkârdır. Altın gibi sırrı saklamaz. Kendisine verilen görev uğruna, insanları ölüme götürmekten çekinmez.

Yazar, şahısları anlatırken, "anlatma, gösterme, iç monolog" olmak üzere üç yöntemden faydalanır. Kimi zaman hâkim anlatıcının, kimi zaman da eserdeki şahıslardan birinin tanıttığı kişiler, vasıflarına uygun davranırlar. Erdene ve Togulan'ın idâmı, gayesine ulaşmada engel gördüğü her şeyi ezip yok eden Cengiz Hân'ın ne kadar kindar, öfkeli ve kararlı olduğunu gösterir. Büyük sefer sırasında içinden okuduğu şiirler, karakterini ve ideallerini ifşâ eder niteliktedir.

4. ZAMAN

Abutalip Kuttıbayev, Boranlılarla çok güzel geçirdikleri 1953 noelinden beş gün sonra tutuklanmış ve Alma-Ata'ya getirilmiştir. Bir aydan beri de Alma-Ata hapishanesinin bodrum katındaki hücrelerden birinde, gece-gündüz gözleri kör edercesine kamaştıran bir ışığın altında tutulmaktadır.

Devir, her türlü asimilasyon politikasının acımasızca yürütüldüğü, milliyetçiliğin "m"sini bile ağza almanın, milliyetçiliği çağrıştıran bir sözcüğün kullanılmasının dahi suç olduğu, millî değerlerin reddedildiği, ana dilde Lenin'e övgüler yağdırıldığı, kadehlerin "Büyük-Kudret" şerefine kaldırıldığı, milliyetçilerin beş yıl, on yıl mahkûm edildiği, Sibirya'ya sürüldüğü, onları ortaya çıkaranların apartmanlarla, terfîlerle ödüllendirildiği, geçmişle her türlü bağların koparıldığı Stalin devridir.

Savaşta faşist Almanlar için Ruslarla aynı safta çarpışan Yugoslavların bağımsızlıklarını ilân etmeye kalkışmaları, "İktidar-Tanrı" Stalin'in "tek" olma emelleriyle bağdaşmaz. Bu yüzden, savaşta Stalin'in intihar emrini göz ardı ederek Alman esir kamplarından Yugoslav partizanlarına sığınan Abutalip gibiler, iki kez suçlu olmakla karşı karşıyadırlar.

"Akıl almaz zulüm sisteminin küçük çarklarından sadece biri olan Tansıkbayev"den kurtulamayacağını anlayan Abutalip, Orenburg'a giden trenin tutuklu bulunduğu hücresinin penceresinden Boranlı'yı göreceği anı dört gözle bekler. Tansıkbayev, kendisini sorguya çekerken Boranlı'ya ne kadar kaldığını, ne zaman orada olacaklarını dakika dakika hesaplar. Trenin Boranlı'dan geçişinin her anı Abutalip için çok kıymetlidir. Onun için zaman, yolun o parçasında durur. Bütün acısı ve hayatının anlamı orada toplanır. Abutalip, bir buçuk ay ka-

dar tutuklu kaldıktan sonra şubat 1953'te intihar eder.

Eserdeki ikinci vak'a, (Cengiz Han'a atfedilen efsâne) büyük hânın Avrupa seferine çıktığı sırada yaşanmıştır. Hânın çocukluğu, kardeşini öldürüşü, geriye dönüşlerle verilir.

Büyük Hân, küçük beyaz bulutun kendisini terketmesinden sonra, İdil kıyılarına ulaştığı halde, seferini yarıda bırakarak geri döner.

5. MEKÂN

Göz alabildiğine uzanan Sarı Özek bozkırları, hem Abutalip'in, hem de Erdene ile Togulan'ın trajik hayatlarından acı hatıralar taşır. Sorgu yargıcı Tansıkbayev, talihini değiştireceğini düşündüğü Abutalip'e, Sarı Özek'te küçük bir durak olan Boranlı İstasyonu'nda rastlamıştır. Bile bile ölüme giden Abutalip en sevdiği insanları Boranlı'da bırakır. Bir ay önce noel ağacını almak için gittiği Kumbel bile ona dost görünür. Alma-Ata'dan sonra trenle götürüldüğü Orenburg, onun hayatına son verdiği yer olur.

Cengiz Hân, emirlerini dinlemeyen subayı ile nakışçı kadını Sarı Özbek bozkırlarında cezalandırmıştır. Çünkü onun hedefi sınır saydığı İdil'i aşıp, Avrupa'ya, bütün dünyaya hâkim olmaktır.

"Cengiz Han'a Küsen Bulut", hâlihâzırın efsâneyle iç içe işlendiği bir eserdir. "Totalitarizm"in zaman ve mekân tanımayışında,. insanların kendilerini "Tanrı" olarak kabul ettirebilme arzuları ve bu uğurda gösterdikleri gayretler, çocuk sevgisi, Tanrı'nın insana bahşettiği sevme kabiliyetinin hiç bir şekilde yok edilemeyeceği, insanların dalkavukluğu, menfaatperestliğine kadar her duygu, her düşünce bir eserin bünyesine sığdırılıverir. İyi-kötü arasındaki mücadeleye hayatı boyunca kafa yormuş, iyinin üstün çıkmasını arzulamış, yüreği insan sevgisiyle dolu Aytmatov, bu eserinde, adaleti küçük bir beyaz bulutla sağlamaya çalışır.

"Beyaz bulut, Aytmatov için insan hayatını kutsayan ve onun ebediyetini yayan iyiliğin, düşüncelerin, saflığın, vicdan ve onur gibi kavramların kutsal olduğunu ve daima önem taşıdığını,[6] simgeler. Hz. Muhammed'i koruyan bulutu da hatırlatan küçük beyaz bulut, "ölümle ölümsüzleşen soylu bir aşkın timsalidir."[7]

---

(6) Abduldacan AKMATALİYEV, "Cengiz Han'ın Beyaz Bulutu Redaktöründen", Çev.: Sebahat Yılmaz, Kardaş Edebiyatlar, S: 35, Nisan - Mayıs - Haziran 1996, s. 9.

(7) İnci ENGİNÜN, "Cengiz Han'a Küsen Bulut", Türk Dili, S: 492, Aralık 1992, s. 451.

S. KADER AĞI (KIYAMAT)

1. ESERİN KÜNYESİ

Cengiz Aytmatov'un Türkiye Türkçesine aktarılan son romanı Kader Ağı (Kıyamat), 1986 yılında "Novy Mir" adlı dergide birbirini izleyen üç ayrı fasikül halinde yayımlanmıştır. Almanya'da, merkezi Zürih'teki Uni Onsververlag tarafından "Der Richtplatz (İdam Yeri)" adıyla yayımlanan roman, Uluslararası Frankfurt Kitap Fuarı'nda sergilenmiş ve büyük ilgi görmüştür."(1)

"... Romanın aslı Rusça olup ismi de "Phala"dır. "Kıyamat", romanın Kırgızca çevirisinin adıdır. Roman, ayrıca "Cellat Kütüyü" adıyla Azeri Türkçesine çevrilmiş, "Künde" adıyla da, İbrahim Gafurov tarafından Özbek Türkçesinde neşredilmiştir."(2) "Azerbaycan" isimli derginin 1990 yılına ait 6, 7 ve 8. sayılarında, "Kıyamet" başlığı altında romandan sahifeler yayımlanmıştır.(*)

1990 yılında da, Refik ÖZDEK tarafından, Fransızcadan Türkiye Türkçesine çevrilmiş,(**) bunu daha sonraki yıllarda yapılacak yeni tercümeleri izlemiştir.

Kader Ağı (Kıyamat) adıyla, 1993 yılında, Kültür Bakanlığı'nın yayınları arasında yer almıştır. Eseri yayına hazırlayan Nedamettin Boncukçu, "Kırgız ve Türkiye Türkçesi" arasındaki birliği göstermek maksadıyla, doğrudan doğruya Kırgızca'dan faydalanmıştır. Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.(***) Eserin bir sayfası orijinal metne, diğer sayfası ise, Türkiye Türkçesine ayrılmıştır.

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Kader Ağı (Kıyamat), (Gün Uzar Yüzyıl Olur gibi) içerisinde bir çok vak'ayı ihtiva eden kompleks bir yapıyı haizdir. Akbara ile Taşçaynar isimli iki kurdun, Moyumkum'da başlayıp Ala-Mengü dağlarının eteklerinde sona eren hayatları, eserin ilk vak'asıdır. Bu vak'aya, reformist görüşlerinden dolayı kiliseden atıldıktan sonra, kötü yola düşmüş insanlarını (uyuşturucu kaçakçıları, sayga avcıları) kendi idealleri ve prensipleri doğrultusunda, doğruluğa ve tövbe etmeye çağıran, eski bir papaz çömezinin oğlu olan Avdiy'in ölümle noktalanan

---

(1) Güner YÜREKLİK, "Aytmotov Tanrısını Arıyor" Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1987.

(2) "Kardaş Edebiyatlardan Haberler Yayınlar", Kardaş Edebiyatlar, S: 17, Temmuz 1987 - Mart 1989, s. 35

(*) "Kıyamet", Çev.: Varif ELİANLI, Azerbaycan, S: 6, 1990, s. 5 - 41.
_____, S: 7, 1990, s. 82 - 105.
_____, S: 8, 1990, s. 100 - 125.

(**) Dişi Kurdun Rüyaları, Çev.: Refik ÖZDEK, Ötüken yay., İst., 1990.

(***) Kader Ağı (Kıyamat), Çev.: Nedamettin Boncukçu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1997.

hayat hikâyesi karışır. Moyumkum bozkırında ağaca asılarak öldürülen Avdiy Kallistratov ile yıllarca önce insanları ilâhî adalete çağırma yolunda, Kudüs topraklarında, Golgotha Tepesi'nde çarmıha gerilen Hz. İsa arasında kurulan bağıntı, romanın bünyesinde yeni vak'a parçalarının yer almasına yol açar.

Isık-Göl yaylalarının eteklerindeki Taban'daki mandıranın sahibi baş çoban Bazarbay'ın Akbara ve Taşçaynar'ın son yavrularını çaldıktan sonra peşine takılan kurtlardan korkusundan, yörenin en iyi çobanı Boston'un ağılına sığınması, hem kendisinin, hem de Boston ve iki kurdun hazin sonlarını hazırlayan bir başlangıç olma hüviyetindedir. Roman, Bazarbay'ı öldüren Boston'un Isık-Göl'ün mavi sularına doğru yol alışıyla neticelenir.

Romanın bünyesinde aynı ana fikri işleyen birden fazla vak'anın yer alışı, kanaatimizce, Aytmatov'un usta bir hikâye yazarı oluşuna bağlıdır. Kader Ağı (Kıyamat) romanındaki çeşitli vak'aları bir araya getiren, onları birbirine bağlayan (Gün Uzar Yüzyıl Olur'daki gibi), ortak bir ana fikirdir.

"İyi ile kötü" arasında yaşanan mücadele, yazarın ilk yazdığı eserlerinden son eserlerine kadar işlenen temel konulardan biri olma hususiyetini taşır. "Kader Ağı (Kıyamat)" romanı da, insanın dünyaya geldiği ilk günden başlayan, hükümranlığını günümüzde de sürdüren ve varlığını son ana kadar devam ettirecek olan iyi ile kötü arasındaki amansız savaşı, çok çeşitli vak'alarla gözler önüne seren bir eserdir.

Söz konusu mücadeleyi iyilik lehine çözmeye çalışan Avdiy'in başvurduğu usûl, insanları tövbeye, kurtuluş için Allah'ın yoluna çağırmak olur. Sevgilisi İnga Fedorovna'ya yazdığı mektuplardan birinde,

"Çoktan beri çağdaşlarımın kalplerine ve akıllarına ulaşabilmenin yeni yollarını aramaktayım. Güzelliği öğütlemek, benim yaşantımın amacıdır." (s. 75.) der. Ona göre, Petruha, Lyonka gibi gençlerin uyuşturucuya alışması, Ober'lerin, Kepa'ların, Mişaş'ların, saygaları acımasızca katletmeleri, onların maneviyatlarındaki boşluk, Tanrı'ya inanmamalarıyla izah edilebilir. Ömrünü, Grişa'nın emri altında, Moyunkum bozkırlarında, tren istasyonlarında korku ve şüphe içersinde geçiren Petruha'nın kendilerini nasıl kurtacağına dair sorduğu soruyu,

"— Önce Allah önünde, kul önünde tövbe ederek, af dileyerek günah çıkaracağız." (s. 173) şeklinde cevaplandırır.

Akbara ve Taşçaynar'ın inlerinden sırf kendi zevki için kurt yavrularını çalabilecek kadar gaddarlaşan Bazarbay, kötülüğün hâkim olduğu dünyanın bir

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

parçasıdır. "Dünyada mutlu bir hayat sürmek varken, bunu kendi elleriyle mahvedenler, güzelim dünyayı yaşanmaz ve çekilmez bir hale getirenler, böyle davranmakla masum insanların da sonlarını hazırlayan, kötü ruhlu, maneviyata saygısı kalmamış, inançsız insanlardır" fikri, eserin odak noktasını teşkil etmektedir.

Roman hakkında yapılan bir çalışmada da belirtildiği gibi, "Yazar, bu romanında günümüz dünyasının içinde bulunduğu çıkmazın bir inanç boşluğundan kaynaklandığını, insanın ahlâkî ve manevî değerlerini kaybetmesi yüzünden dünyanın yaşanması güç bir yer haline geldiği teziyle karşımıza çıkıyor."(3)

İnsanoğlu, doğar, büyür ve ölür. Bu değişmez süreç, yeryüzünde yaşayan bütün varlıklar ve hattâ "dünya" için de geçerlidir. Bir gün gelecek, dünyadaki tüm hayat faaliyetleri sona erecek, insanlar, büyük hesaplaşmayla yüz yüze geleceklerdir. İşte bu netice, hepimizin bildiği gibi "kıyamet"tir. Allah'ın en akıllı varlık olarak yarattığı insanoğlu dahi bu kaderi değiştiremez. Çünkü o, birbirine çok sıkı bağlarla eklenmiş bir ağ, bir "kader ağı"dır.

Cengiz Aytmatov için ise, bu beklenen gün, "kıyamet", çoktan gelip çatmıştır. İnsanoğlu, kendi elleriyle hazırladığı bu oluşumun farkında bile değildir.

Beş yıllık kalkınma plânındaki açığı kapatmak için, saygaları, havadan helitopterlerle, karadan jiplerle, kamyonlarla sıkıştıran ve üstlerine acımasızca mermi yağdıran avcılar, "kıyamet"i, el değmemiş Moyumkum bozkırlarında şimdiden başlatmışlardır:

"Helikopterler, istedikleri karışıklığı çıkarıp hareketlendirdikleri pek çok sürüyü kovalamaya başladılar. Yanlara kaçanların önlerini keserek asıl yığına katılmalarını sağlıyorlardı. Korkan sürüler geniş bir alanda dalgalanarak akıyordu. Böyle bir paniği ezelden beri bilmeyen mahlûklar, başsız kaldığı için hangi yöne kaçacağını bilmeden akın akın koşuyorlardı. Sanki Moyumkum'un **kıyameti** başlamış gibiydi. Sadece çift tırnaklılar değil, onların refakatçisi ezelî düşmanları kurtlar da selin akıntısına kapılmışlardı."(s.41)

Golgotha Tepesi'nde çarmıha gerilmeden önce, yaptıklarından dolayı Roma İmparatoru Sezar'dan af dilemesi istenen İsa, Vali Pontius Pilatus'un sarayında bekletilmektedir ve valiye, yolundan asla dönmeyeceğini, insanlık uğruna, iyilik adına ölüme gitmekten çekinmeyeceğini anlatmaya çalışmaktadır. "Kuşaktan kuşağa beklenmiş, kaçınılmaz sınır, kıyamet", günümüzden çok daha önce, henüz İsa zamanında yaşanmaya başlamıştır. İsa, Allah'ın akılla donattığı insan-

---

(3) Fazıl GÖKÇEK, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Din teması ve Dişi Kurdun Rüyaları", Dergâh, S: 21, Kasım 1991, s. 7.

ların kaderlerinin kötü oluşunun sebebini, yine insanoğlunun kendisinde bulur:

"Kendi zehiriyle kendini öldüren akrep misali insanlar da kendi sonlarını mı hazırlamışlardı? İnsanların kendi aralarındaki anlaşmazlıkların, imparatorlukların uyuşmazlıklarının, fikir çatışmalarının, gurur ve koltuk hırsı kavgalarının bir sonucu muydu bu? Sınırsız hükmetmeye alışmış sezarlar ve onlara kulluk edenlerin boş ihtişamlarının, silah ve mühimmata doyup sınırsız katliamlarla birbirini kıranların sonu bu mu? En nihayet insanlığın sonu böyle mi bitecekti?

.....

Onun için Roma valisi, şunu iyi bil ki, **kıyamet günü** benden değil, tabiatın tesadüfîliğinden hiç değil, insanların geçimsizliği yüzünden olacaktır... Zevkle methettiğin devletin yenişlerle (zaferle) karşılaşmalarından olacaktır..." (s. 265)

İyi yürekli, çalışkan Boston'un **kıyametin**i, menfaat ve zevk düşkünü Bazarbay hazırlar. Kendisi de aynı **kıyametin** kurbanı olur.

"— İşte ahir zaman geldi! dedi o (Boston) sesli bir şekilde, Tam şimdi korkunç bir gerçekle karşı karşıya olduğunu çok iyi anlıyordu: Bu zamana kadar bütün dünya onun kendinde yaşamamış mıydı?" (s. 541)

Bazarbay'ın inlerinden çaldığı kurt yavrularının annesi Akbara ile onun erkeği Taşçaynar'ın, her gün ağılın etrafında uluması, Boston'un canına tak ettirir. Yavruları bırakması ve kendisine satmasını konuşmaya gittiği Bazarbay ise sorunu, çözümleyeceği yerde iyice içinden çıkılmaz hale getirir. Boston'un mandıralarına gelişini ve kocasıyla münakaşalarını gören Göğ Dursun, meselenin yavrulardan kaynaklandığını öğrendiğinde hayretini gizleyemez:

"— O yavrular yüzündendi demek münakaşanız! -Göğ Dursun şaşkınlığından haykırdı.- Bunun için mi kavga ediyordunuz? Kıyamet mi kopacak? Kıyamet mi vay vay!.. Kıyamet değil de ne vay vay! Hiç vicdan kalmamış."(s.423)

Akbara ve Taşçaynar'ın Moyunkum bozkırındaki dere yataklarından birinde dünyaya getirdikleri üç yavru ile ilk ve son kez çıktıkları avın acı bir tecrübeyle neticelenmesi, onların hazin hayat maceralarinin ilk acı hadisesi olur. Akbara'nın ikinci gebeliğinden sonra dünyaya getirdiği yavruları, Aldaş sazlığının insanoğlu tarafından yakılması sırasında can verirler. Ala Mengü dağlarının eteklerinde gözlerini açan üçüncü yavrularının sonlarını da yine zalim insanoğlu hazırlar. Dişi kurdun yavrularına kavuşma çabaları, ömürlerinin sonlarına değin sürer gidir. Taşçaynar, hayata insanoğlunun tüfeğinden çıkan kurşunla veda ederken, Akbara da Ala Mengü dağlarına sığınır. Olayların büyüyerek faciaya

dönüşmesinde hiç bir suçu olmayan Boston da, talihsiz kurtların kader yoldaşı olur.

İnsanoğlunun içinde yaşadığı tabiî çevreyi bilinçsizce, yarınları düşünmeden yok etmesi, yaygın tâbirle, "kendi bindiği dalı kesmesi", Kader Ağı (Kıyamat) romanında, "kıyamet" olarak dikkatlere sunulur. Şuursuzca sürdürülen faaliyetlerden zarar gören, sadece tabiî çevre değildir. Onunla birlikte sosyal hayat da, krizle noktalanacak bir yolculuğa çoktan başlamıştır.

Kader Agı (Kıyamat)ndaki vak'a çeşitliliği, şahıs ve mekân kadrosunun zenginliğinde baş faktördür. Romandaki vak'anın dikkatlere sunulmasında rol alan şahısları şöyle sıralayabiliriz: Akbara, Taşçaynar, Canbaş, Celteban, Süyümkan isimli ilk yavruları; Aldaş sazlıklarında yanarak can veren ikinci yavruları, Isık-Göl yaylalarında doğan dört yavruları, Avdiy, Kepa, Ober, Gamlet, Mişaş, Üzükbay, İnga Fedorovna, Viktor Nikifovoriç Gorodetskiy, Paşa, Caslıbekov, Ütük, Petruha, Lyonka, Grişa, İsa, Vali Pontius Pilatus, Avdiy'in babası, kız kardeşi Barbara, Aliye İsmailovna, Bazarbay Noygutov, Göğ Dursun, Bazarbay'ın çocukları, jeologlar, Boston Ürkünçiev, Arzıgül, Ernezar, Gülümhan, Gence, Rızakul, Marat, Koçkorbayev, İbrahim Çotbayev, Kudurmat ve Aslıgül. Bunlara, eserde yer alan Gürcü hikâyesi ve bir rahibenin mektubunda isimleri geçen şahısları da ilâve edebiliriz.

Moyumkum bozkırları, Aldaş gölü civarındaki sazlık, Ala Mengü dağları ve bu dağların aralarındaki geçitler, Isık-Göl ve civarı, Taban, Kiçibel, Boston'un ağılı, Moskova, Kazan garı, Calpak-Saz, Kudüs, romandaki vak'aların cereyan ettiği yer isimleridir.

Sanatçı Aytmatov'un en bariz vasıflarından birinin, eserlerinde, masal ve efsânelere yer vermek olduğunu biliyoruz. Kader Ağı (Kıyamat)nda ise efsâne ve masalların yerini, Hz. İsa'nın hayat hikâyesinin Kudüs'teki son ânı, bir rahibenin dua mektubu, bir Gürcü hikâyesi alır. Bunlardan romanda en geniş yer tutanı, Hz. İsa ile ilgili olanıdır.

Eski bir papaz okulu öğrencisi olan Avdiy'in, uyuşturucu kaçakçıları ve sayga avcılarıyla, canı pahasına da olsa mücadele etmesi, sonunda ölümü bile göze alması, yazara insanları, Roma İmparatoru Sezar'a değil de Allah'a inanmaya davet ederken çarmıha gerilmekle cezalandırılan İsa'yı hatırlatır. Gerçi İsa ile bağlantı kurma, eserin kahramanlarından Avdiy'e mal edilir. Kaçakçıların döverek trenden attıkları Avdiy, tekrar gözlerini açtığında, kendisini, yeniden dünyaya gelecek olan İsa'ya benzetir. Moyunkum'da sayga avına çıkanların, onu ağaca asarak ölüme mahkûm etmeleri, çarmıha gerilen İsa ile kurulan ilgi-

nin bir başka yönüdür. Avdiy ile İsa arasında kurulan bağıntıya, şahısları tanıtma bölümünde daha teferruatlı yer vereceğimiz için, burada, sadece böyle bir benzerliğin varlığından söz etmekle yetiniyoruz.

Avdiy, Moskova'daki Puşkin Müzesi'nde Bulgar Kript korosunun verdiği konseri dinlerken, "**Yedinin Biri**" isimli bir Gürcü hikâyesini hatırlar. Bu eser, gazete ve dergilerde sık sık yayımlanan, üzerinde durulacak pek bir özelliği, psikolojik derinliği olmayan, ancak içinde yer alan ayrıntılar ve derin giden dikenin acısından beter sonundan dolayı uzun süre akıllardan çıkmayan, romantik küçük bir hikâyedir.

Romanda yedi sayfayı tutan bu hikâyenin kahramanı Guram Dcohadze isminde bir yiğittir. Bir Gürcü çobanı olan Guram Dcohadze, devrimin kanla kurşunla halka zorla benimsetilmeye çalışıldığı yıllarda, bir çete kurarak, yeni yönetime karşı çıkar. Kendi memleketinin dağlarını, tepelerini mesken tutması, yakalanmasını imkânsızlaştırır.

Onu yakalamakta ve cezalandırmakta ısrarlı olan yeni rejim, çetenin içine, Sandro isimli bir ajan gönderir. Guram'ın çetesinde çalışmaya başlayan Sandro, kendisine verilen görevi yerine getirmek zorundadır. Çetenin dağılacağı,Guram'ın İstanbul'a doğru yol almaya karar verdiği günü fırsat bilen Sandro, tüfeğindeki kurşunları, önce akradaşlarına sonra kendine sıkar.

Bu hikâyede Avdiy'i en çok etkileyen, çetenin dağılacağı son günü, ziyafetle, eğlenceyle geçiren Gürcülerin halay çekerken söyledikleri şarkının Tanrı'ya yakarış şeklindeki sözleridir:

"Ey Tanrı, hepsini görüp, hepsini bildiğin doğruysa, bizi neden öz vatanımızdan kovduruyorsun? Bu dünyanın kendisi de nasıl yaratılmış? İnsanlar birbiriyle savaşıyor, kan dökülüyor ve göz yaşlarını akıtıyor. Herkes kendini haklı, karşısındakini haksız görüyor. Doğruluk nerede, onu söyleyecek hukuk kimde? İnsanların böyle gerçeği ortaya koyacak, hakemlik edebilecek peygamberi nerede?" (s. 107)

Gürcüler, söyledikleri şarkıyla hayatı, hayatın mânâsını sorgulamak ister gibidirler. Hiç sebepsiz yere insanların ömrüne son vermenin anlamsızlığını bildikleri gibi, düşmanın, ayaklar altına aldığı vatan toprağı için, namusu tehlikeye giren sevgili için, canla başla savaşmaktan kaçınmamak gerektiğinin de farkındadırlar.

Cengiz Aytmatov, bütün eserlerinde, insanın iyiliği, mutluluğu için çırpınan bir yazar olarak karşımıza çıkar. Onun sanata yüklediği misyon da, bu

amaç doğrultusunda şekil bulur. O, insanı, yaşadığı hayattan soyutlayan, ona insanlığını, var olmanın şuurunu unutturan, onun inandığı gibi yaşamasını engelleyen her türlü siyasî ve sosyal sebepleri sorgulamayı ve etkisiz kılmayı en başta gelen görevleri arasında kabul eder. Bu yönünü vurgulamak ve kutsal amacını gerçekleştirmek için de, ideali doğrultusunda her malzemeye, her vak'aya, her misâle, kaleme aldığı eserlerin bünyesinde yer vermekten kaçınmaz. Kimi zaman, okuyucuya, vak'ayı takip etmekte, bir bütünlük kurmada güçlük çıkartan bu malzeme, bir "ana fikir" etrafında toplanır. "Ana fikir", montaj tekniğine istinat ettirdiğimiz dağınık ve çok çeşitli malzemeyi bir araya getiren (tıpkı bir evin yapımında kullanılan tuğlaları, birbirine bağlayıp bir bütüne ulaştıran sıva gibi), onları yoğuran, birbirine kenetleyen bir unsur olur.

Kaçakçıların döverek trenden attıkları Avdiy, bir süre yağmurun altında ıslandıktan sonra, gece karanlığında sürüne sürüne bir demiryolu köprüsünün altına ulaşır. Muhayyillesi, mâzi ile halihazır arasında âdeta zikzaklar çizer. Bir ara, babasının çok sevdiği, dinlerken gözünden yaşlar akıtan bir rahibenin dua mektubunu hatırlar.

Dua mektubunun yazarı olan rahibe, büyüdüğü çocuk yurdunda eğitimci olarak çalışmaya başlamıştır. Ardından, sadece on beş gün evli kalabildiği kocasını, savaşta kaybetmiştir. Kocasının görevli olduğu askerî geminin bir Alman denizaltısı tarafından batırıldığını öğrenince, saçını kestirmiş, kendisini Tanrı'nın yoluna adamıştır. Yaşadığı acıları, çektiği ıstırapları bir dua halinde Tanrı'ya sunduğu mektubunda, O'ndan kendisini bağışlamasını, kullarına çekemeyeceği azaplar vermemesini, kötülüğün iyilikle yanyana bulunduğu yalan dünyada kullarını, beraat aratacak günahlardan korumasını ve denizaltı tarafından batırılan gemi mürettebatının, tekrar canla başla görevlerini yapmalarını sağlamasını ister.

Yazar, vak'anın takdiminde Avdiy'in mektuplarından da faydalanır. Avdiy, dünyada kendisini seven tek insan olan İnga Fedorovna'ya yazdığı mektuplarda, ona aşkını, sevgisini açıklamakla birlikte, kendi kutsal ideallerinden, bu ideallere ulaşmak için çektiği sıkıntılardan ve sonunda arzularına kavuşamadığından da bahseder.

Yazar, mesajlarla dolu romanınında, günlük hayatta tespit ettiği, kendisini ve bütün insanları tedirgin eden aksaklıkları, eserin bünyesinde yer alan şahıslar ve onların diğer şahıslarla ilişkileri vasıtasıyla gözler önüne serer. Sosyal tenkit ve hiciv çizgisinde kabul ettiğimiz bu hususlara, çalışmamız boyunca, yeri geldikçe değinilecektir.

İyi-kötü, günah-sevap, sevgi-nefret, insanlık-insan dışılık, iman-inançsızlık gibi birbirine zıt durumların ve kavramların yarattığı çatışmalara dayanan eserde, vak'alar, merak uyandıracak, gerilimi yükseltecek tarzda tertip edilmiştir.

Akbara ile Taşçaynar, ilk yavrularını ilk kez ava çıkarttıkları sırada, Moyunkum'a sayga avlamaya gelen avcıların zalimce saldırılarına uğrarlar. Altı kişilik grupta yalnız bir kişi acımasız değildir. Çünkü, o, elleri kolları bağlı bir vaziyette, "Maz" marka kamyonun arkasında, ölü saygaların soğumaya yüz tutmuş vücutları arasındadır:

"Saygaların etlerinin, kımıldadıkça buz gibi soğumaya başladığını adamın vücudu hissediyordu. Ancak saygaların yünlü kısmı ılıktı. Bu yüzden hareketsiz ve baygın olduğu halde donmamıştı. Branda örtüsünün giriş açıklığından bakan adam, dolunayın sanki gökyüzünün bir düğmesine benzediğini düşünüyordu. Büsbütün sararmış yüzünde bir azap vardı.

Daha önceden olmuş bir olayın sonucu, artık onun kaderi öteki adamların elindeydi. Aslında hepsi de, Moyunkum'a ganimet toplayıp bir şeyler kazanabilmek uğruna gelmişlerdi." (s. 51)

"Maz" marka kamyonun içindeki adamın Avdiy olduğu, onu orada bulunmaya mecbur kılan olayın mahiyeti, daha sonraki sayfalarda izaha kavuşur.

Grubun lideri Ober Kandalov, bütün ümitlerini boşa çıkaran avare Avdiy'i aralarına aldığına pişmandır. (s. 57) Onun Avdiy'den dolayı bu kadar pişmanlık duymasının sebebi de daha sonra açıklanır.

Zalim avcıların elinden kurtulmanın imkânsızlığını anlamak, Avdiy'i çok üzer. O an sevdiği aklına gelir:

"Keşke yeryüzünde o canı hiç tanımasaydı. Öleceğinin öncesinde önu kendi canı gibi sevmeseydi. O zaman şu dağılmayan kederi ve uzaklaşmayan azabı olmazdı."(s. 61)

Okuyucu, Avdiy'i, hayatının sonunda kederlere ve azaba garkedenin kim olduğunu da daha sonra öğrenir.

Akbara ile Taşçaynar, Moyunkum bozkırlarında kaldıkları sırada dünyaya getirdikleri ilk yavrularını, büyük ava çıkmadan önce zaman zaman dışarıya çıkarırlar. Böyle gezintiye çıktıkları günlerden birinde, beklenmedik bir olay, onları, hızla bulundukları yerden uzaklaşmaya mecbur eder:

"Ancak beklenmedik bir olay oldu. Bütün gece soluk dahi almadan

geldikleri yere, yuvalarına geri dönmek zorunda kaldılar."(s. 23)

Bu beklenmedik olayın ne olduğu "O olay şöyleydi." cümlesiyle başlayan paragrafta anlatılır.

Kenevir tohumu için Kazakistan topraklarına gelen Pethuha, Lyonka ve Avdiy, ilk önce Üçkuduk'ta kendilerine bir iş bulurlar. Fakat orada fazla kalamazlar. Çünkü Üçkuduk'a gelişlerinin üçüncü günü bir olay olur. Ertesi gün oradan ayrılmak zorunda kalırlar. Onların Üçkuduk'tan ayrılmalarına neyin sebep olduğu okuyucu için merak konusu olur.

Çalışkanlığı, günden güne ağılını büyütmesinden dolayı çevresindeki kimi insanlara göre, bir zamanların Sibirya sürgünleri arasında yer alması gereken Boston, hayatı boyunca bir kez pişman olmuştur:

"Fakat sadece bir defa kör talih ona diz çöktürmüş, kötü pişmanlığa mecbur etmişti. Ondan sonra o, şüphe etmenin ağır ve acı tadını duymaya başlamıştı..."(s. 429)

Boston'un ömür boyu tesirinden kurtulamadığı lânetli olay, onun hatıraları aracılığı ile geriye dönüşlerle verilir.

Romanda ilgiyle takip ettiğimiz, sonucunu merakla beklediğimiz vak'a parçalarının yanısıra, sonradan ne olacağını, ileride ne yaşanacağını önceden öğrendiğimiz kısımlar da mevcuttur. Bu hususiyet, yazarın önceki eserleriyle de müştereklik teşkil eder. Gizemin öldürüldüğü bu kısımları şöyle tespit ettik:

"Yavaş yavaş kovalayanların arasına katılıp, ön saflara geçtiler. Kocayıp yürümekten kalan kurtları geride bıraktılar. Bu şekilde her şey yolunda gidebilseydi, pek çok kurt sürüsünün başı olup çıkacaklardı. Ama her şey yolunda gitmemişti."(s. 15)

"Daha ikisi henüz insanlarla yüz yüze karşılaşmış değildi. O daha sonra olacaktı."(s. 19)

"Tabiat, onları ileriyi düşünmek gibi bir zahmetten kurtarmıştı. Bununla birlikte bu geniş tabiatın sonunun, Moyunkum'un vahşi canlılara kara kırgın, kızıl sürgün olacağını hiç biri bilmiyordu. Her şeyi veren tabiat, mahlûkların hiç birine, yakında gelecek olan felâket sezgisini vermemişti."(s. 19)

"Akbara'nın küçük sürüsü ilk defa bir insanla karşılaşmıştı. Bu karşılaşmanın ardından daha sonra ne olacağını kim bilebilirdi?" (s. 25)

"Akbara'nın bu hayalin sonu ise pişmanlık ve üzüntü olacaktı. Kuru hayâlinin azabını o zaman çekecek, gözünden kanlı yaşlar akıtacaktı."(s. 33)

"Issız bozkırın tüm canlıları; bulundukları yerlerin numaralanmış karalere bölünüp kendilerinin sayıldığını, o anda toplu imhalarının plânlandığını, arabaların yüzlerce tekerleklerini döndürerek birazdan buraları çiğneyeceklerini nereden bileceklerdi."(s. 39)

"Eğer gökle dünyayı tam gören bir göz olsa, Moyunkum bozkırında neler olup bittiğini hep görür, fakat bu göz asla bu bozkırda daha neler olacağını insanların olmadık şeyler düşüneceğini bilmezdi." (s. 47)

"Öyle ki toplumun hastalandığını açıklamanın kendine zarar vereceğini acı bir şekilde öğrenecekti."(s. 121)

"Bu kurtların sonu işte bu Isık-Göl'de bir trajedi ile acımasız bir şekilde bitecekti."(s. 353)

"Ancak daha sonra onların her birinin hatırladıkça ürpereceği saat de gelecekti."(s. 389)

"Evde bir yavru vardı, şimdi beş tane oldu. Kurda yavru olur musun ha? Boston'un soyu, seni ine götürüp bırakayım, kurt yavrularıyla büyürsün, diye söylediği sözünü de sonraları hatırlayacaktı bu insanlar..."(s. 391)

İnsanın hayatında öyle anlar vardır ki, bu anlar, sonradan öğrenilecek yaşanılacak acı hadiselerin sıkıntıları, endişeleriyle doludur. O anlarda dakikalar uzar, saatler günlere karışır, bir türlü geçmek bilmez. İnsanı, onun his ve hayâl dünyasını çok iyi tanıyan yazar Aytmatov, eserin kurgusu lehine de olsa, insanoğlunun bu yönüne de dikkat çekmektedir.

Boston, Bazarbay'ın kendisinin ağılda bulunmadığı sırada evine gelişinden rahatsız olur. Gülümhan'a,

"... Ben onu demiyorum. Gelebilir, ona bir sözüm yok. Fakat bende bir sıkıntı var. Bu, hayra alamet değil." der(s. 403)

Çalınan yavrularını arayan Akbara'nın kesiksiz uluduğu gecelerde Gülümhan, oğlunu, ileride bir şeyden korumak için hazırlanıyormuş gibi olmaktan rahatsızlık duyar. Daha sonraki gecelerde korkusundan kocasına sarılmakla kalmaz, yavruları Gence'yi tehlikeli bir şeyden koruyacakmış gibi bağrına basar.

Boston, oğlu için aldığı patlak gözlü, geniş ağızlı, kurulunca zıp zıp zıplayan kurbağayı aşhanenin penceresinde bıraktığını hatırlar:

"Elbette o bulunmaz kıymette bir şey değildi, mağazaya tekrar gittiğinde bir daha satın alırdı, fakat nedense Boston'a kötü bir işaret gibi geldi. Çocuk için aldığı şeyi o hiç unutmazdı. Ne var ki, Boston unutmuştu, bu iyiye işaret

değildi."(s. 507)

Kader Ağı (Kıyamat) romanı üç bölümden oluşmuştur. 3-183 sayfalar arasında yer alan I. bölüm, 6 kısımdan, bu kısımlar da *** işaretiyle ayrılan alt bölümlerden; 185-353 sayfalar arasında yer alan II. bölüm, 5 kısımdan ve alt bölümlerden; 355-543 sayfalar arasında yer alan III. bölüm de 6 kısımdan ve yine alt bölümlerden meydana gelmiştir.

Romanın en bariz vasıflarından birisinin ortak bir ana fikir etrafında toplanan vak'a çeşitliliği olduğunu, daha önce de belirtmiştik. Eserde sözkonusu olan iki temel vak'a vardır. Bu iki temel vak'a diğer vak'a parçalarıyla zenginleşerek girift bir mahiyet alır.

Kader Ağı (Kıyamat)nda ilk temel vak'a, iki kurt Akbara ile Taşçaynar'ın hayatlarını ve soylarını devam ettirebilmek için, Moyunkum bozkırlarında başlattıkları mücadelenin, Aldaş gölü sazlıklarında, Akdüz geçidinde devam etmesi ve Isık-Göl yaylalarında bir trajedi ile neticelenmesidir.

İki kurdun insanoğlu ile giriştikleri mücadele, en fazla III. bölümde kendini duyurabilme imkânı bulur. Bu son bölümde, Akbara ile Taşçaynar ile birlikte başçoban Bazarbay ile Boston'un hayat hikâyesi de teferruatlı bir şekilde anlatılır.

Eserin II. temel vak'ası, I. bölümde ortaya çıkar ve II. bölümde neticelenir. Akbara ve Taşçaynar, ilk yavruları Conbaş, Celteban ve Süyümkan'ı ilk kez sayga avına çıkardıkları esnada, avlarıyla birlikte acımasız insanoğlunun hışmına uğrarlar. Panik içinde kendilerini yönelttikleri yere doğru koşmaya başlarlar. Bu andan itibaren sayga avcıları arasında, böyle bir katliam olacağını bilmeden, sırf iki gün sonra kavuşacağı İnga'sı için para kazanmak gayesiyle bulunan Avdiy Kallistratov, Akbara ve Taşçaynar'dan daha fazla ön plâna çıkar. III. bölüme kadar temel kahraman o olur.

I. bölümde, Ober Kandalovcular tarafından elleri kolları bağlı bir vaziyette içi ölü sayga dolu kamyonun arkasında gördüğümüz Avdiy, daha sonra tıpkı idealindeki insan İsa gibi saksavul ağaçlarından birine asılır ve altında ateş yakılarak ölüme mahkûm edilir. Geçen yaz Conbaş, Celteban ve Süyümkan'ın karşılaştıkları ilk insan olan Avdiy'i son gören de Akbara ile Taşçaynar olur.

Avdiy (Abdias) Kallistratov'un kim olduğu, aralarında nasıl bulunduğu, yaz aylarında buraya nasıl geldiği geriye dönüşlerle verilir. Hâlihazırdan mâziye dönüş, geçmiş hayatı anlatış ve tekrar yaşanılan ana dönüş ikinci temel vak'ada **olay örgüsünün çember şeklinde** tanzim edildiğini gösterir.

Akbara ve Taşçaynar, romanın bütün bölümlerinde yer alan temel şahıslardır. Avdiy, Boston ve Bazarbay etrafında gelişen vak'a parçaları, iki kurdun hayatta kalabilmek için verdikleri mücadele içerisinde dikkatlere sunulur.

Bizler, Akbara ve Taşçaynar'ı romanın ilk sayfalarında, Ala Mengü dağlarının geçitlerinden birindeki yuvalarında dünyaya gelecek yavrularını beklerken buluruz. Akbara, üçüncü kez çekeceği doğum sancılarıyla kıvranmaktadır. İki kurdun Isık-Göl yaylalarına nasıl geldikleri, geriye dönüşlerle verilir. Avdiy'in hayat hikâyesi de, bu geriye dönüşler içerisinde ifade imkânı bulur. Mâziyi hatırlama, II. bölümün sonunda neticelenir. III. kısımdan itibaren, Boston ve Bazarbay, halihazır içinde yapılan geriye dönüşlerle tanıtılırken, Akbara ile Taşçaynar'ın yaşam kavgaları, kronojik bir sıra takip edilerek nakledilir. Bu bağlamda eserdeki ilk vak'anın **ilmikli çizgi biçiminde** takdim edildiği hakikati ortaya çıkar.

İnsanlığın iyiliği, kurtuluşu için mücadele eden, bu uğurda ölümü bile göze alan Avdiy, kendisini yıllarca önce aynı gaye için Tanrı tarafından gönderilmiş İsa'ya benzetir. Bu benzerlikten yola çıkılarak romanın otuz sayfadan fazla kısmı, Herodes Sarayı'nda Golgotha Tepesi'ne götürüleceği anı bekleyen İsa'nın hayatının son demlerinin anlatımına ayrılmıştır. Avdiy, muhayyilesine yaptırdığı yolculukta, kimi zaman da kendisi de yer alır. Amacı, üzerinden bin dokuzyüz elli yıl geçen bu olayın acı bir şekilde neticelenmesini ve İsa'nın trajik kaderini değiştirme arzusudur. Romanda Avdiy'i daha iyi tanımak, onun mücadelesinin sadece hâlihazıra münhasır değil, insanın var olduğu günden bu yana devam eden bir süreç olduğunu daha iyi anlatmak için yer verildiğini düşündüğümüz İsa Peygamber'in hayatı, kimi araştırmacılar tarafından üçüncü bir vak'a olarak kabul edilmiştir.(4)

I. BÖLÜM

Akbara ile Taşçaynar, Moyunkum bozkırının çok meşhur iki kurdudur. İlk yavrularını, savankullara, acı peygamber çiçeğine benzeyen çorak otlarla, ok gibi yere saplanan çiy otlarıyla kaplı, gün ışığında da, ay ışığında da altın sarısı rengiyle göz kamaştıran Moyunkum bozkırında, bir derede dünyaya getirirler. Onları ava alıştırmak için, her türlü kanatlı av ve sürüngen yaratıkların bol olduğu, hoş kokusu baş döndüren yaban kenevirlerinin yetiştiği kuru dere yataklarına götürürler. Meraklı üç yavru, insanla ilk kez o dere yataklarında karşılaşırlar. Kış gelince, iki yaşına gelen yavruları Conbaş, Celteban ve Süyümkan'ı

---

(4) _____, s. 8.
Ahmet KABAKLI. "Dişi Kurdun Rüyaları, Cengiz Aytmatov", Türk Edebiyatı, C: 5, İst., 1994, s. 1014.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

büyük ava çıkarırlar. Bozkırın enginliklerinde avlarına doğru koşmaya başlarlar. Tam bu esnada, gökyüzünde, o zaman kadar hiç duymadıkları gürültüler çıkaran helikopterle karşılaşırlar.

Beş yıllık kalkınma plânının istenilen sonucu vermemesi, eyalet yöneticilerini ve yaşayanları zor durumda bırakmıştır. Açıkgöz idarecilerden biri, açığı kapatmak için Moyunkum'un tabiî kaynaklarına, saygalara başvurulmasını teklif etmiştir. Akbara ve Taşçaynar ile yavrularını ürküten, yukarıdan tespit ettikleri av yerlerini, telsizle bozkırdaki jip ve yük araçlarına ileten helikopter, bu teklifin bir parçasıdır.

Helikopter. daha alçaktan uçarak, tüm hayvanları önüne katarak kovalamaya başlar. Kurtlar bile biraz önce avlamayı düşündükleri saygaların arasına katılırlar. İlk önce Süyümkan gözden kaybolur. Helikopterler, saygaları geniş bir düzlüğe çıkarana dek kovalarlar. Orada açık jiplerinin üzerinde bekleyen avcılar, ellerindeki silâhların mermilerini hedef bile almaya gerek duymadan sayga sürüsünün üzerine boşaltırlar. En arkadan gelen kamyon ise, ganimetleri toplayan güçlü kuvvetli adamları taşımaktadır.

Elindeki mikrofonla karadaki avı yöneten kara-mavi renkli gözlüklü adam, saygaların arasındaki Akbara'yı görünce telâşlanır. Tüfeğini ona doğrultuğu sırada tökezleyerek kurtulan Akbara yerine yavrusu Conbaş'ı vurur. Akbara, yavrusunun cesedi üzerinden atlayarak geçer.

Kırgın, akşam karanlığı bozkıra çöktügünde durdurulur. Helikopter, ertesi sabah aynı işe devam etmek üzere bozkırdan ayrılır. Üç gün bu bölgede kaldıktan sonra, resmî dilde "daha açılmamış rezervler" diye anılan Moyunkum'un batı yakasındaki kumlu çöllere gideceklerdir.

Sağ kaldıklarına şükreden Akbara ile Taşçaynar, kırgın yerinden uzaklaşmak için, soluk dahi almadan bütün geceyi yollarda geçirirler. Gayeleri, bir an önce kendilerini yuvalarına atmaktır. Ancak zalim insanlar, buna da izin vermez, yuvalarının bulunduğu derede ganimetleri toplayan altı kişi ile karşılaşırlar.

Moyunkum'a "Maz" marka kamyonla gelen altı kişilik grubun üyelerinden biri, adı Tevrat'tan alınma Avdiy Kallistratov'dur. Avdiy, Pskov dolaylarında oturan bir papaz çömezinin oğludur. Babasının ölümünün üzerinden iki yıl geçmeden, dine sığmayan görüşlerinden dolayı kiliseden atılmıştır. Daha sonra, eyaletin komünist gençlik gazetesinin yazarı olarak çalışmaya başlamıştır. Onun gayesi, yeni bir şekille ve tarafsız bir dille, köhne din ilmindeki dogmatiklere karşı, çağdaş devirdeki Allah ve insan hakkındaki yeni düşünceleri ve görüşleri dile getirmektir. "İnsanlığın tarihî gelişimiyle birlikte gelişip büyüyecek Tanrı

anlayışı" fikri, hem dini kesim, hem ateist kesim tarafından kabul görmez. Buna rağmen, o ümidini kaybetmez.

Eyalet gençlik gazetesinin yazı işleri, onu, Moyunkum ile Çüy tarlalarında yetişen yaban kenevirinin yapraklarından, çiçeklerinden ve polenlerinden elde edilen esrarın Avrupa'ya hangi yollardan gönderildiğini araştırması için Orta Asya'ya gönderir.

Avdiy, tarih öğretmeni olan arkadaşı Viktor Nikiforoviç Gorodetsky'den haşhaşların tam mayıs ayında çiçeklendiğini, Moyunkum ve Çüy bozkırlarında bu ayda toplandığını öğrenir.

Viktor'un yeğeni Paşa, uyuşturucu kaçakçılığından Kazakistan'da yakalanmış, yargıç Caslıbekov'un bir eğitimci olan Viktor'a güvenmesi ve onun yeğenini yola getireceğinden emin olması sonucunda serbest bırakılmıştır. Paşa'nın ailesi, oğullarını uyuşturucuya müptelâ insanlardan ayırmak için başka bir şehre taşınmışlardır.

Avdiy, yaban kenevirlerinin yetiştiği tarlalara gitmek üzere, Moskova'ya doğru yol alır. Kazan garında, kendisini, kuzeyden ve Baltık boyundaki şehirlerden gelen kolgezerlerle tanıştırılacak 87 numaralı hamal Ütük'ü bulur. Ütük, kolgezerlerin ertesi gün toplanacağını söyler. Avdiy, ondan bu sehayat için gerekli birçok bilgiyi öğrendikten sonra Moskava'yı dolaşmaya başlar.

Puşkin Müzesi'ne girerken, kilise korosunun vereceği konser için iki bilet alır. Konser, yarım saat sonra başlayacağı için, Moskova'yı biraz daha dolaşmak üzere dışarıya çıkar. Elinde iki bilet olduğu halde. yanında bir kız arkadaşının olmayışı, onu hüzünlendirir.

Bulgar Kript korosunun verdiği konser, Avdiy'in gönlünü kanatlandırır. Tanrı'nın varlığı, kulunun O'na yalvarışları, dalga dalga müzenin içine yayılır. Avdiy, on korocuyla birlikte ilâhi söylerken, kendini çok huzurlu hisseder. Gürcü şarkılarının da tıpkı ilâhîler gibi kendini rahatlattığından düşünürken, "Yedinin Biri" isimli Gürcü hikâyesini hatırlar.

Avdiy, Kazan'a giden trende hamal Ütük'ün tanıştırdığı Petruha ve Lyonka ile birliktedir. Petruha, ona, otun verdiği zevki ve bu işte gizliliğin çok önemli olduğunu anlatır. Avdiy, sır vermeyeceğine dair yemin eder.

Avdiy, gençlerin uyuşturucuya alışmalarında, özel hayatlarındaki boşluğun yanı sıra sosyal sebeplerin de etkili olduğu sonucuna varır. Kurtuluşu, ruhların aklanması ve herkesin kendi ruhunda devrim yapmasında bulur. Papaz okulundan kovulmasında da dinde bir reform yapma anlayışı etkili olmuştur. Pa-

paz okulları koordinatörü Dmitriy, Avdiy'in durumunu öğrenmiş, problemi dışarıya taşırmamak, Avdiy'i tekrar kilise camiasının içine çekmek için kasabaya gelmiştir. Avdiy'i ikna edemeyeceğini anlayınca, onun Tanrı'nın evi olan kiliseden kovulduğunu söylemiştir.

Avdiy, kaçakçılarla birlikte trende yol alırken, gerçek hayatın içine o an girdiğinin farkındadır. Ancak amacına nasıl ulaşacağını kendisi de bilmiyordur. Onları, kötü yaşamlarından çekip alabilecek alternatifler sunabilecek midir? Araştırmaya nereden, nasıl başlayacaktır? Bunlar ve bunlara benzer kuşkular, yıl boyunca içini kemirir durur. Tanrı'dan kendisine yardım etmesini diler.

Moskova-Almatı treni, Kazakistan bozkırlarına yaklaştıkça, içeriye çok hoş çiçek kokuları girmeye başlar. Trenin öbür vagonlarında yolculuk eden şeften. çok içki içtiği için azar işiten Petruha, Avdiy'in papaz okulundan kovulan bir öğrenci olduğunu öğrendiğinde çok şaşırır. Avdiy'se, sırlarını Petruha ve Lyonka'ya anlatarak. onları doğru yola getirme düşüncesindedir.

Calpak-Saz'daki gar lokantasında öğle yemeklerini yedikten sonra, Petruha, Lyonka ve Avdiy, Moyunkum'un sınırındaki Üçkuduk sovhozuna giderler. Kazak köyünde, yaylağa çıkan bir çobanın yarım kalan evini tamamlama işinde çalışırlar. Üçkuduk'taki üçüncü günlerinde, motosikletle gelen bir kızın ev sahibini sorması, Petruha'yı endişelendirir. Ertesi gün, apar topar köyden ayrılırlar. Haşhaş tarlalarına doğru yol alırlar. Petruha aralarına yeni katılan Avdiy'e şef için macun (haşhaşın çiçek tozu) toplamasını söyler.

Avdiy, çiçek tozunu toplamak için haşhaşların içinde dolaşırken, upuzun bacaklı, sipsivri kulaklı, tombul yüzlü, çocuksu hareketli üç kurt yavrusuyla —bunlar, Akbara ile Taşçaynar'ın ilk yavrularıdır— karşılaştığında çok şaşırır. Onları sevmeye kalktığı sırada, Akbara'nın şimşek gibi üstünden geçmesi, ödünü koparır, olduğu yerde bayılır kalır. Kendine geldiğinde, Petruha ile Lyonka'yı yanında bulur. Onlara, kendilerini kurtarma fikrinden bahseder.

Geceyi bozkırda geçirdikten sonra, sözleştikleri gibi 330. km.'ye varmak için şafakla yola koyulurlar. Pelin otlarının arasına yatarak, biraz sonra durduracakları treni beklemeye koyulurlar. Grubun diğer üyeleri de biraz ileride bulunmaktadırlar. Petruha, Grişan diye birinin ayağını kırdığını, herkesin ona azar azar ot vermesi gerektiğini, Avdiy'e onun gönlünü almasını söyler. Avdiy, sık otların arasında portatif küçük bir iskemleye oturmuş, elindeki sopaya yaslanmış adamın şef olduğunu anlamakta gecikmez.

II. BÖLÜM

Grişan, Avdiy'in kim olduğundan, aralarında niçin bulunduğundan haberdardır. Onunla amansız bir tartışmaya girer. Mesih'e benzettiği Avdiy'e yanlarından ayrılmakta serbest olduğunu, kendini boşuna yormamasını söyler. Avdiy'se gitmemekten, masum insanları kurtarmakta kararlıdır. Onları tövbe etmeye çağırır. Grişan, paradan başka Tanrı tanımayan çocukları ikna edebilmesi için Avdiy'e şans tanır.

Rayların üzerine sürdükleri tozla sahte yangın çıkararak durdurdukları trene binmeyi başarırlar. Vagonda, Avdiy ve Grişan hariç herkes, iyi cins esrarla kendilerinden geçerler. Avdiy, büyük zahmetlerle topladığı çiçekleri ve tohumları, vagonun penceresinden rüzgâra verir. Petruha ve arkadaşları, Avdiy'i döverken, Grişan, bir köşeden zevkle kavgayı izler. Kavga, ağzından burnundan kan gelen Avdiy'in vagondan dışarı atılmasıyla neticelenir.

Avdiy, kendisini, Roma İmparatorundan af dilemediği için, Golgotha Tepesi'nde çarmıha gerilen İsa'ya benzetir.

Roma İmparatorluğu küçük Asya Eyaletleri Hâkimi Vali Pontius, Kudüs Mahkemesi'nin eşitlik, adalet getirmek isteyen İsa Nasıralı'ya verdiği ölüm kararını onaylamayı geciktirerek, ona işkence etmek, gücünü göstermek düşüncesindedir. Kötü ruhlu Kudüs halkı da İsa'ya verilmiş cezanın uygulanacağı anı sabırsızlıkla beklemektedir. Vali, Herodes Sarayı'nın terasında beklettiği İsa'ya, yaşamaya devam ettiği müddetçe en büyük Tanrı'nın Sezar olduğunu söyletmeye çalışır. Karısı, lejyonerlerden biriyle gönderdiği mektupta, arkada kötü şöhret bırakmamasını, Tanrı kadar güzel İsa'yı ölüme göndermekten vazgeçmesini söyler. İsa ise, insanlara kurtuluş yolunu açacak olan ölümünden korkmadığını belirtir.

Vali Pontius Pilatus, İsa'nın kulu imparatorla eşit tutma, bütün insanların bir tek olan Tanrı önünde eşit olması, âdil devletin herkese aynı davranacağı ilkelerine dayanan görüşlerini, karışıklık çıkarıp dünyanın düzenini istediği gibi kurma emellerine bağlar. Konuşmalarının, ona süre tanımasının bir işe yaramayacağını anlayınca, iyiliğin gücüne, Tanrı'nın varlığına içten inanmış bu kararlı adamın infazını uygulayacakları Golgotha Tepesi'ne götürülmesini emreder.

Akşama doğru, bozkıra aniden boşanıveren yaz yağmuru, sızılar içinde baygın yatan Avdiy'i kendine getirir. Avdiy, İsa'yı kötü talihinden kurtarmak için yıllar öncesine gider. Hayalinde, Yahuda'nın İsa'yı satmasına engel olamaz. Paskalya arifesinde, gece, Kudüs sokaklarında dolaşmaya başlar. Hal-

ka, İsa'yı Rusya'ya götürmek istediğini duyurur.

Şehrin içindeki kalabalıkla Roma Valisi Pontius'un sarayına doğru yönelir. Hiç kimse onun kim olduğunu farketmez.

Avdiy, kendisini hayata döndüren yağmurun dinmesinden sonra bir demiryolu köprüsünün altına ulaşır. Muhayyilesi, onu bir Kudüs'e bir Moskova'ya doğru götürürken, başının üstünden geçen tren ona halihazırda yaşamakta olduğunu hatırlatır. Aklına kilise müziğini çok seven ve özellikle, on beş gün birlikte kaldığı kocasını II. Dünya Savaşı'nda kaybettikten sonra, kendini kiliseye adamış bir kadının dua mektubundan çok etkilenen babası gelir.

Havanın yavaş yavaş ısınmaya başlaması, Avdiy'i ümitlendirir. Köprünün yakınından geçen bir kamyonun iri yapılı, esmer Kazak şoförü onu Calpak Saz'a götürebileceğini söyler.

Cebinde sadece otuz somu kalmış, kıyafetleri lime lime, yüzü mosmor olmuş Avdiy, evrakları (pasaport, takdikname ve çalışma belgesi) olmadığı gerekçesiyle, istasyondaki polis memurlarından biri tarafından tutuklanır. Ona gazeteci olduğunu ispatlayamaz. İstasyon karakolunun girişindeki demir parmaklı hücrede, Grişan hariç, kaçakçı arkadaşlarını gördüğünde küçük dilini yutacak gibi olur. Onlar ise, ısrarla kendisini tanımadıklarını söylerler.

Teğmen, Avdiy'i serbest bırakır. Bir ihtiyar, Avdiy'e yer verir ve onun için bir doktor çağırmaya gider. Bir süre sonra bir hemşireyle geri döner. Avdiy, Calpak-Saz hastanesine yatırılır. Tedavisiyle Aliye İsmailovna ismindeki bir Kazak doktor ilgilenir. Hastaneye yattığı üçüncü günün akşamı, Üçkuduk'ta gördüğü ve âşık olduğu motosikletli kız, ziyaretine gelir. Adının İnga Fedorovna olduğunu öğrendiği kız, Moyunkum'a haşhaş popülasyonu hakkında araştırma yapmak için gelmiş, çalışma sonuçlarını, Aliye vasıtasıyla, bir muhabir olan Avdiy'e de bildirmek istemiştir.

Avdiy, Priokski'ye varıncaya kadar. İnga'ya, her istasyondan kart, Priokski'den de mektup gönderir. Mektubunda, gazeteye makalesini yazacağından, en önemlisi de ona âşık olduğundan bahseder. Avdiy'in nice tehlikelere ve güçlüklere göğüs gererek yazdığı raporu, ülkenin itibarı zedelenir düşüncesiyle, gazetenin redaktörü tarafından yayımlanmasına izin verilmez.

İnga, Avdiy'e gönderdiği mektuplardan birinde, onu, güzün, ilk kocasından olan oğlunu görmek için Asya'ya davet eder. Avdiy, bu davet üzerine, Calpak-Saz'a gider. Oğlu İgor'u almak ve mahkemeye başvuran kocasıyla görüşmek için Cambul'a gitmek zorunda kalan İnga'yı evde bulamaz. O gelinceye

kadar, iki günlüğüne para kazanmak için, Moyunkum'a salga avına giden Ober Kandolov'un ekibine katılır. Ancak olaylar umduğu gibi gelişmez: Moyunkum saygalarına yapılan acımasız kırgına daha fazla dayanamayacağını anlayan Avdiy, para kazanma hırsıyla yerinden yurdundan ayrılarak bozkırlara kadar gelen insanları, tövbeye, Allah'ın yolunda yürümeye çağırır. Safaricilerden Mişaş'ın önerisiyle onu elinden kolundan bağlayarak kamyonun arkasına sayga cesetleri arasına atıverirler.

Akbara ile Taşçaynar, insanların uzaklaştığını düşünerek yuvalarına gelmişler, fakat bağrışma ve tekme seslerini duyar duymaz, bozkırda amaçsızca koşmaya başlamışlardır.

Ober, Avdiy'i "Tanrı Yok" demeye zorlar. Ondan aradığı cevabı alamayınca, arkadaşlarına onu ağaca asmalarını, altında ateş yakmalarını söyler. Akbara ile Taşçaynar yine yuvalarına dönerler. Orada, asılı vaziyetteki insanla, Avdiy'le karşılaşırlar. Akbara, şimdi aralarında olmayan ilk yavrularının gördüğü ilk insan olan Avdiy'i hemen hatırlar.

Taşçaynar ile Akbara, bir yıl Aldaş sazlığında yaşarlar. Orada üç yavruları dünyaya gelir, O bölgede nadir olan bir madenin keşfi ve onun kullanımı için, Aldaş gölü civarının ateşe verilmesi, onları yavrularından tekrar ayırır. Kurday tepelerini aşıp Akdüz dağına çıkarlar, oradan Isık- Göl yaylalarına inerler. Orada da dört yavruları olur.

III. BÖLÜM

Isık-Göl yaylalarının eteklerindeki Taban'dan başçoban Bazarbay, Acı-Taş Boğazı'na gitmek isteyen jeologlara rehberlik eder. Dönüşte, iki yanında sarıçalı ve yaz söğütleri bulunan, üzeri incecik buz tutmuş, cam gibi parlak bir bulağın kenarında dinlendiği sırada, çalıların arasında dört kurt yavrusuyla karşılaşır. Bunlar, yavrularına daha fazla süt verebilmek için ava çıkan Akbara ile Taşçaynar'ın dünyaya getirdikleri son yavrulardır. Sarhoş Bazarbay, şehirde satıp çok para kazanacağı ümidiyle, dört kurt yavrusunu, inlerinden alır. Mera olarak kullanılan yassı tepelerden geçtiği sırada, cins atı, peşlerine kurtların düştüğünü hisseder.

Bazarbay, karşısına çıkan ilk ağıla o an bölgesel olağan bir toplantıya katıldığı için evde bulunamayan ve her zaman nefret ettiği Boston Ürkünçiev'in ağılına sığınır. Boston Ürkünçiev, yörenin en iyi çiftçisidir. Ağılındaki her şey düzenlidir. İlk karısı Arzıgül'ün iki kızından başka, yeni evlendiği Gülümhan'dan da bir oğlu olmuştur. Gülümhan, ona, çok sevdiği ve sürüleri için daha

iyi otlaklar bulmak için, Kiçibel yaylasına gittikleri sırada, uçuruma yuvarlanarak hayatını kaybeden Ernezar'ın hatırasıdır.

Bazarbay'ı eve davet eden Gülümhan olur. Boston'un adamlarından Rızakul'la Murat da, Bazarbay'ı ağırlayan Gülümhan'a yardım ederler. Bazarbay, dört yavruyu, oradakilere göstermek için heybesinden dışarı çıkarır. Boston'un üç yaşındaki oğlu Gence, kurtlarla hemen kaynaşır.

Boston ağıla çok geç döner. Gece yarısı, yavrularını bir kez daha kaybeden Akbara ile Taşçaynar'ın ulumalarıyla uyanırlar. Kurtlar, bütün gece boyunca ulumaya devam ederler.

Bazarbay'ın Noygutov şehrine gitmek üzere hazırlandığı sırada, mandıraya, Donkülük'ün sırtında Boston gelir. Ondan, kurt yavrularını inlerine bırakmasını ister. Bunu yapmazsa, parayla yavruları alabileceğini söyler. Bazarbay'ın menfi tavırları, kendisini sinirlendirir, mandıradan öfkeyle ayrılır.

O günden sonra yavrularından iyice ümidi kesen kurtlar, dağlarda, vadilerde gizlenmekten vazgeçmişler, soylarında öyle davranış olmadığı halde, insanlara saldırır hale gelmişlerdir. İnsanoğlundan öçlerini almak için, çoğu gece ağıllara iyice yaklaşmışlar, yavrulamak üzere olan kaç koyunu yemeden parçalamışlardır. Onları, o yörede tanımayan kalmamıştır.

Bazarbay, yavrulardan kazandığı para ile göl kıyısındaki restoranlarda içerek keyif yaparken, iki zavallı kurt, Boston'un ağılının etrafında her gece ulumaya, ona ve karısı Gülümhan'a korkulu saatler yaşatmaya devam ederler. Bir taraftan, acı hatıralar, bir taraftan gündüzkü toplantıda sovhozun sekreteri Koçkorbayev ile tartışmaları Boston'u iyice uykusuz bırakır. Koçkorbayev, verimliliği üretimi arttırmak için herkesin aynı otlaktan yararlanması gerektiğini savunan Boston'u sosyalizmin kutsal prensiplerine aykırı davranmakla suçlamıştır. Boston'un kurt yavrularını almak için para teklif edişi bile, toplantıda suç teşkil eder. Kötü yürekli Bazarbay, onun Gülümhan'la evlenmek için, Ernazar'ı ölüme gönderdiğini bile iddia edecek kadar basitleşir.

Kurtların ulumalarına dayanamayacak hale gelen Boston, onlara tuzak kurmaya karar verir. Yirmi kadar koyunu, ağıldan otlaklara doğru sürer. Kendilerine pusu kurulduğunu hisseden iki kurt, öğleye doğru iki taraftan sürüye saldırırlar. Boston, ancak Taşçaynar'ı vurabilir. Akbara kurtulur.

Yavrularının ardından hayat arkadaşı Taşçaynar'ı da yitirmek, Akbara için dayanılmaz acı olur. O günden sonra kırlarda, yamaçlarda amaçsızca dolaşmaya, dibine kadar gelen avına el sürmemeye başlar. Buna rağmen, ge-

celeri yine Boston'un ağılının etrafındadır, ancak duyanların yüreğini sızlatan ağlamalarına son vermiştir.

Baharın sonu yazın başında yaylaya göç hazırlıkları içindeki Boston, Koçkorbayev ile aralarında geçen tartışmalardan dolayı meseleyi soruşturmaya gelecek komisyonu beklemektedir.

Bir sabah, alaca karanlıkta, koyunları yaylağa çıkarır. Yardımcı çobanları orada bırakarak, Gülümhan ile oğlunu ve diğer aileleri getirmek için ağıla döner.

Sabahleyin, herkesin işiyle meşgul olduğu sırada, avluda civcivlerin peşinden koşan Gence, evden epeyce uzaklaşır. Tam o sırada, bir gün öncesinden köpek ve insan seslerinin iyice azaldığını farkeden Akbara, Gence'ye doğru gelir, onun yüzünü yalamaya başlar. Gence de onun boynuna sarılır. Akbara, onu boynuna oturtur ve koşmaya başlar. Onları ilk gören Aslıgül olur. Bağırarak Gülümhan'a haber verir. Boston silahını kaptığı gibi dışarıya çıkar, Akbara'ya ateş etmeye başlar. Attığı son kurşun, Akbara'nın değil, biricik balası Gence'nin göğsünü delip geçer.

Gence'nin cansız vücudunu, evdeki beşiğine yatırırlar. Boston'un, beş mermi yanına alarak, beş mermi de tüfeğine koyarak Dongülük'üne bindiğini ve Taban mandırasına doğru hışımla gittiğini kimse farketmez. Yaylağa çıkma hazırlıklarındaki Bazarbay'ı, kendi ağılında sırtından vurur. Sonra da sularında yitip gitmeyi arzuladığı Isık-Göl'e doğru yol alır.

3. BAKIŞ AÇISI

Kader Ağı (Kıyamat)nda, geleneksel anlatım formu olan III. teklik şahıs ve bu şahsa ait hâkim bakış açısı esas alınmıştır. Anlatıcı, kahramanların sadece hâlihazırlarını değil, mâzilerini de bilir:

"Bu genç, Pskov dolaylarında oturan bir papaz çömezinin oğluydu. Babası öldükten sonra, kilise papazının sevdiği biri olmuştu. Dinî bilgiler öğreniyordu, ama iki yıl geçmeden dine sığmayan davranışlarından dolayı okuldan kovuldu. İşte şimdi Ober'in söylediği gibi hepsinin bindiği bir gemide isyan etmesinin cezası şekilde iki kolu ardına bağlanmış olarak ilerisinin nasıl biteceğini bilmeden MAZ'ın kasasında yatıyordu."(s. 53)

Moyunkum'da sayga avına çıkan ekibe başkanlık eden ve çalıştırmak için insan bulmada kimsenin eline su dökemediği Ober Kandalov, Calpak-Saz istasyonunda gördüğü Avdiy'i işe aldığına bin pişmandır:

"Eğer Ober Kandalov garda tesadüfen karşılaştığı avare Avdiy'in ka-

lın kafalı bir deli olduğunu bilseydi, şimdiden sonra Moyunkum çölünde ondan ne yapıp-edip kurtulmanın çaresini bulayım diye hiç azap çeker miydi? Can attığı hareketleri teşkilatlandırıp, bunun gücüyle geçmişteki ayıbını örtme çabasındaki Ober Kandalov'un bütün ümidini boşa çıkaran bu gökten düşen Avdiy değil miydi? Beklenmedik ve saçma bir sebepten işlerin bu noktaya geleceğini kim bilebilirdi? Bunları düşündüğünde Ober Kandalov'un içesi geliyordu." (s.57)

Zooteknisyen Aytmatov, bizi, eserine kahraman olarak seçtiği kurtların, özellikle bir ana kurdun dünyasına götürmekte, onunla aynı hisleri paylaşmamızı sağlamakta da başarılıdır.

Yavrularını daha çok süt emebilmesi için Taşçaynar'la ava çıkan Akbara, üç Çin mandasından en zayıfını parçalayıp bir kısmını yedikten sonra, tekrar yuvasına dönerken, içine düşen sıkıntıdan son derece rahatsız olur. Bu sıkıntı, bir süre sonra öğrenilecek felâketin habercisi gibidir:

"Daha uzaktayken, yuvasına gelmeden, Akbara yüreğinde bir sıkıntı hissetmişti. Batan güneşin son ışıkları kötü bir haber getiriyorlardı sanki ona. İnlerine yaklaştıkça hızlanmaya başladı. Taşçaynar'a da baktığı yoktu. Anlamsız bir korku yüreğini bir alev gibi sarmıştı. O anda burnuna bir atın ter kokusu ve tiksindirici bir başka koku geldi. Şüphesi daha da artmıştı. Bu ne kokuydu? Ne vardı? Bulaktan nasıl geçtiğini, çalılığa nasıl daldığını bilemeden ininden içeri uçarcasına girdi. Girer girmez de kaskatı kesildi. Yavruları yoktu."(s. 375)

Roman, genel olarak hâkim anlatıcının bakış açısıyla kaleme alınmasına rağmen, 69. sayfadan 115. sayfaya; 321. sayfadan 327. sayfaya kadar olan kısımlarında, kahraman anlatıcı ve bu anlatıcıya ait bakış acısının varlığı söz konusudur. Tespit ettiğimiz bu kısımlarda hadiseler ve durumlar, Avdiy'in dikkatiyle nakledilir.

Kiliseden kovulan Avdiy'in bir gazetede çalışmaya başlaması, bir muhabir olarak uyuşturucu meselesini araştırmak amacıyla Kazakistan'a gitmek için, önce Moskova'ya gelişi, orada, Puşkin Müzesi'nde kendisini hayran bırakan düşüncelere sevk eden, Tanrı'nın varlığını bir kez daha içinde hissettiren Bulgar korosunu dinleyişi, Kazan garında diğer yol arkadaşlarıyla buluşması, I. teklik şahıs ağzından anlatılır:

"Bana ne olduğunu, niçin düşünceli ve kederli duygularımın on korocu üzerinde yoğunlaştığını anlayamıyordum ya da anlamak istemiyordum. Onu birden benim gibi şeylerdi. Fakat söyledikleri şarkılar, sanki benim gönlümün en dibinden çıkıyordu. Hayal ve arzularım, gönlüme dolarak çıkamayan tasa olmuş kutsal rüyalarımdan kaygı ve sevinçlerimden çıkıyordu sanki. Onlardan eksilen

gönlüme, tekrar ışık ve temizlik dolduruyordu...."(s. 93)

Eserde iki yerde, yazar, anlatıcı olarak varlığını belli eder:

"Hikâyenin, tam söylendiğinde, "Yedinin Biri" adlı baladın (okuyuculara pek tanıdık gelmeyecek yazarın soyadı zor olduğundan şimdi hatırımda yok)..."(s. 99)

"Ernezar, söz gelince söylemek gerek, her şeyi tartışıp düşüncesini ortaya koymayı, bir şeyle ilgilenip, inceleyip soruşturmayı severdi."(s. 445)

Romanın realistliğini zedelediğini düşündüğümüz bu tür ifadeler, eserin orijinalinde de mevcuttur.(***)

4. ŞAHISLAR

"Tahkiyeli ifadelerde şahıslar, zamana ve mekâna bağlı olayların içinde konunun ve ana fikrin takdiminde rol alırlar."(5)

Her milletin coğrafyasında kader birliği ettiği hayvanlar vardır.Bu romanda da kurt, ön sırada görülür. Türkün mitolojisinde önemli bir yer tutan kurt, bu romanda okuyucunun karşısına Akbara ve Taşçaynar ile çıkar.

AKBARA: Bütün hayatını yavrularını kaybetmenin acısı içinde geçiren Akbara, eserdeki ilk vak'anın temel kahramanıdır.

Kalın ve etli ak döşlü, küt kalın kuyruklu, iri, parlak, mavi gözlü Akbara, yöre çobanlarınca ilk önce Akdalı diye anılmış, daha sonra da kendisine daha çok yaraşan Akbara (Ekber: En büyük) ismini almıştır. Boyunlarından karınlarına doğru uzanan ve maviye çalan yeleleri, Akbara ve Taşçaynar'ı Isık-Göl'ün yerli kurtlarından ayırır.

Akbara gururludur. Isık-Göl yaylalarına geldiklerinde diğer kurt sürülerine katılmak istemez, boyun eğmeyi kendisine yakıştıramaz. O, değil başka kurtların, kendi yavrularının bile öne geçmelerini kabullenemez:

Yavrular "zaman zaman annelerine yetişip öne geçmek istiyorlar, ancak Akbara buna izin vermiyordu. O hiç kimsenin önüne geçmesini istemezdi." (s. 25)

Eşinin başka kurtlarla birlikteliğini hazmedemez. Boston, ağılının et-

---

(***) "Okurmandarga ança dele belgisiz avtorunun familyası, Tataa, bolgonduktan azır esimde çok", s. 98.
"Ernezar, Söz Kelgende ayta ketüü kerek,... " (s. 444).

(5) Yeni Türk Ansiklopedisi, "Hikâye" Maddesi", C: 4, İst., 1985, s. 1288.

rafında ulumaya başlayan Akbara için "gayet akıllı, gayretli ve kurnaz bir canavar"(s. 405) der.

Romanda Akbara'nın en belirgin vasfı, yavruları için çırpınan, üç kez doğurduğu halde, sütünden yavrularına bir türlü doya doya içiremeyen, insanoğlunun zalimliği yüzünden "analık gibi kutsal hazzı yaşama imkânı elinden alınmış, talihsiz bir dişi kurt, gözü yaşlı bir "ana" oluşudur.

Ala Mengü dağlarının geçitlerinden birinde, üçüncü kez doğum sancıları çekmeye hazırlanırken, başlarının üstünden geçen bir helikopter, onu kendisinden çok yakında doğacak yavrularını düşünmeye iter:

"Analık tabiatının eksilmez içgüdüsünü alan dişi, kendi canını değil, yakında bu mağarada doğacak çocuklarını, doğmamış yavrularının emniyetini düşünüyordu. Bu yavrular için erkeğiyle ikisi köşe-bucak koymadan araştırmış, sonunda ağzını kurumuş hanımeli, sık çalı basmış, üstünde yalçın kaya sallanan derin yarığın en dibindeki bu ini bularak yuvalarını yapmışlardı. Doğacak yavrularının tünek yeri, hepsine "yukarıdan" verilen baş barınaktı bu mağara."(s. 11)

Yavrularını dünyaya getirdiğinde o eski, iri Akbara'dan eser kalmamıştır. İyice zayıflamış, yünleri dökülmüş, kocaman başı iyice ortaya çıkmıştır.

Bahar mevsiminden önce, av bulmanın en zor olduğu anlarda, yeni doğan yavruları için her türlü tehlikeyi göze alarak ava çıkar. Aslında bir kaç gün hiç bir şey yemeden dayanabilen Akbara'yı avlanmaya mecbur eden, açlıktan ölecek yavrularıdır. İni onlar için terkederken bile endişelidir. Yavrularını yalnız bırakmak istemez. Av dönüşü yuvaya gelmeden önce, yavrularının başına kötü bir şey gelmiş olabileceğini hisseder. Onların kötü yürekli Bazarbay tarafından çalındığı gerçeğini bir türlü kabullenemez. Defalarca yuvayı kontrol eder, onların çalınışının üzerinden çok zaman geçmesine rağmen, yavrularına tekrar kavuşma ümidini hiç kaybetmez:

"Güneş çıkacağı zaman ine yaklaştıklarında Akbara, önceden yavruları beklediği zamanki gibi fırlayıp koştu. Bu kendini aldatma, yok yere inanmanın gücü Taşçaynar'ı da umutlandırmıştı. İkisi birden boğazın yukarısına doğru koşmaya başladılar. Onları yavrularına kavuşma ümidi böyle koşturmuştu.

Her şey yeniden tekrarlandı. Çalılığın arasındaki kendi açtıkları yoldan Akbara dik kayalığın dibindeki ine hızla girdi. Bomboş köşeleri yine kokladı, meme emen yavrularının olmadığına bir defa daha emin oldu. Fakat bunu kabul edemiyordu... Ömründe böyle bir üzüntüyü hiçbir yerde görmemiş gibi ulumayla karışık ağlıyordu. Masmavi gözlerinden süzülen yaşlar boncuk boncuk akıp gidiyordu."

Geceleri, rüyasında kendisini yavrularını emzirirken görür. Uyandığında yavrularının hiç birini yanında göremeyişi, vücudunu buz gibi eder. Çaresizliğini, yürek acısını, kurtların ay yüzündeki tanrıçası Börü Ana'yla paylaşır:

"Ey, Tanrıça Börü Ana, beri bak bana. İşte benim, Akbara, buzlu dağların arasında bedbaht ve yalnız! Yana yana bittim! Gözyaşlarımı görmüyor musun? Acı çığlıklarımı duymuyormusun? Kalbimi ateş kapladı, memelerim sütten yarıldı, kimi emzireyim, yavrularımdan ayrıldım. Nerede yavrularım, ne oldu onlara? Aşağı in Börü Ana, bana gel, yanıma otur, birlikte uluyalım, birlikte hıçkıra hıçkıra ağlayalım. Gel beri , yere in kurtların tanrıçası, ben seni doğup-büyüdüğüm ulu bozkırlara götüreyim. Orada bize, kurtlara yer kalmadı. Gel buraya, işte bu sarp kayalıklı dağların arasına in, ama burada da bize yer yok; hiç bir yerde yer bulunmuyor artık... Eğer inip gelmiyorsan, Börü Ana, o halde işte ben yavrusuz kalan ana kurt Akbara'yı götür. Ben de seninle ay yüzeyinde yaşayayım, yeryüzüne ağıt yakıp gözyaşı dökeyim. Ey Börü-A-na-a-a, benim yakarışımı duyuyor musun? Duy, duy, duy, Börü Ana, duy benim ağıtımı!" (s. 457)

Talihsiz bir ana olan Akbara'ya bu denli acı sözler söyleten, ona göz yaşı döktüren, tabiatı, onun da bir canı olduğunu düşünmeden katleden zalim Bazarbaylardır. Akbara ve Taşçaynar, şuursuzca katledilen tabiatın yalnızca iki zavallı kurdudur.

Akbara'nın her gece ağılın etrafında acı acı uluması, bir anne olan Gülümhan'ın da yüreğini sızlatır:

"... İçi yanmış, ne yapacağını bilemeyen bu kurtlar karanlıkta yarı delirmiş bir haldeydiler. Özellikle Akbara'nın derinden inlemesine can dayanmazdı. Kabristanda yavrusunun mezarını kucaklayıp bağırarak ağlayan kadın da bir, Akbara da birdi"(s. 411)

Biz, bu örnekleri çoğaltalım: Savaşa giden Muslubek'i görebilmek için traversleri kucaklayan Tolganay Ana'nın oğulları için ölümü göze alan Kertolgo-Zayıp'ın, Togulan'ın, Mankurt oğlu Jolaman için çırpınan, sonunda onun attığı okla can veren Nayman Ana'nın, yavruları için her gece ağılın etrafında acı acı uluyan Akbara'dan hiç bir farkı yoktur.

Yazar Aytmatov, dişi kurt Akbara ile "analık" gibi evrensel ve kutsal bir duyguyu ön plâna çıkarmak istediğini, kendisiyle yapılan röportajlarda da ifade eder:

"... Bir gün Moskova'da kalabalık bir caddede yürüyordum. Ansızın bir kadın çıktı karşıma, "Akbaran" dedi. Bir an herhalde beni tanıyor, romanımı

da okumuş diye düşündüm. Kadın gözlerimin içine dikkatle baktıktan sonra "Akbaran benim!" dedi ve hızla kalabalığa karışarak kayboldu. Arkasından bakakaldım, kimdi, niçin dişi kurt Akbaran'la kendisini özdeşleştirmişti. Bilmiyorum, ama, demek ki, onu yakalamıştım. Ona hitap etmeyi başarabilmiştim. "Ana"lık evrenseldir çünkü. Akbaran da ne kadar kurt olsa, anadır, insanınki de maymununki de, fareninki de hepsi anadır. Doğurtur, emzirir, besler ve büyütürler."(6)

Cengiz Aytmatov, "Eserlerinizdeki karakterleri nasıl seçiyorsunuz? Ölçünüz nedir?" sorusunu şöyle cevaplandırır:

"Edebiyatta bazı şeyler vardır ki, bunları ifade etmek gerçekten zordur. Sorunuz da buna benziyor. İfade etmekte güçlük çekiyorum. İnsan bazan hislerini kelimelerle ifade edemiyor. Meselâ kurtlarla ilgili bir kitap yazdım. Ben kurt değilim. Öyle miyim? Olmadığıma göre niçin kurtlarla yazdım. Benim fantezim var. Bu fantezimi kullanarak tahayyül kabiliyetimi kullanarak, hayaâerimi müşahhaslaştırıyorum. Bunlardan faydalanarak kurtlar hakkında bir kitap yazdım. İsveç'te hayatını adamış, kurtlar üzerinde ilmî bir araştırma yapan bir bilim adamı var. Benim kitabımı ona vermişler, işte böyle birisi kurtlar hakkında bir kitap yazmış, siz bunu gözden geçirin, yazdıkları hakikâte uyuyor mu, uymuyor mu demişler. Bilim adamı okuduktan sonra hayretler içinde kalarak hepsinin ilmî gerçeklere uyduğunu söylemiştir. İşte bu anlatılamayacak, ifade edilemeyecek bir şeydir... Burada tenasüh hadisesinden söz etmek istiyorum. Budizm inancına göre, insanlar daha önce başka bir yaratık şeklinde yaşamışlardır. Böylelikle ruhun başka bir hadisesi gerçekleşir. Bir dostum da bana dedi ki, demek ki siz de bundan önceki hayatınızda bir kurt olarak yaşıyordunuz, Kimbilir, belki öyledir!"(7)

Bilim adamının bir dizi ilmî araştırmalar sonucunda vardığı neticeye, bir sanatçının "sezgi" kabiliyetini kullanarak ulaşabileceğini gösteren en güzel eser, belki de Akbara ile Taşçaynar'ın acı ve mücadele dolu hayat hikâyelerini anlatan Kader Ağı (Kıyamat)dır.

Yazarın röportajda değindiği tenasüh hadisesi, daha önceki eserlerinde de karşımıza çıkar. Boranlı Yedigey, makasçı kulübesinin etrafında dolaşan aç tilkiyi, Hakk'ın rahmetine kavuşan Kazangap olarak düşünür. Bu esrarengiz hadiseyi, Sabitcan'dan öğrendiğini hatırlayınca, üzerinde pek fazla durmak istemez.

---

(6) Beşir AYVAZOĞLU, "Turan Ülkesinin Büyük yazarı Cengiz Aytmatov Anlatıyor: II", Türkiye Gazetesi, 13 Mayıs 1982.

(7) Sabiha ÖZEN, "Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar.", Dergâh, S: 24, Şubat 1982, s. 13.

Türk kültüründe "kurt"un çok farklı bir yeri vardır. Mitolojide kimi zaman "yol gösterici, rehber" kimi zaman da "yok olmak üzere olan neslin yeniden canlandırılışına vesile olan bir hayvan" sıfatıyla yer alır. Onun, tarihe ışık tutan Türk destanlarında ne şekilde yer aldığını daha önceki çalışmalarımızda belirtmiştik.(****) Kader Ağı (Kıyamat) romanındaki Akbara ile Taşçaynar, teknolojik gelişmelerden menfî yönde faydalanan acımasız insanoğlunun zulmüne uğramış, hayatı söndürülmüş, tabiatın iki zavallı hayvanı olarak karşımıza çıkarlar. Bununla birlikte, tarihine ve millî kültürün malzemelerine içten bağlı Aytmatov'un eserinde, başka bir hayvana değil de kurda yer verişini, kökleri çok eski zamanlara kadar uzanan ve sanatçının şuuraltında yaşamaya devam eden **arketipin** tezahürü olarak yorumlayabiliriz.

Yazar, "Nayman Ana ve Dişi Kurt Türkiye'de yayınlanan bazı dergilerde Türk dünyasını temsil ediyor denildi. Ne diyorsunuz? Temsil ettiği başka bir şey var mı? Onlara vermek istediğiniz bir mesaj var mıdır?" sorusunu cevaplandırırken şunları söyler:

"Her türlü alâka vardır. Bu bozkurt hadisesi Türk destanlarında ve efsanelerinde mevcuttur. Bir kurt tarafından beslenen gencin daha sonra o şekilde çoğalarak çocuklarının bugünkü Türk kavmini oluşturduğu hakkında bir folklorik destan, bir epope şeklindedir. Eskiden insanların kendi hayatlarını belirli bir köke bağlamak için böyle efsaneler çıkardıkları malumdur. Bazı insanlar uzaydan geldiklerini söylüyorlar, bazıları insanların denizden çıktığını savunuyor. Hatta Roma'ya giderseniz, orada Roma şehrinin ilk kuruluşunu tasvir eden heykel var.

Dolayısıyla bizim halkımız, bütün Türk boylarının ortak efsanesi de Bozkurt efsanesidir. Bizim atalarımız bozkurttan türediklerine inanmışlardır. Kökü oluşturan Göktürkler zamanından kalma bir efsanedir. Bunun bende tesirleri elbette var. Dişi Kurt kitabımda bir kurt anayı anlattım. Her ne kadar kurt olsa da o da bir anadır.... Anaların bu nesli devam ettirme dereceleri çok yüksek, ulvî, büyük bir payedir. Nayman Ana'nın oğlunun mankurtlaştırarak böyle bir trajedi içine girmesi, bir ana olarak evladının kendisine verdiği acılarla yaşayan Nayman Ana anlatılıyor. Kurt ana ile, bozulmuş ekolojik çevremizin, dünyamızın zehirlenmesi ve dolayısıyla bir âfet yaşayan kurtların dramı anlatılıyor. Dolayısıyla iki temada da iki türlü ananın trajedisi var."(8)

(****) Bkz. 152 - 153.

(8) _____, s. 20.

TAŞÇAYNAR: Akbara'nın erkeği Taşçaynar, ismini, şimşir gibi dişlerinin gücünü gören çobanlara borçludur. Dişisi gibi uzun boylu, boz yeleli Taşçaynar, efsanevî köpekler hükümdarı Sırtlan'ı andırır. Vücudu kemikli, geniş bağırlı, kürkünün yünü boldur. Bir aygırı kaldırıp yere vurabilecek kadar güçlüdür. Yavrularını çalan insanlarla mücadele eden dişisini hiç yalnız bırakmaz. Avlarda onun buyruğunun dışına çıkmaz. Cesurdur, öfkelidir. Tanrı, hem Akbara'ya hem ona, aynı sezgi gücünü, aynı refleksi bağışlamıştır. Fizikî yönden son derece güçlü bu iki hayvan, takiplerde hızlı ve dayanıklıdır.

Tahkiyeli eserlerde, "şahıslardan biri daha çok öne çıkarılarak vak'anın yürüyüşünde daha mühim görevler üstlenir; merkez figür (merkez kişi, ana karakter, birinci derecede kahraman, baş rolün sahibi) ana fikri temsil eder. Diğer kişiler onun işini kolaylaştıran veya zorlaştıran, fakat hem merkez kişiyi, hem de ana fikri kuvvetlendirip öne çıkaran yardımcı figürlerdir."(9)

AVDİY KALLİSTRATOV: Tayçaynar ile Akbara'nın Moyunkum'da dünyaya getirdikleri ilk yavrularının gördükleri ilk insan Avdiy Kallistratov'dur. Eserde, II. temel vak'anın ana karakteri ve aynı zamanda ana fikrin de temsilcisi konumundadır.

Adı Tevrat'tan alınma Avdiy Kallistratov, "uzun boylu ve sarışın bir delikanlıdır. Kendi yaşıtları gibi saçını omzuna düşürmüş, kumral-sarımtırak sakalını da koyuvermişti. Bu gençliğine o kadar güzellik katmasa da onu mütevazi gösteriyordu. Gönlünün-fikrinin karışık olduğunu bildiren, şiş, mavi gözleri ise parlaktı." (s. 59)

Avdiy, Puşkin Müzesi'nde konser veren on korocudan birini kendisine çok benzetir. Omzunun dar, gözlerinin mavi, saçlarının sarı olmasının yanısıra, onun da tıpkı Avdiy'inkisi gibi iki yanağı çökük, burnu kavislidir. Şakağında sıralı iki çizgi kırışıklık vardır. Uyuşturucu meselesini araştırmak için Moyunkum çöllerine gelen Avdiy'in sırtında satranç gömlek, süveter, ömrünü tamamlamış bir palto, ayağında bir jeans, başında babasından kalma eski bir kalpak vardır.

Pskov dolaylarında oturan bir papaz çömezinin oğlu olan ve ilk zamanlar çalışkanlar arasında yer alan Avdiy, "İnsanlığın tarihî gelişimiyle birlikte gelişip büyüyecek Tanrı anlayışı" yüzünden kiliseden atılır. Buna rağmen o ümitlidir. Kaderin, ümit ettiği anı kendisine mutlaka yaşatacağından emindir. "İnsan, endüstri çağını aşıp, akıl gücü yarılarak sınıra ulaştığında Tanrı'yı tanımak isteyecektir."(s. 59) Avdiy, bu anı özlemle bekler.

---

(9) Yeni Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s. 1288.

Avdiy, şüphe ile inanç arasında yoğun çatışmaların yaşandığı devirlerin çocuğudur:

"Babam kendi yolundan çıkmamış, kendi inancını öbür dünyaya götürmüştü. Bense geçmişi yerip, iki arada çabalıyor, buna da üzülüyordum. Asırlardır kendine boyun eğmeyenleri eğdirmek için mücadelelerle yeryüzünü fetheden insan, asla baş eğmeyen şüphesini arındıramamıştı. Evet bundan dolayı nesilden nesile geçen fikirlere, bin zamanki etkisi güçlü çeşitli kuvvetteki fikirlere karşı şüpheliyim. Bu yüzden hayatın harekete geçireni, hayatın gücü olan inanç ve şüpheye teşekkür etmeliydim!

Ben şüphenin gücünün üstün geldiği, fakat kendisi tekrar şüphelenmeyi doğurtan bir zamanda doğmuştum. Ben o bir taraftan lanet olan dinî inkârlığın ve fikirlerinden dolayı ikinci tarafa asla kabul olunmayan zamanın ürünüydüm. Tarihin bir çeşit oyuncağıydım ve kader benden intikam alıyordu." (s. 85)

Marksizmin ve ateizmin hâkim olduğu bir toplumun bir ferdi olan Avdiy'in kilisede öğrenci iken bu tür bunalımlar yaşaması, inanç ile şüphe arasında gidip gelmesi son derece tabiîdir. Avdiy, Tanrı'nın akıl ve fikir spekülasyonlarıyla yaratılamayacağına inanan tarih öğretmeni Viktor Nikifovoriç'e Tanrı anlayışını şöyle açıklar:

"... Konunun düğümü yalnız bende değil, dinin bugün tamamen eskimesindedir. Çağdaş biri için, alt tabaka halkın eskiden beri gelen kalıplaşmış fikir ve duygularına inanmak mümkün mü? Bir düşünün, bütün dinî inançların, bugünün şartlarına göre yeniden düzenlenip, kutsal idealları olan merkezî bir Tanrı anlayışı oluşturulabilse, ancak o zaman inanırlığı sağlanabilirdi. Benim ayrıldığım nokta budur..."(s. 123)

Avdiy'in dinin yenileştirilmesi ile ilgili düşünceleri Hristiyanlığın içinde bulunduğu mevcut koşullardan kaynaklanır. Allah tarafından gönderildiği günden beri birçok değişikliklere uğratılmış Hristiyanlık dini için söyledikleri belki de doğrudur. Ancak, ilahî bir dinin kaidelerini değiştirmek, köhnemiş ve eski olanları çağdaş bir tazda yorumlamak, doğmatizme ters düşer. Dinî kuralları da evrim sürecine tâbi tutma, onların da kendilerini yenilemesi gerektiğine inanma, metafiziği reddeden, bilimsel gerçeklere dayanan pozitivizmin mahsûlüdür. Reformist görüşleri yüzünden kiliseden kovulan Avdiy, Puşkin Müzesi'nde Bulgar "Kript" korosunu dinlerken, insanların başka bir Tanrı aramalarında yanlışa düştüklerini de ifade eder:

"Allah'tan başka bir Tanrı daha aramanın yanılgısına düşerek, ezelden ebediyete acı acı ağlayan insanoğlunun çığlığı değil miydi? Kendinden öte-

sini kanıtlamak ve kaderini kırmak içindi bunlar. Ancak gücünü tüketmiyor muydu? Gök Tanrı çığlığını duysa, insanın artık hareketine sınır yoktu!"(s. 93)

"İnanç ve şüphe" çağının bir bireyi olduğunu kendisi de ifade eden Avdiy, bir taraftan Tanrı anlayışının değişmesi gerektiğine inanır, diğer taraftan da var olan Tanrı'dan başka bir Tanrı arayanların hatalı olduklarını iddia eder. "Başlangıçı ve sonu olmayan Tanrı'yı tam kavramak bize buyurulmamıştır. O, bizim irademizin dışındadır."(s. 129) görüşünü kabul etmez. Ona göre "Tanrı anlayışımız sınırsızdır. İnsanın bilgisi artıp düşüncesi geliştikçe, Tanrı (keza anlayışı da) gelişir." (s. 129)

"Onun varlığını kabul ettiği Tanrı görecedir. Yüzyıllar içerisinde insanın idrak ve kavrayış düzeyine göre sürekli olarak değişip gelişmektedir. Bu değişim daima mükemmele doğrudur. Ya da başka bir şekilde şöyle açıklanabilir: Tanrı, aslında zaten mükemmeldir fakat insanlar onu her çağda kendi kapasitelerine göre algılarlar. Bir yerde değişen Tanrı değil, insanın kavrama ve algılama yetisidir."(10)

Avdiy, kendisini doğru yola sevk etmek için gelen Koordinatör Peder'in doğmatizmi, tüm iktidar ve otoritelerin belkemiği olarak görmesine karşı çıkar. Peder hiç bir şeyin mutlak olamayacağına inanan Avdiy'e kiliseden atılmasına sebep olan bu aykırı düşüncelerin, kilise dışında da rağbet görmeyeceğini söyler. Gerçekten de Avdiy, ne uyuşturucu kaçakçılarının ne de sayga avcılarının içinde kendine taraftar bulamaz. Gerçi onlara, yeni Tanrı düşüncesini anlatmaktan ziyade, eski diye nitelendirdiği "Tanrı"ya inanma, ona dua etme önerilerinde bulunur ama, başka çevrelerde de kendisini destekleyen kimse çıkmaz.

Dinsiz denilerek kiliseden kovulan Avdiy, daha sonra eyaletin komünist gençlik gazetesinin yazarı olarak çalışmaya başlar. Gazete idaresi, ondan. dinden uzaklaştırılmış bir kişi olarak, dine karşı propaganda mahiyetinde yazılar yazmasını beklerken, Avdiy'in çok farklı emeller peşinde olduğunu anlamakta gecikmezler. Avdiy, yazı işlerinde adını sağlamlaştırdıktan sonra, yeni bir şekille ve tarafsız bir dille, köhne din ilmindeki doğmatiklere karşı, çağdaş devirdeki Allah ve insan hakkında yeni düşünce ve görüşlerini yazmayı hedeflemiştir.

Batı'nın acı tecrübelerini göz önüne alıp uyuşturucu felâketinin bireysel, sosyal ve ailevî ayrıca psikolojik sebeplerini yakından araştırmak amacıyla Asya'ya doğru yol alan Avdiy, artık, herkese iyiliği, güzelliği ve Tanrı'nın yoluna

---

(10) Fazıl GÖKÇEK, a.g.y., s. 8.

dönmeyi öğütleyecektir. Ona göre, problemlerin temel sebebi, insanın "insan" olduğunu unutarak kendini, paraya, maddeye vermesidir. İnsandaki "büyüklük ve zenginlik tutkusu, para karşısındaki acizliği" onun belirgin vasıflarıdır. Avdiy'in görevi, insana, "insan" olduğunu hatırlatmak, onu kendi özüne döndürmektir. Ancak tecübesizdir. Nasıl hareket edeceğini, kutsal ideallerini insanlara nasıl aşılayacağını kendisi de bilmez. Bu yüzden başarılı olamaz. Öte yandan, kendi "ben"inde yaşadığı problemleri çözüme kavuşturamadan, toplumun problemlerini halletmek ister. Dejenereliği önleyecek, peşinde kitleleri sürükleyecek tarzda güçlü değildir. Kendisine örnek olarak seçtiği Hz. İsa da, dileklerini kabul ettiremeden hayata veda etmiştir ama, o, geride kendisini izleyen kitleler bırakmıştır. Avdiy'in Boston'un ve Akbara'nın trajik sonları, eseri bu tür neticelerle bitirerek ruhlarda acıma duygusu uyandırmak isteyen Aytmatov'un romancılığının bariz vasfıdır.

Kaçakçıların başkanı Grişan, Avdiy'i "Hoş geldin, yeni İsa!" (s. 193) diyerek alaylı bir şekilde selâmlar.

Avdiy'e göre din, bir afyon değil, nesillerin çektiği ıstırapların bir ürünüdür. İman için fedakârlık yapmak gerekir. Kendilerini nasıl kurtaracaklarını merakla bekleyen Pethuha'ya,

"— Önce Allah önünde, kul önünde tövbe ederek, af dileyerek günah çıkaracağız" (s. 173) der. Yüreği İsa gibi iyilik yapma aşkıyla dolu Avdiy acelecidir. Moyunkum kırgınına gelen avcılara "Günah çıkarın, tövbe getirin ve Tanrı'ya sığının" çağrısında bulunur. Gamlet Galkin ile Üzükbay'a, Ober Kandolov'a karşı birleşmeyi ve Tanrı'ya yönelmeyi önerir. Bozkırda iki kolunu havaya kaldırarak, "kötülüklerden arınayım, tövbe edeyim derseniz bana katılın." (s. 335) diye bağırır:

"Heyecanlanmış, çok gülünç bir duruma düşmüştü. Bağırıp çağırmış, saçını başını yolmuş, tozda toprakta debelenmişti. Sanki kıyamet gününün geldiğini duymuştu. Onun için fani dünya bin parça olmuş, her şey uçurumdan aşağı yuvarlanmıştı sanki."(s. 335)

Hayal kurmaktan çok hoşlanan Avdiy, kaderin alnına yazdığı sevgilisine kavuşacağı günü iple çeker. Puşkin Müzesi'nde verilecek konser için aldığı iki biletten birini vereceği bir sevgilisinin olmayışı, onu hüzünlendirir. İnga ile tanışıncaya kadar kendini aşkta başarısız bulur:

"— Bunu çok düşündüm, ya ben haris, müşkülpesent biriyim, ya da kızların hoşlandığı erkeklerden biri değilim. Ne olursa olsun, yaşıtlarımın ben-

den daha şanslı ve daha hızlı olduğu bir gerçekti. Gençlik günlerimin bir din okulunda geçmiş olması, kendimi temize çıkaracak tek mazeretimdi. Yine de okuldan çıktıktan sonra durumumu değiştirmemiştim nedense."(s. 87)

Avdiy, iyi niyeti, samimiyeti, hayalperestliği, tecrübesizliği, aceleciliği, ruhunda yaşadığı çatışmalar ile realist yöntemle tanıtılmış bir roman kahramanı, yuvarlak bir karakterdir. "Taşçaynar ile Akbar, bozulan maddî kültürün, Abdias ise bozulan hatta çürüyen manevî değerlerin kurbanı olarak karşımıza çıkarlar."(11)

Avdiy, kendi kaderini, Hz. İsa'nin kaderine benzetir. Kendisini öldürünceye kadar döven kaçakçıların başkanından "Grişan, imdat!" (s. 221) diyerek yardım istememesinin, Golgotha Tepesi'nde çarmıha gerileceği anı bekleyen Hz. İsa'nın Roma Valisi Pontius Pilatus'tan af dilememesinden hiç bir farkı yoktur. İkisinin de cuma günü zulüm görmeleri bir başka müşterektir.

İSA: Otuz beş yaşlarındaki Hz. İsa, Pontius Pilatus'un sarayının terasında saçları uzun, yalınayak mavi gözleri donuk, perişan bir vaziyettedir. Bir gün önce Kudüs Mahkemesi'ne götürülürken, pazar yerindeki dincilerin ve aksakalların kışkırttığı uğultulu kalabalıktan dayak yediği için yüzü, gözü şişlikler, morluklar içindedir. (Kaçakçıların dövdüğü Avdiy de tanınmayacak bir hâle gelmiştir) Valinin karısı, onu, bir Tanrı kadar güzel bulur. Hz. İsa'nın daha doğduğu ilk günden Yahudi kralı olacağı müjdesi verilmiş, bu haber, Herodes'i telâşlandırmış, onu öldürtmek istemiştir. Meryem, İsa'yı alarak Mısır'a kaçmış, orada, oğlunu, beş yaşına kadar Yusuf büyütmüştür.

Hz. İsa, âdil düzeni gerçekleştirmek için, Tanrı tarafından Yahudilere gönderilmiş bir peygamberdir. Onun vadettiği düzende Sezar'a da, sezarlara da, onların müstakil idarecilerine ve onlara hizmet eden sinagoglara da yer yoktur, bütün kullar sonsuza dek eşit ve rızkı verilmiş bir şekilde yaşayacaktır.

Hz. İsa, kararlıdır, Roma valisinin kendisine vadettiği hiç bir kurtuluş yolunu kabul etmez, O, büyük kurtuluş için ölümü bile göze alır. Doğru yola çağırdığı halk, kendisini taşladığını, yüzüne tükürdüğü halde hiç yenilmemiş gibi ayakta durmaya devam eder.

Valiye, dünyaya ikinci kez nasıl geleceğini, bu hadisenin mânâsının ne olduğunu şöyle açıklar:

"— Bil ki, Roma valisi, elbette, açık havada birden patlak veren fırtı-

---

(11) Ali İhsan KOLCU, "Dişi Kurdun Rüyaları ve Aytmatov Gerçeği", Millî Kültür, S: 87, Agustos 1991, s. 58.

na gibi bir gün Allah'ın oğlu dirilecek, gökten inip bütün insanları yargılayacak değildir. Tanrı'nın demek istediği bu değildir. Maksat bu olmasına rağmen mânâsı tamamen başkadır. Yaşayacak ömrü, şehirden çıkıp Golgotha tepesine kadar olan ben dirilip gelmeyeceğim. Ama sizler, insanlar, yüksek adaletle İsa kanunlarına göre yaşamak için bana geleceksiniz. Tanınmayan gelecekteki kuşaklar da bana gelecekler. Benim ikinci gelişim işte budur. Başka türlü söylenirse, ben çekeceğim ıstırapların vasıtasıyla kendime, insanların ruhuyla geleceğim. Ben, insanların ruhuyla insanlara geleceğim. Öz, tam buradadır. Her zaman, binlerce yıl sonra da ben sizin geleceğiniz olacağım. Ulu Tanrı'nın niyeti, bu yolla insanları en yüce değerlere ulaştırmaktır. Yüce değerler ise iyilik ve güzelliğe doğru çabalamadır. Benim nasihatlerimin özü bundadır. Hakikât budur." (S. 253 - 255)

Hz. İsa'ya göre, bütün insanlar, Tanrı'nın yerdeki görüntüsüdür. Tanrı'nın o görüntüsünün adı, Gelecek Tanrı'dır. Gelecek tanrı, ebediyetin ruhudur... İnsan, bütün faaliyetlerinin ve özlemlerinin biriktiği varlıktır. Bundan dolayı Gelecek Tanrı'nın iyi veya kötü, merhametli veya zalim olması insanların elindedir.

Onun yeryüzüne geliş maksadı, insanların kendi çabasıyla içindeki kötülüğün damarlarını kesmektir. Avdiy de aynı gayelerle yola çıkmıştır. Ruhsuz kaçakçılara ve zalim avcılara, insan olduklarını hatırlatmaya çalışır. İsa'nın çarmıha gerilişi, Avdiy için de ölüm demektir. İyiliği cezalandıran bu yalan dünya için yapılacak hiç bir şey kalmamıştır. Zaferin bedeli ağırdır.

Hz. İsa, ölümünün, insanlara kurtuluş olacağını düşünür. İnsanlar, geçmişte yapılan hatalara bakarak gelecekte yanılmamaya çalışacaklardır. Efendisinin bu hassasiyetini, Avdiy de sezmiştir:

"— Bugün ne olduğunu geçmiştekiler bilmezler. Fakat bugünküler geçmişte ne olduğunu iyi bilirler. Ve yarın, bugünküler, dünküler olarak anılacakladır... O, yarınkilere bugünü unutturacak olurlarsa başlarına çok felâket getirirler..."(s. 273) Mankurt Sabitcan'ın hatası da mâzisini, dünü unutmasıdır.

Avdiy de Hz. İsa gibi, hiç bir zaman gerçekleşmeyecek adalet için kendini kurban etmekten çekinmez. İki insanın tek avuntusu, büyük fikirlerin böyle trajedilerden doğduğu gerçeğidir.

PONTİUS PİLATUS: Kudüs Mahkemesi'nin Hz. İsa için verdiği tarihî kararı, Roma İmparatoru Tiberius adına onaylıyacak olan, Roma İmparatorluğu Küçük Asya eyaletleri Hâkimi, Roma Valisi Pontius Pilatus'dur.

Pontius Pilatus, elli üç yaşlarında kar gibi bembeyaz, sert görünüşlü, dazlak kafalı, geniş kırmızı yüzlü, kaba enseli, koç burunlu, çevresi kırışmış şerit dudaklı, iri yarı, kendi makamı ile kudretine inanmış, devlet tutkunu, kibirli bir adamdır.

İmparatorun emrinde olmaktan memnundur. Kendisini, onun emrindeki hizmetçilerden biri olarak görür. Değiştirilemezi değiştirmeye çalışan İsa, ona göre sadece bir "çılgın"dır. Buna rağmen, hayatının son anını yaşayan İsa'yı büyük bir alçakgönüllülükle dinler. Yeni düzen adına ortaya koyduğu fikirlerle cahil insanları kendisine inandırmak ve böylece başa geçmek emelini taşıdığına inandığı İsa, onun kafasının derinliklerinde kinmseye söylemediği düşüncelerini seslendiren kişidir. Bu yüzden mahkemenin suçladığı, halkın kargışladığı İsa'yı çok cesur bulur.

SAYGA AVCILARI: Akbara ve Taşçaynar'a göre, Moyunkum saygalarını kovalayan "yarı tanrı insanlar"ın hiç birinin diğerinden farkı yoktur. "Koyun tanrısı" olmalarına rağmen, ellerinde kul olan itlerine yaltaklanarak kemik atarlar. Moyunkum'a sayga avına, eskiden deri şalvar, eski buruşuk kürklerle, atlarla, ellerinde yaylarla gelirlerken, bir gün patlayan bir belâ bulurlar. Saygalar, canlarını ancak saksavul ağaçlarına tutunarak koruyabilirler. Avcılar, bir süre sonra da arabalarına binerek gelirler. Saygaları tıpkı kurtlar gibi takatleri kesilene dek kovalarlar. En sonunda havadan kelebek kanatlı helikopterleriyle, karadaki arabalı arkadaşlarına saygaların yerini bildirmeye, zavallı hayvancıkları onlara doğru sürerek, bir mermi sağanağının içine itmeye başlarlar.

Akbara ve Taşçaynar, ilk yavrularını sayga avına çıkardıkları sırada, Moyunkum'a kırgın için gelen ve "kurumuş bir deste güle benzeyen altı avcı" (s. 51) ile karşılaşırlar. Bu altı avcının kaderleri de aynıdır:

"Bugünkü bilgisayarların en hassası, insan tabiatının genel özelliklerini, ortak bir davranış eğrisi olarak veremez. Ancak bu altı kişiyi, daha doğrusu beşini-bununla birlikte şoför Kepa kendine özgüydü. Sürücü olarak katıldığı altısının içindeki tek evli kişiydi, ama özellikleri o kadar fazla değildi- kısacısı, bu altı kişiyi bir araya getirmek için bilgisayar eğrisine gerek yoktu. Bazı hallerde birleşemez çelişkilerin birleşmesi de mümkündü. Allah'ın kudreti ne büyük; anlamak için akıl bile yetmiyor..."(s. 51)

.....

"Altısı da hayatta bir hedefi olmayan, kendisinden başkasını düşünmeyen, bunun için birbirine kaba ve dışarıya da aynı muamele yapan kişilerdi." (s. 53)

OBER KANDALOV: Grubun başkanı, yaşça en büyük olanı Ober Kandalov'dur. Askerî kışlalarda inzibat subayı iken, çevresindeki insanları oğlancılığa zorlamasından dolayı rütbesini kaybetmiştir. Bu işe zorladığı kişilerin, normalinden fazla çalışan, âmirine ideolojik yönden şüpheli gelen, aykırı bir mezhebe mensup insanlar olması, Ober'e göre suçunu hafifletmeli, hattâ suç bile sayılmamalıdır. Ober, hırsızlık ya da başka bir ihanetten dolayı değil de, sırf oğlancılığı yüzünden partiden atılmayı, bir türlü hazmedemez. Karısının evden ayrılmasından sonra, kendisini tamamen içkiye vermiştir.

Bölge yöneticilerinin et açığını kapatmak için, sayga avını teşvik etmeleri, kendini temize çıkarmak ve tekrar partiye kabul ettirme düşüncesindeki Ober Kandolov için ele geçmez bir fırsat olmuştur. Ekibini oluşturmak için adam seçmekte üstüne yoktur. Onu yanıltan tek kişi, "Baş belâsı Avdiy" olmuştur.

Ober, gaddardır, acımasızdır, adamlarının Avdiy'i dövmesini zevkle seyreder. Ömründe bir kez dahi kilisenin kapısına varmayan ve varmayı da düşünmeyen Ober'e göre papazlar, çoktan çağdışı kalmış insanlardır. Avdiy'i öldürdüklerinde mahkemelik olmaktan korkan Gamlet'e,

"— Ne mahkemesi!.. Moyunkum'da mahkeme mi var diyorsun? Burada mahkeme benim! Bu adam belki kurtlara yem olmuştur, o zaman sonunu araştır bakayım. Kim gördü, kim ispatlayabilir?..."(s. 339) der.

Kendilerini Tanrı'ya sığınmaya ve Moyunkum'un uçsuz-bucaksız engin bozkırlarını gittikçe hızlanarak kaplayan, her şeyi hiç durmadan yok eden mekanikleşmiş gücü durdurmaya çağıran "Avdiy"e

"— Sen, ahmak, bizi Tanrı ile korkutmak mi istiyorsun? Tanrı ile bizim gözümüzü korkutacağını sandın ha, sersem it! Senin Tanrı'ndan korkacak değiliz, it, tam buldun korkutacak kişiyi! Sen kimsin sen? Biz burada bir kamu hizmeti yapıyoruz. Sana gelince, it, plâna karşıysan devlete karşısın demektir, sen kimsin biliyor musun, sen bir halk ve devlet düşmanısın, hayvan. Senin gibi düşmanlara, fesatçılara ve haydutlara bu dünyada yer yoktur! Stalin'in söylediği aklında mı: "Kim bizle değilse, o bize düşmandır." demiş..... Sen, emperyalizmin ajanısın. Stalin öldü diye senin gibilerin cezasız kalacağını mı sanıyordun? Diz çök, papaz eniği! Senin zincirlerin şimdi bende. Tanrı'dan vazgeç, yoksa öleceksin, it!" (s. 341 - 343) der.

Ober Kandolov, zalim diktatör Stalin'in halk içindeki temsilcisidir.

GAMLET GALKİN: Sayga çetesinin, kendilerini "hunta (cunta)" diye adlandırmalarına karşı çıkan ve onun yerine "safari"yi öneren tek kişi, eski bir ti-

yatro sanatçısı olan Gamlet Galkin'dir. Hunta'nın en halim-selim üyesi odur. Aşırı derecede içki içmesi, vaktinden önce sahneden ayrılmasına sebep olmuştur. Önüne çıkan her işte çalışmış, daha sonra da kendisine bir anda avuç dolusu para kazandıracak yeni işi memnuniyetle kabul etmiştir. Onun yapacağı tek şey, ölü saygaları baldırlarından tutup kamyona atmaktır.

Ellerini kollarını bağlayarak saksavul ağacında ölüme terk ettikleri Avdiy'e üzülen iki kişiden diğeri Üzükbay'dır, biri Gamlet'tir.

ÜZÜKBAY: Grubun içinde sürülen yöne giden, direnme nedir bilmeyen tek kişi, Monyunkum bozkırının yerlisi Üzükbay'dır. Onu gruba yol gösterici olarak almışlardır.

Romanda, "Üzükbay'ın kısaca biyografisi şöyleydi" diye başlayan kısım, Üzükbay'ın tanıtımına ayrılmıştır:

"Eskiden bir traktörcüymüş. Sonraları gözü açılmayacak kadar içtiği bir gece traktörünü yolun ortasında durdurmuş. Yoldan geçen bir araba traktöre vurmuş ve adam ölmüş. Üzükbay iki yıl hapis yatmış. Karısı ve çocuklarını ortada bırakmış, onlara akrabaları bakmış. Üzükbay hapisten çıkmış ve bir şehirde vasıfsız olarak çalışmaya başlamış. Erzak dükkânında yük taşıyıcı imiş. Karanlık köşelerde saklanıp bol bol içiyormuş. Böyle bir halde Ober'e raslamış. Geçmişine bakmadan ve ses çıkarmadan onun peşinden gitmiş."(s. 55)

MİŞKA ŞABAŞNİK: Avdiy'i bağlayıp kamyona atma fikrini ortaya atan boğa kıllı, kim olursa olsun, herkesi, Ober'i dahi azarlayan Mişaş'tır. İki sözünün biri "Ananı....." diye başlar.

"— Yat şimdi, ananı... geber orada. Sayga pisliğini koklaya koklaya yat!... Şimdi çağır Allah'ını! O ananı... belki duyar ve gökten inip sana yardım eder." (s. 337) diyerek Avdiy'i hırpalayan Mişaş, inançsız, ruhsuz, kaba bir insandır.

"İnançsızlık" ve "zalimlik", grubun beş elemanının temel vasfıdır. Beş avcı, dejenere olmuş, temelleri sarsılan Sovyet toplumunun insanî özlerinden uzaklaşmış, maneviyatları körelmiş, maddeci ve çıkarcı fertlerinden sadece birkaçıdır.

VİKTOR NİKİFOROVİÇ GORODETSKİY: Avdiy, henüz papaz okulunda öğrenciyken zihnini meşgul eden kilise ve dinle ilgili reformist düşüncelerini, ilk kez, şehirde bir okulda tarih öğretmenliği yapan Viktor'a açar. Viktor, Avdiy'in ablası olan Barbara'nın sınıf arkadaşıdır. Tanrı'yı kendi amacına göre programladığını düşündüğü Avdiy'e O'nun akıl ve fikir spekülasyonlarıyla yaratı-

lamayacağını, farklı teşebbüslerin çoğunun kişilerin çıkarına dokunacağını söyler. Adı uyuşturucu kaçakçılığına karışan Paşa'yı, Viktor kurtarır.

Eserdeki kişileri, "iyiler ve kötüler" olmak üzere ikiye ayırırsak, Viktor'u iyiler grubuna dahil etmemiz gerekir. Viktor, tutarlı, mantıklı, düz bir karakterdir.

İNGA FEDOROVNA: Avdiy'e yaşama sevinci veren, onun hayatını anlamlı kılan tek kişi, ilk kez Üçkuduk'ta karşılaştığı ve görür görmez de âşık olduğu İnga'dır. İnga'nın birbirleriyle çok uyumlu, iri kara gözleri ve iki yandan omuzlarına sarkan kumral saçları, ay cemali yüzü, Avdiy'i çok etkilemiştir. Sol yanağında belli belirsiz bir yara izi vardır. En fazla bir saat bisiklet kullanabilen Avdiy, jeans pontalonlu, kolsuz gömlekli, konçu kıvrılmış eski çizmeli İnga'nın motorsiklet sürüşünü hiç unutamaz.

İnga'nın kederli yüzü, Avdiy'e Rönenans tablolarındaki Meryem Ana'yı hatırlatır. Onu İnga'ya bağlayan bir diğer unsur, ikisinin de aynı gaye için hizmet etmeleridir. Avdiy, uyuşturucu problemini, inanç ve öğüt yoluyla, İnga da ilmî usûllerle çözmeye çalışır.

İnga, Moyunkum'a Taşkent'teki ilmî bir heyetin bir üyesi olarak gelmiştir. Bu heyetin bağlı bulunduğu araştırma enstitüsünün amacı, haşhaşı, kaynağında biyokimyasal metodlarla yok etmektir.

ALİYE İSMAİLOVNA (İsmailkızı): Bir Kazak kızı olan Aliye, hastanede doktor olarak çalışmaktadır. Avdiy'i İnga'yla o tanıştırır. Avdiy insanın insana ihtimamının ve sıcak teveccühünün ne büyük bir hediye olduğunu, Aliye'yi tanıdığında öğrenir.

ÜTÜK: Avdiy, uyuşturucu meselesini araştırmak gayesiyle Kazakistan bozkırlarına ulaşmada, Kazan garında hamallık yapan göğsünde 87 numarasını taşıyan Ütük'ün yardımına başvurmak zorundadır. Sarı sakallı, etrafını dikkatle süzen, kedi gözlü Ütük, onu Murmanski'den gelen Petruha ve Lyonka ile tanıştırır.

PETRUHA: Yirmi yaşlarındaki Petruha, ihtiyar annesiyle birlikte yaşamaktadır. Çil yavrusu gibi dağılan kardeşleri, avuç dolusu para kazandıran işlerde çalışmaktadırlar. Petruha ise onlar gibi kuzeyde, soğukta çalışmak yerine, yazın başında sadece bir kez Moyunkum'a çıkmayı tercih eder. Bütün riski göze alarak, Moyunkum'u bir kez dolaşmakla, sene boyunca harcayacağı parayı kazanmış olur.

"Kadın cefa, it vefa" sözünü kendisine düstûr edinen Petruha, evlen-

me taraftarı değildir. Keyfine göre yaşamaktan, arabalarla gezmekten, bıkıncaya kadar içmekten büyük zevk alır.

LYONKA: Avdiy'in diğer yol arkadaşı, on altı yaşlarındaki Lyonka'dır. Lyonka, annesini hiç görmemiştir. Üç yaşında iken, Küba'ya giden Murmanskili uzak sefer gemi kaptanlarından biri tarafından yetiştirme yurdundan alınmıştır. Kaptan, karısından ayrıldıktan sonra, kendini içkiye vermiş, bir limanda zar-zor bir iş bulup çalışmaya başlamıştır. Karısı da başka biriyle Leningrad'a gitmiştir. Güç belâ okuma-yazmayı öğrenen Lyonka, bazen kaptanın teyzesinde, bazen de karısı tam bir cehennemlik olan muhasebeci kardeşinde kalmıştır. Tamamen başıboş kalan Lyonka, kaptan babasından ayrıldıktan sonra, yalnız yaşayan bir harp malûlünün yanına sığınmıştır. Lyonka, yardımsever, iyi niyetli adama aldırış etmeden uyuşturucuya başlamıştır. İki yıldan beri de müptelâsı olduğu otun kaçakçılığını yapmaktadır.

Hem Petruha, hem Lyonka, düzenli aile yaşantıları olmayan, para sıkıntısı çeken, ana-baba sevgisi ve şefkâtinden mahrum (Petruha'nın yalnız annesi vardır. O da çok ihtiyardır; Lyonka ise, hem annesini, hem babasını hiç görmemiştir) büyümüş, problemli çocuklardır. Riski çok fakat kendilerine çok gelir getiren uyuşturucu işine başlamalarında içinde bulundukları olumsuz şartların etkisi büyüktür. Yazar, onları, eserinin şahıs kadrosuna alırken, bu acı realiteden, toplumun kanayan yarasından hareket etmiştir. Uyuşturucu müptelâsı olan gençlerin, zamanla, topluma aykırı, maneviyatları boşalmış birer insan hâline gelmelerinde, dejenere olmalarında, onların adına karar veren, onların kader iplerini ellerinde tutan "Ober" gibi, "Grişan" gibi kötü niyetli, hayatlarını başkalarının sırtından para kazanarak sürdüren, çıkarcı ve acımasız insanların rolü büyüktür.

GRİŞAN: Uyuşturucu çetesinin başkanı Grişan, sarışın, ortadan biraz uzun boylu, zayıf suratlı, siyah gözlüdür. Üzerinde jeans bir pantolon, fermuarlı eski bir gömlek, başında bir şapka vardır. Elindeki sopayı, aksayan bacağına destek olması için taşımaktadır. Avdiy, siyaha çalan gözlerini daima kısan Grişan'ı oyuğa pusmuş, saldırmak isteyen ama, buna cesaret edemeyen ve bu yüzden de şekil değiştiren korkunç bir yırtıcıya benzetir.

Grişan da Ober gibi zalim, gaddar, ruhsuz, tüm iyi vasıflardan arınmış, kötü düşünceli, kurnaz ve tehlikeli bir insandır. Petruha, Lyonka gibi gençlere, "Tanrı"nın değil, "Para"nın güçlü olduğunu öğreten, maddeci insanlardır.

Dünyada kötülük yapmak, insanlara acı çektirmek ve bundan zevk almak, sadece Ober'lere, Grişan'lara mahsus değildir. Ala Mengü dağlarındaki

geçitlerden birinde son yavrularını dünyaya getiren Akbara ile Tayçaynar'ın, yörenin in iyi çobanı Boston'un kaderleri, baş çoban Bazarbay tarafından çizilir.

BAZARBAY NOYGUTOV: Taban'daki mandıranın sahibi Bazarbay Noygutov, hayatla barışamamış, kötü niyetli, insanları güç durumlara düşürerek bunlardan kendine pay çıkarmaya çalışan, kıskanç bir insandır. Devamlı içki içmek ve yalnız gördüğü kadınları rahatsız etmek, onun en büyük zevkidir. Gülümhan gibi güzel bir kadınla yaşayan, çalışkan ve düzenli Boston, onun hayatta çekemediği tek insandır.

Kurt yavrularını yuvasından çalarken, onların bir anneleri, babaları olabileceğini hiç düşünmez. Onu ilgilendiren tek şey, onları sattığında cebine ne kadar para gireceğidir.

Normal zamanlarda lânetlediği Tanrı'ya ancak başı sıkıştığı zaman dua eder. Tehlike geçince eski küfürlerine devam eder.

Nankör Bazarbay'ın soluk benzinde çoktan çizgiler, morluklar, kırışıklıklar oluşmuş, gözlerinin nuru gitmiş, dişleri döküldükten sonra ağzı kapkara kalmış, zavallı karısı **Göğ Dursun**'u dövmediği gün yoktur. Bu yüzden Göğ-Dursun'un vücudundan bereler hiç eksik olmaz. **Yatılı okulda okuyan çocukları** da serseriden farksızdırlar. Tatile geldikleri zaman yemekten başka bir şey düşünmezler, hiç bir işe de ellerini sürmezler. Ancak içki ve sigarayı hiç ihmal etmezler. Bazarbay'ın çocukları da, Kazangap'ın Kumbel'deki yatılı okulda okuyan Sabitcan gibi, yanlış uygulamalardan ibaret Sovyet eğitiminin birer kurbanıdırlar.

Bazarbay, görgüsüzdür. Kurtların saldırısından korkup sığındığı Boston'un ağılında kendi evindeymiş gibi davranır. Evde Boston olmadığı ve onun içki içmediğini bildiği halde, Gülümhan'dan içki ister.

Sürekli çalışmayı, emek sarf etmeyi gerektiren çoban hayatı, ona göre değildir. Kendisine bir çocuk veremeyen karısını her gün döverek cezalandıran Orozkul gibi şehir hayatını özler:

"Şehirde falanca saat çalışma bitince, git, medeniyetin icaplarından faydalan ya da her şeyi olan evine gel, dinlen, ateş yakmak yok, gece-gündüz demeden ışığın yanar, çevirirsen borudan su şarıl şarıl akar, tuvalet dersen koridorda, bir adımda ulaşırsın... Ya koyun bakan kişinin hayatı nasıldır? Doğum zamanında yarım bine yakın koyun ile kapışır, rahat yüzü göremezsin, yarım binin çığlıkları kafanı şişirir, canından bezdirir. Sonra nasıl beline kadar çamura batmazsın, sonra nasıl cinlenmezsin, nasıl karıyı dövmezsin, nasıl yardımcıları

dövmezsin, sonra nasıl içmezsin!... Ondan sonra kim kötü? Bazarbay kötü, Bazarbay gibiler kötü..."(s. 385)

Bazarbay, Orozkul, Sabitcan gibi mankurtlaşmış, maddeye tapan ruhsuz insanları temsil eder. Eserde Grişan, Ober ve Roma İmparatorunu temsil eden Roma Valisi ile birlikte kötüler grubunu oluştururlar.

BOSTON ÜRKÜNÇİEV: Bazarbay'ın nefret ettiği ve işçimen-kulak (ağa) diye adlandırdığı Boston, elli yaşlarında, uzun boylu, çenesi kemikli, yeşil gözlü, esmer tenli, sağlıklı, gürbüz bir adamdır.

Romanda, düzenli aile hayatı, çalışkanlığı, iyi niyetliliği ile Bazarbay'a ve ailesine tezat teşkil eder. Bazarbay gibi içmez, sakin bir insandır. Karışıklığı düzensizliği, Bazarbay'a benzeyenleri, ahlâksızlığı sevmez.

Çalışkandır, gece - gündüz ağılıyla ilgilenir. Verimi arttırmak için, herkesin aynı otlaklardan yararlanması fikri, Bazarbay'ın dostu, parti sekreteri Koçkorbayev tarafından sosyalizmin kutsal ilkelerine ters bulunur. Yanında çalışan her aile, Boston'dan memnundur.

İkinci sınıfta okurken, önce cephedeki babasını, ardından da annesini kaybetmiştir. Yörenin en iyi çiftçisi olmasını, çalışkanlığına, yılmadan mücadele etmesine, emek sarfetmesine borçludur.

Kendi ilkelerine ters düşenlerle konuşmayı, hattâ selâmlaşmayı bile istemez.

Bu yüzden, çevresindekilerin çoğu zaman arkasından küfredip "aç gözlü, dünya mal-mülküne haris, iyi ki geç doğmuş, yoksa bunun gibi ağaların kemikleri çoktan Sibir'in karı altında çürüyor." (s. 429) demelerini duymazlıktan gelir.

İnsana gülerek bakan gözleri ışıl ışıl, hakeketli, tombul ve bildiği birkaç kelimeyi kendi dilinde aktarmaya çalışan, bir aya kadar iki yaşına basacak **Gence**, Boston'u dünyanın en mutlu insanı yapmıştır. Öldükten sonra Gülümhan'la evlenmeyi vasiyet eden ilk karısı **Arzugül**'den olan ve şimdi büyümüş iki kızından sonra Gence'nin doğumu, Boston'u yaşlandıkça çocuklaştırmıştır. Bir zamanlar, çocuklarından çok işini seven Boston, Gence'den sonra her anını oğluyla paylaşmak ister. "O çocuğun masum yavruluk yapısında kendini görür." (s. 509) Erkeğin çocuğuna ve onun anasına bağlanmasını, hayatın kutsal ve derin mânâsı olarak görür. Ona bu gerçeği farkettiren Gence olur:

"Karısına ve çocuğuna kalbinde tüm sevgisini vermeyi seçmiş, hayat-

ta bundan fazla hiç bir şey istememiştir. Bunun nedeni, onun insana kaderde verilmiş olan en büyük kısmet olmasıdır."(s. 501)

Boston da, Daul ve Ermek'in babaları Abutalip; Kirisk'in babası Emrayin, Kunan'ın babası Erdene gibi, Gence doğduktan sonra yaşamaya başlamıştır.

GÜLÜMHAN: Boston'un hayatını değiştiren bir diğer kişi de, arkadaşı Ernezar'dan hatıra Gülümhan'dır. Arzıgül'ün ölümünden bir yıl sonra evlendiği Gülümhan, kırk yaşlarında, hattâ daha genç, görünüşü hoş, alımlı bir kadındır. Akıllıdır. Bir süre Ernezar'ın yokluğuna dayanamamış, sonra, kendisine en az onun kadar değer veren Boston'la hayatını birleştirmiştir. Onunla birlikte olmaktan mutludur. Eserin şahıs kadrosunda "düz karakter" olarak yer alır.

ERNEZAR: Gülümhan'ın ilk kocası Ernezar, yakışıklı bir yiğittir. Askerde, son süvari birliğinde hizmet etmiştir. O zamandan bu yana görünce insanları imrendirecek yakışıklılığından hiç bir şey kaybetmemiştir. Bir rejisör, Gülümhan'a "Senin kocan Amerika'da olsa çoktan kovboy filmlerinde oynardı" der (s.445)

Ernezar, tartışmaktan, düşüncesini açıkça ortaya koymaktan, araştırmaktan hoşlanır. O, iyi bir dost, iyi bir insandır. Yedigey-Kazangap, Tanabay-Çoro gibi Ernezar ile Boston da dostluklarıyla örnek olmuş insanlardır.

Boston'un Ernezar'da beğendiği diğer bir vasıf, onun çalışkanlığı, çalışırken, sovhozun malını, kendi malıymış gibi sayması, koruyup gözetmesidir.

KOÇKORBAYEV: Boston'a kötülük yapmak için sabırsızlanan, onun açığını bulmak için canla başla çalışan parti sekreteri, hafif şiş ve kırmızı yüzlü Koçkorbayev, Bazarbay'ın dostudur. Onun gibi bir "mankurt" olan Koçkorbayev, Boston'u sosyalizme karşı çıkmakla suçlar. O, diğer mankurtlar gibi mâzisinden ve maneviyatından kopmuş, kötü niyetli bir insandır.

İBRAHİM ÇOTBAYEVİÇ: Uzun boylu, heybetli, çekik gözlü, büyük çeneli, ablak yüzlü İbrahim Çotbayeviç bölge parti komitesinden sovhoza atanmıştır. Boston'u parti sekreterine karşı savunur.

Romandaki kalabalık, şahıs kadrosunun tanıtımında kimi zaman anlatma (Üzükbay'ın tanıtımında olduğu gibi), kimi zaman da gösterme yöntemlerinden faydalanışmıştır.

Bazabay'ın inlerinden çaldığı kurt yavrularını satın almak isteyen Boston'a söylediği sözler, onun ne denli kötü niyetli ve kıskanç olduğunu göster-

meye yeter:

"— Ben çoktan beri söylüyorum, sen açgözlüsün, bencilsin. O dolandırıcılığın kimsede yok. Sadece kendi pidene kül çekersin, sadece kendi çıkarını gözlersin. Onun için toplantı bırakmaz katılırsın, yoksa sensiz yapamıyor mu onlar? Dışarıda böyle önemli görünüyorsun, ama şimdi birinin elinde ışıldayan bir şeyi görünce, içinin darlığından, görüp alamadığından, yarılıp ölüp gideyazdığını kimse bilmiyor. İşte bu ganimeti senden önce ben ele geçirdim, kurt yavruları senin değil, benim oldu, bu yüzden için gidiyor, canın yanıyor. Bu yanda birinin işi iyi gitse, senin rahatın kaçıyor, uyuyamıyorsun!" (s. 421)

Kahraman anlatıcının bakış açısıyla kaleme alınmış sayfalarda da "iç konuşma" metoduna başvurulur:

"...Durup dururken hayal ettiğim bu şeyleri düşününce bir aşk özlemi içinde olduğumu anlayarak yeise kapıldım. Kaderin alnıma yazdığı sevgilinin ne zaman karşıma çıkacağını hep düşünürdüm, şimdi de aklıma bunu getirip kederlenmiştim. Acaba gerçekten alnıma yazılan böyle bir yazı var mıydı? Yoksa bu düşünceyi kendimi avutmak için ben mi uydurmuştum? Bunu çok düşündüm, ya ben haris, müşkülpesent biriyim, ya da kızların hoşlandığı erkeklerden biri değilim. Ne olursa olsun, yaşıtlarımın benden daha şanslı ve hızlı olduğu bir gerçekti. Gençlik günlerimin bir din okulunda geçmiş olması, kendimi temize çıkaracak tek mazeretimdi. Yine de okuldan çıktıktan sonra durumumu değiştirememiştim, nedense." (s. 87)

5. ZAMAN

İnsanoğlunu, sadece yaşadığı an ile değerlendirmek, onu yanlış ve eksik tanımak demektir. Çünkü, onu hâlihazıra getiren, acı-tatlı hatırlarla örülü mâzisidir. Bu hakikati çok iyi kavrayan Aytmatov, romanlarına "şahıs" olarak seçtiği varlıkları, mâzileri ve hâlihazırları ile birlikte ele alır.

Moyunkum bozkırında, bir saksavul ağacında asılı vaziyette ölüme mahkûm edilen Avdiy'in kim olduğu, zalim insanlar arasına nasıl katıldığı, feci bir şekilde cezalandırılmasına neyin veya hangi davranışların sebep olduğu, cevabı ancak mâzide bulunabilecek sorulardır. Romanın 63. sayfasından 351. sayfasına kadar olan kısmı, Avdiy'in geriye dönüşlerle oluşturulan hayat hikâyesine ayrılmıştır. Bu kısımda, yıllarca önce aynı ideal ve aynı kaderin kurbanı olan Hz. İsa ile ilgili bölümler de vardır. Hz. İsa'yı Herodes Sarayı'nda, Golgotha Tepesi'nde çarmıha gerileceği anı beklerken buluruz:

"Kudüs'te o günün sabahı çok sıcaktı. Gündüz de epey sıcak olaca-

ğa benziyordu. Herodes sarayının mermer sütunlu terasında ayağında sandaletleriyle Vali Pontius Pilatus serinlemek üzere bir koltuğa oturmuştu. Bahçedeki kavak ağaçlarının uçları sabah yeliyle hışırdıyordu. Bu yıl nedense yapraklar erken sararmıştı..." (s. 223)

Uyuşturucu kaçakçılarının döverek trenden attıkları Avdiy'i tekrar yaşama döndüren sağnak şeklinde yağan yağmur olur. Avdiy kendine gelmesini, "tekrar dirilme" olarak yorumlar ve efendisinin kaderini değiştirmek için, muhayilesinde, paskalyanın arife günü akşamı Kudüs'e doğru yol alır:

"Nasıl bir anda insan, düşünceyle yüzyıllar, binyıllar öncesine gidebiliyorsa, Avdiy de önceden yaşanmış olan bir olayı, şimdi gerçekmiş gibi yaşıyor ve o azabı yeniden çekiyordu. Sanki o kader, o azap kendi kaderi ve azabıydı. Olayın nasıl gerçekleştiğini ve sonraları ne gibi olaylara sebebiyet verdiğini bildiğinden dolayı, bu ilk olayı durduramayacağı için acısı daha da büyüyordu. Onun da kendi gibi hiç bir zaman gerçekleşmeyecek bir adalet için canını kurban etmesini gördükçe kendinden geçiyordu. Ama maalesef büyük fikirler böyle yaratılıyordu. Kuşaklar bu fikirleri birbirine aktararak ebediyete taşıyorlardı. Hayatın tecrübesi de böyle zenginleşiyordu. İyilik ve kötülük bu şekilde devam ediyordu."(s. 273)

Avdiy, bir mucize eseri hayata yeniden döndüğü gün, geçmişi ve bugünü aynı anda yaşar. O gece, Avdiy'in zihni açıktır:

"Düşünceleri bir kaynaktan doğuyor ve bir sel gibi Avdiy'in ruhunu basıyordu. Avdiy, bazen İsa ile Pontius Pilatus'u düşünüyor, düşüncesiyle o zamanda yaşarken, eski Yahudiye'deki Golgotha sırtında yaygara koparan kalabalık ahalinin arasında gezip, orada olan olayı kendi gözüyle görür gibiyken birden üzerinden takırdayarak geçen trenin sesiyle irkiliyordu, ancak o bile buna engel olamıyordu. Bazen yeniden bir akşam vakti Moskova'da yürür gibi oluyordu."(s. 287)

Avdiy, uyuşturucu meselesini araştırmaya gideceği Asya'ya hareket etmek üzere, mayıs ayının sonunda Moskova'ya gelir. Moskova'yı bu anlarda çok sever:

"Mayıs ayının sonu. Moskova'nın yaz başlangıcındaki bu vakitlerin yerini, başka hiç bir zaman tutamaz. Güzü de hoş olur ya. Havanın berraklığı, altın sarısı yaprakların manzarası, insanın gözlerini kamaştıran sonbaharı da bir başkadır. Ancak bana en çok Moskova'nın yazdan önceki bu zamanları zevk verir. Gündüzü aydınlık, günün geç battığı bu güzel şehirde, alacakaranlığın tan

ağarıncaya dek devam ettiği zamanlarda gezip dolaşmak ne güzeldir."(s. 83)

Bulgar korosunun Puşkin Müzesi'nde verdiği konser, Avdiy'i mest eder. İlâhîler, onu "Yedinin Biri" isimli Gürcü hikâyesine götürür. Hatıraların, çağrışımların, ilâhîlerin iç içe geçtiği o gün, çok uzun sürer.

Avdiy, sorunlar, çelişkiler yumağının düğümleri arasında sıkışmış, kendine bir çıkış yolu, bir ümit ışığı, küçük bir merhamet arayan, bir iyilik perisi bekleyen neslin çocuğudur:

"Ben şüphenin gücünün üstün geldiği, fakat kendisi tekrar şüphelenmeyi doğurtan bir zamanda doğmuşum. Ben, o bir taraftan lanet olan dini inkârlığın ve fikirlerinden dolayı ikinci tarafa asla kabul olunmayan zamanın ürünüyüm. Tarihin bir çeşit oyuncağıydım ve kader benden intikamını alıyordu. Eski Bulgar ilâhîlerini dinlerken bunu düşünüyordum."(s. 95)

Hz. İsa'dan bu yana bin dokuz yüz elli yıl geçmesine rağmen (s. 275), insanların temel problemlerini çözmede bir adım dahi yol alınmamış, hattâ daha da içinden çıkılmaz bir hâle gelmiştir. Hz İsa, "İnsanı sevme, Tanrı'ya inanma" gibi bugünün insanına zor gelebilecek ilkeleri gerçekleştirmeyi, hayatının mânâsı hâline getirmiştir. Halbuki, günümüzde dinin bile gerekli olup olmadığı tartışmaları ayyuka çıkmıştır:

"... Materyalist ilim, Hristiyan din ilminin mezartaşını dikmeye kalkışmadı mı? Yalnız o değil, hepsini birden bir doğru yol olan progres ve medeniyet yolunda kararlı bir şekilde temizlemeye çalışmadı mı? Çağımızın insanı için dine inanmanın hiç bir gereği yok gibi, ama genel tarihî malûmat için o ölen ilimleri yalnızca bilip yerine koyması daha uygun değil mi?"(s. 277)

İnsanlar, gökteki Tanrı yerine yeni ilahları "teknoloji"ye taparlar:

"Şimdiki ilahlar, o silah sahipleri değil de kimdir? Şimdiye kadar sunağında atom bombalarının maketine sığınıp, generallere diz çökecek kiliseler yoktu... Bu din değilse nedir?

Her şeyin daha fazlasına sahip olma hırsıyla donanmış günümüz insanı, bir zamanlar kendisi için çarmıha gerilen İsa'yla alay eder hale gelmişlerdir. Bu çirkin-gerçek, Avdiy'i rahatsız eder:

"Heyhat! Ah baba, bu onulmaz dünyayı düzeltmek için sen neden böyle bir yükü yüklendin? Baba, dur, bütün bunlar için seni haca, işkenceli ölüme götüren insanlar yarın tekrar seni alaya alıp eğlenirler. Hatta kimi kahkahadan katılacak, kimi bin yıl geçtikten sonra bile, senin boşuna zahmet çektiğini

söyleyecekler. Binlerce yıl materyalist ilim, Tanrı'ya inanmayı yok edip, senin çektiklerini inkâr edecek: "Aptal! Deli! Kim ona böyle bir şey yap demiş ki? Haça gerilerek ölme oyununun kime, neye gereği vardı? Onunla kimi kandıracaktı? Bundan ne çıktı, insanlığın gidişatında kıl kadar, en ufak bir değişme yapabildi mi? "İşte sonraki kuşaklar böyle düşünecekler."(s. 281)

Materyalist ilmin, Tanrı'yı, imânı yok etmeye çalıştığı devirler çoktan gelip çatmıştır.

Ernezar, sürülerini götürmeyi tasarladıkları Kiçibel yaylasına giderken, geçmek zorunda kaldıkları Ala Mengü geçidinde, atalarının okuduğu duayı hatırlar. Ancak sözlerini tam olarak hatırlayamaz. Bu duruma hayıflanan Boston'a,

"— Bilince ne olacak! Artık böyle duaların kimseye gereği yok. Okulda bunların hepsinin cahillikten, geride kalmışlıktan çıktığını, şimdiki zamanın başka olduğunu ve insanların artık uzaya gittiklerini okutmuyorlar mı?"(s. 449) der.

"Gün Uzar Yüzyıl Olur" romanında Şaymerdan, Yedigey'in, merhum Kazangap'ın başında dua okuma isteğini hayretle karşılar. Sovyet yönetiminin altmışıncı yılında dua okuyan birilerinin kalması onu şaşırtır. Sovyet okullarında yetişmiş Sabitcan'a göre ise dualar, bir sürü saçma sapan sözlerden ibarettir.

Bölge parti mektebini bitirmiş, sovhoz sekreteri Koçkorbayev gibiler, her fırsatta eskiyi karalar, insanları yeniyi izlememekle suçlarlar:

"Evlenme merasimini de bilmiyorsunuz, niçin düğünde öpüşmüyorsunuz, niçin nişanlı kız kaynatasıyla kucaklaşıp dans etmiyor? Çocuklara ad komayı da bilmiyorsunuz, yeni isimlerin yukarıdan onaylanıp gelen listesi var, ondan alıp koyun, eski adların hepsini yeniletmek gerek... Eskiye göre ağlamayı bırakın, yeniye göre ağlayın."(s. 449)

Petruha ve Lyonka gibi gençler, inanılması, tapılması gereken varlık olarak Tanrı'yı değil, "para"yı görürler. Lyonka, "Allah mı, yoksa para mı gerekli?" sorusunu "Para!" diye cevaplandırır. (s. 173)

Allah inancını, insana saygıyı yitirmiş, iyilik yerine kötülüğü, güzellik yerine çirkinliği, adalet yerine adeletsizliği, çalışmak yerine tembelliği, vurgunculuğu kendisine ilke edinmiş yirminci yüzyıl insanı, mutluluğu, esrarda, uyuşturucuda arar.

Moyunkum bozkırında eskiden beri yetişen ve bilinen bir bitki olan

kenevirin, esrarın hammaddesi olarak kullanılması, son onbeş yıla tekabül eder. Bu kötü alışkanlığın, Rusya'da hızla yaygınlaşmasında, "Batı" sebep olarak gösterilir.

Uyuşturucuya alışmanın sosyal, siyasî, ailevî sebeplerini araştıran ve bu araştırmasını bir rapor halinde sunan Avdiy, soruna bir bakış acısı getirebileceğinden ümitlidir. Fakat bunda da idealine kavuşamaz. Gazete idarecileri, "materyalist halkın ve ülkenin saygınlığı sarsılır" düşüncesiyle Avdiy'in yazısını yayımlamaktan çekinmişler, başını kuma gömen devekuşu gibi hastalığı gizleme yolunu tercih etmişlerdir.(s. 69)

Hayatlarını alınteriyle kazanan, emeğe saygı duyan Tanabay'lara, Yedigey'lere, Boston'lara yirminci yüzyılda yer yoktur. Boston, savaştan önce Çong Çüy (Büyük Cüy) kanalı kazılırken, ülkenin her yanından akın akın gönüllü insanların geldiğini dün gibi hatırlar:

"Şimdi buna hiç kimse inanmaz, "bırakın bu masalları, böyle olması akla sığar iş değil derlerdi. Hele koyun bakmaya kimse çıkmıyor, boynundan bağlayıp sürüsen de hiç kimse varmıyordu. Bunu herkes biliyordu fakat geçici sanıyorlar ve yerlerinden kımıldamıyorlardı. Umulmadık bir şey çıksa ağzından, bitti, belâya kapılır, yalan dedikoducunun, iftiracının biri olarak kalırdın. Sen hangi ülkenin ağzına bakıyorsun diye şüpheyle karşılarlardı."(s. 481)

Avdiy'i diğer kolgezerlere ulaştıracak olan hamal Ütük, ona Leha diye birinden bahseder:

"Aralarında Leha diye biri var, iki sezonda bir araba aldı. Şimdi arabasına kurularak bütün Moskova'yı geziyor. On gün koşuşturmakla bu kadar para kazanacak olursa..." (s. 83)

Bir taraftan Boston'lar, diğer taraftan Leha'lar... Cengiz Aytmatov, "Gün Uzar Yıl Olur" romanında olduğu gibi bu romanında da "zaman"ı daha çok içinde bulunulan devir ve bu devirde yaşanan sosyal ve siyasî hadiseler, ferdî problemler olarak ele almakla 'aktüalite'yi yakalamanın peşindedir. Zamanın normal işleyişinin bozulduğu, ahengini yitirdiği bu dönem, "kıyamet"ten başka bir şey değildir.

Asrın olumsuzluklarından, zarar gören sadece masum Boston'lar değildir. Moyunkum'da öz vatanlarını bırakarak Isık-Göl yaylalarına çekilen, orada da acı hadiselerle karşılaşan Akbara ile Taşçaynar ve onların bir türlü doya doya sevemedikleri yavruları, saygalar, yarınlarından ziyade bugün için yaşayan insanoğlunun çevreyi acımasızca katletme faaliyetlerinden zarar gören tabiatın

bir parçasıdırlar.

Akbara ile Taşçaynar, acı hatıralarla dolu mâzilerini bir türlü unutamazlar:

"...Eğer, hayvanlar başından geçenleri hatırda tutabilseler ve söyleyebilselerdi; bunu en iyi Akbara yapardı. Belki kim bilir, eskiyi tekrar yaşadığından mı nedir, gözlerinden yaşlar süzülüp, gırtlağından sessiz bir inleme çıkardı bazen...

Onun geçmiş dünyası, uzaktaki Moyunkum'un saksavul kaplı ıssız bozkırlarında kalmıştı."(s. 13)

Akbara ile Taşçaynar'ın Moyunkum'dan sonra Aldaş gölü sazlığında, Akdüz geçidinde yaşadıkları anlar özetleme tekniği ile verilmiştir. (s. 353) Yavruları çalınan iki kurdun ağılın etrafında acı acı uluduğu geceler, Boston ve Gülümhan'a çok uzun gelir. Bu uykusuz geçen gecelerde, mâzinin acı hatıraları toplantılarda Koçkorbayev ile yapılan ateşli konuşmalar, bir daha yaşanır, zihin, o an ortaya çıkan umulmadık düşünceleri taşıyamayacak kadar yorulur. Boston, kendisine, şüphe etmenin ağır ve acı tadını duyurmaya başlayan Ernezar'la ilgili olayı da o gecelerden birinde hatırlar. Ernezar'ın Boston'la birlikte çalışmaya başlaması, ikisinin sürülerini götürmeyi düşündükleri Kiçibel yaylasına doğru yola çıkmaları, geçidi aşarken Ernezar'ın uçuruma yuvarlanması, Arzıgül'ü kaybeden Boston'un Gülümhan'la evlenmesi, mâziyi hatırlamalar vesilesiyle verilir.

Eşi Taşçaynar'ı Boston'un attığı mermiyle kaybeden Akbara, uzun süreden beri gelmediği ağıla, davarcıların yaylaya göçme zamanı olan baharın sonu yazın başında, Boston sürüyü, yardımcı çobanları ve köpekleri yaylağa bırakıp geldiği günün ertesinde uğrar. Sessizliği, sakinliği fırsat bilen Akbara, ağılın içine girmeye kadar cesaret eder.

Eserde, "ertesi gün", "öğleyin", "dün", "dün gece", "o zamanlar", "gündüz" gibi belirsizlik ifade eden zaman kavramları da kullanılmıştır.

6. MEKÂN

Kader Ağı (Kıyamat) romanında vak'alar, Isık-Göl kıyılarından Kazakistan diyarlarına, Moyunkum bozkırlarından Ala-Mengü dağlarına, Moskova'dan Kudüs'e kadar çok farklı mekânlarda cereyan eder.

Akbara ile Taşçaynar, Moyunkum bozkurtlarındandır. Asya'nın en büyük bozkırı olan Moyunkum'un güneşte kavrulmuş toprağı bir zamanlar kuraklığa dayanıklı ılgınlar, taş gibi sert, kıl yular gibi oynak kumlu dibinden nem

koklayıp büyüyen saksavullar., acı peygamber çiçeğine benzeyen çorak otlar, ok gibi yere saplanan çiy otlarıyla kaplıdır. Altın sarısı rengi, gün ışığında da ay ışığında da göz kamaştırır.

Bozkır, yıldan yıla ekilen toprakların genişlemesiyle küçülmeye başlar. Gün geçtikçe sayıları artan evcil hayvanlar için açılan yeni otlaklar, kazılan yeni kuyular, Moyunkum'u her yönden yaralar. Bozkırda kanallar kazılır, yeni yollar açılır, yol kenarına büyük gaz borularından biri döşenir. Artık insanlar, Moyunkum'a eskisi gibi bir süreliğine değil, tamamen yerleşme gayesiyle gelmektedirler. Teknoloji, arabalarla, telsizlerle bu ıssız bozkırda da varlığını duyurmayı başarır.

Kıtanın Turan tarafına ilk kez geçen Avdiy, uçsuz-bucaksız bozkırları ilk gördüğünde çok şaşırır. Yerleşim birimlerinin seyrekliği, demiryoluna tutunmaya çalışan şehirler, köyler, birkaç evlik istasyonlar, Avdiy'in çok dikkatini çeker. Vagonun penceresinden bozkırı seyrederken, bu yerlerle ilgili okuduğu kitapları, seyrettiği filmleri hatırlar. İnsanların, sessizce kaderlerini kabullenişlerine hayret eder. Issık bozkırda gecelerin nasıl geçtiğini merak eder. Şehirli insanları sinirlendiren tren gürültüsünün, onları sevindireceğini, ulu bozkırın ay ışıklı gecelerinin gönle yüce ırlar yaratma fırsatı vereceğini düşünür. "Gün Uzar Yüzyıl Olur" romanında, Yedigey'lerin, Kazangap'ların yaşadığı sekiz hanelik Boranlı, Avdiy'in gördügü terkedilmiş istasyonlardan sadece biridir.

Moyunkum, kışın kar yağdığında ayrı bir güzelliğe bürünür. Kıyısına göz yetmeyen küçük tepelikli geniş düzlük, ak okyanusa, sırt ve tepeciklerse, yeleleri gürleyip duran dalgalara benzer. Issız bozkır, devedikenleriyle oynaşarak onları istediği yöne kovalayan rüzgâr kesildiğinde, derin sessizliğe gömülür.

Akbara ile Taşçaynar'ların saygaların, çeşit çeşit hayvanların öz diyarı olan bozkırlar, kendini iyiliğe ve güzelliğe adamış Avdiy'e mezar olurlar. Moyunkum, kokusu, insanın içini bayıltan kenevir otları bakımından da zengindir. Kaçakçıların "Halhin göl" dediği yerler, bu bozkırlardır.

Akbara ile Taşçaynar'ın ikinci yurtları, Aldaş gölü kıyılarındaki sazlıktır. Zalim insanoğlundan orada da kurtulamazlar, onların sebep olduğu bir yangında beş yavrularının kül haline gelmiş cesetlerini geride bırakarak Kurday tepelerini aşıp Akdüz dağına varırlar. Orada kendilerini güvenli hissetmedikleri için Isık-Göl yaylalarına inerler.

Burada, bir çok kaynağa sahip olduğu için Başat adını alan boğazdaki dere yataklarından birinin tabanında, üzeri incecik buzla kaplı, iki yanını sarı-

çalı ve yaz söğütleri saran bir bulağın üzerine doğru sarkan sarp kayanın çalılıklı oyuğunu, kendilerine in olarak seçerler. Kötü yürekli Bazarbay, bu yuvayı, jeologları götürdüğü Acı Taş Boğazı'ndan dönerken keşfeder.

Acı Taş'ın yolu çetindir. Uçurumlarla doludur. Korkunç yarların kenarlarından geçerken insanın kalbi duracak gibi olur. Ani bir hareket, hayatı mahvetmeye yeter.

Bazarbay'ın ağılı Ala Mengü dağlarının tabanı anlamına gelen Taman'dadır. İşinde düzeni, intizamı seven ve huzurlu bir aile hayatı olan Boston'un avlusu da düzenli, evinin içi apaydınlık ve tertemizdir. Bazarbay, gecegündüz koyunlarla uğraştığı halde temiz kalabilmeyi beceren Boston'un halı ve kilim döşeli odasına girerken, çizmesini ve sarmasını çıkarmak zorunda kalır.

Boston, en yakın arkadaşı Ernezar'ı çok güzel ve çok gür otlakların bulunduğu Kiçibel yaylasına ulaşmak için geçmek zorunda kaldıkları Ala Mengü geçidinde kaybeder. Isık-Göl'den dorukları daima ak karlarla, ayazı insanı donduran asırlık buzullarla kaplı Ala Mengü dağlarına tırmanmak, yazdan kışa geçmek demektir.

Etrafını çevreleyen yedi tepe üzerine kurulmuş Moskova şehri ve oradaki Puşkin Müzesi'nde verilen konser, Avdiy'in kalbini huzur ile doldurur, onu başka âlemlere, Tanrı'nın ilâhî dünyasına götürür.

Avdiy'in uyuşturucu meselesini araştırdığı zamanlarda gördüğü Calpak-Saz, Tükistan'ın en önemli demiryolu kavşaklarından biridir. Biricik sevgilisi İnga da orada oturmaktadır.

Romanda, Hz. İsa'nın ölüme mahkûm edildiği kent olan Kudüs ve Kudüs halkından da bahsedilir. Mermer sütunlu Herodes Sarayı, Roma valisine aittir. Hz. İsa, havarileriyle en son Gentsamani'de buluşur. Golgotha tepesi de onun çarmıha gerildiği yerdir.

Bir zamanlar şehirlerine gelen İsa'yı saygıyla selamlayan Kudüs halkı, tıpkı, Togulan'ın Cengiz Han tarafından cezalandırılacağı anı sabırsızlıkla bekleyen Moğollar gibi, Golgotha tepesinde uygulanacak infazı görmek için telaşlanmaktadır.

Kader Ağı (Kıyamat) romanına hâkim olan açık mekândır. Kapalı mekân olarak yer alan Puşkin Müzesi, hastane, Isık-Göl kenarındaki restoranlar ve Boston'un evi teferruatlı bir şekilde tanıtılmaz. Roman, Bazarbay'ı vuran Boston'un Isık-Göl'e doğru yol almasıyla neticelenir.

Kader Ağı (Kıyamat), çeşitli yönlerden Aytmatov'un önceki eserlerinden ayrılır. "Beyaz Yağmur"dan itibaren incelemeye çalıştığımız bütün eserlerinde (Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek hariç) Kırgız Türkünün millî hayatı, onun ferdî problemlerini, rejimle olan mücadelelerini görebilmemiz mümkündür. Reformist düşünceleri yüzünden kiliseden atılan Avdiy'in ve onun kendisine rehber seçtiği Hz. İsa'nın da yer aldığı Kader Ağı(Kıyamat) ise, yazarın hem Kırgız, hem de Rus toplumunun sorunlarını iç içe işlediği bir romandır.

Romanın önceki eserlerden ayrılan bir diğer yönü ise, anlatım tarzında karşımıza çıkar. Kiliseden kovulan Avdiy'in "din"e ve "Tanrı"ya bakış açısı, onun his ve hayâl dünyası, Pontius Pilatus'a kendini ve dinini anlatan İsa, daha teferruatlı bir şekilde tanıtılır. Roman, bu kısımlarda felsefî bir boyut kazanır. İyiyle kötü arasındaki mücadele, daha kapsamlı bir bakış açısından dikkatlere sunulur.

Kader Ağı (Kıyamat)ın en karakteristik vasıflarından biri, belki de en önemlisi "din" temasının yoğun bir şekilde işlenmesidir. Yazar, önceki eserlerinde kimi zaman sembollere sığınarak, kimi zaman da alenen "din" konusuna yer verir. Uzun süre Sovyet hâkimiyeti altında kalan Kırgız Türkünün inanç sistemini Şamanizm ve İslâmiyet karışımı bir din tayin eder. Günlük hayatta Şamanist ve İslâmi unsurlar yan yana yer alır.

Aytmatov'un ilk eserlerinin kahramanlarından Seyde'nin kayınvalidesi, Cemile'nin kayınpederi, güçleri ancak namaz kılmaya ve ellerindeki iş âletlerine yeten ihtiyar insanlardır. "İlk Öğretmenim"deki Kartanbay Dede, şehirden dönüşü geciken Düyşen'e "Kara koyun kurban olsun sana! Ak koyun kurban olsun sana! Muhammed seni bize bağışlasın!Ssağlıkla döndün ya, o bize yeter!"(s. 38) der. Dinleri ayrı olduğu halde beş vakit Lenin'e dua eder.(s. 40) Evlerine sığınan ve korkudan eli ayağı titreyen Altınay için karısı Saykal Nine'ye, "Yüreği oynadı yavrucağın. Kocakarı gel de şu kıza biraz oku, üfle bakalım." (s. 41) der. Saykal Nine, dualar mırıldanarak, Altınay'ın yüzüne sıcak su ve soğuk su serper.

Tabiatla iç içe sürdürülen hayat tarzı, "tabiat"ı yüceltmeyi, onu sığınılacak, hatta dua edilecek bir yer olarak görmeyi de beraberinde getirir:

"Eski Türkler, içinde hareketli bir hayat geçirdikleri tabiatı, Tanrı'nın bir yaratığı kabul etmiş ve kutsal saymışlardır. Yer-Su (Yer-Sub) yeryüzünde yaşayan iyi ruhların bütünü, sonsuz bir varlık ve güzellik kaynağıdır. Bunlar, Tanrı tarafından gönderilmiş, kutsal hediyelerdir. Bu Yer-Su deyimiyle ifade edilmiş olan kutsallık, büyük imparatorluklar devrinde giderek bir yurt inancı haline gelmiştir... Eski Türklerde dağ, ağaç, orman, mağara, su (pınar, ırmak, göl) ve

kayanın kutsallığına inanmak onların Yer-Su inaçlarının bir bölümünü oluşturmaktadır."(12)

Tolgonay Ana, kendisine mutluluk getirmesi için "toprak"a; Kertolga-Zayıp, Tanrı'ya dualarını ulayştırması için, yeryüzünün gözü olarak kabul ettikleri "Isık-Göl"e; karın altında, Aksay ovasını ekime hazırlamak için canla başla çalışan Sultanmurat, atların tanrısı Kamber Ata'ya yalvarır.

Oğlunu son bir kez görmek için, atıyla, bir sonraki istasyonda duracak trene yetişmeye çalışan Çoro'nun dudaklarından şu dua sözleri dökülür:

"Tanrım, yetişeyim oğluma! Yetişeyim oğluma! Ona o kadar söyleyeceklerim var ki! Erenlerin ruhu için yardım et bana! Atların koruyucusu Kamber Ata, atıma yardım et, tökezlemesin! Şahin kanatlarını ver ona, demirden yüreği olsun, geyik gibi hızlı koşsun... Ey, Tanrım! Yeryüzüne indiysen durdur şu treni! Yalvarırım, durdur onu!..."(s. 352)

Momun Dede, tipide yakalanıp evlerine sığınan sürücüler için kara tokluyu keserken soylarının atası Boynuzlu Geyik Ana'ya dua eder. "Gün Uzar Yüzyıl Olur" romanının içinde yer alan halk hikâyesinin kahramanı, elleri arkasına, gövdesi kayın ağacına bağlanmış Raymalı Ağa'yı iyileştirmek için, önce şamanlar gelir, ardından imamlar gelerek Kur'andan sûreler okur.

Cengiz Hân'ın gücünün yetmediği tek varlık "Gök Tanrı"dır. O'nu hiçbir kuvvet, hiç bir ordu yenemez. O'na tapılır, O'na dua edilir. İnsanların yazgısını, âlemlerin hareketini belirleyen O'dur. Her doğan çocuk, Tanrı'nın iradesine, buyruğuna bir işarettir. Buna göre, bir gün insan görünümünde Tanrı'nın kendisi de görünecek ve insanın nasıl olması gerektiğini belirleyecektir. Bu tarz bakış açısı, insanı Tanrı'nın güzelliğinin bir aksi olarak gören tasavvuf anlayışıyla da örtüşür.

Dinî kaîdelerin ve prensiplerin, yüzyıllardan beri atalarımızın mirası olduğu insanın mutlu olması için inanması gerektiği, din kavramının kutsallığı, insanları huzura ve sükûnete kavuşturacağı gerçeği, "Kader Ağı (Kıyamat)na kadar, en yoğun olarak "Gün Uzar Yüzyıl Olur"da işlenir.

"Kader Ağı (Kıyamat), "din" konusuna, "Gün Uzar Yüzyıl Olur"dan daha fazla yer verir. Ancak bir farkla, "Gün Uzar Yüzyıl Olur"da söz konusu olan "İslâmiyet", "Kader Ağı (Kıyamat)nda ise "Hristiyanlık"tır. Yazarın ve eserin en çok eleştiri aldığı husus da, müslüman biri olduğu halde, Hristiyanlığı işlemesidir.

---

(12) Prof. Dr. Günay TÜMER - Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK, "Dini İnançlar, Eski Türk İnançları, Dinler Tarihi, Ank., 1993, s. 81.

Aytmatov'un eserlerini Türkçeye kazandıranlardan biri olan **Refik ÖZDEK** "Sovyetler Birliği'de çoğunluğu oluşturan Hristiyan toplumunda din duygusunun manevî değerleri uyandıramazsa, onlara mutsuzluklarının kaynağı olan ve din gibi oturtulan bir rejime karşı koyma gücünü nasıl verecekti? Toplum önce düşünce ve inanç hürriyetine kavuşmalıdır.Bunun için Hristiyan Batının desteğine ihtiyaç vardır. Kitaptaki din adamı bir Müslüman olsa idi, bu kitap gün ışığına çıkma, Hristiyan Rus ve Batı toplumunu etkileme, uyarma şansını kesinlikle yitirecekti"(13) görüşündedir. Bu görüş, diğer bazı araştırmacılar tarafından da paylaşışır.(14)

Konuya daha farklı yaklaşan **Hayati BİCE** ise, "Hristiyanlık" teminin işlenmesini, Glastnost ve Perestroika'nın hazırlayıcılarından biri olan Aytmatov'un Gorbaçov'a danışmanlık yapmasıyla açıklar.(15) **Abdurrahim KARAKOÇ** — ise, Aytmatov'un son romanında inanmış bir Hristiyan misyoneri hürriyetle karşımıza çıktığını belirtir.(16)

Roman, yayımlandığı ülke olan Sovyetler Birliğinde de bir takım eleştirilere maruz kalır:

"Kıyamet'e ilk tepkiyi Sovyet edebiyatının bilinen yazarları gösterdiler ve romandaki kişilerin gerçekçi olmadığını öne sürdüler. Ne var ki Gorbaçov'un hakimiyetindeki yeni politika, bu alışıla gelmiş saldırıları önlemesini bildi. Romanın tanıtımı için "Pravda ve İzvestiya" gibi parti yayın organlarında yeni bir tartışma ortamı açılarak ortodoks eleştiriler etkisiz hale getirildi."(17)

Yazar, kendisiyle yapılan bir mülakâtta, "...Siz İslâm kültüründen geldiğinize ve müslümanlığı iyi bildiğine göre, romanınızın kahramanını niçin bir Hristiyan olarak seçtiniz ve Hristiylanlığı konu edindiniz? Bu İslâm dini olamaz mıydı" sorusunu şöyle cevaplandırır:

"— Hayır, olamazdı. Hristiyanlıkla Müslümanlık birbirinden çok farklı iki din. Her şeyden önce Hristiyanlığı temsil eden İsa peygamber ile Müslümanlığı yayan Hazreti Muhammed birbirine benzemeyen iki ayrı kişilik. Gerçi Hz. Muhammed de müslümanlığı yaymak için çok acı çekmiş, bir dizi güçlüğe gö-

---

(13) Refik ÖZDEK, "Dişi Kurdun Rüyaları, Cengiz Aytmatov ve Eserleri", Türk Edebiyatı, S: 321, Ocak 1993, s. 39.

(14) Fazıl GÖKÇEK, a.g.y., s. 8

(15)Dr. Hayati BİCE, "Biz Cengiz'i Çok Sevmiştik!.. Severiz de...", Türk Yurtları, S: 3, Temmuz - Ağustos - Eylül 1990, s. 46.

(16) Abdürrahim KARAKOÇ, "Dişi Kurdun Rüyaları", Yeni Düşünce, 25 Mart 1990.

(17) Günay YÜREKLİK, a.g.y.,

ğüs germiştir, ama İsa gibi dini uğruna kendini feda etmemiş, şehit olmamıştır. İsa ise nançları uğruna çarmıha gerilmeyi göze almış, buna rağmen insanlığı affetmiştir. Böyle bir kişiliği Müslümanlık dininde bulamıyoruz. İsa Peygamber yazdığım roman için daha ilginç geldi. Bugünün insanlarına bir mesaj iletebilmek için İsa'yı ve Hristiyanlığı kendime ana konu seçtim. Bunu yaparken de dünyanın sonunun, Awdij'i yani İsa'yı çarmıha geren, her türlü iyiliği yok etmeye çalışan biz insanların kendi elinde olduğunu göstermeye çalıştım. Atom, kötünün galebe çalmasının tipik bir örneğidir. Yoksa dünyanın sonu kitaplarda yazdığı gibi bir "kıyamet" değildir. Kötülüğün başı insanlardır ve her toplum için geçerlidir. Ben bunu vermeye çalıştım."(18)

Sanatçı sanatın hangi dalında olursa olsun, konu seçiminde serbesttir. Dış dünyada, sosyal hayatta, kendi bakış açısı, his ve fikir âlemi doğrultusunda ilgisini çeken her hadiseyi işleyebilir. Önemli olan onu estetik formlar içinde dile getirme tarzı, mesajı ulaştırıp ulaştıramama meselesidir.

Sorunlar yumağı içinde bunalan insanı, iyiliğe ve güzelliğe çağırma gayesini taşıyan Aytmatov'un eserine kahraman olarak seçtiği Avdiy, tutarlı bir kahraman değildir. Romanda ifşa edilen problemlerin çözümünde, şuurlu bir şekilde rol alan idealist bir kahraman olarak yer almaz. Boston'un ve Akbara'nın trajedisi ile onun yaşadığı trajedi farklıdır. Gerçi o da değişen ve bozulan sosyal hayatın bir parçası olan Ober Kandalov'cular tarafından cezalandırılmıştır ama, Boston ve Akbara gibi hayatın realitelerini göremez.

Yazarın İslâmiyeti değil de Hristiyanlığı seçmesi meselesine gelince, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'e göre daha trajik bir karakter olduğu muhakkaktır. Ancak "Hz. Muhammed'in, Hz. İsa gibi dini uğruna kendini feda etmeyişi, şehit olmayı göze almayışı" görüşü tartışmaya açılabilir. "İbn Hişâm'a göre Hz. Peygamber, Medine'den olmak üzere yirmi yedi sefere bizzat çıkmış, fakat bunlardan sadece dokuzunda savaş vukû bulmuştur."(19) Hattâ Uhud Savaşı'nda da yüzünden yara almıştır. Kaldı ki, "şehit olmak" O'nun elinde değildir. İslâmî anlayışa göre Hz. İsa, şehit olmamış, göğe yükselmiştir.

Allah tarafından gönderildiği günden beri bir çok değişikliğe uğrayan "Hristiyanlık" aslını hiç bozmamış "İslamiyet"e göre roman konusu olmaya ve sanatçının muhayyilesinde istenilen değişikliğe uğramaya daha müsaittir. Kader Ağı (Kıyamat)nda dinle ilgili sunulan problemlerin hiç biri, İslâmiyette söz konu-

---

(18) _____, a.g.y.

(19) Prof. Dr. Muhammad HAMİDULLAH , "Giriş", Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları, Çev.: Doç. Dr. Salih Tuğ, İst., 1972., s. 14.

su değildir, çatışmalar imanla çözüme kavuşturulmuştur.

Nizami CAFEROĞLU'na göre, "Cengiz Aytmatov'un hıristiyan felsefesine müraacat etmesine sebep günahkârlığın, ızdırabın ve nihayet itirafın psikolojik mantığını aşmak için hıristiyanlığın anlayışlarının daha geniş imkân vermesidir. O, menşei itibarıyla kölelerin felsefesidir, hayattan, gerçeklikten elini çekip içi ile tek kalmış adamın yaşamak ihtirasını ifade eder... "Cellad Kötüğü"nde Hıristiyan felsefesi, estetik idrakın esas talebi olmayıp Türk mitolojik tefekkürü kontekstinde mevcut olup onun tipolojisini taşıyor."(20)

Uzun yıllar Sovyetler Birliğinin hâkimiyeti altında yaşamış bir toplumun fertlerinden İslâmiyeti tüm yönleriyle bilmeleri, elbette beklenemez. "Göçebe aşiret hayatı yaşayan eski Türk kavimlerinde olduğu gibi Kırgızlar da, müslüman olmakla beraber aile, miras, ant, kısas, hak ve hukuk meselelerinde, İslâm fıkhına göre değil, eski Türk zang, töre ve yasa denilen şifahî kanunları tatbik etmişlerdir. Buna rağmen, Kırgızlar kendilerini şehirli medenî Türklerden daha iyi müslüman saymışlardır. Kırgızlar, içtimaî hayatlarının icabı olarak, din hocalarından ziyade kendi beylerinin hüküm ve "fetvalarına önem vermişlerdir. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında bile "manap" (bay beyleri) din adamı rolünü oynamışlardır. Meşhur bir hikâyedir: Yazın sıcak ayına rastlayan ramazan orucunu bir manap halkın rîcasıyle, kış ayına ertelemiştir."(21)

Yazıldığı günden beri bir çok eleştiri yazısına konu olan Kader Ağı (Kıyamat), yazarın roman tarzında kaleme aldığı evrensel mesajlar taşıyan, Aytmatov'a özgü tipik bir eserdir.

---

(20) Niyazi CAFEROĞLU, "Cengiz Aytmatov, Büyük Medeniyetin Evladı Yahut Varisliğin Poetiği", Aktaran: Ahmed Schmiede. Türk Edebiyatı, S: 188, Nisan 1990, s. 44.
Aynı yazı, 30 Aralık 1988 tarihli Edebiyat ve İnce Senet" isimli gazete de yayımlanmıştır.

(21) Abdülkadir İNAN, "Önsöz", Manas Destanı, İst., 1992, s. 7.

Ş. FUJi - YAMA

1. ESERİN KÜNYESİ

"Cengiz Aytmatov'un önce hikâye tarzında yazmayı düşündüğü eser, Kaltay Muhammedcanov'un da katkılarıyla piyese dönüştürülür.

1978 yılında, "Vsovtorstve S Vodoju i Zemlyoy"da, (S. 367) yayımlanır. Eser, Kırgızca olarak ilk defa "Sanat Sahnesi" adlı kitapta (Fr. 1972, N.2); ardından da "Delbirim" (1981) de neşredilir."(1)

Fuji-Yama diğer ülkelerde şu isimlerle basılır: "The Ascent of Mount Fuji, Ascending Fujiyama - (İng.), Voshos Denit Na Fudzriama (Rus), Utferd Til Fujiyama (Alm.)"(2)

Eserin Türkiye'deki baskıları şunlardır: , Fuji-Yama (İlk Turnalar ile birlikte), Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1976; Fuji-Yama (Erken Gelen Turnalar, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek'le birlikte), Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1983.(*)

2. ANA ÇİZGİLERİYLE VAK'A

Fuji-yama, Aytmatov'un tek tiyatro eseridir. "Tahkiyeli eserler, hem manzum, hem mensûr olabilecekleri gibi, tiyatro tarzında da olabilirler"(3) Eseri, Kaltay Muhammedcanov ile birlikte yazmıştır. "...Kaltay Muhammedcanov'un da Aytmatov'un hayatına parelel bir hayatı vardır. 1928 yılında güney Kazakistan'da (Aytmatov'un doğduğu yıl) doğdu. Adet üzere medrese eğitimi gören babası, kolhoz işçisi idi. Muhammedcanov, gençliğini çiftlikte çoban olarak çalışarak geçirdi. Aynı zamanda annesi ve babası tarafından ilhâm edilen edebiyat ilgisi yüzünden edebiyat ile de meşgul oldu. Babasını 1937 yılında kaybetti. Annesi Seripa, onu şiir yazmaya teşvik etti. Muhammedvanov, daha sonra gazete ve dergilerde denemeler yayınlandı ve 1953 yılında Moskova'daki Lunacharskii Tiyatro Enstitüsü'ne öğrenci olarak kabul edildi. Oyun yazarı oldu. 1958'de ilk oyunu Şapka Altındaki Kurt Yavrusu (Volchonok pod shapkoi) Alma-Ata'daki Kazak Akademik Drama Tiyatrosu (Kazakhskii Akademicheskii Teatr Dramy)n-

---

(1) Osmon İBRAİMOV, "Fudziyamada Kadır Tün", Eskertüvlör cana kommentariyler, Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan cıgartmalar, ekinci tom, Frunze, Kırgızstan 1982. 508-509.

(2) Mustafa ÇETİN, "Çengiz Törekuloviç Aytmatov", Cengiz Aytmatov Özel bölümü, Nilüfer, Yıl: 1, S:3, Ekim 1985, s. 62.

(*) Çalışmamızda bu baskıyı kullandık.

(3) Yeni Türk Ansiklopedisi, "Hikâye", C: 4, İst., 1985, s. 1288.

da sahnelendi. O zamandan beri de Sovyetler Birliği ve dışarıda yayınlanan pek çok oyun yazdı.

1973 yılı bahar sezonunda, Moskova'da, Sovremennik tiyatrosunda sahnelenen Fuji Dağı'nın Zirvesinde, o sırada Sovyetler Birliği'nde kendi tiyatro grubu ile turda bulunan Arena Stage of Washington'un direktörünün dikkatini çekti. Aytmatov da daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde yayın hakkı ararken bu kumpanya ile çalışmayı tercih etti. İlk gösteri, Amerika'nın başkentinde, 4 Haziran 1975'te Zelda Fichandler'in direktörlüğünde yapıldı. Tenkitler oldukça olumluydu. Aynı yılın 22 Haziranında New York Times gazetesi "Washington'un Arena Stage'i sadece eğlendirmiyor" (Washington's Arena Stage More Than Entertainment) diye başlık atmış ve eleştirmen Frank Oetlein, oyunu, "aklın alamayacağı kadar başarılı" ve "Arena'nın gümüş yıldönümüne uygun tâc" şeklinde karakterize etmişti."(4)

"Fuji-Yama", 1979 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun Fatih ve diğer bölümlerinde de sergilenmiştir.(5)

"Fuji-Yama"da, tarım uzmanı Dosbergen'in eski okul ve askerlik arkadaşları Yusuf Tatayeviç'i, Mehmet Abayev'i, İsabek Mergenov'u, karısı Almagül'ün "Fuji-Yama" adını verdiği dağda piknik yapmaya davet etmesi; saygıdeğer öğretmenleri Ayşe-Apay'ın da katıldığı piknikte günahı ve sevabıyla geçmişi sorgulamaları, halihâzırdaki problemlere değinmeleri; eğlence ile başlayan, sohbet ve tartışma ile süren pikniğin farkında olmadan işlenen feci bir cinayetle sona ermesi anlatılır.

Eserin ana fikri, o an aralarında bulunmayan arkadaşları Sabur'un bir dergide yayımlanan "Bitmez Tartışma" isimli şiirinin mısralarında ifade edilmiş gibidir.

"Hayır, bitmez bir tartışmadır bu:
İnsan nasıl insan olmalıdır?
Savaşta bile aynı tartışma;
İnsan nasıl insan olmalıdır?
Zafer çığlıklarında aynı tartışma:
İnsan nasıl insan olmalıdır?
Ecel cığlıklarında aynı tartışma

---

(4) Svat SOUCEK, "Fuji Dağı'nın Zirvesinde: (Voskhozhdenie na Fudziiamu - Köktepede)", Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, S: 10, Aralık 1996, s. 26 - 27.

(5) Zeynep ORAL, Fuji-Yama", Milliyet Sanat. S: 314, Mart 1979, s. 25.

İnsan nasıl insan olmalıdır?
Yensek de gene o tartışma
İnsan nasıl insan olmalıdır?
Başımıza kim sardı,
Kim gönderdi bu bitmez tartışmayı
İnsan nasıl insan olmalıdır? (s. 162)

İnsan bir yönüyle meleğe, bir yönüyle şeytana benzer, kimi zaman iyi, kimi zaman da kötüdür. Önemli olan iki zıt güç arasında ezelden başlayıp ebediyete kadar devam edecek çatışmayı, meleğin, iyinin lehine sonuçlandırabilmektir. Ne var ki, menfaatlerinin ve zaaflarının kendisine kurduğu tuzağa sık sık düşmekten kendini alamayan insanoğlu, neyin doğru neyin yanlış olduğunu bildiği halde yanlışı seçmektedir. Eser, mesajını insanın bu yönü üzerinde odaklaştırmıştır.

Aytmatov, bütün eserlerinde "İnsan nasıl insan olmalıdır?" sorusunun cevabını arar. "Oğulla Görüşme"nin kahramanı yaşlı Çordon'un savaşa giden oğluna söylediği son sözler, bu soruya verilmiş cevap gibidir:

"İnsan ol, oğlum! Nereye gidersen git, insanlığını yitirme! Her zaman insan olarak kal!" (Oğulla Görüşme, s. 284)

İnsanın nasıl insan olacağı problemi, yazarın son romanı "Kader Ağı (Kıyamat)nda yoğun bir şekilde işlenir ve felsefî bir boyut kazanır. İnsan özüne aykırı hareket edenler, kimi zaman, "küçük bir beyaz bulut" tarafından cezalandırılır.

"Fuji-Yama"da, vak'a takdim edilirken merak uyandırma, ilgiyi canlı tutma gayesiyle düğüm unsurlarından faydalanılmıştır:

Piknik yerinde çadır kurmakla meşgul olan erkekler, eski günlerini ve arkadaşları Sabur'la samimi oldukları anları hatırlarlar. Yusuf Tatayeviç;

"- Bazen düşünüyorum da yazgıya inanmak gerekiyor. Onun başına böyle şeyler geleceğini bilebilir miydik?" (s. 119) der.

Okuyucu burada kendine şu soruları sorar: Bir zamanlar çok sevdikleri arkadaşları Sabur'la samimiyetleri neden şimdi sona ermiştir? Onun başına neler gelmiştir? Sabur'un talihini tersine döndüren, onu içkiye mahkûm eden nedir?

Bununla birlikte eserin bir yerinde Mehmet'in

"O karşılaşmanın uzun yıllar sürecek ayrılığımızın son karşılaşması

olduğunu nereden bilecektim?" (s. 151) demesi, gelecekte yaşanacaklara dair bir ipucu gibidir.

Tarım uzmanı Dosbergen, eski okul ve askerlik arkadaşlarını, yaz mevsiminin cıvıl cıvıl cumartesilerinden birinde, karısı Almagül'ün "Fuji-Yama" adını verdiği dağda piknik yapmaya çağırır. İsmini, Japonların Tanrı'ya hesap verdikleri Fuji-Yama'dan alan piknik yerinde "Tanrı", "din" kavramları ve şimdi aralarında olmayan Sabur'un şiirleri üzerinde konuşmaya başlarlar. Dosbergen'in önerisiyle İsabek'in aktris karısı Gülcan, şölen başkanı seçilir. Sofraya oturdukları sırada onları yetiştiren öğretmenleri Ayşe-Apay da gelir.

Gülcan, "Fuji-Yama"da bulunduklarına göre, Tanrı önünde günah çıkarmalarını teklif eder. İlk önce, içlerinde görevi en yüksek olan bilim doktoru Yusuf Tatayeviç, anlatmaya başlayacaktır. O, sözü şölen başkanına devreder.

Devrin ünlü artisti Gülcan, ilk hırsızlığını, 1944'te bir dikiş atelyesinde çalışırken yapmıştır. Ancak bu hırsızlığı yapmasının sebepleri vardır. Cephedeki babasının ölüm haberini aldıklarında, annesi hasta, kardeşleri ise çok küçüktür. Ata geleneğine uygun olarak babası adına anma yemeği verebilmeleri için atelyeden üzerine giydiği iki asker gömleğini satar, parasıyla biraz un, patates ve ekmek alır.

Çalıştığı atelyenin müsamere topluluğuna katılır. Savaştan sonra tiyatro okuluna girer. İsabek'e orada rastlar ve onunla evlenir. İsabek, fakülteyi bitirdikten sonra gazeteye girer, Gülcan da tiyatroda çalışmaya başlar. En büyük günahını o yıllarda işler: İnsanların kendileri için yaşamaları gerektiğine inanan kocasının sözüne uyarak bebeğini düşürür.

Dosbergen ile Almagül şimdiki gençlerin durumu ve onlara yeterli gelip gelmedikleri konusunda tartışmaya başlarlar. İkisinin arasındaki tartışmaya diğerleri de katılır. Onlara Fuji-Yama'da piknik yapmakta olduklarını hatırlatan, basit tarım uzmanı Dosbergen olur.

Anvar, her zaman görüşemedikleri Yusuf Tatayeviç'le başbaşa konuşmak ister. İkisi biraz yana çekilirler. Anvar, Yusuf'tan, aslında çok yetenekli bir insan olan Mehmet'i şehre yerleşmeye razı etmesini ister. Bu arzusunda, kocası ile Almagül arasında gizli bir ilişki olduğunu sezmesinin de payı vardı.

Gülcan, itirafları söyleme oyununa yarım kaldıkları yerden devam etmelerini önerir. Anlatma sırası şimdi Yusuf'tadır.

Bilim doktoru Yusuf Tatayeviç'in karısı Maksude, şu an Moskova'da doktora çalışmalarıyla uğraşan bir kimyagerdir. Üniversite üçte okuyan bir oğul-

ları, lise bire giden kızları ile Tatayeviç ailesinin mutlu bir hayatları vardır.

Kendisinin yokluğunda hiç kimsenin değerinin kalmayacağını söyleyen baş tarım uzmanı Dosbergen, komünizmin ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Çoluk-çocuğunun karnının tok, sırtının pek olduğunu görmesi, onu mutlu etmeye yeter. Dünyada tek arzusu, savaşın olmamasıdır. Tarım uzmanının evinden konuklar, yabancı heyetler eksik olmadığından, mobilyalar, halılar sürekli yenilenir. Dosbergen, gelenlere yoksul görünmemek için bir de araba almıştır.

Ayşe-Apay, eski öğrencilerinin kendi aralarında tartışmalarından, şakalaşmalarından çok memnun kalır. Öğretmen okulunu bitirip bölgenin köy çocukları için yapılmış tek yatılı okuluna atandığında on sekizinde bile yoktur. O an lise ikide okuyan dört genç ile, o okulda tanışır.

Şimdi aralarında olmayan Sabur'la birlikte beş gencin cepheye gitmek için kendisinden izin kağıdı almaya geldiklerini hiç unutmamıştır. Kağıdı imzalayıp imzalamama konusunda bir süre tereddüt etmiş, daha sonra gençleri kendi eliyle cepheye göndermiştir.

İsabek'in okul yıllarında en iyi arkadaşı Sabur'dur. Onunla can-ciğer iki dostturlar. Birlikte okulun duvar gazetesine şiirler yazarlar.

Topçu okulundan sonra cepheye gönderilen beş arkadaş, birlikte savaşmak için her yolu denemişlerdir. Sabur'un tümen gazetesinin Kırgızca-Kazakça basımının yönetmenliğini yapmak için aralarından ayrılması, onları çok üzmüştür.

Sabur'la ilgili hatıralara dönmek, dört arkadaşın birbirleriyle tartışmalarına sebep olur. Onun başına gelenlerden, herkes kendi suçunun olmadığını ispat etmeye çalışır. Konuyu kapatmak istemelerine, eşleriyle ilgili her şeyi öğrenmek isteyen Almagül ile Gülcan engel olur.

İsabek anlatmaya başlar:

Batı Ukrayna'da Almanlarla çatışmaların iyice yoğunlaştığı anlarda bile Sabur ateşli şiirler yazmaya devam etmektedir. Sabur, yurdu düşmanlardan kurtardıkları, sınıra iyice yaklaştıkları günlerde, önceki şiirlerinden çok farklı eserler kaleme almaya başlar. Bunlar artık savaştan bezdiğini, kan görmekten bıktığını, savaştan sonra Aladağ'lara geri döneceğini lirik bir şekilde dile getirmektedir. Mehmet, savaşın Avrupa halklarını faşizmden kurtarmaya dönüştüğü o dönemde, Sabur'un böyle şiirler yazmasını bir türlü anlayamamıştır. Poeminin ana fikrine katılmadığını, ölenlere ağlamanın, uğrunda bunca insanın can verdiği bir kavgadan dönmenin, en azından o günler için zamansız olduğunu Sabur'a

da söylemiştir. Hatta bir keresinde onunla kavga bile etmiştir. O kavgadan sonra Sabur notlarıyla, şiir defterleriyle apar-topar götürülmüştür.

Fuji-Yama tepesindeki dört genci birbirini suçlamaya iten de Sabur'u karargâha kimin ihbar ettiğidir.

Sabur'u savunmak için üst makamlara müracaat etmeyi öneren Mehmet'e, diğer üç arkadaşı bunun işe yaramayacağını söylemişlerdir. Şiirden bir şey anlamadığını itiraf eden Dosbergen, susmayı tercih ederken, bilim doktoru Yusuf Tatayeviç, Sabur'un bütünüyle suçsuz olmadığı düşüncesindedir.

Ayşe-Apay, birlikte büyüyen, ölüme birlikte koşan bu gençlerin, içlerinden birinin başına bir felâket geldiğinde bir anda nasıl birbirlerini tanımayan kişiler oluverdiklerine çok şaşırır.

Sürgünden dönen Sabur'un gazeteye girmesini, İsabek sağlamıştır. Sabur ise oradan ayrılmış, kendini iyice içkiye vermiş, son girdiği başka bir gazetede de uzun süre çalışamamıştır. Karısı, onu terketmiş, kızı, evlenirken düğününe bile çağırmamıştır.

Almagül, hiç bir yerde yayımlanmayan, sadece günlükte yer alan şiirin, karargâha nasıl ulaştığını merak eder. Kimse soruyu cevaplandırmaya yanaşmaz. Mehmet'le İsabek, kendi aralarında başka konuları tartışmaya başlarlar. Dosbergen, önlüğünü takarak yiyecek hazırlamaya koyulur. Yusuf, gitmek üzere olan Ayşe-Apay'ı ve diğer arkadaşlarını 6 kasımda evine davet eder. Ayşe-Apay, ezbere bildiği, Sabur'un "İnsan Nasıl İnsan Olmalıdır?" şiirini okuyarak yanlarından ayrılır.

Dosbergen, Ayşe-Apay'ı uğurlayan kadınların yokluğunu fırsat bilerek, herkese içki dağıtır. Dört arkadaş şarkı söylemeye, eski bir oyun olan "dağdan taş atma oyunu"nu oynamaya başlarlar.

Sabahleyin uyandıklarında, Mehmet hâlâ Sabur'u düşünmektedir. Dobergen, Sabur meselesinin kapanması için bir kez daha ikaz eder.Tartışmalar, suçlamalar, kahvaltı sofrasında da devam eder. O esnada yanlarına gelen bir orman işçisi, dağın dibinde, başından aldığı bir yaradan ölmüş bir kadın cesedi olduğunu söyler. Kadının ölümüne dağdan atılan taşların sebep olduğunu söyler.

Yusuf Tatayeviç, bölge polisinin gönderdiği orman işçisinin sorularını cevaplandırmak istemez. "Herşeyi anlatalım" diyen Mehmet'e sinirlenir.

Orman işçisi gittikten sonra, Yusuf Tatayeviç, işleri düzeltmesi için bir an önce kente ulaşması, İsabek, yabancı bir heyeti karşılamak üzere saat ikide havaalanında olması gerektiğini, Anvar da nöbet tutacağını söyleyerek dağdan

ayrılır. Dosbergen'in de acele halledilmesi gereken işleri vardır. Gözü yaşlı Gülcan da kocasını takip etmeye mecbur kalır.

Dağda sadece Almagül'le Mehmet kalır. Almagül, bir süre sonra Dosbergen'in geri dönüşüne çok şaşırır.

ŞAHISLAR

DOSBERGEN: Arkadaşlarını Fuji-Yama'ya pikniğe davet eden Dosbergen, kendisinin de ifade ettiği gibi basit bir tarım uzmanıdır. Komünistliği evinden başlar. Tanrı'ya inanmaz, dindarların sözlerini uydurma bulur.(s. 120) Hayat felsefesi yemek, içmek, doyasıya yaşamaktan ibarettir. Tartışmaların yoğunlaştığı anlarda arkadaşlarına cıvıl cıvıl bir yaz gününde piknik yaptıklarını hatırlatan hep o olur:

"Benim bir felsefem var: İnsan bilincinin temeli yaşamdır. Onun için, gelin önce Tanrı aşkıyla yiyip içelim; ondan sonra derin konulardan söz ederiz. Hadi, şimdi kadınlar yemekleri hazırlasınlar, biz gidip ellerimizi yıkayalım."(s. 123)

O an, "kimsenin bilgi dağarcığına hiç bir katkıda bulunamayan, zavallı tarım uzmanı" Dosbergen, kendi emeği ile yaşıyor olmaktan kıvançlıdır. Emeğe saygı, Sovyet yönetiminin vatandaşlarında görmeyi arzuladığı en başta gelen vasıflardan biridir. Dosbergen kimseyi aldatmaz, işinde hile yapmaz, dalavera ile uğraşmaz. Dünyada tek istediği savaşın olmamasıdır. "Basit tarım uzmanı" olmasına rağmen, işini bilir, herşeyi yapılması gerektiği biçimde yapmaya özen gösterir.

Şiir gibi inceliklere aklı ermez. Ancak şiirden anlamadığını, basit tarım uzmanı olduğunu söyleyecek kadar açık sözlüdür. Cinayeti soruşturmak için gelen orman işçisinin yanlarından ayrılmasından sonra, oradan gitmeye kalkışan arkadaşlarına o da uyarak, acele yapılması gereken işlerinin olduğunu söyleyerek piknik yerinden uzaklaşmaya çalışır. Bir süre sonra karısı Almagül'le Mehmet'in yanına geri döner.

Eserde Dosbergen'in niçin döndüğü tam olarak açık değildir. Çünkü acele işleri için oradan daha biraz önce ayrılmıştır.

ALMAGÜL: Dosbergen ile coğrafya öğretmeni olan karısı Almagül aslında birbirlerine hiç uymazlar. Almagül, ünlü bir tarım uzmanı olan kocasının, sık sık gelen misafirler için evi, mobilya mağazasına döndürmesinden hiç de memnun değildir.

MEHMET: Piknik yaptıkları dağa Fuji-Yama ismini veren Almagül'dür. Aynı okulda tarih öğretmenliği yapan Mehmet'le aralarında bir aşk vardır. Meh-

met, Almagül'e enstitüyü bitirdikleri andan beri ilgi duymaktadır. Yıllar sonra Tiyen-Şan'dan dönüp yeni görevine başladığında, Almagül'ü bir arkadaşının karısı olarak bulur.

Almagül'e aralarındaki ilişki karısı Anvar'ın da gözünden kaçmamıştır. Anvar, talihsiz bir Don Kişot olarak gördüğü kocasını, şehre taşınmaya razı etmeye çalışır. Bu hususta yardım istedği Yusuf Tatayeviç ona,

"... Onun yerinde bir başkası olsa, çoktan akademiye yerleşmişti. Ancak bir şeyi anlamak gerekiyor: Kocan geleceğe güvenemeyen bir adam. Arka çıkıp hiç olmazsa eğitim yönetmeni olarak kente aldırdığımı varsayalım. Orada ilerleyeceğini hiç sanmıyorum. Basit bir öğretmen olduğunu kendin de görüyorsun. O kendine güveni, başına buyrukluğu, her konuda kesin yargılarda bulunuşu çekilecek gibi değil. Eski bir okul arkadaşı olarak ona anlayış gösteriyorum. Başka biri olsa yüzüne bakmazdı." (s. 135) der.

Tarih derslerini, "Hangi savaşlar ne zaman olmuş?" diye değil, bir yaşam dersi olsun diye vermeye, toplumların uluslararası kardeşliğin kaçınılmazlığı sonucuna hangi yollarla ve ne pahasına vardıklarını, özgür "eşit" insana yaraşan yaşam tarzını nasıl bulduklarını dili döndüğünce anlatmaya çalışan (s. 138) Mehmet, Anvar'a göre "tıklım tıklım sınıflarda eloğlunun çocuklarını okutarak sinir bozmaktan" (s. 137) başka bir iş yapmamaktadır.

Her arkadaşı için bir şeyler söyleyen Sabur, Mehmet'e "Gübre yığınından yaban kuzukulakları biter gibi, senin kafandan da gürbüz gerçekler çıkar." (s. 147) demiştir.

Geçmişin hatalarından, Sabur'a samimi bir arkadaşa yakışır bir şekilde davranamadıklarından sadece Mehmet pişmanlık duyar. "Sabur", onun gözünde hem iyi bir sanatçı, hem de iyi bir arkadaştır. Bu yüzden Sabur'a gereği gibi ilgi gösteremediğinden duyduğu pişmanlık, ikiye katlanır.

Savaşın ortasında savaş aleyhtarı şiirler yazmanın suç sayılmayacağını, Mehmet, çok geç anlar:

"Biz Sabur'u en derin ruhsal çelişkilere düştüğü sırada anlayamadık, bu ise .bir sanatçının suçu değildir. Olsa olsa sanatçının diyalektiği, gerçeği araması olabilir. Bu nedenle kendimi bağışlamıyorum.3 (s. 152)

Mehmet, Sabur, güç durumda iken, ona yardım etmek yerine susup beklemeyi tercih ettiği için kahrolur.

Mehmet, Tanrı'nın yukarıda, insanın O'nun aşağısında olması görüşünü ilkel bulur:

"Tanrı, insanın kendi kendisiyle, kendi vicdanıyla sözleşmesinin bir biçimi olamaz mı? Belki de insan canlılığın gizi, onun kendi kendini her zaman bağışlamasında yatmaktadır..."(s. 120)

Kendi kendisiyle hesaplaştığı, kendi vicdanıyla söyleştiği içindir ki, arkadaşlarına ihtiyar çoban Ertay'ın karısının ölümüne farkında olmadan sebep olduklarını itiraf etme önerisinde bulunur. Soruşturma için gelecek savcıyı, Almagül'le ikisinden başka kimse beklemez.

Bölge doktoru karısı **Anvar** ise, nöbeti olduğunu söyleyerek oradan diğerleriyle ayrılmayı tercih eder.

YUSUF TATAYEVİÇ: Pikniğe herkes, kır giysileri, dağ ayakkabılarıyla geldiği halde görevinin ciddi havasından hiç bir zaman kurtulamayan Yusuf Tatayeviç, ütülü bir takım elbise giymiş, kravatını da takmayı ihmal etmemiştir. Boynunda ikide bir düğmesini çevirdiği transistörlü bir radyo vardır. Tarih bilimleri üzerine doktora yapan Yusuf Tatayeviç, başkentteki bir enstitünün de başkanıdır. Ayrıca Bilimler Akademisi'nin davetli üyelerindendir.

Sabur, anası babası süzme köylü Yusuf için, "bürokrat çocuğu" sıfatını kullanmıştır. Yusuf, tipik bir düzen adamıdır. Bir diğer tabirle "her devrin insanı"dır:

"— Ben günümün adamıyım. Ne kahramanlık taslarım, ne de başkalarının sorumluluğunu üzerime alırım. İnancım, yaşamın nimetlerini, erişeceğim mevkileri alınterimle kazanmak; gerek düşüncede. gerekse şiirde konulmuş düzene saygı duymaktır." (s. 153 - 154)

Tanrı'ya inanmaz. Sabur için pişmanlık duymaz. Vicdansızdır. Hilekârdır, menfaatlerini düşünmekten zevk alır. Gösterişten hoşlanır. "Cinayet" meselesini dallandırıp budaklandırmak istemez:

".. Bu olaya karışmak istemiyorum ve hiçbir polis yetkilisinin önünde ifade vermeyeceğim. Bakanla görüşmeden kimsenin sorusunu yanıtlayamam. sizler için yapacağım bir şey var, o da bir an önce kente gitmek, durumumuzu düzelttirecek yollar aramak." (s. 177)

İSABEK: İsabek, karısı Gülcan'a göre gerçeğin suyunun suyunu yazmaktan başka bir şey yapmayan bir gazetecidir. Sabur gibi o da şiirler yazar. Övünmeye, gösterişe, caka satmaya bayılır:

"— Geçen yıl Seylan'dayken bir budist rahibiyle tartışmaya girmiştim. benim savım şuydu: Yeryüzünden kötülükler gider, yalnız iyilikler kalırsa yaşam

durur.

Mehmet: iyilerin kötülerle savaşı son bulursa eğer...

isabek: Orası öyle. Arabistan'da da bir yazarla konuşmuştum...

Gülcan: Şimdi sırayla Hindistan'a, Mısır'a, oradan da Japonya'ya gelecek. Her yerde herkesi şaşırtmış, inandırmış, savlarını kabul ettirmiştir bizimkisi..." (s. 160)

Genç yaşta çocuk sahibi olmanın diledikleri gibi yaşamalarına engel olacağı düşüncesindedir. Bu yüzden karısının bir bebek dünyaya getirmesine izin vermemiştir.

Sabur'un içlerinde en yeteneklileri, en olgunları olduğunu itiraf etse de, onu ihbar edeceklerin arasında bulunmaktan yakasını kurtaramaz. O da Yusuf Tatayeviç gibi son işledikleri cinayeti örtbas etme taraftarıdır. Öğleden sonra saat ikide havaalanında yabancı bir heyeti karşılayacağı gerekçesiyle piknik yerini terkedenlere katılır.

İsabek, kendisini iyi ve ünlü bir gazeteci olarak görür. Etrafında bir sürü Salyeri'ler(**) bulunduğunu iddia eder.

GÜLCAN: Otuz sekiz yaşlarında ünlü bir aktrist olan Gülcan, kocası İsabek'ten daha farklı bir karaktere sahiptir. Her şeyden önce gerçeği söylemenin en büyük erdem olduğunun idrâkine varmıştır. Bu yüzden ölen babası adına verilecek olan anma yemeği için, hırsızlık yaptığını itiraf etmekten çekinmez.

Sanat yaşamında ideal olanın, mükemmeliyetin peşindedir. En büyük arzusu, Desdemona, Maria Stuart, Kleopatra gibi kendisini trajedinin doruğuna çıkaracak büyük rollerde oynamaktır. Hiç bir büyük rolde oynayamadığına, sahnelerden tohumsuz çiçek gibi silinip gideceğine çok hayıflanır. Özlediği rol, kendisine verildiğinde sahnede ölmeye bile razıdır.

Çağdaş edebiyatçıları da, çağdaş piyesleri de beğenmez:

"— Hani nerede insanın yüreğini titreten romanlarınız? Fırtınanın alt üst ettiği okyanuslara benzeyen yaşantımız nerede? "Biz Şekspir değiliz" diyeceksiniz. Biliyorum bu boş savunmalarınızı. Yırtıcı hayvanların kuytu ormanlarda soluk alışlarını andıran irkiltici sözleriniz nerede?" (s. 129)

(**) Mehmet ÖZGÜL, "Fuji-Yama", s. 158.
"Aleksandr Puşkin'in "Mozart ile Salyeri" adlı şiirli dramında Mozart'ın dehasını kıskanan dostu Salyeri onu zehirler, fakat onu geçemeyeceğini bildiği için çok üzgündür."

Kocasının yazdığı gezi yazılarının herhangi bir turist rehberinde kolaylıkla bulunabileceği düşüncesindedir.

Bir cinayet işledikleri gerçeğini görmezlikten gelerek kocasının ve diğer bazı arkadaşlarının Fuji-Yama'dan sıvışmak istemelerine göz yaşlarıyla isyan eder:

"Ne korkunç! Aşağıda ölü bir kadın yatıyor, bizim yüzümüzden ölen bir insan... Bunların aldırdıkları bile yok, sorumluluğu kimse üzerine almak istemiyor. Diz çöküp pişmanlıklarını söyleyecek, af dileyecek yüreklilikleri olsa bari! Orada bir kadın ölmüş yatıyor; bunlar batan bir gemiden kaçışan sıçanlar gibi, her biri sıvışacak delik arıyorlar. Aman tanrım, ne insanlarmış! Ne küçük, değersiz, korkak yaratıklarmış bunlar!" (s. 177)

Oyundaki karakterleri iyiler ve kötüler olmak üzere ikiye ayıracak olursak, Gülcan, Mehmet ile Almagül'le birlikte "iyiler" grubundadır.

AYŞE-APAY: Fuji-Yama'da piknik yapanların en yaşlısı, saçları iyice ağarmış Ayşe-Apay öğretmendir. Tarih öğretmeni eşi Erdey Hasanoviç'i Stalingrad çarpışmalarında kaybetmiştir. Kocasından kalan tek hatıra, şu an Karaganda'da yaşayan oğlu ve iki torunudur. Gelini iyi ve akıllı bir kadındır.

Ayşe-Apay, devrimle çocuk yaşta tanışmış, bu yüzden onun sadık bir bekçisi olmuştur. Eski bir komünist olarak katıldığı parti toplantılarında konuşmalar yapmaktadır.

Ayşe-Apay, öğrencilerin sevdiği, saygı duyduğu bir öğretmen tipini temsil eder.

SABUR: Fuji-Yama"ya piknik yapmak için gelen grubun tartışma ve sohbet konusunu, o an aralarında bulunmayan Sabur teşkil eder.

Sabur, babasını, toprak ağalarının çıkardığı bir yangında kaybetmiştir. Arkadaşları arasında en olgun olanı Sabur'dur. Sahip olduğu sanatçı hassasiyeti, insanları kırmasına, üzmesine engel olur.

İyi bir şairdir. Şiirleri okul yıllarında iken yayımlanmaya başlamıştır. Kötü kaderini savaş yılları sırasında yazdığı savaşı sorgulayan bir şiiri tayin etmiştir. Aslında hiç bir zaman ülkesi için savaşmaktan kaçınmamıştır. "Eline silah almazsa, vermem öz kardeşime elini..." (s. 146) diyecek kadar kendini ülke savunmasına adamıştır.

"Savaş aleyhtarı" poemi yüzünden suçlandığı günlerde bile meydanlardan kaçmamış, elinden silahı bırakmamış, askerlik görevini aksatmamıştır. Onun bütün suçu, şiirleriyle duymak ve düşünmektir.

Sabur, Abutalip gibi Stalin dönemi kurbanlarından birisidir. Suçsuz, masum bir insandır. Daha sonradan hakları iade edildiğinde o, çoktan kendini içkiye vermiş, karısını ve çocuklarını daha hayattayken kaybetmiş bir adamdır.

Eserde Ayşe-Apay'ı ve kadınları getiren **sürücü**, ihtiyar Ertay'ın karısının öldüğü haberini vermek için bölge polisinin gönderdiği **orman işçisi**, dekoratif unsur durumundaki kahramanlardandır.

4. ZAMAN

"Fuji-Yama"da vak'alar, "cıvıl cıvıl bir yaz mevsiminde, bir cumartesi gününde başlar, ertesi gün öğleye doğru sona erer. Ancak bu dar zamana, piknik yapan şahısların bütün mazileri sığdırılmıştır. Bu yüzden zaman plânında sık sık geriye dönüşlere şahit olunur:

Ayşe-Apay:... Savaş sırasında okulun yönetimini bana verdiler. Az mı acı çektim onların yüzünden! 1942'de en zor zamanlarımızdaydık. Baktım, bunların beşi birden dikildiler karşıma, "Cepheye gitmek istiyoruz!" demezler mi? Saçlarımı yolacağım. "Size ne oluyor? Daha on yedi yaşındasınız. Okulunuzu bitirin bakalım" diye çıkıştım. Söz dinlerler mi? Kafalarına koymuşlar bir kere. Bana gelmeden önce askerlik şubesine bile uğramışlar..." (s. 141)

1942 yılında on yedi yaşlarında olan gençler şimdi ellilerine merdiven dayamışlardır. O günden bu güne çok şey değişmiştir. O zamanlarda suçlu görülenler bugün aklanarak, tekrar eski itibarlarına kavuşturulmuştur. Çünkü 1953 yılında Stalin'in ölümü, ardından Kruşçev'in iktidara geçişi her şeyi değiştirmiştir.

Stalin döneminde ata-baba mirası, geleneksel mekânlar olan obalar bile "derebeylik konutları" olmakla suçlanmışlardır. Şu an içinde bulunulan "bilimsel devrim çağı"(s. 133)nda bunların hepsi aşılmıştır ama bir başka tehlikenin çanları çalmaya başlamıştır: Toplumun standartlaşması, kişiliğin kaybolması...

Uzakları yakın eden, güçlükleri kolaylığa dönüştüren yirminci yüzyıl, "İnsan nasıl insan olmalıdır?" problemini bir türlü çözememiştir.

5. MEKÂN

"Fuji-Yama", Japonya'da kutsal kabul edilen bir dağın ismidir. Her budist, ömründe en azından bir kez Fuji-Yama'ya çıkmak, orada Tanrı'ya hesap vermek zorundadır. Bu kutsal dağ, şiirlere bile ilham kaynağı olmuştur:

"Fuji-Yama başını göklere kaldırmış,
Gökyüzünün yüce katlarına çıkıyor.
Rahipler bu karlı doruklardan
Bize, yeryüzüne bakıyor." (s. 122)

Coğrafya öğretmeni Almagül, çevrelerinde bulunan her dağa bir isim bulmuştur. Uzaktaki karlı tepelerden daha yakında bulunan yeşil bir dağa da Fuji-Yama adını vermiştir. Kayalık bir vadinin dibinden dere akmaktadır. Dağa, vadiden tırmanan bir yolla ulaşılır. Dağ, kimi yerde dik; kimi yerde çalılarla, eğri çamlarla örtülüdür.

Eserde kapalı mekân olarak Dosbergen'in evinden ve obadan bahsedilir. Dosbergen'in evi gelen konuklarını ağırlayabilecek şekilde mobilya ve halılarla döşelidir.

"Ata-baba mirası oba" kendi devrinden olan her şey gibi tarihe karışmıştır. Bir zamanlar İsabek, obaları anlatan bir şiiri, çevresindeki herkesi korkutan sözlerle yerden yere çalmıştır. Oysa şimdi yağmurlu günlerde obalarda uyumanın zevkinden bahsetmekte, Mehmet'in okuduğu şiiri dinlerken hayıflanmaktadır:

"Güpegündüz bir yağmur boşanır,
Obamızı kırbaçlar durmadan,
Ortalığı ıslak yün kokusu kaplar,
Ocakta kuru otlar çıtırdar.
Bir zamanlar obada dizinin dibinde
Ne huzurlu günler geçirmişim!
Anneciğim, baba ocağına, yanına
Bir daha dönebilecek miyim?
Yağmur yağarken, gök gürlerken
Masallarını dinleyebilecek miyim?
İSABEK:... Artık obalar kalmadı.
Sen de göçtün bu dünyadan
Yağmur gene eskisi gibi
Gürleyip duruyor dağlarda." (s. 118 - 119)

"Fuji-Yama", iyiliğin, dürüstlüğün, hilekârlığın, gösterişin, çalışkanlığın, iki yüzlülüğün, sözün kısası, iyi ve kötü yönleriyle "insan"ın sorgulandığı, evrensel mesajlar taşıyan bir tiyatro eseridir.

II. BÖLÜM
MUHTEVA İNCELEMESİ

A. EFSANELER, HALK HİKÂYELERİ ve TÜRKÜLER, MASAL

Aytmatov'un sanatının en karakteristik yönlerinden biri eserlerinde, efsane, masal, halk hikâyeleri ve türkülerine yer vermesidir. Yazar, bu folklorik unsurların önemini, şöyle açıklar:

"Günümüzde insanlar yeni bir teknolojik gelişme göstermişlerdir. Artık uzaya çıkıyoruz, aya çıkıyoruz, televizyonu, bilgisayarı kullanıyoruz. Bunlar teknolojinin bize verdiği nimetler, kolaylıklardır. Bugün doğan çocuklar bilgisayarlar kullanıyorlar, onlarla büyüyorlar, teknolojik yeniliklere kendilerini veriyorlar. Böylelikle insanlar, atalarımızın eski zamanlarda yaşadıkları olaylardan haberleri olmuyor. Onun için biz sadece kendimizi bugünkü teknolojiye veremeyiz. O teknolojik dünya içinde sınırlı kalamayız. Mitoloji, masallar, efsaneler eski insanların yaşadığı hadiselerdir. Kulaktan kulağa gelen tarihi zenginliğimizdir. Eskiden bize kalan kültürel zenginliklerdir. Bunlarla bugünkü teknoloji arasında bir bağlantı kurmakta yarar görmüyorum. Onun için ben ve benim gibi yazarlar da eskiden başımızdan geçmiş, halkın tecrübelerini anlatan, halkın tarihini anlatan, ışık tutan bu tür zenginlikleri kitaplarımızda kullanıyoruz. O da anlatıma ayrı bir özellik, ayrı bir zenginlik katıyor"(1)

Aytmatov, folklor kültürünün zenginliğini, çocukluğunu yanlarında geçirdiği büyük annesine ve halasına borçludur:

"Büyük annem, benim hayatımı, halk hikâyeleri, şarkılar ve hikâye anlatıcıları ve âşıklarla buluşmalarla süsledi, bezedi. Kendisi nereye giderse gitsin, ziyaret, düğün veya cenaze, beni daima yanına aldı. Sık sık rüyalarını anlatırdı. Bunlar o kadar ilginçti ki ne zaman uykuya dalsa onu uyandırır, rüyasında ne gördüyse bana anlatmasını isterdim. Küçük, kısa hikâyelerle tatmin olmazdım, onun için kadın rüya ödünç almak için komşulara giderdi. Sonra anladım ki benim için basitçe rüyalar düşünürmüş....."(2)

Aytmatov'lar, babasının 1937'de tasfiye edilmesinden sonra köye taşınırlar:

"Babamın kız kardeşi Karagız-apa'nın yanında sığınacak yer bulduk. Birlikte olmaktan çok mutluyduk. Benim hayatında büyük annemin yerini aldı. Annesi gibi elindeki iğne ile maharetli idi. Pek çok halk hikâyesi ile eski şarkıları biliyordu. Köyde saygı değer birisiydi."(3)

---

(1) Sabiha ÖZEN, "Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar, Cengiz Aytmatov ile Sohbet", Dergâh, S. 24, Şubat 1992, s. 13.

(2) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımda Notlar (Otobiyografi)", Çev.: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 47.

(3) _____, s. 48.

Aytmatov, Kırgız edebiyatının şifahî mahsüllerine olan hayranlığını kendisi de ifade eder:

"Kırgız dilini ve destanını inceleyen Alman filoloğu Yakop Grimm'in "Dilimiz ayni zamanda tarihimizdir" dediği gibi, bizim dilimiz ve destanlarımız gerçekten tarihimizdir, dersek yerinde olur. İşte bu durum ve şartlar destanın büyüyüp gelişmesine yol açmıştır. Meselâ son destan diye anılan poemlere bir göz atalım: İnsan ve tabiatın sihirli güçleri hakkındaki "Töştük", insan ve yaratılışı hakkındaki "Koca Caş", sosyal hayat hakkındaki "Kedeykan", sevgi hakkındaki romantik "Olca Bey Menen Kişimcan" destanları, büyük Manas destanına göre şartlı olmak kaydıyle, son destan sayılabilirler. Öyleyken bunların her biri kendi başına büyük bir dünya ve bitmez birer zenginliktir."(4)

Diğer taraftan Kırgız insanının tarihi, gelenekleri, görenekleri, değer yargıları, Manas Destanı'nda toplanmıştır. Bir nev'i Kırgız "ansiklopedisi" olan Manas'ın aynı malzemeyi işleyen Aytmatov için vazgeçilmez bir ilham kaynağı olacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

Destanın kahramanlarından Cakıp Han'ın en büyük derdi, bir çocuğunun olmayışıdır. O, bu derdini anlatırken göz yaşlarını tutamaz:

"Her cinsten hayvan sahibi oldum. Bu mal mülkümde beş paralık haram yok. Fakat elimden tutacak, ölümümden sonra "Vay babacığım!" diye ağlayacak, yüzünü parçalayacak bir evlâdım yok. Ne talihsiz, bahtı kötü adam imişim!"(5)

Ayyaş Orozkul, malına mülküne beş paralık haram sokmayan Cakıp Han kadar namuslu değildir ama o da aynı dertten muzdariptir. Talih, kendisinden baba diyecek bir çocuğu esirgemiştir.

Bir akşam üzeri ormandan dönerken, yolunu kesen ve kendisine Momun Dedesi'nin aldığı çantayı gösteren çocuk, onun için sadece bir yabancıdır. Onu gördükçe, çocuksuzluğu daha çok aklına gelir:

"Orozkul'un, bu annesinin babasının bile bıraktığı oğlanla ne işi olabilirdi? Ama karısının yeğeniymiş, vız gelirdi ona. Başkalarına istemedikleri kadar çok çocuk verirken ona kendi kanından gelme bir çocuk vermeyen kör talih onu kendi yazgısına küstürdükten sonra...

.....

(4) _____, "Kadim Kırgız Rûhunun Zirvesi", Aktaranlar: İkiil Kurban, Ali Akbaş, Kardaş Edebiyatlar, S:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1982, s. 4.

(5) Manas Destanı, "Manas'ın dünyaya gelişi", Çev.: Abdülkadir İnan, İst., 1982, s. 6.

Evet ağlıyordu koskoca adam. Ona doğru koşarak gelen çocuk, kendi oğlu olmadığı için, çantasından dolayı iki çift tatlı söz bulup söyleyemediği için ağlıyordu" (Beyaz Gemi, s. 26)

Kanıkey, kocası Manas'ın ölümünden sonra, oğlu Semetey'le, babası Buhara hanı Temir'in yanına sığınır. Yanlarında, Isık-Göl'ü, Talas'ı iki gözü iki çeşme terkeden kaynanası Cıyırdı Hatun da vardır. Kanıkey, Semetey'e Talas'tan geldiklerini, babasının adının Manas olduğunu söylemez. Ancak bir süre sonra gerçeği öğrenen Semetey için, ata-baba yurduna dönmek, vazgeçilmez bir arzu olur:

"...Ben yad ilde, yad halk içinde büyümüşüm. Atalarımız demişler ki yad ilde sultan olmaktansa, öz ilinde ultan olmak hayırlıdır...

Ben de kendi ilimi, öz yurdumu bulacağım." diye düşünüp atına binip saraydan çıktı."(6)

Gürül gürül akan nehri, verimli toprağı ile ün salmış Talas vadisi, hem Semetey'in hem de Danyar'ın çok sevgili öz yurtlarıdır. Ayağı sakatlanınca cepheden ayrılmak zorunda kalan Danyar'ın kendi köyüne dönüşü, Kurkurevlularca takdirle karşılanır.

Bir süre alplerle savaşıp bir çok insan öldürdükten sonra Er Gökçe'ye sığınan Almambet, Kıpçaklar tarafından kahraman prens ilân edilir. Er Gökçe'nin babası Aydar Han onu himayesine alır. Almambet şerefine altı ay boyunca her gün ziyafet verilir. Müslüman olması törenle kutlanır.(7)

Kazangap, Kumbel istasyonunda rastladığı Yedigey ile Ukubala'yı Boranlı'ya getirir. Onlara Karanar'ı verir. Bir süre sonra aynı durağa gelen Kuttubayev ailesi, Boranlılardan çok ilgi görürler. Onların arada uzun süre kalmalarında bu ilginin rolü büyük olur. Karanar'ı almak için Ak Moynak'a giden Yedigey, kospan ve Erlepes'e misafir olur. İki adam, onu rahat ettirmek için ellerinden geleni yaparlar.

Yiğit Baydalı'sını Stalingrad'da kaybeden Totoy, henüz otuz iki yaşında iken dul kalan, hayatının en güzel yıllarını yaşayacağı umudu içinde iken Manas'ın eceli ile karşılaşan, "Ey ulusum, yıldızının parlaklığı söndü, kayboldu. Kırgız ulusunun atmacası uçtu. Ey asîl kahramanım, canımı azap içinde atma, bozkurdum, aslanım beni de yanına al! Senin ruhun yıldızlara ulaştı, Akkalpaklı

---

(6) _____"Semetey'in Sarı Taz ile Karşılaşması", s. 139.

(7) _____...."Almambet'in Kıpçak beyi Er Gökçe'ye gelişi", s. 29-32.

Kırgız ulusuna baba olmuş, ey kahraman Manas'ım beni de koynuna çeksene... Aslanım, uzak sefere gidip beni murada bıraktın, aklımı, zihnimi beraber götürdün... Ardında kalan altı aylık oğlunu kime bıraktın?

Ayım battı karanlık oldu, senin nurun bu ulusunu aydınlatmıştı, sen göklerin yıldızı oldun, bu ulusun seni daima arayacak, unutmayacaktır."(8) diyerek ağıt yakan Kanıkey'le aynı kaderin kurbanıdırlar.

Millî birlik ve beraberliğin temininde manasçıların oynadığı rol, "Yıldırım Sesli Manasçı"nın kahramanı Eleman'la sembolleşir. Zalim Cengiz Han'ı, cezalandıran zihniyetin teşekkülünde, Manas Destanı'nın milli ve hümanist özü etkili olmuştur.

Okullarını yarıda bırakarak tavlada at yetiştiren, Aksay ovasını ekime hazırlayan Sultanmurat, Erkinbek, Anatay, Ergeş ve Kubatkul, ataları Manas'ın görenlere parmak ısırtacak kırk yiğidinden farksızdır.

Manas Destanı'nın Aytmatov'un eserlerindeki tesirini, yukarıda yaptığımız bir kaç tespitle sınırlandırmak elbette doğru değildir. Tesir meselesi, ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınabilir. Bizim gayemiz, eserlerinde efsane, masal, halk hikayesi gibi folklorik unsurlardan faydalanan Aytmatov'a, en büyük ilham kaynağının Manas Destanı olduğunu göstermeye çalışmaktır. Diğer taraftan, şifâhi Kırgız edebiyatının şaheseri olan destanın, Aytmatov'un eserlerini üslûp bakımından da etkilemiş olduğu, şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak tercüme ve aktarma eserler üzerinde çalışmamız, destanın üslûp yönünde ne şekilde tesirli olduğunu, bütünüyle tespit etmemizi imkânsızlaştırmıştır.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde yer alan halk edebiyatı nev'ilerini şu başlıklar altında tespit ettik:

1. Efsaneler

2. Halk Hikâyeleri ve Türküler

3. Masallar

1. EFSANELER:

"Efsaneler, tarihi devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay veya dini bir şahsiyet yahut belli bir yer olabilir. Tarihî devirler içinde teşekkül ettikleri için efsaneler, mitlerden bu konuda ayrılırlar."(9)

---

(8) _____, "Manas Alp'in ölümü", s. 130.

(9) Bilge SEYİDOĞLU, "Efsane, Nesir, Anonim Eserler, Türkiye'de Halk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, s. 315.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Aytmatov'un, eserlerinde yer verdiği efsaneler:

a. Boynuzlu Geyik Ana Efsanesi:

"Beyaz Gemi" de Momun Dede'nin torununa anlattığı "Boynuzlu Geyik Ana" efsanesi, Kırgızların Enesay civarından gelerek Isık-Göl'e yerleşmeleri konusunu işler. Tanrı Dağları (Yenisey) Kırgızlarının "ne zaman ve nasıl yerlerinden ayrılıp yeni yerlere göç ettikleri, hâlen ilim adamları arasında tartışma konusudur. Buna rağmen Aytmatov, sanatkârlığını kullanarak; Kırgız kabilelerinden birine, yani totem hayvanı olarak buğuya (geyik) sahip olan Buğu kabilesine ait gelenekleri yeniden tanzim etti. Bu masalları, onların yeni vatanlarında Boynuzlu Ana Geyik hîkayesinin temeli ve Kırgızların doğuş destanları oldular."(10)

Yeryüzünde ormanların otlardan, göllerin karalardan daha fazla olduğu çok eski çağlarda, Sibirya'da akıp giden Enesay (Yenisey) ırmağının kenarında Kırgız oymağı yaşar. Nehrin kıyısındaki Kırgızlar ve diğer bütün kavimler, kendi aralarında sürekli savaş halindedirler, O günlerde ormanda türeyen bir kuş, büyük bir belânın yaşanacağı haberini verir.

Kırgızlar, kaybettikleri yaşlı başbuğlarını gömme hazırlığı içersindedirler. Borazanlar, davullar, ölen Bahadır Külçe'nin zırhı, kalkanı, at kuyruğu bağlanmış tuğlardan kurbanlık dokuz kısrak, dokuz tosun, dokuz koyuna varıncaya değin her şey hazırdır.

Birbirleriyle sürekli savaşan Enesay halkı, yalnız cenaze merasimlerinde komşularına baskın yapmazlar. Ancak bu sefer, Kırgızların ordugâhını daha şafak dökmeden kuşatırlar. Öç alacak kimse kalmasın, geçmişin izleri silinsin diye, herkesi kılıçtan geçirirler. Yalnız o sırada büyüklerinin sözünü dinlemeyip ormana odun kabuğu toplamaya giden bir kız çocuğu ile bir erkek çocuğu, çadırlarının yanına geldiklerinde şaşkına dönerler. Korkuyla yılkılarını, sürülerini götüren düşmanların arkasından koşarlar. Yetişemeyince oldukları yerde uyur kalırlar. Üç gün üç gece ormanlarda dolaşırlar. Bir dağın tepesine vardıklarında, aşağıda büyük bir şölen verildiğini görürler. Zaferi kutlayanların düşmanları olduklarını bilmeden yanlarına giderler. Kalabalık içinde kim oldukları, hemen anlaşılır. Haber, hâna kadar ulaşır. Hân hiddetlenir, Topal Çopur Nine'den çocukları ormana götürmesini, onları cezalandırmasını ister.

Çopur Nine, çocukları, ırmağın azgın köpüklerinin içine atmak üzere, Enesay'ın kenarındaki uçurumlardan birine götürür. Çocukları tam iteceği sırada

---

(10) Svat SOUCEK, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Milli Renk ve İki Dillilik", Çev: Orhan Söylemez, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, S. 10, Aralık 1996, s. 31.

arkadan bir ses duyar. Bu ses, rengi anız gibi beyaz, karnının altı boz tüylü, güzel boynuzları güz ağaçları benzeri çatal çatal olan bir dişi geyiğe aittir.

Geyik, bir çift yavrusunun insanlar tarafından öldürüldüğünü, bu yüzden çocukları sütüyle besleyebileceğini söyler. Çopur Nine, insanoğlunun nankör olduğunu, bu yüzden ileride başına bir belâ gelirse, kendisine kızmamasını söyleyerek, çocukları Geyik Ana'ya teslim eder.

Geyik Ana, çocukları yanına alarak, ulu ağaçlı ormanlardan.....azgın ırmaklardan geçirerek, tepeleri karla, etekleri ormanlarla kaplı dağların ortasında, sıcak bir denizin, Isık-Göl'ün bulunduğu ülkeye getirir.

Zamanla oğlanla kız gelişir, serpilerler, oğlan güçlü kuvvetli bir babayiğit, kız da ergin bir kadın olur. Birbirleriyle evlenirler. Kadın, ilk çocukları Buğubay'ı doğurur. Boynuzlu Geyik Ana, onlara kemerinde gümüş bir çıngırdak sıngırdayan, ak kayından yapılmış bir beşik getirir.

Buğubay, büyüyünce Kıpçak oymağından güzel bir kızla evlenir. Boynuzlu Geyik Ana soyundan Buğu nesli çoğalmaya başlar. Buğular güçlenerek Isık-Göl'e hâkim olurlar, Yıllarca geyik ana kutsal bilinir. Çadırların girişine geyik boynuzundan işaretler asılır, savaşlarda "Buğu" diye nârâ atarlar. Artık Isık-Göl ormanlarında Boynuzlu Geyik Ana'nın ak maralları dolaşmaktadır. Kimse onlara dokunmaz, at üstündeki Buğululer onlara yol verirler.

Marallara gösterilen bu saygı, çok zengin hatırı sayılır bir Buğulu ölene kadar devam eder. Zengin adamın oğulları, babalarının şanının, şöhretini, zenginliğini dünyanın dört bir tarafına duyurmak için ihtişamlı bir tören hazırlarlar İşi iyice çığırından çıkararak, babalarının mezarının başına, maral boynuzu dikmeye karar verirler. Maral öldürmenin, Geyik Ana'ya ihanet olacağını söyleyen yaşlıları cezalandırırlar.

O günden sonra, atalarının mezarlarına geyik boynuzu dikmek, gelenekselleşir. Sonunda geyiklerin sayısı azalır, ömründe maral görmeden ölen insanlar bile vardır. Boynuzlu Geyik Ana, hayatta kalan yavrularını toplayarak, bir daha bu yerlere dönmeyeceğini söyledikten ve Isık-Göl'le vedalaştıktan sonra uzaklardaki bir ülkenin dağlarına sığınır.

Momun Dede'nin torununa anlattığı efsanede, eski Türk destanlarındaki "kurd"un yerini "geyik" almıştır. Düşmanlar tarafından yok edilen bir kavmin geride kalan çocuklarının veya çocuğun bir kurt tarafından beslenmesi ve kurdun yol göstericiliği, Türk destanların ortak motiflerinden biridir. Yazar, bu ortak motiflerden yararlanarak, ona yeni bir şekil vermiş, onlara kendi misyonunu

(çevrenin korunması) yüklemiştir.

"Geyik, Türklerce kutsal bilinen bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masallarında yeri çok büyüktür. Bununla beraber Türklere ait eski ve orijinal bir efsanede Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlamıyoruz. Geyikle ilgili anlatılanlar, Çin kaynaklarında yer alan rivayetlere dayanır... Çingiz Han'ın ilk ataları Gök Kurt ile kızıl ve kızılımsı geyiktir."(11)

Geyikle ilgili efsaneler, Türklerin İslâmiyeti kabülünden sonra da mevcudiyetini devam ettirmişlerdir:

"Anadolu'da bilhassa Ramazan geceleri okunan Muhammediye v.s. gibi kitaplarda Hz. Muhammed'in torunu, Muhammed Hanefi avlanırken bir geyik görür ve onun peşine düşer. Gide gide bir mağaraya gelir. Geyik, mağaradan içeri girer, o da geyiği takip eder. Nihayet yer altına doğru epey yol aldıktan sonra, bağlık, bahçelik bir yere gelirler ve orada eşi Mine Hatun'u bulur. İşte bu hikâye, İslamiyetle uydurulmuş bir nevi Ergenekon destanıdır."(12)

Geyiğin bozkurdun yerine geçerek, kurtarıcı veya yol gösterici olması, Anadolu masallarında ve efsanelerinde de tekrarlanır.

Yrd. Doç. Dr. Esma ŞİMŞEK, "Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan "Ana Geyik" Efsanesinde Mitolojik Unsurlar"(13) başlığı altındaki yazısında Anadolu masallarında ve efsanelerinde yer alan "geyik" motifini değerlendirmiştir. Çalışması esnasında kullandığı efsanelerden birinde, bir ağaç kovuğuna terkedilen hastalıklı bir çocuğun bir geyik tarafından beslenmesi anlatılır. Çukurova bölgesinden derlenen masallarda geyik veya keçi tarafından beslenen kız kahramanlar vardır. Bursa'nın fethine geyik sırtında süvari olarak katıldığı için Geyikli Baba adını alan evliya, ömrünün sonuna kadar, Keşiş dağları ormanlarında, geyiklerle birlikte yaşamıştır.

Yrd. Doç. Dr. Esma ŞİMŞEK, bunlara benzer bir çok malzemeyi tespit ettikten sona, "geyik"le ilgili şu neticelere varmıştır.

"a. Bazen tarlalarda işlerini yaparak, bazen sırtlarında taşıyarak, bazen de terkedilen çocukları koruyup besleyerek insanlara yardım ederler.

b. Özellikle velî tipindeki insanlar, istedikleri zaman geyik şekline girebilirler.

---

(11) Bahaeddin ÖGEL, "Türk Mitolojisinde Geyik", Türk Mitolojisi, Ank., 1993, s. 569-570.

(12) _____, "Avrupa Hunlarının Geyikli Efsaneleri", a.g.e., s. 578.

(13) Yrd. Doç. Dr. Esma ŞİMŞEK, "Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan Ana Geyik Efsanesinde Mitolojik Unsarlar", Millî Folklor, S. 26, Yaz 1995, s. 17-22.

c. İlahi tarafları olan geyikler, islâm dinine saldıran karşı güçlerle mücadele ederler.

d. Kendilerine zarar verildiğinde, acımasız bir şekilde insanlardan intikam alırlar."(14)

"Beyaz Gemi"de de çocuğu Isık-Göl'ün sularına sürükleyen, kutsal sayılan geyiğin acımasızca öldürülmesi olmuştur. Momun Dede, çocuğa, soylarının geyikten geldiğini öğretmiştir. Yazar, efsane ile bir taraftan bir çocuğun temiz ve masum dünyasının kapılarını açarken, diğer taraftan da bizi Kırgızların mazilerine doğru götürür.

b. San -Taş Rüzgârının Efsanesi:

Momun Dede, torununa Isık Göl'deki gemileri bir o yana bir bu yana sallayan ve gölü dalgalandıran San-Taş rüzgârı üzerine de bir efsane anlatır.

Efsaneye göre, bir zamanlar Isık-Göl kıyılarındaki topraklar, düşman kavimlerin saldırısına uğramıştır. Ancak, San-Taş dağlarından kopan bir fırtına, insanlara atlarının üzerinde yol alma imkânı vermez. Düşmanlar yürümek ve sırtlarını rüzgâra döndürmek zorunda kalırlar. Bu sefer de fırtına onları arkalarından iterek Isık-Göl'ün sularına doğru sürükler.

Vatanı ve milleti koruma şuuru, yörenin tabiî güçlerine bile kendini kabul ettirmiştir.

c. Nayman Ana Efsanesi:

Bir insanın geçmişini unutmasının nelere mâl olacağı ve bu unuttırma işleminin nasıl gerçekleştirildiği, "Gün Uzar Yüzyıl olur" daki Nayman Ana Efsanesi'nde trajik bir şekilde dile getirilir. Efsanedeki hadiselerin üzerinden yıllar geçmiştir ama Sarı Özek bozkırları, aynı mahiyetteki olaylara sahne olmaya devam etmektedir. Sabitcan, mankurt Jolaman'ın yirminci yüzyıldaki temsilcisidir. Juan-Juanlarının yerini de, kendi menfaatleri uğruna, insanoğlunun daha mutlu ve daha iyi yaşamasını engelleyen, bunun için her yola başvuran iki süper güç almıştır.

d. Sarı - Özek Kurbanları Efsanesi:

Abutalip'in, daha sonradan tutuklanmasına sebep olacak, efsaneler arasında "Sarı-Özek Kurbanları" da vardır ki, bunda bir ana-babanın, Erdene ile Togulan'ın Cengiz Hân tarafından cezalandırılmaları, biricik yavruları için çektik-

(14) _____, a.g.y., s. 20.

leri sıkıntıları ve ona vedâ edişleri anlatılır.

Efsanenin kahramanlarından Cengiz Hân'ın şahsında gelmiş geçmiş ve halihazırdaki tüm zorba liderler eleştirilir. Cengiz Aytmatov'un başarısı da buradadır. Onun eserlerinde, "geçmiş", tarihin tozlu sayfalarından çıkarak bize yol gösteren bir meş'ale olur.

e. Deniz Kızı Efsanesi

Isık-Göl Kırgızları, "geyik"i soylarının atası olarak kabul ederken Ohotsk denizi sahilindeki Nivih oymağı da "deniz kızı"ndan, türediklerine inanırlar.

Çok eski zamanlarda, Ala Köpek dağı yakınlarındaki bir sahilde üç erkek kardeş yaşar. Kardeşlerden en büyüğü, ayağına çabuk, her işe koşan, her yere yetişen bir delikanlıdır. Bu hamaratlığı sonucu bir geyik sürüsü sahibinin kızıyla evlenir, kayınbabasından kendisine kalan geyik sürülerini alarak tundralar bölgesine yerleşir. Küçük kardeş iyi bir iz sürücü, keskin bir nişancıdır. O da bir avcının kızıyla evlenerek ormanlık bir bölgeye yerleşir.

Topal olan ortanca oğlan ise, ağabeyi gibi geyik güdemediği, küçük kardeşi gibi av süremediği için, gecesini gündüzünü deniz kenarında balık avlayarak geçirir. Yörede hiç kimse, ona kızını vermek istemez. Kardeşleri, zavallıyı deniz kenarında yapayalnız bırakırlar.

Bir gün yine her zamanki gibi sandalıyla ava çıkar, oltasını atar, avını beklemeye başlar. Bir süre sonra oltasının ipinin gerildiğini farkeder. Büyük bir balık yakalamış olabileceğini düşünerek sevinir. Oltayı çekince, teni gece ay ışığında parlayan çakıllar gibi gümüş ışıltılarla kaplı, gözlerinden yeşil ışıklar saçan kadın biçiminde bir balıkla karşılaşır. Deniz Kızı'nı sandalına alır. Özlemle, sevgiyle birbirlerine sarılırlar. Bir süre sonra Deniz Kızı, kayıktan atlar, denizin derinliklerinde kaybolup gider.

Topal balıkçı, o günden sonra her gün deniz kenarına gider, gece gündüz, Deniz Kızı'nın gelmesi için dua eder. Böyle göz yaşları içinde dua ede ede, kışı ve baharı geçirir. Bir yaz günü sahilde dolaşır, sevgilisini çağırırken, bir çocuğun ağlama sesiyle irkilir. Çıplak çocuk, "Kim benim babam? Nerde benim babam?" diye bağırmaktadır. Topal balıkçıyı görünce de "Sensin benim babam! Beni al yanına, senin oğlunum ben" der.

Adam onu alır, evine getirir. Çocuk, kısa sürede büyür, denizlerin yiğit avcısı olur. Ünü, dağları, ormanları aşar. Ormanın içinde yaşayan oymaklardan birinden bir kızla evlenir. Nivih soyu da varlığını bu evliliğe borçludur.

f. Denizlerden Karaların Yaratılmasına Dair Efsane:

"Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"in bünyesinde yer alan bir diğer efsane de karaların yaratılışıyla ilgilidir. Var olduğu günden beri denizle amansız bir savaşa tutuşan karanın meydana gelmesi, dünyanın her yanının okyanuslarla kaplı olduğu dönemlerden birinde Lura isimli bir ördeğin, yumurtasını bırakabilecek bir yuva aramasına istinat ettirilir.

"Yaratılıştan önce her yerin suyla kaplı olduğuna inanma, Türk mitolojisine sonradan girmiştir."(15) Yakut-Türk yaratılış kozmogonisine göre, kimi efsanelerde, karanın oluşmasına, Tanrı'nın, denizin dibinden bir parça toprak alıp gelmeyi emrettiği şeytan vesile olur.(16) Altay-Türk kozmogonisinde ise "Şeytan'ın yerini, Tanrı Ülgen alır.(17)

Yakut-Türk yaratılış destanları arasında, balıkçı ve yaban ördeğinin temel kahramanlar olduğu, bir efsane de bulunmaktadır.

Artık bir dünya yaratmaya karar veren Ana yaratıcı, kırmızı boyunlu balıkçılla bir yaban ördeğini çağırır, onlara denizin dibinden toprak getirmelerini söyler. Bir süre sonra yaban ördeği, ağzında bir parça çamurla dönerken, ondan daha kuvvetli bir gagaya sahip balıkçıl, denizin dibinde hiç toprak bulamadığını iddia eder. Ana yaratıcı, onun hile yaptığını anlar, ona yeryüzüne gelmeme cezası verir. Yaban ördeğinin getirdiği çamurla da karaları yaratır. (18)

"Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" teki efsane ile eski Türk destanlarının motifleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

2. HALK HİKÂYELERİ VE TÜRKÜLER

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde, kimi türkülerin, dayandıkları halk hikâyeleri ile birlikte anılmasından dolayı, iki türü, ortak başlık altında vermeyi uygun gördük.

Öğretmenlik mesleği elinden alınan ve birçok yer dolaştıktan sonra ailesiyle Boranlı'ya sığınan Abutalip Kuttıbayev, boş zamanlarında, Sarı Özek efsaneleri, hikâyeleri ile birlikte türküleri de derler:

"....Eski türkülerimizi de kaydediyorum teker teker. Zamanla bunların hepsi yok olup gidecek. Bence türküler, eski çağlardan bizlere kalmış bildiridir" (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 160)

---

(15) Bahaeddin ÖGEL, "Yaratılış Destanları" a.g.e., s. 467.
(16) _____, "Yakut - Türk Yaratılış Destanı", s. 448.
(17) _____, "Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış destanı", s. 453.
(18) _____, "Yakut - Türk Yaratılış Destanı", s. 449.

Abutalip, türküleri kaydederken, Aral gölü kıyılarında doğmuş büyümüş Aral Kazaklarından Yedigey'in karısı Ukubala'dan faydalanır. Ukubala'nın türkülerini dinlerken karısı ile ikisi gözyaşlarını tutamazlar:

"....Geçenlerde yazdıklarımı, başta bir okuyayım, dedim. Ah, görsen, Zaripa ile ikimizin de gözlerinden yaşlar geldi. Eskiden ne güzel türküler yakarlarmış! Her türkü bir tarih sanki. İnsanlar capcanlı yaşıyorlar içinde. Onlarla yürek yüreğe olmak istiyorsunuz. Onlarla birlikte sevmek, birlikte acı çekmek geliyor içinizden. Eskilerin bize bıraktıkları canlı anılar hepsi de." (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 160)

San-Taş vadisindeki ormanlık alan, göçebelerin yaylaya çıktığı yaz mevsimlerinde, şenlik yerine döner. Sürülerin, yılkıların yaylaya çıkmadan önce geceledikleri büyük çayırlıkta ateşler yakılır, oyunlar oynanır. Momun Dede, torununu, çobanların yanına götürür. Çocuk, çobanların çocuklarıyla birlikte olmaktan çok hoşlanır. Gece yarısı, San-Taş ormanları, bir çobanın söylediği yanık bir türkünün ezgisiyle yankılanır. Dedesi, çocuğa,

"Bak, dinle! Böyle türküyü duyamazsın her zaman!" der. (Beyaz Gemi, s. 41)

Momun Dede'nin torununa anlattığı efsane ve masallar arasında, esir bir hanın türkü sevgisini dile getiren bir hikâye de vardır.

Bir zamanlar hânın biri, bir başka hâna esir düşer. Han, tutsağına, isterse köle olarak yaşayabileceğini, eğer bunu kabul etmezse, en büyük dileğini yerine getirdikten sonra öldüreceğini söyler. Hiç bir zaman köle olarak yaşayamayacağını ifade eden esir hân, memleketinden bir çobanın çağrılmasını ister. Çobanı ne yapacağını soran hâna,

"-Ne mi yapacağım? Ölmeden önce son bir kez daha memleketimin türküsünü dinleyeceğim."der. (Beyaz Gemi, s. 41)

Isık-Göl civarına gelmeden önceki günlerde, Enesay nehrinin kıyılarında yaşayan Kırgızlar ölen başbuğlarını, töreye uyarak Enesay'ın kıyısı boyunca yarlardan, uçurumlardan geçirerek, onun ruhunun nehirle vedalaşmasını sağlarlar. O sırada ölen kişinin ruhunun, Enesay'ın türküsünü son bir kez daha söylediğine inanırlar:

"Senden geniş nehir var mı, Enesay?
Senden yakın yurt var mı, Enesay?
Senden büyük dert var mı, Enesay?
Sendeki gibi özgürlük var mı, Enesay?

Senden geniş nehir yok, Enesay,
Senden yakın yurt yok, Enesay,
Senden büyük dert yok, Enesay,
Sendeki gibi özgürlük yok Enesay" (Beyaz Gemi, s. 51)

Eski coşkusu, eski güzelliği bugün de yaşatılmaya çalışılan gelenek ve göreneklerimizden birisi de, "askere uğurlama"dır. Askere gidecek gençler onuruna yemekler verilir, ziyafetler düzenlenir. Kutsal bir vazife uğruna yola çıkan erler, türkülerle, halaylarla uğurlanır.

Asker kaçağı İsmail'in mağarada yaşamaya başladığı günlerden birinde, aralarında, akrabalarından Cumabay'ın da bulunduğu bir grup genç, cepheye çağrılır. Asker adayları ve köylüler, köy meydanındaki boza evinde toplanırlar. Göçebe çadırlardan gelen delikanlılar, yavuklularıyla, taze gelinlerle son bir kez daha görüşürler.

Cumabay, şenliğe yengesi Seyde'yi de davet eder. Şölende türkü söyleme sırası ona gelmiştir. O, ağabeyi Âşık Mırzakul'un dilden dile dolaşan, dinleyenleri can evinden vuran türkülerinden birini söyler:

"Hey, he - e-e-y!
Koca tren uçar gider,
Arkasında elli vagon.
Ben yurdumdan gidiyorum.
Hoşca kalın, a dostlar...
Kara tren kanatlandı,
Arkasında altmış vagon.
Ben köyümden gidiyorum,
Hoşça kalın, yengeler..." (Yüz Yüze, s. 78)

Türk insanı, sadece hüznünü, ayrılık acısını değil, aşkını, özlemini, tabiat sevgisini de türkülerde dile getirmiştir.

Kurkurev'un büyüleyici ağustos gecelerinden birinde, Danyar'ın söylediği fakat çok utandığı için bitiremediği, kâh Kırgız dağları gibi yükselen, kâh Kazak ovaları gibi enginleşen bir dağ ve ova türküsü, çiçek bahçesi gibi yeşil Talas vadisinin yamaçlarında yankılanır. O güne kadar Danyar'ı bir yabaniden farksız gören Cemile, eski kahkahasını ve neş'esini yitirir. "**Sevdiğim uzak yolda**", "**İpek mendil salladım**" gibi bir çok halk türküsü bilen ve onları çok duygulu bir şekilde okuyan genç kadın, tutku dolu türküler söyleyen Danyar'a deli gibi âşıktır. Çocukluğundan beri resim yapmayı seven Seyit, Danyar'ın türkülerinden sonra fırçayı yeniden eline alırken çok heyecanlanır.

Sultanmurat, cepheye gönderilen matematik öğretmeninin arabayla köyden uzaklaşırken söylediği türkünün anlamını, Mirzagül'e âşık olduğunda anlar:

"Ben mavi gökte uçan boz bir güvercinim,
Sen de yanımda kanat çırpan eşim.
Sevdiğinle yan yana olmak
En büyük mutluluktur bence." (Erken Gelen Turnalar, s. 61)

Öğretmeninin, kendisini boz bir güvercine, sevgilisini de yanından hiç ayrılmayan eşine benzetmesi, o zamanlar pek tuhafına gitmiştir. Halbuki şimdi yüreği, Mirzagül'ün aşkıyla çarpmakta, gece gündüz onu düşünmektedir. Anatay'ın babasının cenaze merasimi sırasında, başı önüne eğik vaziyette sessiz sessiz ağlayan Mirzagül, Sultanmurat'ı büyüler. O an, onun yanına gitmek, kederini paylaşmak, onunla birlikte ağlamak ister:

".....Ah, Mirzagül kız, Mirzagül kız,
Ben mavi gökte uçan boz bir güvercinim.
Sen de yanımda kanat çırpan eşim..." (Erken Gelen Turnalar, s. 86)

Raymalı Ağa, uğruna ölümü göze alacağı sevgilisi Begimay'a, ömrünün son anlarında, davet edildiği bir düğünde rastlar. O, atı Sarala'nın sırtında elinde tambur, dilinde içli, yanık türküler, memleket memleket dolaşan ünlü Jirav, bir halk ozanıdır. Onun dillerden düşmeyen türkülerinden birisi şudur:

"Harın at, serin suyun tadını bilir, onu sever,
Dağlardan akan suyu içmek için koşar gelir,
Sen de benim güvercinimsin, sevgilimsin,
Atımın üzerinden eğilir, seni dudaklarından içerim."

Güzel, cicili bicili kıyafetlerle dolaşmaktan, mevsimine göre çeşit çeşit şapkalar giymekten büyük zevk alır. Onun bir diğer hususiyeti mal-mülk edinmeyi, hiç düşünmeyişidir. Türkü söylemeye başladığı anda dost düşman herkes onu zevkle dinler.

Bir süre sonra bıyıklarına düşen aklar, sakalında beliren kırlıklar, sülün gibi biçimli bedeni çöken Sarala, Raymalı Ağa'nın artık yaşlandığının habercisidirler. O günlerde kardeşi Abdilhan onu yanına alır. Bir gün şeref konuğu olarak bir düğüne çağrılır. Düğünde, ay gibi açık yüzlü, yay gibi gerilmiş kara kaşlı, kara gözlü, gururlu ve bakışlarıyla herkese meydan okuyan bir genç kız tamburuyla, Raymayı Ağa'ya sevgisini açıklar:

".....Ey ulu Jirav, eğer bu adımı erken attığımı sanıyorsan, öykümü iyi

dinle! Ey Tanrı vergisi ozan, seni ilk gençliğimden beri seviyorum! Ey Raymalı Ağa, seni her şarkı söylediğin, her gittiğin yerle izledim! Ne olur, kınama beni! Ey türkünün büyük ustası Raymalı Ağa, bütün emelim senin gibi bir akın olmaktı." (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 283)

Raymalı Ağa da o günden beri yeryüzünde söylenmekte olan ünlü **"Begimay"** türküsüyle genç kızın aşkına karşılık verir:

"Eğer sen pınar suyu içmek için uzaklardan koşup geldiysen, ben de rüzgâr kesilir, ayaklarına kapanırım, Begimay. Eğer felek bana bu günü son günüm olarak yazdıysa, ben de bugün ölmemek için direnirim, Begimay. Bugün değil, yarın değil, hiç bir zaman ölmem. yeniden dirilirim, Begimay. Sensiz kalmamak için yaşarım, Begimay. Sensiz kalmak, gözsüz kalmak gibidir, Begimay..." (s. 285)

Raymalı Ağa'nın söylediği "Begimay" türküsü böyle sürüp gider. Aynı düğünün konukları arasında, Raymalı Ağa'nın mensup olduğu Barakbay soyundan insanlar da vardır. Onlar Abdilhan'ın yanına gelerek, ağabeyinin ihtiyarladığına bakmadan bir genç kıza türküler söylediğini, bunun, yakında yapılacak bucak başkanı seçimleri için hiç de iyi bir netice vermeyeceğini söylerler. Diğer taraftan iki âşık Raymalı Ağa ile Begimay, iki hafta sonra yapılacak panayırda buluşmak üzere ayrılırlar.

Raymalı Ağa, dere kenarındaki köyüne vardığında, Barakbay soyunun ihtiyarları tarafından sorguya çekilir. Abdilhan, ilk önce yaşlı adamın elindeki tamburu alır, ayakları altında parçalar. Sarala'nın eyerini baltayla un ufak eder. Koşumu, üzengi kayışlarını dilim dilim keser. Öfkesinin önüne set çekemez. Sarala'yı da yere yatırarak bıçağını gırtlağına dayar.

En sonunda Raymalı Ağa da, elleri arkasına, gövdesi kayın ağacına bağlı bir vaziyette ayakta bekletilir. "Akıl hastası"nı iyileştirmek için önce şamanlar, ardından imamlar gelir.

Şafak kızıllığında, akın akın, insanlar, Raymalı Ağa'yı görmeye gelirler. Yırtık pırtık giysiler içindeki zavallı koca akın, meraklı insanlara, sonradan çok meşhur olacak şu türküyü söyler:

Kara dağlardan göç başladığı zaman,
Çöz ellerimi, kardeşim Abdilhan.
Mor dağlardan göç başladığı zaman,
Ver özgürlüğümü kardeşim Abdilhan.
Bilebilir, düşünebilir miydim

Bağlayacaksın ellerimi, ayaklarımı?
Kara dağlardan göç başladığı zaman,
Mor dağlardan göç başladığı zaman,
Çöz ellerimi, kardeşim Abdilhan,
Kendi isteğimle göklere çekileceğim...
Kara dağlardan göç başladığı zaman,
Panayırda olamayacağım Begimay.
Mor dağlardan göç başladığı zaman,
Beni panayırda bekleme, Begimay" (s. 294)
.....

Gülsarı'nın yeni çiftlik başkanı için yılkıdan götürülmesi, Tanabay için bir yıkım olur. Artık "Bübücan"lı güzel günlerin de çok gerilerde kaldığını o zaman anlar. Kopuz çalarken gönül verdiği Caydar'ından "**Ağlayan Deve**"yi çalmasını ister. "Ağlayan Deve", ak tüylü yavrusunu yitiren bir devenin türküsüdür:

"Nerdesin, kara gözlü yavrum, ses ver bana! Sütüm, memelerimden taşıyor, memelerim dolu, sütüm bacaklarıma akıyor. Neredesin, ses ver bana! Sütün taştı, dolgun memelerimden ak sütüm akıyor....." (Elveda Gülsarı, s. 342)

Tanabay'ın yüreğinde acısı dinmez derin yaralar açan bir diğer hazin hadise, biricik dostu Çoro'nun ölümü olur. Çoro'nun son anında yanında bulunamamak, onun gönlü alamamak, Tanabay'a ömür boyu vicdan azabı çektirir. Çoro'yu toprağa verdikleri günün akşamında, Caydar, kocasına, "**Yaşlı Avcı**" türküsünü çalar.

Çok eskiden yaşlı bir avcının gözünü budaktan sakınmayan, her attığını vuran avcı bir oğlu vardır, Genç avcı, yavru, anne demeden bütün hayvanları öldüre öldüre dağlarda avlanacak hayvan bırakmaz. Boz Keçi soyundan gelme bütün keçileri öldürür. Hayatta yalnız Boz Keçe ile yaşlı Boz Teke kalır. Boz Keçi, soyunu sürderecek Boz Teke'yi öldürmemesi için gözyaşı dökerek genç avcıya yalvarır. İçi vurma hırsıyla dolu avcı, onun yakarışlarını dikkate bile almaz. Boz Teke'yi oracıkta öldürüverir.

Boz Keçi, avcıya kendisine ateş etmesini, ancak hiç bir zaman hedef alamıyacağını söyler. Avcı "bunak" keçinin sözlerine inanmak istemez. Tüfeğini ona doğrultur, ancak keçi hâlâ ayaktadır. Ön bacağından vurulduğu için topallaya topallayla koşan Boz Keçi önde, genç avcı arkada, günlerce, gecelerce koşmaya başlarlar. Boz Keçi, avcıyı, hiç kimsenin erişemeyeceği bir yere getirir, ona lânet okuyarak, kayadan kayaya sıçrayarak gözden kaybolur.

Öte yandan yaşlı avcı da oğlunu aramaya çıkmıştır. Bir patikada oğlunun tüfeğini görünce, başına bir felâket geldiğini anlar. Oğlunu, yüksek, erişilmez bir kayanın en tepesinde, kuzgun gibi dönemiş bir vaziyette bulur. Onun oraya nasıl çıktığını bir türlü anlayamaz. Oğlu babasından kendisini öldürmesini ister.

Çaresiz yaşlı avcı, akşama kadar kıvranır, sonra nişan alarak canından çok sevdiği oğlunu öldürür, tüfeğini kayalarda parçalar. Ardından da şu ayrılık türküsünü yakar:

"Öldürdüm seni, oğlum Karağul.
Dünyada kimsesiz kaldım, oğlum Karağul,
Yazgın böyleymiş, oğlum Karağul
Çekiyon cezanı, oğlum Karağul.
Sana ne diye öğrettim, oğlum Karağul.
Avcılık sanatını, oğlum Karağul?
Kim dedi sana, oğlum Karağul?
Bütün hayvanları öldür diye, oğlum Karağul?
Üreyecek bir varlık bile, oğlum Karağul;
Bırakmaz mı hiç, oğlum Karağul?
Dünyada kimsesiz kaldım, oğlum Karağul,
Ağıdıma ağıtla, oğlum Karağul.
Cevap veren kalmadı, oğlum Karağul.
Öldürdüm seni, oğlum Karağul.
Kendi ellerimle öldürdüm, oğlum Karağul..." (Elveda Gülsarı, s. 452)

"Yaşlı Avcı" türküsü ve hikâyesi, çoğumuzun sözlerini ezbere bildiği "Alageyik türküsü"yle büyük benzerlikler taşımaktadır. Alageyik türküsü, "geyik avlamanın, özelikle geyik yavrusu avlamanın sonunun musibetle biteceğine dair Anadolu'daki yaygın inancı işleyen halk türküsüdür. Gâvur dağı civarında Kızılhaç köyünden bir delikanlının başından geçen olaylar, hikâye edilir. Geyik avına son derece düşkün delikanlı, annesinin sıkı tembihine rağmen, bir bahar günü dağlarda geyik izine düşer. Peşine düştüğü geyik, onu dibi bucağı görünmeyen bir uçuruma çeker. Urganla sarkarken düşen delikanlının bir ayağı kayaya takılı kalır. Kovaladığı geyiğin, daha önce vurduğu geyiğin anası olduğunu anlar. Annesinin sözleri hatırına gelir. Civardan geçen avcılar, kayalardan akseden bir geyik türküsü duyarlar:

"Ben de gittim bir geyiğin avına
Geyik çekti beni kendi dağına

Tövbeler tövbesi geyik avına
Siz gidin kardeşler kaldım kayada.

Ben giderken kayabaşı kar idi
Yel vurdu da ılkım ılkım eridi
Ak bilekler taş üstünde çürüdü
Siz gidin avcılar kaldım kayada.

Urganım kayada asılı kaldı
Esvabım sandıkta basılı kaldı
Sılada nişanlım küsülü kaldı
Siz gidin kardeşler kaldım kayada

Kayanın başına çadır kursunlar
Çifte davul zurna vursunlar
Nişanlımı istedine versinler
Siz gidin avcılar kaldım kayada"(19)

İnsanın aşkına, özlemine, ayrılık acısına, vicdan azabına, her türlü hislerine tercüman olan türküler arasında, onun ruhunu coşturan hamasî duygularını galeyana getiren savaş türküleri de vardır.

Ağabeyi Sultanmurat, köpeği Aktoş, eşeği Karayele ile odun toplamaya giden Hacımurat'ın keyfine diyecek yoktur. Bu yüzden yolda türküler söyler:

Marşallar komut verin
Hepimiz tek vücut çıkarız,
Bin milyon düşman gelse de
Topunu birden yakarız
Bir-iki de, bir iki
Adımlarını düzgün bas. (Erken Gelen Turnalar, s. 60)

Öyle türküler, şarkılar vardır ki, biz o türkü ile onu söyleyen insanı birbirinden ayırd edemeyiz. İkisi birbiriyle âdeta özdeşleşmişlerdir.

Seydahmet, sarhoş olduğu zamanlarda hep aynı türküyü söyler:

"Kırmızı kırmızı dağlardan,
Kırmızı ata bindim geldim.
Kırmızı hancı aç kapıyı,
İçelim kırmızı şaraptan.

---

(19) Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Alageyik türküsü", C: 1, İst.,1977, s. 100-101.

Boz boz dağlardan,
Boz öküze bindim geldim.
Boz hancı aç kapıyı,
İçelim boz şaraptan." (Beyaz Gemi, s. 134)

3. MASAL

Çocuk, Momun Dedesi'nin anlattığı masallar içinde en çok "Parmak Çocuk Çıpalak" masalından hoşlanır.

Bir yaprağın altında yatan Çıbalak, bir kurda yem olur. Çocuk kurda, kendisini yememesi için yalvarır, Kurd, çocuğun söylediklerine kulak asmaz. Bir lokmada onu yutar. Ancak o ondan itibaren, ne zaman bir koyun sürüsüne saldıracak olsa, içindeki çocuk onu ele verir. Günlerce aç dolaşır. Ne yaptıysa, çocuğun bağırmasına engel olamaz. Sonunda bir sürünün köpeği olmaya karar verir. (Beyaz Gemi, s. 42-43).

Aytmatov'un eserlerine genel olarak bakıldığında, bunların folklor unsurları bakımından hayli zengin olduğu müşahede edilir. Yazar, geleneksel halk edebiyatı motiflerini, çağdaş tarzda kaleme aldığı hikâye ve romanlarının yapısında yer vermekle, sanatçılığının en karakteristik vasıflarından birini sergilemiştir.

B. GELENEKLER

Yasalar, toplumsal huzurun ve güvenin sağlanması için ortaya çıkarılmış yazılı ilkelerdir. Aynı gayeye hizmet etmede büyük rol oynayan bir diğer unsur ise örf ve âdetler (gelenekler)dir. Töreler, milletlerin geleceğe güvenle bakmasını sağlayan en büyük manevî değerlerden biridir.

"Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup, kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar"(1)ın tümü "an'ane" veya "gelenek" kavramı altında toplanırlar.

Türkler, tarih sahnesinde isimlerini duyurdukları günden bu yana, güçlü devletler kurmalarını, ihtişamlı medeniyetlere imza atmalarını, bir bakıma, sahip oldukları gelenek ve göreneklere borçludurlar. Örf ve âdetler, çoğu zaman resmî kanunlardan daha öne geçmiş, insanlar üzerinde daha fazla yaptırım gücüne malik olmuşlar.

Her Türk topluluğunda olduğu gibi, Kırgızlarda da toplumsal hayatta gelenek ve göreneklere uygun davranma çok mühimdir. Uzun yıllar Sovyet hâkimiyeti altında kalmalarına rağmen çoğu geleneklerini, günümüze kadar getirebilmeyi, onları muhafaza edebilmeyi başarmışlardır. Tabiatla iç içe bir hayat tarzına sahip olmaları, bunda en büyük faktörlerden biri olmuştur. Manas Destanının günümüzde de hayatiyetini idame ettirebilmesinde aynı faktörün tesiri söz konusudur.

Talas vadisindeki Şeker köyünde dünyaya gelen, çocukluk ve gençlik yıllarını, köyde ve çiftliklerde çalışarak geçiren Cengiz Aytmatov, bu yıllarda halkını, onun kültürünü yakından tanıma, öğrenme imkânlarını elde etmiş, sanat hayatına atıldığında da tecrübelerini, edindiği izlenimleri, atalarının zengin ve değerli mirasını nakış nakış eserlerinde işlemiştir.

Onun eserlerini okurken, maddî dünyada bizden kilometrelerce uzakta yaşayan Kırgız Türküne manevî dünyada ne kadar yakın olduğumuz, onlarla aynı hadiselere sevinip, aynı hadiselere üzüldüğümüz hakikati de gün ışığına çıkar.

1. Evlenme:

Geleneklerimiz arasında en renkli olanı, evlenme törenleridir. Evlilik, toplumun en küçük kurumu olan ailenin oluşturulmasında atılacak ilk adımdır. Toplumların huzuru, mutluluğu kurulacak yeni yuvalara bağlıdır.

Nitekim yeni yuva kurmak Kırgızlarda da çok kolay değildir. Evlene-

---

(1) Türkçe Sözlük I, Türk Dil Kurumu, Ank. 1988, s. 534

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

cek erkeklerin her şeyden önce başlık parasını temin etmeleri gerekir. Bu yüzden Asel'le kaçarak başlık parasından kurtulan İlyas'ı, Cantay şanslı kabul eder.

Aslında Asel'in ailesi, kızlarının İlyas gibi bir yabancıyla evlenmesini asla onaylamamıştır. Annesi, Asel'i kendilerine uzaktan akraba bir gençle nişanlamayı düşünmektedir. İlyas, onu dünürleri uğurlarken görür:

"....Dış kapı açılarak kızın annesiyle yaşlı, şişman, kara sakallı bir adam çıktılar dışarıya. Adam üst üste iki kadife pardesü giymişti. Elinde iyi cins bir kamçı tutuyordu. Atın yanına gelince Asel'in annesi özengiyi saygıyla tuttu, ihtiyarın ata binmesine yardım ettikten sonra;

-Hayırlısı olsun, dünür, memnun kaldık sizden, dedi. Sizler de bizi merak etmeyin, kızımız için mal esirgeyecek insanlardan değiliz. Tanrıya şükür, yoksul da sayılmayız.

Eyerin üstüne rahatça yerleşen adam;

-Eh, biz de buna seviniriz, kadın hanım. Gençlerin canları sağ olsun da. Zaten vereceğimiz kime gidiyor, gene kendi çocuklarımıza... Ayrıca bu bizim ilk akrabalığımız değil... Hadi, hoşca kal, kadın hanım. Demek, kararınız cuma günü.

-Öyle ya... Kutsal gündür cuma. Yolun açık olsun, öteki dünüre de selâm..." (s. 201)

Ülkemizde de nişan, nişan öncesi söz kesme, kutsal kabul edilen perşembe, cuma ve pazar günleri yapılmaya çalışılır.

Merkezin yaşlı sürücülerinden Urmat Ağa, İlyas'ın yanında Asel'i görünce, yeni damada,

"Koluna konan şahinin ipi sağlam olsun.. Tanrı mutluluğunu esirgemesin sizden, çocuğunuz bol olsun." (s. 206) der.

Bu sırada Asel, atkıyı başını sararak yüzünü örtmüştür. Bu, Urmat Ağa'nın çok hoşuna gider:

"Ha şöyle, kızım! Geleneklerimize uyduğun için teşekkür ederim. Bundan böyle bizim gelinimizsin sen, ulaştırma merkezinin bütün yaşlıları sana gelinleri gözüyle bakacaklar. Al, İlyas bu da benim yüz görümlüğüm." (s. 207) diyerek para verir. Asel, geleneksel bir Kırgız evine gelin gelmiş gibi, tanıdık şoförlerle karşılaştıkça yüzünü örter.

İlyas ile Asel'in geleneklere göre, Asel'in ailesinin yanına gidip onlar-

dan özür dilemeleri gerekir. Oysa Asel'in ailesi kızlarını evlatlıktan sildiklerini, onu hiç bir zaman affetmiyeceklerini söylemektedirler.

"Beyaz Yağmur"un Zeynep-apa'sı, biricik kızı Saadet'in kimseye haber vermeden evlenivermesi karşısında yıkılır:

"-Saadet benim şerefimi beş paralık etti! Bir hırsız gibi şerefsizce ve kimseye haber vermeden, kimseyi yanına almadan bir serseriyle kaçıp gitti evden. O serseri onu alıp gidecek ve ben bir daha göremeyeceğim kızımın yüzünü..." (s. 61)

Onun dileği kızının, köyün yiğitlerinden biriyle evlenmesidir. Onun ipek yatak örtüsü hariç bütün çeyizini hazırlamıştır.

Bugün artık tamamen yok olmaya yüz tutan nişanlıların evlenmeden önce birbirlerini görmemesi geleneği Kırgızlarda da mevcuttur. Dağlarda sürü peşinde koşan, okuma yazma bilmeyen çoban Camankul, yavuklusuna göndereceği mektubu Sultanmurat'a yazdırır. Cepheye çağrıldığından, gelenekler gereği nişanlısını evleninceye kadar göremeyeceğinden duygularını mektupla iletme yolunu seçer. (Erken Gelen Turnalar, s. 55)

Mektup yazmak kolaydır ama asıl mesele onu yerine ulaştırabilmektedir. Sultanmurat, sevgilisi Mirzagül için yazdığı mektubu ona nasıl vereceğini günlerce düşünür. Geleneklere göre evlerine gitmek çok ayıptır.

Mirzagül, Sultanmurat'ın Hacımurat'la gönderdiği aşk mektubuna, kendi işlediği bir mendille cevap verir. Mendilin üzerinde kendi isminin baş harfi ile Sultanmurat'ın isminin baş harfi vardır.

Seven gençleri bir araya getiren Kırgız düğünleri, sadece eğlenceden ibaret değildir. Düğünler, genç erkeklere yiğitliklerini sergileme imkânını veren yarışmalarla süslenmiştir. Bu yarışmalardan biri at üstünde keçi kapmaca yarışmasıdır. Oyunda birinciliği kazanan, keçiyi istediği eve bırakır. Keçi, artık o evin olur. (Toprak Ana, s. 241)

Çordon'un yolda karşılaştığı Saparalı, Ulu Dağlar'ın arkasındaki Devlet Çiftliği'nde müdürlük yapan oğlunun yanına gitmektedir. Geleneklere uygun evlendirecekleri torununun düğünü hakkında, oğlu onun da fikrini almak istemiştir. Saparalı, at yarışları düzenlemeyi arzulamaktadır. (Oğulla Görüşme, s. 275)

2. Geleneksel Türk Aile Yapısına Bağlılık ve Yaşlılara Saygı:

Türklerde aile kurma ve aile adabına uygun yaşama çok önemlidir. Aileyi oluşturan her ferdin bulunduğu mevkie ve yaşına göre üstlendiği birtakım rolleri, yerine getirmesi gereken birtakım görevleri vardır.

İsmail, askere gidince, Seyde namaz kılmaktan başka hiç bir şeye gücü kalmayan ihtiyar kayınvalidesiyle kalır. Tarlaya çalışmaya gittiğinde oğlunu ona bırakır. (Yüz Yüze, s. 68 - 69)

Erkeğini kaybetmiş kadınlar kendi kaderleriyle başbaşa bırakılmazlar, kimi zaman akrabalardan biriyle evlendirilirler. Cemile'nin kayınvalidesi, küçük hanım, kocasını kaybettikten sonra büyük evin erkeği, Seyit'in babasıyla evlendirilmiştir. Her iki aile geleneğe uygun olarak aynı avlunun içindeki, evlerde otururlar. Ailedeki herkes birbirine saygılıdır. Eve gelen gelinler eşlerinin küçük erkek kardeşlerine "kiçine bala" kaynım diye hitap ederler. Gelinler de küçükler tarafından yenge olarak bilinirler. (Cemile, s. 120 - 121)

Kayınpeder ile kayınvalidenin gelinleri Cemile'den bakledikleri tek şey, Tanrı'ya, bir de kocasına bağlı olmasıdır. (Cemile, s. 125)

Yol bakım ustası Baytemir, Asel ile Samet'te, bir çığ felâketiyle kaybettiği aile saadetini tekrar bulmuştur. İlyas'ın hatası, bu saadetin tadına varamadığından kaynaklanır. (Selvi Boylum Al Yazmalım)

Savankul ve Tolgonay, üç çocuklarıyla birlikte mutlu bir aile tablosu çizerler. İlk gelin Aliman, ailenin mutluluğunu perçinler. Aliman, kayınvalidesine saygıda kusur etmez. Onun yemeğini hazırlar, yıkanması için dereden su getirir, saçını bile tarar. Kocasını, oğullarını kaybeden kayınvalidesine kendisini oğullarının yerine koymasını söyler. (Toprak Ana, s. 235)

Tolgonay da gelinine kızı gibi davranır. Onunla her zaman ekin biçmeye gidişi, konu komşunun takılmalarına vesile olur:

-Gelinle yarışa çıkacağına evde oturup keyfine baksana. İnsanın kendine biraz saygısı olmalı..." (Toprak Ana, s. 169)

Aile büyüklerine saygı göstermek esastır. Koketay, "geyik eti"yle verdikleri ziyafette, en büyükleri olduğu gerekçesiyle Momun Dede'yi baş köşeye oturtmak ister. (Beyaz Gemi, s. 143) Sultanmurat, Aksay ovasında kendilerine yemek pişiren yaşlı kadının, acele yapılacak işlerini bahane ederek köye gitmesini pek hoş karşılamaz. Buna rağmen, kendisinden büyük bir insanla tartışarak onu gitmekten vazgeçirmeye çalışmaz.

Evden ayrı olan gençler, ailelerine mektup göndermek istediklerinde, ilk önce babaya hitap ederler.

"Aynı tavuğun yumurtaları gibi bütün köy delikanlılarının mektupları birbirine benzerdi. "Selâm"la başlardı hepsi de, gene "selâm"la biterdi. Sadık mektubuna başlarken, "Çiçek bahçesi gibi yeşil, gül kokulu Talas'ta yaşayan akrabalarına, pek sevgili, pek değerli babam Calçubay'a..." diye yazardı. Sonra şaşmaz bir sırayla benim anneme, kendi annesine, teker teker hepimize "selâm" edilirdi. Ondan sonra sıra hısım akrabaya, köyün büyüklerine gelirdi. Mektubun tam bitiminde kısaca "karım Cemile'ye de selam ederim" diye son bulurdu mektup.

Bir kimsenin ana babası sağken, yakın akrabaları, köyün ileri gelenleri durup dururken herkesten önce karısının adım anmak, hele tutup onun adına mektup yazmak yakışık almaz, terbiyesizlik sayılırdı. Yalnız Sadık değil, kendisine saygısı olan her erkek böyle yapardı. Köylerdeki anlayışın gereğiydi bu, tersini tartışmak şöyle dursun, bunu düşünmek bile kimsenin aklından geçmezdi. Çünkü mektup almak başlı başına sevindirici bir olaydı." (Cemile, s. 130-131) Mektubu saklamak bile anneye aittir.

Herkes, Cemile'nin kayınvalidesi, kayınpederi kadar şanslı değildir. İkinci torununun dünyaya gelişini kutlamak için oğlunun yanına giden Tanabay, haketmediği suçlamalara hedef olur. Partiden atılmak, gelinine göre büyük suçtur:

"Ne olursa olsun kalmazdım, yaya bile çıkardım yola. Bir gelin kaynatasıyla böyle konuşur mu canım? En azından kocasının babasıyım ben. Hıh, ömrünü çobanlık, sığırtmaçlık yaparak geçirmiş, yurduma bu yolda hizmet etmişim. Yaşlandım diye partiden çıkarıldıktan sonra hiç girmesem daha iyi olurdu. Ya oğlumun davranışına ne demeli? Ağzını açıp tek kelime söylemedi. Başını yerden kaldırmaktan korkuyor. Karısı "Reddet babanı!" dese hemen reddecek. Paçavra olmaya paçavra ama bir yandan da şeflik yapmaya çalışıyor. İnsanlar çok değişmiş çok... Daha başka ne diyeyim?" (Elveda Gülsarı, s. 275)

İnsanların içinde yaşadıkları topluma aykırı davranmaları, yüz karası kabul edilir. Asker kaçağı İsmail'in suçu bu yüzden büyüktür.

3. Atalara Ve Mâziye Saygı:

Danyar'ın ana baba ocağına, vatanına dönmesi, övgüyle karşılanır: Tulgar (düldül gibi masal atı) ne kadar uzakta olursa olsun, yılkısını arar bulurmuş. Kim yurdunu, kim ulusunu aramaz." (Cemile, s. 134)

Büyükler, ressam olmak için kente okumaya gitmek isteyen Seyit'e ana-baba evini unutmamasını öğütlerler.

"Beyaz Gemi"nin masum kahramanı "çocuk", Orozkul eniştesiyle dedesinin dereye indirdiği tomruğu almaya gelen kamyonun gürültüsünü işitince, bir bahar evlerine uğrayan askerî kamyonu hatırlar. Subayla Orozkul ormanı dolaşırken, Karagandalı bir Kazak olan askerle sohbet etmiş, ona atalarını sormuştur. Çünkü dedesinden, atalarını bilmenin çok önemli olduğunu öğrenmiştir. Dedesi ona "Atalarını tanımayanlar, kısa zamanda yozlaşırlar." demiştir.

"-Kimmiş bu yozlaşanlar? İnsanlar mı?

-Evet, insanlar.

-Neden öyle?

-Neden mi? Çocukları, çocuklarının çocukları hatırlamayacağı için yaptıkları kötü şeylerden utanmamaya başlarlarmış da ondan. Sonra kimse iyi şeyler yapmaya kalkmazmış. Çünkü nasıl olsa bir ananları, övünenleri çıkmayacak diyor dedem" (Beyaz Gemi, s. 100)

Momun Dede, söylediklerinde haklıdır. İhtiyar Kazangap'ın şehirdeki yatılı okullarda okuyarak bir meslek sahibi olan oğlu Sabitcan, zamanla yozlaşmış, Boranlı Yedigey'in dediği gibi bir "mankurt" olmuştur.

Sarı Özek bozkırının efsanelerini, türkülerini, masallarını derlemeye çalışan Abutalip'in gayesi de çocuklarını mankurtlaşmaktan korumaktır:

"Çocuklar için bir şeyler yapmam gerektiğini düşünürüm hep. Karınlarını doyurmak, giydirmek, bir şeyler öğretmek, bunları elimizden geldiğince yapmaya çalışıyoruz. İnsanlarımızın çektiği sıkıntıları ben de çektim, yaşadım; böylesini Tanrı bir daha kimsenin başına vermesin. Eh, daha soluk alıp yaşadığımıza göre böyle bir fırsatı niçin değerlendirmeyelim? Eğer başkalarına söyleyeceğim bir şeyim varsa bunu önce çocuklarıma söylemeliyim. Nasıl yaşadığımı aşağı-yukarı bilmeli, çocuklarımın. Onları dünyaya getirdiğimize göre buna zorunluyuz." (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 158)

"Babadan Kalan Yadigâr" da ağıla senenin belli zamanlarında uğrayan çobanlar, Avalbek'e sürekli babasının adını sorarlar:

-Maşallah yiğit adın ne?

-Avalbek.

-Kimin oğlusun

Bu soru sorulunca Avalbek, dim-dik durarak cevabı yapıştırıyor:

-Ben Toktosun'un oğluyum.

Çoban tanıyamadığı için omuzlarını çekerek;

-Toktosun mu?

Eğerden aşağı sarkarak tekrar soruyor.

-Hangi Toktosun?

-Ben Toktosun'un oğluyum, diye o yine aynen tekrarlıyor. Başkaları sorarsa böyle de, diye ona öğretmişlerdi. Ceengül de, onun iki göz kör, sinirli kaynanası da kulağını çekerek, "Babanın adını unutma! Söyle olur." diye iyice belletmişlerdi. (Babadan Kalan Yadigâr, Kardaş Edebiyatlar, S. 11, s. 26)

Sarı Özek bozkırlarında Juan-juanların eline düşürek mankurtlaşmış oğluna, atalarını tanıtmak, kendi benliğine döndürmek için gayret sarfeden çileli Nayman Ana, "Beyaz Gemi"nin "çocuk" kahramanından, "Babadan Kalan Yadigâr"ın Avalbek'inden, onun ninesinden, annesinden, ona atasını soran çobanlardan farklı değildir:

"-Adın ne senin?

-Mankurt.

-Bu senin şimdiki adın. Eski adını bilmiyor musun? Asıl adını anımsamaya çalış.

Mankurt dikkatle önüne baktı, sustu. Adını anımsamaya çalıştığı, beynini zorlamaktan dolayı alnına iri ter tanelerinin birikmesinden, gözlerini titrek bir sis perdesinin örtmesinden belliydi. Fakat önüne dikilen engeli aşamadığı, kalın unutma duvarından öte yana geçemediği anlaşılıyordu.

-Babanın adını biliyor musun? Soyunu sopunu, nerede doğduğunu, kim olduğunu anımsayabilecek misin?

Hayır, mankurt hiçbir şey bilmiyor, hiçbir şey anımsamıyordu:

-Ne yapmışlar sana oğlum!

Ağzından dökülen bu sözlerden sonra Nayman Ana'nın dudakları elinde olmadan titredi; kendisini tutmaya çalıştığı halde öfkeden, üzüntüden hıçkırmaya başladı. O öyle ağlarken oğlunun kılı bile kıpırdamadı.

"Bir insanın elinden malı-mülkü, tüm zenginliği, gerekiyorsa yaşamı alınabilir. Ama belleğini köreltmeye, beynini sakatlamaya kim cüret edebilir?

Ey Tanrım, eğer varsan, kullarının aklına böyle bir şeyi nasıl getirirsin? Yeryüzünde kötülük eksik değilken insanlara bunu nasıl yaptırsın?" (Gün

Uzar Yüzyıl Olur, s. 139)

Zavallı Nayman Ana, mankurt oğlunun yanından bir türlü ayrılamaz. Yüreğinden kopup gelen şu ağıtı söyler:

"Men botası ölgen boz maya, tulubın kelib istegen... [Ben yavrusu ölen boz deve, tulumunu gelip isteyen, (Ben, yavrusu ölen, yavrusunun samanla dolu tulumunu gelip isteyen, boz ana deve)]

Oğluna, bir daha kim olduğunu hatırlatmaya çalışır:

"-Senin adım Jolaman. İşitiyor musun beni? Jolaman senin adın. Babanın adı Dönenbay. Öldü baban. Anımsamıyor musun babanı? Sana ok atmayı o öğretti. Ben senin ananım. Sen de benim oğlum. Göçebe oymaklarındansın sen. Bizim oymağa Naymanlar denilir. Sen de Nayman'sın. (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 140)

Deniz Kızı Oymağı'ndan büyükler, belli bir yaşa gelmiş erkek çocukları denizle tanıştırmak zorundadırlar. Bu yüzden geleneğe uyarak, oymağın en saygı değer yaşlısı Orhan Dede ile en iyi iki balıkçısı - Kirisk'in babası Emrayin ve babasının amca oğlu Mılgun- Kirisk'i denizle tanıştırmak için bir sefer düzenlerler.

İlk kez ava çıkan Kirisk, annesi tarafından özenle hazırlanmış kıyafetler giyer. Eğer av başarıyla tamamlanırsa, küçük çocuğun avcılığını herkese duyurmak için köyde şenlikler düzenlenecektir.

Şenliklerde denizin cömertliğini öven, soylarının anası olan Deniz Kızını yücelten şarkılar söylenir. Akağaçtan yapılmış tokmakların dövdüğü, kütükten oyulmuş davullar gümbürder, herkes çılgınca dans ederken oymağın şamanı, en bilge kişisi, Toprak ve Su'ya köyün yeni avcısını tanıtır. Onun için dualar okur. Toprak ve Su'dan ona cömert davranmasını ister. Karada ve denizde şansının her zaman açık olmasını, getirdiği avları küçükler yaşlılar arasında eşit biçimde dağıtacak büyüklüğe erişmesini diler. Bundan başka bilge şaman, ataları Deniz Kızı'na, soylarının çoğalıp büyümesi için yeni avcıya birçok çocuk vermesi ve çocuklarının uzun ömürlü olması için yalvarır.

Tören sırasında en çok küçük avcının yakınları eğlenir. Baba, gerçek bir oğlan babası olduğunu ispatlamış olur. Şaman küçük avcıyı korumak için, gökyüzünden ona yalnız kendisinin bildiği koruyucu bir yıldız seçer, böylece onu efsunlamış olur. (Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, s. 195-196)

4- Beşiklere Çıngırak Takma - Ayak Bağı Kesme

"Boynuzlu Geyik Ana, Buğu" soyundan geldiklerine inanan ısık-Göl Kırgızları, bebeklerinin beşiklerine çıngırak takarlar. Çünkü kendilerine bebeği beşikle, soylarının atası Boynuzlu Geyik Ana getirmiştir. (Beyaz Gemi, s. 58)

Bebeğin yürümeye başlaması, evde bir şenlikle kutlanır. "Ayak bağı kesme" adı verilen bu eğlencede komşular da çağrılır. Onlara taze et ve kımız ikram edilir. Ak ve kara yünlerden örülmüş bir ip çocuğun ayaklarına bağlanır. Diğer çocuklardan kim önce ipi keserse eğlence sonunda bir ödül alır.

Bugün Anadolu'nun bazı yerlerinde de bu tür eğlenceler düzenlenmektedir. Sözgelimi, çocuğun ilk dişi çıktığında, haşlanmış buğday ile dövülmüş ceviz karıştırılır ve gelenlere ikram edilir.

5. Misafirperverlik

Türk insanının övülmeye değer en iyi vasıflarından birisi de misafirperverliğidir. Eve gelen konukları ağırlamak, onları rahat ettirmeye çalışmak, onlar için yoku var etmek, Türk insanına büyük zevk verir. Evlerdeki odalardan birinin misafire ayrılması ve "misafir odası diye anılması bu anlayışa bağlıdır. Misafir, ev sahibi için yük sayılmaz. Çünkü Allah, onu nasibiyle göndermiştir. Türk insanı bilir ki: "Misafir on kısmetle gelir; birini yer, dokuzunu bırakır."

Baytemir, Dolon geçidinde kendisinin Tacikistan'a gitmeyeceğini öğrenen gazeteciye,

"Bizim kentli Kırgızlar geleneklerimizi unutmuşa benzerler. Konuğumuza açacak bir evimiz, karnını doyuracak soframız, gece altına serecek yatağımız bulunur. Madem çıkmış gelmişsiniz, yoldan dönmek olur mu hiç? Hadi, gidelim eve, karımla oğlumu tanırsınız" der. (Selvi Boylum Al Yazmalım, s. 274)

Caydar, hâra müdürü ibrahim'le yanında gelen arkadaşına çadırda yer gösterir. Altlarına yeni bir keçe serer, oturmaları için keçi postuyla kaplanmış minderler koyar. Misafirlerin hali hatırı sorulduktan sonra kımız ikram edilir. (Elveda Gülsarı, s. 335)

Yaz aylarında göçebelerin yaylaya çıkmaları sırasında Momun Dede'yle torunu, göçebelerin çadırlarına, çobanlara arkadaşlık etmeye giderler. O sırada herkesin eli sıkılır. Çocuk da, dedesinin daha önceden kendisine ettiği nasihatleri hatırlayarak elini uzatır. Dedesi, ona, önce küçüklerin el uzatması gerektiği söylemiştir. Hem karşısına çıkan her yedi kişiden birinin peygamber olma ihtimali de vardır. (Beyaz Gemi, s. 40)

Karanar'ını getirmek için gittiği Ak Moynak'taki istasyon şefi Kospan ve ailesi, Yedigey'i çok iyi ağırlarlar. Kospan, Yedigey'in Boranlı'ya dönmesine izin vermemiştir.

"Senin gibi adamları kırk yılın başında bir buluruz, bu gece bizim konuğumuz ol. Yarın sabah kalkınca canın nasıl istiyorsa öyle yaparsın.

.....

....Seni bu gece bırakmam. Bu kış günü gecenin karanlığında ıssız Sarı Özek bozkırında, Tanrı göstermeye, başına bir şey gelirse, kimsenin yüzüne bakamam. Geceyi geçir, sabahleyin istediğin zaman git. Evim işte şu kıyıdaki. Bir buçuk saat daha nöbetim kaldı. Kendi evin gibi git, rahatına bak. Deveyi de ahıra bırak; yemi, her şeyi var. Burada su boldur." (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 254-255)

O gece Boranlı Yedigey, Ak Moynak'ta çok iyi vakit geçirir. Ev sahipleri kendisini ağırlamak için birbirleriyle yarışırlar. Kospan'ın yaşlı annesiyle tatlı bir sohbete tutuşurlar. Yaşlı kadına Urallardaki bir akrabasının gönderdiği inek tereyağı ile sıcak bazlama, Yedigey'in çok hoşuna gider. Bir süre sonra durak şefi Erlepes de aralarına katılır. Ev sahibi Kospan Yedigey'in gelişinden ötürü onu da çağırmıştır. Kazak geçmişini bilen, sözü-sohbeti yerinde Erlepes tamburuyla içli yanık ezgiler dinletir, Yedigey'in onuruna "Raymalı Ağa ile kardeşi Abdilhan'ın Öyküsü"nü çalar. (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 260)

Isık-Göl civarındaki en iyi çoban Boston'un karısı Gülümhan, Bazarbay'ı kocasıyla pek iyi geçinmediğini bildiği halde ağırlamaya çalışır. Onu, evinin en iyi köşesine, kilimlerin üstüne oturtur. Yemek hazır oluncaya kadar ona çay ikram etmek ister. [Kader Ağı (Kıyamat), s. 387]

Kaçakçıların döverek trenden attığı Avdiy, yağmurlu geceyi köprünün altında geçirdikten sonra sabahleyin Calpak-Saz'a gitmek için yola çıkar. O sırada aynı yöne sovhozun yününü götüren bir Kazak şoför, onu kamyonunun kasasına bindirir. Kucağında çocuğuyla kabinde oturan karısı, Avdiy'e köy ayranı ile bazlama ikram eder. [Kader Ağı (Kıyamat), s. 295]

6. Ölüm Haberinin Verilmesi, Ağıt Yakma ve Anma Yemeği:

"İnsan yaşamında başlıca beş olgu görülür; bunlar doğum, beslenme, uyku, sevgi ve ölümdür."(2) Doğumla başlayan insanoğlunun hayatı ölümle noktalanır.

Doğumu, dünyaya gelmesi dört gözle beklenen insan, öldüğünde de

---

(2) E.M. FORSTER, "Kişiler", Roman Sanatı, İst., 1985, s. 86

yalnız bırakılmaz. Bu, insana duyulan saygının biri gereğidir.

Türk gelenek ve göreneklerine göre, "ölüm haberi" ölen kişinin yakınlarına hemen duyurulmaz.

Muhtar, Baydalı'nın ölüm haberini zavallı Totoy'dan gizler. Çünkü ona bu acı haberi vermenin zamanını köyün yaşlıları belirleyecektir. (Yüz Yüze, s. 96)

Aynı anda hem Kasım'ın hem de Savankul'un ölüm haberini duymak, Tolgonay Ana'yla Aliman'ı yıkar. Aslında Kasım'ın ölüm haberi çiftliğe iki üç hafta önce gelmiştir. Onun ölüm haberini duyurmaya hazırlanırken Elets yakınlarında can veren Savankul'un da ölüm haberi gelir. Çiftlikte çalışanlar iki acı haberi aynı anda duyurmaya karar verirler. (Toprak Ana, s. 210)

Tolgonay Ana ile Aliman'ın üzüntüsünü paylaşmak isteyen diğer kadınlar, "Oy, yiğitlerim, aslan kardeşlerim oy!..." diye ağıt yakarlar. (s. 209)

Savaş yıllarında köyler, her gün bir ölüm haberiyle sarsılır. Her yer siyah örtülü kadınlarla doludur. Çoğu yeni gelin kırmızı örtüsüne doyamadan karalara bürünür.

Ağıtlar, köyün bir ucundan öbür ucuna kadar yayılır. Erkekler atlarının üstünde sallanarak; "Vay aslan kardeşim vay!" diye haykırırken, dağdan gelen kadınlar göçebe arabalarının içinde onlara tiz çığlıklarla karşılık verirler. Tırnaklarıyla yüzlerini kan içinde bırakırken şu ağıt sözlerini söylerler:

"Atının gemi gümüştendi,
Babayiğidim benim!
Başımda kara yazma.
Oğlum öcünü düşmandan alacak...
Oy, benim yiğidim oy!..." (Yüz Yüze, s. 95)

İşçi kolbaşı Çekiş, Anatay'a, babası Satarkul'un savaşta öldüğünü söylemez. Onu evine gönderir. Anatay'ın arkadaşlarına, Sultanmurat'a, Erkinbek'e, Ergeş'e, Kubatkul'a, ölü evinde toplanacakları iyi ağırlamalarını söyler. Anatay'ın acısını paylaşmak için yüksek sesle ağlamalarını tembihler.

Çocuklar, Anatay'ların evine yaklaşınca, Çekiş'in öğrettiği gibi hep bir ağızdan yüksek sesle ağlamaya başlarlar:

"-Oy, babamız Satarkul, yiğit babamız Satarkul! Kimlere bıraktın gittin bizi? Öksüz bıraktın bizi? " (Erken Gelen Turnalar, s. 84)

Ernezar ölünce, herkes, akın akın Boston'un ağılına başınız sağ ol-

sun demeye gelir. Ernezar'ın karısı Gülümhan, saçını örmüş, ayağına kara mest giymiştir.

Gelenler, "Garip Ernezar! Ooy, garip kan kardeşim, ooy, artık seni nerede bulayım!" diye ağıtlar yakarlar. [Kader Ağı, (Kıyamat), s. 473] Yakılan bu ağıtlar, sonradan ya bir türkü olur, ya bir efsane...

Küçük Bozoy aşiretinin gururu, ünlü yurt ustası Senirbay'ın gelininin kız kardeşinin ölümü, tüm aşireti yasa boğar. Herkes Almaş'ın yanına gider. Aşiret töresi de bunu gerektirir. Kalp hastalığından üç günden beri evinde yatan Senirbay da, örf ve âdetlere uymuş, görevini yerine getirmek için ayağa kalkmıştır. Ancak kalbi buna izin vermez. Kendisi gidemeyince, karısını uğurlarken,

"Bütün Bozoyları topla da git. Almaş, ailesinin yanına tek başına varmasın. Tâ uzaktan ağıt okumaya başlayın. Ölü için ağladığınızı çevredeki herkes duysun. Savaşta olduğu için bulunamayan Koycuman'ın ve hasta olduğum için katılamayan benim yokluğumuzu belli etmeyecek kadar yüksek sesle ağlayın. Herkes bilsin ki, savaş kapımızı çalmış olsa bile, biz insan olarak var oldukça, ölülerimizi gömmekten ve onlara ağlamaktan asla geri kalmayız." der. (Yıldırım Sesli Manasçı - s. 8-9)

Savaş meydanlarında şehit düşen bir askerin cesedi, açıkta bırakılmaz. Mutlaka kendi vatanında toprağa verilir.

Nayman Ana'nın Juan-juanlarla yapılan savaşta yaralı bir halde düşman eline düşen ve öldüğü sanılan Jolaman'ın cesedinin savaş meydanında bırakılması büyük bir yüz karası kabul edilir. Bu yüzden genç savaşçı için göz yaşları dökülür, ağıtlar yakılır. Nayman Ana'nın çadırında göz yaşı döken kadınlar, kocalarının, kardeşlerinin, Jolaman'ı orada bırakışlarını,

"-Yiğidimizin gözlerini akbabalar oydu, gövdesini çakallar parçaladı! Siz de erkeğiz diye, ortalıkta dolaşıyorsunuz! diye başlarına kakarlar" (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 131)

Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen ağıtlar, halk edebiyatımızın zenginliklerindendir. Gelin giderken Kızılırmak köprüsünün yıkılmasıyla suda boğulan Hürü adlı gelin için yakılan Kızılmak türküsü, dinleyen herkesin yüreğini sızlatır, gözlerinden yaşlar akıtır:

"Altı kardeş idik bindirdik ata
Hürü'yü yolladık üç köyden öte
Kızılırmak'a varınca oldu bir hata

Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

.....

Elinin kınası soldu mu ola
Gözünün sürmesi yoydu mu ola
Evde kaynatası duydu mu ola
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi."(3)

Ukubala, dostları Kazangap'ın yalnız ölüp gitmesine çok üzülür:

"-Sonunda beklenen oldu işte... Böyle kimsesiz - kimsesiz gidecek adam mıydı? Gözlerini kapayacak birisi çıkmadı nerdeyse. Onun bu durumlara düşeceğini başlangıçta kim bilebilirdi? Adamcağız öldü gitti...." der.

Boranlı Yedigey, böyle bir adamın öldüğü bir gecede kimsenin uyumaması gerektiğine inanır. Bu yüzden karısından herkesi uyandırmasını ister. Kazangap'ın ölümü çocuklarına da duyurulur. (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 16-17) Sabitcan'ın karısının işlerinin çokluğu sebebiyle gelmemesi, kayınpederi için göz yaşı dökmeyişi, pek hoş karşılanmaz.

Boranlı Yedigey, en iyi dostu Kazangap'ı yıkar ve kefenlerken, kendisine ılık su getirerek yardımcı olan Edilbay'a,

"-Bak Edilbay, bu işlerin nasıl yapıldığına dikkat et. İlerde gerekebilir. İnsanlar doğduklarına göre bir gün ölecekler" der (s. 64)

Cenazeyi defnederken, kıble yönüne dönerek dua ederler.

Türk gelenek ve göreneklerine göre ölenler için anma yemeği verilir. Eski Türklerde ölen kişinin atı kesilir, etinden yapılan yemekle gelenler ağırlanırdı.

Bugün Anadolu'da ölen kişinin mezara gömülmesinden yedi, kırk ve elli iki gün sonra yemekler verilmekte, mevlitler okutulmaktadır.

Manas Destanı'nda Han Köketay'ın ölümünden sonra oğlu Bokmurun, bütün Nogay ve Kırgız halkına haber gönderir. İyi ve güzel kısrakların sütünden bal gibi keskin kımızlar hazırlatır. Kaburgalarını yağ bağlayan semiz hayvanlardan kestirip, etlerinden yemekler hazırlatır. Sağılmayan, binilmeyen, genç kısrakların etlerinden yapılmış yemekleri tabaklara doldurur. Han Köketay'ın aşı için Kırgızların ileri gelen aksakallarına danışmayı da unutmamıştır. (4)

---

(3) Cem DİLÇİN "Ölüm Türküleri, Ağıtlar", Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ank., 1983, s. 295
(4) Manas Destanı, "Yas(aş) törenine hazırlık", Çev.: Abdülkadir İnan, İst., 1992, s. 46-47-48.

İsabek'in karısı Gülcan, babası için verilecek anma yemeğinden dolayı hırsızlık bile yapmayı göze alır. (Fuji - Yama, s. 131) Yedigey, Kazangap'ın yemeginde hiç bir şeyin eksik olmaması için çırpınır. Ala Mengü geçidinde bir buz yarığına düşürek ölen Ernezar'ın yemeği, Boston'un evinde verilir. Aynı evde, Ernezar'dan altı ay sonra ölen Arzıgül'ün, Boston'un karısının yemeği de verilir. O civarda yaşayan herkes mateme katılmıştır. Çiftlikte sayısız at, traktör ve kamyon toplanmıştır.

Özetle, Aytmatov'un eserlerini, Kırgız Türkünün günlük hayatının vazgeçilmez unsurlarından olan gelenek ve göreneklerin yaşatıldığı, bunların gelecek nesillere de aktarıldığı çok değerli hazineler olarak görmek hiç de yanlış olmaz.

C. ÇEVRE MESELESİ

Cengiz Aytmatov, tabiat âşığı bir yazardır. Onun eserlerindeki şahıslar, kederlerini, sevinçlerini tabiatla paylaşırlar. Uçsuz bucaksız bozkırlar, dorukları karla kaplı ulu dağlar, tatlı tatlı dalgalanan Isık-Göl, yeşilliklerle ve çiçeklerle kaplı Talas Vadisi, yakınından şırıl şırıl akan bir dere geçen Kurkurev, yazarın povest ve romanlarındaki temel mekânlardır. Aytmatov, içinde yaşadığı masum ve bakir tabiatın, insanoğlu tarafından haince tahrip edilmesine, sessiz kalmak istemez. Bu yüzden, son yıllarda gündemin esas konularından birini teşkil eden ve gittikçe aktüel bir boyut kazanan çevre meselesine, eserlerinde de yer vermeye çalışır. Bu hususlaki hassasiyetini şöyle dile getirir:

"....İnsan bilincinde gittikçe önemli bir konu haline gelen çevre olgusu, derinliğine ilgilendiğim bir konudur. Görmezlikten gelindiğinde oldukça tehlikeli olabileceğini kanıtlayan sorunlarla uğraşmak, isabetli bir gelişmedir. İnsan hayatıyla ayrılmaz bir ilişki içinde bulunan hayvanlar âleminin de yok edici güçlerin elinde olduğunu görüyorum. Doğa dengesi geçmişte, insanın doğaya bağımlılığı üzerine kurulmuş olan kır geleneklerince korunmuştu. Bugün şartlar değişti, insanlar doğayı kendi amaçlarına hizmet ettirecek güce ulaştılar. Fakat, insanların doğa hakkındaki bilinçlerinin de arttırılmasına ihtiyaç vardır.

.....

İnsan ve ekoloji uzun süredir bir arada mevcuttur, fakat şimdiye kadar hiçbir zaman ekoloji insan varlığı için bu kadar can alıcı bir konu olmamıştır. Ekoloji tehlikeye düştüğünde siyasetin hiç bir anlamı yoktur. Ekoloji öncelik kazanır. Hangi siyasî sistem, hangi millet olursa olsun, onların tek amaçları, çevreyi kurtarmak ve ondan doğru şekilde yararlanmak olmalıdır. Eğer biz sadece kendi bencil siyasî menfaatlerimize önem verip, birbirimize yardım etmezsek, bu çevreyi ergeç kaybedeceğiz."(1)

Cengiz Aytmatov, ekolojik dengenin bozulması, çevre kirliliğinin ve tahribatının bir faciaya dönüşmesi konularındaki düşüncelerini, sadece kaleme aldığı eserlerde değil, gerek kendi ülkesinde, gerek diğer memleketlerde yapılan toplantılarda, düzenlenen forumlarda da dile getirmeye çalışır. Sözgelimi, bizzat kendisinin başkanlığını yaptığı ve dünyanın çeşitli ülkelerinden bilim adamların ve sanatçıların katıldığı Isık-Köl Forumu'nun temel konusu, gezegeni-

---

(1) Aytmatov'un Dilinden, "Çevre ve İnsan", "Aytmatov'un bu görüşleri Report on USSR adlı bültende yayınlanan Radio Liberty muhabiri Abdulhakim Özgen ile yaptığı 25.6.1989 tarihli konuşma ve Third World Quartely adlı derginin Ocak 1990 tarihli sayısından İhsan Turan tarafından çevrilerek Yeni Forum Dergisi'nin Mart 1990 sayısında neşredilen röportajından derlenmiştir.3", Türk Yurtları, S. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 52.

mizin geleceğinin ne şekilde alacağıdır.(2)

Zooteknisyen Aytmatov'un eserlerinde, tabiatın yok edilmesinden ve insanoğlunun onu kendi menfaatleri uğruna kullanmasından en fazla zarar görenler hayvanlardır.

Kemal'in, Deve Gözü adını verdiği kaynağın başında oturduğu, hayallere daldığı gecelerden birinde, biri dişi, biri erkek iki ceylan, su içmeye gelir. Ancak hayvancağızlar, benzin ve demir kokan kabartılmış toprağa adımlarını atmaktan korkarlar. Telâşlı ve ürkek tavırlarından, "Bu bozkıra da ne olmuş? Eski yolumuz nerede? Toprağı allak bullak eden güç ne menem şey? dedikleri duyulur gibidir. (Deve Gözü, s. 325)

Momun Dede, ormandan ağaç kestikleri sırada, balta seslerinden ürkerek çığlık çığlığa uçuşan kargaları rahatsız ettiklerini düşünerek üzülür. Ağaç kesmelerine hiç bir şeyin engel olamayacağına inanan Oruzkul ise, kargaları öldürmek için elinde bir makineli tüfeğin olmayışına hayıflanır. Seydahmet'le ikisi, kutsal sayılan ve Isık-Göl civarında yıllar sonra görülmeye başlanan maralları, ziyafet için öldürttürlerken hiç bir rahatsızlık duymazlar.

Sarı-Özek bozkırlarında, bütün canlıların felâketi olacak iklim değişikliği, tren yolunun kenarında yiyecek bir şeyler arayan, bir tilkinin bile dikkatini çeker. Tilki, demiryolunun iki yanında, trenle yolculuk edenlerin vagon pencerelerinden attıkları yiyecek artıkları arasında bir şeyler bulma ümidiyle dolaşmaktadır. Halbuki rayların iki yanı, yırtılıp atılmış kağıtlar, gazete topakları, kırık şişeler, sigara izmaritleri, eğilip bükülmüş konserve kutuları, pis pis kokan, hiç bir işe yaramaz öte berilerle doludur. (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 12-13)

İnsanoğlundan en acı darbeyi yiyenler, Moyunkum saygalarıyla, Akbaba ve Taşçaynar'dır.

Saygalar, olumlu neticeler vermeyen beş yıllık kalkınma plânlarının kurbanı olmuşlardır. Yetkililer, et açığını kapatmak için, Moyunkum bozkırlarının kıyametini başlatmaktan çekinmezler. Onları vurmak için teknolojinin her türlü olanaklarından faydalanırlar. Önceleri oklarla ve tüfeklerle bozkıra gelen avcılar, sonraları havadan helikopterler karadan jiplerle yürüttükleri avlanma faaliyetleri sonucunda kamyonlarla taşınacak kadar sayga öldürürler.

Akbaba ile Taşçaynar'ın, Moyunkum bozkırlarında başlayan ve Isık-Göl yaylalarında bir trajedi ile neticelenen hayat maceralarında tek sorumlu, in-

(2) Abduldacan AKMATALİYEV, "Cengiz Han'ın Bulutu redaktöründen", Kardaş Edebiyatlar, S: 35, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 8.

sanoğludur. İki kurt, ilk yavrularını bir sayga avı sırasında kaybederler. Aldaş gölü civarındaki arazilerde bulunan ve o bölgede az rastlanan bir madenin keşfi için çıkartılan yangın, Akbaba ile Taşçaynar'ın beş yavrusunu da elinden alır. O büyük yangın sırasında, asırlardan beri sazlığı yurt edinen her türlü hayvan, çil yavrusu gibi dağılırlar.

İki kurdun son dünyaya getirdikleri yavruları da, kötü yürekli, para düşkünü Bazarbayin eline düşerler. Akbara ile Taşçaynar'ın yavruları için başlattıkları mücadele, hem kendilerini, hem de bu işte hiç bir suçu olmayan Bostun'un sonunu hazırlar.

Hayvanları acımadan vuran Orozkul, Seydahmet, sayga avcıları ve Bazarbay gibi zalim insanların yanısıra, onları seven, onları incitmekten çekinen, hassas Sultanmurat'lar Yedigey'ler, Kazangap'lar da vardır.

Yedigey, kendisini soğuk kış günlerinde, dere tepe peşinde koşmaya mecbur eden Karanar'ını bir türlü iğdiş edemez. Tanabay, Gülsarı'sının iğdiş edildiğini rüyalarında bile görür. Aleksandrovka bayırın son kez tırmandıkları sırada, yoldan geçen bir kamyon şoförünün, kendisini arabaya bindirme, yaşlı atı yalnızlığa terketme önerisini kabul etmez. Ermek, Yedigey Amca'sının anlattığı ördekleri, avcılarının elinden kurtarmanın hayallerini kurar. Kazangap, Yedigey'lere, sağmal devesi Akbaş'ı verirken, bütün sütü kendilerinin içip yavruyu, Karanar'ı öldürmemelerini hatırlatır.

Aytmatov, tabiatın ve iklimin teknolojik verilerin yanlış kullanılması sonucunda tahrip olması ve bozulmasından da rahatsızdır.

Kuraklığın had safhaya ulaştığı San-Özek bozkırları, jeoloji uzmanı Yelizarov'un anlattıklarından çok farklıdır. Bozkır bir zamanlar, baharda yağan bol yağmurları, bütün hayvanlara yeten gür otlaklarıyla, civarın en canlı ticaret merkezlerine ev sahipliği yapmıştır. Zamanla her şey değişmiş, gölgesinde çocukların oynayabileceği bir tek ağacın bile bulunmadığı ıssız, çorak bozkırlar haline gelmiştir. Son dönemlerde, Sovyetler'in başlattığı yeni faaliyetlerle, ismini yeniden duyurmaya başlamıştır. Rejimin, özellikle, Kazakistan topraklarında yürüttükleri nükleer çalışmalar, bütün hayatı felce uğratmıştır. Uzay alanı için, kutsal sayılan mezarlıkların bile kaldırılması düşünülür.

Kazangap'ı defnettikten sonra, Ana-beyit'in durumunu görüşmek için Karanar'ı ve Jolbars'ı ile uzay alanına doğru yol alan Yedigey, alev yağmuru içinde kalır. O an panik içinde koşmaya başlarlar. Yazar, bu kısımları anlatırken, Yedigey, Karanar ve Jolbars'ın isimlerini kullanmak yerine, onlardan "adam, de-

ve ve köpek" diye bahsetmeyi tercih eder. Çünkü, böyle bir felâket dünyanın her yöresinde yaşanabilir:

"Alevler, dumanlar saçan gökyüzü, ortasından yarılmış gibiydi... Bozkırın ortasındaki adam, devesi, köpeği, -doğanın bu basit yaratıkları- korkuya kapılmışlar, kaçıyorlardı. Ürküntüden ne yapacaklarını bilmeden, ama birbirlerinden ayrılmamaya çalışarak koşuyorlar; sığınacak bir delik arıyorlardı... Gümbürtüler kovalıyordu onları, dev alevlerin göz kamaştırıcı ışıltısı peşlerini bırakmıyordu.." (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 346)

Komünist Çin yönetiminin, Doğu Türkistan'da, nükleer denemelerini gerçekleştirdiği Lop-Nor Çölü, Sarı-Özek uzay alanının bulunduğu bozkırlarla aynı kaderi paylaşır.

Aral gölünün gitgide küçülmesi, hem Yedigey'i hem Kazangap'ı, eski memleketlerine gittiklerine pişman eder. Yedigey, 1944 yılında terhis olup köyüne döndüğünde, Aral gölünün suları, istasyonun yakınında çalkalanmaktadır. Oysa şimdi aynı suyu görmek için, bir dürbüne bile ihtiyaç duyulmaktadır.

Aral ve Isık Göllerinin mahvolmasına da rejimin yanlış uygulamaları sebep olmuştur:

"....Aral denizi ve Issık-Kul'un mahvolma sebepleri pamuk tarımıdır. Halk Temsilcileri Meclisi'nde bu mesele hakkında açıkça konuştum. Geçmişte pamuk tarımını teşvik politikası aşırı kazanç sağlamak amacıyla tasarlanmıştı. Şöhret kazanmak için keyfî planlar uygulayan, hedefler belirleyen Sovyet liderleri olmuştur. Bu planları gerçekleştirmek için mümkün olan bütün vasıtaları zorlamışlar, çevreye de zarar vermişlerdir. Pamuk tarımının bir sonucu olarak, biz dünya yaratıldığından beri var olan bir denizi, Aral Gölü'nü kaybettik ve bu zarar insan tarafından yapıldı."(3)

Yazar, "savaş, insana kendini unutturan zalim rejim ve çevre kirliliği" problemlerinin hepsini, "Gün Uzar Yüzyıl Olur" da yarattığı muhayyel bir dünya olan Orman Göğsü gezegeninde çözüme kavuşturur. Orada her şey insana ve onun özüne yakışır bir şekildedir.

---

(3) Aytmatov'un Dilinden, a.g.y., s. 52.

D. MEKÂN

Anlatma esasına bağlı edebi metinlerde "vak'anın zuhuru, şahıs kadrosuna, mekâna ve zamana ihtiyaç gösterir. Bu üç unsuru birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Şahıs kadrosu ifâdesi, mekân ve zaman fikrini beraberinde taşır."(1)

Bir zooteknisyen olan ve gençlik dönemini doğup büyüdüğü Talas vadisindeki köyünde sovhozlarda çalışarak geçiren Aytmatov'un eserlerine hâkim olan açık mekân, hârici alemdir. Hiç bir romanında ve povestinde, şahısların psikolojilerini yansıtan, teferruatlı kapalı mekân tasvirleri yoktur. Kapalı mekan ile şahısların karakterleri arasında kurulan bağlantı, sadece "Fuji-Yama", "Gün Uzar Yüzyıl Olur" ve Kader Ağı (Kıyamat)" eserlerinde görülür.

Basit fakat yörede çok tanınmış bir tarım uzmanı olan Dosbergen'in evi, halılarla, mobilyalarla döşelidir. (Fuji-Yama, s. 140). Kazangap'ın öldüğü gece, erkekleri evine çay içmeye davet eden ve huzurlu bir aile hayatı süren, iyi kalpli Uzun Edilbay'ın iki göz odadan oluşan evi, temiz ve aydınlıktır. (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 41) Kurt yavrularını çaldığı için peşine takılan Akbara ve Taşçaynar'ın saldırısından korunmak gayesiyle yörenin en iyi çiftçisi Boston'un ağlına sığınan Bazarbay, hamarat ve güzel bir kadın olan Gülümhan'la mutlu bir evlilik hayatı yaşayan Baston'un evine girerken, çizmelerini çıkarmak zorunda kalır. Çünkü evin içi çok temiz ve çok düzenlidir. [Kader Ağı (kıyamat)], s. 385)

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde adı geçen bir diğer kapalı mekân unsuru ise, göçebe hayat tarzının vazgeçilmez barınağı olan "oba"lardır.

Tanabay, Sovyet devriminin yılmaz savaşçılarından biri olduğu günlerde, feodal düzeni hatırlattığını iddia ederek obaların kaldırılmasını savunmuştur. O konuda ne kadar hatalı hareket ettiğini, yıllar sonra anlar. Karısı Caydar ise, içinde ateş yakılabilen ve yağmuru, karı, soğuğu geçirmeyen obadan başka bir yerde oturmak istemez. (Elveda Gülsarı, s. 349)

"Fuji-Yama"nın gazeteci kahramanı İsabek, öğrenciliğinde, yağmurlu havalarda obalarda bulunmanın güzelliğini, insana huzur verdiğini anlatan bir şiiri, "Yere batası eski derebeylik konutlarının ülkeleştirdiği" gerekçesiyle yerden yere çaldığını hatırlayınca, hayıflanır. (Fuji-Yama, s. 119)

Genellikle Kırgız ve Kazak köylüsünün hayat mücadelelerini, mahalli

---

(1) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Vak'a", Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ank., 1984, s. 44.

ve milli hususiyetlerini işleyen Cengiz Aytmatov'un eserlerinde, vak'anın "açık mekân" da cereyan etmesi, dikkat çekici bir görünüm niteliğindedir. Uçsuz-bucaksız hârici âlem, tabiat aşığı Aytmatov'un hikâye ve romanlarının değişmez mekânıdır. Kırgız Türkünün istiklâllerine ve hürriyetlerine olan düşkünlükleri, renkli, kokulu, canlı, zengin tabiat unsurlarının tasvirlerinde, ifade imkanı bulur:

"Dağlar, dorukları tertemiz karla örtülü dağlar ta yanına gelmişlerdi. Kar altında ne kadar güzel görünüşleri vardı! Göklere yükselen başları; gölgede, lekesiz beyazlık içinde daha iyi seçilen yamaçlarıyla Tanrı onları az önce yaratmış gibiydi. Karın bittiği yerde mavi sonsuzluk başlıyordu. Bu sonsuzlukta, insanın düşünme sınırlarını aşan evrenin derinlikleri belliydi...." (Elveda Gülsarı, s. 376)

Cengiz Aytmatov'un hikâye, povest ve romanlarını, vak'anın cereyan ettiği mekanlara göre gruplara ayırabiliriz:

1. Vak'ası, Köyde Geçen Eserler: "Beyaz Yağmur", "Yüz Yüze", "Cemile", "İlk Öğretmenim", "Toprak Ana", "Oğulla Görüşme", "Erken Gelen Turnalar", "Yıldırım Sesli Manasçı", "köy" de yaşanan hadiselerin nakledildiği eserlerdir. "Yıldırım Sesli Manasçı" hariç, diğerlerindeki köy, ortak hususiyetler taşır. Bu köy, bir dere kenarına kurulmuştur. Âşıklar, dere kenarında buluşur, kimi zaman ev işlerinde kullanılacak olan su, dereden temin edilir. Diğer taraftan, askere gönderilen erkekler, atla ulaşılan bir tren istasyonundan uğurlanır. Bu köyün kimi zaman adı verilir: "Cemile" ve "İlk Öğretmenim" de vak'alar, "Kurkurev"da cereyan eder. Yazarın kendisi de Talas vadisinde, Kirov bölgesinde, Kurkurev nehrine yakın bir yerde kurulan Şeker köyündendir.

"Beyaz Yağmur" da, Zeynep - Apa, kızı Saadet'le devrimden sonra işlenmeye başlayan "Eski-Oba" topraklarına yakın bir köyde otururlar. Asker kaçağı İsmail, trenden Karadağ Boğazı mevkiinde iner. Seyde, dere kenarından çalı getirme bahanesiyle, her gün kocasının kaldığı mağaraya gider. Hayallerini, mutlu ve huzurlu bir hayat süreceği yer olarak gördüğü Çatkal süsler. (Yüz Yüze)

Cemile ile Danyar, çiçek bahçesi gibi yeşil, gül kokulu Talas'ta tanışırlar, yıldızı bol ağustos gecelerinden birinde, aşklarını, birbirlerine ilan ederler. (Cemile)

İdealist Düyşen'in ilk yetiştirdiği öğrenci olan Altınay, şırıl şırıl akan derelerin birleştiği bir dağ yamacında, geniş bir yaylada kurulu, aşağısından Sarıyazı adı verilen geniş bir Kazak ovası uzanan, dört bir yönden dağlarla çevrili, düzlüğü bir demiryolu tarafından baştan başa bölünmüş Kurkurev köyündendir.

Köyün üstündeki tepede, her yönden görülebilen, Düyşen'in diktiği iki kavak ağacı yükselir. (İlk Öğretmenim)

Kocasını, oğullarını savaşta kaybetmiş Tolgonay Ana, acısını derdini, sevgili "toprak ana"sıyla paylaşır. Oğlu Muslubek'i, en son, köylerinin yakınındaki istasyondan geçen trenlerden birini penceresinde görür. Aliman, kendisini trajik bir vaziyette bırakıp gidecek çobanla dere kenarında buluşur. Savaştan önce yapımına başlanan evlerden geriye, sadece yarım duvarlar ve oda olarak bölünen yerleri kaplamış dikenler kalır. (Toprak Ana)

Yaşlı Çordon, okutup öğretmen ettiği oğlunu, istasyondan uğurladığı anı hiç bir zaman unutamaz. Saparalı'yla karşılaştıktan sonra, oğlunun savaştan önce öğretmenlik yaptığı Aksay çiftliğine gitmeye karar verir. (Oğulla Görüşme)

Sultanmurat'lar, Talas vadisinde, Cambul'a yüz kilometre uzaklıktaki bir köyde otururlar. Çiftlik başkanı Tınalıyev, Sultanmurat ve diğer dört genci, yıllardır işlenmemiş Aksay ovasını ekime hazırlamak için okuldan alır. Köy halkı, kışlık yakacağını (tezeklerin olmadığı zamanlarda) Tuyuk-Car'dan temin eder. (Erken Gelen Turnalar)

Yıldırım Sesli Manasçı Eleman'ın mensubu olduğu küçük Bozoy aşireti, Isık-Göl kıyılarında ikâmet eder. Aşiret, düşman kavim Oyrat ve Çungarlar tarafından, Talçuy vadisinde bozguna uğratılır. (Yıldırım Sesli Manasçı)

2. Vak'ası Çalışma Merkezlerinde Geçen Eserler:

Bu gruba "Beyaz Yağmur", "Cemile", "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Deve Gözü", "Elveda Gülsarı", "Beyaz Gemi", "Babadan Kalan Yadigâr", "Gün Uzar Yüzyıl Olur" ve "Kader Ağı (Kıyamat)" hikaye, povest ve romanlarını dahil edebiliriz.

Saadet, Kasımcan'la, "TABOM" komsomol ekibinde çalışmaya başladığında tanışır. (Beyaz Yağmur) Cemile ile Danyar'ın aşklarına, cepheye gönderilecek buğdayların taşınması, vesile olur. (Cemile)

Ribaçye Ulaştırma Merkezi'ndeki kamyonlardan birinde şoförlük yapan İlyas, selvi boylu, al yazmalı sevgilisi Asel'le, parti kurultayının aldığı kararla kooperatif çiftliklerinde, köy yollarında çalıştığı günlerden birinde karşılaşır. Geceleri ulaştırma merkezinde kalır. Asel'le evlendikten sonra ikmal merkezindeki evlerden birine yerleşirler. Dorukları karlarla kaplı Tiyen-Şan dağlarındaki Dolon geçidinde yaptığı kaza, onların evliliklerinin sona ermesine sebep olur. Asel'i terkeden İlyas, üç yıl, Kadiça'yla birlikte Anarhay otlaklarını tarıma elverişli hale

getirmek için uğraşan bir grupta çalışır. (Selvi Boylum Al Yazmalım)

Aynı otlaklıklar, "Deve Gözü" povestinin kahramanı genç ve tecrübesiz Kemal'in ilk çalışma yeri olur. Kemal, Anarhay'a, tarih öğretmeninin anlattılarından etkilenerek gelmiştir. Zaman zaman Abakir'le yaptığı tartışmalar, ümidini yok eder. Fakat, onun kendilerini terketmesinden sonra, Anarhay düzlüklerinin tek sorumlusu olarak kalmaktan gurur duyar. (Deve Gözü)

Demirci ustası Tanabay, en yakın arkadaşı Çoro'un ricasını kıramaz, köyünden ve dükkânından ayrılarak yılkıcılığa başlar. Günlerini yaylaklarda, kışlaklarda geçirir. Yılkıcılığı koyun çobanlığının izlemesi, onu, ağıllarda uykusuz geceler geçirmeye mecbur eder. (Elveda Gülsarı)

Momun Dede, San-Taş vadisindeki ormanları korumakla görevli üç kişiden biridir. Bahsedilen işte asıl sorumlu, Orozkul'dur. (Beyaz Gemi)

Ceengül'ün yetim oğlu Avalbek, babasını, ilk kez, annesinin çalıştığı ağılda gösterilen bir savaş filminde görür. Ceengül, yaz başlarında kırkımcı olarak çalıştığı ağıla, oğlu Avalbek'i de getirir. (Babadan Kalan Yadigâr)

Kazangap ve Yedigey, kimsenin uzun süre kalmaya dayanamadığı Boranlı istasyonunun iki emekçi kahramanıdır. Orada, unutulmayacak, bir çok acı-tatlı anlar yaşarlar. Aralarına sonradan katılan Kuttıbayev ailesinin trajik hayatları, Boranlı'da noktalanır. (Gün Uzar Yüzyıl Olur)

Baston Ürkünçiev, Taman yöresinin en iyi çiftçisidir. Ağılında çalışanların tümü, ondan memnundur. Onu sürekli kıskanan boş çabon Bazarbay, yöredeki mandıranın sahibidir. [Kader Ağı (Kıyamat)]

3. Vak'ası Isık-Göl Kıyılarında Geçen Eserler: "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Beyaz Gemi", "Yıldırım Sesli Manasçı" ve "Kader Ağı (Kıyamat)"ında vak'aların bir kısmı Isık-Göl kıyılarında cereyan eder.

İlyas, nişanlısını bırakarak kendisiyle kaçan Asel'i Isık-Göl'ün kıyılarına götürür. Göldeki kuğular, mutluluklarını perçinler. (Selvi Boylum Al Yazmalım)

"Beyaz Gemi" deki "çocuk", kendisine dedesinin hediye ettiği dürbünle her gün, Isık-Göl'ü seyreder. Akşam üzerleri görünen beyaz gemide babasının çalıştığını tasavvur eder. Dedesinin yaptığı göletten, yüzerek Isık Göl'e, gölde yüzen beyaz gemiye ulaşacak, babasından, kendisini yanına almasını isteyecektir. "Göl" ve "beyaz gemi",çocuğun huzur bulduğu iki unsurdur. Onların, kendisini rahatlattığını düşünür. Romanın sonunda da, ebebî huzura kavuş-

mak için kendisini Isık-Göl'ün sularına bırakır. (Beyaz Gemi)

Yıldırım Sesli Manasçı, Eleman'ın annesi Kertolgo-Zayıp, dünürlerine baş sağlığı dilemeye gitmeden önce Isık-Gölü'n kenarına gider. Tanrı'ya dualarını ulaştırması için Isık-Göl'e yalvarır:

"Ey Isık-Göl, yeryüzünün gökyüzüne bakan gözü! Sana sesleniyorum ey suları buz tutmayan göl! Ey kutsal edebi Varlık! Kadere hükmeden Kök Tengri (Gök Tanrı) gözünü köpüklerine çevirdiği zaman, duamı O'na ulaştırasın diye, sana sesleniyorum!" (Yıldırım Sesli Manasçı, s.12.)

Tabiatla iç içe sürdürülen hayat tarzı, kimi zaman tabiat varlıklarını totemleştirme şeklinde tezahür eder. Diğer taraftan güneyden ve güney doğudan Tanrı Dağları'yla kuşatılmış Kırgısiztan'da, "Isık-Göl" ün yeryüzünün gökyüzüne bakan gözü olarak görülmesi son derece tabiîdir.

Moyunkum bozkırlarından Isık-Göl yaylarına çıkan Akbaba ile Taşçaynar, hayat maceralarını Ala Mengü dağlarında tamamlarlar. Onları, dünyaya getirdikleri son yavrularının sevgilerinden mahrum eden, Isık-Göl kıyılarındaki bir mandıranın sahibi olan Bazarbay'dır. Kötü kalpli, para düşkünü Bazarbay'ı bir kurşunda yere seren Boston, Isık-Göl'e doğru amaçsızca ilerler.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde ismi geçen diğer göller ise, Aral ile Aldaş'tır. Boranlı Yedigey'in köyü Jangeldin, Aral gölü kıyılarındadır. Akbara ile Taşçaynar, beş yavrularını Aldaş gölü kıyılarındaki sazlığın yanması sırasında kaybederler.

4. Vak'ası Bozkırda Geçen Eserler: "Gün Uzar Yüzyıl Olur", "Cengiz Han'a Küsen Bulut", "Kader Ağı (Kıyamat)" nda vak'aların bir kısmı bozkırda yaşanır.

"Uçsuz-bucaksız", Sarı Özek bozkırları, hem "Gün Uzar Yüzyıl olur" hem de "Cengiz Han'a Küsen Bulut"taki vak'alara mekânlık eder. Bozkırdaki tek hayat nişanesi, batıdan doğuya, doğudan batıya sürekli gidip gelen trenlerdir. Ancak onlar bile, biteviye gelip giderek, bozkırın monoton hayatına ayak uydurmak zorunda kalmışlardır.

Bozkırdaki şehirler, köyler, istasyonlar, tren yoluna tutunmaya çalışır bir vaziyette kurulmuşlardır. Oralarda yaşayan insanları hayata bağlayan, onlara yaşadıklarını, var olduklarını hatırlatan, bozkırı boydan boya kesen tren yolu ve üzerinde işleyen trenlerdir. Bu hakikat, "Gün Uzar Yüzyıl Olur" da on bir kez tekrar edilen

"Bu yerlerde trenler doğudan batıya, batıdan doğuya gider-gelirlerdi.

Bu yerlerde demiryolunu iki yanında Sarı Özek bozkırı, sarı kumlu geniş bozkırların bomboş orta bölgesi (özeği) uzanıyordu.

Bu yerlerde meridyenlerin Greenwhich'ten başlamak üzere sayılması gibi, bütün uzaklıklar demiryoluna göre hesaplanırdı...

Trenler ise doğudan batıya, batıdan doğuya gider-gelirlerdi...." cümleleriyle gözler önüne serilir.

Bozkır üzerinde yaşayanlar, onun sert ve haşin tabiatına ayak uydurmuşlardır. Onların hazmedemediği tek şey, mâzilerine, kültürlerine el uzatılmasıdır. Kutsal saydıkları Nayman Ana mezarlığının, yeni kurulan "Posta Kutusu" isimli uzay kentinin sınırları içinde kaldığı için kaldırılması gerçeğinin gündeme gelmesi, Boranlı Yedigey'i harekete geçirir. Bu bağlamda bozkır, Juan-juanlar dönemindeki eski acı günlerini yeniden yaşamaya başlar.

Abutalip'in kader ortağı olarak gördüğü Togulan ile Erdene Sarı Özek bozkırlarında cezalandırılırlar.

Zalim insanoğlunun tabiatı yok etme faaliyetleri Moyunkum bozkırını, tanınmaz hale getirir. "Kıyamet", moyumkum bozkırında çoktan yaşanmaya başlamıştır.

5. Vak'ası Şehirde Geçen Eserler: Vak'ası şehirde cereyan eden tek eser, "Kızıl Elma"dır. İsabekov, kızı Anara ile birlikte şehirdeki evinde oturmakta ve Tarım Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmaktadır. Ancak bu eserde de pazar günü yapılan piknik vesilesiyle, kırlara, tabiata yeniden dönülür.

6. Vak'ası Kısmen Şehirde Geçen Eserler: Bu başlık altında "Beyaz Gemi", Erken Gelen Turnalar", "Gün Uzar Yüzyıl Olur", "Cengiz Han'a Küsen Bulut" ve "Kader Ağı (Kıyamat)"nı sayabiliriz.

Momun Dede'nin kızı ve eski damadı, adı belirtilmeyen bir şehirde oturmaktadır. Sultanmurat'ın babasıyla gittiği ve gördüğü ilk kent, Cambul'dur. Kazangap'ın oğlu, Kumbel'deki yatılı okulda okumuştur. Yedigey, Abutalip'i aklamak için Yelizarov'un oturduğu Alma-Ata'ya gider.

Akdoğan bakışlı Tansıkbayev, Boranlı'da tutukladığı Abutalip'i, Alma-Ata'ya götürür. Oradaki hapishanelerden birinde, bir ay boyunca gözleri kör eden bir ışığın altında tutar. Daha sonra diğer suçlularla yüzleştirmek üzere Orenburg'a götürür.

Moskova, kiliseden kovulmuş Avdiy'in sevdiği tek şehirdir. Ancak, Inga ile tanıştıktan sonra, Calpak-Saz'ı da aynı derecede sever. "Kudüs" ise efendisi Hz. İsa'nın trajik bir şekilde hayata veda ettiği kenttir.

"Selvi Boylum Al Yazmalım" daki gazeteci, görevi gereği Frunze (Bişbek), Narin ve Oş kentlerini dolaşır.

7. Vak'aya Yön Veren Geçit İsimleri: Asker kaçağı İsmail, trenden Karadağ Boğazı mevkiinde iner. İlyas, Asel'ini Dolon geçidinde yaşadığı bir hadiseden sonra kaybeder. Bazarbay, jeologları, Acı Taş boğazına götürür. Dönüşte, Akbara ile Taşçaynar'ın yavrularıyla karşılaşacağı Başat boğazından geçer. Boston'un en yakın arkadaşı, Gülümhan'ın ilk kocası Ernezar, Ala Mengü geçidinde uçuruma yuvarlanır.

7. Vak'ası Deniz Kenarında Ve Denizde Geçen Eser: "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" povestinin kahramanı Kirisk, töre gereği Orhan Dedesi, babası ve Mılgun Amcası ile Ohotsk denizi açıklarında fok avına çıkar. Bu yolculuk, Aytmatov'un eserlerindeki mekânlarda da bir değişikliği ifade eder. Fok avı, karadan denize geçmeye bir vesile olur.

8. Vak'ası Muhayyel Bir Mekânda Cereyan Eden Eser: "Gün Uzar Yüzyıl Olur" daki "Parite", "Orman Göğsü gezegeni" muhayyel mekânlardır. Roman, bu mekânlarda cereyan eden hadiselerin nakli sırasında, bilim-kurgu eserlerini hatırlatır bir mahiyet kazanır.

Görüleceği üzere Cengiz Aytmatov'un eserlerine hâkim olan açık mekân, hârici âlemdir.

E. SAVAŞ

Cengiz Aytmatov'un eserlerine genel olarak bakıldığında, bütün dünyayı kana boğan II. Dünya Savaşı'nın halk üzerinde derin yaralar açtığı ve bunların acılarının, uzun yıllar sonra bile dinmediği müşahede edilir.

Aytmatov, II. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıllarda on bir yaşında bir çocuktur. 1937'de, babasını Stalin terörüne kurban eden Aytmatov, bu olayın üzerinden çok geçmeden savaşın kanlı ve acı gerçeğiyle karşı karşıya kalır. Bahsedilen iki hazin hadise, onu, erken yaşta hayatı öğremeye mecbur eder. Çoğu acı hatıralarla teşekkül bulan hayat tecrübeleri, onun daha sonraki yıllarda kaleme aldığı povest ve romanlarının temel mevzusu olur.

"II. Dünya Savaşı, Sovyet edebiyatında yeni bir dönem başlatır. İkinci Dünya Savaşı, Stalin dönemine rastlar. Bu dönemin eserleri doğrudan doğruya veya dolaylı bir biçimde Stalin'e övgüdür. Stalin'in genel sekreter bulunduğu 1924-1953 yılları arasında yazılan sayısız Stalin övgüsü 1956'dan sonra Kruşçef döneminde incelemeye alınıp rafa kaldırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı karşısında yazarlar halkı savaşa, ana vatanı yani Sovyetler Birliğinin bütününü savunmaya çağırırlar. Şiirlerde vatan ve vatan sevgisi konuları ele alınır. Sovyet insanının dayanıklığı, mertliği, hayatı pahasına fedakârlığı işlenir ve geleceğe ümitle bakılır."(1)

Cengiz Aytmatov'un eserlerini, savaşın ön plânda veya arka plânda işlenip işlenmemesine göre iki gruba ayırabiliriz:

1. Vak'ası savaşa dayanan eserler:

2. Savaşın arka fonda kaldığı eserler:

1. Vak'ası Savaşa Dayanan, SavaşınTemel Mevzu Olduğu Eserler:

Bu başlık altında "Yüz Yüze", "Toprak Ana", "Oğulla Görüşme", "Babadan Kalan Yadigâr", "Erken Gelen Turnalar" eserlerinin isimleri sayılabilir.

"Yüz Yüze", cephede kahramanca savaşmak yerine, askerden kaçarak köyüne dönmeyi tercih eden İsmail'in, halk önünde suçlu ilan edilişini işleyen eserdir. Povestin en trajik karakteri Seyde'dir. Seyde, halkın doğrularıyla kocası arasında bir seçim yapmak zorundadır. Sonunda adalet yerini bulur, eser, onun, kocasının yerini askerlere göstermesi, kocasıyla yüz yüze gelmesiyle neticelenir.

(1) Prof. Dr. Emine GÜRSOY-NASKALİ, "Sovyet Türk Edebiyatı", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 1, Bahar 1996, s. 61.

Savaşın acılarına, cephe gerisinde yarattığı sefalete, kışın karlı ve soğuk günleri eklenince, hayat, çekilmez bir hale gelir. Bütün köy halkı, bir lokma ekmeğe, bir tas buğdaya muhtaçtır. Bu yetmiyormuş gibi, her gün postacı Kurman'ın getirdiği ölüm haberleri, insanların direnme gücünü azaltır. Gözü yaşlı kadınlar, babalarının dönmesini bekleyen yetim çocuklar, eserlerdeki trajik karakterler olma vasfını haizdirler.

Cengiz Aytmatov, savaşta oğullarını ve kocasını kaybetmiş bir kadın olan Tolgonay Ana'nın acılarını, hazin hayat hikâyesini işlediği "Toprak Ana" isimli eserini, annesine ve babasına ithaf eder:

"Babam, Törekul Aytmatov,
Bilmiyorum nerede gömülüsün,
Bunu sana sunuyorum.
Annem, Nahime Aytmatova,
Biz dört kardeşi sen yetiştirdin,
Bunu sana sunuyorum." (Toprak Ana, s. 155)

Oğulları, kocası ve ilk gelinleri Aliman'la mutlu bir aile hayatı süren Tolgonay Ana, savaşın patlak vermesiyle, yeni ve acı bir sürecin parçası oluverir. Savaş, her şeyi allak bullak eder, cepheye çağırdığı askerlerle birlikte bütün ümitleri de alır götürür. Yeni gelinler, eşlerinin savaşa gittiği gerçeğini bir türlü kabullenemezler. Onların ölüm haberleri, bütün hayatlarını mahveder. Aliman'ın düşmesinde, bir çobandan hamile kaldığı çocuğunu dünyaya getirirken acı bir şekilde can vermesinde, savaşın payı büyüktür.

Savaş, açlık, fakirlik ve sefalet demektir. İnsanlar, dişlerinden tırnaklarından arttırdıklarını, cephede mücadele eden askerlerine gönderirler, kendileri ağaç kabukları ve otlarla karın doyurmak zorunda kalırlar. Büyükler, savaşın bir gün sona ereceğini düşünerek katlanmaya çalışırlar, ancak bu şuurdan mahrum çocukların, annelerinden sürekli yiyecek istemesi, onları kahreder.

Acı çeken yalnızca insanlar değildir. Ekilmeden, sürülmeden kalan tarlalar, açlıktan bir deri bir kemiğe dönen hayvanlar da, görülmemiş vahşetten nasiplerini alırlar.

"1941-1946 II. Dünya Savaşı yıllarında, konuların ağırlığı, tabiî olarak bu savaşa kayar. Savaş sırasındaki eserler, daha çok halka güven ve cesaret vermek için yazılmışlardır."(2)

---

(2) Yavuz AKPINAR, "Sovyet Devri Âzeri Edebiyatı, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Âzeri Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, s. 654.

Tolgonay Ana'nın öğretmen oğlu Muslubek, eline tebeşiri, bir kez dahi almadan savaşa katılır. Bütün hayatı boyunca öğretmen olmayı, çocuklarına iyiliği, güzelliği öğretmeyi amaçlamıştır. Ancak her şey ümit ettiği gibi gelişmez. Birden kendini savaşın içinde buluverir. Anasına yazdığı mektupta, ondan hakkını helal etmesini ister, fakat bu konuda suçlu olmadığını da bilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü suçlu o değil, tarihdir, devlettir:

"Şimdilik söyleyeceğim şu ki, bu savaşı ne biz istedik, ne de biz başlattık. Hepimiz için, bütün insanlık için baş belâsıdır bu savaş. Eğer bu canavarı gebertip ortadan kaldırmak istiyorsak, kanımızı akıtmak, canımızı vermek zorundayız. Böyle yapmazsak insanlık adına lâyık olabilir miyiz?" (Toprak Ana, s. 227)

Öte yandan, istemediği, lanetlediği savaşa, sırf halkı için, halkının haklarını savunmak için katılır. Bu yönüyle, halk içindeki insanları, kahramanlığa, İsmail gibi olmamaya teşvik eder.

Tolgonay Ana, kocasının ölüm haberini aldığında dahi metanetini kaybetmez. İşe dört elle sarılır. Çiftlik başkanlığı görevini başarıyla yerine getirir. Onun şahsında tüm kadınlar, mertliğe, sebata, sabırlı olmaya özendirilir. Ancak kimi zaman, hadiseler, çekilmez, dayanılmaz boyutlara ulaşır. Savaş dönemi vurguncuları, atları, tohumluk buğdayları çalacak kadar vahşileşerek bütün emeği, göz göre göre mahvederler.

"Oğulla Görüşme", Sultan'ını savaşta kaybeden gözü yaşlı bir baba olan Çordon'un içinde oğul özleminin dinmediğini, onun ölümünü bir türlü kabullenemediğini işler. Kendi elleriyle savaşa gönderdiği oğlunun, yokluğuna bir türlü inanamaz. Bu yüzden yalan bile söyler. Aynı masum yalanı, savaşta kocasını yitirmiş, beş-altı yaşlarındaki oğlu Avalbek'le genç yaşta dul kalmış Ceengül de söyler.

Anaları, genç gelinleri, çocukları oğulsuz, kocasız, babasız, ağabeysiz bırakan, delikanlıları, okullarını yarıda bırakarak kolhozlarda, tarlalarda çalışmaya mecbur eden savaşın ne denli trajik bir vak'a olduğu, "Erken Gelen Turnalar" da ifadesini bulur.

Savaş yıllarında, çocuk denecek yaştaki gençler, bütün hayatın yükünü omuzları üzerinde taşımaya mecbur edilir. Gençler, zorlu bir mücadele ile yüz yüze geldiklerinde, milli kahramanları Manas'tan güç alırlar, onun kahraman askerlerine öykünürler.

Savaş, insanların hayatını, savaştan önce ve savaştan sonra olmak üzere ikiye ayırır. Sultanmurat, savaştan önceki hiç bir şeyi hatırlamak istemez.

Dünyadaki "babaların en iyisi Bekbay"la geçirdiği güzel günleri bir türlü unutamaz. Ancak büyük olduğu gerekçesiyle, bu acılarının, özlemlerinin hiç birini dışa vuramaz. Kendisinden üç yaş küçük kardeşi Hacmurat ise, onun kadar dayanıklı değildir, sürekli babasını düşünür, her şey, ona babasını hatırlatır. Dere kenarında gördüğü tilkiyi avlayamadıklarına üzülür, çünkü onun postuyla, babasına tıpkı Nurgazi dayısının başındaki gibi bir kalpak yapmayı düşünmektedir.

Savaşın acılı günlerinde, her şeyden medet beklenir. Cephedekilerin sağ olduğunu bildiren mektupların alındığı günler, neş'e ve sevinç içinde geçirilir. Öğretmenler, dersi daha farklı anlatır. Fakat, mektupların arkasının kesilmesi, cepheden uzun süre haber alamama, insanları karamsarlığa iter, onları yataklara düşürecek kadar hasta eder. Kimi zaman inanılmayan fallardan bile ümit beklenir. Öğretmen İnkamay Apay, cephede savaşan oğlunun sağ olup olmadığını öğrenmek için, şehre kadar fal baktırmaya gider.

2. Savaşın Arka Fonda Kaldığı Eserler:

"Cemile", "Selvi Boylum Al Yazmalım", "İlk Öğretmenim", "Elveda Gülsarı", "Kızıl Elma", "Beyaz Gemi", "Gün Uzar Yüzyıl Olur", "Cengiz Han'a Küsen Bulut", "Kader Ağı (Kıyamat)", bu başlık altında sayılabilecek eser isimlerdir.

"Cemile" vak'anın tamamen II. Dünya Savaşı yıllarında yaşandığı bir eserdir. Burada da yine cephe gerisi işlenir. Ancak dile getirilen savaşın geride bıraktığı gözü yaşlı insanlar, halkın fakirliği, sefaleti değil, cepheden bir ayağı sakat dönen nice harp malûlü diğer insanlardan biri olan Danyar'ın Cemile ile yaşadığı saf ve gerçek aşktır. Bu povestte, cepheden hiç bir ölüm haberi alınmaz. Cemile'nin kocası Sadık, sağ-salim köye döner.

Selvi boylu, al yazmalı Asel'in ikinci kocası, yol bakım ustası Baytemir, Asel'den önceki eşi Gülbara ve çocuklarından, savaştan dolayı ayrılmak zorunda kalmıştır. Gerçi Gülbara ile çocukların ölümüne savaş değil, çığ sebep olmuştur fakat cepheye gitmek zorunda kalan Baytemir'in, onların yanında olsa, hadiselerin daha farklı cereyan edeceği ihtimali de gözden kaçırılmak istenmez.

Altınay, ilk öğretmeni Düyşen'e âşıktır, onunla evlenmeyi bile düşünür. Ancak, Sibirya'da Tomsk Üniversitesi'ne gönderildiği sırada, adının kayıplar listesinde olduğunu öğrenince bütün ümidini yitirir.

Onbaşı Tanabay Bakasov, yurdun çeşitli yerlerinde altı yıl askerlik yaptıktan sonra köyüne dönebilir. Savaş, çoktan sona ermiştir fakat, kıtlık, fakirlik, sefalet hâlâ devam etmektedir.

"Kızıl Elma" hikâyesindeki İsabekov, okula, asker ağabeyinden kalma bir ceket, ayağında asker ayakkabısı ve asker çantasıyla gider.

"Beyaz Gemi" romanındaki Momun Dede'nin ikinci karısı olan nine, boranda ve savaşta kaybettiği kocası ile oğlunun, yaşamış olmaları halinde, hayatının çok daha farklı geçeceğine inanır.

Aral gölü kıyılarındaki "Jangeldi" isimli bir balıkçı köyünden savaşa katılan Boranlı Yedigey, cepheden döndüğünde, giderken altı aylık bıraktığı oğlunu göremez. Üstelik, köy çok farklılaşmış, balıkçı birliği de çoktan dağılmıştır. Onu, asıl tedirgin eden, kulaklarında bir Alman bombasının bırakmış olduğu uğultudur.

Savaş, güzel olan her şeyi mahveder. Yeni açılan yollar, köprüler, savaş yüzünden arzulandığı gibi kullanılamaz. Kooperatif çiftlikleri gırtlaklarına kadar borç içindedirler.

Abutalip, genç bir teğmen olarak katıldığı savaşta, Almanlara esir düşmüş, Stalin'in emrettiği gibi "intihar etmek" yerine Yugoslav partizanlarının safında savaşmayı sürdürmüştür. Bu hadise, onun "savaş suçlusu" olarak görülmesini de beraberinde getirmiş, Stalin döneminin sayısız sorgu yargıçlarından biri olan akdoğan bakışlı Tansıkbayev tarafından tutuklanarak ölüme mahkum edilmiştir.

Isık-Göl civarının en iyi çiftçisi olan Boston, babasını, savaşta, ikinci sınıfta okurken kaybetmiştir. Ardından annesinin de aralarından ayrılması, onun hayatında derin yaralar açmıştır.

Cengiz Aytmatov'un eserleri içinde "Yıldırım Sesli Manasçı" da da "savaş" temi işlenir ancak oradaki savaş, II. Dünya Savaşı değil, kendi millî varlıklarını korumak ve devam ettirmek için kahramanca çarpışmaların yaşandığı Kırgız-Oyrat-Çungar Savaşı'dır. Bununla birlikte yazar, eserlerinin genelinde savaşın, aileleri dağıtan, anaları, gelinleri, çocukları gözü yaşlı bırakan, insanları fakirliğe, sefalete iten bir trajedi, bir felâket olmasına dikkat çeker.

F. KADINLAR

Kadın kahramanlar Cengiz Aytmatov'un eserlerinin şahıs kadrosunda oldukça geniş bir yer tutarlar. Yazar, "Boran" romanına yazdığı önsözde, çoban Kozban'ın Kozban olmasında büyük emeği geçen fedakâr Canel'i yüceltir ve Tahavi Ahtanov'un "bu son derece müşfik, ince duygulu ve ilginç kadını anlatırken, zamanın yeni düstûruna ayak uydurduğunu söyler ve şöyle devam eder:

"Doğulu bir yazarın kadınlara karşı olan sorumluluk duyguları herhalde, Batılı yazarlardan çok daha fazladır. Geçmişte çok acı çekmişti Canel, halen de hayatı bal badem sayılmaz. Bunun için çağdaş yazarlarımızın başlıca görevlerinden biri, kitaptan kitaba, eserden esere, kadına karşı saygılı davranmayı, insanca duyguları telkin etmek, ısrarla üzerinde durmaktır, çünkü kadına karşı işlenen tarihî kusur, ancak böyle davranmakla bir dereceye kadar affolunabilir."(1)

Kadının çektiği acıları, sıkıntıları işlemeyi, ona karşı saygılı davranmayı kendisi için bir görev addeden yazar, eserlerinde çok sayıda ve farklı mahiyette kadın kahramanlara yer vermiştir. Onun hikâyelerinde, povestlerinde ve romanlarında her kuşaktan "kadın" kahramanı görebilmek mümkündür. Biz, onun eserlerindeki kadınları yaşlarına ve kuşaklarına göre gruplandırmayı esas aldık. Bu gruplandırma içinde ortak vasıflar taşıyanları da belirtmeye çalıştık.

1. GENÇ KIZLAR: Saadet, Düyşen'in öğrencisi iken Altınay, Kemal'in "Deve Gözü" adını verdiği kaynakta rastladığı kısa perçemli kız, İsabekov'un sevdiği ilk kız, Mirzagül, Begimay, en genç nesli temsil ederler. Hepsinin en bariz vasfı, çok güzel olmalarıdır.

Hayatta en büyük emeli, Eski - oba topraklarını işlemek ve Kasımcan'a kavuşmak olan Saadet, "emekçi" bir kahraman olarak çizilmiştir. Yetim ve öksüz Altınay okuma aşkıyla dolu bir kızdır. İsabekov'un şehir kütüphanesinde görüp âşık olduğu kız ile kısa perçemli kız, isimleri verilmemiş, silik karakterlerdir.

Raymalı Ağa'nın sevgilisi Begimay, Kerem'in Aslı'sı, Ferhat'ın Şirin'i gibi bir aşk hikâyesi kahramanıdır. Sultanmurat'ın aşkına kendi işlediği bir mendille karşılık veren Mirzagül, Aslı'dan, Şirin'den, Begimay'dan izler taşır.

2. GENÇ KADINLAR: Seyde, Totoy, Cemile, Altınay'ın yengesi, Kadiça, Kalipa, Asel, Aliman, Ayşe, Sabire, Bübücan, Tanabay'ın gelini, Bekey,

---

(1) Cengiz AYTMATOV, "Önsöz Yerine", Boran, İst., 1972, s. 18.

Gülcemal, Zeyneş, Salika, Ceengül, Sultanmurat'ın annesi, Kirisk'in annesi, Zaripa, Saule, Şarapat, Ayzada, Kazangap'ın gelini, Togulan, İnga Fedorovna, Aliye İsmailkızı, Gülümhan, Almagül, Gülcan ve Anvar, bu kuşağı oluşturur. Onları şu başlıklar altında gruplandırmaya çalıştık:

a. Okumuş, Öğrenim Görmüş Kadınlar: Sabire, Zaripa, Zeyneş, Salika, Saule, Şarapat, İnga, Aliye, Almagül, Gülcan ve Anvar, okumuş kadınlar grubunu teşkil ederler.

Zaripa ve Almagül öğretmen, Sabire ve İnga araştırmacı, Anvar ile Aliye doktor, Gülcan sinema sanatçısıdır. Zeyneş, Salika ve Şarapat, bir işte çalışmazlar.

b. Dul Kadınlar: Bu başlık altında, Seyde, Totoy, Kalipa, Asel, Aliman, Ayşe, Bübücan, Ceengül, Sultanmurat'ın annesi, Kirisk'in annesi, Zaripa, İnga Fedorovna ve Gülümhan'ın isimlerini sayabiliriz.

Aliman, Totoy, Ayşe, Ceengül, Sultanmurat'ın annesi, çok sevdikleri eşlerini savaşta kaybetmişlerdir. Kasım'ını henüz çiçeği burnunda gelin iken cepheye uğurlayan Aliman haricindekilerin hepsi, eşlerine ve onların bıraktıkları hatıralarına saygılı kalmışlardır.

Seyde ve Asel, severek evlendikleri eşlerini. henüz hayatta iken kaybetmişlerdir. İsmail'in askerden kaçması ve zamanla yetimlerin malına el uzatabilecek kadar ruhsuzlaşması Seyde'ye; İlyas'ın iş yerinde çıkan bir problemi gözünde büyüterek evi terketmesi, Asel'e. talihlerinin kötü birer oyunudur. Asel, daha sonra yol bakım ustası Baytemir'le hayatını birleştirirken, Seyde küçük oğluyla yapayalnız kalır.

Abakir tarafından aldatılarak kendi kaderine terkedilen Kalipa'yı da dul kadınlar arasında sayabiliriz. Kirisk'in annesi, yiğit Emrayin'ini denizde; Gülümhan da Ernazar'ını Ala Mengü dağlarının geçitlerinden birinde kaybetmiştir. Tabiat, ikisinin kocasına mezar olmuştur.

Zaripa'nın kaderi, hepsininkisinden daha trajiktir. Abutalip, Stalin'in terörüne kurban giden binlerce insandan sadece biridir. Tanabay'ın Gülsarı ile yanına gittiği Bübücan da kocasını savaşta kaybetmiştir fakat o Totoy gibi, Ceengül gibi kocasına içten bağlı bir kadın değildir. İnga, pilot kocasından ayrı yaşayan araştırmacı bir kadındır.

c. Anne Olanlar: Seyde, Totoy, Asel, Aliman, Bübücan, Ayşe, Sabire, Tanabay'ın ve Kazangap'ın gelinleri, Gülcemal, Ceengül, Sultanmurat ve Kirisk'in anneleri, Zaripa, Ayzada, Gülümhan, Togulan, Almagül, analık sıfatını ha-

iz kadınlardır.

Seyde, Totoy, Asel, Ayşe, Sultanmurat'ın annesi, Kirisk'in annesi, Zaripa, Togulan, Gülümhan, çocukları için mücadele eden ideal annelerdir. Aliman, Canbolat'ını dünyaya getirirken hayata veda eder. Ayzada, Sovyet eğitimine göre yetişen çocuklarından şikayetçi bir annedir.

Bekey'in talihsizliği bir çocuk sahibi olamayışındandır. Gülcan, çok istediği halde, kocası yüzünden bir bebeği kucağına alamaz.

d. Gelinler: Bu grupta Seyde, Cemile, Aliman, Tanabay'ın ve Kazangap'ın gelinlerini sayabiliriz.

Tanabay ve Kazangap, gelinlerinden yana şanssız kayınpederlerdir. İkisi de hiç hak etmedikleri neticelerle karşılaşırlar. Seyde, hayatı boyunca kayınvalidesine saygı gösterek töreye uygun davranmış bir gelindir. Aslında Cemile ile Aliman da, eşlerinin annelerine saygıda kusur etmezler. Ancak, Cemile'nin Danyar'la kaçması, Aliman'ın bir çobanla ilişki kurması, hayatlarına yeni bir boyut ilave etmiştir.

Genç kadınlar içinde, en özgünü Cemile'dir. Aytmatov'a yurt dışında da şöhret kazandıran, kahkahası bol, delişmen, fakat bir o kadar da hassas, gönlünün kapısı sevmeye ve aşka açık, güzelliklere âşık Cemile olmuştur.

İsabekov'dan mizaç uyuşmazlığı sebebiyle ayrılmak isteyen Sabire'nin beklentileri, Cemile'ninkisinden farklı değildir. Ona göre, seven bir erkek, duygularını teşhir etmekten çekinmemeli, karısına sevgisini açıkça gösterebilmelidir.

Diğer taraftan Ayzada, Almagül, Gülcan ve Anvar da, eşlerinde aradıklarını bulamamışlardır. Ayzada'nın kocası sürekli içer. Çoğrafya öğretmenliği yapan Almagül, basit bir tarım uzmanı olan Dosbergen'le evlidir. Anvar'ın kocası Mehmet, karakter bakımından kendisine daha yakın hissettiği Almagül'den hoşlanmaktadır. Gülcan, okul yıllarında tanıştığı ve evlendiği menfaatperest, hilekâr İsabek'ten çok farklıdır.

Seyde, Cemile, Asel, Aliman, ve Zaripa, yer aldıkları eserlerde diğer kadınlara göre daha teferruatlı tanıtılmışlardır. Bunlar, bazen eserlerdeki ana karakteri, bazen de karakterlerden birini oluştururlar. Beşinin müşterek vasfı çok güzel olmalarıdır. Narin, ince tavırları ve hassasiyetleriyle hemen dikkat çekerler.

3. ORTA YAŞTAKİ KADINLAR

Zeynep - Apa, Seyde'nin kayınvalidesi, Büyük Hanım, Küçük Hanım, Tolgonay Ana, Caydar, Kertolgo- Zayıp, Napiskan, Ukubala, Bökey, Nayman Ana, İnkamay - Apay, Göğ Dursun ve Ayşe-Apay, orta yaştaki kadınlar grubunu oluştururlar.

"Analık", hepsinin en temel vasfıdır. İnkamay-Apay ile Ayşe-Apay, öğretmendirler.

Büyük Hanım, Tolgonay Ana, Kertolgo Zayıp ve Nayman Ana, analığı temsil etmede daha ön plânda yer almaktadırlar. Hepsi de otoriter, güçlü ve kararlı kadınlardır. Cemile'nin kayınvalidesi Büyük Hanım, geleneğin, törenin sözcülüğünü yapar.

Caydar, Ukubala, Bökey, Tolgonay Ana, Kertolgo-Zayıp, her zaman eşlerine destek olmuş, onlar olmadığında boşluklarını doldurabilecek güçlü, bilgili ve kahraman kadınlardır. Onlar, yazarın Manas Destanı'nda hayran olduğu kadın kahramanlar gibidirler. "Destandaki hanım, sadece çalışan bir canlı değil, kendisine göre tenkit gücüne sahip bir şahsiyettir. İnancı, mes'uliyet duygusu, fonksiyonu ve zaman zaman da kahramanlığıyla seçkin bir can yoldaşıdır. Bu karanlık çağda, yerleşik medeniyetlerin dışında kalan bir halkın destanında kadına bu kadar değer verip onun aklını, inancını, becerikliliğini ve kahramanlığını yüksek bir romantizmle anlatan bu güzel eseri, incelerken hayrete düşmemek mümkün değil."(2)

Yaşlı Çordon'un ikinci karısı Napiskan, üvey anne gibi davranmaktan olabildiğince kaçınan düşünceli bir kadındır. Seyde'nin hastalıklı kayınvalidesi, Küçük Hanım gibi silik bir tiptir.

İçlerinde en talihsiz olanı Göğ Dursun'dur. Bazarbay, karısını sürekli döver. Bu yüzden zavallı Göğ Dursun'un yüzünden morluklar hiç gitmez. Yatılı okulda okuyan ve tatilde geldiklerinde yemekten başka bir şey düşünmeyen çocuklarından da bir gün görmemiştir. O da Bekey gibi ezilen kadınları temsil eder.

4. NİNELER: Saykal Nine, "Beyaz Gemi" deki çocuğun ninesi, Topal Çopur Nine, Aruyukan Nine ve Altın, en yaşlı kadınlar grubunu oluştururlar.

Saykal Nine, Topal Çopur Nine ve Altın, iyiler grubunu oluştururken, Aruyukan Nine ile çocuğun ninesi, çevresindeki insanlarla iyi geçinmeyen, hayata küsmüş kadınlardır.

---

(2) _____, "Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi", Aktaranlar: İklil Kurban, Ali Akbaş, Kardaş Edebiyatlar, S: 3, Temmuz - Ağustos - Eylül 1882, s. 6.

Yetim ve öksüz Altınay, amcasının ve yengesinin eziyetlerinden bunaldığında Saykal Nine'nin evine sığınır. Kırgız milletini yok olmaktan kurtaran Topal Çopur [illegible]dir. Sevmek ve dünyaya bir canlı getirmek suçlarından mahkum edilmiş [illegible]ne ile Toguları, biricik oğulları Kunan'ı Altın'a teslim ederler. Onu gözü gibi koruyan Altın'ı, Tanrı ödüllendirir, ona analık sıfatının kutsal hazzını yaşatır.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde rol alan, en gencinden en yaşlısına kadar bütün kadın kahramanları iyiler ve kötüler diye de ikiye ayırmamız mümkündür. Ancak kötü yürekli diyebileceğimiz Altınay'ın yengesi ile Mumun Dede'nin ikinci karısı nine bile, bizde acıma ve merhamet duyguları uyandırırlar.

Altınay'ı sürekli ezdiği için kızdığımız yenge, amca tarafından dövüldüğünde, kötü kaderine acıdığımız bir kadın oluverir. Çocuğu yabancı olarak gördüğü için okuyucunun da tepkisini çeken nine, aslında, kocasını ve çocuklarını kaybetmiş talihsiz bir kadındır.

Yazar insana duyduğu sevgiyi, kahramanları aracılığıyla bizlere de sirayet ettirir.

G. ÇOCUKLAR ve DELİKANLILAR

Cengiz Aytmatov'un eserlerinin şahıs kadrolarında çocukların ve gençlerin yoğunluğu, dikkat çekici bir görünüm arzeder. Onun "hemen bütün eserlerinde çocukları, genç nesli görürüz. Bu durumda yazarın yetim büyümesi, çocukluğunu gereği gibi yaşayamaması kadar insanoğlunun en masum yıllarının çocukluk yılları olmasının da rolü vardır. Onlar, geleceğin ümidi, o toprağın küçük sahipleridir."(1)

Aytmatov, Kızıl Profesörlük Enstitüsü'ne kayıtlı parti görevlisi babasının, 1937'de tasfiye edildiğinde, henüz dokuz yaşında bir çocuktur. Hayatının geri kalan kısmını, çok sevdiği babasından ayrı geçirmek zorunda kalmıştır. Aytmatov'un babasına duyduğu özlem, hiç bir zaman dinmemiş, sanat hayatına atılıp yazar olduğunda, kaleme aldığı hikâye ve romanlarda sürekli bu özlemi dile getirmiştir.

Cengiz Aytmatov, insan hayatının dönemleri içersinde çocukluğa apayrı bir değer verir:

"Çocukluk, sadece harika bir dönem değil, aynı zamanda gelecekteki insan karakterinin tohumudur. Çocukluk, gerçek anadili öğrenmenin ve çocuğun kız veya erkek kendisinin dahil olduğu çevresindeki insanlarla tabiî çevreyle ve özellikle kültür bağlarını hissetmeye başladığı dönemdir."(2)

Bir çocuğun, kötülüklere gark olmuş gerçek dünya yerine kendi masum ve temiz dünyasında yaşamayı tercih ecişini konu alan "Beyaz Gemi" de, çocukluk dönemine duyduğu hayranlığı, bir kez daha dile getirir:

"İnsanın çocuksu, temiz vicdanı tohumun içindeki öz gibidir. Bu öz olmadan hiç bir tohum gelişemez ve bizleri ilerde ne beklerse beklesin, insanlar yaşadıkça hak, doğruluk denen bir şey de var olacaktır." (Beyaz Gemi, s. 151)

Çocuk, masumiyetin, saflığın, güzelliğin, iyiliğin sembolüdür. Onun kalbinde kötülük yoktur. Bütün insanları sevgiyle kucaklar.

Çocuk, ümit demektir. Hayata her gün yeniden başlamak, dünyada var olan güzelliklerin farkına varmak demektir.

Orhan Dede, ilk kez fok balığı avına çıktığı için çok heyecanlanan Kirisk'e imrenir:

---

(1) Mustafa ÇETİN "Cengiz Törekuloviç Aytmatov, Cengiz Aytmatov Özel Bölümü", Nilüfer, Yıl: 1, S: 3, Ekim 1985, s. 54.

(2) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımda Notlar (Otobiyografi)", Çev: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz - Ağustos - Eylül 1994, s. 43.

"Ah, çocuklar böyledir işte!.. Ne hoştur çocukluk çağı!" der. (Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, s. 192)

Yazarın eserlerinde yer alan çocukları ve gençleri, yaşlarına göre gruplandırmak istediğimizde karşımıza şu tablo çıkar:

1. Beş Yaşına Kadar Olan Çocuklar:

Bu grubun üyelerini Amantur, Samet, Avalbek Kence, Kunan, Daul ve Ermek oluşturur.

Amantur, asker kaçağı İsmail'in oğludur. (Yüz Yüze) Samet'in doğumu, birbirlerini deli gibi seven Asel ile İlyas'a mutluluk getirir. Samet, öz babası İlyas'ı yaşarken kaybetmiştir. Bir anlamda o da yetimdir. (Selvi Boylum Al Yazmalım)

Kence, Boston ile Gülümhan'ın tek erkek çocuğudur. Bu yüzden, Boston, onu diğer çocuklarından daha çok sever. [Kader Ağı (Kıyamat)]

Erdene ile Togulan'ın zalim Cengiz Han tarafından cezalandırılmalarına sebep, ismi yarış tayı anlamına gelen Kunan olmuştur. (Cengiz Han'a Küsen Bulut)

Daul ve Ermek, Stalin terörüne kurban gitmiş masum Abutalip Kuttıbayev'in canından çok sevdiği iki yavrusudur. Daul, içine kapanık ve sessizdir. Ancak Ermek, babasını bir türlü unutamaz, Yedigey Amcasının anlattığı masalların sonuna, babasıyla ilgili hatıralarını ve hayallerini de ilâve eder. (Gün Uzar Yüzyıl Olur)

Samet, Kunan, Daul ve Ermek'in ortak vasıfları babasız, yetim büyümeleridir. Aslında Amantur da yetimdir. Savaş kaçağı olarak dönen İsmail, evde değil, mağarada yaşar, sonunda da tutuklanır. Avalbek, babasını II. Dünya Savaşı'nda kaybetmiş, "baba" nedir bilmeyen talihsiz bir çocuktur. (Babadan Kalan Yadigâr)

Türk ailelerinde, ocağı tüttüren, nesli devam ettiren erkek çocuğunun daha farklı bir yeri vardır. Anne-baba, ısrarla bir erkek çocuk ister. Onların doğumu, özlemle beklenir. Baba, erkek çocuğunda ve torununda kendini devam ettirmek ister.

Boston, Kence'de; Erdene, Kunan'da; Abutalip, Daul ve Ermek'te; kendilerini bulurlar. Onlarla hayata bağlanırlar. Ukubala, çocuğunun onmaz bir hastalıktan öldüğünü, cephede savaşan Yedigey'e duyurmaz. Onun, geride kendisinden hiç bir iz bırakamadığını düşünerek yeise kapılmasından çekinir.

2. Yedi Yaşından On Yaşına Kadar Olan Çocuklar:

Bu grubun üyeleri olan Asantay (Yüz Yüze) ile "Beyaz Gemi" nin isimsiz kahramanı çocuğun ortak vasıfları, ikisinin de yetim olmasıdır.

Asantay, Stalingrad Savaşı'nda ölen Baydalı'nın yetim oğludur.

"Beyaz Gemi"nin hem yetim, hem öksüz olan çocuk kahramanı ise, iyiliğin, masumiyetin, manevi değerlere ve tabiî çevreye saygının sembolüdür.

3. On Yaşından On Üç Yaşına Kadar Olan Çocuklar:

a. Kız Çocuklar: Seyit'in kız kardeşi, (Cemile) Altınay ve arkadaşları, (İlk Öğretmenim) Anara, (Kızıl Elma) Tanabay'ın kızları, (Elveda Gülsarı) Saule, Şarapat (Gün Uzar Yüzyıl Olur) ve Muzluk kız, (Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek) on yaşından on üç yaşına kadar olan çocuklardır.

Kız çocukların içinde Altınay, Anara, Saule ve Şarapat öğrenim görmeleri itibarıyla diğerlerinden ayrılırlar. Tanabay'ın kızları ve Seyit'in kız kardeşleri, evde anne babalarına yardımcı olurlar. Saule ve Şarapat, Yedigey'in sevimli ve vefalı iki kızıdır. Muzluk Kız, Kirisk'in ilk aşkıdır. Anara, ayrılmak üzere olan anne ile babasını bir araya getirir.

b. Erkek Çocuklar: Canbolat, Bektaş, (Toprak Ana), Hacımurat, (Erken Gelen Turnalar) Kirisk (Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek) ve Eleman (Yıldırım Sesli Manasçı) isimli beş çocuk babalarını kaybetmişlerdir. Yetim büyüyen Aytmatov, babasına duyduğu özlemi onlarla dile getirir.

Canbolat, Aliman'ı aldatan çobanın oğludur. Babasını hiç tanımamıştır. Bektaş, babası Yamanbay'ı savaşta kaybetmiştir. Babasını çok seven, bu yüzden sürekli Aruyukan Nine'sinden azar işiten Hacımurat, Bekbay'ın gözü yaşlı oğludur. Kirisk, canından çok sevdiği babası Emrayin'i göz göre göre kaybetmiştir. İleride ünlü bir Manasçı olacak, milletini istiklâline ve hürriyetine kavuşturmada canını feda etmekten çekinmeyecek olan Eleman, kalp sektesinden ölen ünlü yurt ustası Senirbay'ın en küçük oğludur.

4. Delikanlılar: Cumabay (Yüz Yüze), Seyit (Cemile), Kemal (Deve Gözü), Kasım, Muslubek, Caynak, Bektaş (Toprak Ana), Samasur, Tanabay'ın oğlu, Bektaş, Kerimbekov (Elveda Gülsarı), Sultan (Oğulla Görüşme), Sultanmurat, Anatay, Kubatkul, Ergeş, Erkinbek (Erken Gelen Turnalar), Tansıkbayev'in oğlu (Cengiz Han'a Küsen Bulut), Sabitcan (Gün Uzar Yüzyıl Olur), Kasımcan (Beyaz Yağmur), Avdiy, Paşa, Petrula ve Lyonka [Kader Ağı (Kıyamat)], Aytmatov'un eserlerinde rol alan genç erkeklerdir. Avdiy, Paşa, Petruha ve

Lyonka haricindekilerin tümü Kırgız ve Kazak gençlerdir.

"Delikanlılar" grubuna giren şahısları öğrenim durumlarına göre değerlendirmek istediğimizde şu ana başlıklarla karşılaşırız:

a. Öğrenim Durumlarından Hiç Bahsedilmeyenler: Cumabay, Bektaş, Bektay, Paşa, Petruha, Lyonka ve Kasımcan'ın okula gidip gitmediklerinden hiç söz edilmez. Lyonka, okuma yazmayı, yanında kaldığı ailelerden birinden güçlükle öğrenir. Daha sonra da bir okula devam etmez.

b. İlk Öğrenimlerine Köylerindeki Okulda Başlayanlar: Seyit, Kasım, Muslubek, Caynak, Sultanmurat, Anatay, Kubatkul, Ergeş ve Erkinbek ille öğrenimlerine köylerinde başlarlar. Sultanmurat, Anatay, Kubatkul, Ergeş ve Erkinbek, savaş döneminde tarlalarda çalışmak üzere okullarından ayrılırlar.

c. Öğrenimlerini Şehirde Tamamlayanlar : Seyit, akademiyi bitirerek ressam olur. Kemal lise mezunudur, ancak fakülteyi bitirip meslek sahibi olma konusunda kararlıdır. Muslubek ile Sultanmurat, öğretmen okulunu bitirmişlerdir. Tansıkbayev'in oğlu komsomol militanıdır. Sabitcan, Kazangap'ın Kumbel'deki yatılı okulu bitirdikten sonra bir devlet dairesinde çalışmaya başlayan mankurt oğludur.

Çoro'nun oğlu Samansur, fakültenin ikinci sınıfında okumaktadır. Tanabay'ın oğlu okulunu bitirir, Sabitcan gibi o da bir devlet dairesinde iş bulur. Kerimbekov, parti gençlik kolu başkanıdır. Avdiy, reformist görüşleri yüzünden kiliseden atılmış bir papaz okulu öğrencisidir.

Seyit, Kemal, Muslubek, Samansur, Kerimbekov ve Sultan, kendi değerlerine, ailelerine saygılı, bilinçli gençlerdir. Sabitcan, Tanabay'ın ve Tansıkbayev'in oğulları ise, Sovyet eğitiminin dejenereleştirdiği, "mankurt" haline getirdiği olumsuz tiplerdir. Paşa, Petruha ve Lyonka, uyuşturucu müptelası Sovyet gençleridir. Avdiy, bunalımlar ve çatışmalar içinde kalmış, hayatını, idealindeki insan Hz. İsa gibi insanlığa adamış trajik bir karakterdir.

Cumabay, Seyit, Kasım, Muslubek, Caynak, Bektaş, Sultan, Sultanmurat, Anatay, Kubutkul, Ergeş ve Erkinbek, savaş döneminin acılarını yaşamış delikanlılardır. Onları, savaşa katılanlar ve cephe gerisinde kalanlar diye de ele almamız mümkündür.

d. Savaşa Katılanlar: Cumabay, Kasım, Muslubek, Caynak ve Sultan, bu grubun elemanlarıdır. Cumabay, savaşa türküler söyleyerek katılır. Kasım, Muslubek, Caynak ve Sultan, kahramanca mücadele ederler ve köylerine geri dönemezler.

e. Cephe Gerisinde Kalanlar: Savaşa katılmayanlar içinde en rahat Seyit'tir. O, yengesi Cemile'nin Danyar'la olan aşkıyla, mutlu bir gençlik dönemi geçirmiştir. Savaşın acılarını pek hissetmez. Sonradan iyi bir çiftçi olan Bektaş, Seyit'e göre daha çok yıpranır. Savaşın tesiri, en fazla, okullarını yarıda bırakarak tavlada ve Aksay ovasında çalışmaya başlayan ve özenle baktıkları atlarını hırsızlara çaldıran Sultanmurat, Anatay, Kubatkul, Ergeş ve Erkinbek üzerinde görülür.

H. HAYVANLAR

Cengiz Aytmatov'un roman ve hikâyelerini, diğer yazarların eserlerinden ayıran, farklı kılan bir diğer hususiyet, onların şahıs kadrolarında insanlarla birlikte çok çeşitli hayvanları da bulundurmalarıdır.

Yazarın eserlerinde gördüğümüz bu karakteristik vasıf, onun mesleğiyle yakından alakâlıdır. Aytmatov, sekiz yıllık temel eğitimini tamamladıktan sonra Camkul'daki veterinerlik okuluna girmiştir. "Kendi sahasındaki tatbikat çalışmaları için 1947 ve 1948 yıllarını, kendi köyünde geçirmiştir. Mükemmel notlarla veterinerlik okulunu bitirdikten sonra Kırgız Ziraat Enstitüsü'ne alınmıştır. Enstitüden mezun olduktan sonra veteriner olarak çalışmaya devam etmiştir."(1)

Diğer taraftan köylerde geçim kaynağı, tarıma ve hayvancılığa dayanır. Eğer bulunulan yer, ekilebilecek toprakların az bulunduğu dağlık bir arazi ise, halkın ekonomik hayatının temelini hayvancılığın teşkil etmesi kaçınılmaz bir neticedir. Geçmiş zamanlarda Kırgızların birbiriyle karşılaştıkları zaman, "Mal can aman mı (esen mi)? diyerek ilkin hayvanların durumunu sormaları boşuna değildir. Çünkü bu yaşamanın bir gereğidir.[Kader Ağı (Kıyamat)] s. 439)

Yazar, bir olayı veya bir varlığı daha farklı anlatmak, bir başka varlık veya olaya benzeterek ifade etmek istediğinde bile hayvanlardan faydalanır: Ayyaş Orozkul'un suratı, hastalıklı bir inek memesi gibi kıpkırmızıdır. Tomruk taşıyan atın dizginlerinden tutarken sabana koşulmuş bir öküz gibi derin derin nefes alır. Kokotey, katır gibi iriyarı bir adamdır.

Ohotsk denizinin dalgaları, ak yeleli diziler halinde kıyılarda parçalanır. Fok avına çıkan avcılara, deniz kıyısında koşan kocaman bir ala köpeğe benzeyen bir dağ yön gösterir. İlk kez ava çıkan Kirisk, kayığın ucunda, çulluk kuşu gibi tünemiştir. Dümenin başında iki büklüm eğilmiş bir vaziyette oturan Orhan Dede, uzun boynu, fırlak gıdısıyla avını bekleyen bir kartala benzer. Mılgun, çenesinde sakal yerine biten bir kaç kıldan dolayı ayı balığını andırır.

Zaripa'nın, bir yerden bir yere sürekli sürülen, elinden mesleği alınan ve siyasi suçlu olarak görülen Abutalip'ine bağlılığı, sıkıntılara kocasıyla birlikte göğüs gerişi, Yedigey'i hayran bırakır. Onu, yuvasının fırtınadan korumak için kanatlarını siper eden bir dişi kuşa benzetir. Ana Beyit mezarlığı, Sarı-Özek bozkırlarında devenin çift hörgücü gibi birbirine benzer iki tepe (Egiz Tübe - ikiz Tepe)nin üzerindedir. Kuttıbayev ailesinin trajik sonunu, akdoğan bakışlı sorgu

---

(1) Cengiz AYTMATOV, "Hakkımda Notlar, (Otobiyografi)", Çev.: Orhan Söylemez Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 47.

yargıcı hazırlar.

Hayvanlara ve onların çeşitli yönlerine dayandırılan benzetme örneklerinin sayısını çoğaltmamız mümkündür. Biz, konuya dikkat çekmek için yukarıda verdiğimiz örneklerle iktifa ettik.

Veteriner-yazar Aytmatov'un eserlerinde karşılaştığımız hayvanları, şöyle sıraladık: Atlar, kurt, köpek, tilki, deve, geyik, kuşlar ve balık.

1. ATLAR:

At, Türk'ün tarih sahnesinde varolduğu günden beri can yoldaşı, sırdaşı, malı-mülkü, her şeyidir. At üstünde doğup at üstünde ölme, Türk için değişmez bir yaşam biçimi olarak görünmüştür. Gelin kızlar, oğlan evine onun sırtında götürülmüş, dev gibi bir ordu, dolu dizgin boşalan bin atlı ile yenilmiştir.

Atlara, tıpkı insanlar gibi isimler verilmiş, yiğit bir erkek, yine kendisi gibi kahraman atıyla birlikte anılmıştır.

Kanıkey Hatun'un Köketay'ın aş töreninde yapılacak yarışma için hazırladığı atın ismi "Kula" dır. Bu yarışmaya katılacaklar arasında Yolay'ın "Açbudan"ı da vardır. Manas, "Akkula"sını yarışma için zayıflattırır.(2) "Battal Gazi, "Devzade Aşkar" adlı atından güç alarak Rum diyarını islamlaştırma savaşına girmiştir... Köroğlu'nun meşhur "Kır Atı", Köroğlu'nun yiğit arkadaşları (Ayvaz, Köse Kenan, Demircioğlu...) kadar kahramanlık göstermiştir."(3)

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde karşılaştığımız atların da bir ismi vardır. Bu isimler, onlara en göze çarpan, en dikkat çeken vasıflarından dolayı verilmiştir.

Serko, eşkin at, Gülsarı, Alabaş, Çabdar, Çonturu, Akkuyruk, Aladoru, Okturu, Akbaypakkülük (Ak dolaklı küheylan), Altunuyak (altınayak), Cibek cala (İpek yele), Sarala, Ak yıldız, Kuba ve Dongülük, yazarın roman ve hikayelerindeki at isimleridir.

Serko, Anarhay bozkırlarında, Abakir'in kavgalarından iyice bunalan Kemal'e can yoldaşı olur. (Deve Gözü, s. 302)

Savankul, Kasım'ın savaşa çağrılma haberini duyunca, onun için aldıkları doru atı getirmek üzere yaylaya, yılkıya çıkar. **Eşkin at,** Kasım traktör sürücülüğüne başladığı sırada alınmıştır. Fırtına gibi bir hayvandır. İri, sağlam tır-

---

(2) Manas Destanı, "Alp Manas'ın aş törenine gelişi", Çev: Abdülkadir İnan, İst., 1992, s. 59-60.

(3) Dr. Hasan KÖKSAL. "At motifi, Destan motifleri", Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, İst., 1985, s. 28.

nakları, arka ayaklarında beyaz sekileri vardır. Yürüyüşü bütün köye ün salmıştır. Kızlar,

"Eşkin [illegible] geçtiğini duyunca,
Görmek için yola çıkar bakarım..." diye türkü bile yakmışlardır. (Toprak Ana, s. 184)

"İtibari eserde nakledilen veya değişik şekillerde ifade edilen vak'anın zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramları, şahıs kadrosu söz grubuyla adlandırmayı uygun görüyoruz. Çünkü vak'aya iştirak eden insan dışındaki varlık ve kavramlar, metinde yüklendikleri fonksiyon bakımından şahıs karakteriyle karşımıza çıkarlar."(4)

"Elveda Gülsarı", yılkıcı Tanabay ile onun ünlü atı **Gülsarı**'nın hayat hikayesine dayanır. Tanabay'ın acı tatlı hatıralarla örülü bütün mazisinde Gülsarı'nın ayrı bir yeri vardır. Eserde kimi zaman, Gülsarı, Tanabay'dan daha çok ön plâna çıkar. Onun da sahibi gibi bir sevdiği bile vardır.

Orozkul'un kimsenin binmesine izin vermediği atının ismi **Alabaş**'tır. Sevgili atına, göğüs kayışlarının gümüşten süsleri şıngır şıngır öten bakır özengili bir eğer vurmuştur. (Beyaz Gemi, s. 24)

"Erken Gelen Turnalar"da, Sultanmurat, Anatay, Erkinbek, Ergeş ve Kubatkul, Manas'ın askerlerine, atları da Manas'ın atlarına benzetilmiştir.

Türkistan selvisi gibi uzun boylu, gülümsemesi bütün kızlarınkinden daha güzel olan Mirzagül'ü deli gibi seven Sultanmurat'ın atının ismi **Çabdar**'dır. **Çontoru**, **Akkuyruk** ve **Aladoru**, diğer üç atına verdiği isimlerdir.

Demirkırı **Çabdar** ile doru **Çontoru**, cephede savaşan babası Bekbay'ın hatırasıdır. İkisi de iğdiş edilmiştir. Birbirinin aynı iyi cins koşumları vardır.

Çalıştığı Çuy kanalında herkes, Bekbay'ın atlarına imrenir. Çünkü hem yük çekmede, hem yürümede ikisi de çok iyidir. Zamanında yemlenip sulandıkları müddetçe kurulmuş makine gibi çalışırlar. İnsanı yolda bırakmazlar, güvenilir hayvanlardır.

Cengiz Aytmatov'un eserlerindeki hayvanlar, insana özgü vasıflarla donatılmışlardır. Tıpkı insanlar gibi severler, ağlarlar, sevinirler, üzülürler. Çabdar ile Çontoru çok zeki, hisli hayvanlardır. Başkasının arabasına koşulduklarını hemen hissederler.

---

(4) Doç. Dr. Şerif AKTAŞ, "Şahıs Kadrosu", Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ank., 1984, s. 131.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Çabdar, Çonturu'dan üç yaş küçüktür. Gücünün tam doruğunda, dayanıklı ve süratli bir attır. Sırtına eğer vurularak yarışmaya katılsa, pek çok atı geride bırakır. Yiğit bir erkeğin atı olmaya, her yönüyle lâyıktır.

Sultanmurat, demirkırı üstüne benekleri olan, eşsiz bir dona sahip, uysal, güzel ve güçlü bir at olan Çabdar'ı daha çok sever. Çontoru'yu huysuz bulur. Ancak onun kırılacağını düşünerek, ikisinin de iyi olduğunu söyler. (Erken Gelen Turmalar, s. 22)

Aksay Ovası'nı süren pulluk takımının ortasında Sultanmurat'ın sağında yürüyen **Akkuyruk**, adını bembeyaz kuyruğundan almıştır. Sultanmurat, takımına at seçerken **Aladoru'**nun sağlamlığına, dayanaklığına hayran kalmıştır. Aladoru, takımın en sağında yer alır. Bu yüzden, Mirzagül, ilk önce onu görecektir.

Yiğit Anatay'ın yiğitlere yaraşır atının ismi doru ok anlamına gelen **Oktoru**'dur. **Akbaypakkülük** (ak dolaklı küheylan), yiğit olduğu kadar sevimli Erkinbek'in atının ismidir. Düşüncelerini çekinmeden savunan, her tartışmaya giren Ergeş'in atı **Altunuyak**, adını altın toynaklarından almıştır. **Cibekcala** (ipek yele), beşinci yiğit Kubatkul'un atıdır. (Erken Gelen Turnalar, s. 41)

Ünlü jirav Raymalı Ağa, çeşit çeşit kürklü şapkaları ve kızıla çalan doru donlu atı **Sarala** ile tanınmıştır.

Sarala'yı, ona, Ahaltekin köyünde bir şölene çağrıldığında Türkmenler hediye etmiştir. Attan anlayanlar, Sarala'nın görkemli, zarif yürüyüşünü görünce, kendilerinden geçerler. Raymalı Ağa'ya takılmak istediklerinde, "Bizim Jiravın iki zenginliği var: Biri tambur çalışı, biri de Sarala'nın yürüyüşü" derler. (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 279)

Yüzbaşı Erdene'nin atı **Akyıldız**'ın alnında yıldız biçiminde nişanesi vardır. Yasavulların Togulan'ı, oğlunu ve Altın'ı alıp götürmesini uzaktan izleyen Yüzbaşı Erdene, bozkırda nereye gittiğini bilmeden yürümeye başlar. Yıldız nişaneli Akyıldız sahibini yalnız bırakmaz, o da yanında yürümeye başlar. (Cengiz Han'a Küsen Bulut, s. 69.)

Cengiz Han'a dünyanın yarısını fethettiren atı Kuba'dır. **Kuba**, derisi, aşınmış çakıltaşı gibi parlayan, göğsü ve cıdavları güçlü, ak yeleli, ak kuyruklu, rahvan yürüyüşlü bir attır. Kuba gibi güzel yürüyen başka bir at yoktur. Çok hızlı koşan bir yarış atı değildir ama yorulmak nedir bilmez. Rahvan yürüyüşü, sağanağın kuru toprağa sızmasına benzer. Eski zamanlardaki ozanlardan biri, böyle bir hayvanla yola çıkan bir insanın kendini ölümsüz sanacağını söylemiştir.

Cengiz Hân'ın hemen gerisinde gelen iki yedek at da, en az Kuba kadar güçlü ve hızlıdır. Dizginleri ve eyerleri hânın amblemi ile süslüdür.

Bar[illegible]an Bazarbay'ı hayatında mutlu kılan tek şey vardır: O da bindiği atıdır. Bu dayanıklı atın rengi, bir yönden al, bir yönden doru gibidir. Renginden ziyade sürati, dayanıklılığı, çukuru tümseği hiçe sayan çevikliği, onu diğer atlardan ayırır. Bazarbay'ın Sibirya parsına benzettiği atından civardaki, Boston hariç, hiç bir çobanda yoktur.

Boston'un atının rengi, altın sarısıdır. Eski Don argımaklarının soyundandır. Adı da **Donkülük** (Don yörüğü)tür. [Kader Ağı (Kıyamat), s. 361)]

2. KURTLAR

Akbara ile Taşçaynar, Kader Ağı (Kıyamat)nın talihsiz iki kurt kahramanıdır. Romanın şahıs kadrosunun iki temel unsurudurlar. Yazarın diğer eserlerinde yardımcı unsur olarak gördüğümüz hayvanlar, bu romanında daha çok ön plâna çıkarlar. Akbara ve Taşçaynar, Gülsarı gibi bütün yönleriyle tanıtılırlar.

Yazar, iki kurdun şahsında, insanoğlunun şuursuzca giriştiği tabiatı yok etme faaliyetlerinin ve özünden uzaklaşma hastalığının acı neticelerini dile getirir.

3. KÖPEKLER :

Baltek, Aktoş, Jolbars, Uçar, Akbaş, Colbors, Caysan, Barpalang, Aytmatov'un eserlerinde geçen köpek isimleridir.

Baltek, Momun Dede'nin torununun; Aktoş, Sultanmurat'ların, Uçar, yıldırım sesli manasçı Eleman'ın; Jolbars, Yedigey'in; Akbaş, Colbars, Caysan ve Barpalang Boston'un köpeklerinin isimleridir. Hepsi de sahiplerine sadıktırlar; onları hiç bir zaman yalnız bırakmazlar.

4. TİLKİ:

Yedigey, Kazangap'ın öldüğü gece, makasçı kulübesinin etrafında bir şeyler arar bir vaziyette gördüğü tilkiyi, daha sonra sürekli hatırlar. Bir ara, Sabitcan'ın anlattıklarından etkilenerek, Kazangap'ın ruhunun tilkiye geçmiş olabileceğini düşünür.

Hacımurat, ağabeyi ile kışlık yakacak temin etmek için gittikleri Tuyuk-Car'da gördükleri tilkiyi yakalayamadıklarına çok üzülür. Çünkü, onun kürkünden babasına, tıpkı Nurgazi dayısınınki gibi bir kalpak yapmayı düşünmektedir.

5. DEVE: Boranlı Karanar, Sarı Özek bozkırlarının en güçlü, en hızlı devesidir. Yönetilmesi güç olmakla birlikte, eşi az bulunur bir hayvandır. Boranlı Karanar denince, tüylerinin alacalı bulacalı rengi, iriliği, bir de azgınlığı akla gelir. Karanar, erkek develer için en olgun çağda tam otuz yaşındadır. Kazangap, onu Yedigey'e "hoş geldin" hediyesi olarak vermiştir. Karanar, zamanla büyüyüp serpilmiş, fakültelerde okutulan zooloji kitaplarının kapaklarına resim olacak kadar ünlenmiştir. O, efsanevî kahraman Nayman Ana'nın devesi Akmaya'nın soyundan gelmektedir.

Yedigey'in hayatında Karanar'ın acı tatlı birçok hatırası vardır. Devesini görmek için, şehirden birçok insanın Boranlı'ya akın etmesi, Yedigey'i gururlandırır. Ancak Karanar, tabiatın kanunu gereği bir dişi deveyi arzuladığı günlerde, Yedigey'in anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gelir. Yedigey, böyle zamanlarda Karanar'ı hep hoş görür. Fakat bir keresinde onu hiç affetmek istemez: Onu aramak için Ak-Moynak'a gittiği sırada, Zaripa Boranlı'dan ayrılır. Yedigey, öfkesini Karanar'dan çıkarır. Diğer taraftan, dostu Kazangap'ı defnetmek için Ana-Beyit'e doğru yola çıkan cenaze alayının en başında Karanarı'yla yer alır.

"Gün Uzar Yüzyıl Olur" da, vak'anın seyri sırasında pek gerekli olmadığını düşündüğümüz, develerle ilgili ansiklopedik mahiyette birtakım bilgiler de verilmiştir:

"Develer çok yaşarlar. Herhalde bu yüzden olacak, ancak beş yaşından sora yavru yapacak erginliğe ulaşırlar; üstelik her yıl değil, ancak iki yılda bir doğururlar. Deve yavrularının ana karnında kalma süresi, bütün hayvanlardan daha uzun, tam on iki aydır. (Gün Uzar Yüzyıl Olur, s. 36)

.....

"Bu hayvanın işkembesi, önce kaba yem biriktirecek, sonra da bunu ufalayacak biçimde düzenlenmiştir. Deve her zaman, gerek yürürken, gerek uyurken durmadan geviş getirir; işkembesine doldurduğu yiyecekleri yeni baştan çiğner...." (s. 259)

Nayman Ana'nın devesi **Akmaya**, kaslı boynunun üstünde yükselen güzel başı, hızlı yürüdüğü sırada soluk aldıkça kelebek kanatları gibi açılıp açılıp kapanan burun delikleri, sırım gibi yapısı ve süt beyaz rengiyle herkesin imrendiği bir hayvandır.

Nayman Ana, oğlu Jolaman'ı aramak için onunla yola çıkar, kendi oğlu tarafından öldürüldüğünde onun sırtındadır.

6. GEYİK: Cengiz Aytmatov'un eserlerinde, Türk mitolojisinde "yol gösterme" ve "nesli yok olmaktan kurtarma" sıfatlarını haiz kurdun yerini "geyik" alır.

Kırgızlar, bugünkü mevcudiyetlerini "Boynuzlu Maral Ana"ya borçludurlar. Ancak, herkes ataları sayılan geyiğe, lâyık olduğu saygıyı göstermez. Orozkul'lar, Seydahmet'ler, acımasızca maralları, öldürtürler. Onları vurmak, bir bakıma mâziyi, millî değerleri, tüm maneviyatı hiçe saymak ve bundan hiç bir rahatsızlık duymamaktadır.

7. KUŞLAR: Cengiz Aytmatov, kimi zaman leitmotif unsuru olarak, kimi zaman da sevinci, gamı, neş'eyi, kederi, ümidi, ümitsizliği anlatma gayesiyle, kuğu, kartal, çayır kuşu (tarlakuşu), kırlangıç, bıldırcın, turna, güvercin, aguguk kuşu, sarı asma kuşu, dönenbay kuşu ve çaylak gibi bir çok kuş türüne eserlerinde yer vermiştir.

İlyas, al yazmalı, selvi boylu Asel'ini, kamyonuyla Isık-Göl kıyılarına götürür. O sırada gölün üzerinden, kimi süzülerek alçalan, kimi yükselen beyaz kuğular geçmektedir. Kuğular, Isık-Göl'e sadece güzün ve kışın gelirler. Baharda onları pek gören olmaz. Kuzeye doğru uçan güneyli kuğular, görenlere mutluluk getirir. O an, birbirini deli gibi seven İlyas ile Asel'in mutluluğuna diyecek yoktur. (Selvi Boylum Al Yazmalım, s. 204)

En yırtıcı, en vahşi kuşlardan biri olarak bilinen **kartal**, Aytmatov'un eserlerinde gücün, kuvvetin, kararlılığın ve ölümün temsilcisidir.

Anarhay topraklarını işlemek için gelen Kemal, Abakir'le tartıştığı günlerde bütün ümidini kaybeder. Kimi zaman, ansızın yağan yağmurun ardından çıkan pırıl pırıl bir güneş ve rengârenk gökkuşağı, ona yeniden yaşama ümidi verir. Pelin otlarının örttüğü geniş bozkırı incelerken gözü geniş kanatlarını çırpmadan uçan bir kartala takılır. O an kendini daha güçlü hisseder. Anarhay ülkesi üstüne yeniden düşler kurmaya başlar. (Deve Gözü, s. 321-322)

Roma Valisi Pontius Pilatus, Golgotha Tepesi'ne götürülmeden, önce, sarayının terasında beklettiği İsa'ya, sabahtan beri tepenin üzerinde, görünmeyen bir iple havada bağlanmış gibi kanatlarını açmış, ağır ağır uçup duran sarayının büyük bahçesinin üstüne geldiğinde bir çığlık atan kartalı gösterir ve

-Nereye bakıyorsun, Yahudi kralı? O, ağır ağır dönen senin ecelin" der. [Kader Ağı (Kıyamat), s. 223]

Kazangap'ı gömmek için Ana-Beyit mezarlığına gelen cenaze alayını tepeden sürekli bir **çaylak** izler. Çaylak onların her hareketine dikkat eder. Te-

pelerinde dolanıp duran çaylak, Boranlı Yedigey'in de ilgisini çeker. Güçlü kuşun, yükseklerde, dünyaya boş veren sakin uçuşuna imrenir. Kazangap'ın toprağa verilmesinin ardından dua ederken, öldükten sonra bir karınca yerine, başının üstünde uçan, Sarı - Özek bozkırına bakmaya doyamayan çaylak olmayı ister. Çünkü, çaylağın Ana-Beyit'in ikiz tepeleri üzerine konmasına kimse engel olamaz.

Keskin gözlü, iri yarı, yırtıcı kuşlar olan çaylaklar, engin bozkıra en yüksekten bakan canlılardır. Bozkırın üstündeki dipsiz göğün altını üstüne getirerek göğün büyüklüğünü göstermeye çalışır gibi bir halleri vardır. Zamanlarının çoğu masmavi gökte geçer. Kötülük dolu yeryüzüne, sadece yem yemeye ve tünemeye inerler. [Kader Ağı (Kıyamat), s. 27]

Yeryüzünün bir kuşu bile barındıramayacak kadar kötülüklere bulanmış olması hayli düşündürücüdür. Cengiz Aytmatov, dünyanın bu trajik halini, o dünyanın tabiî bir varlığı olan bir çaylağın gözünden gösterir.

Sarı Özek bozkırında geceleri uçan ve bir yolcuya rastladığında yanına yaklaşarak "Adın ne senin? Kimin oğlusun? Anımsa adını? Senin baban Dönenbay! Dönenbay...." diye bağırdığına inanılan **dönenbay** kuşu, efsanevî bir hayvandır.

—— Nayman Ana, mankurtlaşmış oğlu Jolaman'ı gizlice juan-Juanların elinden kurtarmaya giderken, çevresindekiler anlamasın diye başındaki matem örtüsü kara yazmayı çıkarıp ak yazmayı bağlar.

Oğlu Jolaman'ın attığı okla sol böğründen yaralanıp Akmaya'sının boynuna sarıldığı sırada başındaki yazma, bir kuş olup havalanırken, "Adın ne senin? Kimin oğlusun? Anımsa adını! Senin baban Dönenbay! Dönenbay!" diye çığlık atar.

Yedigey, Kazangap'ı defnettikten sonra, Ana-Beyit mezarlığının durumunu görüşmek için, uzay alanına doğru yol alırken, bir patlama sesi duyar ve bir alev yağmuru içinde kalır. Onunla birlikte bozkırdaki bütün canlılar, telâşla koşmaya başlarlar. Bir ara, Yedigey, nereden çıktığını anlayamadığı beyaz bir kuş görür. Kuş da bir taraftan kaçmakta, bir taraftan da "Adın ne senin? Kimin oğlusun? Anımsa adını...." diye bağırmaktadır.

Dönenbay kuşunun bu bağırışları, Sabitcan gibi mankurtlaşmış insanlar içindir. Onlara, unuttukları millî benliklerini, kendi değerlerini, öz kültürlerini kazandırmak için çırpınır durur.

Abutalip efsanevî dönenbay kuşunun gerçekten "dönenbay" diye ses

çıkardığına inanmak ister. Kendi memleketinde, Semireçye yöresindeki dağ çalıları ve ağaçlıklar arasında gün boyu "Nişanlın kim? Nişanlın kim? der gibi öten **sarı asma türündeki kuşun** efsanesini geçmiş gibi kabul eder.

"Çayırkuşu" veya **"tarla kuşu"**, kimi zaman ümîdin, aşkın, kimi zaman da geçmişte kalan güzel günlerin sembolüdür.

Tanabay'ın, Bübücan'ın yanında kaldığı gecelerden birinde, ansızın çıkan fırtına ve ardından başlayan yağmur, Gülsarı'yı telaşlandırır, hayvancağız yılkıya koşmaya başlar.

O geceden itibaren, Tanabay, Bübücan'ın yanına bir daha gelemez. Tanabay, bu gerçeği farkettiğinde, bir çayırkuşu gökyüzüne doğru havalanır. (Elveda Gülsarı, s. 330)

Savankul'la Tolgonay, birbirlerini deli gibi sevdikleri günlerde, her sabah herkesten önce tarlanın yolunu tutarlar. Her gün şafakla birlikte aşkları da yeniden doğar. Şafağı onlarla birlikte karşılayan bir de tarla kuşları vardır. Minik kuş, göklere çıkıp orada bir nokta kadar kaldıktan sonra çırpınır, büyük bir sevinçle ötmeye başlar.

Tolgonay Ana, aynı tarlakuşunun ötüşünü, yıllar sonra dinleme imkânı bulur. Artık ne Savankul, ne Kasım, ne Aliman, ne Muslubek, ne de Caynak vardır. Onu hayata bağlayan tek kişi, Bektaş'ın yanında biçerdövere yardımcı olarak çalışmaya başlayan ve gelini Aliman'dan hatıra kalan Canbolat'tır. Tolgonay Ana'nın tarladan dönüşünde farkettiği tarlakuşu, yeni ve güzel günlerin müjdecisidir. (Toprak Ana, s. 265)

Babasıyla ilk kez kente giden Sultanmurat'ın sevincine diyecek yoktur. Onun mutluluğunu, dikenlerin, çalıların arasında gizlenen ve yol boyunca aynı şarkıyı tutturan, başları kara, böğürleri sarı tarlakuşları da paylaşır.

Karın ve soğuğun ardından aniden güneşin çıkıvermesi, toprağın bire bin vermeye hazır olması, Sultanmurat ve arkadaşlarını ümitlendirir. O an çevrelerindeki her şeye mutluluk ve neş'e hâkimdir. Bir çayır kuşunun sevinçle ötmesi, Sultanmurat'ın gözünden kaçmaz:

"Pıırr" deyip bir çayırkuşu uçtu tarladan. Biraz ileriye konup uçmaya başladı. Onun ardından bir başkası, daha ilerde bir başkası...Sultanmurat gülümsedi. Ötsünlerdi, ötebildikleri kadar. Ne evleri vardı, ne barkları, ne de başlarının üstünde bir dal, bir yaprak...Çırılçıplak tarlada diledikleri gibi yaşıyorlardı. Çok da neş'eliydiler. Bahara seviniyorlardı, güneşe seviniyorlardı. (Erken Gelen Turnalar, s. 96)

Tabiatın, çevrenin ve nesnelerin, insanın içinde bulunduğu psikolojik duruma göre değerlendirilmesi, sevincini ve üzüntüsünü onlara da sirayet ettirmesi, subjektif bakış açısının bir neticesidir.

Sultanmurat'ın babalarının en iyisi Bekbay'la Cambul'a gittiği gün, sadece çayırkuşları değil, arabanın ardından hiç eksilmeyen toz bulutu, tekerlerin çiğnediği yol, uygun adımlarla koşturan atlar, tepelerinde ağır ağır ilerleyen uçucu beyaz bulutlar, şırıl şırıl akan dereler, yoldaki atlılar, bazen atların kafalarına sürünürcesine geçen, bazen de havada takla atan **kırlangıçlar** da çok mutludur.

Sultanmurat'ın neş'esine neş'e katan kırlangıçlar, yaşlı Çordon'a yıllar önce kaybettiği oğlu Sultan'ı hatırlatır. Oğlunun yanına gideceğini söyleyen Saparalı konuşurken, Çordon'un aklı başka yerlerdedir. Yüreğinin derinliklerine gömüldüğü halde her zaman canlı kalan, kırlangıçlar göçerken birdenbire varlığını yeniden hissettiren eski bir acı, bütün yakıcılığı ile içini dağlamaya başlar. Oğlunu yirmi yıl önce kaybeden Çordon, acı hakikâte bir türlü alışamamıştır.

Sultanmurat'la babası, kentten döndükleri günün gecesinde dışarıda yatarlar. Hemen iki adım ötelerinde sabaha kadar hiç durmadan öten **bıldırcınlar**, yeryüzündeki bütün hem-cinslerinin mutlu olduklarını duyurur gibidir.

Aksay ovasını sürdükleri günlerden birinde, gökyüzünde uçan **turnalar**, onları sevindirir. Çünkü turnaların erken gelmesi, o yıl ürünü bol alınacağının habercisidir. Ancak sevinmekte acele ettiklerini anlamakta çok gecikmezler, özenle besledikleri atları, avcılar tarafından çalınır.

Sultanmurat, kardeşi Hacımurat'la kışlık yakacak hazırlamak için gittiği derede, Aktoş'un ürkütüp kaçırdığı **yaban güvencinleri** görünce, cepheye gönderilen matematik öğretmenini, onun ayrılırken eşi ve kendisi için söylediği türküyü hatırlar. Türkünün sözlerindeki mânâyı, Mirzagül'e deli gibi tutulduğunda anlar. O an yaban güvencinler arasından ayrılan bir çift çapar güvercin gözünden kaçmaz. Bunlardan birisini kendisi, diğerini de biricik sevgilisi Mirzagül olarak düşünür. (Erken Gelen Turnalar, s. 61)

Sisli havalarda, denizde uçabilen tek kuş, **aguguktur**. Açık denizlerde sağa sola sapmaksızın dümdüz uçan bu kuşlar, denizcilere, yıldızlar gibi yön gösterir. Onlar denizcilerin ümididir. (Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, s. 241) Küçük Kirisk, aguguk kuşu sayesinde köyüne ulaşır.

Isık-Göl'ün üzerinde bağrışarak uçuşan **göçmen kuşlar**, annesi Kertolgo Zayıp ile dua eden, geleceğin yıldırım sesli manasçısı Eleman'ın dikkatini çeker. Ertesi sabah, Boomsk geçidinin öbür yakasına, Talçuy'a doğru uçan göç-

men kuşlarla, ağabeyi Koyçuman'a babasının ölüm haberini gönderir.

Talçuy vadisindeki korkunç savaş, göçmen kuşları dehşete düşürür. İnsaların sürekli savaşması ve zamanın kan ve kinden ibaret olması, bir göçmen kuş tarafından sorgulanır. Göçmen kuş, insanlardan savaşa son vermelerini, bunun için Tanrı'ya yalvarmalarını ister. (Yıldırım Sesli Manasçı, s. 23)

8. BALIK:

Yedigey, ilk çocuklarını dünyaya getirecek Ulubala'sı için Aral gölünden **altın mekre balığını** yakalar. Gece geç vakitlere kadar beklediği altın mekreyi Ukubalası'na verirken çok mutludur. Karısı sevinirken karnındaki bebeğin de çok mutlu olacağını düşünmek, onu gururlandırır.

Ukubala'yla ikisi, pembe ağızlı, yaldızlı kuyruklu, güçlü ve güzel balığı bir süre sevdikten sonra, onu kendi dünyasına, Aral gölünün sularına bırakırlar.

Yeryüzünde, Orozkul, Seydahmet, Ober gibi insanların yanında, yakaladıkları bir balığı tekrar suya salıverecek kadar tabiata saygılı, duyarlı insanlar da vardır.

III. BÖLÜM: SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sanat hayatına hikâye ile başlayan, en güzel eserlerini povest türünde kaleme alan, sonra da "roman" nev'ine geçen Aytmatov, iki dilli bir yazardır. Eserlerini hem Rusça, hem de Kırgız dilinde kaleme almıştır. Bu durum, Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm yazarlar ve şairler için kaçınılmaz bir neticedir.

Yazar, Muhtar Avezof'un Sholokhov'un ve Dostoyeski'nin eserlerini büyük bir hayranlıkla okumuştur. Diğer taraftan doğup büyüdüğü Talas vadisinin hikâyeleri, masalları, efsaneleri, en önemlisi Kırgız milletinin şaheseri Manas Destanı, yazarın en başta gelen ilham kaynakları olmuştur. Onun eserleri, milletinin tarihinden ve kültüründen derin izler taşır. Aytmatov'un ana diline duyduğu sevgi, eserlerinde de kendisini belli eder. Romanlarının kahramanlarından Kuttıbayev, halkının milli dilde yazılmış halk edebiyatı mahsûllerini toplar. Tansıkbayev" tiplemesi, dilini kaybeden insanın, kendi kültürünü ve benliğini de kaybedeceğinin en güzel delîlidir.

Aytmatov, eserlerinde, Kırgız köylüsünün hayatını, savaşın cephe gerisindeki insanlar üzerinde açtığı derin yaraları, saf ve temiz aşkları, iyi ile kötünün çatışmasını, devrim yıllarının coşkusunu, partinin yanlış uygulamalarını, rejimin ve Sovyet eğitiminin insanları maneviyatlarından ve özlerinden koparak mankurtlaştırdığını, totaliter reimlerin, hayatlarını uzun süre devam ettiremeyecekleri gerçeğini, dejenere olmuş insanların, tabiatı ve manevî dünyalarını, yarınları düşünmeden yıkma faaliyetlerini işler. Bu itibarla o, milletinin hayatını tasvir ederek millî bir yazar olduğunu ispatlamış olur.

Aytmatov, eserleriyle birtakım sosyal mesajlar verir ve insanoğlunun içinde bulunduğu içtimaî ve tabii çevrenin problemlerini işlerken, hiç bir zaman sanatçı olduğunu unutmaz. "Sanat için sanat" düstûru, onun hareket noktasını teşkil eder.

Eserleri, angaje mahiyetli değildir. O, bir tek kişiye seslenerek bütün topluma ulaşacağına inanır. Halk için yazdıklarını söyleyen yazarların herkes tarafından okunduğu iddiasını şüpheyle karşılar.

Aytmatov, yazarlığa küçük hikâye türünde kaleme aldığı eserlerle başlar. Türkiye Türkçesi'ne aktarılmayan "Gazeteci Dzüyo", "Aşım" onun ilk hikaye denemeleridir. Tahliline çalıştığımız eserler arasında yer alan "Babadan Kalan Yadigâr" da hikâye nev'inin hususiyetlerini taşır.

Cengiz Aytmatov'un en çok kalem oynattığı tür ise, Sovyet edebiyatında hikâyeden uzun, romandan kısa bir çeşit olan "**povest**" nev'idir. "**Yüz Yü-**

ze", "Cemile", "Selvi Boylum Al Yazmalım", "İlk Öğretmenim", "Deve Gözü", "Kızıl Elma", "Oğulla Görüşme", "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek", "Erken Gelen Turnalar", povest tarzında kaleme aldığı dokuz eserinin isimleridir. Yazar, sadece "**Gün Uzar Yüzyıl Olur**", onun devamı olan "**Cengiz Han'a Küsen Bulut**" ve "**Kader Ağı (Kıyamat)**" isimli eserleri için "roman" sıfatını kullanır ama, bizler içerisinde ihtiva ettikleri bir çok vak'adan dolayı roman nev'ine yaklaşan "**Toprak Ana**", "**Elveda Gülsarı**" ve "**Beyaz Gemi**" isimli eserlerini de "roman" diye adlandırmanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

"**Yıldırım Sesli Manasçı**", destan ve hikâye nev'ilerinin iç içe işlendiği bir eserdir. "**Fuji-Yama**" ise yazarın Kaltay Muhammadcanov'la birlikte kaleme aldığı tiyatro eserinin ismidir.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinin bütünü, giriş-gelişme-sonuç plânı doğrultusunda cereyan eden vak'alara istinat eder. Yazar, vak'ayı takdim ederken, şahıs ve mekân unsurlarının zenginliğinden ve diyaloglardan istifade eder. Onun faydalandığı diğer unsurlar ise, halkının şifâhî edebiyat mahsulleri olan efsaneler, destanlar, halk hikâyeleri ve türkülerdir. En büyük ilham kaynağı Manas Destanı'dır. "Boynuzlu Geyik Ana", "Nayman Ana" ve "Sarı Özek Kurbanları", Aytmatov'un eserlerinde geçen ve mesajın sunulmasında çok tesirli olan efsane isimleridir.

Kırgızların, bir geyiğin önderliğinde Isık-Göl'e ne zaman geldikleri, "Boynuzlu Geyik Ana" da anlatılır. Sarı Özek bozkırlarında, ilkel ve barbar bir kavim olan Juan-juanlardan beri hiç bir değişikliğin olmadığı, mâziyi ve millî benliği unutturma faaliyeti olan mankurdizasyonun Sovyet rejimi ve eğitimi tarafından hâla devam ettirilmeye çalışıldığı, "Nayman Ana Efsanesi" ile ifade imkânına kavuşur. Zalim Cengiz Hân'ın temsilcisi olan Stalin'in başlattığı terör kampanyası da "Sarı Özek Kurbanları" efsanesi ile dile getirilir.

Aytmatov'un eserlerinde, mâzi ve millî kültür, tarihin tozlanmış sayfalarından çıkar, hâlihâzıra ve âtiye ışık tutarlar. Romanlar, povestler, hikâyeler, geçmiş, hâlihâzır ve gelecek zamanın iç içe işlendiği mükemmel kompozisyonlardır.

Yazar, vak'anın tertibinde, genellikle "çember şeklindeki olay örgüsü"nden faydalanır. "Cemile", "Selvi Boylum Al Yazmalım", "İlk Öğretmenim", "Toprak Ana", "Elveda Gülsarı", "Oğulla Görüşme", "Kızıl Elma", da hâlihazırdan geçmişe dönülür, okuyucu, mâzi koridorunda dolaştırılır, sonra tekrar şimdiki zamana gelinir.

"Beyaz Yağmur", "Yüz Yüze", "Deve Gözü", "Beyaz Gemi", "Babadan Kalan Yadigâr", "Erken Gelen Turnalar" ve "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" te ise hâkim olan "**İlmikli çizgi biçiminde gelişen olay** örgüsü"dür.

"Gün Uzar Yüzyıl Olur" birbirine paralel tarzda gelişen iki vak'ayı ihtiva eder. Onun devamı mahiyetindeki "Cengiz Han'a Küsen Bulut" da vak'a geriye dönüşlerle ilerler. "Kader Ağı (Kıyamat)", biri "çember", diğeri "ilmikli çizgi" biçimindeki tanzim edilen iki vak'aya dayanır.

"Cemile", "Selvi Boylum Al Yazmalım", "İlk Öğretmenim" "Deve Gözü", "Toprak Ana", kahraman anlatıcının bakış açısıyla kaleme alınmış eserlerdir. Bunlarda, hadiseler, şahısların hadiseler karşısındaki tavırları, durumları, kahramanlardan birinin bakış açısından dikkatlere sunulur. "Beyaz Yağmur", "Yüz Yüze", "Kızıl Elma", "Elveda Gülsarı", "Beyaz Gemi", "Oğulla Görüşme", "Babadan Kalan Yadigâr", "Erken Gelen Turnalar", "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek", "Gün Uzar Yüzyıl Olur", "Cengiz Han'a Küsen Bulut", "Kader Ağı (Kıyamat) isimli eserlerde ise, her şeyi bilen, gören, hem mâziye, hem şimdiki zamana hâkim bir mevkide bulunan, ilahi vasıflı anlatıcının varlığı söz konusudur. Destanla hikâye türünün iç içe işlendiği "Yıldırım Sesli Manasçı" da, hem kahraman hem de hâkim anlatıcının yan yana var oldukları müşâhede edilir.

Cengiz Aytmatov, insanı, onun his, fikir ve hayâl âlemini anlatmada çok başarılıdır. O sadece insanları değil, eserlerinin şahıs kadrosunda yer verdiği Gülsarı isimli atı, Akbara ve Taşçaynar isimli kurtları anlatırken de mahirdir. Bunda onun zooteknisyen olmasının, çocukluğunu ve gençliğini tabiatla iç içe geçirmesini büyük payı vardır.

Babasını Stalin'in terör estirdiği yıllarda kaybeden Aytmatov, yetim çocuklar, bilhassa erkek çocuklara, eserlerinde daha çok yer verir. İnsanoğlunun hayatının dönemleri içinde en saf, en temiz yılları olan çocukluk, yazarın çok önem verdiği ve üzerinde çok durduğu bir devirdir. Amantur, Samet, Canbolat, Anara, "Beyaz Gemi"nin isimsiz kahramanı çocuk, Avalbek, Hacımurat, Ermek, Daul, Kirisk, Kunan, Kence onun eserlerinde rol alan çocuk kahramanlardır.

II. Dünya Savaşı yıllarında okullarını yarıda bırakarak kolhozlarda, tavlalarda çalışan Seyit, Bektaş, Sultanmurat, Anatay, Erkinbek, Ergeş ve Kubatkul, aynı kaderi yaşayan Aytmatov'dan izler taşırlar.

Sultan, Muslubek Caynak, Kasım gibi gençler vatanları uğruna ölmeyi göze alırken, İsmail askerden kaçmayı tercih eder. Aslında, dedelerinin bile

görmediği topraklar için savaşmayı istemeyen İsmail, cepheden kaçmakta haklıdır. Ancak onun yetimlerin malına el uzatacak kadar, vahşileşmesi, okuyucuyu şüpheye düşürür.

Onun karşısında yer alan Baydalı, Savankul, Bekbay, Tanabay, Yedigey gibi kahramanlar, halkları için savaşan, çalışkan olumlu tiplerdir. Yedigey ve Kazangap, Sabitcan, Orozkul, Seydahmet, Bazarbay, Sekizbayev, gibi mankurt tiplerin karşısında geleneğe ve mâziye uygun olarak yaşamak isteyen, millî kültüre saygılı kahramanlardır.

Büyük Hanım, Kertolga Zayıp, Tolgonay Ana, Nayman Ana, hiç bir zaman metaneti elden bırakmayan, güçlü, dirayetli Türk kadınını temsil ederler. Totay, Seyde, Aliman, Ceengül, eşlerini cephede kaybetmiş trajik karakterlerdir. Altınay, Saadet, Ayşe Apay devrimin özlediği ideal kadın tipleridir. Sabire, Aliye İsmailovna, Almagül, Anvar, Gülcan, Ayşe Apay ve İnkamay Apay, okumuş öğrenim görmüş kadınlardır. Aytmatov'u şöhrete kavuşturan, kocası Sadık askerdeyken, kendisini daha iyi anlayan, hassasiyetini ortaya çıkaran Danyar'la kaçmayı göze alan Cemile olmuştur.

"Beyaz Yağmur" Ekim Devrimi'nin coşkusuyla yazılmış bir hikâyedir. "Yüz Yüze", "Cemile", "Toprak Ana", "Erken Gelen Turnalar", vak'ası savaş döneminde cereyan eden eserlerdir. "İlk Öğretmenim", savaştan önce ve savaştan sonraki devri konu alır. "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Deve Gözü", "Kızıl Elma", "Elveda Gülsarı", "Beyaz Gemi", "Oğulla Görüşme", "Babadan Kalan Yadigâr", "Gün Uzar Yüzyıl Olur", "Cengiz Han'a Küsen Bulut", savaşın üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen, acıların hâla yaşanmaya devam ettiğini gösteren eserlerdir.

"Elveda Gülsarı", yazarın hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. İlk kez bu eserle, Sovyet devrimi ve partinin yanlış uygulamaları eleştirilmeye başlanır. "Beyaz Gemi", bu tavrın iyice belirginleştirildiği bir eserdir. Mâziye ve manevî değerlere saygısı olmayan insanlar, inanmış, millî kültüre bağlı kahramanların karşısında yer alan olumsuz tipler olarak çizilirler. Stalin'in başlattığı kanlı dönem, "Gün Uzar Yüzyıl Olur" da tenkîde uğrar. Stalin'den sonra iktidara geçen Kruşçev, Stalin döneminde haksızlığa uğrayanların affedilmesini ve itibarlarının geriye verilmesini temin eder. İnsanoğlunun dejerene olmada iyice yol alması, maddî ve manevî çevreyi acımasızca tahrip etmesi, "Kader Ağı (Kıyamat)"nda dile getirilir.

"Yıldırım Sesli Manasçı" ile tarihe dönülür, okuyucu Kırgızların Oyrat - Çungarlarla mücadele ettiği yıllara götürülür. "Deniz Kıyısında Koşan Ala Kö-

pek" ile başka bir coğrafyaya geçilir. Yazar, bir arkadaşından dinlediği bir olaydan etkilenerek Ohotsk denizi kıyılarında yaşayan insanların hayatını anlatır. Onun millî mevzulardan ayrıldığı bir diğer eser ise, "Kader Ağı (Kıyamat)"dır. Son romanındaki Avdiy tipi ile Sovyetlerin içinde bulunduğu sorunlar, çelişkiler, yozlaşmalar ifade edilir.

Tabiat âşığı Aytmatov'un eserlerindeki vak'aların tümü açık mekanlarda cereyan eder. Onun hikâye, povest ve romanlarında karakterin psikolojisini aksettiren, hiç bir kapalı mekân tasvirine tesadüf etmeyiz. Uçsuz bucaksız bozkırlar, suları nazlı nazıl dalgalanan Isık-Göl, Aral gölü, zirveleri karlarla kaplı Ala-Mengü, Manas dağları, geçit vermez Tien-Şan'lar, Talas vadisi, yakınından bir dere ve demiryolu geçen Kurkurev köyü, onun eserlerindeki vak'aların yaşandığı tabiat unsurlarıdır. Kahramanların bir ara uğradıkları Moskova, Cambul, Calpak-Saz gibi kentler teferruatlı tanıtılmaz.

"Parite" ve dünyaya göre daha modern, daha insancıl bir hayatın hakim olduğu Orman Göğsü, yazarın, eserlerinde kullandığı muhayyel mekânlardır.

Eserleri bir çok dile tercüme edilen ve sanat hayatına günümüzde de devam eden (sözgelimi yazar, son yıllarda "Kasandra Zamanı" diye bir roman daha yazmıştır, ancak bu eseri Türkçeye çevrilmemiştir) yaşayan Türk yazarlarından biridir.

IV. BÖLÜM BİBLİYOGRAFYA:

A. ANA KAYNAKLAR (Eserleri)

AYTMATOV, Cengiz, Beyaz Yağmur (Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Asker Çocuğu, Deve Gözü ile birlikte), Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1992 s. 51-66.

_____, İlk Öğretmenim/Yüz Yüze/ Cemile/ Selvi Boylum Al Yazmalım/, Deve Gözü/ Oğulla Görüşme/ Askerin Oğlu, Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., İst., 1974.

_____, Masaldan Sonra (Beyaz Gemi)/ Elveda Gülsarı/ Taprak Ana, Çev.: M. Ethem Gözlü, Cem yay., ist., 1974.

_____, Kızıl Elma, Çev.: Hasan Âli Ediz, Maksim Gorki'den Cengiz Aytmatov'a Sovyet Hikâyeleri, Cem yay., İst., 1967, s. 445-462.

_____, Babadan Kalan Yadigâr. Aktaranlar: İklil Kurban - Mustafa Uğurlu, Kardaş Edebiyatlar, S:11, Temmuz-Ağustos-Eylül 1985, s. 23-29.

_____, Erken Gelen Turnalar/ Fujiyama/ Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1983.

_____, Yıldırım Sesli Manasçı (Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek ile birlikte) Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1990, 7-24.

_____, Gün Uzar Yüzyıl Olur, Çev.: Mehmet Özgül, Cem yay., İst., 1985.

_____, Cengiz Hân'a Küsen Bulut, Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1991.

_____, Kader Ağı (Kıyamat), Çeviren: Nedamettin Boncukçu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1993.

B. YARARLANILAN KAYNAKLAR:

AHTANOV, Tahavi, "Boran", Çev.: Güner Bozkaya, İst., 1972.

AKALIN, L. Sami, Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İst., 1984.

AKAR, Ali, "Cengiz Aytmatov'un "Gün Uzar Yüzyıl Olur" Romanında Teknik ve İdeolojik Yapı", Türk Yurdu, C:9, nr. 23(369), Aralık 1988, s. 39-44.

AKMATALİYEV, Abdüldacan, "Cengiz Han'ın Beyaz Bulutu Redaktöründen", Çev.: Sabahat Yılmaz, Kardaş Edebiyatlar S:35, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 7-10.

AKPINAR, Doç. Dr. Yavuz, "Cengiz Aytmatov'un Kırgızca Külliyatı", Kardaş Edebiyatlar, S: 11 Temmuz-Ağustos-Eylül 1985, s. 21-22.

_____, "Sovyet Devri Âzeri Edebiyatı, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Âzeri Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992.

_____, "Manas Destanı", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C:6, İst., 1986, s. 131.

_____, "Kırgız Edebiyatı", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C:5, İst., 1982, s. 311-316.

AKTAŞ, Doç. Dr. Şerif, "Bir Coğrafyanın Kaderi, Gün Uzar Yüzyıl Olur", Türk Edebiyatı, S:123, Ocak 1984, s. 52-54.

_____, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ank., 1984

AKYÜZ, Kenan, Batı Te'sirinde Türk Şiiri Antolojisi, İst., 1986.

ARAGON, Louis, "Dünyanın En Güzel Aşk Hikâyesi', Cengiz Aytmatov, Bütün Eserleri 1, Cemile, Selvi Boylum Al Yazmalım/ Gülsarı", Hür yay., İst., 1974, s. 7-13.

ASANALİYEV, Keneşbek, "Çıngız Aytmatov: Şeker cana Aalam", Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çıgarmalar, birinci tom, Frunze, Kırgızistan 1982, s. 5 - 27.

AYTAÇ, Gürsel, Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Ank., 1990.

AYTMATOV, Cengiz, "Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi", Aktaranlar: İkilil Kurban, Ali Akbaş, Kardaş Edebiyatlar, S:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1982, s. 3-8.

_____, "Önsüz Yerine", "Boran", İst., 1972, s. 5-20.

_____ "Bütün Eserleri, "Cemile/ Selvi Boylum/ Gülsarı", C:1, İst., 1974.

_____ "Turan Ülkesinin Rönesansı Tomurcuk Açıyor", İlesam Haber Bülteni, Kurultay Özel Sayısı, 2 Mayıs 1992, s.6.

_____, "Cengiz Aytmatov'un Bildirisi", Kanat, S:2, Mayıs 1992, s. 30-31.

_____, "'Beyaz Gemi Üzerine Gerekli Açıklamalar", Toprak Ana, Beyaz Gemi, Yeni Dünya yay., İst., 1980, s. 280-284.

_____, "Hakkımda Notlar (Otobiyografi)", Çev.: Orhan Söylemez, Kardaş Edebiyatlar, S: 28, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 41-48.

_____, "Beyaz Gemi", Çev.: Refik Özdek, Ötüken yay., İst., 1991.

AYVAZOĞLU, Beşir, "Turan" ülkesinin büyük yazarı Cengiz Aytmatov anlatıyor: I Türkiye, 12 Mayıs 1992.

_____, "Turan" ülkesinin büyük yazarı Cengiz Aytmatov anlatıyor: II" Türkiye, 13 Mayıs 1992.

_____, "Turan" ülkesinin büyük yazarı Cengiz Aytmatov anlatıyor: -3-", Türkiye, 14 Mayıs 1992.

BANARLI, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C:1, İst., 1971.

BİCE, Dr. Hayati, "Biz Cengiz'i Çok Sevmiştik!...Severiz de...", Türk Yurtları S:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 44-48.

BUĞRA, Tarık, "Küçük Ağa", 10. basım, ist., 1989.

CAFEROĞLU, Nizamî, "Cengiz Aytmatov, Büyük Medeniyetin Evladı Yahut Varisliğin Poetiği", Aktaran: Ahmed Schmiede, Türk Edebiyatı, S: 198, Nisan 1990, s. 42-44.

CEFEROV, Nizamî, "Büyük Medeniyyetin Övladı yahud Varisliğin Poetikası" Edebiyyet ve İnse Senet, 30 Dekabr 1988.

CANBOLAT, Mustafa, "Beyaz Gemi'de Toplumsal Eleştiri", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Littera, C:5, 1994, s. 13-17.

ÇAĞIN, Yrd. Doç. Dr. Sebahattin, "Gün Olur Asra Bedel Romanında Olay

Örgüsü, Zaman ve Muhteva İlişkisi", yayınlanmamış yazı.

ÇAKIR, Ahmet, "Cengiz Aytmatov ve Selvi Boylum Üzerine", Varlık, S: 904, Ocak 1983, s. 33-34.

ÇATALBAŞEV, Georgi, "Cengiz Aytmatov'la Bir Röportaj", Hazırlayan ve Bulgarcadan Çeviren: Dr. Şaban Kalkan, Kardaş Edebiyatlar, S :36, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 11-12.

ÇETİN, Mustafa, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", Nilüfer, Yıl: 1, S:3, Ekim 1985, s. 51-62.

_____, "Cengiz Aytmatov ve Eserleri Üzerine Birkaç Not", Bizim Ocak, S:2, Ekim 1983, s.2.

DİLÇİN, Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ank., 1983.

ENGİNÜN, İnci, "Cengiz Han'a Küsen Bulut", Türk Dili, S:492, Aralık 1992, s. 450-452.

ERCİLASUN, Bilge, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme" Türk Kültürü, S: 325, Mayıs 1990, s. 287-294.

_____, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Tabiat, Prof. Dr. Şerif Baştav'a Armağan", Türk Kültürü Araştırmaları, Ank., 1988, s. 113-121.

ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Orhun Âbideleri, İst., 1992.

ERSOY, Mehmet Âkif, "Safahat I. Orijinal Metin- Sadeleştirilmiş Metin-Notlar, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, Yrd. Doç. Dr. Rıza Bağcı, Arş. Gör. Fazıl Gökçek, İst., Tarihsiz.

Famil, Mehdî, "Mankurt", Hazırlayan: Dr. Yavuz Akpınar, Kardaş Edebiyatlar, S: 8, Ekim - Kasım - Aralık 1983, s: 24 - 25.

FORSTER, E.M., Roman Sanatı, İst., 1985.

GEDİKLİ, Yusuf, "Yusuf Samedoğlu ve Kıyamet Günü", Kıyamet Günü, İst., 1985, s. 7-16.

GÖKÇEK, Fazıl, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Din Teması ve "Dişi Kurdun Rüyaları", S:21, Kasım 1991, s. 7-9.

GÖNGÖR, Necati, "Aytmatov'un Arayışı", Gösteri, S:9, 1981, s. 62.

GÜRSOY - NASKALİ, Prof. Dr. Emine, "Sovyet Türk Edebiyatı", Türk Dün-

yası, S:1, Bahar 1996, s. 54-64.

_____, "XX. Yüzyıl Sovyet Kırgız Edebiyatı, 1. Bölüm, 1920'li 1930'lu yıllar ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi" Türk Dili, S:505, Ocak 1994, S. 25-36.

_____, "XX. Yüzyıl Sovyet Kırgız Edebiyatı, 2. bölüm, 1945-1980 Yılları", Türk Dili, S:506, Şubat 1994, S. 125-136.

HAMİDULLAH, Prof. Dr. Muhammad, Hz. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları, Çev.: Doç. Dr. Salih Tuğ, İst., 1972.

HEMİNGWAY, Ernest, Yaşlı Adam ve Deniz, Oda yay., İst., 1989.

İBRAİMOV, Osmon, "Eskertüvler cana kommentariyler", Çıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çıgarmalar, birinci tom, Frunze Kırgızstan 1982, s. 444-447.

_____, "Eskertüvler cana kommentariyler", Cıngız Aytmatov, 3 tomdon turgan çıgarmalar, ekinci tom, Frunze Kırgızstan 1982, s. 503-509.

_____, "Eskertüvler cana kommentariyler", Çıngız Aytmatov, 3 tomdon çıgarmalar, üçüncü tom, Frunze Kırgızstan 1983, s. 421-426.

_____, "Ç. Aytmatovd'un ömrünün cana çıgarmaçılık çolunun negizgi datalar", 3 tomdon turgan çıgarmalar, üçüncü tom, Frunze Kırgızstan, 1983, s. 419-420.

İDİL, Mümtaz, Sovyet Romanı, Ank., 1993.

KABAKLI, Ahmet, "Cengiz Aytmatov", Türk Edebiyatı, C:5, İst., 1994.

KAPLAN, Prof. Dr. Mehmet, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri, İst., 1974.

_____, Hikâye Tahlilleri, İst., 1986.

_____, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I., İst., 1992.

_____, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar (3), Tip Tahlilleri, İst., 1991.

KARAKOÇ, Abdürrahim, "Dişi Kurdun Rüyaları", Yeni Düşünce, 25 Mayıs 1990.

Kardaş Edebiyatlardan Haberler Yayınlar, Kardaş Edebiyatlar, S:17, Temmuz 1987 - Mart 1989, s. 35.

KAZİMOĞLU, Samir, "Cengiz Aytmatov ve Dünya Edebiyatı", Cengiz Aytmatov Özel Bölümü, Littera, C:5, 1994, s. 29-34.

"**Kıyamet**", Çev.: Varif Elihanlı, Azerbaycan, S.6, 1990, s. 5-41.

_____, S:7, 1990, s. 82-105.

_____, S: 8, 1990, s. 100-125.

KOÇ, Murat, "Cengiz Aytmatov'un "Yüzyüze" adlı hikâyesi", Türk Edebiyatı, S: 324, Nisan 1993, s. 49-51.

KOLCU, Ali İhsan, "Dişi Kurdun Rüyaları ve Aytmatov Gerçeği", S:87, Ağustos 1991, s. 58-59.

KORKİN, Vladimir, "Tercih: Robot veya İnsan olmak, Cengiz Aytmatov ile Söyleşi", Çev.: Orhan Söylemez, Türk Dili, S: 495, Mart 1993, s. 198-205.

KÖKSAL, Dr. Hasan, Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, İst. 1985.

LEVÇENKO, Viktor, "Uçsuz Bucaksız Okyanusta Dört Kişi Üzerine", Erken Gelen Turnalar, Fujiyama, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, İst., 1983, s. 181-185.

Manas Destanı, Çev: Abdülkadir İnan, İst., 1992.

Milliyet, 13 Şubat 1997 (Sevgililer Günü ile ilgili haber yazısı)

MORAN, Berna, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İst., 1989.

ORAL, Zeynep, "Fuji - Yama" Milliyet Sanat, S:314, Mart 1979, s. 25.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Ank., 1993.

ÖZDEK, Refik, "Cengiz Aytmatov ve Eserleri", Türk Edebiyatı, S: 231, Ocak 1993, s. 36-39.

ÖZEN, Sabiha, "Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar", Cengiz Aytmatov ile Sohbet, Dergâh, S:24, Şubat 1992, s. 12-13.

PALA, Dr. İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ank., Tarihsiz.

PAMUK, Orhan, Kara Kitap, İst., 1991.

PARLATIR, Prof. Dr. İsmail, "Cengiz Aytmatov ile Dil ve Edebiyat Üzerine Söyleşi, Türk Dili, S: 487, Temmuz 1992, s. 61-66.

SAFA, Peyami, Yalnızız, İst., 1989.

SCHMiEDE, H. Ahmed, "Ömürden Uzun Bir Gün", Türk Edebiyatı, S: 107, Eylül 1982, s. 24-25.

SEPETÇİOĞLU, Mustafa Necati. [illegible]em Korkut Kitabı, İst., 1990.

SEYİDOĞLU, Bilge, "Efsane, Nesir, Anonim Eserler, Türkiye'de Halk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, s. 315-320.

SOUCEK, Svat, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Millî Renk ve İki Dillilik", Çev.: Yrd. Doç. Dr. Orhan Söylemez, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı, S:10. Aralık 1996, s. 7-10.

ŞEVKET, Mahmut, "Beyaz Gemi'nin İdeolojik Yönü", Hareket, S: 75-76, Mart-Nisan 1972, s. 68-72.

ŞİMŞEK, Yrd. Doç. Dr. Esma, "Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan "Ana Geyik" Efsanesinde Mitolojik Unsurlar, Yaz 26, 1995, s. 17-22.

ŞOLOHOV, Mihail, "Uyandırılmış Toprak, Çev.: Leylâ Soykut, Dünya Klâsikleri Dizisi İst., Tarihsiz.

TEKİN, Yrd. Doç. Dr. Mehmet, "Boran", Kardaş Edebiyatlar, S:10, Nisan-Mayıs-Haziran 1985, s. 16-19.

_____, Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Konya, 1989.

TUNCER, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin, "Küçük Ağa", Tarık Buğra, Ank., 1988, s. 70-77.

_____, Tarık Buğra'nın Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme, İst., 1992.

TURİNAY, Necmeddin, Geleneğin Dünyası, Yeniliğin Ufukları, Ank., 1983.

TÜMER, Prof. Dr. Günay - KÜÇÜK, Prof. Dr. Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ank., 1993.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C:1, İst., 1977.

Türk Yurtları, S: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 90, s. 50-52.

Türkçe Sözlük I, Türk Dil Kurumu, Ank., 1988.

Türkiye Gazetesi, "Cengiz Törekuloviç Aytmatov", 12 Mayıs 1992.

UYGUNER, Muzaffer, "Toprak Ana", Varlık, S:750, Mart 197,. s. 32.

WELLEK, René - WARREN, Austin, Edebiyat Teorisi, Çev: Prof. Dr. Ömer

Faruk Huyugüzel, İzmir, 1993.

YALÇIN, Altan, "Bir Kavga Türküsü", Yeni Dergi, S:55, Nisan 1969, s. 418-419.

_____, "Zincire Vurulmuş Gülsarı", Yeni Dergi, S: 58, Temmuz 1969, s. 87-89.

Yeni Düşünce Gazetesi, 24 Haziran 1988.

Yeni Türk Ansiklopedisi, C: 4, İst., 1985.

YÜREKLİK, Güner, "Aytmatov Tanrısını Arıyor" Cumhuriyet, 17 Kasım 1987.

YüZBAŞIOĞLU, Muammer, "İlk Öğretmenim", Varlık, S: 828, Eylül 1976, s. 10-11.

ZELİNSKİ, K., Sovyet Edebiyatı, Çev.: Funda Savaş, İst., 1978.

ZİYA GÖKALP, Türkçülüğün Esasları, İst., 1990.